Județul HUNEDOARA monografie

volumul II

EMIA

TIMPUL

Ioan Sebastian BARA · Denisa TOMA · Ioachim LAZĂR
(coordonatori)

JUDEȚUL HUNEDOARA, MONOGRAFIE

VOLUMUL 2

(ECONOMIE ŞI SOCIETATE)

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Județul Hunedoara : monografie. - Iaşi : Timpul, 2012.

3 vol.
ISBN 978-973-612-435-8
Vol. 2. - 2012**. -** Bibliogr. - Index. - ISBN 978-973-612-437-2

908(498-35 Hunedoara)

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Județul Hunedoara : monografie. - Deva : Emia, 2012.

3 vol.
ISBN 978-973-753-237-4
Vol. 2. - 2012**. -** Bibliogr. - Index. - ISBN 978-973-753-239-8

908(498-35 Hunedoara)

Tehnoredactare computerizată: *Ioan Paul Mihai STOICOVICI*
Corectură: *Ciprian Dacian DRĂGAN, Diana FERENCZ, Traian MARIAN, Denisa TOMA*
Coperta: *Carmen SZEKEY*
Foto copertă: *LÖCSEI Zoltán, I. P. Mihai STOICOVICI*

Această carte apare cu sprijinul financiar
al Consiliului Județean Hunedoara,
preşedinte Mircea Ioan MOLOȚ

Casa de Editură EMIA

Deva, Mareşal Averescu, nr. 20,
e-mail: edituraemia@yahoo.com
www.emia.ro

JUDEȚUL HUNEDOARA,

MONOGRAFIE

VOLUMUL 2

(ECONOMIE ŞI SOCIETATE)

Casa de Editură EMIA **Editura TIMPUL**

2012

COLEGIUL REDACȚIONAL

Ioan Sebastian BARA
Florin DOBREI
Vasile IONAŞ
Ioachim LAZĂR
Liviu LAZĂR
Simion MOLNAR
Paulina POPA
Denisa TOMA

AUTORI

Livia COROI
Mircea BARON
Vasile IONAŞ
Ioachim LAZĂR
Liviu LAZĂR

Notă: Întreaga responsabilitate pentru calitatea științifică a materialelor din volum revine autorilor.

CUPRINS

PREFAȚĂ

Volumul al doilea al Monografiei județului Hunedoara poartă titlul generic „Economie şi societate" întrucât face o profundă incursiune în viața economică, socială şi spirituală a județului, punând în lumină aspecte specifice județului nostru. Firul istoric este reluat de acolo de unde rămăsese în volumul I, anii celui de-al Doilea Război Mondial, şi se face o amplă şi documentată incursiune, o analiză riguroasă a vieții județului Hunedoara în timpul comunismului. Este prezentat impactul negativ produs de naționalizarea de la 11 iunie 1948 şi de colectivizarea agriculturii, procese dureroase care au generat suferințe şi traume ale căror efecte s-au resimțit puternic şi asupra populației județului Hunedoara. Cu ajutorul unor tehnici specifie istoriei orale, pe baza mărturiilor unor persoane care au avut de suferit, sunt prezentate dramele oamenilor a căror unică vină era aceea că nu aderaseră trup şi suflet la ideologia comunistă, se aduc la lumină date şi informații inedite despre suferințele greu de imaginat ale unei populații private de libertate şi rănită în valorile ei fundamentale. Perioada de după decembrie 1989 este analizată succint, evenimentele fiind foarte recente pe scara timpului, ceea ce nu permite încă o abordare istorică suficient de riguroasă. Cu toate acestea, tabloul perioadei comuniste şi post-comuniste în județul hunedoara este relevant şi oferă informații demne de interes.

Dezvoltării economice a județului îi sunt dedicate două ample capitole, cele care se referă la ocupațiile cu veche tradiție în județul Hunedoara, „triada" mineritului aurifer, carbonifer şi al fierului. Având la bază o foarte minuțioasă documentare, informațiile oferite despre minerit încearcă să contureze un tablou cât mai complet al acestei activități în județ. Sunt prezentate pe larg zăcămintele din cele trei mari bazine miniere ale județului Hunedoara: Munții Apuseni pentru extracția aurului, Valea Jiului pentru industria carboniferă, zona Poiana Ruscăi pentru extracția minereului de fier. Aspectele tehnologice, descrierile zăcămintelor, informațiile economice sunt completate cu analiza activității societăților miniere care au funcționat aici de-a lungul timpului şi au contribuit la dezvoltarea economică a județului Hunedoara.

Un capitol aparte este rezervat meşteşugurilor şi breslelor hunedorene urmărite de la începuturile din secolul XIII, până în epoca contemporană. Sunt prezentate numeroase date inedite publicate acum pentru prima dată, documente ce atestă vechimea breslelor româneşti în ținutul hunedorean. O bogată iconografie vine în sprijinul informațiilor oferite.

Administrația județului Hunedoara este prezentată detaliat, începând cu prima mențiune despre comitatul Hunedoara datând din anul 1276, continuând cu analiza instituțiilor administrative ale comitatului şi apoi ale județului. Un accent special este pus pe structurile administrative specifice românilor, pe legea românească ce se aplica în scaunele de judecată cneziale, districtuale, până în secolul XV, pe rolul jucat de comite şi vicecomite. Tabloul administrației hunedorene este adus la zi, până la reînființarea prefecturilor, în mai 1992. Acestui tablou i se adaugă o prezentare sintetică, pe bază de hărți, a tuturor unităților administrativ-teritoriale din județul Hunedoara (municipii, oraşe, comune), cu localitățile aparținătoare şi cu anul primei lor atestări documentare.

Volumul se încheie cu o amplă prezentare a învățământului hunedorean de la începuturi până în zilele noastre, subliniindu-se în mod deosebit rolul extrem de important pe care l-a îndeplinit şcoala românească din Transilvania în păstrarea şi afirmarea fibrei naționale. Reiese cu limpezime din întregul capitol dedicat învățământului că şcoala, dascălii ei, bibliotecile şcolare, activitățile desfăşurate în şcoli au contribuit la educarea a zeci de generații de elevi din rândul cărora s-au ridicat mari personalități ce au făcut şi fac cinste județului în care s-au născut.

Toate capitolele acestui volum au la bază o documentare extrem de minuțioasă, caracterizată prin recursul la surse de informare credibile şi prin prezentarea unor informații inedite în cea mai mare parte. De asemenea, materialul iconografic inclus în volum conferă atractivitate şi adaugă valoare textelor.

Colegiul redacțional

JUDEȚUL HUNEDOARA –
PERIOADA COMUNISTĂ (1948-1989)

SITUAȚIA POLITICĂ

Impus de către sovietici în structurile statale şi sprijinit făţiş şi masiv de către aceştia, Partidul Comunist din România (PCdR) a reuşit vertiginos să acapareze puterea politică: 6 martie 1945, 19 noiembrie 1946 şi 30 decembrie 1947 sunt reperele acestei ascensiuni realizate în dispreț față de orice principiu democratic şi al suveranității naționale. Constituțiile comuniste din 1948, 1952 şi 1965 au stabilit principiile transformării şi ale funcționării societății, conform cu teoria marxist-leninistă şi cu modelul stalinist, de impunere a controlului total al statului asupra societății.

Foto 1, 2 – „Votaţi cu Soarele" - propagandă electorală făcută de comunişti în debutul regimului şi „Trăiască Republica Populară [Română]", exprimarea adeziunii la regim - ambele pe peretele unei case din Baia de Criş

Sprijinului sovietic i s-au asociat eforturile PCdR de a se legitima ca reprezentant al *oamenilor muncii*, în acest scop sporindu-şi masiv efectivele – de la sub 1.000 de membri (în august 1944) la cca 800.000, la începutul anului 1948. După mai bine de trei ani de colaborare, în februarie 1948, PCdR fuziona cu Partidul Social-Democrat din România, formându-se Partidul Muncitoresc Român (PMR) – partid de ideologie comunistă –, numărul membrilor acestuia depăşind un milion. Au urmat etape de epurare, până pe la mijlocul deceniului şase[1], regăsite şi în Regiunea Hunedoara[2], unde, de la 21.050 membri de partid, câți erau în 1950, s-a ajuns la 18.950, în aprilie 1951, dintre aceştia, categoria socială cea mai numeroasă fiind a muncitorilor: 9.472[3]. În 1965, efectivele partidului (de acum, Partidul Comunist Român - PCR) crescuseră în Regiunea Hunedoara la 69.224 de membri şi candidați[4].

În intervalul 1948-1950, a fost primul val de epurări, iar printre cei vizați au fost legionarii. Printre acuzațiile aduse Anei Pauker în 1952, a fost şi cea potrivit căreia, în perioada în care a răspuns de munca organizatorică a partidului, a favorizat intrarea masivă a legionarilor în partid, astfel încât proporția acestora ajunsese la peste 10%. Se evidenția cazul Organizației de partid județene Hunedoara-Deva, unde Biroul județean de partid era alcătuit aproape în totalitatea lui din foşti legionari. Secretar județean era „Duduia Andrei, participant activ la organizarea cuiburilor legionare, care purta pe atunci când uniforma

---

1 SJHAN, Fond *PCR - Comitetul Judeţean,* dosar 3/1960, f. 125.

2 Între 1950 şi 1968, exista regiunea Hunedoara, alcătuită iniţial din şapte raioane (Alba, Brad, Deva, Haţeg, Hunedoara, Orăştie, Petroşani), pentru ca din 1952 să intre în componenţa sa şi raionul Sebeş, iar raionului Deva să i se substituie raionul Ilia, Deva devenind oraş de subordonare regională; în 1968, s-a revenit la organizarea pe judeţe, desfiinţându-se regiunile şi raioanele.

3 SJHAN, *fond cit.*, dosar 70/1951, f. 15.

4 *Ibidem*, dosar 1/1965, f. 86.

verde, când sumanul negru, iar ca şef al secției de cadre – Dancu Petru, de asemenea fost legionar notoriu”[5]. Nu toți au fost demascați şi epurați, unii integrându-se noii ideologii şi practicii comuniste.

Partidul îşi exercita puterea prin structurile proprii, prin diverse alte organizații obşteşti şi prin instituțiile statale. În teritoriu, în baza Legii din 15 ianuarie 1949[6], s-au constituit consiliile populare, la toate nivelurile administrative, la început membrii acestora fiind numiți, iar apoi, în temeiul Legii din septembrie 1950, aleşi. Chiaburii şi alte elemente exploatatoare erau excluşi de la drepturile politice. În urma organizării regiunilor, în 1950, organul de conducere al Partidului Muncitoresc Român, de la nivelul Regiunii, era Comitetul Regional PMR, care coordona o serie de secții, precum: Organizarea Conducerii de Partid, Sindicale şi UTM, Propagandă şi Agitație, Secția Industrială[7], Secția Agrară, Plan-Finanțe, Secția Adminstrativ-Politic – toate având în componență mai multe sectoare. Sub patronajul acestuia, funcționau diverse alte organizații: Uniunea Tineretului Muncitoresc (Comunist), Uniunea Femeilor Democrate din România, sindicatele ş. a. Ca instituție statală, era Sfatul Popular Regional, organizat pe diverse secții şi subordonat partidului, având rolul de a transpune în practică politicile decise la nivelul comitetului regional şi al forurilor centrale. În mod similar, existau organisme de conducere la nivelul raioanelor şi, în subordinea acestora, mai simplificat, al oraşelor şi al comunelor. După reorganizarea administrativ-teritorială din 1968, prim-secretarul comitetului de partid era şi preşedintele comitetului executiv al consiliului popular (primar), cumulându-se astfel funcția de partid cu cea de stat şi accentuându-se, astfel, centralizarea. Toate funcțiile de conducere din regiune (județ) – din întreprinderile republicane, instituții politice, justiție, miliție şi securitate, armată, creație, biblioteci şi teatru etc. (în 1969, într-un efectiv de 514[8]) – erau numite sau confirmate de Biroul sau de Secretariatul Comitetului Regional (Județean) de partid, toți aceştia făcând parte din „nomenclatură” – aristocrația regimului. Proporțional, situația era similară la nivelul municipiilor[9]. În întreprinderi şi instituții, existau organizații de bază şi secretari de partid – aceştia monitorizând aplicarea politicilor la nivelul colectivului de muncă, până la individ.

Prin astfel de structuri ramificate în teritoriu până la nivel de sat şi colectiv de muncă, partidul coordona societatea în toate segmentele sale – economie, învățământ, cultură, sănătate –, afirmându-se ca „centru vital al societății româneşti”. Principiul de conducere în partid era cel al centralismului democratic – un termen a cărui esență rezidă în supoziția infailibilității secretarului general. Aşa se face că, la 6 octombrie 1989, Adunarea Generală a Organizației de bază a Comitetului Județean PCR Hunedoara – în ton cu celelalte organizații de partid din țară şi contrar spiritului vremii – îşi exprima „Într-o înălțătoare şi vibrantă unitate de cuget şi simțire [...] deplina adeziune față de hotărârea Plenarei CC al PCR din iunie a. c. [...] privind realegerea tovarăşului Nicolae Ceauşescu în suprema funcție de secretar general [...]”[10].

Susținătorii regimului, prin controlul pe care partidul îl exercita asupra lor şi prin statutul de privilegiați pe care acesta li-l rezerva, erau: Securitatea, Miliția, Armata, uneori, şi Justiția. La nivel local, Biroul Comitetului Județean îi confirma în funcții pe coordonatorii acestor instituții, precum: comandantul centrului militar, procurorul-şef al procuraturii județene, preşedintele tribunalului județean, preşedintele colegiului avocaților din județ, şeful statului major al gărzilor patriotice județean, şefii birourilor de securitate municipale[11].

Prin Decretul 221 din 30 august 1948, s-a creat Direcția Generală a Securității Poporului, al cărei rol era „lichidarea duşmanului de clasă” în scopul „consolidării democrației populare”[12]. În județul Hunedoara, în primii ani, şi-a exercitat autoritatea Direcția Regională de Securitate Sibiu, pentru ca, apoi, să se organizeze Direcția Regională de Securitate Hunedoara. La Orăştie, se afla sediul Regimentului 10

5 *Ibidem*, dosar 1/1962, f. 81.

6 Ghiță Ionescu, *Comunismul în România*, Bucureşti, 1994, p. 201.

7 În 4 noiembrie 1952, s-a făcut o clasificare generală a raioanelor, în vederea îmbunătăţirii muncii de partid, astfel că raioanele Brad, Hunedoara şi Orăştie erau clasificate ca raioane industrial-agrare (unde urmau să funcţioneze, la nivelul conducerii raionale, atât o secţie industrială, cât şi una agrară), raionul Petroşani era socotit raion industrial (având doar secţie industrială), iar raioanele Alba, Haţeg, Ilia, Sebeş erau raioane agrare şi aveau doar secţie agrară. Cf. SJHAN, *fond cit.*, dosar 431/1952, f. 191-201.

8 *Ibidem*, dosar 29/1969, f. 42-48.

9 În nomenclatura unui oraş, precum Bradul, intrau în 1969, 78 de nomenclaturişti. Cf. *Ibidem*, f. 56.

10 *Ibidem*, dosar 4/1989, nepaginat.

11 *Ibidem*, dosar 29/1969, f. 42-44.

12 *Monitorul Oficial* (în continuare, *M.O.*), nr. 200/30 august 1948.

Securitate, subordonat Direcţiei Trupelor Operative şi de Pază din cadrul Ministerului Afacerilor Interne (MAI), în Regiune activând Batalionul 1 Orăştie[13]. La angajaţii Securităţii şi la trupele acesteia, se adăugau informatorii selectaţi din rândul populaţiei civile. Aceştia s-au dovedit deosebit de utili în identificarea opozanţilor, în mod special în depistarea şi prinderea partizanilor. Într-un „Raport" strict secret prezentat de structuri ale MAI în Biroul regional de partid, la 8 noiembrie 1960, se susţinea că s-a înteţit activitatea elementelor duşmănoase şi că cei mai periculoşi în organizarea acţiunilor subversive erau legionarii eliberaţi din închisori[14]. În raport, se considera că mijlocul cel mai eficace pentru a demasca şi contracara astfel de acţiuni l-ar reprezenta dezvoltarea agenturii Securităţii Statului, după cum cerea şi Ordinul 15/1959 al MAI La data raportului, existau 1.017 agenţi şi 218 case de întâlnire. Se insista pe îndeplinirea de către cei recrutaţi a unor standarde privind perspicacitatea, conştiinciozitatea, devotamentul ş. a.[15] După „pacificarea" ţării, numărul informatorilor a continuat să crească, astfel ca nicio acţiune protestatară amplă să nu poată fi pregătită.

Miliţia a fost creată la 22 ianuarie 1949, deşi structurile sale începuseră a se transforma din 1945. Fiind una dintre forţele înarmate ale statului, misiunea sa era „să protejeze drepturile şi libertăţile poporului muncitor şi proprietatea de stat şi era socotită *un simbol al dictaturii proletariatului*"[16]. Ea a secondat îndeaproape agenţii regimului, fiind instrumentul de coerciţie din spaţiul proxim al cetăţeanului. A fost implicată nu doar în supravegherea ordinii la nivel de comunitate, ci şi în anihilarea grupărilor de partizani (alături de Securitate) şi în colectivizarea agriculturii – prin acte de intimidare şi prin persecuţii făcute la „centru".

Înlocuindu-se, oficial, principiul separării puterilor în stat cu cel al colaborării lor, justiţia a fost instrumentată de regim în politicile de transformare forţată a societăţii, fiind pe deplin subordonată executivului – în speţă, conducerii partidului. Funcţionând aproximativ două decenii pe o legislaţie a „comunismului de război", ea a promovat principiul luptei de clasă, forţând capetele de acuzare la adresa opozanţilor şi transformând, adeseori, actul de justiţie într-o mascaradă.

Dispunând de toate pârghiile puterii în stat şi obedient faţă de URSS, partidul comunist a transpus modelul stalinist în societatea românească, transformând sistemul economic pe principiul dirijist – cu metamorfozări profunde la nivel de macrogrupuri sociale –, a redirecţionat cultura pe criteriile ideologiei marxiste şi şi-a subordonat întregul instrumentar formativ public în scopul formării unui „om nou". Sistemul a reprezentat o glorificare aplicată a rolului statului-partid în societate, printr-o structură deosebit de laborioasă, instituţiile sale controlând toate segmentele societăţii şi manifestările cetăţeanului. Judeţul Hunedoara a reprezentat doar un „caz" al manifestării acestui sistem.

POLITICA ECONOMICĂ

Industrializarea socialistă. Ramura economică de bază din judeţul Hunedoara a fost industria, dezvoltându-se, în special, ramuri ale industriei grele: mineritul, siderurgia, metalurgia. La 11 iunie 1948, s-a emis Legea nr. 119, pentru naţionalizarea întreprinderilor industriale, bancare, miniere, de asigurare şi de transporturi, în temeiul art. 56 din Constituţia R.P.R.. Conform capitolului I, art.1, obiectul naţionalizării îl constituia toate bogăţiile subsolului care nu erau în proprietate de stat la data adoptării Constituţiei (13 aprilie 1948), întreprinderile siderurgice, metalurgice, din domeniul producerii, transportului şi distribuţiei energiei electrice, întreprinderile de extracţie a minereurilor feroase şi neferoase, cele din domeniul industriei carbonifere, cele producătoare de materiale de construcţie ş. a.[17] Aceasta era măsura decisivă pentru trecerea la economia planificată, în iulie acelaşi an, constituindu-se

---

13 Consiliul Naţional pentru Studierea Arhivelor Securităţii (în continuare, CNSAS), *„Bande, bandiţi şi eroi". Grupurile de rezistenţă şi Securitatea (1948-1968). Documente*, Bucureşti, 2003, p. 13.

14 Se aprecia că pe teritoriul regiunii ar fi aproape 23.000 de elemente ostile, dintre care 10.200 legionari, 3.678 ţărănişti, 2.329 liberali, 2.601 naţionalişti (maghiari, germani, ucraineni, sionişti), 2.200 deservenţi ai cultelor şi sectanţi. Numărul mare al acestora s-ar datora faptului că pe şantierele din regiune îşi caută adăpost „fugiţi" din toate colţurile ţării, iar zonele de mare concentrare economică – precum bazinul carbonifer Valea Jiului, Trustul Aurului Brad, centrele siderurgice Hunedoara, Călan – ar fi şi ariile predilecte de infiltrare a spionajului „imperialist". Cf. SJHAN, *fond cit.,* dosar 11/1960, f. 159-161.

15 Printre realizările ultimului an, se consemna deconspirarea lui Laslău Dumitru - preot din Sântuhalm, care a fost şef de garnizoană legionară şi membru în „MRN"; acesta, împreună cu alţi legionari, din raionul Alba, au fost condamnaţi la 10-15 ani muncă silnică. Cf. *Ibidem*.

16 Ghiţă Ionescu, *op. cit.*, p. 217.

17 *M.O.*, nr. 133 bis, 11 iunie 1948.

Comisia de Stat a Planificării, iar la 1 ianuarie 1949, debuta Planul General al Economiei Naționale. În județul Hunedoara, se detaşau trei mari centre de dezvoltare industrială: Petroşani – în mineritul carbonifer –, Hunedoara – în domeniul siderurgiei – şi Brad – în exploatarea metalelor neferoase; dintre acestea, doar Societatea „Mica” Brad făcea obiectul naționalizării, celelalte fiind de stat.

Fideli teoriei marxist-leniniste de dezvoltare cu precădere a industriei, dar şi modelului stalinist de axare pe industria grea, autoritățile comuniste au recurs la extinderea unităților existente, creând noi secții şi modernizându-le pe cele existente.

În 1948, industria minieră carboniferă din Valea Jiului, cu potențial de dezvoltare în 16 câmpuri miniere, avea cinci centre de exploatare: Lonea, Petrila, Aninoasa, Lupeni şi Uricani, producția totală fiind de 1.813.269 metri cubi[18]. Pentru acoperirea necesarului de studii şi proiecte de înalt nivel tehnic, în 1948, s-a înființat Institutul de Mine Petroşani, iar în 1954, a fost creată în Valea Jiului Unitatea de Proiecte şi Devize. Pe măsura intensificării cercetării geologice şi a prospecțiunilor, dar şi conform obiectivelor unei ambițioase industrializări, au fost descoperite şi puse în valoare noi rezerve de cărbune, astfel că aria exploatărilor carbonifere s-a dezvoltat – prin deschiderea, redeschiderea sau extinderea unor mine –, până la mijlocul anilor ’70 numărul exploatărilor miniere ajungând la 10: Aninoasa, Bărbăteni, Dâlja, Livezeni, Lonea, Lupeni, Paroşeni, Petrila, Uricani, Vulcan, la acestea adăugându-se Mina Țebea[19]. Creşterea extracției de cărbune a impus dezvoltarea uzinelor de preparare a acestuia, astfel că au fost amplificate şi modernizate instalațiile de preparare de la Lupeni şi Petrila şi a fost construită preparația de la Coroeşti, cu o capacitate de peste 3 milioane tone pe an[20]. S-a mărit şi s-a modernizat Uzina de Reparat Utilaj Minier Petroşani, la Vulcan s-a construit o secție de reparat utilaje electrice, iar la Livezeni o nouă fabrică de oxigen. O astfel de dezvoltare, extensivă, a presupus o creştere demografică vertiginoasă în regiune, iar în industria minieră, în 1966, lucrau deja cca 26.000 de angajați[21].

Foto 3, 4 – Unelte utilizate de către mineri în Mina Ţebea: „lopata lui Stalin” şi topor; alături - genunchiere. Îi aparţin lui Pîrva Florea din satul Ţebea, com. Baia de Criş

Foto 5 – Distincţia „Fruntaş în întrecerea socialistă”

Pentru mecanizarea proceselor de producție, între anii 1951 şi 1965, au fost alocate 1,5 miliarde lei[22]. Astfel, s-a urmărit în primul rând mecanizarea acelor operațiuni care necesitau un mare volum de muncă fizică şi s-a perfecționat şi utilajul de transport – ceea ce a făcut posibilă concentrarea producției în unități mari. Concomitent cu progresul tehnic, au fost preocupări de îmbunătățire a gradului de securitate a muncii, iar în acest sens, la mina Lupeni, s-a montat o centrală de telegrizumetrie, creându-se posibilitatea decuplării automate a instalațiilor electrice din zona cu acumulări periculoase de metan. Cu

---

18 *Centenarul exploatării industriale a cărbunelui în bazinul carbonifer Valea Jiului*, IPH Deva, 1968, p. 33.

19 O exploatare carboniferă încorporată CMVJ a funcţionat şi la Ţebea-Brad, de cărbune brun, utilizat la termocentrala electrică de la Gura-Barza, de cererea acesteia depinzând volumul producţiei de aici, care a ajuns până la 40.000 tone anual. Cf. *Hunedoara. Monografie*, Colecţia „Judeţele patriei”, Bucureşti, 1980, p. 92. La sfârşitul perioadei comuniste, aceasta întâmpina probleme în realizarea planului, datorită deficitului de forţă de muncă. Cf. SJHAN, Fond *Primăria oraşului Brad*, dosar 3/1989, f. 4-5.

20 *Centenarul exploatării...*, p. 41-43.

21 *Ibidem*, p. 61.

22 *Ibidem*, p. 46.

toate acestea, au avut loc mari accidente miniere, doar cele cu cel puţin două victime însumând nu mai puţin de 192 de morţi[23].

Cărbunele din bazinul Valea Jiului avea calităţi diferite. Spre exemplu, la minele Lupeni, Uricani şi Vulcan se exploata huilă cocsificabilă, cel extras la mina Petrila, după ce ieşea din preparaţie, era folosit la producerea semicocsului, la Călan, iar cel extras la Lonea şi Aninoasa era utilizat în diverse scopuri energetice[24]. În continuă creştere, producţia de cărbune din judeţ era de 5.835.868 tone în 1965[25], iar în 1969, producţia a fost de aproape 7,4 milioane tone, adică de 2,7 ori mai mare decât în 1943 (anul cu cea mai mare producţie din regimurile anterioare)[26]; la sfârşitul deceniului opt, Combinatul Minier Valea Jiului, cu 11 întreprinderi miniere în subordine, producea 8,4 milioane tone huilă, ceea ce reprezenta 95,7% din producţia ţării[27], iar în 1988, pe judeţul Hunedoara, se obţinea o producţie de 11.336.515 tone cărbune, din care, 11.194.415 tone huilă[28]. Planul de producţie era în continuă creştere, iar în martie 1989, cu prilejul vizitei în judeţul Hunedoara, Nicolae Ceauşescu pretindea 20 milioane tone; i s-au promis 14 milioane[29]. Tot atunci se stabilea ca sarcină urgentarea deschiderii de noi câmpuri miniere, la Lonea-Pilier, Iscroni, Câmpu lui Neag, Petrila-Sud şi Valea de Brazi[30]. Numai că anul 1988, se încheiase pentru unităţile miniere şi de preparare din Valea Jiului cu pierderi de 1.652,3 milioane lei, în locul unui beneficiu de 17,1 milioane lei, o cauză importantă fiind depăşirea costurilor de producţie. Cele mai mari pierderi le avea IM Lupeni, cu 328.329 mii lei, urmată de IM Livezeni, cu 242.674 mii lei şi de IM Aninoasa, cu 231.158 mii lei[31]. Pe primele şapte luni ale anului 1989, CMVJ era cu o nerealizare la producţia marfă industrială de 600,5 milioane lei[32].

Judeţul Hunedoara şi-a dezvoltat în perioada comunistă o industrie interdependentă, cărbunele din Valea Jiului fiind folosit masiv la alte unităţi economice din judeţ, precum Combinatul Siderurgic de la Hunedoara (CSH), cel de la Călan, Termocentrala de la Mintia ş. a.

La nivelul Uzinelor din Hunedoara, s-a elaborat, în 1947, un program de dezvoltare care să le impună ca centru al industriei siderurgice româneşti; apăreau, astfel, ca obiective: construirea unei cocserii, mărirea capacităţii oţelăriei, modernizarea furnalelor înalte, adaptarea uzinelor la producerea oţelurilor suedeze şi a pieselor rezultate din aceste oţeluri etc. După naţionalizare, Uzinele de Fier ale Statului din Hunedoara au fost reorganizate în Întreprinderile Siderurgice de Stat din Hunedoara, în care erau incluse uzinele de la Hunedoara, minele de fier – de la Ghelari, iar din 1949 şi cele de la Teliuc –, precum şi exploatări forestiere[33]. Într-o primă etapă, 1948-1952, eforturile s-au orientat înspre reconstrucţia şi modernizarea capacităţilor de producţie, în scopul sporirii accentuate a producţiei de metal, atât de necesar redresării economiei naţionale[34]. În intervalul 1951-1959, siderurgia hunedoreană şi subramurile conexe au primit cca 10% din totalul investiţiilor alocate industriei naţionale, beneficiar fiind mai ales domeniul producţiei de fontă şi oţel[35]. În 1950, a fost înfiinţată Întreprinderea de Construcţii Siderurgice Hunedoara, care a executat de-a lungul anilor toate marile agregate siderurgice ale Hunedoarei, procesul de construcţie şi dezvoltare a Uzinelor din Hunedoara fiind încheiat, în linii

---

23 În 1972, la Mina Uricani, au fost 46 de morţi, în 1980, la Mina Petrila au fost 4, iar la Mina Livezeni, 53; în 1982, la Mina Petrila 14, iar la Paroşeni 15; în 1985, din nou la Paroşeni, au fost 4 decedaţi; în 1986, la Mina Vulcan, au fost 17, apoi 8 decedaţi, în două zile consecutive; în 1987, la Mina Lonea au fost 2 decedaţi, iar în 1989, la Mina Vulcan, au fost 29. Cf. Anamaria Nedelcoff, „Calendarul negru al celor mai grave accidente miniere din Valea Jiului", 16 noiembrie 2008, pe http://www.amosnews.ro/2008/Calendarul_negru_al_celor_mai_grave_accidente_miniere_din_Valea_Jiului-261212, accesat la 08.01.2012.

24 *Hunedoara. Monografie*,... p. 90.

25 SJHAN, Fond *Direcţia Judeţeană de Statistică*, dosar 29/1989, f. 316.

26 I.S. Gruescu, Cornelia Grumăzescu, *Judeţul Hunedoara*, Bucureşti, 1970, p. 91.

27 *Hunedoara. Monografie*,... p. 90.

28 SJHAN, Fond *Direcţia Judeţeană...*, dosar 29/1989, f. 316.

29 Cf. Monalise Hihn, „Ultima vizită prezidenţială în Hunedoara", 23 martie 2009, pe http://www.jurnalul.ro/jurnalul-national/ultima-vizita-prezidentiala-in-hunedoara-501712.htm, accesat la 08.01.2012. Vezi şi SJHAN, Fond *PCR – Comitetul Judeţean*, dosar 58/1989, f. 2, 4.

30 SJHAN, Fond *PCR – Comitetul Judeţean*, dosar 58/1989, f. 12.

31 *Ibidem*, dosar 55/1989, nepaginat.

32 *Ibidem*, dosar 30/1989, nepaginat. Şi în alte etape de dezvoltare CMVJ s-a situat sub parametrii planificaţi. Cf. SJHAN, Fond *Direcţia Judeţeană...*, „Raport cu privire la îndeplinirea planului la principalii indicatori pe anul 1978", f. 2-5v.

33 *Combinatul Siderurgic Hunedoara. Tradiţie şi progres în siderurgie, 1884-1974*, 1974, p. 90-91.

34 *Ibidem*, p. 91-93.

35 I. S. Gruescu, Cornelia Grumăzescu, *op. cit.*, p. 94.

generale, la începutul deceniului al optulea[36]. Structurile de producție de la întreprinderea hunedoreană se delimitau pe şapte uzine: Uzina nr.1 Cocsochimică, Uzina nr. 2 Furnale-Aglomerare, Uzina nr. 3 Oțelării-Refractare, Uzina nr. 4 Laminate, Uzina nr. 5 Reparații Siderurgice şi Piese de Schimb, Uzina nr. 6 Producție, Transport şi Distribuție Energii, Uzina nr. 7 Exploatarea Transporturilor Feroviare. La acestea se adăugau 12 sectoare servicii – din aria tehnic-productivă, comercială, de contabilitate şi secretariat, un serviciu de planificare-dezvoltare, un altul de normare, salarizare şi personal, precum şi Secția de Cercetare-Proiectare[37]. În 1956-1957, a fost construită semicocseria de la Călan, integrată administrativ Uzinei „Victoria" Călan, semicocsul produs aici fiind utilizat ca adaos la şarjele de cocs realizate la Uzina cocsochimică din Hunedoara. În 1970, în cele două centre siderurgice ale județului Hunedoara, existau 10 furnale, cu o capacitate totală de 4.600 de metri cubi – la Hunedoara erau 8, din care, două erau de câte 1.000 de metri cubi, iar la Călan erau două, fiecare de câte 250 de metri cubi. La Peştiş, s-a construit marele complex de laminoare, care prelucra într-un flux tehnologic continuu întreaga producție de oțel, furnizând o gamă largă de profile[38]. Pentru pregătirea specialiştilor în domeniu, în 1970, s-a înființat Institutul de Subingineri Hunedoara, pe profilurile Metalurgic şi Electromecanic. Până în 1973, CSH a deținut locul I în producția de oțel şi fontă, după care, a trecut pe locul al doilea, fiind depăşit de Combinatul Siderurgic Galați. Ca o recunoaştere a contribuției aduse la dezvoltarea economiei româneşti, în 1975, CSH a fost distins cu cel mai înalt titlu, acela de „Erou al Muncii Socialiste".

La Întreprinderea Minieră Ghelari, s-au descoperit noi rezerve de minereu, de peste 1.300.000 tone, iar la Întreprinderea Minieră Teliuc a sporit capacitatea de extracție, s-a pus în funcțiune o stație nouă de sortare şi s-a dat în folosință un funicular care să transporte minereul la uzinele din Hunedoara, cu o capacitate de 2.500 tone pe zi[39]. La sfârşitul anilor '80, județul Hunedoara ocupa locul întâi la producția de minereu de fier[40]. Existau însă unele dificultăți în colaborarea acestor unități, izvorâte din desincronizări, din furnizarea unor produse intermediare de calitate nesatisfăcătoare, ceea ce afecta produsul finit realizat în Combinat, dificultăți fiind şi la îndeplinirea planului la producția globală şi la reducerea prețului de cost[41].

Principalele produse ale CSH erau: fonta, oțelul, laminatele, cocsul metalurgic, derivate ale fabricării cocsului, energie electrică, maşini şi utilaje necesare industriei metalurgice. În ceea ce priveşte distribuția producției, în 1972, spre exemplu, 56% din producția livrată de Combinat a fost dirijată la unități ale Ministerului Industriei Metalurgice, 14% înspre industria constructoare de maşini, 4,5% înspre Ministerul Construcțiilor Industriale, 12,5% a fost livrată altor beneficiari din țară, iar 13% la export[42]. La sfârşitul anilor '70, combinatul hunedorean se situa pe locul I pe județ ca volum al producției şi pe locul al doilea ca număr de angajați, după Combinatul Minier Valea Jiului[43]. Producția a crescut continuu până în 1980, când s-au obținut 2.835.494 tone fontă brută şi 4.075.557 tone oțel brut, pentru ca, până în 1988, ea să scadă la ambele produse, în anul respectiv, obținându-se 2.402.262 tone fontă, iar oțel brut: 3.528.712 tone[44]. Pe anul 1988, CS „Victoria" Călan înregistra pierderi de 596 milioane lei, iar CS Hunedoara era sub planul de beneficii cu 173,5 milioane lei[45]. Pe primele 7 luni ale anului 1989, CS Hunedoara era sub planul producției marfă industriale cu 1.085,2 milioane lei, iar CSV Călan, cu 131,7 milioane lei[46]. Procentele de contractare a planului la export al CSH pe anul 1989 erau de 51,7 pe relația cliring cu țările socialiste (CTS) şi de doar 18,4 pe DC (devize convertibile – valută)[47]. În pofida

36 *Combinatul Siderurgic...* , p. 94.

37 *Ibidem*, p. 127.

38 I.S. Gruescu, Cornelia Grumăzescu*, op. cit.*, p. 97-99.

39 SJHAN, Fond *PCR - Comitetul Judeţean,* dosar 62/1960, f. 9-12.

40 *Judeţul Hunedoara pe coordonatele progresului*, Comitetul Judeţean Hunedoara al PCR, 1980, p. 11.

41 SJHAN, Fond *PCR - Comitetul Judeţean,* dosar 1/1962, f.114.

42 *Combinatul Siderurgic...*, p. 192.

43 *Hunedoara. Monografie*,... p. 91.

44 Acesta din urmă nu şi-a îndeplinit toţi indicatorii de plan, cel al livrărilor de mărfuri către fondul pieţei, fiind îndeplinit doar în proporţie de 22,5%; la BAD Peştiş, proporţia realizării acestui indicator a fost de doar 1,2%. Cf. SJHAN, Fond *Direcţia Judeţeană...*, dosar 29/1989, f. 316. Producţia fizică industrială la oţel era, pe 1988, de 93,4% faţă de plan. Cf. SJHAN, Fond *PCR – Comitetul Judeţean*, dosar 35/1988, nepaginat.

45 *Ibidem*, dosar 55/1989, nepaginat.

46 *Ibidem*, dosar 30/1989, nepaginat.

47 *Ibidem*, dosar 55/1989, nepaginat. CTS – presupune compensarea datoriilor reciproce fără valută efectivă sau aur; „troc".

diverselor probleme cu care Combinatul se confrunta, în 1989, Nicolae Ceauşescu pretindea creşterea producţiei de oţel la minimum 4 milioane tone pe an[48].

În nordul judeţului, s-a dezvoltat mineritul axat pe extracţia minereurilor auro-argintifere, exploatările fiind în zona Brad şi la Săcărâmb. La 11 iunie 1948, Societatea „Mica" Brad era naţionalizată, ea având în exploatare minele de la Musariu, Brad, Căraci, Valea Morii, Căinel, Hondol, Ţebea, Haneş şi Breaza; la acestea se adăugau alte societăţi afiliate sau asociate, ori cumpărate de Societatea „Mica" de-a lungul timpului[49]. Trecerea patrimoniului mobil şi imobil în proprietatea statului s-a realizat oficial la 31 iulie 1948. Bunurile imobile constau în terenuri, instalaţii, căi de comunicaţii, păduri. Cele mobile au constat din materii prime, minereu stampat, eşantioane aur, cărţi şi reviste, alimente, mijloace de transport, îmbrăcăminte, lenjerie, mobilier, fonduri bancare, permise de explorare şi concesionare, bunurile Serviciului Agricol Silvic de la Brad, Muzeul mineralogic-geologic al Societăţii „Mica" din Brad. Totalul general se ridica la o valoare de 401.280.240 lei[50].

Întregul complex minier naţionalizat trecea în administrarea Ministerului Minelor şi Petrolului, fiind organizat în Direcţiunea Regională Brad – structură în cadrul Centralei Auro-Argintifere şi a Metalelor Neferoase, creată prin Decizia nr. 58/9 iulie 1948 a ministrului minelor şi petrolului[51]. După mai multe reorganizări, declarându-se valorificarea intensivă a petrolului, cărbunelui şi aurului ca obiective de interes republican de primă urgenţă şi pentru stoparea furtului de aur de la exploatările de profil, la 1 iunie 1955, s-a înfiinţat „Trustul Aurului Brad", ca unitate de interes republican în subordinea M.A.I., el reunind toate exploatările aurifere din ţară[52].

În cei zece ani de fiinţare, marcaţi de o „stringentă *foame de aur* a economiei naţionale"[53], i s-au pus Trustului la dispoziţie mijloace tehnico-economice şi fonduri de investiţii cifrate la cca 1 miliard lei[54], astfel că la Exploatarea Minieră (EM) Barza s-au creat 3.000 noi locuri de muncă, s-a extins şi s-a modernizat Uzina de Utilaj Minier şi Reparaţii din Gura-Barza[55], s-a relansat Exploatarea Minieră de la Săcărâmb – prin redeschiderea unor mine vechi şi prin extinderea uzinei de preparare[56] –, totodată, efectuându-se investiţii şi la alte unităţi din Munţii Apuseni.

Autorităţile supravegheau îndeaproape îndeplinirea planului la toţi indicatorii, iar sincopele înregistrate erau motiv de ample analize şi de retrasare de sarcini, sub supraveghere strictă de partid. După câţiva ani de neîncadrare în indicatorii de plan[57], la 13 februarie 1961, Secretariatul CC al PMR transmitea Întreprinderii Aurifere Barza-Brad un set de măsuri, prima fiind dispoziţia de a se intensifica lucrările de explorare şi deschidere în adâncime şi în extindere. Lucrările respective urmau să se execute la minele existente: Musariu, Valea Morii, Brădişor, Căinel, Barza, precum şi în alte zone de interes geologic[58]. La bilanţul din 9 martie 1964, se constata că EM Barza a realizat în 1963 o producţie mai mare decât în 1960, dar era în continuare sub planul de producţie şi depăşise preţul de cost planificat pe 1963, cu 26 milioane lei[59]. În 1965, autorităţile au desfiinţat Trustul Aurului Brad, Întreprinderea Minieră (IM) Barza subordonându-se Ministerului Minelor – Direcţia Generală a Minereurilor Neferoase –, iar ulterior, a fost subordonată Centralei Minereurilor Deva. În 1969, IM Barza se confrunta cu dificultăţi, precum: necesitatea de a valorifica minereuri sărace, imposibilitatea deschiderii unei exploataţii din lipsa reţelei tehnologice de valorificare metalurgică, deficitul de forţă de muncă[60]. Situaţia s-a redresat, şi, pe anul 1976, ea a fost distinsă cu Ordinul Muncii clasa a II-a şi cu

48 *Ibidem*, dosar 58/1989, f. 7.

49 Apud, Cristina Rişcuţa, „Societatea Mica între 1940-1948", în „Sargetia", t. XXXII, 2004, p. 548; drd. Cristina Rişcuţa, coord. şt. prof. univ. dr. Iacob Mârza, *Teză de Doctorat, Politici de investiţii economice şi social-culturale în mineritul aurifer românesc (1918-1948): Societatea „Mica" Brad şi Exploatarea Minieră Roşia Montană*, Universitatea „1 Decembrie 1918" Alba Iulia, Facultatea de Istorie şi Filologie, Alba Iulia, 2008, p. 265-266.

50 Mircea Baron, *Societatea „Mica", 1920-1948*, Petroşani, 2006, p. 524.

51 *M.O.* I, nr. 158/12 iunie 1948, p. 5777-5778, *apud* M. Baron, *op. cit.*, p. 523.

52 Petru Olosu, *Adevăr şi defăimare*, 2010, p. 69.

53 *Ibidem*, p. 70.

54 *Ibidem*, p. 102.

55 *Ibidem*, p. 108.

56 SJHAN, Fond *PCR - Comitetul Judeţean,* dosar 63/1960, f.8.

57 *Ibidem*, dosar 5/1959, f. 98-99.

58 *Ibidem*, dosar 1/1961, f. 29-33.

59 *Ibidem*, dosar 47/1964, f. 22-34.

60 *Ibidem,* dosar 2/1969, f. 45-48.

Steagul Roşu de întreprindere fruntaşă pe ramură. În 1977, la Conferinţa judeţeană extraordinară a partidului, se raportau depăşiri de plan la toţi indicatorii de bază[61]. De asemenea, pentru anul 1988, conducerea IM Barza raporta îndeplinirea planului „la majoritatea indicatorilor", iar pentru anul următor, avea „sarcini mult sporite la cupru şi aur"[62]. În „Situaţia preliminată" la producţia marfă pe primele şapte luni ale anului 1989, IM Barza înregistra un „plus" faţă de plan în valoare de 15.553 mii lei, iar la producţia netă industrială pe primele 6 luni, depăşirea era de 18,9 milioane lei[63]. Forţa de muncă a întreprinderii reunea aproximativ 7.000 de angajaţi.

O altă zonă de exploatare minieră, de arie mai restrânsă, a fost Deva – Veţel – Muncelu Mic, unde, în anii '50, s-au efectuat prospecţiuni geologice şi a început exploatarea minereurilor cuprifere[64]. În 1953, a început exploatarea piritei la Boiţa-Haţeg, producţia anuală fiind, până la sfârşitul deceniului şapte, de cca 30.000 tone[65].

În seria reorganizărilor la nivelul exploatărilor miniere, în 1969, s-a creat Centrala Minereurilor (CM) Deva, care controla întregul sector neferos, pentru ca, în 1974, autorităţii acesteia să-i fie subordonate exploatările din Munţii Apuseni, Munţii Poiana Ruscă, din Banat şi Harghita[66]. Pe primele şapte luni ale anului 1989, CM Deva ieşea „pe plus" la indicatori de plan de referinţă – spre exemplu, valoarea depăşirii la producţia marfă industrială era de 71 milioane lei, înregistrându-se şi economii la cheltuieli/1.000 lei producţie marfă[67].

Un domeniu fundamental pentru dezvoltarea industriei şi pentru strategia economico-socială a regimului comunist îl reprezenta industria energiei electrice. Astfel, pe lângă mărirea puterii instalate a centralelor existente, au fost construite noi termocentrale de mare capacitate: la Paroşeni (în centrul bazinului carbonifer), în cadrul Combinatului Siderurgic de la Hunedoara, Termocentrala de la Mintia – aceasta, cu o putere preconizată de 800 MW[68]. Întreprinderea de Electrocentrale (IE) Deva, înfiinţată în 1966, avea, la sfârşitul anilor '70, o putere instalată de 1.350 MW, ceea ce situa judeţul pe primul loc pe ţară[69], la sfârşitul anilor '80, fiind pe locul al doilea[70]. În februarie 1988, Biroul Comitetului judeţean de partid pretindea ca Întreprinderea Electrică Mintia să realizeze o producţie de energie electrică pe bază de cărbune de 7.073 mii MWh, din care s-a realizat una de 4.347.758 MWh[71]. Pe primele 7 luni ale anului 1989, I.E. Deva era cu o nerealizare de 47,4 milioane lei la producţia marfă industrială[72]. În 1986, debutase punerea în funcţiune a ansamblului hidroenergetic de pe Râul Mare, astfel că în perioada 1986-1991, au fost finalizate 11 hidrocentrale din cadrul amenajărilor Râul Mare-Retezat şi Râul Mare Aval[73].

Peisajul industrial al judeţului era întregit cu Trustul de Construcţii Deva, cu carierele de piatră, cu Întreprinderea Forestieră de Exploatare şi Transport din Deva, cu întreprinderile din Orăştie (Plafar, Chimica, Vidra), cu Atelierele CFR şi cu „Marmura" Simeria, cu Fabrica de mobilă din Brad şi cu cea de conserve din Haţeg, cu diverse alte întreprinderi de industrie uşoară înfiinţate în centrele miniere, precum şi cu cooperative meşteşugăreşti etc.

Repartizarea investiţiilor la nivelul judeţului, în intervalul 1951-1978, cel al marii dezvoltări socialiste, a favorizat categoric industria – unde cel mai scăzut procentaj a fost de 69,1% şi a corespuns cincinalului 1971-1975, iar cel mai ridicat a fost cel din primul plan cincinal, de 77,6%. Fondurile de investiţii destinate construcţiilor au evoluat între 1,6% şi 4,0%, iar cele destinate agriculturii între 0,7% (în 1951-1955) şi 5,4% în cincinalul 1971-1975[74]. La o analiză făcută la Conferinţa de partid din ianuarie 1962, se aprecia că Regiunea a beneficiat în ultimii şapte ani de

---

61 *Ibidem*, dosar 16/1977, f. 90-92.

62 SJHAN, Fond *Primăria oraşului Brad*, dosar 3/1989, f. 4.

63 SJHAN, Fond *PCR - Comitetul Judeţean*, dosar 30/1989, nepaginat.

64 *Ibidem,* dosar 63/1960, f. 9-11.

65 I.S. Gruescu, Cornelia Grumăzescu*, op.cit.*, p. 101.

66 http://www.minvest.hd.ro/Page6.html, accesat la 10.01.2012.

67 SJHAN, Fond *PCR - Comitetul Judeţean*, dosar 30/1989, nepaginat.

68 I.S. Gruescu, Cornelia Grumăzescu*, op.cit.*, p. 89-90.

69 *Hunedoara. Monografie*, p. 92.

70 *Judeţul Hunedoara pe coordonatele...*, p.11.

71 SJHAN, Fond *PCR - Comitetul Judeţean*, dosar 55/1989, nepaginat.

72 *Ibidem*, dosar 30/1989, nepaginat.

73 www.hidroelectrica.ro, accesat la 06.11.2011.

74 *Hunedoara. Monografie...*, p. 96.

peste 10 miliarde lei investiții, acestea fiind orientate cu precădere spre CS Hunedoara şi spre lărgirea capacităților miniere din Valea Jiului, Munții Apuseni şi Munții Poiana Ruscă, pentru construirea de locuințe şi alte obiective socio-culturale sau industriale[75]. Planul de investiții pentru județul Hunedoara, în 1989, era de peste 10 miliarde lei, din care 4,3 miliarde erau destinate sectorului de construcții-montaj[76]. Pe primele 11 luni ale anului 1989, la Trustul Antrepriza Generală de Construcții Montaj Hunedoara (TAGCMH), la capitolul Investiții şi reparații capitale, se realiza planul de 76.906 mii lei, sporul față de 1988 fiind de peste 40%[77].

În toată perioada comunistă, producția industrială realizată în județul Hunedoara a ocupat un loc de importanță crucială în economia țării, toate marile întreprinderi ale județului fiind, de fapt, întreprinderi republicane. Pe întreg județul, în 1988, din cele 131 de unități de stat raportoare, 89 au realizat planul de beneficii, depăşindu-l cu 441,5 milioane lei – aici înscriindu-se I. M. Hunedoara, IPSRUEM Petroşani, I. E. Deva, CM Deva, „Vidra” Orăştie ş. a. –, în timp ce 11 unități au fost sub prevederile acestuia, cu 222,6 milioane lei (CS Hunedoara, I. Lianți Deva, IPL Deva etc.); 31 au înregistrat pierderi în valoare de 2655,2 milioane lei[78]. Global, unitățile economice de stat au înregistrat o nerealizare totală de 2.805,3 lei. În industrie, cele 54 de întreprinderi au fost sub pragul de rentabilitate cu 1.104,1 milioane lei, iar conform planului, nerealizarea a fost de 2.589,6 milioane lei. Planul anual la export al județului pe 1989 era acoperit cu contracte în proporție de 66,3% pe relația CTS şi doar de 19,2% pe relația DC – apreciindu-se însă că situația pe segmentul exportului era superioară celei din 1988[79].

În ansamblu, industria s-a dezvoltat triumfalist, decenii la rând, județul fiind propulsat între primele trei din țară pe mai multe domenii ale producției: minereu de fier, huilă cocsificabilă, minereuri complexe, cocs metalurgic, fontă, oțel, laminate, cărbune, fire şi fibre artificiale, țesături de mătase, energie electrică ş. a. Totodată, în 1980, ocupa primul loc ca grad de urbanizare şi ocupare a populației în producție, 73% din populație trăind în mediul urban, față de 17,1%, în 1948[80]. Spre sfârşitul perioadei, în domeniul siderurgic evoluția s-a moderat, creşteri de producție înregistrând în continuare domeniile extractive, cele din domeniul carbonifer funcționând însă cu mari pierderi, dar în condițiile în care cererea de cărbune era crescândă.

Se întâmpinau dificultăți la export, în special pe produsele industriei grele, ponderea schimburilor fiind cu țările socialiste – partenere ale României în Consiliul de Ajutor Economic Reciproc (CAER). În astfel de condiții, existând decalaje semnificative între bilanțurile contabile şi nivelul unor indicatori din planul de stat, conducerea de partid repartiza, în ultimul an, o importantă sumă pentru investițiile din județul Hunedoara – indiciu al mizei pe care acesta o reprezenta pentru regim.

Procesul colectivizării agriculturii (1949-1962). Agricultura colectivizată. În perioada colectivizării, actualul județ Hunedoara aparținea regiunii Hunedoara, aceasta având, în 1961, o suprafață de 1.100.000 ha, din care 65% era zonă muntoasă, 19% deluroasă, iar 16% reprezentau depresiunile şi văile râurilor. Media temperaturilor se situa între -3 grade şi +10 grade, regimul pluviometric fiind suficient şi bine repartizat în tot timpul anului[81].

Până la acapararea puterii politice, liderii comunişti au evitat să facă vreo aluzie la proiectul colectivizării agriculturii, dar la începutul anului 1948, autoritățile făceau un recensământ foarte detaliat, pe dimensiunea proprietății şi gradul de fărâmițare a acesteia. Astfel, în statistica din 24 februarie 1948, județul Hunedoara apărea cu 83.057 gospodării şi cu o populație de 317.806 locuitori. Suprafața totală a județului era de 579.060 ha, în mediul urban fiind 24.939 ha, iar în cel rural, 494.121 ha. Fără pământ agricol erau 13.924 familii, cu până la 0,5 ha erau 19.356 familii, cu peste 0,5 ha şi până la 1 ha erau cei mai mulți: 37.697 familii, iar peste 50 ha aveau 420 de familii, din care 399 erau în mediul rural. Statistica era foarte riguroasă, pe număr de parcele – în total 775.275 –, pe dimensiunea proprietății etc., ceea ce s-a regăsit apoi, la scară națională, în situația prezentată la Plenara din martie 1949[82].

75 SJHAN, Fond *PCR - Comitetul Judeţean,* dosar 1/1962, f. 30.
76 *Ibidem,* dosar 58/1989, f. 12.
77 *Ibidem*, dosar 47/1989, nepaginat.
78 *Ibidem*, dosar 55/1989, nepaginat.
79 *Ibidem.*
80 *Judeţul Hunedoara pe coordonatele...*, p. 9-11.
81 SJHAN, Fond *PCR - Comitetul Judeţean,* dosar 11/1961, f. 32-33.
82 SJHAN, Fond *Direcţia Centrală de Statistică*, dosar 2/1948, f. 6.

Colectivizarea agriculturii s-a declanşat prin Plenara Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român (CC al PMR) din 3-5 martie 1949; ea presupunea înscrierea ţăranilor în colectiv cu întregul potenţial de producţie, ei pierzându-şi, *de facto*, calitatea de proprietari individuali, proprietatea devenind cooperatistă. Justificarea pe care conducerea de partid o făcea colectivizării reunea argumente economico-sociale, precum excesiva fărâmiţare a proprietăţii funciare[83], şi argumente ideologice – acestea, de factură leninistă, urmând să imprime strategiile şi tacticile procesului: „sprijină-te pe sărăcime, organizează o alianţă trainică cu ţăranul mijlocaş, nu înceta nici o clipă lupta împotriva chiaburimii”[84].

Pentru coordonarea colectivizării, la nivelul CC al PMR s-au înfiinţat Comisia Agrară, la început, iar din ianuarie 1950, Secţia Agrară, acestea fiind controlate de Ana Pauker sau Alexandru Moghioroş – după Plenara din 26-27 mai 1952, numai de acesta din urmă.

În judeţul Hunedoara, primele gospodării agricole colective (GAC) s-au înfiinţat în 1950, în raioanele Deva şi Orăştie. Astfel, la 11 iunie 1950, s-a format GAC „11 Iunie”, la Bretea Mureşană, cu 38 de înscrişi, iar la 12 august 1950, s-a inaugurat GAC „Drumul lui Lenin” din Ilia, cu acelaşi număr de înscrişi; în 24 decembrie, în raionul Orăştie, s-a inaugurat GAC „21 Decembrie” din Pricaz, cu 39 de înscrişi[85]. În paralel, s-a iniţiat constituirea şi a unei alte forme de asociaţie agricolă socialistă, premergătoare GAC-urilor, prin Hotărârea CC al PMR din 18 septembrie 1951, trasându-se obiectivul creării întovărăşirilor agricole permanente (aşa numitele TOZ – întovărăşiri pentru lucrul pământului, abreviere din rusescul *Tovarişcestvo dlia Obrabotki Zemli*, n. r.). De inspiraţie sovietică, acestea presupuneau asocierea ţăranilor proprietari (cu tot terenul arabil sau doar cu o parte), pentru efectuarea în comun a lucrărilor agricole, cu asistenţă tehnică din partea SMT-urilor. La sfârşitul anului 1952, erau în Regiune 64 de TOZ-uri[86], patru gospodării de stat şi 26 gospodării colective – una în Deva, câte două în raioanele Ilia şi Haţeg, câte patru în raioanele Alba şi Orăştie şi 13 în raionul Sebeş[87].

Moartea lui Stalin (5 martie 1953) a temperat întrucâtva procesul colectivizării, reducându-se ritmul constituirii de GAC-uri şi insistându-se pe formarea de TOZ-uri. La 15 mai 1953, Haţegul avea patru GAC-uri (Densuş, Ostrov, Peştenița, Râu-Bărbat), Hunedoara avea una (Sântandrei), Ilia avea două (Bretea Mureşană şi Ilia), oraşul Deva avea una (în Ciangăi), raionul Orăştie, în limitele judeţului Hunedoara, avea trei (Pricaz, Beriu şi Geoagiu), iar Brad şi Petroşani nu aveau niciuna[88]. Documentele semnalează însă retrageri şi excluderi, atât la nivelul GAC-urilor, cât şi la cel al TOZ-urilor, dintre acestea din urmă, câteva, dizolvându-se. Cele mai mari frământări în acest sens au fost în raionul Haţeg – la Ostrov, Peşteana, Râu Alb, Pui, Valea Lupului[89]. La 1 decembrie 1953, se consemnau nouă TOZ-uri destrămate, 326 retraşi din întovărăşiri, cu 690,95 ha[90], nu se dezmembrase nicio GAC. Pe viitor, se urmărea să se acţioneze pentru consolidarea GAC-urilor existente şi formarea de întovărăşiri[91].

Se intrase astfel, din 1953, într-o etapă moderată a colectivizării, ce avea să dureze până prin 1958. În acest interval, statul a operat redistribuiri de terenuri din proprietate individuală şi rezerva de stat, în folosinţa GAC-urilor şi a ţăranilor săraci[92]. Totodată, s-au identificat încă două forme intermediare de transformare socialistă a agriculturii: întovărăşirea zootehnică şi cooperativa agricolă de producţie. Prima se constituia prin înscrierea ţăranilor cu animale şi suprafaţa de pământ corespunzătoare întreţinerii lor, iar a doua (CAP) presupunea înscrierea ţăranilor proprietari cu tot pământul arabil (doar cu acesta), lucrările agricole urmând să se facă în comun; denumirea acesteia se va impune din 1965, în locul celei de gospodărie agricolă colectivă.

Congresul al II-lea al PMR, din decembrie 1955, a stabilit ca obiectiv relansarea procesului de colectivizare, astfel ca la sfârşitul celui de-al doilea plan cincinal să se asigure din sectorul socialist 60-

83 Gh. Gheorghiu-Dej evidenţia faptul că din cele 16 milioane locuitori, 75% trăiau la sate, din care 90% se ocupau cu agricultura, iar pământul arabil era repartizat unui număr foarte mare de gospodării individuale (3 067 700), din acestea, cele cu până la 10 ha reprezentând cca 94% , iar 53,2% deţinând proprietăţi mici şi foarte mici, de până la 3 ha. Cf. Dan Cătănuş, Octavian Roske, *Colectivizarea agriculturii în România, Dimensiunea politică*, vol.I, 1949-1953, Bucureşti, INST, 2000, p. 52-53.

84 I. V. Stalin, *Problemele leninismului*, Bucureşti, 1948, ed. a II-a, p. 316, Apud D. Cătănuş, O. Roske, *op. cit.,* p. 63.

85 SJHAN, Fond *PCR - Comitetul Judeţean,* dosar 307/1951, f. 1.

86 *Ibidem,* dosar 704/1952, f. 48.

87 *Ibidem,* dosar 1069/1953, f. 159.

88 *Ibidem*, dosar 1070/1953, f. 42-43.

89 *Ibidem,* dosar 1071/1953, f. 48; f. 67-68.

90 *Ibidem,* f. 76.

91 *Ibidem,* dosar 1069/1953, f. 262-264.

92 *Ibidem,* dosar 1070/1953, f. 60-68.

70% din producția de cereale marfă[93], iar după ce conducerea superioară de partid a hotărât ca în Regiunea Constanța transformarea socialistă a agriculturii să se încheie până în 1958[94], la 4 iunie 1956 se transmitea tuturor regiunilor „Schița-plan” a acesteia, pentru a o aplica la condițiile locale[95].

La sfârşitul anului 1956, pe teritoriul județului Hunedoara erau 20 de gospodării agricole colective, în raionul Ilia fiind patru, în raionul Haţeg - patru, în raionul Orăştie - opt, raionul Hunedoara având trei, iar oraşul Deva, una[96]. Numărul întovărăşirilor agricole a evoluat între 1952 şi 1956, de la 40 la 127[97]. Erau şi 104 întovărăşiri zootehnice[98]. În 5 decembrie 1956, Comitetul Regional PMR Hunedoara stabilea un *Plan* de intensificare a ritmului transformării socialiste a agriculturii, astfel ca în anul 1958, sectorul cooperatist din agricultură să ocupe peste 60.000 ha, adică cel puțin 30% din suprafața arabilă a Regiunii Hunedoara[99], pentru ca, în 1960, să fie cooperativizată 65% din suprafață.

Raionul	*Existent la 1.12.1956*		*Existent la 31.12.1957*		*Existent la 31.12.1958*	
	ha	*%*	*ha*	*%*	*ha*	*%*
Brad	213	2,00%	1.000	6,4%	3.550	30%
Haţeg	1.348	6,00%	4.246	19,2%	7.100	32%
Hunedoara	2.321	13,00%	3.111	21,0%	5.400	30%
Ilia	1.600	6,07%	6.209	24,0%	9.400	31%
Orăştie	2.740	10,00%	5.985	21,0%	8.900	31%
Oraş Deva	413	27,17%	480	19,0%	900	60%

Evoluţia procesului de cooperativizare
în regiunea Hunedoara preconizată pentru 1956-1958

După 5 luni de la declanşarea acestui nou ritm de cooperativizare a agriculturii, situația era nesatisfăcătoare în întreaga regiune, aceasta fiind ultima pe țară, îngrijorătoare fiind, mai ales, situațiile din raioanele Orăştie, Haţeg şi Brad; în primul, planul lunar era realizat doar în proporție de 1,1%, în Haţeg de 5,8%, iar în Brad, de 12,8%[100]. Regiunea Hunedoara avea cel mai mic număr de gospodării agricole colective şi era printre ultimele regiuni în ceea ce priveşte prestarea muncilor în GAC; erau în schimb numeroşi ţărani colectivişti proveniți din rândul celor fără pământ, aceasta într-o proporție de 42,5%; şi la indicatorii de producție Regiunea Hunedoara era codaşă, excepție făcând numărul de ovine[101]. Nici întovărăşirile nu funcționau conform statutului şi nu se încadrau obiectivelor stringente de colectivizare; anterior anului 1957, niciuna nu a efectuat toate muncile agricole în comun, iar înscrierea în întovărăşire s-a făcut cu numai o parte din terenul deținut în proprietate, astfel că deşi media suprafeței cooperativizabile pe regiune era de 2,84 ha/familie, suprafața medie cu care s-a înscris un întovărăşit era de 0,88 ha[102].

În 3-5 aprilie 1958, a avut loc Consfătuirea de la Constanța, Gh. Gheorghiu-Dej oficializând încheierea colectivizării în această regiune, de la data respectivă, exemplul constănțenilor fiind pus constant în fața întregii țări; procesul colectivizării se intensifica la scară națională.

---

93 *Ibidem*, dosar 2120/1956, f. 2.
94 *Ibidem*, dosar 1917/1956, f. 20.
95 *Ibidem*, f. 19.
96 *Ibidem*, dosar 2429/1957, f. 26.
97 *Ibidem*, dosar 2108/1956, f. 347.
98 *Ibidem*, f. 348-353.
99 *Ibidem*, dosar 2101/1956, f. 78-80.
100 *Ibidem*, dosar 2426/1957, f. 129-133.
101 *Ibidem*, f. 81-82.
102 *Ibidem*, dosar 2120, f. 8.

La sfârşitul anului 1958, în Regiunea Hunedoara, erau 62 de GAC-uri – cea mai mare creştere înregistrând-o raioanele Hunedoara, Ilia, Orăştie şi Sebeş –, întovărăşirile agricole au ajuns la 448 de unităţi, cu 34.848 familii şi cu o suprafaţă de 40.793 teren agricol, iar suprafaţa medie pe familie întovărăşit a crescut de la 0,88 ha (cât era în 1957) la 1,35 ha; întovărăşirile zootehnice au ajuns la 232 unităţi, cu 15.232 familii, cu o suprafaţă de 50.271 ha şi cu 32.000 capete oi[103]. Conferinţa regională de partid din 10-11 ianuarie 1959 constata că s-a depăşit planul trasat în 1956, cooperativizându-se 33% din suprafaţa agricolă a regiunii. Se considera că în 1960, 70% din suprafaţa cooperativizabilă urma să intre în diverse forme de asociaţii agricole socialiste, iar 60% din producţia marfă va fi asigurată în astfel de unităţi; suprafaţa colectivizată trebuia să reprezinte 30% din suprafaţa sectorului cooperatist[104]. La sfârşitul lui martie 1959, erau 129 GAC-uri, mai mult decât dublu faţă de decembrie 1958, cu 15.238 familii şi cu 45.051 ha teren[105]. Pe lângă structurile colectiviste, existau şi 9 gospodării agricole de stat (GAS), în 6 raioane, având 9.960 ha, din care 5.200 ha teren arabil şi 1.580 ha vii şi livezi[106]. Fondul unităţilor agricole colectiviste creştea, prin Decretul 115/30 martie 1959,[107] şi cu mijloace de muncă şi terenuri expropriate de la chiaburi şi alte categorii de ţărani[108].

Urmărind dinamica înfiinţării GAC-urilor în regiunea Hunedoara, din 1950 până în 1960, ea se prezintă astfel: în 1950 - 19, 1951 - 2, 1952 - 5, 1953 - 6, 1954 - 10, 1955 - 0, 1956 - 10, 1957 - 1, 1958 - 8, 1959 - 88, 1960 - 54, fiind un total de 203[109]. Suprafaţa deţinută de acestea era de 89.294 ha, respectiv 24,8% din suprafaţa cooperativizabilă. Mai existau 442 întovărăşiri agricole, cu o suprafaţă de 195.564 ha, adică 68,6%, fiind 57.868 familii înscrise. Dinamica acestora, de la înfiinţare (1952) şi până în 12 decembrie 1960, se prezenta astfel: în 1952, au fost 52, apoi 57, 77, 182, 304, 459, 280, 508, 442 – 90% din suprafaţă fiind înscrisă în ultimii 2-3 ani. În intervalul 1959-1960, suprafaţa întovărăşită a crescut de la 158.528 ha la 195.564 ha, deşi numărul întovărăşirilor a scăzut, prin transformarea în GAC-uri[110]. Suprafaţa GAS-urilor a crescut în intervalul 1957-1960, de la 5.544 ha, din care 2.808 ha arabil, la 12.579 ha, din care 7.459 ha arabil, ceea ce reprezenta o creştere de 127%. Terenurile respective erau fărâmiţate în 243 de trupuri, sarcina imediată fiind comasarea celor 174 de trupuri sub 50 ha, astfel încât suprafaţa acestora să nu fie mai mică de 100-150 ha[111].

La Congresul al III-lea al PMR, din iunie 1960, Gheorghiu-Dej aprecia că 81% din gospodăriile ţărăneşti sunt cuprinse în structuri colectiviste, mai rămânând în afara sectorului socialist aproximativ 680.000 de familii[112], procesul colectivizării urmând să se încheie în 1965; după ce la Plenara din noiembrie 1958 solicitase ca în zonele de munte să nu se creeze GAC-uri[113], reitera aceasta de la tribuna Congresului. Prin urmare, într-o statistică din 4 februarie 1962, se estima că în Regiunea Hunedoara, 435 de sate aparţineau zonei necolectivizabile (96 fiind în raioanele Alba şi Sebeş), populaţia ocupată cu agricultura fiind de 104.011, în aria judeţului Hunedoara[114].

Sesiunea Extraordinară a Marii Adunări Naţionale, din 27-30 aprilie 1962, consfinţea încheierea cu aproape patru ani mai devreme a colectivizării agriculturii. Din partea Regiunii au participat la eveniment 359 de invitaţi, dintre care 273 erau preşedinţii GAC-urilor, 11 erau din partea GAS-urilor, erau 4 directori SMT, iar ceilalţi erau prim-secretari, ingineri, reprezentanţi ai altor unităţi economice ş. a.[115]. Cu

---

103 *Ibidem*, dosar 97/1959, f. 58.

104 *Ibidem*, dosar 7/1959, f. 45.

105 *Ibidem*, dosar 106/1959, f. 14.

106 *Ibidem*, dosar 103/1959, f. 44.

107 Decret nr. 115 în „Buletinul Oficial" (în continuare BO), nr. 10/30 martie 1959, *apud* Gheorghe Iancu, Ottmar Traşcă, Virgiliu Ţârău (eds.), *Colectivizarea agriculturii în România. Aspecte legislative, 1945-1962,* Cluj-Napoca, 2000, p. 418-420.

108 Totalul expropriat în 1959, în temeiul acestui decret, era de 1.137 ha, din care doar 284 ha proveneau de la chiaburi. Cf. SJHAN, Fond *PCR - Comitetul Judeţean,* dosar 107/1959, f. 53.

109 *Ibidem*, dosar 89/1960, f. 46.

110 *Ibidem*, dosar 11/1961, f. 19.

111 *Ibidem*, f. 7-9.

112 Gh. Gheorghiu-Dej*, Articole şi cuvântări,* 1961, p. 133, *apud* O. Roske, *Colectivizarea agriculturii în România, 1949-1962*, în „Arhivele Totalitarismului" (în continuare, AT), I, nr. 1/1993, p. 167.

113 Această strategie a fost prezentată la Plenara din Noiembrie 1958. Cf. Marius Oprea, *Transformarea socialistă a agriculturii: asaltul final, 1953-1962*, în Dorin Dobrincu, Constantin Iordachi (editori), „Ţărănimea şi puterea. Procesul de colectivizare a agriculturii în România (1949-1962)"*,* Iaşi, 2005, p. 103.

114 SJHAN, Fond *PCR - Comitetul Judeţean,* dosar 96/1962, f. 41.

115 *Ibidem*, f. 94.

acest prilej, Gheorghiu-Dej declara încheiată colectivizarea, cca 96% din terenul arabil al ţării şi 93,4% din suprafaţa agricolă fiind cuprinse în unităţi colectiviste superioare, de stat şi cooperatiste, cu peste 3.201.000 familii[116], suprafaţa colectivizată fiind de cca 10.231.000 ha[117].

După ce între timp unele GAC-uri se unificaseră, în Regiunea Hunedoara, existau 273 GAC-uri, 245 întovărăşiri, din care 176 întovărăşiri zootehnice[118].

Raion	*Număr 1.03.1962*	*Număr 1.05.1962*	*Familii*	*Hectare*
Alba	42	30	13.930	31.993
Brad	17	15	4203	10.469
Haţeg	66	58	7.865	32.907
Ilia	54	50	8.074	20.199
Orăştie	38	34	8.793	27.100
Sebeş	42	38	15.120	46.647
Petroşani	-	-	-	-
Hunedoara oraş	40	36	3.914	17.854
Deva oraş	19	12	3.341	8.162
Total	*318*	*273*	*65.240*	*195.331*

Situaţia GAC-urilor la 1 mai 1962

Raion	*Total întovărăşiri din care: întovărăşiri zootehnice*							
	Număr	*Familii*	*Hectare*	*Număr*	*Familii*	*Hectare*	*Număr oi*	*Număr bovine*
Alba	24	5.507	30.667	24	5.507	30.667	6.610	-
Brad	59	5.972	23.988	51	5.470	22.868	4.243	-
Haţeg	29	2.252	3.372	25	1.955	2.903	2.360	127
Ilia	52	5.139	18.011	-	-	-	-	
Orăştie	37	3.507	19.355	37	3.507	19.355	6.308	268
Sebeş	8	3.018	11.456	8	3.018	11.456	4.872	-
Petroşani	15	1.214	3.798	15	1.214	3.798	2.880	11
Hunedoara oraş	17	1.022	7.031	16	920	6.676	1.459	-
Deva oraş	4	320	1.158	-	-	-	-	-
Total	*245*	*27.951*	*118.836*	*176*	*21.591*	*97.723*	*28.732*	*406*

Situaţia întovărăşirilor agricole şi zootehnice, la 1 mai 1962

116 O. Roske, *Colectivizarea ...*, în „AT”, I, nr. 1/1993, p. 168.
117 Gh. Iancu, O. Traşcă, V. Ţârău (eds.), *op. cit.*, p. LXIII.
118 SJHAN, Fond *PCR - Comitetul Judeţean,* dosar 96/1962, f. 64, f. 116.

Faţă de plan, colectivizarea agriculturii se realizase într-o proporţie de peste 99,5% – între 97,9%, în raionul Brad, şi 99,9%, în raioanele Haţeg, Alba şi Sebeş[119]. Efectivele de bovine din proprietatea GAC-urilor au ajuns în cursul lunii aprilie 1962 la 30.200, din care vaci 9.689, cele de porcine la 12.326, iar ovinele la 95.544[120]. Întovărăşirile agricole de toate tipurile s-au dezmembrat, în cursul anului 1962, după încheierea oficială a colectivizării.

În 25 aprilie 1962, suprafaţa agricolă a GAS-urilor din regiune era 12.860 ha, din care, 8.038 ha erau teren arabil. Efectivul de animale era de 29.638 bovine, 11.692 porcine şi 60.715 ovine[121]. În aria judeţului Hunedoara, au existat cinci GAS-uri, cu repetate reorganizări: la Călan – cu secţii la Călan şi Bârcea Mare –, la Mintia – cu secţii la Mintia, Leşnic, Lăpuşnic, Şoimuş, Deva, Brad –, la Sântămărie Orlea, la Simeria şi la Orăştie; acestea erau deservite de SMT Orăştie şi SMT Dobra, creându-se, treptat, secţii ale acestora în toate zonele judeţului.

DATE
privind monografia C.A.P. ZARAND
BRAD
Cooperativa Agricolă de Producţie
-ZARAND-BRAD
La data constituirii în 8 ianuarie 1961 s-au înscris un număr de 1046 familii, cu 2117 membri cooperatori, din care 1225 apţi pentru muncă, muncind în primul an 688 membri cooperatori, o mare parte fiind angajaţi la întreprinderile miniere din zonă.
Cele 1046 familii au adus 1359 ha teren agricol din care 529 ha arabil, 381 ha păşune, 350 ha fînaţ 20 ha livezi şi 77 capete de vaci de lapte, 42 animale de muncă şi 263 capete ovine.
Valoarea averii obşteşti ridicîndu-se la 311.000 lei.
La constituirea unităţii s-a ales ca preşedinte tovarăşul Igreţ Spiridon care rămîne în această funcţie pînă în 1963 de la care dată se alege ca preşedinte tovarăşul Şerban Cornel iar în funcţia de contabil a fost Rogoz Ioan.

Foto 6, 7 - Cartea de onoare a CAP „Zarand" Brad (copertă şi interior)

Gh. Gheorghiu-Dej stabilea că următoarea sarcină, pentru construirea socialismului la sate, era „creşterea continuă a întregii producţii vegetale şi animale"[122]. În regiunea Hunedoara, se impunea ca până în 1965, să crească suprafaţa arabilă, producţia de cereale şi efectivele de animale[123]. La Conferinţa regională de partid din 11-12 iunie 1965, bilanţul indica creşteri faţă de 1963, la volumul producţiei de cereale (cu 3.900 tone) de cartofi, sfeclă de zahăr, la producţia medie de porumb (1.660 kg/ha) etc., dar erau punctate şi nerealizări în domeniul producţiei vegetale – în 50 de cooperative agricole de producţie (în raioanele Haţeg şi Brad şi în oraşul regional Hunedoara). În domeniul zootehnic, nerealizările erau pe întreaga Regiune, spre exemplu, în decursul anului 1964, efectivul de bovine a scăzut cu 1000 de capete – din cauza neîngrijirii corespunzătoare a animalelor, care a făcut ca natalitatea să fie scăzută, iar mortalitatea ridicată; în acelaşi timp, carnea livrată pe piaţă a fost preponderent de calitatea a II-a şi a III-a[124]. Toate acestea obligau la o reajustare a indicatorilor de producţie[125]. Numai că, la 9 decembrie 1965, Comisia agrară regională preconiza pentru cincinalul 1966-1970 o creştere fără precedent în sectorul agriculturii cooperativizate, producţia globală urmând să înregistreze o creştere de 4,5%, după ce, până la sfârşitul lui 1965, a avut una de 2,5%[126].

119 *Ibidem*, f. 114.
120 *Ibidem*, f. 114-115.
121 *Ibidem*, dosar 99/1962, f. 60.
122 *Ibidem*, dosar 9/1962, f. 75.
123 *Ibidem*, f. 79-88.
124 *Ibidem,* dosar 1/1965, f. 56-58.
125 *Ibidem*, f. 85 „Hotărârea Conferinţei regionale de partid Hunedoara, 11-12 iunie 1965".
126 Efectivele de animale urmau să crească cu 9,6%, iar producţia vegetală urma să aibă o creştere pe toate culturile. La 24 februarie 1966, se aprecia că producţia medie urma să fie de cel puţin 1.550 kg grâu la hectar (în 1961, ea fiind de 1.130 kg), de 1.800 kg porumb, 13.000 kg cartofi etc. Efectivele de bovine urmau să ajungă la 65.000 de capete, din care vaci şi juninci 33.000, iar ovinele la 175.000 de capete. Producţia de lapte pe cap de vacă furajată trebuia să ajungă de la 1.400 l, la 1.850 litri. Cf. *Ibidem*, dosar 79/1965, f. 117.

Potrivit sarcinilor stabilite la Plenara CC al PMR din 11-12 noiembrie 1965, la începutul anului 1966, s-au constituit uniuni cooperatiste la nivel raional (Alba, Brad, Haţeg, Ilia, Orăştie, Sebeş) şi orăşenesc (Deva, Hunedoara) şi, în zilele de 25-26 februarie 1966, s-a desfăşurat Conferința de constituire a Uniunii Regionale a Cooperativelor Agricole de Producție (URCAP). Aceasta reunea 198 de CAP-uri, distribuția pe raioane fiind următoarea: Alba - 21, Brad - 12, Haţeg - 29, Ilia - 26, Orăştie - 29, Sebeş - 37, Deva - 12, Hunedoara - 32[127]. Rolul acestor organisme era să orienteze CAP-urile în direcția cerințelor dezvoltării economiei naționale, îmbinându-se interesele țăranilor cooperatori cu interesele generale ale țării[128]. Organele de conducere ale uniunilor trebuiau să aibă în componență şi reprezentanți ai organelor de stat, ai unităților economice şi obşteşti, cu care urma să se colaboreze permanent. După reorganizarea administrativ-teritorială a țării, survenită în 1968, la nivelul județului Hunedoara, erau 135 CAP-uri, cu 34.992 familii[129], iar după alte fuziuni, la 31 decembrie 1989, erau 90 CAP-uri (cu 30.136 familii) şi 12 Asociații Economice Intercooperatiste (AEI)[130].

Tipul unității	*Arabil*	*Păşuni*	*Fânaț*	*Vii*	*Livezi*	*Total agricol*
IAS	8.790	2.402	2.008	236	256	13.692
CAP + AEI	47.050	17.480	31.439	12	3.409	99.390
Loturi	7.970	0	0	3	7	7.980
Individuali	34.190	46.340	63.820	17	1.192	145.559
Total județ	*103.550*	*147.259*	*98.347*	*405*	*5.717*	*355.278*

Planul de folosinţă a terenurilor pe 1989

Notă: *Diferența față de total revine altor unități, care nu au profil agricol (consilii populare, Ministerul Silviculturii, anexa P.C.R. ş. a.)*

Activităților specific agricole din CAP-uri şi din AEI, li s-au adăugat activități de mică industrie. La sfârşitul anului 1988, se aprecia că producția marfă industrială a acestora a fost de 127,6 milioane lei, față de 125 milioane lei plan, aceasta contribuind la rentabilizarea tuturor unităților CAP din județ. Pentru anul 1989, s-a stabilit un plan de 155 milioane lei producție marfă industrială şi 13,5 milioane lei prestări servicii neindustriale[131], la sfârşitul lui noiembrie 1989, Direcția Generală pentru Agricultură - Hunedoara raportând că este la zi cu îndeplinirea acestuia, chiar cu o depăşire de 2,8%[132]. Mărturiile celor implicați în activitatea CAP-urilor indică însă caracterul falimentar al multora dintre acestea, ele supraviețuind din creditele acordate de stat, şi toate acestea, în condițiile în care remunerația muncii colectiviştilor era necorespunzătoare; ce-i drept, o prioritate cvasiexclusivistă avea îndeplinirea obligațiilor către fondul de stat[133]. Pe anul 1988, întreprinderile agricole de stat (IAS) apăreau ca nerentabile, înregistrând pierderi: IAS Haţeg, IAS Mintia, IAS Simeria, Întreprinderea de Industrializare a Laptelui Deva, Întreprinderea de Stat pentru Creşterea şi Îngrăşarea Porcinelor Orăştie (cu 140.513 mii lei – mult peste celelalte), Întreprinderea Avicola Mintia, stațiunile de maşini agricole (SMA): Călan, Haţeg, Hunedoara, Orăştie, Simeria, Baia de Criş, Cârneşti, Geoagiu, Ilia[134]. Apărea, astfel, producția de carne, ouă şi lapte ca nerentabilă, iar aceasta în condițiile în care de la Centru se ducea o politică de subalimentare a populației.

127 *Ibidem*, f. 19.

128 *Ibidem,* dosar 208/1965, f. 3.

129 SJHAN, Fond *Uniunea Judeţeană a CAP* (în continuare, UJCAP), dosar *Centralizator judeţ 1969*, nepaginat.

130 *Ibidem,* dosar 1/1989, nepaginat.

131 *Ibidem*, dosar 15/1989, nepaginat.

132 SJHAN, Fond *PCR - Comitetul Judeţean*, dosar 47/1989, nepaginat.

133 Livia Sicoie-Coroi (interviuri, ediţie, studiu introductiv şi rezumat*), Colectivizarea agriculturii în raionul Brad (regiunea Hunedoara). Mărturii*, vol. I-II, Cluj-Napoca, 2010, passim. Idem, *Colectivizarea agriculturii în raionul Brad între istorie şi memorie (1949-1962)*, Cluj-Napoca, 2009, p. 395-400.

134 Unităţile agricole de stat înregistrau o diferenţă faţă de plan de 338,8 milioane lei, fiind sub pragul de rentabilitate cu 241,7 milioane lei. Cf. SJHAN, Fond *PCR - Comitetul Judeţean*, dosar 55/1989, nepaginat.

Una dintre explicațiile ineficienței unităților agricole rezidă în nivelul prețului de vânzare la aceste produse, mult sub costul de producție[135], astfel că îndeplinirea planului de producție nu implica în mod necesar şi realizarea de beneficii. La această stare de lucruri, s-ar adăuga practica dezinformării, transmițându-se masiv în sistem date „umflate", neexistând, astfel, certitudinea că producția raportată a fost efectiv realizată[136].

Căderea conducerii ceauşiste a atras după sine tentative de reorganizare a CAP-urilor, astfel că în intervalul 8-13 ianuarie 1990, au avut loc adunări generale la toate CAP-urile din județ şi chiar dacă în cadrul lor doar CAP Bunila a decis dezmembrarea[137], în perioada imediat următoare, după alte adunări şi dezbateri, țăranii au hotărât desființarea acestora şi revenirea la vechile proprietăți; în acest context, s-au desființat şi IAS-urile şi SMA-urile.

Dezvoltarea economiei în județul Hunedoara a reprezentat o manifestare plenară a concepției economice socialiste. S-a dezvoltat cu precădere industria, realizându-se „industrializarea socialistă", o industrializare forțată, cu exploatarea intensă a resurselor subsolului şi cu mobilizări masive de forță de muncă, fie din județ (regiune), fie „colonizați" din alte zone ale țării, crescând vertiginos efectivele muncitorimii. S-au dezvoltat masiv ramurile industriei grele, cu tehnică şi tehnologii poluante, pe resurse naturale epuizabile şi ale căror producții, la sfârşitul perioadei comuniste, erau de competitivitate redusă pe piața externă. Pe de altă parte, industrializarea a prilejuit urbanizarea județului, dezvoltarea transporturilor, electrificarea satelor şi, în general, creşterea nivelului de trai pentru categoriile sărace ale societății precedente. În special în domeniul industrial s-a regăsit megalomania regimului, prin accelerarea industrializării şi stabilirea unor planuri de producție crescânde – chiar şi în 1989, când, după aproape un deceniu de reducere a importurilor (pentru plătirea datoriei externe), o bună parte din utilaje erau uzate fizic şi moral.

Dacă în domeniul industriei, regimul a preluat nucleele de dezvoltare anterioare, extinzându-le şi modernizându-le, în cazul agriculturii, strategia a fost cu totul diferită, încadrându-se, fireşte, în cea națională. Prin colectivizarea agriculturii, regimul comunist a transformat radical structurile de proprietate, în locul micii gospodării țărăneşti tradiționale, impunând unități colectiviste şi de stat, încadrând astfel agricultura economiei centralizate. Interacțiunea celor două domenii a presupus prioritatea intereselor industriei – şi nu doar sub aspectul volumului investițiilor, ci şi al rațiunii colectivizării (în bună măsură): aceasta s-a realizat nu numai în localitățile mecanizabile, ci şi în unele din zonele piemontană şi montană, pentru a elibera forță de muncă înspre industrie. În ambele domenii, regimul comunist a intervenit forțat, bulversând dezvoltarea organică a economiei județului, creând şi dezvoltând structuri care nu funcționau decât în parte pe principiul eficienței, subordonate fiind politicilor populiste centrale.

CONFRUNTĂRI ÎN REGIMUL COMUNIST

Rezistență şi constrângere la colectivizare

În realizarea colectivizării, pot fi identificate două mari etape: cea în care constrângerea a fost masiv economică – prin cote şi, în general, prin persecutarea chiaburimii –, iar după ce potențialul chiaburimii s-a redus şi cotele s-au desființat, a urmat etapa sancționării opoziției deschise la colectivizare, printr-o înăsprire paroxistică a sancțiunilor.

Etapa constrângerilor economice. Inițial, conducerea comunistă nu şi-a dezvăluit intenția de a colectiviza agricultura şi chiar se invoca poziția lui Stalin în acest sens: „*Să lăsați plugărimea şi satele să meargă şi să-şi croiască singură soarta; nimic silit, nimic forțat. Să vă feriți să imitați; să nu faceți colhozuri şi sovhozuri*"[138]. Sovieticii îi transmiseseră însă guvernului Groza, chiar a doua zi după

[135] Martor: Toma Gheorghe, născut în 1922, în satul Tomnatec, comuna Bulzeştii de Sus, judeţul Hunedoara, domiciliat în Brad, str. Horea, nr. 31, judeţul Hunedoara; studii: Academia „Ştefan Gheorghiu", activist de partid, secretar raion Brad în perioada 1966-1968; interviul a fost realizat în 4 iulie 2007, de către Livia Coroi şi se află în Arhiva Institutului de Istorie Orală din Cluj-Napoca (în continuare AIIO), având cota 993; vezi şi Livia Sicoie-Coroi, *Colectivizarea agriculturii. Mărturii*, vol. I, p. 224-232.

[136] „Atunci aşa era, minţeai.", Cf. Martor: Miclean Sabin, născut în 1928, sat Baldovin, comuna Rişculiţa, domiciliat în satul Baldovin, comuna Baia de Criş, judeţul Hunedoara; studii 7 clase; fost perceptor şi preşedinte GAC. Interviul a fost realizat de Livia Coroi, în 29 iunie 2006 şi se află în AIIO, cota 985.; vezi şi Livia Sicoie-Coroi, *Colectivizarea agriculturii... Mărturii*, vol. I, p. 43-50.

[137] SJHAN, Fond *UJCAP*, dosar 1/1990, nepaginat.

[138] Petru Groza, *Texte alese*, Bucureşti, 1973, p. 231; Dumitru Şandru, *Colectivizarea agriculturii şi problema agrară*, în Dorin Dobrincu, C-tin Iordachi (eds.), *op. cit.*, p. 51.

instalare, un plan secret în care se stipula că „Micile gospodării ţărăneşti trebuie desfiinţate pentru a-i lipsi pe ţăranii mici proprietari de pământ, de maşini şi de vite. Aceasta va deschide calea spre absorbirea lor în sistemul colectivizat", o altă sarcină fiind „Îndreptarea populaţiei rurale spre industrie"[139].

Autorităţile au impus crearea gospodăriilor colective ca pe o acţiune coordonată „de sus", iar pe ţăranii săraci (aprox. 57% din ţărănime) şi pe cei mijlocaşi i-au „onorat" cu statutul de aliaţi, în timp ce pe ţăranii înstăriţi (chiaburii) i-au catalogat drept duşmani de clasă. Fiindcă ea presupunea anularea dreptului de proprietate individuală asupra pământului, atelajelor şi animalelor mari, ţărănimea i s-a opus, procesul de colectivizare derulându-se ca o acerbă confruntare a regimului cu aproximativ trei sferturi din populaţia ţării. Chiaburii – cca 5,5% din gospodăriile agricole[140] – au fost însă ţinta unor persecuţii speciale: ei trebuiau anulaţi ca lideri ai comunităţilor, astfel ca, în această poziţie să se insinueze agenţii regimului. Erau indicate drept criterii de bază în încadrarea chiaburului: „dacă exploatează sau nu muncă străină şi dacă este sau nu exploatat de alţii; dacă are sau nu mijloace de producţie, câte şi ce fel de mijloace de producţie"[141]. Politica partidului faţă de chiaburime era de a fi „ţinută de gât, să n-o lăsăm să respire decât atât cât vrem noi"[142].

Una dintre strategiile colectivizării a constituit-o grevarea gospodăriei ţărăneşti de sarcini ample şi diverse, în special prin impunerea planului de cultură, prin cotele obligatorii şi prin impozite. Acestea erau măsuri de vulnerabilizare a statutului de proprietar şi trebuiau să concure la înscrierea ţăranilor în unităţile agricole colectiviste[143] şi la exersarea subordonării activităţilor agricole directivelor statului, în condiţiile în care, de la 1 ianuarie 1949, producţia agricolă era înglobată Planului General al Economiei Naţionale.

Ani la rând fuseseră impuse contribuţii în natură către stat, invocându-se necesităţile războiului, obligaţiile către URSS şi foametea din anii 1946-1947. *Cotele* s-au impus însă riguros din 1948. Decretul nr. 121/ 6 iulie 1948 stabilea regimul de colectare a cerealelor, invocându-se situaţia gravă a aprovizionării cu alimente a centrelor urbane. Erau obligate la cote toate unităţile agricole productive. Instrucţiunile privind colectarea cerealelor precizau, relativ la cota de predare, că „este astfel socotită încât ea reprezintă de fapt numai o parte a prisosului producătorilor agricoli. Restul prisosului rămâne la dispoziţia lor fie pentru nevoile lor gospodăreşti, fie pentru vânzare la preţul pieţii"[144]. Extinse la toate culturile din gospodăria ţărănească, începând din 1952 ele erau majorate pentru chiaburi cu 20%. Din 1948-1949, se implementa şi treieratul la arie, astfel că ţăranii nu aveau nicio posibilitate de a se sustrage achitării cotei de cereale. În 14 ianuarie 1949, se reglementa colectarea laptelui, de la cei care deţineau vaci şi bivoliţe; peste trei ani, pentru chiaburi, se stabilea o cotă majorată cu 30%. În stabilirea cotelor de carne, la începutul anului 1953, se prevedea ca gospodăriile chiabureşti să predea obligatoriu cote majorate cu 30% faţă de gospodăriile agricultorilor individuali din zonă[145]. La colectarea lânii, cota era majorată cu 10% pentru chiaburi, iar pentru oile ascunse, la cota oficială se aplica o majorare de 30%[146]. Nepredarea la timp a cotelor implica amenzi civile a căror sumă putea ajunge până la de două ori valoarea produselor şi executarea silită în natură a cantităţilor restante sau a unor echivalenţe, dacă datornicul nu deţinea bunurile datorate[147]. Cotele erau desfiinţate în cea mai mare parte la 1 ianuarie 1957, menţinându-se doar la carne şi lână. Pentru coordonarea perceperii cotelor, în iunie 1948, a fost creată Comisia de Stat pentru Colectarea Cerealelor (CSCC); în 1950, aceasta s-a transformat în Comitetul de Stat pentru

139 Ioan Chiper, Florin Constantiniu, *Modelul Stalinist de sovietizare a României*, în „AT", III, nr. 3/1995, p. 28.

140 Dan Cătănuş, O. Roske, *op.cit.*, p. 55.

141 *Ibidem*, p. 54.

142 *Ibidem*, p. 92.

143 O astfel de politică era în conformitate cu Directiva specială transmisă de Moscova, la 2 iunie 1947, în care se preconiza alterarea calităţii de proprietar a ţăranului, anularea eficienţei gospodăriei ţărăneşti, creşterea cotelor şi, la nevoie, producerea de defecţiuni în aprovizionarea cu alimente a ţării – toate acestea trebuind să conducă la colectivizare. Cf. dr. Gh. Buzatu şi Mircea Chiriţoiu (eds.), *Agresiunea comunismului în România,* vol. I, *Documente din arhivele secrete: 1944-1989,* Bucureşti, 1998, p. 77.

144 SJHAN, Fond *Pretura Plăşii Baia de Criş*, dosar 7/1948, f. 1-12.

145 Hotărârea Consiliului de Miniştri (în continuare, HCM), nr. 160, în *Colecţia de Hotărâri şi Dispoziţii ale Consiliului de Miniştri* (în continuare, CHD*)*, nr. 5/21 ianuarie 1953.

146 HCM 1029/8 aprilie 1953 în *M.O.* nr. 26/13 aprilie 1953, în „CHD"/1953.

147 Decret nr. 131 în „BO" nr. 44/26 august 1952 (republicarea Decretului din 18 iunie 1952), *apud* Gh. Iancu, O. Traşcă, V. Ţârău (eds), *op. cit.,* p. 226-227.

Colectarea Produselor Agricole (CSCPA), iar din 1957, locul acestuia a fost luat de Comitetul de Stat pentru Valorificarea Produselor Agricole (CSVPA).

O altă pârghie de constrângere a gospodăriei ţărăneşti, şi în special a chiaburilor, o reprezenta politica fiscală. Legea nr. 18 din 14 iulie 1949 preciza că impozitului agricol îi sunt supuse gospodăriile agricole individuale şi gospodăriile agricole colective, iar perceperea se face în baza totalității veniturilor anuale agricole şi neagricole realizate în mediul rural de o gospodărie agricolă. Ea stabilea un impozit progresiv pe avere, cu o creştere deosebit de abruptă, iar pentru gospodăriile chiaburilor, impozitul se majora cu cote între 20 şi 50%[148]. Într-o ierarhie a regiunilor pe cinci grupe de venituri medii, județul Hunedoara era repartizat în grupa a IV-a[149].

Încadrarea chiaburilor s-a făcut în temeiul Rezoluției Plenarei din martie 1949, iar în mai 1952, s-au dat „Indiciile de bază pentru identificarea chiaburilor”[150]. Acestea prevedeau că sunt chiaburi cei care aveau sau au avut în 1947-1951 proprietăți agricole în care s-a folosit muncă salariată mai mult de 30 zile pe an. Mai erau considerate chiabureşti gospodăriile proprietarilor agricoli care au avut în perioada 1947-1951 sau încă dețineau proprietăți agricole situate în mediul rural sau urban, posedând, totodată, şi alte mijloace de producție – pe care să le exploateze în scopul de a obține venituri, indiferent dacă recurgeau sau nu la muncă salariată: mori, teascuri, cazane de țuică etc. Erau socotite chiabureşti şi gospodăriile celor care au posedat sau posedau în mediul rural diferite întreprinderi comerciale sau se ocupau cu diferite forme ale comerțului particular. Spoliați de bunuri, țintă a persecuțiilor şi umilirilor, obligați (discriminatoriu) la munci în folosul comunității, „țapi ispăşitori” pentru nereuşitele autorităților în lumea rurală, izolați în comunitate şi cu copiii eliminați din şcoli şi trăind apoi sub pecetea originii nesănătoase, chiaburii au fost desființați ca entitate socială prin Decretul 115/1959[151].

Precum în întreaga țară, şi în Regiunea Hunedoara erau deosebit de opresive obligațiile la cotă şi fiscale. Spre exemplu, în raportul din 14 iulie 1953, se preciza că în raionul Hațeg s-au pus 43 de sechestre, în valoare de 7.800 lei – la chiaburi şi la unii țărani mijlocaşi care „au fost antrenați de chiaburi să nu dea cotele” –, iar în comuna Ghelari, 312 membri de partid nu şi-au predat cotele[152]. Planul la cote era considerat a reprezenta 300% față de 1952. Se aprecia că realizarea colectărilor este mai avansată decât în anul precedent, dar că planul nu se va realiza[153]. Caracterul opresiv al acestor impuneri este pregnant în memoria martorilor: „*Despre cote, puteți să-mi povestiți, până erați acolo [în satul Şteia]?* Aoleu, da` cum să nu vă pot povesti?! da` cum să nu vă pot povesti?! că ne lua tot grâuțul, tăti celea ni le lua; tăt ne lua. Făceam porumbul, atâta trebuia să dăm; grâul, îl lua de la batoză, era delegat şi-l lua de la batoză. Şi dacă nu aveai atâta, te obliga să cumperi. [...] Îl încărcau pe căruță, chema muzicanții din sat şi – culmea! – cu alai, 5-6 căruțe, vă spun aşa, că tot satu' ştie! nu că vreau să povestesc eu! Cu muzica! Ziceau că *Mergem cu ăsta să-l predăm la stat, că noi avem!*”[154].

Impozitele grevau în mod deosebit asupra familiei de chiaburi, mai ales că actele normative de reglementare a colectărilor, ani la rând, interziceau comercializarea produselor impuse până la îndeplinirea planului pe comună. „Şi veneau şi treceau peste gard, gard înalt, de-un metru şi ceva, din scândură, veneau şi ziceau : *Acuma trebuie să dați bani, să dați dare*; atâta dare am dat […]”[155].

Marja la circumstanțele încadrării chiaburilor permitea o serie de abuzuri din partea liderilor locali – pe lângă răfuieli personale, intrând în calcul realizarea planului la colectări –, astfel că după formularea Indiciilor, numărul chiaburilor a crescut spectaculos în toată Regiunea[156].

148 Gh. Iancu, O. Traşcă, V. Ţârău (eds), *op. cit.,* p. 88-94.

149 HCM 724 în „BO” nr. 46/16 iulie 1949, *apud* Gh. Iancu, O. Traşcă, V. Ţârău (eds), *op. cit.,* p. 94-95.

150 SJHAN, Fond *PCR - Comitetul Judeţean,* dosar 430/1952, f. 252-255; Vezi şi: D. Cătănuş, O. Roske, *op. cit.*, p. 304; Livia Sicoie-Coroi, *Colectivizarea agriculturii ... între istorie şi memorie*, Anexa A.

151 Decret nr. 115 în *BO* nr.10/30 martie 1959, *apud* Gh. Iancu, O. Traşcă, V. Ţârău (eds.), *op. cit.,* p. 418-420.

152 SJHAN*,* Fond *PCR - Comitetul Judeţean*, dosar 1069/1953, f. 171.

153 *Ibidem,* dosar 1080/1953, f. 169-172.

154 Martor: Bulz Aurel, născut în 1931 în satul Şteia, comuna Tomeşti, fiu de chiabur, domiciliat în satul Lunca, nr. 113, comuna Baia de Criş, judeţul Hunedoara; studii 5 clase, muncitor pensionar şi ţăran; interviul a fost realizat de Livia Coroi, şi se află în AIIO, cota 990. Vezi Livia Sicoie-Coroi, *Colectivizarea agriculturii... Mărturii*, vol. I, p. 88-96.

155 Martor: Lazăr Zoriţa, născută în 1938, domiciliată în satul Mesteacăn, municipiul Brad, fiică de chiabur; studii: liceul; interviu realizat în 2005 de Livia Coroi, aflat în AIIO, cota 974. Vezi Livia Sicoie-Coroi, *Colectivizarea agriculturii... Mărturii*, vol.I, p. 295-308.

156 SJHAN, Fond *PCR - Comitetul Judeţean,* dosar 704/1952, f. 100.

Chiaburii erau obligați la munci în folos obştesc, cu mijloacele proprii[157], adeseori concepute inuman şi umilitor de către autorități. Spre exemplu, chiaburei Popovici Carolina, Sfatul Popular al Comunei Rişculița i-a întocmit *Planul de muncă* pe luna octombrie 1950 fără a-i lăsa nicio zi liberă[158], iar un ginere de chiabur povesteşte: „Astea au fost perioadele noastre grele. Într-un an pe mine m-or pedepsit aşa cum nu mai trăbă – 133 de metri cubi de piatră şi nisip pe drumul satului, eu şi cu astea [Îşi arată mâinile]. Şi lucrare 8 ha de pământ a mele şi la toți săracii din sat, eu am lucrat cu caii [...] Fără nicio vină, fără nicio vină, că n-aveam nicio vină"[159].

Raionul	*Număr total gospodării țărăneşti sector particular*	*Număr țărani fără pământ*	*Număr țărani cu gospodării mici*	*Număr țărani cu gospodării mijlocii*	*Număr chiaburi înainte de identificare*	*Număr chiaburi după identificare*	*Număr chiaburi după revizuire*	*Număr chiaburi din alte categorii*
Alba	14.270	531	6.730	5.969	177	1.195	924	116
Brad	6.936	314	4.375	1.862	68	468	353	53
Hunedoara	6.064	1.628	2.232	1.749	65	361	394	61
Hațeg	10.417	163	4.382	4.995	97	972	787	90
Orăştie	12.433	1.430	5.068	4.778	106	1.260	1.124	34
Petroşani	996	-	544	381	3	184	43	28
Sebeş	15.646	899	6.923	6.752	257	1.344	927	145
Ilia	14.534	1.310	8.203	3.679	109	1.524	1147	195
Total	*81.299*	*6.275*	*38.438*	*30.165*	*882*	*7.308*	*5.699*	*722*

Structura ţărănimii din regiunea Hunedoara,
la 18 noiembrie 1952

La sarcinile economice, țăranii se conformau, în mare majoritate, dar au fost şi numeroase cazuri în care nu-şi îndeplineau obligațiile – fie intenționat, fie că erau în imposibilitate de a o face. La planul de cultură, împotriviri au fost la cultivarea legumelor, pretinsă pe terenuri în care, în mod obişnuit, țăranii cultivau altceva[160]. Treieratul la arie a stârnit mari proteste la nivelul comunităților, iar unii țărani au căutat să eludeze regulile, dosind din recoltă şi treierând clandestin[161]. Împotrivirea la cote a luat diverse forme, fie că s-a acționat solidar[162], fie că unii țărani s-au împotrivit singuri – prin dosirea bunurilor[163], prin violență[164] sau doar vociferând; uneori, se recurgea la dosirea animalelor, în special a oilor[165].

[157] *Ibidem,*dosar 310/1951, f. 68; dosar 14/1951, f. 216.

[158] SJHAN, Fond *Sfatul Popular Raional Brad*, dosar 1/1951, f. 183.

[159] Martor: Valea Nechifor, născut în Tomeşti, în 1921, domiciliat în satul Cărăstău, comuna Baia de Criş, din 1946, ginere de chiabur; muncitor pensionar şi ţăran; interviul a fost realizat de Livia Coroi, în 2007, şi se află în AIIO, cota 990. Vezi Livia Sicoie-Coroi, *Colectivizarea agriculturii... Mărturii*, vol. I, p. 64-73.

[160] SJHAN, Fond *PCR - Comitetul Judeţean,* dosar 35/1953, nepaginat.

[161] SJHAN, Fond *Pretura Plăşii Baia de Criş,* dosar 12/1949, f. 180.

[162] *Ibidem,* dosar 2/1948, f. 85, 511, 335, 339. SJHAN, Fond *Pretura Plăşii Brad,* dosar 1/1949, f. 24, 40; SJHAN, Fond *PCR - Comitetul Judeţean,* dosar 165/1952, f. 34; SJHAN, Fond *PCR - Comitetul Raional Brad,* dosar 27/1954, f. 22-23; f. 76.

[163] SJHAN, Fond *PCR - Comitetul Raional Brad,* dosar 22/1951, f. 235; *Ibidem,* d.35/1953, nepaginat. *Ibidem,* dosar 27/1954, f. 14.

[164] În octombrie 1954, câţiva săteni din comuna Bucureşci au reacţionat agresiv la solicitările de predare a cotelor. Achim Ioan Vulpe din satul Rovina „a sărit asupra preşedintelui de la Sfatul popular al comunei pentru faptul că s-a dus să-l lămurescă să predea cotele, iar acesta a sărit cu furcoiul asupra lui, aduce vorbe murdare asupra preşedintelui cât şi asupra regimului, atât el cât şi soţia sa." *Ibidem,* dosar 27/1954, f. 109.

Față de astfel de proteste, dar şi pentru simpla neîndeplinire a sarcinilor, țăranii erau deferiți justiției, unde erau judecați de instanța pentru sabotaj. Legislația s-a perfecționat – deosebit de opresiv pentru chiaburi –, neîndeplinirea sarcinilor agricole sau încălcarea altor norme din politica agrară, implicând pedepsirea lor conform Decretului nr. 183/30 aprilie 1949[166]. Se recunoştea deschis că principiul care patrona activitatea justiției era cel al luptei de clasă: „înainte de a se rezolva dosarul, cunoaşterea profilului social al omului”[167]. Într-un raport din partea Tribunalului Deva pe 1950, se preciza că majoritatea infracțiunilor au constat în sacrificarea vițeilor, dar că au fost numeroşi şi cei care au încălcat dispozițiile privind însămânțările şi colectările – dintre aceştia din urmă, au ajuns în fața instanței 135 de cauze, ele rezolvându-se cu avertisment: 84 chiaburi, 71 țărani mijlocaşi, 27 țărani săraci, 2 muncitori agricoli[168]. În perioada 1 ianuarie-30 martie 1952, Tribunalul Petroşani a pronunțat numeroase pedepse pe motive izvorâte din sarcinile agricole, precum: nedezmiriştit la timp, sustragerea din clăile pe care ar fi trebuit să le ducă la arie; o chiabură a sabotat treierişul şi a fost condamnată la 6 luni închisoare şi amendă 20.000 lei, în timp ce un mijlocaş care nu a dus grâul la arie a fost pedepsit la o lună închisoare; nu s-a predat cota de țuică sau de carne, nu s-a semănat în termenul prevăzut, nu s-au predat cotele (unde pedeapsa putea ajunge şi la 1 an închisoare – precum la un chiabur din Uricani, dar şi pentru țărani mijlocaşi se prevedea închisoarea)[169]. În intervalul 1 august-15 septembrie 1952, la Procuratura Regională Hunedoara-Deva, au fost trimişi în judecată în stare de arest 291 de inculpați – 199 fiind chiaburi, dintre care 125 pentru că nu au dezmiriştit, 10 pentru că nu au reparat batoza, 18 nu şi-au achitat cota de cereale, iar 2 cota de lapte, 14 pentru că au sustras din uiumul de la mori şi batoze[170]. În aceste condiții, Curtea de Apel din Deva era asaltată de solicitări de recurs, operându-se uneori reduceri de pedepse, absolviri de penalitate sau acceptarea rejudecării cazului. Se constată însă pedepse deosebit de aspre pentru chiaburi, cărora pentru vinovății discutabile li se confisca averea[171].

Oficial, colectivizarea a fost lansată ca un proces de lungă durată, pe măsură ce țăranii se vor fi convins „de avantajele muncii în comun”, numai că la scurt timp s-au fixat cifre de plan ambițioase privind numărul gospodăriilor colective ce urmau a fi constituite. Aflat interimar la coordonarea Secției

165 Prin verificări pe teren privind veridicitatea datelor din recensământul agricol, în trimestrul al II-lea din 1951, în întreg raionul Brad, colectorii au descoperit 236 oi şi 30 vaci nedeclarate. Cf. *Ibidem,* dosar 22/1951, f.235. Pe acest aspect, vezi şi *Ibidem,* dosar 37/1960, f. 31-35.

166 Gh. Iancu, O. Traşcă, V. Ţârău (eds), *op. cit*., p. 127.

167 SJHAN, Fond *PCR - Comitetul Judeţean,* dosar 14/1951, f. 53.

168 *Ibidem.*

169 *Ibidem*, dosar 741/1952, f. 23-40.

170 *Ibidem,* f. 96.

171 Subinginerul pensionar Moldovan Iosif, din Râu Bărbat, chiabur cu 8 ha pământ arabil, o casă şi doi boi era condamnat definitiv, la 28 martie 1951, de Curtea de Apel Deva, prevăzându-se închisoare pe 4 luni, confiscarea averii imobiliare şi a inventarului agricol, imobilele fiind trecute în folosinţa statului. Cf. SJHAN, Fond *Curtea de Apel Deva*, dosar 6/1951, f. 14. Iuga Ion şi fiul său, Iuga Septimiu, domiciliaţi în Bretea Mureşană, pentru că nu au executat arături de calitate, la 24 aprilie 1951, erau condamnaţi definitiv – la câte 10 luni închisoare corecţională şi confiscarea averii imobiliare, a inventarului agricol şi a imobilelor. Cf. *Ibidem,* dosar 6/1951, f. 164. Doi chiaburi din comuna Pricaz, Voinea Ioan, cu 25,79 ha teren, şi Grozavu Nicolae, cu 20,11 ha teren arabil, pentru că nu şi-au însămânţat diferenţiat tot terenul (rămânând nesemănat cca 4 ha, respectiv cca 2,5 ha teren), au fost condamnaţi la închisoare pe 3 luni, despăgubiri de 5.000 lei şi li se confisca averea imobiliară. Nistorescu Ioan, ţăran mijlocaş cu 5,46 ha teren arabil, care, de asemenea nu semănase 0,22 ha cu cartofi, a fost absolvit de orice penalitate. Cf. *Ibidem,* dosar 5/1951, f. 470-471. La 12 iulie 1952, lui Stăneasa Ioan din Beriu, i se confisca averea de 14 ha teren arabil, două trupuri de case şi 7 bovine, el fiind închis, pentru că nu a curăţit pomii de omizi, nu i-a văruit şi nu i-a săpat, nu a prăşit porumbul la timp şi a făcut muşuroi la porumb. Cf. SJHAN, Fond *PCR - Comitetul Judeţean,* dosar 715/1952, f. 38. În 13 martie 1951, se judeca recursul în cazul lui Brusturean Ioan din satul Cărăstău, comuna Birtin, la sentinţa penală 1921 din 9 noiembrie 1950, pronunţată de Tribunalul Hunedoara-Deva, el fiind deja la Canal. A fost condamnat la 3 luni închisoare corecţională şi la o amendă de 10.000 lei, pentru că la 17 mai, făcându-se o percheziţie de către Miliţie la domiciliul său, au fost găsite o piele de viţel, două piei de oaie, două piei de miel şi o piele de ied, pe care nu le-a predat în termenul corespunzător Comitetului Provizoriu al comunei pentru a fi predate Centrului de Colectare DAC; se admitea recursul, stabilindu-se rejudecarea cauzei. Cf. SJHAN, Fond *Curtea de Apel Deva*, dosar 5/1951, f. 403. A efectuat însă un an şi două luni, la Canal. Cf. Martor: Brusturean Doina, născută în 1938, sat Cărăstău, comuna Baia de Criş, studii: 10 clase, ţărancă; interviul a fost realizat în 24 mai 2009 de către Livia Coroi şi se află în AIIO, având cota CD 987. Vezi şi L. Sicoie-Coroi, *Colectivizarea agriculturii... între istorie şi memorie...*, p. 220, 235; Idem, *Colectivizarea... Mărturii*, vol.I, p. 73-84. Pentru că în vara lui 1950 au amenajat o altă arie decât cea oficială, chiaburii Barcay Ernest şi Barcay Vilma din Orăştie erau condamnaţi la 4 luni închisoare, respectiv 20.000 lei amendă corecţională şi la confiscarea totală a averii, iar alţi trei ţărani ce li s-au asociat, la 10-20.000 lei amendă corecţională. Cf. SJHAN, Fond *Curtea de Apel Deva*, dosar 6/1951, f. 76.

Agrare a CC al PMR, la 15 iunie 1950, Alexandru Moghioroş aducea la cunoştinţa secretarilor de partid judeţeni că trebuie accelerată colectivizarea: „Noi pregătim primul nostru plan cincinal; trebuie să avem în jurul a 50% GAC. Este o necesitate să ajungem cam în această proporţie şi aceasta înseamnă 1000 de Gospodării Agricole Colective [până în septembrie]...”[172]. Drept urmare, Comitetul Judeţean Hunedoara elabora un *Plan de muncă* până în 30 octombrie 1950, astfel încât să se constituie şapte GAC-uri, prevăzându-se localităţile şi data limită a inaugurării. Fără să fi reuşit încadrarea în calendarul stabilit, la începutul anului 1951, judeţul Hunedoara era citat ca unul în care s-a recurs la constrângeri în eforturile colectivizării. Concret, documentele consemnau presiunile colectivizării în raionul Ilia, în special în satul Bacea[173].

Problemele colectivizării – proces antipopular, în sine – au fost instrumentate în lupta pentru putere în partid, între Ana Pauker şi Gheorghe Gheorghiu-Dej, în 1952. Anei Pauker i-au fost reproşate numeroase abuzuri şi erori pentru perioada în care a supravegheat procesul, până în primăvara anului 1952, fără o delimitare a perioadei lui Al. Moghioroş. Se susţinea că pe baza indicaţiilor date de ea lui Teohari Georgescu (ministrul de interne până în mai 1952), s-au organizat în întreaga ţară arestări ale ţăranilor acuzaţi de a nu-şi fi achitat obligaţiile faţă de stat. Prin urmare, în numele luptei împotriva chiaburimii, au fost arestaţi peste 80.000 de ţărani, în majoritate ţărani muncitori, şi au fost trimişi în judecată; dintre aceştia, peste 30.000 au fost judecaţi în procese publice, ceea ce a creat mari frământări în rândul ţărănimii. În aria regiunii Hunedoara, se considera relevantă situaţia din „raionul Brad, unde [deşi] majoritatea covârşitoare a populaţiei o constituie ţărani cu gospodării mici, din dispoziţia Anei Pauker au fost judecaţi 1.400 de ţărani, sub pretextul neîndeplinirii obligaţiilor faţă de stat”[174]. Aceste persecuţii corespundeau începutului anilor 1950 – într-o perioadă de experimente metodologice şi de exacerbare a luptei de clasă, când funcţionau la capacitate maximă coloniile de muncă forţată – printre care Canalul Dunăre-Marea Neagră.

În 1953, după moartea lui Stalin, ieşeau la iveală alte abuzuri în determinarea înscrierilor, în special în raionul Haţeg. Aici se dezvăluia încălcarea liberului consimţământ la înscrierea în asociaţii, recurgându-se la ameninţări cu trecerea ţăranilor mijlocaşi în rândul chiaburilor, cu evacuarea din sat, cu trimiterea la Canal, sau promiţându-li-se scutiri de corvezi sau înlesniri la impozite. Erau înseriate şi abuzurile săvârşite la executarea lucrărilor de comasare, dislocându-se un număr excesiv de mare de ţărani şi neacordându-li-se terenuri corespunzătoare la schimb. În aceste condiţii, ţăranii îşi retrăgeau cererile, dizolvându-se întovărăşiri[175], şi s-a ajuns şi la manifestări deschise ale protestelor[176].

Intrarea într-o fază moderată a colectivizării, cu accent pe formarea de întovărăşiri agricole, presupunea şi o oarecare relaxare a constrângerilor economice: se reglementa mai riguros sistemul contractărilor ca alternativă la cote, se prevedeau anumite scutiri la cotele restante, se revizuia problema chiaburilor – toate acestea şi pentru o oarecare eficientizare a domeniului agrar. Impresia

172 Transcrierea stenogramei unei şedinţe a secretarilor comisiilor judeţene de partid şi instructorilor Comitetului Central, 15 iunie 1950, Arhivele Naţionale ale României, Fond *CC al PCR – Cancelarie*, dosar 44/1950, p. 28, 30, 32, apud, Robert Levy, *Gloria şi decăderea Anei Pauker*, Iaşi, 2002, p. 88-89.

173 Livia Coroi, *Tactici de colectivizare a agriculturiii în raionul Ilia, în contextul luptei pentru putere în Partidul Muncitoresc Român (1949-1952)*, în vol. „In memoriam Pompiliu Teodor. Simpozion internaţional”, Deva, 9 aprilie 2011, editori coord. Simion Molnar, Florin Ilieş, Deva, 2011, p. 59-60.

174 Dezvăluirea acestor cifre se făcea la Plenara din 30 noiembrie-5 decembrie 1961, în contextul ilustrării destalinizării prin înlăturarea Anei Pauker (o destalinizare ce preceda moartea lui Stalin?!), de fapt al justificării luptei de culise de la vârful PMR. Cf. SJHAN, Fond *PCR - Comitetul Judeţean*, dosar 1/1962, f. 82. Într-o „Notă-raport cu privire la situaţia arestărilor făcute de către organele M.A.I. şi procuraturii în rândul ţăranilor în anii 1951-1952, pe întreaga ţară”, datată la 1 decembrie 1961 şi având un caracter strict secret, Direcţia Regională M.A.I. Hunedoara raporta 16.146 ţărani arestaţi (cu mult peste celelalte regiuni), dintre care: 14.394 chiaburi, 1.254 ţărani cu gospodărie mijlocie, 498 ţărani cu gospodărie mică. Se preciza că la Tribunalul raional Brad şi în diferite comune din raion, au avut loc procese publice în care au fost condamnaţi 1.033 chiaburi, ţărani cu gospodărie mijlocie şi ţărani cu gospodărie mică. Cf. Dan Cătănuş, Octavian Roske, *Colectivizarea agriculturii în România. Represiunea*, vol. I (1949-1953), Bucureşti, Institutul Naţional pentru Studiul Totalitarismului, 2004, p. 413-415.

175 SJHAN, Fond *PCR - Comitetul Judeţean*, dosar 1074/1953, f. 200-201.

176 Aşa s-a întâmplat la Râul Alb şi la Pui, unde femeile au ieşit în faţa tractoarelor aruncând cu pietre în tractorişti. La Valea Lupului, femeile manifestau în bloc că nu sunt de acord cu întovărăşirea, la Râul Alb chiabura Stoicuţa Ana îndemna oamenii să nu respecte comasarea terenurilor şi să-şi lucreze fiecare pământul său, în Ohaba de Sub Piatră, chiaburul Armei Ioan lui Nicolae l-a înjurat şi avertizat pe preşedintele întovărăşirii să nu-i lucreze pământul din perimetru, iar „banditul” Stoicuţa Jiga din Râul Alb, cu ocazia mitingului de doliu închinat lui Stalin, a spus că „Dacă Stalin ar fi murit cu 10 ani mai înainte nu am mai aveam noi acum colhozuri şi întovărăşiri”. *Ibidem,* f. 205.

generală era a unei regiuni cu chiaburi săraci, iar în 1954, autoritățile de la cel mai înalt nivel recunoşteau, prin vocea coordonatorului problemelor agrare, Alexandru Moghioroş, eroarea politicii opresive față de chiaburi şi se decidea anularea Indiciilor din 1952, cu revenirea la cele precizate la Plenara din martie 1949. Totodată, se reglementa posibilitatea cedării de către chiaburi a unor terenuri în folosința țăranilor săraci şi mijlocaşi, care să achite pentru ele obligații economice față de stat. La 11 iulie 1956, în regiunea Hunedoara mai erau 571 chiaburi, proveniența pe raioane fiind următoarea: Alba - 125, Brad - 9, Hațeg - 81, Hunedoara - 70, Ilia - 38, Orăştie - 93, Sebeş - 142, oraşul Deva - 8, oraşul Hunedoara - 5. Activele acestora constau în „mijloace de exploatare" ca: batoze, mori, darace de lână, cazane de fiert țuica, acestea fiind în proporție de 70% din cazuri; ceilalți dețineau terenuri provenite din exploatare sau prin care încă exploatau[177]. În condițiile reducerii potențialului chiaburimii şi ale dezvoltării sistemului de contracte şi achiziții, opresivele cote erau desființate în cea mai mare parte, la începutul anului 1957. Realizarea de contractări cu statul şi contribuția la achiziții deveneau însă obligatorii pentru întreaga perioadă comunistă.

Etapa constrângerilor juridice. Anticipat de modificări în Codul penal operate în 1957[178], de prin 1958 s-a reluat iureşul colectivizării. De data aceasta, în prim-planul strategiilor colectivizării nu s-au mai aflat constrângerile economice, ci cele de natură juridică, intrând sub incidența Codului penal sau ajungând la discreția Miliției orice manifestare neprietenoasă regimului[179]. HCM 282/1958, dată în aplicarea Decretului 89/17 februarie 1958, stabilea că o comisie a MAI putea fixa loc de muncă obligatoriu, pe o perioadă de 2-6 ani, pentru foştii legionari şi pentru alte elemente care prin manifestările lor primejduiau sau încercau să primejduiască ordinea în stat, iar acestea nu constituiau infracțiuni[180]. Astfel, regimul comunist se asigura că persoanele care nu puteau fi condamnate prin Codul penal – şi ale cărui proceduri presupuneau parcurgerea unor etape – ajungeau pe alte căi în sistemul de detenție. În felul acesta, țăranii care comentau negativ „realizările" GAC-ului sau care ar fi cutezat să-şi retragă cererile puteau fi trimişi printr-un simplu ordin semnat de MAI într-o unitate de muncă concentraționară[181]. Decretul nr. 318/21 iulie 1958 prezenta prevederi care susțineau mai îndeaproape colectivizarea, lovind şi în cei care ar fi opus o rezistență mai puțin răsunătoare, şi-i proteja pe agenții colectivizării de eventualele acte violente din partea opozanților[182]. Indicațiile secretarului general al partidului completau aceste prevederi. Astfel, la Plenara din 26-28 noiembrie 1958, Gh. Gheorghiu-Dej schița câteva tactici, printre care şi constrângerile fizice pentru aşa-zişii contrarevoluționari, care „tare trebuie bătuți [...] să nu vă fie milă, că acestora nu le este milă de regimul nostru"[183]. Ideea era reiterată în septembrie 1961, la Iaşi, în fața activiştilor locali, insistând pe realizarea colectivizării atât prin munca de lămurire, cât şi prin alte mijloace, chiar dacă „este posibil ca ici-colo să apară plângeri că au fost călcați, ba unul, ba altul, pe bătături"; principiul după care echipele de colectivizare trebuiau să-şi desfăşoare activitatea era de a-i convinge pe țărani „că nu scapă de gospodăria agricolă cum nu scapă de moarte"[184].

În acest context, se declanşa o nouă etapă de persecuții similare ca intensitate celor de la începutul anilor 1950. Din partea Centrului, conducerea regională primea mână liberă[185]. Într-o convorbire telefonică a Secției Organizatorice a CC al PMR cu Regiunea, din 9 iulie 1958, se făcea apel „la vigilență împotriva legionarilor şi alte categorii de fascişti, chiar dacă nu sunt cazuri.". În problema colectivizării, duplicitatea mesajului din această notă era frapantă: Se atrăgea atenția că „Conducerea partidului va fi necruțătoare față de încălcările ce se vor face privind liberul consimțământ.", dar se continua cu indicarea

177 *Ibidem*, dosar 2106/1956, f. 94.

178 BO, nr. 26/30 sept 1957, *apud* Octavian Roske, *Accente în strategia colectivizării, Articolul 209 Cod Penal*, în „AT", II, nr. 1-2/1994, p. 282-283.

179 În 1960, acesta se completa cu un punct *c*, față de care opozanţii la colectivizare deveneau foarte vulnerabili, fiind încadrate ca infracţiuni: ponegrirea, calomnierea sau defăimarea regimului, a instituţiilor de stat şi a organizaţiilor obşteşti. Cf. *Codul penal. Text oficial cu modificările până la data 1 decembrie 1960, urmat de o anexă de legi penale speciale*, Bucureşti, 1960, *apud* O. Roske, „Accente în strategia ...", *loc. cit.*, p. 283-284.

180 http://www.dntb.ro/sfera/64/arhiva.htm, accesat la 26.12 2011.

181 Ion Bălan, Octavian Roske, „Colectivizarea agriculturii. Represiunea totală. 1957-1962" în „AT", IV, nr. 2-3/1996, p.150.

182 http://360romania.eu/360romania-53/codul-penal-baza-public-represiunii-comuniste-139/, accesat la 09.12. 2011.

183 Marius Oprea, *loc. cit.*, p. 104.

184 *Ibidem,* p. 106.

185 Cosmin Budeancă, *Represiunea politică în România, „Garda Albă", organizaţie subversivă inventată de Securitatea hunedoreană*, Cluj-Napoca, 2010, p. 23.

măsurilor de intimidare a opozanților: „Totodată, conducerea atrage atenția să lovim în cei care caută să ne împiedice: legionari, fascişti [în text, se face referire la foşti membri devotați ai Grupului Etnic German], chiaburi, nici o milă față de ei. Nici o formalitate să nu ne împiedice să-i arestăm, să-i demascăm mai întâi"[186]. Strategia comuniştilor era aşadar de a crea o psihoză generală, reînvierea problemei legionare făcându-se tocmai subsumat acestui scop; opozanții de acum la colectivizare nu mai puteau fi decât duşmanii poporului: chiaburii, legionarii sau „fasciştii", iar împotriva acestora se putea întreprinde orice.

În raionul Brad, unde încă nu se crease nicio gospodărie agricolă colectivă, s-a declanşat un val de presiuni fizice şi psihice disperate, pentru îndeplinirea planului de cooperativizare şi colectivizare trasat de Regiune, într-o primă fază, persecuțiile fiind pentru constituirea întovărăşirilor. În acest context, în 1958, a fost condamnat la închisoare pe 3 ani şi 6 luni Miclean Axente din Baldovin, el decedând în închisoarea de la Gherla[187]. Era frecventă acuzația privind deținerea de armă, ceea ce îi apropia pe țărani periculos de mult de postura de uneltitor împotriva regimului. Pe un astfel de motiv şi pentru că ar fi făcut propagandă că „Vin americanii!" a fost arestat, în 8 noiembrie 1958, şi închis unul dintre chiaburii de referință din raion – Vraciu Pavel din Birtin – după care „nu a mai fost om"[188]. Ulterior, la Postul de Miliție din Baia de Criş, „Cei care nu voiau să se înscrie la colectiv au fost persecutați [acuzați că ar deține armă], de exemplu, bunicul. A fost bătut, n-a mai suportat bătăile şi chinurile groaznice la care a fost supus şi şi-a pus capăt zilelor, în 10 februarie 1959 s-a otrăvit"[189]. În preajma sărbătorilor de iarnă, la 20 decembrie 1958, au început persecuții ample în satul Aurel Vlaicu, din raionul Orăştie, – şi, asemănător, în întreaga zonă – cu arestarea şi schingiuirea fruntaşilor satului, în beciurile Securității din Deva şi Cugir, acuzația oficială fiind şi aici deținerea ilegală de armă[190]. Tot în acea perioadă se judeca procesul organizației imaginate de Securitate, numită „Garda Albă". În perioada decembrie 1957-noiembrie 1958, autoritățile i-au arestat pe cei ce aveau să se constituie în trei loturi de acuzați în cazul numit „Garda Albă". Aceştia proveneau din mai multe localități din Regiunea Hunedoara, din aria raioanelor Orăştie, Ilia, Hunedoara, Hațeg şi din oraşul Deva. Judecați la Tribunalul Militar din Cluj, în noiembrie-decembrie 1958, ei au fost găsiți vinovați de insurecție armată, uneltire contra ordinii sociale şi omisiunea denunțării uneltirii contra ordinii sociale. Au fost condamnați la pedepse dintre cele mai grele, fiind patru condamnări la moarte[191], 43 la muncă silnică pe viață, şapte la temniță grea pe viață, câte două la 25, respectiv 20 de ani muncă silnică şi la 10, respectiv 8 ani degradare civică, alții primind între 3 şi 10 ani închisoare corecțională; pentru toți se prevedea confiscarea totală a averii[192]. Motivul real al represiunii a fost acela „ca prin arestări, să se exercite o presiune psihologică asupra populației, în vederea slăbirii rezistenței la colectivizare"[193]. În condițiile unor astfel de persecuții, la sfârşitul anului 1958 - începutul lui 1959, a fost cel mai intens ritm al colectivizării, în intervalul 28 ianuarie-22 februarie 1959, în raionul Orăştie înscriindu-se în GAC-uri 1.180 de familii, cu 3.291 ha, cele mai mari cifre din toată regiunea, urmând, la mare diferență, raioanele Ilia şi Hunedoara[194]; în raionul Brad, în februarie 1959, se constituiau primele GAC-uri.

Tacticile au fost diverse, dar covârşitor coercitive: „Erau obligați, cine scria cererea de intrare în colectiv că de bunăvoie şi nesilit de nimeni, însă era tocmai invers, că am fost bătuți şi schingiuiți. **Numai**

186 SJHAN, Fond *PCR - Comitetul Judeţean,* dosar 1/1958, f. 118.

187 Martor: Bulz Iuliana Minodora, născută în 24 iulie 1926, sat Baldovin, comuna Baia de Criş, ţărancă; interviul a fost realizat în 29 iunie 2006 de către Livia Coroi şi se află în AIIO, având cota 985. Vezi şi Livia Sicoie-Coroi, *Colectivizarea..., Mărturii*, vol. I, p. 50-52.

188 Martor: Vraciu Sabin jr., născut în 1949, sat Birtin, nr. 2, comuna Vaţa de Jos, judeţul Hunedoara, (fiu de chiabur), muncitor pensionar, muzicant; interviul a fost realizat în 6 august 2007 de către Livia Coroi şi se află în AIIO, având cota 989. Vezi şi Livia Sicoie-Coroi, *Colectivizarea..., Mărturii,* vol. II, p. 441-448.

189 Martor: Codrean Ileana, născută în 1958, sat Rişca, comuna Baia de Criş, nepoată de chiabur; studii: liceu; ţărancă; interviul a fost realizat în 14 mai 2006 de către Livia Coroi şi se află în AIIO, având cota 980. Vezi şi Livia Sicoie-Coroi, *Colectivizarea..., Mărturii*, vol. I, p. 129-132.

190 Cosmin Budeancă, *Colectivizarea agriculturii în Regiunea Hunedoara. Studiu de caz: satul Aurel Vlaicu*, în „Anuarul de Istorie Orală" (în continuare, AIO), vol.II, Cluj-Napoca, 2001, p. 351-376.

191 Ioan Nistor şi Gheorghe Voina din Hunedoara, Ioan Moldovan din satul Aurel Vlaicu şi Miron Roman din Deva; cf. Idem, *Represiunea politică în România, „Garda Albă",* p. 57.

192 *Ibidem*, p. 57-59.

193 *Ibidem*, p. 37-38.

194 SJHAN, Fond *PCR - Comitetul Judeţean*, dosar 104/1959, f. 6.

noi, care am trecut prin muncile alea de lămurire putem şti ceea ce s-a petrecut” (subl. n.)[195]. Erau presiuni psihice (acasă sau la „centru”), descinderi la domiciliu în miez de noapte, acuze că deţin armă, dusul cu duba, arestări, bătăi şi alte persecuţii fizice şi umilinţe, eliminarea copiilor din şcoli, trimiterea de la serviciu în concediu fără plată sau desfacerea contractului de muncă, şicane zilnice, inducere în eroare şi falsuri în cereri[196]. În Şedinţa Biroului Politic al CC al PMR din 26 noiembrie 1959, se stabilea că împotriva elementelor „duşmănoase care în mod organizat desfăşoară activitate contra creării de G.A.C., organele şi organizaţiile de partid trebuie să dea dovadă de fermitate, să demaşte pe aceştia în adunări populare, să creeze o opinie de masă împotriva lor, în aşa fel încât masele să ceară organelor de stat să ia măsuri împotriva unor asemenea elemente”[197]. Era o stratagemă pe care autorităţile o încercau pentru a-i anula pe opozanţii redutabili, într-o perioadă în care, în febra inaugurărilor de GAC-uri, nu s-ar fi observat că opozantul demascat exprima opinia majorităţii.

O tactică mult uzitată în localităţile agrar-industriale era cea de a-i lămuri pe angajaţii din întreprinderi să se înscrie în colectiv: „Acolo la birou, directoru` şi cu şefu` de cadre, şi te chema acolo […] Şi te obliga să te înscrii, că pe urmă aveai alte..., îţi promitea alte [Râde.] neajunsuri pe care nu doreai să le ai; mai bine rămâneai cu serviciul, decât să ajungi să fii dat afară sau…ştiu eu…”[198]. După ani de persecuţii, intensificate acerb în ultimele luni, s-au constituit GAC-uri cu înscrierea câte unui sat întreg „într-o zi şi-o noapte”.

Formele de împotrivire a ţăranilor au fost diverse, dar de eficienţă redusă. După o fază preliminară corespunzătoare formării întovărăşirilor[199], mai înverşunate au fost acţiunile din perioada creării GAC-urilor. Una dintre tacticile cel mai mult uzitate de către ţărani era fuga de la domiciliu, cei care fugeau fiind bărbaţii cap de familie pentru a evita întâlnirea cu echipele de înscriere. „Am fost în comisii. [...] Când vedeau că mergem, fugeau şi s-ascundeau şi slobozeau câinii şi nu te puteai băga; la care te puteai băga, mai îi prindeai pe-acasă, plângeau şi fugeau şi făceau din umeri”[200]. Uneori, ţăranul se împotrivea la „centru”, precum Voica Mircea din Brotuna: „După aia a venit acesta din Brad, Bocăeţ, şi acesta m-a lovit peste gât cu dosu` pumnului şi am dat cu capu de perete. [...] şi eu m-am revoltat asupra lor ... în caz că ei nu or ştiut că eu am la mine un cuţit… L-am scos şi cu el în mână, hî-hî... şi totuşi, m-or persecutat. Or adus un miliţean de-acolea din Vaţa, a pus pistolu` la mine în piept... Şi atunci m-or dus la doctor la circă la Vaţa. […] Or venit toţi activiştii după mine acolo la dispensar, or coborât `napoi… numa` să mă înscriu şi să mă înscriu la colectiv, eu n-am vrut să mă înscriu nicicum”[201]. Chiar duşi la „centru” sau asaltaţi acasă, deopotrivă soţ şi soţie, unii au rezistat până la capăt, precum soţii Feier din Brotuna, ţărani mijlocaşi: „Am suferit mult cu colectivu` aiăsta, când s-o-nceput colectivu`. Ne-or dus pe la Vaţa, ne-or ţinut aclo o zi şi-o noapte; la şcoală, iar o zi. O făcut tot rău cu noi. Pe mine m-or bătut, şi-or bătut joc, m-or ciufulit [jignit, batjocorit] în tot chipu`, cum îi mai rău m-or ciufulit, şi că mă duce şi spun cât păr am în cap, tot păru` îl număr din cap. Eu le-am spus aşa:

---

195 Martor: Dărău Roman, născut în 1928, sat Ocişor, comuna Vaţa de Jos, judeţul Hunedoara, studii: 7 clase; muncitor; interviul a fost realizat în iunie 2006 de către Livia Coroi, şi se află în AIIO, cota 977. Vezi şi Livia Sicoie-Coroi*, Colectivizarea... Mărturii*, vol. II, p. 480-490.

196 Cf. C. Budeancă, „Colectivizarea...”, *loc. cit.*, p. 363-367. L. Sicoie-Coroi, *Colectivizarea agriculturii... între istorie şi memorie*, p. 336-355. Idem, *Colectivizarea... Mărturii*, passim. Vezi şi SJHAN, Fond *PCR - Comitetul Judeţean,* dosar 1/1961, f. 78; dosar 4/1961, f. 163.

197 SJHAN, Fond *PCR - Comitetul Judeţean*, dosar 3/1960, f. 3.

198 Martor: Galea Nicolae, născut în 1919, domiciliat în satul Ţărăţel, municipiul Brad, maistru miner pensionar; interviul a fost realizat de Livia Coroi, în 2007 şi se află în AIIO, cota 975. Vezi Livia Sicoie-Coroi, *Colectivizarea agriculturii... Mărturii*, vol.I, p. 315-318.

199 Cel mai adesea, confruntarea lua forma ameninţărilor adresate de către cei dislocaţi întovărăşiţilor. Cf. SJHAN, Fond *PCR - Comitetul Raional Brad,* dosar 9/1956, f. 101, f. 29, f. 90. Au fost şi situaţii de cultivare abuzivă a lotului cuprins în perimetrul întovărăşirii, ignorând decizia de dislocare, faptă pedepsită cu privarea de libertate. Cf. Martor: Drăgan Ana, născută în 1933, în Vaţa de Jos, str. Câmpului, judeţul Hunedoara, ţărancă; interviul a fost realizat în 7 mai 2006 de către Livia Coroi şi se află în AIIO, având cota 982. Vezi şi Livia Sicoie-Coroi*, Colectivizarea... Mărturii,* vol. II, p. 540-543.

200 Martor: Indrei Lazăr, născut în 1928, oraş Brad, str. Tudorăneşti, nr. 3, judeţul Hunedoara, studii: 7 clase, inspector de pensii la Sfatul Popular Raional Brad, pensionar; interviul a fost realizat în noiembrie 2005 de către Livia Coroi şi se află în AIIO, având cota 976. Vezi şi Livia Sicoie-Coroi*, Colectivizarea..., Mărturii*, vol. I, p. 273-275.

201 Martor: Voica Florea Petru Mircea, născut în 1935, sat Brotuna, comuna Vaţa de Jos, judeţul Hunedoara, studii: 4 clase, pensionar, ţăran; interviul a fost realizat în aprilie 1997 şi în decembrie 2004 de către Livia Coroi şi se află în AIIO, având cotele 996, 970. Vezi şi Livia Sicoie-Coroi*, Colectivizarea..., Mărturii*, vol. II, p. 450-454.

Duceți-mă, omorâți-mă, faceți ce vreți, eu nu mă înscriu în colectiv! Şi-atuncia mi-a dat drumu`, la un timp; am venit acasă. Or venit în ceia zi”[202].

O mare înfruntare a avut loc în satul Şteia, comuna Tomeşti, raionul Brad, unde întreaga comunitate s-a opus colectivizării. Organizându-se totuşi gostat, fără ca şteienii să se înscrie, ei au fost dislocați, un sat întreg trebuind să primească terenuri în schimb; autoritățile erau depăşite de situație, neacordând loturi tuturor dislocaților, şi aceasta a dus la rebeliunea şteienilor din noiembrie 1969.

Foto 8 – Intrarea în satul Şteia, com. Tomeşti, un „Pe-aici nu se trece!” pentru colectivizare

Într-o dimineață, întreg satul a trecut la efectuarea arăturilor de toamnă pe vechile proprietăți, în detrimentul gostatului. În zonă au fost masate unități de ordine, iar la cererea țăranilor, pe lângă liderii Comitetului Județean de partid, au venit oficialități din Capitală – ministrul agriculturii Angelo Niculescu, Virgil Trofin: secretar în CC al PCR cu problemele organizatorice ş. a. Evenimentul a prilejuit manifestarea spiritului protestatar al femeilor, care se aruncau în fața tractoarelor gostatului, apărându-şi proprietatea. Pacificarea s-a făcut în cadrul unei adunări desfăşurate la şcoală, promițându-li-se şteienilor acordarea terenurilor cuvenite ca schimb – ceea ce ulterior s-a şi aplicat, deşi acestea erau la mare distanță de domiciliu şi nu în aceiaşi parametri de calitate[203].

Colectivizarea agriculturii s-a realizat forțat, dar, cu atât mai mult, autoritățile au marcat cu festivism încheierea ei – la nivel de sat şi de țară –, ignorând sadic caracterul profund nepopular al procesului. În satul Cărăstău, unde s-a inaugurat prima GAC din raionul Brad, în 15 februarie 1959, „La inaugurare, s-o făcut o masă, nu ştiu că n-am participat; la urmă or venit cu lăzile cu bere pe uliță la fiecare poartă şi ne-or dat, ne-o’ umilit cu câte-o sticlă de bere, ca să ne bucurăm că s-o făcut serbarea de inaugurare cu horă în sat. Şi fiecare familie o primit câte-o sticlă de bere, cadou! Asta ne-o fost plata pentru pământul dat!” *(Brusturean Doina).* Ceva asemănător a fost în satul Aurel Vlaicu, raionul Orăştie. Pentru situația de aici, informațiile indică deosebit de relevant - pe cele două categorii de surse: scrise şi orale - că procesul colectivizării era o reuşită exclusiv a autorităților. Astfel, în presă, era „reflectată” *fericirea* întregului sat, prin cuvintele unei persoane de referință din comunitate, Ion Vlaicu (fratele aviatorului Aurel Vlaicu)[204], iar mărturiile clarifică faptul că era doar bucuria activiştilor: „Când s-o făcut

202 Cf. Martor: Feier Zorica, născută în 1935, sat Brotuna, comuna Vața de Jos, județul Hunedoara, studii: 4 clase; țărancă; interviul a fost realizat în 29 decembrie 2004 de către Livia Coroi şi se află în AIIO, având cota 971. Vezi şi Livia Sicoie-Coroi, *Colectivizarea..., Mărturii*, vol. II, p. 459-462.

203 Livia Sicoie-Coroi, *Colectivizarea agriculturii... între istorie şi memorie,* p. 312-324. Idem, *Colectivizarea..., Mărturii*, vol. II, p. 381-439.

204 *Drumul Socialismului*, Deva, XI, nr. 1323, 24 martie 1959, *apud* Cosmin Budeancă, *Colectivizarea agriculturii..., loc. cit.*, p. 369.

inaugurarea colectivului or venit nişte activişti ... mulți. Apăi atunci jucau. Jucau în curtea şcolii şi zbierau şi-şi petreceau... Vai, ce făceau atuncia de fericiți că s-o făcut colectivul”[205].

După încheierea procesului, desproprietăriţi *de facto*, obligaţi cvasipermanent la diverse sarcini în CAP, remuneraţi necorespunzător, ţăranii au fost, în general, ostili unităţilor colectiviste, iar la căderea comunismului, le-au dezmembrat, căutând să-şi recupereze proprietăţile.

Foto 9, 10 şi 11 – Brevetul, medalia (avers şi revers) şi tresa „În cinstea încheierii colectivizării agriculturii”, distincţie acordată lui Vraciu Anica (soţia lui Vraciu Pavel, chiabur persecutat) din Birtin, com. Vaţa de Jos

Deşi statisticile indicau un judeţ cu ţărani săraci, colectivizarea nu s-a realizat facil nici aici. Poate fi identificată o primă etapă, cea de anulare a chiaburimii ca forţă reprezentativă a lumii rurale, capabilă să influenţeze celelalte categorii de ţărani, aceasta fiind spoliată economic şi victimă a persecuţiilor „legale”. În acest interval, „ţărănimea muncitoare” era şi ea victimă a persecuţiilor, la obligaţiile economice adăugându-se presiuni fizice şi psihice, pentru înscrierea în colectiv. O a doua etapă a fost a unei confruntări generalizate, în care diferenţierea ţăranilor în aliaţi sau duşmani era sinonimă cu *înscris* vs. *neînscris* şi oricine se exprima împotriva colectivizării era în pericol de a fi arestat. Rezistenţa, deşi a fost amplă, nu a fost una organizată, preponderent fiind individuală şi având „fuga” ca principală formă de manifestare. Supuşi unor presiuni crescânde, ţăranii, dezbinaţi, s-au înscris în cele din urmă în colectiv, „de bunăvoie şi nesiliţi de nimeni”. Când instrumentul coercitiv a dispărut însă, ei au dezmembrat unităţile colectiviste şi şi-au preluat pământul.

REZISTENȚA ARMATĂ ANTICOMUNISTĂ

Sistemul comunist a fost perceput ca potrivnic valorilor care fundamentau societatea românească. Impus de cotropitori în cârdăşie cu elemente marginale ale societăţii, a determinat diverse forme de rezistenţă la politicile regimului comunist, dar şi o rezistenţă armată împotriva sistemului în ansamblul său.

În judeţul Hunedoara, pot fi identificate trei arii ale mişcării de rezistenţă armată, unde acţionau sau tindeau să se formeze grupări: una în zona de confluenţă a Munţilor Retezat cu Munţii Şureanu, alta pe valea Mureşului şi o a treia (de mai mică amploare), în Depresiunea Bradului. Existau însă, în diverse zone ale judeţului, şi opozanţi pe care autorităţile îi încadrau la „fugari izolaţi”. Indiferent dacă „luarea armei în mâini” a avut o cauză imediată ori era manifestarea anticomunismului cu sacrificarea unui anumit status, luptătorii anticomunişti sperau într-o intervenţie americană împotriva extinderii comunismului sovietic.

Acţiunile anticomuniste au debutat din primii ani ai „puterii populare”. În contextul campaniei electorale din toamna anului 1946, în apropiere de Petroşani, a fost împuşcat un apropiat al comuniştilor, Feneş Francisc, în vârstă de 33 de ani, din Petroşani. Deşi făptaşul nu a fost identificat, la 20 octombrie 1949, în perimetrul Văii Jiului, la locul numit Guiu Brazilor, au fost ucişi doi „bandiţi”

---

[205] Martor: Mărioara Bărbulea, născută în 1923, domiciliată în localitatea Aurel Vlaicu; interviu realizat, transcris şi tehnoredactat de Cosmin Budeancă. Cf. Cosmin Budeancă „Colectivizarea agriculturii...”, *loc. cit.*, p. 369.

care au refuzat să se predea organelor de Securitate. Aceştia erau Zgura Ioan, născut în 1924 în Petroşani, agricultor, şi Blaj Viorel, născut în 1927, tot în Petroşani şi tot agricultor. Deşi nu existau dovezi, cele două evenimente au fost puse de autorități în relație de cauzalitate[206], dubla crimă a autorităților găsindu-şi, astfel, justificare.

În anii 1948-1949, când pe teritoriul țării erau numeroase enclave de rezistență armată anticomunistă, în zona Hațeg, activa Liga Partizanilor Români, condusă de Lazăr Caragea. Acesteia i s-au încadrat în special foşti membri sau simpatizanți ai Partidului Național Țărănesc, iar unii dintre ei erau veterani de război; ea acționa în aria comunelor Pui şi Sălaşu de Sus. Trădați fiind, partizanul Dedu a fost împuşcat, iar Lazăr Caragea a fost rănit şi capturat, în 29 iunie 1949[207].

Au început, apoi, verificările şi arestările în rândul membrilor şi sprijinitorilor organizației, unii dintre aceştia refugiindu-se în zonele montane din preajma propriilor localități, din comuna Pui, raionul Hațeg. Aşa s-a constituit „Banda Vitan Petru, compusă din patru elemente” [208], membrii ei fiind: Vitan Petru[209], zis „Gheberici”, Nandra Iosif[210] zis „Iasovel”, Ciucurescu Constantin[211] şi Marila Filimon[212]. Ei aveau legături cu sătenii din Băieşti şi cu familiile proprii, acestea asigurându-le, de fapt, aprovizionarea[213]. În noiembrie 1952, banda a fost anihilată, informațiile privind modul în care acest fapt s-a produs fiind diferite în documentele Securității, respectiv în mărturia unuia dintre supraviețuitorii ce au aparținut „bandei”, Nandra Iosif. Astfel, potrivit variantei Direcției Regionale a Securității Statului Hunedoara, la 21 noiembrie 1952, Vitan Petru l-ar fi împuşcat pe Nandra Iosif, pentru a-l împiedica să se predea trupelor, care-l înconjuraseră, după care s-ar fi sinucis prin împuşcare. Despre ambii se preciza că au făcut parte din banda lui Lazăr Caragea, primul fiind un fost legionar şef de cuib, iar al doilea, un simpatizant al partidelor istorice. Potrivit cercetărilor recente[214], Vitan Petru nu ar fi fost legionar, iar confruntarea s-ar fi desfăşurat altfel. În dimineața zilei respective, cei doi s-ar fi aflat în bordeiul pe care şi-l amenajaseră în Părăul Fădițăului, la 2,5-3 km depărtare de Băieşti. După ce au fost trădați de consăteanul lor, Ionuț Nandra, în dimineața zilei de 21 noiembrie 1952, înconjurând bordeiul, trupele de Securitate l-au rănit grav pe Nandra Iosif, iar asupra bordeiului în care se afla Vitan Petru, au aruncat mai multe grenade, ceea ce a provocat moartea acestuia. După mai multe luni

206 CNSAS, *„Bande, bandiţi, eroi”...*, p. 409.

207 Caragea Lazăr s-a născut la 4 noiembrie 1913 şi provenea din regiunea Timiş, fiind de origine muncitorească; era domiciliat în comuna Pui; era inginer expert în domeniul construcţiilor. Acuzat ca fiind şeful unei organizaţii subversive, a fost condamnat la muncă silnică pe viaţă, iar în 1963, pedeapsa i-a fost redusă la 25 de ani; a executat-o la Sibiu, Aiud, Gherla şi iar Aiud şi a fost graţiat în 1964. Cf. Fişa matricolă penală, pe http://86.125.17.36/fisapenala.php?file=-f%3A%5Cweb%5CFise+matricole+penale+detinuti+politici%5CC%5CC+01.+Caba++Cararus%5CCaragea+Lazar+A%2FP1390532.jpg), accesat la 10.11.2011. Vezi şi Dr. Gheorghe Petrov, „Raport privind deshumarea osemintelor lui Vitan Petru în hotarul satului Băieşti, com. Pui, jud. Hunedoara”, pe http://www.crimelecomunismului.ro/pdf/ro/rapoarte/-/raport_baiesti.pdf, accesat la 10 noiembrie 2011.

208 CNSAS, *„Bande, bandiţi, eroi”...*, p. 124.

209 Vitan Petru s-a născut în 7 februarie 1917 în satul Băieşti, comuna Pui, judeţul Hunedoara şi aderase la Liga Partizanilor Români din Haţeg, în 1948. Cf. Alina Bratu, „Un luptător anticomunist din Ţara Haţegului, Petru Vitan”, în Gheorghe Firczak, Simion Molnar (editori coord.), *20 de ani fără comunism. O nouă abordare a istoriei*, Deva, 2009, p. 8.

210 Nandra Iosif s-a născut în 16 mai 1922, în satul Băieşti, comuna Pui, judeţul Hunedoara. Cf. CNSAS, *„Bande, bandiţi, eroi”*... p. 178. Fişa matricolă penală indică drept dată a naşterii lui Nandra Iosif, 22 noiembrie 1922. El provine dintr-o familie de ţărani mijlocaşi, părinţii având 4 ha pământ, el fiind plugar, iar soţia învăţătoare. Vezi http://86.125.17.36/fisapenala.php?file=f%3A\web\Fise+matricole+penale+detinuti+politici\N\N+01.+Nac+-+Neatu\Nandra+Iosif%2FP2000250.jpg, accesat la 11.11.2011. După plecarea lui Vitan Petru şi a lui Nandra Iosif în munţi, soţiile lor au fost obligate să divorţeze de ei. Cf. Alina Bratu, *loc. cit.*, p. 11.

211 Ciucurescu Constantin s-a născut în 20 mai 1911 în cătunul Gura Luncii, satul Galaţi, comuna Pui, era din familie de chiaburi, părinţii având 23 iugăre teren, apolitic. Cf. Fişa matricolă penală pe http://86.125.17.36/-/fisapenala.php?file=f%3A\web\Fise+matricole+penale+detinuti+politici\C\C+05.+Ciucheza+Cojocea\Ciucurescu+Constantin+C%2FP1420949.jpg, accesat în 11.11.2011 şi 06.01.2012. Securitatea îl eticheta ca fost legionar. Cf. CNSAS, *„Bande, bandiţi, eroi”...*, p. 178.

212 Marila Filimon s-a născut la 20 mai 1905 în cătunul Gura Luncii, satul Galaţi, comuna Pui şi provenea dintr-o familie de chiaburi. Cf. Fişa matricolă penală pe http://86.125.17.36/fisapenala.php?file=f%3A\web\Fise+matricole+penale+-detinuti+politici\M\M+02.+Manochide+Marilescu\Marila+Filimon%2FP1080999.jpg, accesat în 11.11.2011.

213 CNSAS, *„Bande, bandiţi, eroi”...*, p. 138.

214 În zilele de 6-7 mai 2009, Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului în România a întreprins o cercetare în zona satului Băieşti, comuna Pui, judeţul Hunedoara, de deshumare a osemintelor lui Vitan Petru, ucis într-o confruntare cu Securitatea în 1952. Cf. Dr.Gheorghe Petrov, „Raport ...”, *loc. cit.*

petrecute în spital şi după ancheta la Securitate, Nandra Iosif a fost condamnat la 20 de ani muncă silnică, pentru „uneltire contra ordinii sociale”, executând „11 ani, 7 luni şi 2 zile”[215] – în penitenciarele din Aiud (de două ori), Dej, Gherla (de două ori), Salcia, Periprava şi Jilava – fiind eliberat la 24 iunie 1964 şi revenind la domiciliul din Băieşti[216].

În 27 noiembrie 1952, au fost capturați şi Ciucurescu Constantin şi Marila Filimon, în timp ce stăteau ascunşi la un consătean din localitatea natală – cătunul Gura Luncii, satul Galați, comuna Pui[217]. Ei au fost judecați pentru uneltire contra ordinii sociale şi condamnați la câte 15 ani muncă silnică. Ciucurescu Constantin a supraviețuit detenției şi a fost grațiat în 1964[218], dar Marila Filimon a decedat în timp ce executa pedeapsa la Aiud, în 2 septembrie 1962[219]. Nu doar aceştia au fost victimele represiunii autorităților hunedorene în aria de rezistență. La Plenara Comitetului regional PMR din 17 mai 1960, prim-secretarul raionului Haţeg, Mureşan Teodor, vorbind ca despre un triumf de colectivizarea satului Galați, preciza că aici „sunt 40 de familii care au fost la puşcărie, ceea ce reprezintă 20% din sat”[220].

În acelaşi timp, organele de Securitate inventariau alte succese în depistarea şi anihilarea opozanților din județul Hunedoara. Astfel, în 26 iulie 1949, în împrejurimile comunei Dobra, erau depistați fugarii Mircea Cornel şi Martinescu Virgil; ei au refuzat să se predea, iar în schimbul de focuri, a fost ucis Martinescu Virgil, camaradul său fiind rănit; Năstase Pavel – subofițer de la Direcția Regională de Securitate Deva – a fost ucis[221]. La 14 octombrie 1950, a fost prins Coandă Valentin, fost moşier, dispărut de la domiciliu în anul 1949, în urma condamnării pentru deținerea de armament şi muniție. În 17 octombrie, a fost arestat fugarul Ormindeanu Petre, în comuna Nojag – Hunedoara, asupra căruia s-a găsit o armă Z.B. cu cartuşe. Un alt fugar, Drăghici Ioan, zis „Vintea”, originar din Vulcan, a fost prins tot în cursul lunii octombrie 1950[222].

În aria județului, a activat şi gruparea maiorului deblocat Vasile Duma[223], constituită în 1949 şi care, în 1951, ajunsese la 250 de membri[224]. Ea se regăsea în actualele județe Timiş, Arad, Hunedoara şi Alba, acționând pe valea Mureşului şi având ramificații şi înspre Banatul montan[225], şeful organizației acționând în special în zona Banatului[226]. Opozanții care se revendicau de la această grupare erau răsfirați pe mai multe localități, din Bobâlna (raionul Orăştie) până în aria comunei Zam[227], şi aveau locuri de întâlnire şi oameni de legătură. Din această organizație au făcut parte persoane de diverse categorii sociale: chiaburi, „țărani muncitori”, angajați la întreprinderi de stat, preotul Lupşa Io(a)n din Runcşor.

Mobilul înrolării în organizație era dat atât de aversiunea generală față de regim, cât şi de cauze concrete. „O’ venit doi lucrători de la Simeria ca să facem ce organizație, că vin americanii şi să nu ne lăsăm la comunişti şi... lucruri de felu’ ăsta o fost. [...] *Noi trăbă să facem ceva să nu ne lăsăm la ăştia!”*[228]. Obligațiile multiple şi dificile la care erau supuşi sătenii creau o stare generală de

---

215 *Ibidem.* Vezi şi Filmul deshumării pe http://www.razbointrucuvant.ro/recomandari/2011/10/12/%E2%80%9Dpartizanul-se-intoarce-acasa%E2%80%9D-scurt-documentar-despre-rezistenta-din-tara-hategului/, accesat la 10.11.2011.

216 Fişa matricolă penală Nandra Iosif, *loc. cit*.

217 CNSAS, *„Bande, bandiţi, eroi”...*, p. 178.

218 Fişa matricolă penală Ciucurescu Constantin, *loc. cit.*

219 Fişa matricolă penală Marila Filimon, *loc. cit.*

220 SJHAN, Fond *PCR - Comitetul Judeţean,* dosar 7/1960, f. 139.

221 CNSAS, *„Bande, bandiţi, eroi”...*, p. 529.

222 *Ibidem*, p. 110.

223 Duma Vasile, născut în 1912, în localitatea Sinteşti, regiunea Severin, fost ofiţer activ. Vezi Fişa matricolă penală pe http://86.125.17.36/Fise%20matricole%20penale%20%20detinuti%20politici/D/D%2005.%20Dragon%20%20Duminic/Duma% 20Vasile%20P/index.php accesat la 11.11.2011.

224 CNSAS, *„Bande, bandiţi, eroi”...*, p. 124.

225 Denisa Bodeanu, Cosmin Budeancă, „Aspecte privind mişcarea de rezistenţă armată din România. Organizaţia condusă de maiorul Vasile Duma (1949-1951)”, lucrare prezentată la Simpozionul Internaţional *Condamnarea comunismului - între justiţie şi istorie,* ediţia a VI-a, 30 iunie-3 iulie 2011, Făgăraş-Sâmbăta de Sus. Materialul ne-a fost pus la dispoziţie de către autori, fapt pentru care le mulţumesc.

226 Martor: Oprean Viorel, născut în 22.03.1927, în Roşcani, domiciliat în Roşcani, judeţul Hunedoara, studii: liceul; muncitor; interviul a fost realizat de Cosmin Budeancă în 17.08.2007; ne-a fost pus la dispoziţie, transcris şi tehnoredactat, de către realizator, mulţumindu-i pentru aceasta.

227 D. Bodeanu, C. Budeancă, *loc. cit.*, p. 1.

228 Martor: Biriş Ioan, născut în 22 septembrie 1910, în Bobâlna, domiciliat în Bobâlna, judeţul Hunedoara, studii: 4 clase, ţăran; interviu de grup (Biriş Ioan, Biriş Victoria şi Florinca Gheorghe) realizat de Cosmin Budeancă şi Valentin Orga, în

nemulțumire, iar unii nu au respins ocazia de a se încadra, spontan, într-o organizație opozantă: „Tăia pădure într-un fund de ăsta... şi se dădea cotă să le transporți cu carele. [...] Nu le duceai... te băga la puşcărie. Era distanță mare să le duci şi chinuia țăranu'... [...] Or început apoi cu cotele... că lua tot, de nu mai rămâneam cu nimic.” *(Oprean Viorel)* Persecuțiile la adresa legionarilor i-au determinat pe unii dintre aceştia să încerce evitarea arestării devenind fugari şi încadrându-se astfel în mişcarea generală anticomunistă – indiferent cum s-ar fi numit grupul în care intrau; Florinca Zaharie din Bobâlna, legionar fugar, a fost unul dintre cei încadrați în această grupare[229]. Au acționat şi diverşi factori stimulativi. Biriş Petru (Pătru), chiabur din satul Bobâlna, raionul Orăştie, era revoltat de obligațiile ce i s-au impus începând din 1948, ca proprietar de batoză, de perceperea cotelor şi de zelul delegatului de la batoză. Vociferând împotriva acestei stări de lucruri, i s-a întocmit dosar penal, ceea ce l-a determinat să se refugieze în pădure, pentru ca, apoi, acuzat de uciderea delegatului Borşei Iosif, să fie condamnat, în contumacie, la muncă silnică pe viață[230] – drumul său devenind fără întoarcere[231]. Înregimentarea în organizație s-a făcut şi din solidarizare cu un opozant la regim – pentru cei din Bobâlna acesta fiind tocmai Biriş Petru: *„Hai, mă, să-i facem bine la omu' ăsta dacă putem!” (Florinca Gheorghe)*. Aşa au intrat în organizație Biriş Ioan, Florinca Gheorghe, Savu Ioan, Ardean Cornel şi Câzu Remus, ei fiind cooptați de către Trufaş şi Lăzărescu Mircea din Simeria, care „aveau legături mai mari cu ăia” *(Florinca Gheorghe)* şi care intermediau comunicarea între diversele grupuri ale organizației, din aria județului[232].

Activitatea consta în întâlniri, unde discutau despre înlăturarea regimului – „Că să ne organizăm că dacă vin americanii ca să putem reuşi să nimicim pe ăştialalți...” *(Biriş Ioan)* –, iar dacă erau necesare anumite contribuții materiale, cei implicați contribuiau benevol, mai mult sau mai puțin organizat: „*Mă, hai să ajutăm pe ăia cu ceva!* Dacă venea unu dintre noi... *Hai, mă, să-i facem rost la ăsta... dăm nişte bani să cumpere țâgări.* Atuncea dădeai 5 lei, ăla dădea 100, poate că, sau... Să-i dai: *Na, mă, şi pipă!* [...] dacă-l întâlneşti să-i dai un dărab de pită, un pachet de pită, un pachet de țâgări, şi nevoie, ce să-i mai dai?”. *(Florinca Gheorghe)* Ajutorul era înțeles, aşadar, în primul rând ca unul civil, dar nu a lipsit nici unul militar, precum cel acordat de Romoşan Pătru[233], de asemenea din Bobâlna: „El... o dat cartuşe la Petru Biriş, la ăsta.”. *(Florinca Gheorghe)* O parte dintre membri aveau arme: „I-o luat arma lui Păpuc, a lui Giura, şi-a lui Toplean Rusalin, din Roşcani. O avut un Z.B.” *(Oprean Viorel)*. Petru Biriş avea un ZB „ciontat” şi grenade; *(Florinca Gheorghe)* în episodul crimei, se făcea referire la o armă de vânătoare[234].

13.08.1999; transcris şi tehnoredactat de Cosmin Budeancă; ne-a fost pus la dispoziţie de către realizatori, fapt pentru care le mulţumesc.

229 Martori: Biriş Victoria (soţia martorului Biriş Ioan), domiciliată în Bobâlna Judeţul Hunedoara. Cf. *Ibidem*. Florinca Gheorghe, născut la 21 august 1924, în Bobâlna, domiciliat în Bobâlna, judeţul Hunedoara, studii: 7 clase, ţăran. Cf. *Ibidem*.

230 Cel mai greu a cântărit în proces „depoziţia informatoarei Boticeanu Valeria [...] care arată că în ziua de 11 august 1949, în timp ce se afla cu vitele la păscut, a auzit o detunătură de armă şi după puţin timp a văzut un om care avea o puşcă atârnată de umăr ieşind din porumb şi fugind spre pădure, adăugînd informatoarea că ea aşa crede că acel om a fost acuzatul Biriş Petru.”, Cf. SJHAN, Fond *Curtea de Apel Deva*, dosar 6/1950, f. 511-514.

231 „El ştia de grupu' Dabija - în gând că se întâlneşte cu ei. N-a mai reuşit pentru că atât o pus Miliţia pe urmele lui…” Cf. Martor: Ioan Sabău, născut în 1914, domiciliat în localitatea Folt, judeţul Hunedoara; studii: Facultatea de Teologie; preot. Interviul a fost realizat de către C. Budeancă şi V. Orga, în 13 august 1999, în satul Folt, şi se află în AIIO, cota 273. Ne-a fost pus la dispoziţie de către realizatori, transcris şi tehnoredactat, mulţumindu-le pentru acestea.

232 „Şi-apăi când mereau… mereau acolo la Câmpuri şi de-acolo veneau aici la noi [la Bobâlna].” *(Florinca Gheorghe)*. Mai făceau parte din organizaţie: Luncan Gheorghe, Muntean George Giura (la aceştia întâlnindu-se, uneori), Andreşesc George Gaiţă, Păpuc, Toplean Rusalin, Seleşanu [Ion], Meteşan, Mircea Aurel, tatăl lui Viorel Oprean, Gheara Trandafir (?), Ione Flore Sandu din Mihăieşti „şi mai mulţi o fost de la Mihăieşti”, George Şindea. Informaţiile provin din interviul luat fiicei lui George Şindea de către Cosmin Budeancă şi pus nouă la dispoziţie, transcris şi tehnoredactat de către realizator, mulţumindu-i pentru aceasta. Este posibil să se fi încercat, în această zonă o fuziune (sau o coordonare) a celor două grupări ale ofiţerilor Duma şi Dabija: „Biriş ăsta trecea ca unu' dintre coaliaţii lui Dabija şi alt grup acia, da' el o fost sângur la…[...] Intenţia o fost să facă fuziune, dapă' şi pe-ăia i-o condamnat în '49.”*(Ioan Sabău)*. În 21 martie 1949, maiorul Nicolae Dabija a fost prins, iar în 28 octombrie 1949, a fost executat; ultimul luptător din grup a fost ucis în 1952. Cf. Dorin Dobrincu, *Frontul Apărării Naţionale. Corpul de Haiduci în luptă contra regimului comunist în sud-estul Munţilor Apuseni (1948-1952)*, în *AIO*, vol.VII, Cluj-Napoca, Editurile Presa Universitară Clujeană & Argonaut, 2006, p. 140-182.

233 Aşa se numea şi săteanul cu care Borşei Iosif stătea de vorbă la batoză atunci când a fost împuşcat. Cf. SJHAN, Fond *Curtea de Apel Deva*, dosar 6/1950, f. 512.

234 *Ibidem*.

Se susține că la Câmpuri-Burjuc, au avut cazemată *(Florinca Gheorghe)*, iar preotul Io(a)n Lupşa[235], din acea zonă, era unul dintre membrii importanți ai organizației, în fişa matricolă penală a lui Traian Dehel menționându-se „org. subversivă a lui Duma şi Lupşa". (vezi *infra*) Aprecierile privind această organizație sunt mult diferite, de la: „Nu era nu ştiu ce organizație..." *(Biriş Ioan)*, la: „Ei o' fost o gaşcă bună. O fost aranjat vagonu', să mute depozitul de armament de la Gura Sadului"[236].

Treptat, membrii grupării au fost arestați sau chiar împuşcați, cel mai adesea în urma trădării sau prin infiltrarea de securişti. Iosif Orşa, chiabur din Glodghileşti, comuna Burjuc, care ar fi avut legături cu această grupare, a fost împuşcat în 11 februarie 1950[237]; preotul Lupşa a fost arestat, „unu' Şarpe, din Româneşti [...] pe ăla l-or împuşcat" *(Oprean Viorel)*. Vasile Duma a fost arestat la 14 mai 1950, de Serviciul Județean al Securității Poporului Lugoj fiind „conducătorul organizației subversive *M[işcarea] N[ațională de] R[ezistență]*, în urma depistării acesteia"[238]. A fost judecat de Tribunalul Militar Sibiu şi condamnat la moarte prin împuşcare; sentința a fost executată la 24 mai 1951 (sau 1952)[239]. La data de 10 noiembrie 1950, a fost prins în comuna Gurasada, județul Hunedoara, fugarul Dehel Traian[240], iar un alt membru, Mareş Niculiță din Câmpuri-Surduc, a fost condamnat la 15 ani. A mai fost arestat Negru Roman, iar Oprean Viorel a fost arestat de două ori, prima dată făcând 6 luni închisoare *(Oprean Viorel)*. Bobâlnenii au fost arestați în primele luni ale anului 1952 şi condamnați la închisoare[241]. Biriş Petru a fost împuşcat la 26 august 1952[242], în urma trădării unuia din sat care le-a dezvăluit autorităților locul unde urma să îi pună traista cu mâncare *(Florinca Gheorghe)*.

---

235 Lupşa I. Ion, născut la 17 aprilie 1896 în Runcşor, Hunedoara, fiul lui Alexe şi Aneta. A fost arestat şi încadrat drept contrarevoluţionar; decedat la 24 mai 1951, decesul fiind înregistrat la 1 martie 1965, la Sfatul Popular al oraşului Sibiu. Cf. Fişa matricolă penală Lupşa I. Ion, pe http://86.125.17.36/fisapenala.php?file=f%3A%5Cweb%5CFise+matricole+-+penale+detinuti+politici%5CL%5CL+03.+Luca+Luzi%5CLupsa+Ion+Alexe%2FP1650572.jpg, accesat la 11.11.2011. Ioan Lupşa a fost preot în comuna natală. A fost arestat şi condamnat la închisoare de Tribunalul Militar Sibiu (sentinţa 115/1950) pentru uneltire contra securităţii statului. A decedat/sau a fost executat la 24 mai 1951. Cf. fişa matricolă penală din AANP, *apud* D. Bodeanu, C. Budeancă, *loc. cit.*, nota 17. Potrivit lui Cicerone Ioniţoiu, preotul Lupşa Ion s-ar fi născut, ar fi domiciliat şi ar fi profesat în satul Runcuşoru, comuna Baia – Mehedinţi. Cf. Cicerone Ioniţoiu, *Victimele terorii comuniste. Arestaţi, torturaţi, întemniţaţi, ucişi. Dicţionar H, I, J, K, L*, Bucureşti, 2003, p. 406. Martorii precizează: „No, şi-o mai fost şi-un preot acolo, unu' Lupşa... aşa l-o chemat pe popa ăla, pe popa Lupşa... în biserică o vrut să-l ieie, să-l aresteze. Pân' la urmă tot l-or luat. [...] Popa era de-acolo de la Câmpuri, de la Burjuc... acolo... Numa' acolo o fost organizaţia..." *(Florinca Gheorghe);* cf. interviul realizat de C. Budeancă şi V. Orga. [Localităţile Burjuc, Câmpuri-Surduc şi Câmpuri de Sus sunt în apropiere de Runcşor, jud. Hunedoara. – n. n.].

236 Martor: Got Octavian, născut în 1934, în Leşnic, judeţul Hunedoara. Interviul a fost realizat de Cosmin Budeancă în comuna Veţel în 16-17 iulie 2001 şi se află în AIIO, având cota 406; ne-a fost pus la dispoziţie, transcris şi tehnoredactat, de către realizator, fapt pentru care-i mulţumesc.

237 Acesta era un ţăran înstărit şi proprietar de moară – deci, chiabur - şi este posibil să fi avut legături cu grupul de partizani condus de maiorul Vasile Duma. La domiciliul său au descins doi securişti, de care el a încercat să scape fugind, dar a fost rănit grav prin împuşcare, iar după o agonie de câteva zile, în care autorităţile au interzis orice ajutor medical, a decedat, decesul fiind înregistrat abia în 1956. Cf. http://www.crimelecomunismului.ro/pdf/ro/ecouri_in_presa/ecouri_-_in_presa_iosif_orsa.pdf, accesat la 07.01.2012.

238 D. Bodeanu, C. Budeancă, *loc. cit.*, p. 2.

239 *Ibidem*, p. 3.

240 CNSAS, *„Bande, bandiţi, eroi"...*, p. 110. Dehel Traian, născut la 21 octombrie 1919 în Gurasada, Hunedoara, ţăran mijlocaş, studii: 5 clase primare, apolitic; a fost arestat la 10 noiembrie 1950 şi condamnat la 7 ani muncă silnică pentru că „a făcut parte din org. subversivă a lui Duma şi Lupşa". A executat pedeapsa în închisorile Sibiu, Jilava, Poarta Albă, Valea Neagră, Gherla (de două ori), Baia Sprie. A fost eliberat la 19 noiembrie 1956, înainte de termen, conf. Decretului 72/1950. http://86.125.17.36/fisapenala.php?file=f%3A\web\Fise+matricole+penale+detinuti+politici\D\D+02.+Deac+Dinau\Dehe++Traian+I%2FP1300333.jpg, accesat la 11.11.2011.

241 Biriş Ioan, zis Vîntul, născut în 22 septembrie 1910 în Bobâlna, ţăran sărac, apolitic, internat la Securitatea Deva în 13 februarie 1952; la internarea în Penitenciarul Sibiu la 7 iulie 1952, apărea ca ţăran mijlocaş şi alături de „apolitic" era completat cu un alt scris „P.N.Ţ."; era acuzat de uneltire „a avut o organizaţie suversivă [sic!] [la] care a luat şi el parte" şi era condamnat pe 7 ani. Nu a fost însă eliberat la expirarea pedepsei, ci i s-au dat în continuare 24 de luni, în baza Decretului 89/1958, la fapta comisă, precizându-se „P.N.Ţ."; a fost eliberat în 7 ianuarie 1961, la expirarea pedepsei. A executat pedeapsa la Jilava, Baia Sprie, Gherla, Galaţi, din nou Jilava, iar în ultimii 2 ani la Culmea şi Periprava. Cf. http://86.125.17.36/Fise%20matricole%20penale%20%20detinuti%20politici/B/B%2004.%20Bente%20%20Blazd/Biris%20Ioan %20I/index.php, accesat la 30.12.2011. Biriş Ioan susţine însă că el nu făcea parte din nici un partid politic, ci doar simpatiza cu liberalii. *(Biriş Ioan)* Florinca Gheorghe a fost condamnat la 3 ani şi 7 luni închisoare între anii 1952 şi 1955, când a fost graţiat; a executat o parte din pedeapsă la Baia Sprie *(Florinca Gheorghe)*. Florinca Zaharie a fost condamnat la 15 ani închisoare *(Sabău Ioan).*

242 CNSAS, *„Bande, bandiţi, eroi"...*, p. 161. Autorităţile îl etichetează drept „fugar izolat". Cf. *Ibidem*.

În nordul județului, aveau ramificații organizațiile de pe valea Crişului Alb, cu centre în județul Arad. În 1950-1951, activa banda Luluşa, în sectorul Brad, Gurahonț, Vârfuri şi Hălmagiu[243]. Într-un raport al Securității, întocmit la 24 iunie 1950, era menționată banda lui Luluş Ioan, alcătuită din 3 persoane[244].

Un grup de opozanți a tins a se forma în raionul Brad, în jurul învățătorului Blăgăilă Ioan, născut la 5 octombrie 1906, în satul Cărăstău (din părinții Nichifor şi Rozalia). A fost învățător în zona natală (la Căraci, Lunca, Târnava)[245], pentru ca apoi să fie învățător la Arad şi „inspector şcolar în trei județe (Arad…)"[246]. Era în Frontul Renaşterii Naționale, „prin '38-'39" *(Slugan Ioan)*, iar autoritățile comuniste l-au etichetat ca *liberal*[247]. După venirea comuniştilor la guvernare, a fost întemnițat 3 ani – „Tot pe treaba asta urmărit, că el făcea politică.", pentru ca, apoi, să fie dat la o muncă inferioară pregătirii, la drumuri şi poduri. În scurt timp însă, a devenit fugar. „Ştiu c-o vinit... Zâce cătă tata: - *Uite mă, vinii să cumpăr nişte lemne, da' vorba să fie... Da-ți spun, uite ce: că-s urmărit. Şi am plecat. - Mă, ce faci, mă?! Acuma unde te plasez? Mă bagi şi pă mine?!* – tata. Zâce către mamă-sa, către bătrâna: *Eu cu ăsta ce fac? Îi fratele meu...* Bătrâna zâcea (plângea bătrâna): *Acuma, sunteți frați! Acuma nu vrei să-l primeşti?!*" *(Slugan Ioan)* Motivul urmăririi lui de către autorități era că „A vrut să răstoarne... s-a împotrivit comunismului". *(Brusturean Doina)*. A stat ascuns acasă, mai întâi, şi apoi în mai multe grajduri şi şuri (la rude şi cunoscuți), în aria satelor Cărăstău, Vața de Sus, Târnava de Criş, Lunca şi, în final, în şura unui sătean din Şteia, Banciu Ioan. Era alimentat în special de fratele său – Slugan Victor – şi, întrucâtva, de cel la care era ascuns. A colaborat cu foarte puține persoane – prieteni foarte buni – cu acestea întâlnindu-se, conspirativ[248], la persoana care-l adăpostea. În zonă, nu a avut relații cu vreo altă grupare şi nici cu legionarii nu a colaborat[249] *(Slugan Ioan)*. Ca armament, deținea un pistol pe care-l avea permanent asupra sa şi mai avea ascunse: un ZB, un alt pistol şi două puşti de vânătoare, vechi cu cremene, la care se adăuga un săculeț cu cartuşe. S-a aflat despre el prin presiuni, percheziții[250], şiretlicuri[251] făcute asupra familiei rămase la Arad. Pentru a-l prinde pe Blăgăilă, trei securişti au descins într-o seară târziu la casa mamei sale, în Cărăstău, unde locuia şi fratele lui, Slugan Victor, pe acesta obligându-l să-i însoțească la Şteia, unde ştiau că-i ascuns Blăgăilă[252]. Trădat fiind, autoritățile l-au capturat cu uşurință. „Asta o fost pân '50-'51. Țin minte când or vinit, era seară şi-or pus reflectoarele pă Măgură"[253]. „Şi la Şteia, când s-or băgat în curte, prima dată, el o fost şi în gura podului. *Îl sculă dracu' şi pe el din bârlog, de-acolo*, zâce tata. Şi cu pistolu': *Cine-i?* I-o somat şi el. *Acuma nu mai tragi matale*, zâce*, şi noi avem cu ce ne apăra! Apăi*

---

243 *Ibidem*, p. 358.

244 *Ibidem*, p. 91.

245 Martor: Slugan Ioan, născut în 7 octombrie 1932, satul Cărăstău, comuna Baia de Criş, judeţul Hunedoara, fiul lui Slugan Victor (1913-2000), (familie de ţărani mijlocaşi) şi nepot de frate al lui Blăgăilă Ioan, , studii: 7 clase; profesia: mecanic auto. Interviul a fost realizat de Livia Coroi, în 03.01.2012 şi se află în Arhiva Personală a Liviei Coroi (APLC).

246 Martor: Bulz Ioan (Niţă), născut în 1922, în satul Şteia, comuna Tomeşti, judeţul Hunedoara, studii: 5 clase primare şi o clasă de liceu, tâmplar şi ţăran; rudă cu Bulz Ioan l. Todor şi vecin cu Banciu Ioan. Interviul a fost realizat de către Livia Coroi, în 24 iunie 2006 şi se află în AIIO Cluj-Napoca, cota 978. Vezi şi Livia Sicoie-Coroi, *Colectivizarea agriculturii … Mărturii*, vol. II, Cluj-Napoca, p. 414-422.

247 Cf. Fişa matricolă penală, pe http://86.125.17.36/fisapenala.php?file=f%3A\web\Fise+matricole+penale+detinuti +politici\B\B+04.+Bente+Blazd\Blagaila+Ioan%2FP1320214.jpg, accesat la 15.12. 2011 şi 02.01.2012.

248 „Mi-o povestit [Slugan Victor] că o fost să-i găsească nişte vecini, unu de-aclo, unu, era chiar membru de partid, cam omu'dracului era. Şi el, frate-so, s-o băgat sub pat. O zâs că vine după ceva. Şi or apucat cu alte poveşti." *(Slugan Ioan)* .

249 Vezi şi mărturia lui Lup Todor, născut în 2 august 1929, sat Cărăstău, comuna Baia de Criş, studii: 7 clase, profesia muncitor; fiu de chiabur legionar. Interviul a fost realizat în 10 ianuarie 2012 de Livia Coroi, în satul Cărăstău şi se află în APLC.

250 „O' mai căutat, până la urmă le-o găsât corespondenţa lor. O făcut percheziţie. Şi a venit pe fir... şi o vinit atunci cu declaraţii de la mătuşa de la Arad." *(Slugan Ioan)*.

251 *„Dar cum l-o' prins?* S-o făcut îmbrăcat în poliţist şi s-o făcut că face dragoste cu ea [că-i face curte fiicei lui Ioan Blăgăilă] şi aşa o divulgat, a întrebat-o că *„Unde-i tată-tău?"*. Şi o prins că pe unde-i şi i-o condamnat pe toţi." *(Bulz Ioan (Niţă))*. La fel se exprimă Slugan Ioan: „De la ele, or dat declaraţii că cum că-i aici. Şi o spus copilu'! şi copilu' o spus, că i-or dat bomboane, era de 14 ani.[..] L-or luat cu zăhărelu' şi el o spus, săracu'. Şi or găsât scrisoarea [de la Blăgăilă]".

252 „Pe tata l-o' ţânut mai mult de-un ceas. L-or purtat prin grădină.[...] - *Domnule, eu nu ştiu să fi venit el la Şteia.* Tata tot o ţânuse sus şi tare. *Omule!* Îl legase pe tata, îl legase cu ştreangul, nu mai mi-aduc aminte, cu mâinile în faţă sau la spate. Atâta l-o strâns de vineţiseră mâinile la el! *Omule, atâta stai până când spui! nu numa' că te doare inima de el, da' ţî să şi rupe inima; aveţi legături! Ţ-am arătat, oglinda: Uite aicia de la cumnata dumneatale şi de la fată; şi copilu' ne-o spus!* No, ce să mai zâcă tata?!" *(Slugan Ioan)*.

253 Martor: Banciu Dionisie, născut în 1942, domiciliat în satul Şteia, comuna Tomeşti, studii: 7 clase şi Şcoala de şoferi; conducător auto, pensionar; interviu luat în 13 iunie 2011 de Livia Coroi şi se află în APLC.

bine, domnul Blăgăilă! Domnule Blăgăilă, dumneata eşti om deştept, om cu pregătire, cum te-ai gândit că stai dumneata ca un şobolan, aici în paiele astea, aici la omu' ăsta?!" *(Slugan Ioan)*. Era 31 octombrie 1951. Procesul s-a desfăşurat la Tribunalul Militar din Timişoara, în 1953, şi au compărut în fața instanței toți cei care-l găzduiseră sau îl ajutaseră în vreun fel pe Blăgăilă, unii dintre ei fiind arestați în anii 1952-1953. Pe fiica lui „O întreba la Tribunal: *De ce n-ai divulgat pe tatăl tău?* Zice – era prins atunci, Blăgăilă - *Cum să-l divulg eu pe tatăl meu?! Cum s-ar fi putut o treabă ca asta?!* Şi a făcut şi ea doi ani de puşcărie[254]. [...] Şi pe lângă ei o fost condamnat şi Bulz[255], ăsta; o fost chemat de ei aci, de proprietaru` de la casa asta[256], un bătrân era aci – o fost în puşcărie 6 ani pentru el [pentru Blăgăilă] – şi zice: *Am un om aicea care ne-ar ajuta cu ceva,* o zâs cătă Bulz ăsta, şi l-o-nnebunit de cap şi l-o adus aci la el şi-o țânut legătura aci. Până la urmă i-o prins pe toți" *(Bulz Ioan* zis *Niță)* La ambii şteieni, condamnarea a fost şi cu confiscarea averii. Au mai fost condamnați: Paşca Vasile[257] din Cărăstău – care a şi decedat în penitenciarul din Timişoara[258] –, Slugan Victor[259] din Cărăstău – condamnat la 9 ani şi o zi închisoare, cu confiscarea averii; Martin Zaharia din Lunca a fost condamnat la 5 ani. Preotul din Bulzeşti[260] a fost şi el condamnat[261], iar soția lui Blăgăilă, Maria Dobrotă – deşi divorțată de el – a făcut 3 ani închisoare *(Slugan Ioan)*.

Blăgăilă Ioan se făcea vinovat de faptul că a fost „organizatorul unui grup subversiv LEGIONAR („Mişcarea Naț. de Eliberare")". Era condamnat pentru crima de uneltire, deoarece „în anul 1950 a făcut organizație subversivă contrarevoluționară". Pedeapsa îi era munca silnică pe viață şi confiscarea averii, pentru ca la 22.01.1963, să i se comute pedeapsa la 25 de ani muncă silnică. A fost grațiat prin Decretul 310/1964 şi eliberat la 23.06.1964. A executat pedeapsa în foarte multe locații: Timişoara, Jilava (de şase ori), Piteşti, Oradea (de două ori), Arad, Văcăreşti, de trei ori – în 1956, la spital –, la Gherla, de trei ori, şi ultima dată la Aiud[262], de unde l-a luat acasă, în Cărăstău, nepotul său de frate, Slugan Ioan. La aproximativ şase săptămâni, „L-o' trimes la Agigea, la băi, de TBC osos. O venit aci maşina Securității după el şi l-o dus la Brad la spital, l-o internat, şi de la Brad de la spital i-or făcut forme şi l-o' trimis la Agigea, la băi, şi de-acolo s-o făcut bine şi o început a umbla, că el când o venit era cu cârje nu putea să calce pe un picior. [...] Şi s-o făcut bine, săracu', şi o apucat şi o umblat în picioare, fără să mai aibă

---

254 Blăgăilă Delia, născută în 12 aprilie 1933, în Baia de Criş, fiica lui Blăgăilă Ioan şi Maria, absolventă de Facultate, funcţionară, necăsătorită, la arestare domiciliată în Arad; a fost arestată în 7 mai 1952 şi era acuzată de „favorizare la crima de uneltire, nu a denunţat pe tatăl său care era şeful unei organizaţii subversive" şi condamnată de Tribunalul militar Timişoara la 2 ani închisoare, executaţi în intervalul 7 mai 1952 şi 6 mai 1954. Cf. http://86.125.17.36/fisapenala.php??file=f%3A\web\Fise+matricole+penale+detinuti+politici\B\B+04.+Bente+Blazd\Blagaila+Delia%2FP1320213.jpg, accesat la 15.12.2011.

255 Bulz Ioan l. Todor, născut în 1894 în satul Şteia, comuna Tomeşti, originea socială: chiabur cu 7 ha teren, bolnav de hernie la internarea în închisoare. A fost condamnat la 2 ani pentru nedenunţarea crimei de uneltire şi a executat pedeapsa între 24 aprilie 1953 şi 23 aprilie 1955, la Timişoara, Lugoj, Jilava, Văcăreşti (spital) şi din nou Jilava. http://86.125.17.36/Fise%-%20matricole%20penale%20%20detinuti%20politici/B/B%2008.%20Bud%20%20Bunus/Bulz%20Ioan%20T/index.php, accesat la 15.12.2011.

256 Proprietarul şurii în care s-a adăpostit Blăgăilă a fost Banciu Ioan, născut în 9 ianuarie 1897, fiul lui Niculae şi Treja, în sat Şteia, comuna Tomeşti, judeţul Hunedoara, ţăran sărac, analfabet, apolitic, căsătorit cu Ileana. Acesta a fost arestat în aprilie 1953, pentru că „a găzduit un fugar timp de 2 luni şi nu l-a denunţat/acesta era şeful organizaţiei" - „şeful Org. Naţ. Creştine". A fost condamnat la 6 ani închisoare corecţională, prevăzându-se încă 2 luni în contul unei amenzi de 200 lei; a executat pedeapsa la Timişoara, Jilava, Gherla, Caransebeş, Aiud şi din nou Gherla. A fost eliberat anticipat, la 4.12.1958, conform Decretului 720/1956.

257 A fost condamnat pentru că l-a transportat cu căruţa pe Blăgăilă Ioan, la schimbarea ascunzătorii, de la Lunca la Şteia, clandestin, "sub nişte tulei de cucuruz". Condamnarea a prevăzut şi confiscarea averii *(Slugan Ioan).*

258 Martor: Paşca Victor, născut în 13 iulie 1939, sat Cărăstău, comuna Baia de Criş, judeţul Hunedoara (fiul lui Paşca Vasile); studii: 6 clase; funcţionar, miner. Interviul a fost realizat în 10 ianuarie 2012 de Livia Coroi, în satul Cărăstău şi se află în APLC.

259 Slugan Victor (1913-2000), fiul lui Slugan Traian şi Blăgăilă Rozalia, ţăran mijlocaş, apolitic; a fost condamnat sub acuzaţia de a fi fost complice cu fratele său, Blăgăilă Ioan. A executat pedeapsa la Gherla, Baia Sprie, Aiud, Poarta Albă, la „ocna de sare" *(Slugan Ioan)*.

260 Pe acesta şi-l făcuse prieten mergând vara la Târgul de la Găina, cu cărţi de vânzare, din librăria proprie *(Slugan Ioan)*.

261 Martor: Slugan Viorica, născută în 1941 în Tomeşti, judeţul Hunedoara, studii: la 8 clase; muncitoare, căsătorită cu Slugan Ioan din 1958, devenind noră în Cărăstău la Slugan Victor, domiciliată în Cărăstău, nr. 11, comuna Baia de Criş, judeţul Hunedoara. Interviul a fost realizat de Livia Coroi, la 03.01.2012 şi se află în APLC.

262 Fişa matricolă penală Blăgăilă Ioan, *loc. cit.*

nevoie de cârjă" *(Slugan Viorica)*[263]. A fost singurul care a beneficiat de un astfel de tratament din întreg lotul. Şi-a vizitat apoi familia în SUA, unde, fosta soție, cetățean american, reuşise să emigreze împreună cu copiii. Acolo însă, aceasta i-a făcut grele reproşuri – că prin opoziția lui la comunism le-a distrus viața – şi l-a amenințat că-l împuşcă, iar el s-a reîntors în țară. *(Slugan Ioan)* A decedat în Cărăstău, în 1994, şi a fost înmormântat în cimitirul satului, iar la cererea sa, i-a fost pus în sicriu un steag al României din care fusese decupată stema RSR *(Brusturean Doina, Slugan Ioan).*

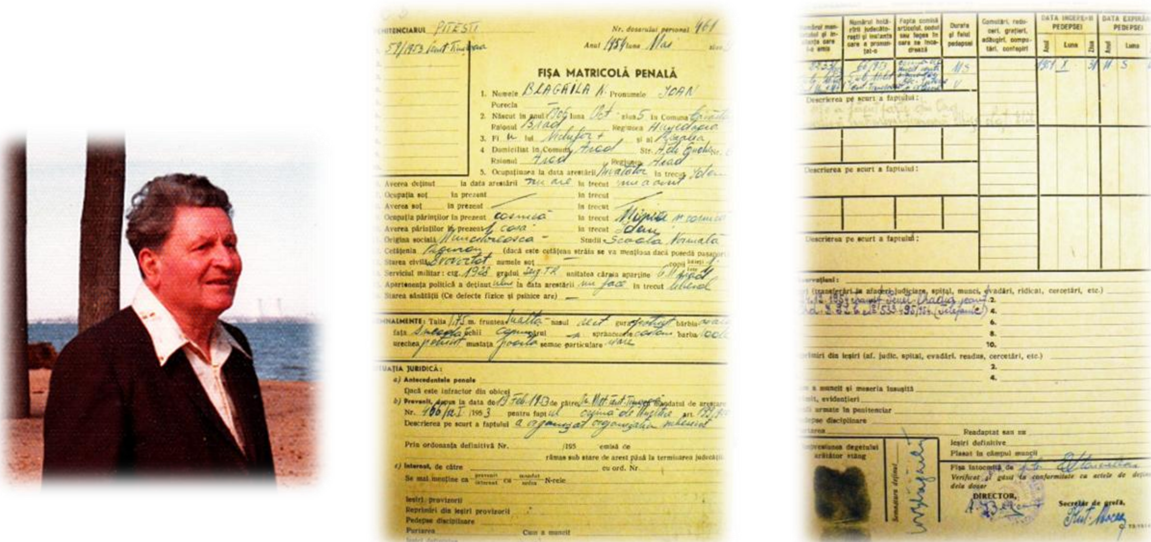

Foto 12, 13 şi 14 – Învăţătorul Blăgăilă Ioan (1906-1994) din satul Cărăstău, com. Baia de Criş - „iniţiatorul unei organizaţii subversive", condamnat la muncă silnică pe viaţă, a executat pedeapsa între anii 1950 şi 1964 şi Fişa matricolă penală

Fără să fi avut acțiuni de mare răsunet, într-un județ în care de timpuriu regimul comunist a forțat dezvoltarea unor mari nuclee industriale – cu numeroşi alogeni infiltrați şi cu locuri de muncă pentru oamenii săraci –, mişcarea de rezistență armată de aici, dezvoltată cu precădere în spațiul rural, se putea constitui într-un element de legătură între Banat, Munții Apuseni şi Carpații Meridionali. Coagulându-se în special în contextul pregătirii şi declanşării colectivizării agriculturii, dar şi al inițierii prigonirii legionarilor, ea reunea atât fugari, cât şi persoane încadrate în activitatea economico-socială normală, dar care subscriau la principiile anticomuniste. Mai amplă a fost acțiunea din valea Mureşului, ea circumscriindu-se ariei unei organizații ce putea deveni amenințătoare. În zona Hațeg, opoziția s-a centrat pe două nume: al lui Lazăr Caragea – văzut ca inițiator al unei grupări de rezistență – şi apoi al lui Vitan Petru, continuatorul. Aceştia, cu o organizație incipientă, de timpuriu depistată, se pare că au acționat izolat. În nordul județului, învățătorul Blăgăilă era un fugar sprijinit de familia părintească şi de prieteni. Autoritățile l-au socotit creator de organizație subversivă cu caracter legionar, pe care o numesc, odată, „Organizație Națională Creştină" (în condamnarea lui Banciu Ioan), altădată: „Mişcarea Națională de Eliberare", în condamnarea lui Blăgăilă. Se poate observa în mai multe cazuri, tendința de a-i încadra ca legionari şi pe cei care din cu totul alte motive îşi manifestau opoziția la comunism, fără să fi aderat la mişcarea legionară (vezi şi cazurile Vitan Petru şi Ciucurescu Constantin). Se pare însă că autoritățile voiau să inoculeze percepția că regimului nu i se opuneau decât inamicii notorii ai comunismului, legionarii şi chiaburii – duşmanii de clasă, duşmanii poporului –, iar aceste categorii trebuiau lichidate.

[263] În acelaşi fel povestesc alţi doi martori: „A venit cu cârjele – s-o dus la mare şi - *Mi-am aruncat cârjele în apa mării.* - că s-o făcut bine şi o putut să umble şi numa` cu bâta, şi când o venit aicea, cu cârjele o venit, da." *(Brusturean Doina)*. „Şi după ce l-or scos de-acolo [din închisoare], [autorităţile] l-or dus prin toate staţiunile să-l trateze, că el era rupt de bătaie şi de schingiuit, şi de foamete şi de tăti cele" *(Bulz Aurel).*

GREVA MINERILOR DIN VALEA JIULUI

Erijat în regim al clasei muncitoare şi tratând de pe poziții de forță celelalte macrogrupuri sociale, comunismul s-a confruntat în România, în 1977, cu o defecțiune în sistem: greva minerilor din Valea Jiului. Minerii au pus atunci deschis sub semnul îndoielii însuşi pilonul legitimării regimului: că ar reprezenta interesele clasei muncitoare.

Foto 15 – 2 august 1977.
Greviştii la Poarta nr. 2 a Minei Lupeni

Acțiunea s-a desfăşurat în intervalul 1-3 august şi a început la Mina Lupeni, cuprinzând apoi toate cele 10 mine din Vale. Tentativele unor lideri centrali sau locali de a dezamorsa conflictul au dat greş, Ilie Verdeț[264] şi Clement Negruț[265] fiind sechestrați de mineri, pentru a se forța astfel deplasarea la dialog a secretarului general al partidului, Nicolae Ceauşescu. Sosit de urgență în Vale, la adunarea din curtea Minei Lupeni, a fost pus în fața unei liste de revendicări[266] – preponderent socio-economice – şi a unei adunări de aproximativ 30.000 de mineri şi susținători ai acestora. Greviştii cereau revizuirea Legii pensiilor – cu anularea prevederilor potrivnice intereselor minerilor –, program de lucru de 6 ore/zi, respingerea remunerației în acord global, prețuri scăzute, reducerea personalului tehnico-ingineresc şi administrativ, locuri de muncă pentru femei, neinițierea de represalii şi asigurarea transparenței privind acțiunea protestatară[267]. Sub presiunea mulțimii, dinspre care, în locul scandării „Ceauşescu şi minerii!", se auzeau lozinci tot mai ostile – „Lupeni '29!", „Jos burghezia proletară!" şi chiar „Jos Ceauşescu!" – şi a unui eveniment neprevăzut[268], secretarul general trecea de la o atitudine refractară la promisiuni de acceptare a revendicărilor minerilor.

---

264 Membru al Comitetului Politic Executiv şi secretar în Comitetul Central al PCR.

265 Primarul şi prim-secretarul Comitetului municipal de partid din Petroşani.

266 Informaţiile privind numărul acestora diferă. Se susţine că au fost 17, cf. Arhiva Consiliului Naţional pentru Studierea Arhivelor Securităţii (în continuare, A.C.N.S.A.S.), Fond *Corespondenţă*, dosar 3594, vol. I, f.195, *apud* Raluca Nicoleta Spiridon, *Reprimarea mişcărilor muncitoreşti de protest în perioada 1977-1987: evenimentele din Valea Jiului (1-3 august 1977) şi revolta de la Braşov (15 noiembrie 1987)*, în Cosmin Budeancă, Florentin Olteanu (coord.), „Forme de represiune în regimurile comuniste", Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului în România & Memorialul Rezistenţei „Ţara Făgăraşului", p. 236. O altă opinie indică numărul de 22 de revendicări, cf. Ioan Velica, Dragoş Ştefan Velica, *Lupeni '77. Laboratorul puterii*, Ediţia a II-a revizuită, 2002, p. 79-80.

267 A.C.N.S.A.S., Fond *Corespondenţă*, dosar 3594, vol. I, f. 195, *apud loc. cit.* p. 236.

268 În timpul discursului lui Nicolae Ceauşescu, s-a prăbuşit un gard pe care erau urcaţi mineri, producându-se un zgomot asemănător unei explozii. Cf. Armand Gosu, *Ceauşescu şi minerii*, în „Revista 22", editată de Grupul pentru Dialog Social, 24.08.2007, pe http://www.revista22.ro/ceausescu-si-minerii-3966.html, accesat la 02.01.2012.

Foto 16 – 3 august 1977. Minerul Costică Dobre
şi Nicolae Ceauşescu la Poarta nr. 2 a Minei Lupeni

Autoritățile au declanşat, la scurt timp, acțiuni represive şi de prevenire a unor acte similare, aceasta în pofida a ceea ce Nicolae Ceauşescu i-ar fi cerut prim-secretarului municipiului Petroşani „Să ai grijă să nu se ia nici o măsură împotriva nimănui"[269]. S-a întreprins o amplă acțiune de verificare a salariaților din Valea Jiului, aceasta soldându-se cu transferul pe alte posturi din zonă sau cu desfacerea contractului de muncă şi evacuarea din Valea Jiului[270]. Un număr de 16 persoane „au fost puse în dezbaterea colectivelor de muncă", iar apoi, 15 dintre ele au fost judecate şi condamnate penal, pentru „ultraj contra bunelor moravuri şi tulburarea liniştii publice", dar şi pentru „ofensă adusă autorităților" şi „vătămare corporală"; a fost invocat Decretul 218/1977 raportat la art. 86/1 şi urm. din Codul penal, aplicându-se condamnarea la munci corecționale în alte unități socialiste, pe 2-5 ani[271]. Nu a fost judecat liderul greviştilor, Constantin Dobre, despre care se preciza că a fost „scos din zonă, dosarul penal urmează a fi definitivat"[272].

În exprimările oficiale, autoritățile au căutat să minimalizeze evenimentul şi să-l pună pe seama insuficienței muncii politico-ideologice şi a controlului. În 3 septembrie 1977, comisia de lucru condusă de Ilie Verdeț îi prezenta lui Nicolae Ceauşescu un raport în care se identificau cauzele grevei şi se

---

[269] *Ibidem.*

[270] 197 dintre ei au fost obligaţi să părăsească zona imediat după zilele de 3-4 august, iar alte 50 de persoane, socotite elemente infractoare, au fost evacuate din Vale şi trimise în zonele de provenienţă. În urma grevei, 96 de persoane au fost *avertizate* de Securitate pentru manifestări ostile şi tendenţioase în timpul şi după desfăşurarea evenimentelor, 403 au fost *atenţionate* de către organele de Securitate, iar la 460 de persoane li s-au dat *avertismente miliţieneşti*. Cf. A.C.N.S.A.S., Fond *Corespondenţă*, dosar 3594, vol. I, f. 350, *apud loc. cit.*, p. 244-245. Potrivit altei estimări, 4.000 de muncitori au fost concediaţi şi aproximativ 3.000 „deplasaţi" în alte mine, din afara Văii Jiului. Cf. I. Velica, D. Ş. Velica, *op. cit.*, p. 80.

[271] A.C.N.S.A.S., Fond *Corespondenţă*, dosar 3594, vol. I, f. 344-355, *apud loc. cit.*, p.240-241. Lotul celor 15 era format din: Constantin Ilie, Vasile Guzu, Gheorghe Costache, Adolf Flaman, Gheorghe Dumitrache, Gheorghe Vitez, Petru Daragics, Ion Toderaşcu , Alexandru Dabelea, Ioja Şortan, Vasile Caila, Gheorghe Maniliuc (unul dintre lideri), Carol Nagy, Cornel Silvester, Petru Petaca. La aceştia, s-au adăugat 4 persoane internate în spitale de psihiatrie. Cf. *Prima spaimă a lui Ceauşescu*, în „Evenimentul zilei", 1 august, 2007, pe http://www.evz.ro/detalii/stiri/prima-spaima-a-lui-ceausescu-453959.html, accesat la 04.01.2012. Vezi şi I. Velica, D. Ş. Velica, *op. cit.*, p. 88-94.

[272] A.C.N.S.A.S., Fond *Corespondenţă*, dosar 3594, vol. 2, f. 161-161 v., *apud loc. cit.*, p. 241. La Conferinţa judeţeană a partidului (Deva, 5 noiembrie 1977), reprezentanţii minerilor din Valea Jiului au incriminat îngăduinţa manifestată faţă de actele de indisciplină, în special absenţe nemotivate. Printre măsurile luate, se evidenţia desfacerea a 40 de contracte de muncă la Mina Dâlja, fiind astfel înlăturaţi cei care nu se achitau de sarcinile de serviciu, aveau manifestări necuviincioase în familie şi în societate, erau ceeea ce s-ar fi putut numi „murdăria Petroşaniului", ei căutând „să ceară cât mai mult şi să producă cât mai puţin, întotdeauna aceştia erau nemulţumiţi.". Pe de altă parte, se făcea referire la faptul că s-au completat efectivele de angajaţi cu noi cadre, care nu dispuneau de pregătirea corespunzătoare condiţiilor mineritului din Valea Jiului. Referindu-se la „situaţia din august", se preciza că membrii de partid „au luat poziţie foarte bună împotriva a o serie de elemente care vroiau să facă scandal"[272] Cf. SJHAN, Fond *PCR - Comitetul Judeţean*, dosar 16/1977, f. 64-77.

propuneau măsuri de remediere, ele urmând îndeaproape revendicările greviştilor. În 12 septembrie 1977, s-a aprobat mărirea retribuției tarifare a minerilor cu 5%, o masă caldă pe zi în limita sumei de 6 lei, iar Nicolae Ceauşescu a propus ca tinerii din Valea Jiului să-şi satisfacă stagiul militar în zonă şi să lucreze în mine[273]. Reglementările care-i nemulțumiseră pe mineri au fost însă, treptat, reintroduse.

„Acțiunea din august”, chiar dacă a fost un conflict de muncă, a demonstrat vulnerabilitatea regimului în fața propriului produs: muncitorimea – aceasta reprezenta forța socială de la care acesta se legitima; când ea urma să se revolte, şi nu doar local, regimul nu mai avea şanse de credibilitate şi, deci, de supraviețuire.

Regimul comunist a edificat statul-partid, cu structuri strict ierarhizate de transpunere a politicilor centrale în toate domeniile, până la nivel de individ. Opoziția a fost lichidată cu brutalitate, iar cetățeanul a rămas la discreția puterii unice, care-i furniza atât control, cât şi protecție – de aceasta beneficiind în măsura în care era docil regimului.

Județul Hunedoara a excelat prin industria dezvoltată în perioada comunistă, dar în ultimii ani se înregistrau unele indicii de criză economică. Reperele industriale au fost Valea Jiului, Hunedoara şi Brad – cu exploatarea masivă a resurselor naturale, în mare măsură cu efecte benefice imediate în plan economic şi socio-cultural. Înspre sfârşitul perioadei însă, după aproape un deceniu de „sacrificiu național” (cu manifestări încă nestudiate la nivelul economiei), în unele mari întreprinderi, producția era în declin, mai mulți indicatori de plan nemaifiind realizați, iar poziția pe piața externă era modestă.

Agricultura a reprezentat în toată perioada „veriga slabă” a economiei județului. După ce primii 10-12 ani au fost marcați de politica de falimentare şi desființare a gospodăriilor țărăneşti, agricultura colectivizată a fost departe de previziunile conducerii, cu numeroase unități socialiste nerentabile, ineficiența lor fiind dată atât de condițiile pedo-climatice sau de management, cât şi de un deficit de forță de muncă îngrijorător – absorbția înspre industrie fiind masivă. Poate mai mult decât oriunde în țară, în județul Hunedoara, agricultura a fost sacrificată „pe altarul” industriei.

Ostilitatea față de noul regim s-a manifestat în diverse forme, regăsindu-se în aria județului şi grupuri de rezistență armată. Transformarea structurală a societății după model străin a implicat o acerbă ostilitate. A fost masivă rezistența la colectivizarea agriculturii, dar, treptat, prin anihilarea fruntaşilor satului, prin tactici care îmbinau coerciția cu manipularea, dar şi prin alternativa pe care o aveau țăranii de a se angaja în întreprinderile statului, lumea rurală a fost înregimentată şi ea sistemului comunist. În contextul declanşării colectivizării, dar şi dintr-o opoziție generală la sistem, s-au constituit grupuri înarmate anticomuniste – „organizații subversive”. Acestea au acționat între anii 1948 şi 1952, în zona Hațeg, valea Mureşului şi în vestul zonei Brad. Fiind trădați, membrii acestora au ajuns în Gulagul românesc sau au fost ucişi pe loc.

„Armele forte” ale regimului – industria şi muncitorimea – au contribuit la prăbuşirea lui. Dezvoltarea economică (industrială) impetuoasă a presupus îndatorare externă, iar rambursarea acesteia a afectat profund protecția economico-socială a cetățeanului – un domeniu fundamental al legitimării regimului. După ce mai bine de patru decenii țara fusese condusă în numele său şi după doar un scurt exercițiu de putere în 1977 (şi în 1987, la Braşov), în decembrie 1989, muncitorimea se manifesta pentru prima dată drept „clasa politică conducătoare”, ieşind masiv în stradă şi înlăturând regimul comunist.

Racordat la evoluția generală a țării, județul Hunedoara s-a impus în perioada comunistă prin dezvoltarea industriei, prin muncitorime şi urbanizare, fiind unul dintre județele-pilon din sistem.

[273] Armand Gosu, *loc. cit*. La Conferinţa judeţeană din noiembrie, se exprimau mulţumiri faţă de facilităţile avute de mineri în Valea Jiului: „Avem locuinţe gratis, nu plătim încălzirea, avem reduceri de curent, se acordă o masă gratuită la intrarea în şut”. Cf. *SJHAN,* Fond *PCR - Comitetul Judeţean*, dosar 16/1977, f. 77.

MINERITUL AURIFER ŞI CARBONIFER ÎNTRE MIJLOCUL SECOLULUI XIX ŞI ANII ’40 AI SECOLULUI XX

Cu o structură geologică complexă care ascunde, în zăcăminte, o varietate de substanțe minerale utile, spațiul românesc va oferi locuitorilor săi posibilitatea să se ocupe, prin minerit, de exploatarea acestor resurse ale subsolului, îndeletnicire izvorâtă din necesitățile zilnice şi dezvoltată progresiv de la o epocă istorică la alta.

Mineritul, înțeles, în principal, ca o activitate de ordin economic care, utilizând elemente de tehnică şi practicând tehnologii specifice, permite extragerea substanțelor minerale solide – metalifere şi nemetalifere – ca şi a mineralelor energetice solide, se află într-o relație biunivocă cu realitatea social-economică, politică şi culturală.

Gunther B. L. Fettweis susține că mineritul influențează asupra a cinci domenii ale realității social-economice, politice şi culturale:

- asupra statului şi politicii;
- asupra economiei şi societății;
- asupra dezvoltării tehnicii;
- asupra artei;
- asupra ştiinței[274],

activitatea extractivă fiind, la rândul său, condiționată de societate şi nevoile acesteia. Extracția substanțelor minerale utile reprezintă o activitate fără de care societatea nu ar putea să se dezvolte, iar exemplul revoluției industriale, care stă la baza lumii moderne, este relevant, mineritul fiind un dublu susținător, atât ca domeniu de aplicare a cuceririlor ştiințifice şi tehnice, cât şi ca furnizor de materii prime necesare dezvoltării ramurilor industriale, transportului, influențând decisiv dezvoltarea unor regiuni etc.

Ca întreaga dezvoltare a societății umane, care se caracterizează prin intercondiționare, şi mineritul din spațiul românesc va fi influențat de evoluția societății româneşti în ansamblul său şi este rezultatul efortului propriu, dar şi al influențelor externe, în general pozitive, care s-au manifestat mai ales în plan tehnic, existând ramuri sau bazine miniere în care nivelul tehnic şi tehnologic s-a situat la nivelul mineritului mondial sau european.

În acelaşi timp, trebuie subliniat că, activitatea din minerit a presupus oameni specializați, mai mult decât atât, comunități specializate, formate fie prin apartenența inițială la un spațiu propice acestei activități, fie prin colonizarea într-o zonă cu resurse minerale, mineritul hunedorean integrându-se unor asemenea specificități: mineri localnici în zona exploatărilor de fier din Munții Poiana Ruscă şi a exploatării metalelor prețioase din patrulaterul aurifer al Munților Apuseni; comunitățile mineresti constituite prin colonizare, în perioada romană cu coloniştii aduşi în mineritul aurifer al Munților Apuseni, mai ales din Dalmația şi Spania, iar după a doua jumătate a secolului al XIX-lea cu cei care au fost aduşi, inițial din diferite părți ale Imperiului Austro-Ungar, iar mai apoi din teritoriul României, pentru a deschide şi dezvolta complexul carbonifer al Văii Jiului.

Există o serie de factori implicați în activitatea extractivă. În principal Statul, ca important investitor, ca factor stimulativ prin modul de dirijare a resurselor, prin monopolul exercitat asupra unora dintre resursele minerale, cum sunt sarea şi metalele prețioase, prin rolul atribuit în realizarea operei legislative, în activitatea de îndrumare şi control, a impunerii prețului de achiziție etc. Alături de Stat, în minerit va investi şi capitalul particular: micii meseriaşi, comunitățile săteşti sau orăşeneşti, dar şi marele capital bancar şi industrial, în special în perioada modernă şi contemporană.

---

274 Günter B.L. Fetweis, *Reflexion über den Bergbau im Ostalpenraum zur Zeit des Georgius Agricola*, în, „Res Montanorum”, Leoben, nr. 9, 1994, p. 7; vezi şi *Reflexionen über den europäischen und insbesondere den ostalpinen Bergbau zur Zeit des Georgius Agricola – These und Erörterungen zu seiner Bedeutung*, în, Günter B. L. Fetweis, „Zur Geschichte und Bedeutung von Bergbau und Bergbauwissenschaften”, Wien, 2004, p. 135-161.

Într-o asemenea matriță se va încadra şi mineritul hunedorean de după a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi până la sfârşitul anilor '40 ai secolului al XX-lea, adică de la impunerea elementelor definitorii ale revoluției industriale în Imperiul Austro-Ungar şi până la naționalizarea mijloacelor de producției când, prin efectul Legii nr. 119/11 iunie 1948 trec în proprietatea statului român „toate întreprinderile de extracție şi prelucrare a minereurilor de fier, aur, argint şi alte metale neferoase" (art. 5), dimpreună cu, „întreprinderile din domeniul industriei carbonifere…" (art. 6)[275] şi se încheie o etapă importantă din existența mineritului hunedorean, subliniind însă că, această activitate va continua, dar într-un alt sistem de organizare.

MINERITUL AURIFER

Pe teritoriul actual al României există trei regiuni cu zăcăminte auro-argintifere:

- *Regiunea auriferă din Nordul Transilvaniei*[276], cuprinsă între râurile Tisa şi Someşul Mare, şi care închide în mijloc munții Oaşului, Gutinului, Țibleşului şi Rodnei;
- În *regiunea auriferă a Carpaților Meridionali*[277] există zăcăminte filoniene şi aluvionare în văile şi apele care izvorăsc în munții Făgăraşului şi Sebeşului, pe Valea Streiului şi în Valea Jiului, la Valea lui Stan, în Munții Lotrului;
- *Patrulaterul aurifer al Munților Apuseni*. În regiunea Munților Apuseni, exploatarea metalelor prețioase a fost concentrată în *patrulaterul aurifer*, considerat a reprezenta cea mai importantă regiune auriferă din Europa; patrulaterul aurifer era limitat la nord de Baia de Arieş, la est de Zlatna, la sud de Săcărâmb şi la vest de Baia de Criş[278], zăcămintele de metale prețioase fiind localizate în Munții Gilăului, la Băişoara-Baia de Arieş, şi în partea centrală a Munților Metaliferi[279], la Roşia Montană, Zlatna, Brad, Săcărâmb[280].

Munții Apuseni sunt rezultatul erupțiilor neovulcanice terțiare şi a soluțiilor hidrotermale metalifere care au însoțit acest proces. Mineralizația auriferă se prezintă sub forme diferite: aur nativ, telururi auro-argintifere, sulfuri aurifere, concrescut cu gangă şi ca aluviuni metalifere.

Zăcămintele de aur nativ se prezintă sub formă de filoane: *a*. filoane de cuarț aurifer cu pirite şi sulfuri complexe; *b*. filoane în care se constată prezența şi a altor minerale, ca stibiu şi arsen; *c*. filoanele de telururi auro-argintifere. Filoanele prezintă caracteristicile obişnuite ale zăcămintelor aurifere, dezvoltarea şi bogăția în metal descrescând în adâncime.

De cele mai multe ori aurul se găseşte sub formă de lamele, pulberi fine, în cristale sau grupuri de cristale, foițe sau dendrite, în intimitatea cuarțului şi în golurile filoanelor, în asociație cu pirită, calcit sau alte sulfuri, conținutul în aur variind, în medie, între 7 şi 18 g/tone minereu[281]. Aluviunile metalifere se întâlnesc în albia văilor care străbat zonele mineralizate sau în terasele văilor.

Argintul se găseşte în aceleaşi zăcăminte ca şi aurul, sub formă de argint nativ, sau ca minereuri de argint: argentit, prezent în toate zăcămintele; pirargirit; argentopirită[282].

Acestea sunt condițiile care au permis, pornind din Antichitatea dacică şi romană şi până în primii ani ai secolului al XXI-lea, existența mineritului auro-argintifer în regiunea județului Hunedoara de astăzi.

---

275 Monitorul Oficial, I, nr. 133 bis/11 iunie 1948, p. 5048.

276 Ilie Haiduc, *Industria aurului din România*, Bucureşti, 1940, p. 107-126.

277 *Ibidem,* p. 129-137.

278 Geologul Fr. Pošepný fixa în anul 1868 ţinutul aurifer al Munţilor Apuseni într-un triunghi cu vârfurile la Hălmagiu (nord-vest), Baia de Arieş (nord-est) şi Săcărâmb (sud), corecţii ulterioare - K. von Papp, 1906 - ducând la formula *patrulaterului* (Dr. ing. F. Schumacher, *Die Golderzlagerstätten und Goldbergbau der Rudaer Zwölf - Apostel - Gewerkschaft zu Brád in Siebenbürgen*, Max Krahmann, Bureau für praktische Geologie, Berlin, 1912, p. 7); geologul Mircea Ilie, *Munţii Apuseni*, Bucureşti, 1957, p. 267, consideră că, „nici acest patrulater nu cuprinde toate localităţile mineralizate, se poate vorbi acum de *poligonul aurifer al munţilor Apuseni"*.

279 Vezi, V. Ianovici, D. Giuşcă, T.P. Ghiţulescu, M. Borcoş, M. Lupu, M. Bleahu, H. Savu, *Evoluţia geologică a Munţilor Metaliferi*, Bucureşti, 1969, p. 11-12.

280 Mircea Ilie, *op. cit.*, p. 267.

281 A. L. Dinopol, *Industria aurului în România şi posibilităţile ei de dezvoltare*, Bucureşti, 1933, p. 13-16.

282 Mircea Ilie, *op. cit.*, p. 268.

Sunt mărturii care ne demonstrează că mineritul aurifer este, în această regiune, o ocupație ancestrală şi că există o continuitate între epoca romană şi cea modernă. T. Weiss, afirmă că, „oricât de mulți sclavi şi prizonieri de război ar fi folosit romanii, tot nu ar fi reuşit ca în timp de 150 ani să execute atâtea galerii cu mijloacele timpului lor, ci ele sunt rezultatul muncii locuitorilor de baştină, de-a lungul întregului Ev Mediu”[283].

Specialiştii consideră că aurul este valorificat deja în neolitic, fiind extras, prin spălare, din nisipul aluvionar al râurilor, dar şi din filoane subterane, din „stânca vie”. Arheologii au stabilit că exploatarea aurului, mai ales prin spălarea nisipului aluvionar, dar probabil şi prin exploatare subterană, se făcea în perioada neoliticului şi în spațiul nord-dunărean, dovadă ciocanul de piatră descoperit în mina de aur de la Căraciu şi toporul de piatră găsit în mina de aur de la Musariu, ambele din zona Bradului, prezența aurului, sub formă de obiecte, în cadrul culturilor Cucuteni, Gumelnița, Decea Mureşului; de altfel creatorii ultimelor două culturi sunt considerați printre primii locuitori ai acestui spațiu care au extras şi prelucrat aurul local şi l-au răspândit în sud-estul Europei[284]. O continuare a mineritului metalelor prețioase este posibilă şi în perioada bronzului, deşi dovezi directe ale acestei activități în spațiul nord – dunărean sunt puține; existența acestei activități este susținută mai mult de numărul mare de obiecte de aur, multe dintre acestea descoperite în zona Munților Apuseni sau în unele regiuni ce se aflau în apropierea minelor de aur din nordul Transilvaniei etc.[285].

La fel ca pentru perioadele anterioare, nici în epoca fierului, cu prezența daco – geților, nu beneficiem de dovezi directe care să certifice extracția metalelor prețioase în spațiul nord – dunărean, dar există argumente în favoarea acestei realități şi a faptului că se mențin aceleaşi zone de exploatare: existența a numeroase tezaure cu obiecte de aur şi argint descoperite în Transilvania, şi mai puțin în ținuturile extracarpatice; un grup de statuete antropomorfe – având caracter religios şi reprezentând, probabil, divinități tutelare ale minerilor – descoperite la Baia de Criş, şi care prezentau oameni cu câte un ciocan-târnăcop fixat sub centură, iar în spate având un sac sau coş, ambele elemente sugerând că oamenii care lucrau aici se ocupau cu mineritul; descoperirea unor ateliere de prelucrare a aurului şi argintului, ca şi a unui număr mare de unelte specifice acestei activități, cum ar fi nicovale, dălți fine, creuzete, tipare, aur brut sau bare de argint; emisiunea monetară dacică de la sfârşitul secolului al II-lea – începutul secolului I a. Chr.[286].

În rândul argumentelor care susțin ideea existenței mineritului aurifer în spațiul dacic trebuie amintite cele 165,5 tone aur şi 331 tone argint – stabilite de istoricul J. Carcopino, care amendează cifrele date de către istoricul Iohannes Lydus în *De Magistratibus*, după izvorul care a fost *Geticele* medicului personal al împăratului Traian, Criton – pe care romanii le-au dus din Dacia după ce împăratul Traian reuşise, în anul 106, să încheie victorios războiul dus împotriva dacilor conduşi de către regele lor, Decebal[287]. Este o informație importantă, amendată într-o anumită măsură de către istoricul Vasile Pârvan, care considera că această cantitate nu s-a putut obține de către daci dintr-o producție de 5.500 kg aur şi 11.000 kg argint anual, aşa cum aprecia J. Carcopino, ci dintr-o producție anuală mult mai mică, la care s-a putut adăuga aurul şi argintul pe care dacii l-au strâns încă din vremea lui Burebista prin războaiele duse împotriva celților şi prin oficiul de mercenari pe care l-au făcut pe lângă diferiți regi din sudul Dunării, începând cu secolul al V-lea a. Chr. Vasile Pârvan opina că extragerea aurului nu a avut loc în Dacia prin exploatare subterană, ci mai probabil prin spălarea aurului din nisipul aluvionar al râurilor, şi credea că acest punct de vedere putea fi susținut prin eventuale descoperiri, mai ales în interiorul minelor romane din Dacia; aurul Daciei preromane era în mare parte aur nativ, amestecat cu mult argint, şi de aceea era de o culoare palidă (*elektron*)[288].

Cei 165 de ani ai stăpânirii romane în Dacia (106-271/275) au fost benefici pentru configurarea caracteristicilor mineritului metalelor prețioase în spațiul românesc pentru următoarele două milenii. Romanii au cucerit Dacia din varii motive, dar după ce au realizat acest lucru s-au preocupat pentru a

283 Ilie Haiduc, *op. cit.*, p. 83.

284 Nicolae Maghiar, Ştefan Olteanu, *Din istoria mineritului în România*, Bucureşti, 1970, p. 25-26; Eugen Comşa, *Date despre folosirea aurului în cursul epocii neolitice pe teritoriul României,* în „Apulum”, XII, 1974, p. 13-23.

285 Nicolae Maghiar, Ştefan Olteanu, *op. cit.*, p. 32-33.

286 Nicolae Maghiar, Ştefan Olteanu, *op. cit.*, p. 38-39, 45-46. Vezi şi, Mihai Rotea, *Preistoria*, în, „Istoria României. Compendiu”. Coordonatori Ioan - Aurel Pop, Ioan Bolovan, Cluj-Napoca, 2004, p. 25.

287 Nicolae Maghiar, Ştefan Olteanu, *op. cit.*, p. 45.

288 Vasile Pârvan, *Getica*, Bucureşti, 1982, p. 330-331.

valorifica eficient potențialul acestui teritoriu, mineritul, şi cu precădere extracția metalelor prețioase, fiind printre prioritățile stăpânirii romane[289]. Romanii au valorificat zăcămintele aurifere aflate în întreg spațiul provinciei Dacia, existând estimări care vorbesc de o producție anuală de 5.000 kg de aur, dar mai sigur în jur de 3.000 kg de aur anual; de aici concluzia că în timpul cât au stăpânit Dacia, romanii au extras cca 498 tone aur şi cca 950 tone argint[290].

Fig. 1 – Harta regiunii aurifere din Munţii Metalici Apuseni cu cele mai importante localităţi ale mineritului roman

Pentru a obține aceste producții romanii au făcut exploatare minieră în Banat (Dacia Riparia) şi Maramureş, şi au continuat extracția aurului prin metoda spălării nisipurilor aurifere ale diferitelor râuri. Dar zona în care romanii au concentrat cele mai importante forțe materiale şi umane va fi cea a patrulaterului aurifer din Munții Apuseni: au organizat o administrație distinctă pentru această zonă cu sediul la Ampelum (Zlatna), aşezare aflată în centrul regiunii miniere; au înconjurat patrulaterul aurifer cu trupe militare folosite la început şi pentru organizarea activității extractive, dar având cu prioritate rolul de a apăra zona; au adus forță de muncă specializată din regiuni miniere ale Imperiului Roman, care vine cu utilaje şi tehnici de exploatare şi de prelucrare noi; au folosit experiența minerilor autohtoni etc.,

289 O analiză complexă a mineritului metalelor preţioase în perioada stăpânirii romane în Dacia realizează Wollmann Volker, *Mineritul metalifer, extragerea sării şi carierele de piatră în Dacia romană*, Cluj - Napoca, 1996, p. 29-231.

290 Ilie Haiduc, *op. cit.,* p. 83.

putând astfel să continue pe alte coordonate o activitate care avea o lungă tradiție[291]. Ion Rusu Abrudeanu va împărți, la sugestia unui specialist maghiar, Cserni Bela, „regiunea minieră din Munții Apuseni, sau mai precis din Munții Abrudului, care a fost exploatată de către agatârşi, daci şi mai ales de către romani”[292], în mai multe grupe[293]:

Grupa minieră a Băiței, situată în județul Hunedoara. Minele exploatate de romani erau spre sud de Băița şi anume pe dealurile Cornet şi Sfredelul, unde a fost o însemnată colonie minieră. Cea mai importantă activitate au dezvoltat romanii în jurul galeriei Ana, unde s-au observat urmele unei exploatări în trepte. S-au găsit urme de galerii săpate cu dalta şi ciocanul, haldine, unelte de lucru ale minerilor, râşnițe, săgeți de şteampuri, pietre cu inscripții romane, fragmente ale unor conducte de apă, grămezi de zgură, elemente care atestă exploatarea zăcământul, dar şi preocupări pentru spălarea şi prelucrarea metalurgică a minereului. În apropierea Băiței, la Trestia, se află „Baia de oase”, existența unor schelete legate cu lanțuri de fier putând sugera că romanii au folosit ca forță de muncă sclavi şi condamnați „ad metalla”.

Grupa minieră Baia de Criş-Ruda, situată tot în județul Hunedoara. La Măgura Căraciului de lângă Baia de Criş s-au descoperit urme care confirmă exploatarea aurului prin spălare, înainte cu mult timp. De aici concluzia lui Ion Rusu Abrudeanu, posibil adevărată, că şi romanii au practicat această metodă de extragere a aurului, pe întreaga vale a Crişului Alb – la Baia de Criş şi Țebea – în albia văii Luncoiului de lângă Brad etc., existând acum numeroase spălătorii de aur şi că, numai după ce aceste aluviuni au fost exploatate şi epuizate, romanii au trecut la căutarea metalului nobil şi în masivul Munților Metaliferi[294]. Oricum urme ale mineritului subteran întâlnim la Măgura Căraciului, Țebea, dar mai ales la Ruda. În dealul Măgura exploatarea s-a făcut de către romani prin metoda focului, iar galeria romană din mina „O Adam” de la Țebea a avut la tavan 35 cm lățime, iar înălțimea de 1 m, iar pe talpa galeriei se văd urmele canalelor săpate pentru scurgerea apelor. La Ruda, situată la 4 km de Brad, romanii au exploatat din galeria Ana, pe o lungime de 912 m, filonul Mihai, ce avea o grosime care varia între 0,3 şi 4,2 m. Minerii au extras de aici numai minereul cu aur vizibil, iar restul minereului, care avea un conținut de aur sub 30 g/tonă, a fost lăsat pe vatră, fapt care ne îndeamnă să credem că, dincolo de bogăția zăcământului, care le permitea să renunțe la un minereu cu un conținut care astăzi pare de domeniul fantasticului, metodele de prelucrare pe care le foloseau nu permiteau o extracție eficientă decât pentru minereul cu aur vizibil; nu au exploatat, de altfel, nici filonul Sofia, care întretaie filonul Mihai, şi nici filonul Magdana, pe care le-au cunoscut, probabil din cauza rocii înconjurătoare slabe şi sfărmicioase, pentru care nu puteau efectua lucrări de consolidare eficiente. În mina de la Ruda s-au descoperit: resturi ale roții hidraulice cu cupe folosită pentru evacuarea apelor din galerie; fragmente de pive utilizate la sfărâmarea minereului şi amalgamarea acestuia; locuri de odihnă, probabil pentru sclavi, săpate în piatră, cu o vatră în mijloc şi bănci; bârne de lemn cu trepte, trocuri de lemn şi ştearțuri de lut; zona „treptelor romane”, care se păstrează până astăzi şi pe unde, probabil, ieşeau cei care scoteau din mină minereul cu aur vizibil.

Grupa minieră Fericel-Măgura-Dealul Ungurului, aflată la confluența județelor Hunedoara şi Alba, se întindea de la Germisara (Geoagiu de Jos) la Ampelum (Zlatna). Drumul de la Geoagiu de Jos trecea peste comunele Mada, Balşa, Almaşul Mic, Poiana, Techereu, Almaşul Mare la coama munților Fericel şi Dealul Ungurului, unde existau, dinainte de cucerirea romană, mine de aur.

Grupa minieră de la Almaşul Mare, aflată şi ea la confluența județelor Alba şi Hunedoara, era concentrată mai ales în jurul muntelui Dosul Negru, cuprinzând şi teritoriul comunelor Stănija şi După Piatră; este cunoscută din punct de vedere geologic sub denumirea de Dealul Jidovului-Stănija. În minele de la Almaşul Mare au fost găsite două statui romane, reprezentând pe Jupiter şi Juno, un opaiț confecționat din argilă roşie, pe care era gravat cuvântul *Octavi*, iar în galeria „Toți Sfinții” lucrările de înaintare au fost efectuate din ambele direcții, cu contra front.

Grupa minieră Corabia-Vulcoi-Boteş este situată în județul Alba, iar cea mai importantă mină exploatată de romani a fost cea de pe dealul Vulcoi-Corabia, activitate făcută cu lucrători aduşi din Dalmația, Grecia, Frigia şi Bithynia.

---

291 Nicolae Maghiar, Ştefan Olteanu, *op. cit.*, p. 52-60.

292 Ion Rusu Abrudeanu, *Aurul românesc. Istoria lui din vechime până* azi, Bucureşti, 1933, p. 105.

293 Ion Rusu Abrudeanu, *op. cit.*, p. 105-113; vezi şi Nicolae Maghiar, Ştefan Olteanu, *op. cit.*, p. 54-58.

294 Ion Rusu Abrudeanu, *op. cit.*, p. 251.

Grupa minieră de la Roşia Montană, aflată în județul Alba, a fost cea mai însemnată atât prin bogăția zăcământului, cât şi prin activitatea intensă desfăşurată aici[295]. Începuturile exploatării de la Roşia Montană este anterioară venirii romanilor, aceştia continuând să o dezvolte; din dealurile acestei comune şi în special din dealul Cetatea s-a exploatat mult aur, iar urmele acestei activități sunt vizibile în cele trei excavații numite „Cetățile romane" şi în lucrările miniere subterane. La Roşia Montană s-a descoperit cel mai interesant document despre mineritul aurifer din Munții Apuseni, *tăblițele cerate*, în număr de 40, din care avem informații despre: aşezările pe care le-au creat coloniştii minieri; arendarea minelor de către aceştia; organizarea lor în „collegia", asociații profesionale, dar şi de ajutorare şi înmormântare; încheierea unor afaceri, socoteli etc.[296].

Grupa minieră de la Baia de Arieş, aparține județului Alba, aici fiind descoperită într-o galerie romană o scenă cioplită în stâncă, reprezentând doi îngeri ținând în mână o cruce, semn că cei ce au lucrat erau creştini.

Alături de aceste grupe miniere sunt de amintit şi exploatările de la Abrud, Zlatna, Săcărâmb, care întregesc extensia mineritului aurifer în întreg patrulaterul aurifer.

După perioada romană nu există o informație foarte bogată despre mineritul din Munții Apuseni, poate şi pentru faptul că după retragerea aureliană de la 271-275, minele de aur trec în stăpânirea locuitorilor care au rămas pe loc, acestea fiind exploatate de către indivizi, familii sau grupuri de familii, cu mijloace restrânse şi cu o rentabilitate scăzută. Migratorii, regii Ungariei, habsburgii nu au căutat să schimbe această caracteristică a mineritului aurifer şi de aici, cu excepțiile de rigoare, în sensul prezenței mai mult sau mai puțin pregnante a Statului, nobilimii, marelui capital modern, mica proprietate şi mineritul țărănesc au dominat, dacă nu cantitativ, oricum numeric.

În perioada medievală şi modernă[297] se vor impune o serie de reglementări legislative care condiționau activitatea din minerit; acestea aparțineau autorității supreme în Stat care era voievodul, principele, regele, împăratul şi de aici concluzia că, în deținerea proprietății miniere şi a drepturilor de exploatare a zăcămintelor, s-a folosit sistemul regalian.

Până la aşezământul minier din anul 1327 al regelui Ungariei Carol Robert d'Anjou (1308-1342), care stabilea raporturile proprietarului minelor cu Statul, cei care exploatau minele aurifere şi argentifere regeşti erau obligați să predea Statului, sub formă de dijmă, a opta parte din produsul extras (urbura), iar partea rămasă putea fi vândută în locuri anumite, la cursul obligatoriu stabilit de fisc; în acelaşi timp, descoperirea de noi zăcăminte şi deschiderea altor mine atrăgeau după sine luarea, prin schimb, în proprietatea regească a pământului pe care se afla mina. Prin aşezământul din 1327, se hotăra ca terenurile pe care se descopereau metale prețioase să rămână în continuare în posesiunea vechilor lor proprietari, cu condiția ca aceştia să verse 2/3 din urbură Tezaurariatului regesc, restul rămânând proprietarului.

Regele Albert al Ungariei (1437-1439) a luat sub protecția sa localitățile miniere Abrud, Baia de Arieş, Zlatna, Baia de Criş şi pe locuitorii lor, dispunând ca libertățile şi privilegiile minerilor să fie respectate şi apărate, aşa cum s-au acordat în timp şi pentru alte oraşe şi comunități miniere. Principele Transilvaniei, Gabriel Bethlen (1613-1629), a impus, la 12 aprilie 1618, votarea în Dieta Transilvaniei a unor măsuri prin care se asigura străinilor, dispuşi să deschidă şi să exploateze mine în Transilvania, libertatea mineritului şi înlesniri importante, aceştia fiind obligați să predea Oficiului de schimb numai 1/8 din aurul şi argintul extras. Cei care puneau în exploatare o mină veche erau scutiți timp de un an de orice obligații fiscale şi de serviciul militar, cu condiția înarmării unui număr de ostaşi; aceste favoruri erau extinse şi asupra moştenitorilor.

Principele Gheorghe Rakoczy (1630-1648) a luat în anul 1632 măsuri pentru întreținerea minerilor accidentați şi a familiilor lor, asigurându-se în acelaşi timp libertatea circulației minerilor pe teritoriul Principatului.

---

[295] Aurel Sântimbreanu, Volker Wollmann, *Aspecte tehnice ale exploatării aurului în perioada romană la Alburnus Maior (Roşia Montană)*, în „Apulum", XII, 1974, p. 251-270.

[296] Victor Stanciu, *Aurul Daciei în Imperiul Roman*, Timişoara, 1942, p. 73-75; Ion Rusu Abrudeanu, *Moţii. Calvarul unui popor eroic, dar nedreptăţit*, Bucureşti, 1928, p. 59-68, face o descriere a celor 25 table cerate descoperite, începând cu anul 1786, la Roşia Montană, şi care s-au păstrat.

[297] Pentru această etapă istorică vezi şi, Faller Gusztáv, Kun Béla, Zsámboki László (az I. kötetet szerkesztette), *A magyar bányászat évezredes története,* I. kötet, Budapest, 1997, *passim*.

Habsburgii, cu spiritul lor mercantilist, ocupând Transilvania şi Banatul la sfârşitul secolului al XVII-lea - începutul secolului al XVIII-lea, şi pentru a suplini pierderea altor teritorii bogate în zăcăminte ale subsolului – în principal Silezia – vor impulsiona mineritul de aici, investind şi organizând. Chiar împăratul Leopold I (1658-1705) a numit o comisie însărcinată cu cercetarea posibilităților de înviorare a mineritului aurifer din Transilvania, care a procedat la: restaurarea minelor de aur şi argint; reorganizarea schimbului de aur şi argint, stabilind Oficiul de schimb la Abrud; a reînființat în anul 1701 monetăria de la Alba Iulia; au fost aduşi specialişti din nordul Ungariei; s-a reorganizat Administrația minieră sub conducerea Fiscului; alături de Oficiul de la Abrud s-au înființat încă trei suboficii în Munții Apuseni, toate cu scopul de a controla minele şi şteampurile, de a verifica producția şi predările, a combate furtul şi contrabanda cu aur; s-a numit un inspector şef al minelor de aur; s-au introdus treptat Regulamentele miniere austriece [Constituția Maximiliană – Maximilian al II-lea (1564-1576) – din 1575]. Se creează astfel condițiile pentru ca fiscul austriac să exploateze eficient domeniile sale miniere şi metalurgice: Zlatna, Baia de Arieş, Baia Mare, Rodna, Hunedoara etc.

În anul 1722 împăratul habsburg Carol al VI-lea (1711-1740) a înființat tribunalul minier de la Abrud, iar Colegiul Aulic de Direcție pentru Monetării şi Minerit de la Viena, creat la 6 noiembrie 1745, căruia îi succede, în anul 1758, Camera Aulică pentru Monetării şi Minerit, iar din anul 1849 Ministerul Minelor, se va implica direct în mineritul din Transilvania şi Banat, coordonând şi activitatea Direcției Minelor căreia îi erau subordonate toate instituțiile legate de mineritul transilvănean. Mineritul din Transilvania va fi împărțit în opt sectoare, conduse de inspectori minieri, aşa cum Banatul, având ca centru Oravița, va fi împărțit în patru districte miniere.

La 26 iunie 1747, în vremea împărătesei Maria Tereza (1740-1780), s-a definitivat un nou Regulament minier, aplicabil în Transilvania şi Banat. Prin Ordonanța din 8 mai 1771, care dezvoltă „articolele novelare” din anul 1747, se prevedea ca toți minerii lucrători la şteampuri sau spălătorii să fie scutiți de capitație, la fel ca şi copiii lor, atâta timp cât trăiau din minerit; şteampurile erau scutite de impozit, iar minerii breslaşi din Zlatna, ca şi țiganii organizați în bresle, se bucurau de privilegiile acordate celorlalți mineri.

Prin noul Regulament al mineritului din 19 iulie 1771 s-a căutat să se dezvolte sistemul protecționismului şi al controlului de Stat asupra mineritului particular; a luat ființă matricola minelor; s-au organizat inspecția regulată a minelor şi un serviciu de consultații miniere; pentru a atrage noi elemente în minerit şi pentru a pregăti cadre, s-a dispus înființarea, în fiecare sector minier, a unei mine fiscale, după modelul celor de la Săcărâmb, Băița, Abrud şi Rodna.

Legea Minieră austriacă din 23 mai 1854 aşeza zăcământul minier sub autoritatea principiului *res nullius*, permițând Statului să atribuie proprietatea minieră, după sistemul regalian, celui ce descoperea zăcământul, gratuit şi perpetuu. Ea obliga la unirea micilor întreprinzători în societăți miniere pe acțiuni şi trecea administrația minieră în sarcina Ministerului de Finanțe şi al Căpitănatelor miniere, sistem ce se va păstra şi în perioada dualismului austro-ungar.

Există o serie de factori interesați în extragerea substanțelor minerale.

Voievozii şi principii Transilvaniei, Statul maghiar şi austriac, în cazul Transilvaniei şi Banatului, vor fi interesați în a dezvolta mineritul şi a beneficia de veniturile realizate din exploatarea resurselor subsolului. Se instituie un monopol al autorității asupra zăcămintelor minerale, Statul exploatând în regie proprie unele mine, iar atunci când acest lucru este permis particularilor, aceştia sunt obligați a plăti urbura, capitația sau alte forme de redevență şi impozit către conducătorul Statului. Mineritul, mai ales cel de aur, va fi controlat în Transilvania prin intermediul Cămării, chemată, în principal, să strângă redevențele cuvenite autorității, să deschidă mine noi, să sprijine material minele aflate în dificultate, în special pe cele din oraşele regale.

În anul 1736, printr-o Ordonanță minieră, Fiscul austriac renunță la exploatarea în regie proprie a majorității minelor şi topitoriilor sale, concesionându-le unor particulari, care se asociau apoi în asociații de concesionari. Trebuie spus însă că Statul habsburg şi, mai apoi, cel austro-ungar, s-au ocupat de exploatarea minelor de adâncime, în care mineritul particular – micii concesionari, în principal – nu era interesat, din cauza lipsei de capital şi necesității unor investiții mari, de prospectarea, explorarea şi deschiderea unor mine noi. Atunci când necesitatea a impus-o, mai ales după revoluția de la 1848 şi a dezastrului în care ajunseseră minele, fiscul austriac a preluat unele din vechile mine sau din cele deschise de particulari, făcând investiții masive pentru a le redresa.

În direcția stimulării mineritului, mai ales a celui particular, sunt de amintit măsurile luate încă din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea pentru promovarea schimbului de aur; acordarea unor compensații pentru cei ce exploatau în adâncime; scutiri fiscale pentru cei ce lucrau în mineritul de aur ca şi pentru unele instalații, ca de exemplu, pentru şteampuri; Legea Minieră austriacă din 23 mai 1854 obliga la asociere atât pe micii producători, în asociații miniere pe cuxe, cât şi marele capital, ce se constituie în societăți pe acțiuni, capabile să dezvolte un minerit eficient.

În afara autorității de stat, în mineritul din spațiul românesc se vor implica şi alți factori, posesori de capital, pământ sau bani. Feudalii laici sau ecleziastici – biserici sau mânăstiri – vor încerca să exploateze resursele minerale care se aflau pe pământurile lor, în cadrul imunității acordate de puterea centrală, sau vor obține de la autoritatea de stat dreptul de a exploata resurse descoperite, mine deja deschise, odată cu dreptul de a valorifica substanțele extrase; în toate minele vor lucra, în general, cu forța de muncă aservită a şerbilor sau iobagilor.

Oraşele miniere transilvănene, fie proprietate regală, fie libere, ca şi alte oraşe puteau să beneficieze de dreptul de a arenda mine, inclusiv de aur şi argint, în schimbul plății redevenței miniere, sau de dreptul locuitorilor de a concesiona terenuri pentru a deschide mine noi.

Vor exista şi mici întreprinzători, mai ales în mineritul aurifer, care se organizează prin intermediul cuxelor, dar treptat se manifestă interesul marelui capital de a investi în mineritul din Transilvania şi Banat. Pătrunderea marelui capital în mineritul transilvănean şi bănățean va fi favorizată de avantajele create de către Stat, de punerea în vânzare a bunurilor Statului, de sprijinul acordat de burghezia industrială pentru importul de capital, de oferta permanentă de brațe de muncă ieftine de după „patentele imperiale” ce legalizau desființarea iobăgiei. Căile de pătrundere sunt, fie direct, prin investiția de capital a băncilor sau a grupurilor financiare străine, fie indirect, prin obținerea unei participații importante în bănci budapestane ce dispuneau de întreprinderi în Transilvania sau, când capitalul german, austriac, francez etc. întemeia, în comun cu capitalul industrial şi mari bănci ungare, întreprinderi industriale în Transilvania.

Pentru a face minerit a fost nevoie de forță de muncă, specializată sau necalificată, care lucra, fie în cadrul unor privilegii acordate, al unui salariu sau al plății în natură, fie în cadrul obligațiilor feudale pe care le îndeplineau țăranii aserviți. În Transilvania, cei care lucrau în minerit proveneau din toate categoriile etnice; majoritatea erau români, angajați sau obligați la prestarea activității pe domeniul feudal, dar au lucrat şi mineri de origine maghiară, germană, poloneză etc.

Statul va stimula venirea în Transilvania în secolele XII-XIII a minerilor germani, un înscris al regelui Bela al IV-lea (1235-1270), din 12 februarie 1236, dând „oaspeților noştri saşi din satele Cricău şi Ighiu” privilegii pentru a lucra în minele de la Zlatna şi Chernech. Un alt document din 19 mai 1347 aminteşte despre aceeaşi comunitate care în schimbul hotărnicirii proprietăților lor va lucra în aceleaşi mine „trecute în mâinile noastre ca fiind dreptul nostru regesc”. La începutul secolului al XVII-lea Gheorghe Rakoczy aduce mineri veniți din Kremnica (Slovacia) aşezându-i, în special, în zona minelor de aur din Transilvania. Acestora, ca de altfel şi minerilor de alte naționalități, li se vor acorda o serie de privilegii, scutiri de taxe, acceptarea unor forme de organizare autonomă etc., pentru a-i stimula în extracția substanțelor minerale.

Noile relații de tip capitalist impuse în timpul habsburgilor vor determina schimbarea raporturilor dintre proprietarii minelor şi muncitorii lor. Pentru a-i stimula pe minerii obligați să lucreze în condiții de robotă, fiscul ca şi unii particulari vor introduce munca în acord, determinând, prin posibilitatea obținerii unor venituri mai mari, creşterea productivității muncii. Se va introduce o altă formă mixtă de folosire a forței de muncă, îmbinând obligația la robotă cu salarizarea; se extinde, treptat, munca salariată, ajungându-se, ca la sfârşitul secolului al XVIII-lea în Transilvania şi Banat, numărul lucrătorilor salariați să fie de 10 ori mai mare decât al celor care prestau robota.

Exploatarea metalelor prețioase se concentrează cu precădere în Transilvania, unde bogăția zăcămintelor, inclusiv a celor aluvionare, stabilitatea populației, reglementările de natură juridică, aducerea minerilor germani etc. creează premisele unei dezvoltări deosebite. Documentele scrise demonstrează exploatarea metalelor prețioase în zona Munților Apuseni: Zlatna, Chernech (1347), Baia de Arieş (secolele XIII-XIV; Johannes Fridwaldski arăta că în anul 1325 existau aici 36 de cuptoare de topit minereul auro-argintifer), Abrud, Roşia Montană, Baia de Criş (secolul XIV).

Starea precară a mineritului auro-argintifer din Transilvania în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, din cauza proastei administrări, lipsei rezervelor, menținerii unor metode de exploatare rudimentare, conflictelor militare, contrabandei cu aur etc., va fi treptat depăşită. Măsurile luate de principii Transilvaniei şi mai apoi de autoritățile austriece în secolele XVII-XVIII:

- măsuri legislative care tind să favorizeze pe cei care exploatează, inclusiv străinii;
- instituirea unor comisii însărcinate cu cercetarea posibilităților de înviorare a mineritului aurifer;
- numirea comisarilor imperiali;
- crearea inspectoratelor miniere;
- exploatarea în regie proprie de către Stat, prin intermediul Fiscului, a unor perimetre miniere;
- înființarea, în anul 1701, a monetăriei de la Alba Iulia şi aşezarea oficiului de schimb a aurului la Abrud;
- demararea, la începutul secolului al XVIII-lea, a activității Uzinei Metalurgice Zlatna[298] etc.,

vor determina o revigorare a acestei activități, cu rezultate pozitive până în preajma revoluției de la 1848. Se ajunge ca în anul 1710 să se preschimbe în Transilvania 13.630 pisete de aur[299] şi 52.195 pisete de aur în anul 1740. În zona Munților Apuseni, exploatarea metalelor prețioase s-a făcut la Zlatna, Abrud, Baia de Arieş, Almaş, Hărțăgani, Trestia, Crişcior, Ruda-Brad, Băița, Țebea, Baia de Criş etc.

Alături de revoluția industrială, Legea Minieră austriacă din 23 mai 1854 va crea un nou cadru, care va stimula în cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea atât mineritul tradițional, țărănesc, cât şi prezența marelui capital şi, din nou, a Statului. Mineritul auro-argentifer făcut de către Stat sau de către particulari – sub forma asociațiilor miniere pe cuxe, societăților miniere pe acțiuni sau individual – va continua în zonele tradiționale: Zlatna, Roşia Montană, Săcărâmb, Brad, pe muntele Vulcoi-Corabia de la Bucium, Toplița, Băița-Crăciuneşti, Abrud, Baia de Criş, Almaş, Baia de Arieş, Pianul Românesc, Căinelul de Sus, Hărțăgani, Certej etc.[300].

Există o evoluție în continuitatea mineritului aurifer din patrulaterul Munților Apuseni, evoluție care a creat o bază materială şi umană benefică dezvoltării în continuare a unei activități economice specifice acestei regiuni. Ne propunem să reliefăm aspecte ale mineritului aurifer hunedorean într-una dintre cele mai prolifice perioade ale sale – ce începe în linii mari cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi a continuat până în primul deceniu al secolului al XXI-lea – urmărind să scoatem în evidență ceea ce s-a întâmplat între acest început de epocă şi trecerea în proprietatea Statului a tuturor activelor miniere, prin actul naționalizării principalelor mijloace de producție din 11 iunie 1948.

Ing. Toma P. Ghițulescu, administrator-delegat la Societatea „Mica" şi ing. Mircea Socolescu, şeful Serviciului Prospecțiuni din Institutul Geologic al României, au publicat în anul 1941 un vast studiu, intitulat, *Étude géologique et minière des Monts Métallifères (Quadrilatère aurifère et régions environnantes)*[301], în care cei doi geologi fac o analiză de detaliu privind caracteristicile zăcămintelor şi principalele lucrări miniere desfăşurate în Munții Metaliferi şi ne ajută să ne facem o imagine de ansamblu asupra mineritului aurifer al acelei perioade, inclusiv din spațiul hunedorean.

298 Ion Rusu Abrudeanu, *op. cit.*, p. 185, arată că lipsesc date precise privind începuturile uzinei de la Zlatna, şi „se crede însă că ar fi fost fondate pe la începutul secolului al XVIII-lea, când mineritul în aceste regiuni luase o dezvoltare mai mare. Primul document în care se vorbeşte despre aceste uzine datează din 1747... [când este delegat] şeful furnalului din... Kremnitz (Cehoslovacia de azi) cu reorganizarea uzinelor din Zlatna". Pe lângă uzina de la Zlatna se vor mai construi de către autoritățile habsburgice, Topitoarele de la Certej, care vor funcționa între anii 1763-1882 şi Topitoarele de la Baia de Arieş, care vor funcționa între anii 1770-1873 (L. Vajda, *Întreprinderea metalurgică de la Zlatna între anii 1848-1918 (I)*, în „Studia Universitatis Babeş-Bolyai", series Historia, XVIII, fasc. 2, 1973, p. 67); prin construcția acestor instalații de prelucrare, şlicurile care până atunci erau respinse la preschimbare, vor fi preluate, permițând multor mine să devină exploatabile şi rentabile (Mihai Cerghedean, *Frământări sociale în rândurile minerilor hunedoreni în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea,* în „Sargetia", XI-XII, 1974-1975, p. 163).

299 O pisetă de aur = 4,8 g.

300 Nicolae Maghiar, Ştefan Olteanu, *op. cit.*, p. 214-219.

301 T. P. Ghițulescu, M. Socolescu, *Étude géologique et minière des Monts Métallifères (Quadrilatère aurifère et régions environnantes)*, Extrait de Anuarul Institutului Geologic al României, tome XXI, 1941, Bucureşti, 1941. În, *Studiu geologic şi minier asupra munților metaliferi*, în „Miniera", XIX, nr. 6-7, 1944, p. 197-198; nr. 8-9, p. 237-238; XX, nr. 2, 1945, p. 31-32, se face un rezumat al capitolului din lucrarea publicată în anul 1941, privind lucrările miniere din regiune.

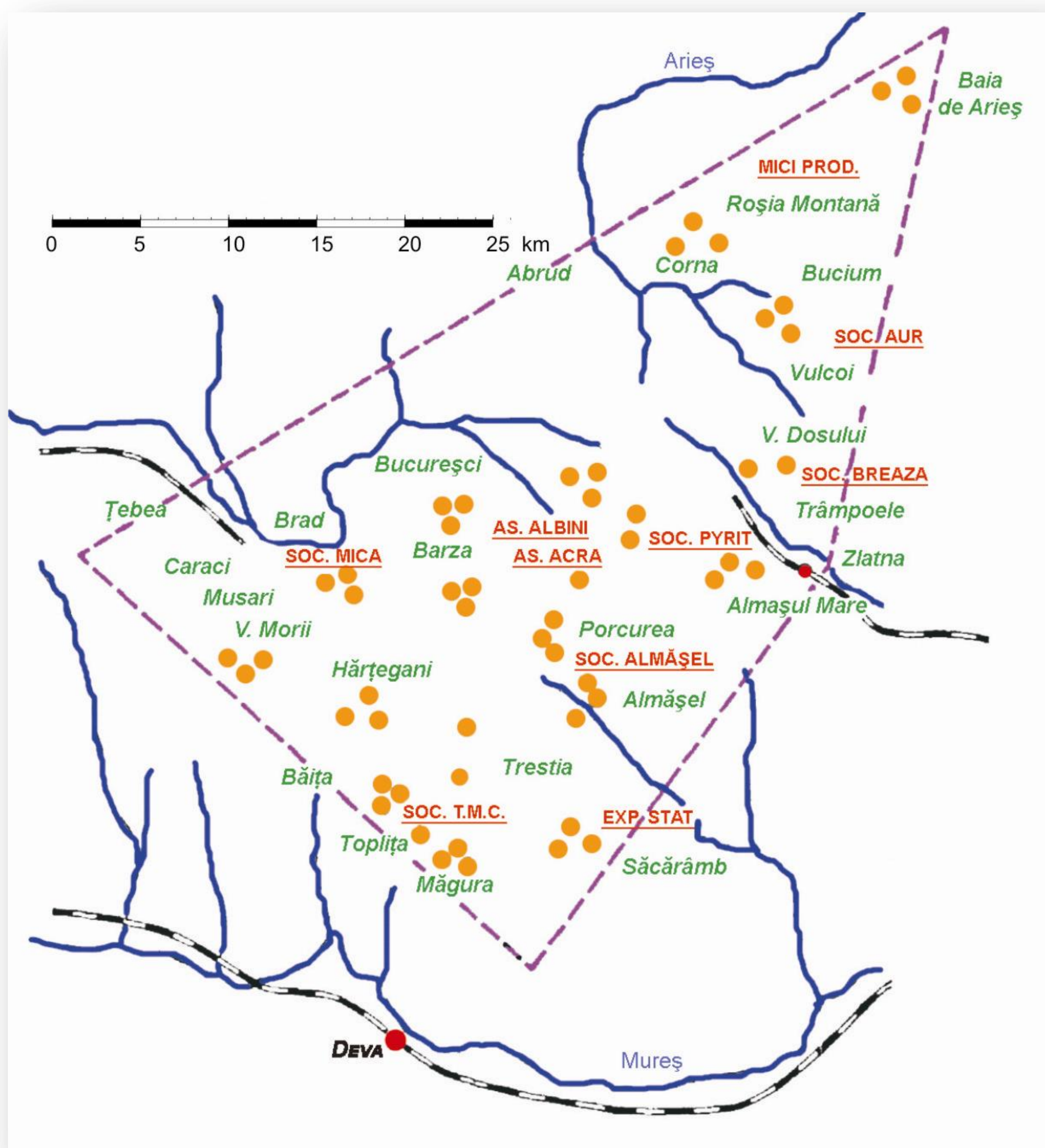

Fig. 2 – Harta regiunii aurifere a Munţilor Apuseni la sfârşitul perioadei interbelice

Băița. Zăcământul a fost foarte bogat, fiind exploatat din timpul romanilor. Orizontul principal din galeria Henric (Crăciuneşti) şi filoanele din grupul Suhaida erau străbătute de fracturi, ce se încrucişează; acest orizont a fost exploatat pe o distanță de 800 m; aurul nativ se extrăgea din filonul Coş.

În perioada de apogeu, anii 1894-1905, producția era de 30-40.000 tone minereu pe an, cu un conținut mediu de 8,71 g aur/tonă şi 17,26 g argint/tonă, iar producția de aur fin era de 300-620 kg pe an. Conținutul mediu în aur şi suprafețele exploatabile ale filoanelor s-au micşorat în adâncime, astfel că exploatarea sistematică aproape a încetat din anul 1908. La sfârşitul perioadei interbelice se exploatau, de către localnici, numai orizonturile superioare.

Troița, Trestia, Toplița. La câțiva km sud-est de Băița se afla un centru minier format din cinci grupe de filoane, exploatate separat până în anul 1888, când au fost concentrate de Societatea „Goldbergbau Füszed-Trestia”. Această Societate a executat lucrări miniere importante, mai ales pe galeria transversală Grimm, ce era exploatată, la sfârşitul perioadei interbelice, de către Societatea „Toplița-Măgura-Concordia”.

Grupul *Trestia* cuprindea patru galerii, dintre care galeria Nepomuc era cea mai importantă; grupul *Magdana* cuprindea cinci galerii ce străbăteau filoane foarte scurte; grupul *Troița* cuprindea patru galerii, iar grupul *Măceşul* şapte galerii, a căror exploatare a fost abandonată de mult timp.

În general, efortul făcut din anul 1888, prin galeria Grimm, de a se realiza o exploatare raţională şi activă nu a fost satisfăcător, o mare parte din minereurile situate deasupra nivelului fiind epuizate prin exploatări anterioare.

Măgura. Autorii, după o descriere a galeriilor în număr de 12, ajung la concluzia că zăcământul din Măgura nu a determinat o exploatare intensivă şi raţională, iar în perspectivă, nu erau speranțe că, la nivelul deschiderilor, să se poată găsi rezerve suficiente pentru o exploatare rentabilă.

Săcărâmb. Minele din Săcărâmb aparţineau Statului. Zăcământul a fost descoperit în anul 1740 şi exploatarea lui a început în anul 1745, fiind continuată fără întrerupere până la momentul analizei.

Hondol. Sunt prezente în acest centru minier urmele unor lucrări miniere vechi, în special pe colina Coranda-Teiul, care nu mai au nici o importanţă productivă. Din cele şapte galerii principale, numai două – galeria Regina şi puţul Carol – au dat rezultate mai favorabile, punând în valoare filoane cu o mineralizaţie bogată în sulfuri şi constituită dintr-un complex de pirită, blendă, galenă, calcopirită, realgar etc.; alte filoane au avut o mineralizaţie bogată în aur nativ asociat cu sulfuri, ganga fiind formată din cuarţ compact.

Balşa-Voia. Se afla în apropiere de Săcărâmb, fiind executate mici lucrări de explorare ce au valorificat un număr de filoane mici, cel mai însemnat fiind deschis de galeria Măcrişul, însă toate nerentabile pentru exploatare.

Dealu Mare. Un număr de şapte galerii au deschis câteva filoane scurte, care s-au dovedit, în majoritatea lor, fără importanţă minieră, astfel încât lucrările erau abandonate.

Ormindea-Căinel-Măgura Băii. Dintre cele 22 galerii din această regiune, cea mai importantă a fost galeria Principesa Georgina (Căinel), săpată în anul 1884. Exploatarea a fost mai intensă între anii 1892-1897, când s-au extras 13.500 tone minereu, din care s-au obţinut 730 tone concentrate şi o producţie de 436 kg aur, din care 75% aur liber, conţinutul mediu al minereului fiind de 30 g aur/tonă şi 210 g argint/tonă. O ramificaţie a galeriei Principesa Georgina se întindea până la Măgura Băii.

De câţiva ani, Societatea „Mica” executa aici lucrări de explorare şi de cercetare a filoanelor vechi; a executat, pe flancul stâng al râului Valea Corbului, galeria Sf. Ioan Nepomuc, descoperind un filon pe o lungime de 40 m, şi pe care l-a urmărit în adâncime printr-un puţ de 50 m. Conţinutul în aur al acestui filon era redus, dar cel în argint era important, filonul conţinând minerale cu argint, în special pirargyrită.

Draica. Zăcământul era situat la răsărit de satul Sălişte. Activitatea minieră, suspendată de mulţi ani, a fost reluată în anul 1932 de către Societatea „Petroşani”, care a deschis vechile galerii şi a executat altele noi, fără a izbuti să realizeze o exploatare rentabilă.

Din cele cinci galerii citate în lucrare, galeria Francisc era cea principală, deschizând un filon pe o lungime de 300 m.

Porcurea. Din cele 15 galerii citate în lucrare, numai galeria Glückauf, situată la 488 m altitudine, a prezentat interes, în zona Coranda, şi a fost exploatată până la 120 m adâncime printr-un puţ principal de 70 m şi o serie de puţuri mai mici, care la sfârşitul perioadei interbelice erau inundate.

Stănija *(Dealul Ungurului-Fericeaua-Ionul).* Din cele 40 galerii citate în studiu, cele mai importante erau:

- *Galeria Popa*. Zăcământul, cuprins în craterul erupţiei andezitice din Dealul Ungurului, era constituit dintr-o serie de filoane, dintre care filonul Vilanela era cel mai important, fiind bogat în partea sa centrală şi producând cca 800 kg aur fin.
- *Galeria Baia Acră*, pe care se exploata, cu rezultate rentabile, de către o asociaţie minieră pe cuxe, filoanele Haber, Spoială şi Robotin.
- *Galeria Valea Tisii* era o lucrare de explorare, depăşind 500 m, executată de către Societatea „Mica”.

Curechiu-Coasta Mare. Această regiune cuprindea galeriile: Sf. Niculae Curechiu, Coasta Mare şi Ursa. Filonul descoperit de prima galerie a avut un conţinut foarte redus în aur; galeria Coasta Mare, dărâmată, poseda două halde de mină; a treia galerie a fost redeschisă de către Societatea „Mica”, pentru a exploata teritoriul unei mici concesiuni miniere.

Hărțăgani-Criştior-Ruda. Această regiune cuprindea următoarele grupuri:

- *Valea Arsului-Valea Gârdei*, care a fost deschisă prin patru galerii, dintre care galeria „Lupăria” a fost exploatată printr-un puț şi printr-o instalație primitivă de şteampuri, care a fost distrusă; o galerie transversală executată de către Societatea „Mica”, a deschis zona de mineralizație a orizontului „Victor”, însă cu un conținut redus în aur.
- *Valea Morii*. Cuprindea şase galerii vechi, dintre care unele serveau ca şi galerii de aeraj. Cea mai importantă era galeria „Ferdinand”, care era şi cea mai veche. La sfârşitul perioadei interbelice exploatarea acestui grup era limitată la un zăcământ descoperit din anul 1930, prin filoanele „Antoniu 10”, „Plumb”, 7, 8 şi 9 etc. Filonul „Antoniu” era unul din cele mai bogate filoane din regiune, producând, până în acel moment peste 7.000 kg aur. Un alt grup, situat mai la nord, cuprindea o serie de filoane mai vechi („Francisca”, „Hermina” etc.), care nu se mai exploatau. În Valea Morii, filoanele grupului de sud – Plumb 8, 9 şi 10 – ce se exploatau, conțineau o rezervă de peste 1 milion tone minereu; din această exploatare se produceau anual între 35.000-58.000 tone minereu, cu un conținut mediu de 15-30 g aur/tonă, producția de aur fiind de cca 1.000 kg.
- *Ruda*. Grupul filonian din această zonă era localizat pe versantul de sud-vest al craterului Barza; exploatarea data din timpuri vechi, o mare parte din galerii fiind executate încă în perioada stăpânirii romane din Dacia. De câțiva ani se exploatau numai rambleurile bogate şi resturile unor abataje vechi, extrăgându-se cca 2.000 tone minereu pe an, cu o producție de cca 40 kg aur fin. Autorii studiului afirmau că extremitatea de nord-vest, sub orizontul „Victor”, era încă intactă, constituind o rezervă însemnată.

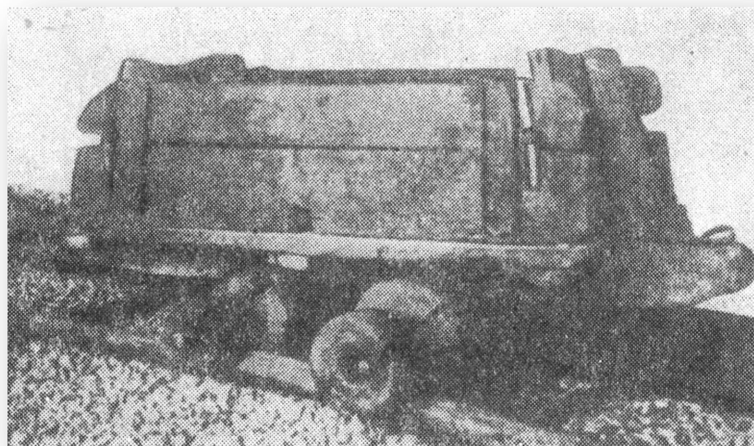

Foto 17 – Vagonetul descoperit la Brad, sec. XIV-XV, păstrat la Muzeul Comunicaţiilor din Berlin, Germania

Galeriile ce au servit la exploatarea acestui grup erau: „Ferdinand”, despre care s-a făcut mențiune şi în grupul precedent, „Ruda 12 Apostoli”; „Trei Crai”; „Ana”; „Victor”.

Galeria „Victor” constituia principala cale de acces a minelor Societății „Mica”, centralizând exploatarea grupului din „Valea Morii”, „Ruda”, „Brădişor” şi „Musariu”. Acest grup era cel mai important, ca dimensiune şi valoare minieră, din întreaga regiune a Munților Apuseni. După ultimele evaluări ale Societății „Mica”, rezervele miniere erau de 2.400.000 tone minereu, cu un conținut de cca 25.000 kg aur; din acest grup se extrăgea anual cca 120.000 tone minereu.

- *Brădişor*. Acest grup era situat la vest de Ruda, între dealurile Teiul şi Hârnicul. Filoanele erau sărace la nivelurile superioare, fiind aproape neexploatate. Principalul câmp de exploatare îl constituia filonul „25/37” şi filonul „Ana”, cu tendința de reducere a producției la sfârşitul perioadei. Filonul „25/37” producea cca 15.000 tone minereu pe an care, tratat prin flotație, dădea cca 100 kg aur fin. Filonul Ana şi ramificațiile sale produceau anual 40.000 tone minereu amalgamabil, din care se extrăgea cca 200-400 kg aur fin.

- *Musariu*. Zăcământul acestui grup era cunoscut de mult timp. Exploatarea, de multe ori abandonată, a fost reluată de Societatea „Mica" după primul război mondial, executându-se lucrări miniere moderne şi de mare întindere, astfel încât zăcământul era la sfârşitul perioadei, unul din cele mai însemnate zăcăminte ale țării. Mineralizația era caracterizată prin predominarea aurului nativ vizibil, care dădea 70% din producția minei, restul de 30% se obținea prin amalgamarea minereului. Extracția anuală era de cca 70.000 tone minereu, care dădea o producție de cca 1.000 kg aur fin.
  Accesul principal în această mină se făcea prin galeria „Victor"

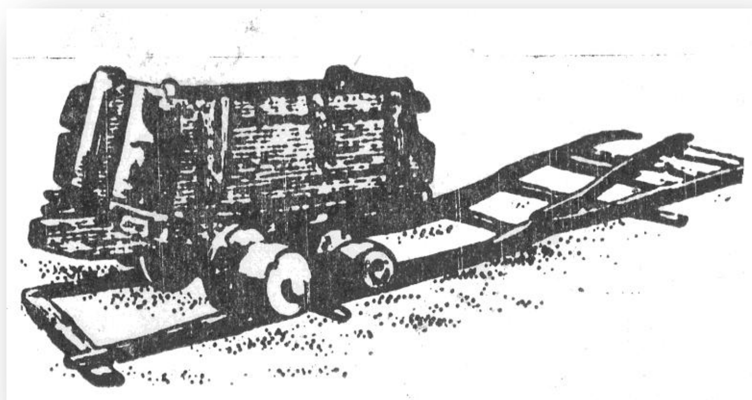

Foto 18 –Vagonetul din Brad cu şină şi schimbător de cale

Bucureşti-Rovina. Această regiune era străbătută de 12 galerii de acces, din care o mare parte erau galerii de explorare, cu filoane de mineralizație slabă. Prin galeria „Wilhelm", pe flancul drept al Văii Rovina, pare a fi fost deschis filonul cel mai important al regiunii.

Luncoi-Căraci-Birtin. Această regiune cuprindea şase galerii, în mare parte de explorare, care au urmărit studierea zonei de mineralizație la sud-est de Căraci. Rezultatele miniere au fost satisfăcătoare.

Căraci-Măgura Țebei. În această regiune erau vizibile şase galerii de acces. Societatea „Mica" executa, de câțiva ani, lucrări de explorare şi de pregătire pentru exploatarea zăcământului. S-a constatat că, în regiunea Măgura Țebei, filoanele aveau dimensiuni reduse, prezentând importanță, din punct de vedere minier, doar o bandă de 100 m lărgime şi 500-600 m lungime, exploatată de Societatea „Mica".

Valea Arsului-Valea Pietrilor. Lucrările de explorare au dovedit că regiunea nu prezenta nici o importanță practică, conținutul în aur al minereului din filoanele descoperite fiind foarte redus.

Hărțăgani-Valea Cordurei. Se menționează aici trei galerii: Pleştioara de Sus, care a explorat un mic filon cu conținut de galenă; Pleştioara de Jos, unde s-au făcut explorări care nu au dat rezultate; Valea Viei, prin care s-a explorat un filon cu mineralizație de cuarț şi câteva minereuri în procente reduse, ca pirită, galenă şi calcopirită.

Pentru perioada pe care o analizăm, în activitatea extractivă a metalelor prețioase se va implica Statul – Statul maghiar până la anul 1918 şi apoi Statul român – şi capitalul privat: micii producători, organizați în asociațiile miniere pe cuxe; capitalul bancar şi industrial, sub forma societăților pe acțiuni. Legea Minieră austriacă din 23 mai 1854[302] a impus încă de atunci asocierea celor care doreau să desfăşoare o activitate productivă în minerit, principiu care se va păstra şi în legile miniere adoptate între cele două războaie mondiale: Legea Minelor din 4 iulie 1924[303]; Legea Minelor din 28 martie 1929[304]; Legea Minelor din 24 martie 1937[305].

302 *Legea generală minieră din mai 1854*, în „Legea Minelor austriacă. Din 25 mai 1854", Bucureşti, 1923, p. 5-83.

303 C. Hamangiu*, Codul general al României*, *Legi noi de unificare. 1922-1926*, vol. XI-XII, Bucureşti, p. 617-678; art. 32, alin. 1 al Legii prevedea că „concesiunile se acordă numai întreprinderilor constituite ca societăţi anonime miniere române… precum şi cooperativelor miniere" (*Ibidem,* p. 626).

304 *Lege pentru Exploatarea minelor din 28 martie 1929*, în, C. Hamangiu, *op. cit.,* vol. XVII, Bucureşti, 1930, p. 282-354.

305 *Lege pentru modificarea unor articole din Legea Minelor din 24 martie 1937*, în, C. Hamangiu, *op. cit.*, vol. XXV, 1937, Bucureşti, 1938, p. 615-709

Celor care se organizau, fie că era Statul, fie capitalul privat, pentru a desfăşura activitate productivă, Statul era în drept a le acorda permise exclusive de explorare sau/şi a le concesiona perimetre de exploatare.

PREZENȚA STATULUI ÎN MINERITUL AURIFER

Statul este implicat în mineritul aurifer din județul Hunedoara prin *Mina Săcărâmb*, o componentă, în anii '20-'40 ai secolului al XX-lea, a Regiei Întreprinderilor Miniere şi Metalurgice ale Statului din Ardeal (RIMMA), al doilea producător român de metale prețioase după Societatea „Mica".

După Unirea din anul 1918, Statul român a obținut la începutul anului 1919 toate proprietățile fostei Direcții Regale a Minelor din Baia Mare – care aparținuseră Statului maghiar – urmând a fi administrate de către Ministerul Industriei şi Comerțului prin RIMMA, regie creată în anul 1919[306].

Acest grup al întreprinderilor miniere şi metalurgice ale statului din Ardeal avea în componența sa, în domeniul exploatării metalelor prețioase:

- Minele de metale şi uzinele metalurgice din regiunea Baia Mare;
- Minele şi uzinele metalurgice din Munții Apuseni: minele auro-argintifere de la Roşia Montană şi Săcărâmb;
- Uzina Metalurgică Zlatna[307].

Foto 19 – Săcărâmb
(gravură de G. Hess)

Zăcământul minier de la Săcărâmb, unic în Europa deoarece conține aur combinat cu telur şi seleniu, a fost descoperit la începutul anilor '40 ai secolului al XVIII-lea. Familia mineralogului Ignaz von Born, care a descris pentru prima dată minereurile unice de la Săcărâmb, s-a implicat în demararea activității prin constituirea unei asociații miniere pe cuxe care în anul 1748 dădea 14 kg de aur şi 19 kg de argint. Tatăl lui Ignaz von Born moare la sfârşitul anului 1748 şi soția acestuia oferea gratuit împărătesei Elisabeta a Austriei 16 cuxe; se apreciază că acest gest va fi benefic pentru continuitatea şi viitorul mineritului de la Săcărâmb, activitatea extractivă desfăşurându-se neîntrerupt de la mijlocul secolului al XVIII-lea şi până la începutul secolului al XXI-lea. Familia imperială va cumpăra mai târziu încă 22 de cuxe ale minei, iar Statul, prin intermediul Erariului Montanistic, devine, încă din anul 1748, proprietar a 32 de cuxe; din acest moment exploatarea minieră de la Săcărâmb ia caracterul unei exploatări de Stat şi conducerea lucrărilor se face de către funcționarii erariali.

După ce se lucrase pe galeria Maria Veche şi în alte galerii mai mici, la sfârşitul anului 1748 Statul începe săparea galeriei Maria Nouă, aşezată cu 16 stânjeni sub nivelul galeriei Maria Veche, activitate

---

306 Bălănescu Staicu, Achim Valeriu, Ciolte Aurel, *Istoria conducerii mineritului, a metalurgiei neferoase şi preţioase din nord - vestul României. Organizare, coordonare, dezvoltare*, Baia Mare, 2002, p. 87-89.

307 *Enciclopedia României*, vol. III, Bucureşti, 1939, p. 725-726; C. Lazu (coord.), *Les mines des métaux et les usines métallurgiques, propriétes de l'etat roumain exploitées en regie. Entreprises minieres et usines métallurgiques dans la region de Baia Mare*, în „Extrait de „Correspondance Économique Roumaine", X-e année, no. 4, 1928, *passim*.

urmată de săparea unei întregi serii de galerii, toate urmărind deschiderea a cât mai multor câmpuri miniere de exploatare.

Deşi concurat, mai ales în perioada 1749-1790, de către particulari care deschid o serie de galerii pe care apoi le abandonează, fiind sistate spre sfârşitul secolului al XVIII-lea, Statul dezvoltă complexul minier de la Săcărâmb, situat în localitățile Certej, Hondol, Săcărâmb, Nojag, prin săparea unor galerii principale, unele dintre ele funcționând şi după al doilea război mondial, şi prin care zăcământul de la Săcărâmb a fost deschis deja de la sfârşitul secolului al XIX-lea pe o înălțime de 500 m, între orizonturile 821-335 m:

- *galeria Certejul de Sus*, aflată la altitudinea de 325 m, care va fi săpată între anii 1882-1892 când după 5.900 m va ajunge în regiunea filoniană;
- *galeria Francisc*, în lungime de 2.000 m, săpată la altitudinea de 483 m în anul 1824;
- *galeria Iosif*, în lungime de 1.000 m, săpată la altitudinea de 642 m, începând cu anul 1765;
- *galeria Bernard*, în lungime de 1250 m, începută, la altitudinea de 723 m, de către particulari în anul 1751 şi continuată din anul 1752 de către Stat, care o finalizează pe la anul 1757;
- *galeria Maria Nouă*, cu o lungime de 400 m, executată după 1748 la altitudinea de 784 m.

În acest zăcământ erau cunoscute peste 150 de filoane care formau o rețea filoniană foarte deasă într-un câmp filonian de cca 3 km^2. Grupurile de filoane mai importante erau: Magdalena, Ante-Longhin şi Longhin, din primele două obținându-se producția de minereu extras din abataj la sfârşitul perioadei; filoanele aveau conținuturi în aur şi argint variabile, dependente de aparițiile telururilor, mai ales silvanit şi săcărâmbit şi mai rar petzit şi calaverit; rețeaua foarte deasă a filoanelor şi timpul îndelungat în care s-a exploatat dădeau minei aspectul unei mine vechi şi epuizate, lucru accentuat de faptul că mina nu a fost mecanizată şi munca în abataj se desfăşura manual.

Foto 20 – Săcărâmbul văzut de medicul Reinbold din Zlatna, în anul 1825

Caracteristic exploatării de la Săcărâmb este faptul că valorizarea minereurilor s-a făcut întotdeauna prin alegerea în mină a părților bogate ale mineralizației, sistem care s-a practicat până în anul 1935; practicarea acestei metode va face ca în timp să rămână în subteran cantități foarte mari de material cu conținut metalic mai slab, un material de rambleu suficient de bogat pentru ca să formeze obiect de preocupare al specialiştilor de la sfârşitul secolului al XIX-lea – prima jumătate a secolului al XX-lea, atunci când tehnica preparării minereurilor a înregistrat progrese. Pe de altă parte rețeaua de filoane a făcut ca volumul lucrărilor miniere să fie mare, iar transversalele au făcut şi ele să rezulte o mare cantitate de steril, care a fost depozitat, alături de părțile sărace ale mineralizației care rezulta din lucrările de deschidere ale filoanelor şi ale materialului care provenea din trierile de minereu pe halde; în halde era o masă minieră de tonaj mare, şi cu tot conținutul metalic redus – maxim 4-5 g aur/tonă – răspândit variabil şi neuniform, se va naşte interesul pentru valorificarea, după anul 1935, prin metode moderne, a metalului existent aici.

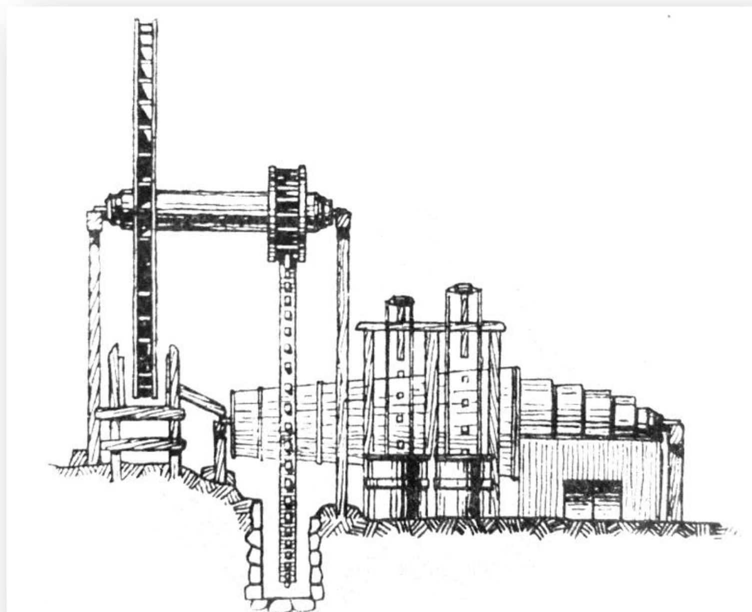

Fig. 3 – Schiţa şteampului construit de Munteanu Urs, din Săcărâmb, în 1798

La Săcărâmb au fost construite în secolul al XIX-lea primele şteampuri regulate din Transilvania, la începutul secolului al XX-lea funcționând un asemenea şteamp la Certej. După primul război mondial mina se va afla într-o situație dezastruoasă şi în anul 1928 se încearcă valorizarea minereului sărac cuarțos la Uzina Metalurgică Zlatna şi se pune problema valorificării haldelor prin flotație. În acelaşi timp, plecându-se de la concluzia că separarea minereului în subteran s-a făcut, în trecut, de la 50 g aur/tonă în sus, s-a tras concluzia că filoanele exploatate trebuiau să fie mai bogate decât haldele, unde se producea şi o alterare a minereului; în anul 1932 s-au făcut studii asupra valorii rambleului.

Experimentările făcute au dus la concluzia că valorificarea minereului din halde şi rambleu prin flotație să se facă în amestec cu minereul sărac, proaspăt exploatat şi în anul 1935 şteampurile sunt înlocuite cu o flotație modernă, construită la Certej, având o capacitate de prelucrare de 250 tone minereu/24 ore şi fiind alimentată cu un amestec format din 30% minereu proaspăt, 30% rambleuri din mină şi 40% minereu de pe halde. În anul 1947 materia primă adusă la prelucrare era formată din: minereu proaspăt extras din mină, formând 30% din alimentarea flotației, şi conținând în medie 3,6 g aur/tonă şi 16 g argint/tonă; minereul de rambleu, formând 10% din alimentarea flotației, şi conținând în medie 2,5 g aur/tonă şi 11 g argint/tonă; minereul de pe haldă, formând 60% din alimentarea flotației, şi conținând în medie 2,5 g aur/tonă şi 8 g argint/tonă. Minereul bogat, având între 50-1.500 g aur/tona de minereu şi între 200-1.200 g argint/tona de minereu se preschimba direct la Uzina Metalurgică Târnăveni, iar concentratele obținute prin flotație se expediau la Uzina Metalurgică Firiza de Jos, de unde argintul aurifer era trimis la instalația de afinare de la Baia Mare, care preda aurul şi argintul la Banca Națională a României [308].

---

308 Serviciul Judeţean Hunedoara al Arhivelor Naţionale (în continuare, SJHAN), Fond *Societatea „Mica”,* dosar 30/1947, f. 25-27; Ioan Marin, *Minele din Săcărâmbu*, în „Miniera”, XIX, nr. 3, 1944, p. 89-93; nr. 4, p. 128-131; Vajda L., *Locul mineritului de la Săcărâmb în cadrul exploatării metalelor preţioase din Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Studia Universitatis Babeş-Bolyai”, series Historia, XVIII, fasc. 1, 1973, p. 53-78, ; Constantin Stan, *Exploatarea rambleurilor la minele Săcărâmb*, în „Miniera”, XII, nr. 7-8, 1937, p. 11-15; nr. 9-10, p. 11-17; nr. 11, p. 9-13; C. Bulgăreanu, *Câteva consideraţii în legătură cu prepararea minereurilor de la Săcărâmb*, în „Analele Minelor din România” (în continuare, „A.M.R.”), XXV, nr. 3, 1942, p. 64-66.

Anul	Mina Săcărâmb [kg aur fin]	RIMMA [kg aur fin]	% din producția RIMMA	România [kg aur fin]	% din producția României
1919	7,723	157,803	4,89	733	1,05
1920	6,724	144,948	4,63	707	0,95
1921	12,124	146,039	8,30	1.104	1,09
1922	7,155	160,005	4,47	1.337	0,53
1923	5,554	177,837	3,12	1.342	0,41
1924	16,137	213,847	7,54	1.311	1,23
1925	16,380	285,866	5,72	1.245	1,31
1926	16,895	250,541	6,74	1.731	0,97
1927	19,955	277,044	7,20	2.006	0,99
1928	30,001	326,901	9,17	1.809	1,65
1929	29,524	360,522	8,18	2.213	1,33
1930	38,310	379,080	10,10	2.672	1,43
1931	53,084	509,334	10,42	2.741	1,93
1932	68,963	475,659	14,49	3.191	2,16
1933	107,574	694,831	15,48	4.435	2,42
1934	143,604	712,607	20,15	3.468	4,14
1935	274,912	937,923	29,31	4.671	5,88
1936	265,988	950,265	27,99	4.977	5,34
1937	290,566	1.102,468	26,35	5.465	5,31
1938	281,857	1.218,065	23,13	4.912	5,73
1939	248,955	1121,057	22,20	4.667	5,33

Tabel 1[309]

Producţia de aur fin a Minei Săcărâmb, 1919-1939

Constatăm că, numai în perioada 1919-1939, Mina Săcărâmb dădea între 4,89%-29,31% din totalul producției de aur fin a RIMMA. şi între 0,41%-5,88% din totalul producției de aur fin a României.

SOCIETĂȚI ŞI ASOCIAȚII MINIERE PE CUXE

În industria extractivă a metalelor prețioase, exploatările particulare au avut un rol important, dând împreună, în anul 1939 de exemplu, cca 75% din producția de aur şi cca 65% din producția de argint a României[310].

Vor exista şi marii producători, în principal, Societatea „Mica”, iar în cazul micilor producători implicați în industria extractivă a metalelor prețioase, *asociația minieră pe cuxe* a fost forma de organizare cea mai uzitată.

În Transilvania unde era valabilă Legea Minieră austriacă din 23 mai 1854, se prevedea constituirea, în conformitate cu legile comune, pe lângă întreprinderile individuale sau sociale, a unei categorii speciale de societăți miniere numite *Gewerkschaft* (*asociații miniere pe cuxe)*. Art. 138 al Legii

309 *Enciclopedia României*, vol. III, p. 1092; *Statistica minieră a României pe anul 1921*, Bucureşti, 1922, p. 154-155; *Statistica industriei extractive*, XLI, 1939, Bucureşti, 1942, p. 12; SJHAN, Fond *Societatea „Mica”,* dosar 14/1914, f. 14; dosar 297/1947, f. 16, 47; dosar 100/1934, f. 70

310 Societatea „Mica”, *Darea de seamă a Consiliului de Administraţie şi Raportul cenzorilor către Adunarea generală ordinară a acţionarilor din 25 mai 1940. Exerciţiul 1939*, Bucureşti, 1940, p. 16.

Miniere prevedea că o „asociație minieră [pe cuxe] este o tovărăşie care are ca scop de a face o exploatare minieră, în care fiecare coasociat răspunde numai cu partea sa adusă ca aport la averea comună, atât în ceea ce priveşte contribuția pentru exploatarea afacerii, cât şi pentru toate obligațiile luate în numele asociației, față de terțe persoane". O asociație minieră pe cuxe avea o avere care se putea diviza în cel mult 128 cuxe (drepturi egale), iar o cuxă în cel mult 100 de părți [311].

Deşi va exista un număr mare de asociații miniere pe cuxe, aportul lor la producția de aur nu va fi semnificativ, nici în perioada de până la primul război mondial şi nici după aceea.

Dacă analizăm perioada interbelică, vom constata că, la începutul acesteia, activitatea desfăşurată de către micii producători se afla în declin, situație care se ameliorează, pe măsură ce Statul conştientizează importanța economică şi socială a prezenței micilor producători în mineritul auro-argintifer şi va lua o serie de măsuri privind:

- reorganizarea serviciile de preschimbare a metalelor prețioase de către Banca Națională a României;
- preluarea concentratului aurifer de către uzinele metalurgice ale Statului;
- accelerarea procesului de validare a drepturilor miniere şi aprobarea Regulamentului special pentru micile exploatări din Munții Apuseni şi din regiunea Baia Mare[312] etc.

Un rol important în această regenerare îl vor avea şi marile societăți, mai ales societatea „Mica", care vor cumpăra/acapara, desigur în propriul interes, cuxe – fie în totalitate, fie în parte – aparținând unor asociații miniere; vom exemplifica prin prezentarea activității a două dintre aceste asociații miniere pe cuxe: „Coranda" şi „Fortuna" din Certej-Hondol, modul cum Societatea „Mica" va căuta să pună concesiunile respective în exploatare, prin menținerea acelor asociații miniere acaparate în totalitate sau în parte, dar a existat şi situația când achiziționarea tuturor cuxelor unor asociații miniere va permite Societății „Mica" să le desființeze, păstrând concesiunile şi valorificându-le[313].

Denumirea asociației	*Concesiuni*		*Participare la avere*			
			Cu părți (cuxe)			
	Nr.	*Suprafața [ha]*	*Total*	*Mica*	*Asociați*	*Alții*
Horea (Luncoiul de Sus)	1	5,7834	25	25,00	-	-
Radu din Curechiu (Curechiu)	5	28,9170	40	40,00	-	-
Sf. Petru din Curechiu (Curechiu)	2	11,5668	128	128,00	-	-
Sf. Nicolae sub Dealul Tisii (Stănija)	1	0,8092	128	128,00	-	-
Baia Buciumanilor (Țebea)	1	5,7834	128	46,58	80,75	0,67
Coranda (Hondol)	6	33,2546	128	64,00	-	64 Soc. Aur
Fortuna (Hondol)	1	5,7834	128	64,00	-	64 Soc. Aur
Sf. Cruce (Crişcior)	1	5,7834	60	60,00	-	-
Sf. Gheorghe din Cornicel (Bucureşci)	1	5,7834	128	128,00	-	-
Sf. Gheorghe şi Ioan (Stănija)	3	0,2427	36	7,93	0,50	27,57
Sf. Ioan Mica (Bucureşci)	1	5,7834	128	118,00	-	10,00
Sf. Lazăr (Crişcior)	1	5,7834	128	94,00	21,00	13,00
Maica Precista (Hărțăgani)	1	5,7834	128	96,00	20,00	12,00

311 *Legea generală minieră din mai 1854*, p. 39.

312 *Regulament special pentru micile exploatări din Munţii Apuseni şi din regiunea Baia Mare (sancţionat prin decretul regal No. 3207 din 14. 11. 27 şi promulgat prin Monitorul Oficial No. 276 din 14. 12. 27)*, în „AMR", XI, nr. 2-6, 1928, p. 162-184.

313 Mircea Baron, *Societatea „Mica". 1920-1948*, Petroşani, 2006, p. 261-272.

Maria la Dosul Măgurii (Hărțăgani)	1	0,8092	128	20,00	-	108,00
Sf. Maria din Stănija (Stănija)	1	0,8092	8	4,67	-	3,33
Măteşata Sf. Petru (Crişcior)	1	5,7834	128	127,00	-	1,00
Sf. Nicolae Baia Crucii (Stănija)	1	0,8092	10	3,00	-	7,00
Sf. Treime din Porcurea (Porcurea)	1	2,8917	128	128,00	-	-
Corporația Carpen (Crişcior)	1	1,4458	7	1,00	-	6,00
Sf. Gheorghe în Dealul Tisii (Stănija)	1	0,8092	12	1,08	-	10,92
Dr. Iuliu Maniu (Valea Iepii)	1	9,2328	128	38,50	-	89,50
Lazăr Orbeştilor (Stănija)	2	1,5267	9	5,58	-	3,42
Sf. Maria din Curechiu (Curechiu)	1	5,7834	7	1,82	-	5,18
Sf. Nicolae (Curechiu)	1	0,8092	128	10,67	-	117,33
Sf. Nicolae la Piua (Bucureşci)	1	0,8092	126	73,00	-	53,00
Panonia din Porcurea (Porcurea)	3	17,3502	36	1,00	-	35,00
Sf. Petru în Dâmbul Medrii (Stănija)	1	0,8092	10	1,75	-	8,25
Acra (Techereu)	1	4,3375	81	3,33	2,25	75,42
Piatră Seacă Nicoale (Almaşul Mare)	1	0,8092	20	1,20	-	18,80
Sf. Treime Brădişor (Techereu)	1	5,7834	16	2,80	3,00	10,20
Buna Speranță Breaza (Zlatna)	3	17,3502	18	3,00	-	15,00
Concordia din Almaşul Mare (Almaşul Mare)	3	17,3502	128	106,00	-	22,00
Sf. Teodor din Vosdoci (Vosdoci)	1	18,4656	128	8,00	-	120,00
Total	*52*	*234,8319*	*2569*	*1540, 91*	*127,50*	*900,59*

Tabel 2[314]

Tablou cu situaţia juridică a asociaţiilor miniere pe cuxe proprietăţi în devălmăşie cu Societatea „Mica" – 31 ianuarie 1950

Statistica minieră a României pe anul 1930 citează pentru întreaga industrie extractivă a metalelor prețioase 78 exploatări miniere aflate în activitate, inclusiv cele ale Statului şi Societatea „Mica", cele mai multe fiind în Munții Apuseni, în număr de 65, dintre care 50 în județul Alba (Roşia Montană, Bucium, Corna, Almaşul Mare, Techereu, Poiana, Breaza) şi 15 în județul Hunedoara (Ruda, Toplița, Băița, Hondol, Crişcior, Săcărâmb)[315]. Era însă mult mai mare numărul, mai ales al asociațiilor miniere pe cuxe şi al exploatărilor individuale care nu desfăşurau nici o activitate productivă sau de explorare, fie pentru că nu aveau forța materială pentru a susține un program viabil, fie pentru că proprietarii se mulțumeau să-şi conserve patrimoniul, pentru a putea să-l tranzacționeze pe piață, sau pentru a putea specula cu cantități de aur obținute pe căi mai mult sau mai puțin licite etc.

Era o caracteristică ce a traversat întreaga perioadă interbelică. *Statistica minieră a României pe anul 1921*[316], ne arată faptul că din 607 exploatări, aparținând unor societăți miniere, asociații miniere, exploatații individuale, mine ale Statului, funcționau 29, restul de 578, adică 95,22%, erau suspendate

314 SJHAN, Fond *Societatea „Mica",* dosar 86/1935, f. 9
315 Ion Rusu Abrudeanu, *Aurul românesc*, p. 270; A. L. Dinopol, *op. cit.*, p. 17-36.
316 *Statistica minieră a României pe anul 1921*, p. 116-129.

pentru că nu s-au încadrat în prevederile legilor şi regulamentelor privitoare la minerit. Dintre cele 150 de mine ale Statului, Societăţi şi asociaţii miniere existente în judeţul Hunedoara, erau în activitate doar Asociaţia minieră „Ruda 12 Apostoli"/Societatea „Mica", Serviciului Minelor Metalice ale Statului Săcărâmb şi Asociaţia minieră pe cuxe „Zarand" din Căzăneşti (care a produs 150 g aur), restul având activitatea suspendată[317].

La mijlocul perioadei lucrurile în regiunea Munţilor Apuseni nu erau cu mult schimbate, la 1 iunie 1936 din cele nouă societăţi miniere numai şase se aflau în activitate; din 300 asociaţii miniere, 173 aveau suspendată activitatea, iar dintre celelalte 127, 50 asociaţii miniere desfăşurau activitate productivă şi 71 executau lucrări de explorare; din cele 89 exploatări ţărăneşti, 50 nu desfăşurau nici o activitate, 22 desfăşurau o activitate intermitentă, iar opt au produs 2,0050 kg aur şi 3,0550 kg argint[318].

Foto 21 – Spălător de aur din zona Bradului

Foto 22 – Şteamp ţărănesc din zona Bradului, în perioada interbelică

Statistica minieră a României pe anul 1932 ne dă o imagine sintetică şi a situaţiei judeţului Hunedoara, situaţie care nu va suferi modificări substanţiale în anii următori. Astfel, din cele 71 de mine ale Statului, Societăţi şi asociaţii miniere, producători individuali, care au desfăşurat activitate productivă, obţinând 3.191,130 kg aur fin şi 5.866,385 kg argint fin, numai opt erau în judeţul Hunedoara: Minele metalice ale Statului din Săcărâmb (75,043 kg aur, 132,743 kg argint), Societatea „Mica" (1801,806 kg aur, 550,436 g argint), Societatea „Mines d'Or de Stănija (13,721 kg aur, 2,005 kg argint), Societatea „Topliţa-Măgura-Concordia" din Băiţa (5,842 kg aur, 2,933 kg argint), Corporaţia minieră Coranda Gheorghe din Hondol (2,288 kg aur, 0,596 kg argint), Asociaţia minieră „Sfântul Ioan Botezătorul" din Hondol (2,217 kg aur, 0,556 kg argint), Eisler Benedict din Băiţa (2,200 kg aur, 0,822 kg argint), Asociaţia minieră „Sfredel Cireş" din Băiţa (1,402 kg aur, 0,578 kg argint)[319].

Vom exemplifica, prezentând preocupările Societăţii „Mica", pentru menţinerea în activitatea a două dintre aceste asociaţii miniere pe cuxe pe care le-a achiziţionat: *„Coranda" şi „Fortuna"* din Certej-Hondol.

---

317 *Ibidem*, p. 116-121.

318 A. L. Dinopol, *Exploatările de aur din Munţii Apuseni şi moţii*, în „Miniera", XI, nr. 7-8, 1936, p. 31.

319 *Statistica minieră a României pe anul 1932*, Bucureşti, 1933, p. 190-197.

Achiziționarea cuxelor celor două asociații miniere a fost o acțiune mai puțin rentabilă din punct de vedere al valorii zăcământului, dar se înscria în politica Societății „Mica” de extensie în întreg patrulaterul aurifer al Munților Apuseni, iar în acest caz particular se apropia de importantul zăcământ pe care Statul îl deținea la Săcărâmb.

În anul 1941 cele 128 de cuxe ale fiecăreia din cele două asociații miniere erau deținute, în proporție de câte 50%, de către Societățile „Mica” şi „Aur”. Grupul de concesiuni Coranda – Fortuna era alcătuit din şapte concesiuni, cu o suprafață totală de 39,0379 ha: şase concesiuni ale Asociației miniere „Coranda” cu 33,2545 ha şi o concesiune a Asociației miniere „Fortuna” cu 5,7834 ha[320].

După primul război mondial proprietari ai cuxelor celor două asociații miniere vor fi cetățeni maghiari, domiciliați în Budapesta şi Sabin Piso din Timişoara. La 3 decembrie 1925 se încheie un Act de transmisiune prin care, contra a câte 100.000 lei, proprietarii maghiari transmit pentru totdeauna, cu titlul de cumpărare, Băncii Economice şi Miniere din Brad şi lui Sabin Piso, cumpărători, câte 59,73 cuxe ale Asociației miniere „Fortuna” şi 59,73 cuxe ale Asociației miniere „Coranda”[321]; Banca şi Sabin Piso vor deveni proprietari pe câte 50% din cele 128 de cuxe ale Asociațiilor, iar în anii 1931-1933, aceştia vor vinde Societății „Mica”, în contul unor datorii, cuxele[322], dimpreună cu toate cele 32 permise exclusive de explorare pe care le posedau în jurul concesiunilor, Societatea „Mica” angajându-se să înceapă lucrările miniere la 1 ianuarie 1933[323].

Se crede că lucrări miniere în Mina Coranda-Fortuna – exploatarea concesiunilor celor două asociații miniere s-a făcut totdeauna dintr-o singură mină, fiind proprietari aceleaşi persoane la ambele asociații miniere – aflată în zona dealurilor Coranda şi Teiul, de pe cele două versante ale văii Măcrişului din comuna Hondol, județul Hunedoara, s-au executat încă înainte de primul război mondial. În anul 1923 erau deschise patru galerii de exploatare: Nicodim, care a încrucişat trei filoane; Ludovic, ce a deschis filonul Von; Nicolae şi Rigi, în lungime de 730 m; existau 320 m linii de cale ferată, o instalație de şteamp cu şase săgeți din lemn şi lucrau 20-25 de muncitori[324].

Banca Economică şi Minieră Brad şi Sabin Piso vor da în arendă exploatarea de la Hondol la 26 iulie 1926, pentru o perioadă de cinci ani, la trei arendaşi din Certej, arendaşii obligându-se să cedeze proprietarilor toată producția de argint, iar din producția de aur 10% în primele şase luni, iar apoi 25% în natură, sau în bani, inclusiv din sulful şi şlicurile care s-ar valoriza[325]. Cei trei arendaşi nu s-au ținut de treabă, Sabin Piso le cere să demisioneze şi confruntat cu imposibilitatea de a putea gestiona mina, sugerează Băncii posibilitatea vânzării, invocând numele Societății „Mica”[326].

Societatea „Mica” a executat, între anii 1933-1941, lucrări de explorare şi deschidere, din care a rezultat că filoanele cunoscute în trecut au fost exploatate în total sau cel puțin pe porțiunile rentabile. Filoanele întâlnite în lucrările noi executate de către Societatea „Mica” nu s-au dovedit a fi suficient de rentabile pentru a putea fi exploatate în condițiile economice de la sfârşitul perioadei interbelice. Deşi s-a coborât prin puț la 80 m sub galeria principală Nicodim, filoanele nu s-au dovedit a fi exploatabile, deşi sporadic aveau şi până la 15 g aur/tona de minereu; ca grosime variau de la câțiva cm la 50 cm. Prin lucrările executate până în anul 1941, filoanele întâlnite, atât pe orizontul Nicodim, cât şi la orizontul 80 m, au fost deschise doar pe câțiva zeci de metri, mineralizarea acestora dovedindu-se a fi discontinuă, iar conținutul în aur scăzut.

Societatea „Mica” a cheltuit la Hondol, între anii 1934-1941, 10.003.270 lei, pentru nevoi de personal, materiale, diverse. În acest timp s-au executat 3.103 m de galerii şi puțuri, ca lucrări de explorare şi deschidere; s-a început pe galeria principală Nicodim, s-au deschis orizonturile 40 m şi 80 m şi s-au săpat trei galerii transversale cu care urma să se intersecteze filoanele; s-a instalat la gura galeriei principale un motor Diesel de 45 HP, cu care se puteau acționa troliul şi ventilatorul, sau pompa centrifugală pentru evacuarea apelor şi ventilatorul; analiza minereului făcută în laboratorul de la Gurabarza a arătat că, conținutul varia între unele urme şi 41,6 g aur/tonă[327].

320 SJHAN, Fond *Societatea „Mica”, dosar* 191/1933, f. 28.
321 *Ibidem*, dosar 40/1926, f. 7, 43-44.
322 *Ibidem*, dosar 191/1933, f. 1; Dosar 18/1932, f. 5-8, 12; dosar 61/1932, f. 54, 92, 132.
323 *Ibidem*, dosar 191/1933, f. 41-42.
324 *Ibidem*, dosar 40/1926, f. 48.
325 *Ibidem*, f. 16.
326 *Ibidem*, dosar 23/1925, f. 40-42, 44, 47, 49-51.
327 *Ibidem*, dosar 10/1941, f. 23-27.

Un raport, privind activitatea pe anul 1938, întocmit de către Societatea „Mica” pentru celălalt coproprietar al cuxelor celor două asociații miniere, Societatea „Aur”, arăta că activitatea de bază la mina principală s-a desfăşurat pe orizontul 40 m. Pentru a descoperi rezerve de minereu, lucrările de la minele vecine arătând că în adâncime filoanele sunt mai bogate, s-a hotărât adâncirea puțului Rodica până la orizontul 80 m, acțiune începută în luna noiembrie 1938; nu s-a întâlnit apă, pentru că nu au fost deschise încă filoane, dar preventiv s-a instalat pe orizontul 80 m o pompă cu un debit de 400 l/min. S-au făcut lucrări de explorare şi la Mina Maria pe unele filoane, fără rezultatele concludente[328].

Lucrările vor fi suspendate temporar, la 22 septembrie 1941, din cauza lipsei de materiale şi de forță de muncă, dar mai ales a imposibilității scoaterii complete şi la timp a apelor din orizontul 80 m; din această cauză mina a fost inundată pe orizonturile 40 m şi 80 m, şi până la nivelul galeriei Nicodim[329]. Într-o analiză făcută în anul 1941 se aprecia că dezvoltarea acestei mine depindea de o conjunctură mai favorabilă pentru aur, pentru că zăcămintele de aici, cu un conținut mediu de 2-3 g aur/tona de minereu, nu puteau fi rentabile la prețul de vânzare al aurului[330]; pentru a face exploatarea rentabilă era necesară explorarea în adâncime, atât pe orizontul 80 m, dar şi pe orizonturile 120 m şi 160 m, dar acest lucru se putea face numai după terminarea războiului[331].

MINELE AURIFERE DIN STĂNIJA / SOCIETATEA „MINES D’OR DE STĂNIJA”

Mineritul pe aceste concesiuni s-a practicat din Antichitate, fiind descoperite pive de piatră pentru măcinatul minereului, galerii săpate cu dalta, unele înguste şi cu tavanul înalt, altele largi şi cu tavanul jos şi având configurația unui trapez. La anul 1890 terenurile aurifere au fost cumpărate de o societate germano – maghiară, controlată de către National Bank für Deutschland din Berlin, care va crea Asociația minieră „Stănija-Fericel”/„Stanizsa-Fericseli aranybányatársulat”. Asociația va executa ample lucrări de explorare, dar rezultatele nu au fost pe măsura aşteptărilor[332]. Din această cauză concesiunile au fost vândute în anul 1908 familiei Albini din Zlatna, dreptul de uzufruct fiind intabulat, prin hotărârea Tribunalului Alba, în anul 1909 în favoarea lui Iuliu V. Albini[333], care câştigă la licitație, în anul 1912, bunurile imobile existente în cartea funduară minieră, proprietăți ale Asociației miniere „Stănija-Fericel”, contra sumei de 41.000 cor.[334].

Pe baza dreptului de proprietate dobândit în anul 1912, la 16 aprilie 1919 Iuliu V. Albini va înființa Asociația minieră pe cuxe [120 cuxe] „Stănija-Albini”, şi dreptul de proprietate asupra imobilelor care erau înscrise în cartea funduară minieră pe numele Asociației miniere „Stănija-Fericel” vor fi trecute direct pe numele Asociației miniere „Stănija-Albini”[335].

Iuliu V. Albini va exploata principalele rezerve, în anii 1911-1913 plătind despăgubiri Primăriei şi unor locuitori ai comunei Stănija pentru folosirea apei şi tulburarea acesteia în aval de şteampurile pe care le avea instalate aici[336].

La 1 octombrie 1923 se va încheia între Iuliu V. Albini şi Societatea „Mica” un contract de vânzare – cumpărare, prin care Societatea „Mica” va cumpăra, cu prețul de 12 milioane lei, cele 120 cuxe ale Asociației miniere „Stănija-Albini”, împreună cu cele 63 concesiuni = 365,0887 ha, care se aflau pe teritoriul comunelor Almaşul Mare, Techereu, Stănija, După Piatră[337], va prelua minele cunoscute în epocă pentru bogăția lor în aur nativ şi va crea aici o structură administrativă, *Societatea „Mica”. Conducerea exploatărilor Stănija*.

328 *Ibidem*, dosar 35/1935, f. 290-291.
329 *Ibidem*, f. 11.
330 *Ibidem*, dosar 27/1929, f. 28.
331 *Ibidem*, dosar 10/1941, f. 26.
332 *Ibidem, dosar* 1/1946, f. 60.
333 *Ibidem*, dosar 206/1933, f. 174.
334 *Ibidem*, dosar 47/1926, f. 51.
335 *Ibidem*, f. 6-7.
336 *Ibidem*, dosar 17/1923, f. 49-50.
337 *Ibidem*, f. 101, 128.

Societatea „Mica” va prelua, de asemenea: o instalație de șteampuri; motor cu gaz de cărbune de lemn Fiedling, de 35 HP; generator pentru foc şi pentru distilat gazul; dinam de 1,5 HP, pentru producerea energiei electrice necesară la iluminatul șteampurilor; cărbunăria; atelierul de fierărie[338].

În primă instanță se considera posibil ca, făcându-se unele completări şi reparații la instalațiile existente şi la lucrările de pregătire care existau în subteran, producția acestor mine să urce de la şase la zece kg aur lunar. În acelaşi timp se aprecia că deşi rezerva probabilă de minereu a acestei mine era foarte mare, extinderea exploatării nu se putea face fără realizarea unui program complex de investiții[339].

Rapoartele anuale ne arată/recunosc că aceste investiții complexe nu se vor realiza, Societatea „Mica” nefiind încă dispusă să investească masiv[340] şi mărginindu-se să facă lucrări curente de deschidere, cercetare, explorare şi exploatare.

Un *Expozeu asupra Exploatării Stănija pe anul 1929* ne dă o imagine asupra activităților şi a configurației minelor:

- S-au executat lucrări de cercetare, în luna ianuarie 1929 terminându-se lucrările de redeschidere la mina Malița. S-a constatat că mina era puțin exploatată, lucrările străvechi în daltă, cât şi cele din secolul al XIX-lea, rămânând la stadiul cercetărilor, singurele lucrări de exploatare fiind făcute în apropierea hotarului minei Zapodia, cu care Mina Malița se afla în legătură. Cercetarea a demonstrat că filoanele erau subțiri, cu o grosime de 5-15 cm, cu aur puțin, legat de sulfuri, dintre care predomină pirita; de aici concluzia că mina Malița era nerentabilă.

  Tot în luna ianuarie 1929 s-a început redeschiderea galeriei Ana din orizontul Popa (orizontul Albini). Filonul galeriei se prezenta însă slab, dar în coperişul acestui filon se găsea un altul, care avea aceleaşi caracteristici cu filonul Vilanela, considerat a fi cel mai bogat din complexul Stănija.
- S-au executat lucrări de exploatare la orizontul Grofoaia; aici s-a continuat exploatarea filonului Vilanela şi deschiderea sa înspre partea estică a câmpului minier.

  Pe orizontul Popa s-a deschis filonul Vilanela în direcția estică, iar pe filonul Emanoil s-a executat un suitor până la orizontul Elena, care urma să fie folosit ca rostogol.
- Cele mai importante lucrări de exploatare s-au realizat pe suborizontul 30 m. În puțul Lazăr s-a deschis şi s-a luat în exploatare filonul Vilanela; rezultatele au fost bune, atât în ceea ce priveşte aurul liber, cât şi minereul pentru stampare. În puțul Valeria s-au deschis filoanele Sever, Albini şi Sfânta Treime care, bogate pe orizontul Popa, aveau valori mici aici.
- În anul 1929 s-au stampat 3.025 tone minereu, o cantitate mică, comparativ cu capacitatea de prelucrare a instalației. Cauza principală a reprezentat-o lipsa apei, dar şi defectarea frecventă a motorului cu gaz; tot lipsa apei a făcut ca aurul legat de sulfuri să se piardă în proporție de 50%[341].

Anul	*Minereu stampat [t]*	*Aur brut*					*Total*	
		Stampat [kg]	*Nativ [kg]*	*Concentrate [kg]*	*Total*	*Grame / tone*	*Aur fin [kg]*	*Grame /tonă*
1923	2.409	16,673	8,921	0,670	28,264	10,9	23,2344	9,6
1924	1.675	14,154	5,546	0,820	20,520	12,2	16,3112	9,7
1925	3.087	24,361	5,053	-	29,414	9,5	23,0876	7,4
1926	3.088	16,240	12,264	-	28,504	9,2	21,2458	6,8
1927	3.703	18,250	8,819	-	27,069	8,9	20,0087	5,4
1928	3.496	13,183	15,272	4,004	32,459	9,2	24,5446	7,0

338 *Ibidem*, f. 35-41.

339 „A.M.R.”, VII, nr. 5, 1927, p. 54.

340 Societatea „Mica”, *Darea de seamă a Consiliului de Administraţie şi Raportul cenzorilor către Adunarea generală ordinară a acţionarilor din 27 aprilie 1929. Exerciţiul 1928*, Bucureşti, 1929, p. 9.

341 SJHAN, Fond *Societatea „Mica”*, dosar 8/1929, f. 5-10.

1929	3.038	19,990	45,967	3,400	69,357	22,8	60,8325	20,0
1930	3.784	33,984	18,372	10,547	62,904	16,6	46,5103	12,3
1931	3.920	30,257	15,959	17,071	63,288	16,1	43,5195	11,0
1932	2.119	10,949	5,005	9,480	25,435	12,0	15,4168	7,2
1933	2.951	24,918	15,436	13,734	54,089	18,3	39,4884	13,3
1934	4.818	22,432	5,240	1,766	29,438	6,1	23,4309	4,8

Tabel 3[342]

Producţia de aur a Minei Stănija, 1923-1934

În anii următori producția de aur la minele din Stănija va fi în descreştere din cauza epuizării rezervelor vizibile de minereu. Un raport din anul 1933 considera că activitatea minieră desfăşurată la aceste mine s-a mărginit aproape numai la deschiderea terenurilor pe care Societatea „Mica” le-a deținut în aceste regiuni şi că, „de când suntem proprietarii întreprinderii Stănija nu am făcut nici un fel de lucrări serioase de explorare, cum ar fi necesar pentru o Societate de rangul nostru”. Mai mult se aprecia că rezervele vizibile de minereu nu ajungeau pentru mai mult de trei ani şi că erau necesare lucrări miniere ample, care să oblige apoi şi la modernizarea instalațiilor de prelucrare a minereului; pentru aceasta trebuiau începute două galerii transversale spre nord şi spre sud[343], lucrări care vor demara în anul 1933, când s-au săpat peste 1.000 m[344].

În anul 1933 minele de la Stănija au fost vândute de către Societatea „Mica” unui Grup francez, pentru a crea, cu sprijinul capitalului străin, un nou centru minier important în Munții Apuseni.

La 1 octombrie 1932 la Paris, subscrişii: A. Barral, reprezentanta Lloyd & National Provincial Foreign Bank Ltd., Paris, ing. Ion P. Gigurtu, director general al Societății „Mica”, A. Pecriaux din Paris, ing. Adolf Sieber, directorul „Mica” Brad, pe de o parte şi un grup de oameni de afaceri francezi, pe de altă parte, constituiau o asociație în participație, cu numele Association „Franco-Roumaine”. Asociația se constituia cu scopul de a facilita toate tranzacțiile în vederea formării, în România, a unei societăți pe acțiuni cu numele Société des Mines d'Or de Stănija, [Société Anonyme Française d'Exploitation Minière „Mines d'Or de Stănija”/Societatea „Mines d'Or de Stănija”]. Capitalul Asociației era de 600.000 franci francezi, din care A. Pecriaux deținea zece părți, ing. Ion P. Gigurtu - 30 părți, ing. Adolf Sieber - 20 părți, iar 200 de părți erau rezervate unor subscritori[345].

Această Asociație pare a fi rezultatul inițiativei unui Grup francez care obținuse opțiuni, mai ales pentru concesiunile deținute de dr. Ioan Radu, pe vârful muntelui Fericel[346]. Grupul francez s-a adresat apoi Societății „Mica” care va accepta să-şi dea concursul la constituirea unei Societăți franceze importante şi a admis să completeze primele concesiuni cu concesiunile limitrofe ale Societăților „Mica” şi „Pyrit” şi cu permisele de explorare corespunzătoare, operațiune prin care se va crea un complex minier de 1.240 ha, care putea constitui o bază serioasă pentru exploatarea aurului[347].

Astfel, printr-un act de vânzare-cumpărare[348] făcut la Brad la 6 octombrie 1933 şi încheiat la 30 octombrie 1933, între Societățile „Mica” şi „Pyrit”, în calitate de vânzător şi Societatea „Mines d'Or de Stănija”, în calitate de cumpărător:

- Societatea „Mica” vindea:
  - toate drepturile de concesiune minieră – 63 concesiuni miniere în comunele Stănija, Almaşul Mare, Techereu, După Piatră – pe care le deținea în regiunea Stănija-Fericel, în virtutea contractului de vânzare – cumpărare intervenit la 1 octombrie 1923 cu Iuliu V. Albini;

342 *Ibidem*, dosar 34/1937, f. 62

343 *Ibidem*, dosar 26/1930, f. 22.

344 Societatea „Mica”, *Darea de seamă a Consiliului de Administraţie şi Raportul cenzorilor către Adunarea generală ordinară a acţionarilor din 24 mai 1934. Exerciţiul 1933,* Bucureşti, 1934, p. 18.

345 SJHAN, Fond *Societatea „Mica”,* dosar 50/1932, f. 6.

346 *Ibidem*, dosar 20/1935, f. 93-94.

347 *Ibidem*, dosar 12/1932, f. 87.

348 *Ibidem*, f. 73-75.

- cele cinci cuxe ale Asociației miniere „Almasy Peter” Muncăceasca din comuna Almaşul Mare, în suprafață de 1,9833 ha;
- permise de explorare „Mica” transformate, referitoare la perimetre în regiunea Stănija-După Piatră[349] şi două perimetre de explorare, în comunele Techereu şi Almaşul Mare;
- toate instalațiile tehnice, maşinile, echipamentele etc.

▪ Societatea „Pyrit” vindea 32 drepturi de concesiune minieră pe care le deținea în regiunea Stănija.
▪ Prețul de vânzare era de 8 milioane franci francezi, din care, Societatea „Mica” primea 7,2 milioane franci francezi, iar Societatea „Pyrit” 800.000 franci francezi
▪ Societatea „Mines d'Or de Stănija” se obliga să sporească capitalul social, înainte de sfârşitul lunii aprilie 1934, la 35 milioane franci francezi, şi în acest caz se obliga să rezerve Societății „Mica” o subscripție de acțiuni de 6 milioane franci francezi, valoare nominală.
▪ Se stipula că din momentul semnării contractului şi până la data anulării sale, Societatea „Mica” va reprezenta Societatea „Mines d'Or de Stănija”, cu titlul de mandatară, pentru orice formalități de îndeplinit, precum şi pentru actele de administrare, exploatare şi orice alte decizii ce trebuiau luate în legătură cu activitatea productivă.

În aceleaşi condiții se va încheia la 30 octombrie 1933, la Brad, un act de vânzare-cumpărare, între dr. Ioan Radu, directorul Liceului „Avram Iancu” din Brad, în calitate de vânzător şi Societatea „Mines d'Or de Stănija”, în calitate de cumpărător, prin care dr. Ioan Radu vindea toate cele 28 de cuxe ale Asociației miniere „Robotin”, din comuna Techereu, județul Alba, cu prețul de 3,6 milioane franci francezi[350].

Pentru a pune în valoare acest complex de concesiuni, planul inițial prevedea constituirea unei Societăți cu un capital social de 35 milioane franci francezi. La 24 mai 1935 capitalul social va fi sporit de la 500.000 franci francezi la 20 milioane franci francezi[351], iar cea mai mare contribuție la constituirea capitalului social îl va avea capitalul românesc, repartiția acestuia fiind următoarea: Societățile „Mica” şi „Pyrit” - 12.555.000 franci francezi (63,28%); dr. Ioan Radu - 1,5 milioane franci francezi (7,5%); Grupul francez fondator - 3 milioane franci francezi (15%); subscripție publică - 2.845.000 franci francezi (14,22)[352].

Statutele Societății „Mines d'Or de Stănija” vor fi publicate la 21 august 1933 într-un Jurnal Oficial la Paris[353], iar autorizația de funcționare a Societății în România, acordată de Ministerul Industriei şi Comerțului, va fi publicată la 21 noiembrie 1934[354]. Societatea „Mines d'Or de Stănija” va avea sediul social la Paris, existând în România un sediu secundar, la Bucureşti şi un sediu al exploatărilor miniere la Stănija.

Societatea „Mica” a fost un factor important în constituirea Societății şi pe parcurs îşi va exercita rolul de actor principal în organizarea şi conducerea activității. Ing. Ion P. Gigurtu, care era preşedinte şi administrator-delegat, cu sarcina de director general, al Societății „Mines d'Or de Stănija”, va fi desemnat prin decizia Consiliului de Administrație al Societății „Mines d'Or de Stănija” din data de 17 septembrie 1934, ca reprezentant al acestuia în România, fiind înzestrat „cu depline puteri ca să lucreze cum este mai bine pentru interesele Societății”[355], iar conducerea tehnică va fi asigurată de ingineri care proveneau din structurile Societății „Mica”[356].

Societatea „Mica” va preda la 1 septembrie 1934, în contul aportului adus la constituirea acestei Societăți, mina Stănija Societății „Mines d'Or de Stănija”, care îşi va începe efectiv activitatea în România de la 1 noiembrie 1934[357].

Societatea „Mica”, prin Direcțiunea Minelor Brad, a asigurat aprovizionarea cu materiale a exploatărilor de la Stănija, în principal şi pentru motivul că avea interesul să reducă la maxim cheltuielile

349 *Ibidem*, f. 69.
350 *Ibidem*, f. 82-83.
351 *Ibidem*, dosar 43/1934, f. 1; dosar 9/1940, f. 48.
352 *Ibidem*, dosar 12/1932, f. 87.
353 *Ibidem*, 34/1934, f. 388; dosar 12/1932, f. 3.
354 Monitorul Oficial, II, nr. 269/21 noiembrie 1934, p. 7230.
355 SJHAN, Fond *Societatea „Mica”*, dosar 12/1932, f. 90.
356 *Ibidem*, dosar 45/1946, f. 111; dosar 9/1940, f. 49; dosar 12/1936, f. 374; dosar 45/1946, f. 38.
357 *Ibidem*, dosar 32/1933, f. 84.

de producție, prin realizarea de economii la personal şi materiale. De altfel, Societatea „Mines d'Or de Stănija" nu avea la Stănija servicii pentru aprovizionarea cu materiale şi alimente, pentru studii geodezice şi geologice, laborator, ateliere de reparații, toate lucrările în legătură cu aceste servicii fiind făcute de către serviciile de la „Mica" Brad, care debitau Societatea „Mines d'Or de Stănija" cu contravaloarea materialelor sau lucrărilor executate[358].

Exista, prin dotările existente, posibilitatea de a continua activitatea sub noua structură administrativă. *Planul de lucru pe anul 1934*[359] prevedea, pe baza lucrărilor de explorare din ultimele 12 luni, continuarea activității în trei regiuni: Stănija, Fericeaua, Podul Ionului. Se considera că înainte de a începe lucrări care să centralizeze transportul şi prelucrarea minereului, era necesar să se continue lucrările de deschidere şi cercetare, iar prelucrarea minereului să se facă în cele două instalații existente la Stănija şi la Asociația minieră „Robotin", şi să se construiască o instalație de prelucrare la Podul Ionului.

Foto 23, 24 – Şteampuri ţărăneşti
aflate în exploatare în perioada interbelică

Potrivit *Programului de lucru şi preliminarului exploatărilor Stănija şi Robotin pe anul 1938*[360], erau în funcțiune: *I*. Exploatarea Stănija, cu minele Stănija, Colț, Muncăceasca; *II*. Exploatarea Robotin, cu minele Roşia şi Podul Ionului.

La toate minele se vor executa lucrări de explorare şi de continuare a transversalele prin care se vor deschide rezerve importante de minereu, iar la uzina de prelucrare de la Stănija se vor instala două celule Callow-McIntosh pentru flotarea rămăşițelor de la amalgamare. În acelaşi timp s-au reunit numeroase concesiuni, aparținând mai multor asociații miniere ale căror cuxe au fost achiziționate, ceea ce va permite o exploatare mai sistematică. Prin toate aceste lucrări se constituie o unitate de exploatare, care curând putea fi pusă în valoare în condiții optime[361].

În anii următori producția va creşte datorită punerii în valoare a diferitelor concesiuni şi cercuri de explorare, cu filoane bine mineralizate, prin lucrări de explorare, pregătire şi întreținere, şi care fac să sporească tonajul de minereu extras; în anul 1940 creşte tonajul prelucrat cu aproape 100% datorită instalării unei noi baterii de cinci săgeți la uzina de stampare[362], iar în anul 1941 creşterea este determinată

358 *Ibidem*, dosar 20/1935, f. 304-305.

359 *Ibidem*, dosar 43/1934, f. 61-64.

360 *Ibidem,* dosar 12/1936, f. 39-44.

361 *Ibidem, dosar* 34/1934, f. 324.

362 Societatea „Mica", *Darea de seamă a Consiliului de Administraţie şi Raportul cenzorilor către Adunarea generală ordinară a acţionarilor din 30 iunie 1941. Exerciţiul 1940*, Bucureşti, 1941, p. 15-16.

de crearea rezervelor, dar şi de completarea instalației de prelucrare a minereurilor de la Roşia-Robotin cu o instalație de flotație compusă din trei celule Callow-McIntosh[363].

În anii 1942-1947 au continuat lucrările de punere în valoare a perimetrelor de explorare limitrofe concesiunilor Societății, s-au executat lucrări de explorare, deschidere şi pregătire, săpându-se transversale, galerii, suitori, scobituri; a existat şi un an secetos, 1943, dar şi marile probleme economice şi sociale de după 23 august 1944. Toate acestea se vor reflecta în cantitatea de metal prețios pe care Societatea „Mines d'Or de Stănija" o va obține.

La sfârşitul perioadei, din toate minele care s-au deschis pe versantul muntelui Fericeaua şi au aparținut Societății „Mines d'Or de Stănija", mai funcționa doar Mina Muncăceasca, cu galeria de acces pe valea Şteampurilor. În Mina Popa nu se mai producea minereu, dar galeria era menținută în stare bună, pentru a se face pe ea circulația personalului şi transportul materialelor spre mina şi uzina Muncăceasca; tot din această galerie se colecta apa necesară pentru alimentarea instalației de stampare de la Mina Muncăceasca. Mina Colți, unde cel mai mult s-a exploatat filonul Roşia, era şi ea închisă, la fel ca şi galeriile, Gheorghe de Sus şi Gheorghe de Jos, sau Speranța, de la Podul Ionului[364].

Anul	*Minereu stampat [t]*	*Aur fin [kg]*	*Argint fin [kg]*	*Anul*	*Minereu stampat [t]*	*Aur fin [kg]*	*Argint fin [kg]*
1934	4.818	23,4309	4,7545	1941	13.026	38,7231	18,2238
1935	4.959	18,7364	-	1942	13.355	39,0720	21,6059
1936	-	-	-	1943	7.814	23,3063	11,4981
1937	1.043	6,8215	5,4354	1944	13.802	43,5054	21,4123
1938	3.688	21,3823	14,6303	1945	12.530	37,1648	17,7209
1939	5.498	40,7960	27,4123	1946	15.051	48,1972	23,8300
1940	10.975	39,1367	27,8330	1947	18.657	84,8866	44,0403

Tabel 4[365]

Producţia Societăţii „Mines d'Or de Stănija", 1934-1947

MINELE AURIFERE DIN BĂIȚA ŞI CĂINELUL DE SUS

Printre suprafețele miniere pe care Societatea „Mica" le va prelua după obținerea complexului minier „Ruda 12 Apostoli" de la Brad se vor situa şi cele de la Băița şi Căinelul de Sus. Aceste concesiuni vor avea o istorie diferită în cadrul complexului „Mica".

La 31 decembrie 1922 Societatea „Mica" cumpără, cu 900.000 de lei, de la trei cetățeni austrieci, obiectele şi drepturile miniere din perimetrele comunelor Băița, Crăciuneşti, Fizeşti şi Căinelul de Sus, Hărțăgani, din județul Hunedoara[366].

Prin acest contract, Societatea „Mica" primea:

- imobile în comuna Căinelul de Sus, pe unul dintre acestea fiind instalate şteampuri; imobile în comunele Băița şi Crăciuneşti, pe unul dintre acestea fiind zidite casele Minei Rudolf din Crăciuneşti;
- 30 concesiuni miniere pentru aur şi argint în comunele Băița, Crăciuneşti, Fizeşti, Căinelul de Sus, Hărțăgani, în suprafață de 239,5879 ha;

---

363 Societatea „Mica", *Darea de seamă a Consiliului de Administraţie şi Raportul cenzorilor către Adunarea generală ordinară a acţionarilor din 30 iunie 1942. Exerciţiul 1941*, Bucureşti, 1942, p. 14.

364 SJHAN, Fond *Societatea „Mica"*, dosar 68/1948, f. 14-20.

365 *Ibidem*, dosar 12/1936, f. 404; dosar 1/1946, f. 62

366 *Ibidem*, dosar 19/1923, f. 2-3. Tranzacţia va fi aprobată prin J.C.M. nr. 114/31 ianuarie 1927 (*Ibidem*, dosar 6/1928, f. 6).

- patru permise de explorare pe teritoriul comunelor Căinelul de Sus, Hărțăgani, Fizeşti şi Crăciuneşti;

Foto 25, 26 – Exploatările aurifere
de la Crăciuneşti, com. Băiţa,
la sfârşitul secolului XIX - începutul secolului XX

- 100 de cuxe din Asociația minieră „Mina de Minereuri din Căinelul de Sus”;
- drepturile de apă pentru şteampurile din comuna Căinelul de Sus, precum şi dreptul de folosință a apei din lacul Statului, ca şi drepturile de apă pentru şteampurile din comuna Crăciuneşti;
- maşini după inventar; toate obiectele şi drepturile uitate; materiale pentru mine şi unelte.

Minele de la Băița s-au exploatat încă din perioada romană. În secolul al XIX-lea se vor constitui trei asociații miniere, care se lichidează treptat şi concesiunile acestora ajung, în cele din urmă, în anul 1918, la cetățenii austrieci, de la care le cumpără Societatea „Mica”[367].

Ca şi la Băița, mineritul de la Căinelul de Sus datează din timpuri vechi, minele de aici fiind amintite de către geologul Johann E. von Fichtel la 1780. La începutul secolului al XIX-lea minele de la Căinelul de Sus au fost lucrate de Stat, apoi trecute particularilor. În anul 1884 se creează Asociația minieră „Kajanelli ércbányatársulat”/„Mina de Minereuri din Căinelul de Sus”, formată din 100 de cuxe, cumpărată la 16 iunie 1918 de cetățenii austrieci de la care cumpără Societatea „Mica”[368].

Imediat după preluare, Societatea „Mica” va întreprinde acțiuni pentru restaurarea vechilor lucrări miniere, în anul 1923 începând şi instalarea la Băița, în locul unei instalații primitive, a unui şteamp californian, compus din două baterii a câte cinci săgeți fiecare. Prin această instalație se spera că se va

[367] *Ibidem*, dosar 38/1923, f. 34-39.
[368] *Ibidem*, dosar 38/1923, f. 28-32; dosar 6/1928, f. 6.

obține câştigarea sulfidelor, cianurarea acestora şi a nămolurilor, astfel ca pierderea în aur la extragere să fie redusă la minim[369]; instalația va fi pusă în funcțiune în noiembrie 1924, prelucrându-se până la sfârşitul anului 999 tone minereu. Efectuarea lucrărilor miniere şi punerea în funcțiune a instalației de prelucrare a minereurilor vor avea urmări imediate; dacă în anul 1923 se vor produce 1,9949 kg aur fin şi 0,8621 kg argint fin, în anul 1924 se vor produce 13,834 kg aur brut, din care 6,120 kg din stampare şi 7,714 kg aur nativ[370].

În continuare însă, rezultatele nu vor fi încurajatoare. În anul 1925, deşi cu rezerve de 30.000 tone minereu, mina de la Băița a lucrat în pierdere, din cauza procentului de recuperare a aurului şi a defectării motorului şteampului, exploatarea fiind oprită cinci luni.

Se aprecia de către conducerea Societății „Mica" că situația se putea îndrepta prin investiții pentru mărirea şteampurilor şi completarea lor cu o instalație de cianurare, prin punerea în valoare a unor noi concesiuni ce ar mări rezerva de minereu, dar acest lucru nu era, în acel moment de actualitate şi, de aceea, mina funcționa cu un personal redus şi se prelucrau intermitent mici cantități de minereu cu care să se acopere cheltuielile[371].

În privința minei de la Căinelul de Sus, se aprecia în anul 1925 că există rezerve bogate, din care au fost deschise deja 5.000 tone de minereu, cu un conținut mediu de 6 g aur/tonă, dar continuarea activității în mod susținut părea a fi o chestiune de viitor, galeriile fiind inundate. Continuarea activității se lega şi de aducerea curentului electric, deocamdată făcându-se mici lucrări de deschidere a căror costuri se acopereau cu aurul liber ce se scotea în înaintare[372].

Cum în anul 1925 şi în anii următori producția minelor de la Băița şi Căinel nu a fost la nivelul aşteptărilor[373], iar pe de altă parte Societatea „Mica" era mai interesată de dezvoltarea Minei Brădişor din complexul minier de la Brad, perspectivele pentru o bună valorificare a investiției nu erau favorabile. În aceste condiții Societatea „Mica" a primit o propunere de cumpărare a acestor mine, acestea fiind înstrăinate începând cu luna iunie 1928[374].

Prin Jurnalul Consiliului de Miniştri (JCM) nr. 542/19 martie 1927 se va aproba ca Asociația minieră pe cuxe „Toplița-Măgura-Concordia", din comuna Troița, județul Hunedoara, să se constituie în Societatea „Toplița-Măgura-Concordia", cu un capitalul social de 10 milioane lei. Asociația minieră „Toplița-Măgura-Concordia" era autorizată să aducă în noua Societate, averea sa în natură compusă din 128 cuxe şi bunuri miniere: 103 concesiuni şi muezine în suprafață de 478,4381 ha[375].

Societății „Toplița-Măgura-Concordia" îi va vinde Societatea „Mica", printr-un contract de vânzare – cumpărare încheiat la 2 octombrie 1928, contra sumei de opt milioane lei, drepturile miniere din perimetrele comunelor Băița, Crăciuneşti, Fizeşti şi Căinelul de Sus, Hărțăgani [376]. În acest mod Societatea „Mica" se debarasa de aceste mine care s-au dovedit a nu fi rentabile şi nici nu aveau o perspectivă imediată.

Totuşi, la 30 decembrie 1932 Societatea „Mica" va cumpăra de la Societatea „Toplița-Măgura-Concordia", cu prețul de 5,5 milioane lei, minele de la Căinelul de Sus[377], pe care le va exploata până la naționalizarea din 11 iunie 1948; pare surprinzătoare hotărârea de a lua înapoi minele de la Căinelul de Sus, un *Plan de lucru pentru mina Căinel pe anii 1937-1941*, scoțând în evidență aceiaşi lipsă a perspectivei în privința acestei exploatări[378].

369 „A.M.R.", VII, nr. 5, 1924, p. 54.
370 *Ibidem*, VIII, nr. 11, 1925, p. 423.
371 *Ibidem*, IX, nr. 5, 1926, p. 390.
372 *Ibidem.*
373 „AMR", IX, nr. 5, 1926, p. 393; X, nr. 5, 1927, p. 323; Societatea „Mica", *Darea de seamă a Consiliului de Administrație şi Raportul cenzorilor către Adunarea Generală ordinară a acționarilor din 5 mai 1928. Exercițiul 1927*, Bucureşti, 1928, p. 21; Societatea „Mica", *Darea de seamă… Exercițiul 1928*, p. 20.
374 Societatea „Mica", *Darea de seamă… Exercițiul 1928*, p. 9.
375 SJHAN, Fond *Societatea „Mica"*, dosar 28/1931, f. 6; „A.M.R.", X, nr. 4, 1927, p. 245.
376 SJHAN, Fond *Societatea „Mica"*, dosar 8/1925, f. 7-9, 16-18.
377 *Ibidem*, dosar 25/1936, f. 16-22.
378 *Ibidem*, dosar 14/1922, f. 290-292.

SOCIETATEA „PETROŞANI”

Alături de cei doi mari producători, Societatea „Mica” şi RIMMA, în anii ’30 ai secolului al XX-lea începe să se implice în industria extractivă a metalelor preţioase, cu bune rezultate, cel mai important producător de cărbune din România, Societatea „Petroşani”. Stimulată şi de către Banca Românească, care încă de la începutul anului 1924 achiziționase 53% din minele de aur de la Almăşel-Porcurea[379], Societatea „Petroşani” va demara activitatea de explorare şi exploatare a resurselor de metale prețioase, începând din anul 1932 în regiunea Munţilor Apuseni şi din anul 1934 în regiunea Baia Mare/Maramureş[380]. În vara anului 1932 Biroul Tehnic al Societăţii „Petroşani” de la Lupeni a primit însărcinarea de a trece la organizarea activității, prin care se urmărea: achiziționarea de terenuri şi drepturi miniere; cercetarea şi evaluarea zăcămintelor de pe terenurile achiziționate; cartarea, prospectarea şi explorarea regiunilor cu zăcăminte; proiectarea lucrărilor de punere în valoare a zăcămintelor rentabile şi a instalațiilor de prelucrare; formarea colectivelor necesare.

Începutul activității se localizează în Munții Apuseni, în regiunea Băița de lângă Deva, unde se oferiseră la vânzare minele de aur ale Societății „Toplița-Măgura-Concordia” de la Crăciuneşti şi Troița-Barbura. Lucrările din această regiune au fost conduse într-un ritm accelerat şi terminate în două luni[381], dar rezultatele au fost negative, din cauza prețului prea mare cerut de vânzător, a dubiului ce a existat asupra conținutului zăcământului. În urma acestui prim contact cu regiunea auriferă şi particularitățile ei, toate lucrările miniere s-au concentrat, sub forma unei singure exploatări, inițial la Porcurea şi apoi la Draica, în Munții Apuseni. S-au întreprins noi campanii de prospectare şi explorare pe o suprafață de peste 200.000 ha, cele mai intense desfăşurându-se la Porcurea în anii 1932-1934[382], dar cu excepția minei „Draica” rezultatele vor fi dezamăgitoare.

Mina *Draica*, cu o concesiune de 36,133 ha, va fi cumpărată în anul 1934 şi va fi exploatată, cu rezultate mediocre, până în anul 1936, când Societatea „Petroşani” va părăsi zona minieră a Munților Apuseni[383], concentrându-se în regiunea Baia Mare/Maramureş. Cauzele acestei noi orientări țineau de poziția de monopol pe care Societatea „Mica” o deținea în regiunea minieră din jurul Bradului şi, în general, în zona Munților Apuseni[384], în valoarea redusă a zăcămintelor cercetate şi, mai ales, în perspectiva pozitivă care se prefigura în partea de nord a României.

ASOCIAȚIA MINIERĂ „RUDA 12 APOSTOLI” / SOCIETATEA „MICA”[385]

În spațiul atât de bogat în resurse minerale auro-argintifere al Munților Apuseni, un loc dominant, mai ales în perioada de peste un secol, cuprinsă între mijlocul secolului al XIX-lea şi mijlocul secolului al XX-lea, îl va avea mineritul din regiunea actualului oraş Brad.

Mineritul din zona Bradului este confirmat de mărturii directe despre lucrările miniere executate, atât în antichitatea daco-romană, cât şi în perioada Evului Mediu, pentru că, „oricât de mulți sclavi şi prizonieri de război ar fi folosit romanii, tot nu ar fi reuşit ca în timp de 150 ani să execute atâtea galerii cu mijloacele timpului lor, ci ele sunt **rezultatul** muncii locuitorilor de baştină, de-a lungul întregului Ev Mediu”[386].

Despre activitatea desfăşurată la minele din jurul Bradului, în perioada de la mijlocul secolului al XVIII-lea şi până la revoluția de la 1848, găsim date sumare la diverşi autori[387]. Se afirmă că, „notițe

---

379 Arhivele Naţionale ale României. Direcţia Municipiului Bucureşti, Fond *„Banca Românească”. Secretariat*, dosar 4/1923, f. 1.

380 SJHAN, Fond *Societatea „Petroşani”. Direcţia Minelor (D.M.). Serviciul Tehnic*, dosar 6/1932-1947, f. 1-10.

381 SJHAN, Fond *Societatea „Lupeni”. Direcţia Minelor (D.M.)*, dosar 173/1931-1932, f. 3.

382 „Miniera”, VII, 1932, nr. 10-11, p. 2430; SJHAN, Fond *„Mina Lupeni”*, dosar 20-12/1934-1936, f. 10.

383 SJHAN, Fond *„Mina Lupeni”*, dosar 20-12/1934-1936, f. 23-25; dosar 20-15/1934-1936, f. 3.

384 SJHAN, Fond *Societatea „Mica”*, dosar 40/1934, f. 65-66.

385 O istorie in extenso a Asociaţiei miniere „Ruda 12 Apostoli şi a Societăţii „Mica”, la, Mircea Baron, *op. cit.* Pentru Asociaţia minieră „Ruda 12 Apostoli”, vezi şi, F. Schumacher, *op. cit.*; o sinteză în limba română a datelor conţinute în lucrarea lui F. Schumacher face dr. Tr. Suciu, *Băile de aur de la Brad*, în „Anuarul XXXVIII al Gimnaziului român greco-oriental din Brad şi al Şcoalei primare anexate acestuia pe al 45-lea an şcolar 1913-1914”, Nagyszeben (Sibiu), 1914, p. 1-19.

386 Ilie Haiduc, *op. cit.*, p. 83.

387 Ion Rusu Abrudeanu, *op. cit.,* p. 255; Ilie Haiduc, *op. cit.*, p. 91; Nicolae Maghiar, Ştefan Olteanu, *op. cit.*, p. 188.

demne de încredere fixează reînceperea lucrărilor mai noi de la Ruda la jumătatea secolului XVIII”[388]. Vor fi deschise o mulțime de mici exploatări aurifere țărăneşti, care vor forma mai târziu complexul minier din jurul Bradului. Pe la anul 1760, în afară de minele de la Valea Arsului, care aparţineau localnicilor grupaţi într-o asociație minieră, celelalte mine, inclusiv cele de la Ruda, au ajuns în posesiunea familiei Ribiczey Adam, care le-a exploatat cu bune rezultate până la răscoala din anul 1784, când acestea au fost devastate. În anul 1791 aceste mine devin proprietatea familiilor conte Toldalagy şi baron Zeyk care întemeiază Asociațiile miniere „Ruda 12 Apostoli” şi „Sfântul Ioan Evanghelistul” din Zdraholț. Noii proprietari nu au făcut lucrări de anvergură, dar în anii ’40 ai secolului al XIX-lea s-a început deschiderea galeriilor: „Victor”, din perimetrul Barza, şi „Ferdinand”, din perimetrul Valea Morii, ce vor deveni galerii principale de exploatare. Luptele duse în Munții Apuseni în timpul revoluției de la 1848, distrugerea minelor şi instalațiilor, au avut repercusiuni negative şi asupra minelor din jurul Bradului, mineritul de aici întrând într-un declin prelungit.

Exploatarea „Ruda 12 Apostoli” este posibil să se fi constituit la sfârşitul secolului al XVIII-lea. Cunoaştem că, exploatarea minieră care se dezvoltă acum a avut ca proprietate principală câmpul minier fundamental „Rudai 12 Apostol”. Acest câmp era delimitat de cele două hotare Maria, donate mai târziu Asociației miniere „Ruda 12 Apostoli”, şi de câmpul minier „Zdraholtz Johann Evangelist”, donat Asociației miniere „Zdraholtz Johann Evangelist” („Sfântul Ioan Evanghelistul” din Zdraholț)[389].

Exploatarea „Ruda 12 Apostoli” poseda 18 terenuri miniere în suprafață de 63.504 stânjeni pătrați vienezi[390]. Se cunoaşte că în anul 1839, Societatea minieră din Ruda a mai primit patru terenuri complementare, în suprafață de 14.112 stânjeni pătrați vienezi[391].

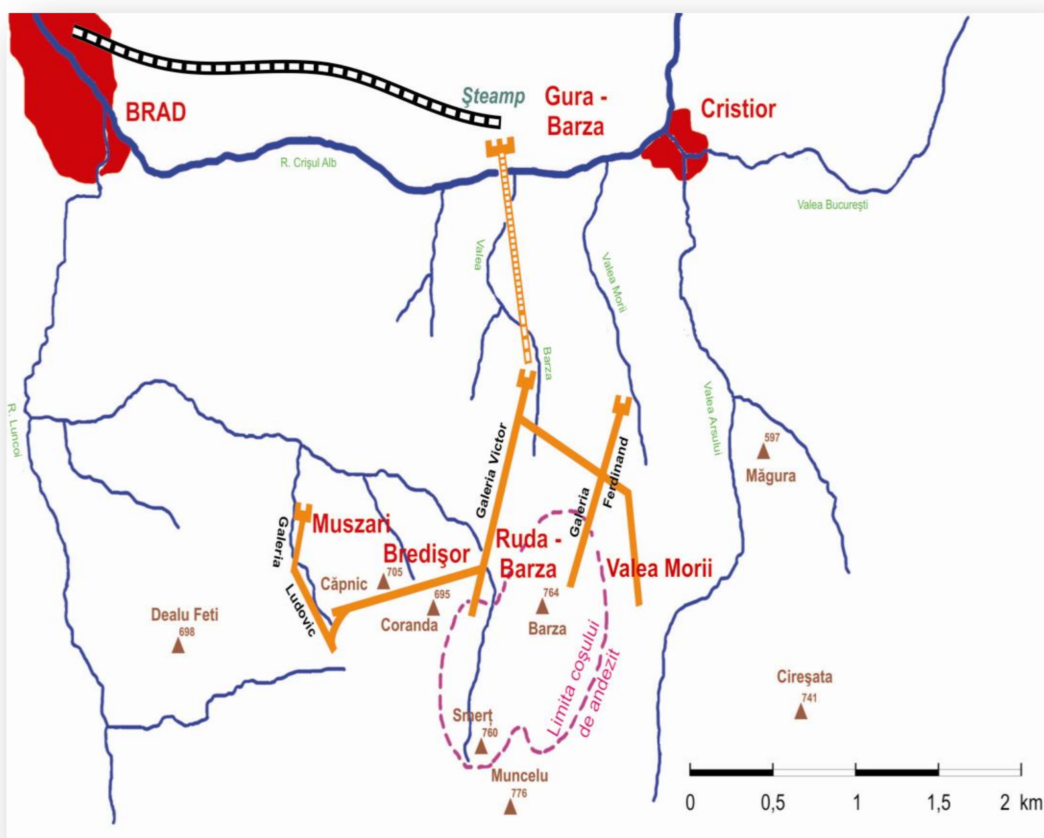

Fig. 4 – Minele de aur ale Asociaţiei „Ruda 12 Apostoli” din Brad

388 Ion Rusu Abrudeanu, *op. cit.*, p. 255.

389 SJHAN, Fond *Societatea „Mica”*, dosar 22/1927, f. 1-32; dosar 188/1933, f. 2-5.

390 1 stânjen pătrat vienez = 3,5966 m^2 (George Tudorică, *Unităţile de măsură europene şi americane*, în „Economia Română”, XXVII, nr. 5-6-7-8, 1945, p. 41).

391 SJHAN, Fond *Societatea „Mica”*, dosar 10/1920, f. 6.

Exploatarea minieră „Ruda 12 Apostoli” din Ruda, era situată în regiunea muntelui Smereciu şi forma un complex minier constituit din: galeria de aeraj (Wetter), galeria Michaeli, galeria 12 Apostoli, galeria Trei Crai, galeria principală romană, denumită şi galeria Anna[392]. Complexului minier, format în hotarul comunelor Ruda, Crişcior, Țărățel, îi mai aparțineau şteampurile de la Crişcior şi Ruda-Brad[393].

În anul 1870, conform proceselor verbale din 1 iulie şi 15 septembrie ale Căpitănatului Minier Zlatna, se va recunoaşte existența acestui complex minier în proprietatea Asociației miniere „Ruda 12 Apostoli”[394].

Cum documentele referitoare la această proprietate s-au pierdut în timpul revoluției de la 1848-1849, proprietarii s-au adresat instanțelor montanistice, pentru a le fi reconstituite drepturile.

Din cartea asociațiilor miniere pe cuxe, deschisă la Căpitănatul Minier Zlatna, se poate trage concluzia că, în decembrie 1858, dreptul de proprietate asupra complexului minier de la Ruda se radia de pe numele proprietarilor, împreună cu părțile lor de cuxe – 128, iar „acele părți se înregistrează laolaltă sub firma „Hochgräfliche Rudaer 12 Apostel Stollner Gewerkschaft” (Firma domnească Societatea galeriei Ruda 12 Apostoli; în fapt, Asociația minieră „Ruda 12 Apostoli”, n. n.)[395].

În timp, proprietarii celor 128 cuxe ale Asociației miniere „Ruda 12 Apostoli” se vor schimba, aşa cum constatăm din cartea asociațiilor miniere pe cuxe[396], în anul 1883 cele 128 cuxe fiind deținute de 15 persoane, membri ai aristocrației maghiare din Transilvania şi Ungaria.

În anul 1884 proprietarii vând cele 128 de cuxe unui cetățean german, care, la rândul său vinde, în acelaşi an, cuxele I-LXXII, iar în anul 1887, cuxele LXXIII-CXXVIII, Societății germane „Harkortschen Bergwerke und Chemische Fabriken zu Schwelm und Harkorten A.G. zu Gotha”; în acest fel societatea germană devine proprietara tuturor cuxelor, şi în consecință a Asociației miniere „Ruda 12 Apostoli”, odată cu activele acesteia.

Asociația „Sfântul Ioan Evanghelistul” din Zdraholț urmează acelaşi traseu ca şi Asociația minieră „Ruda 12 Apostoli”. În august 1858 se radiază înscrierea proprietarilor singuratici cu cele 128 de cuxe şi se înregistrează unitar sub firma „Sf. Ioan Evanghelistul din Zdraholț”, societate auriferă. În baza procesului verbal al Adunării generale a Asociației miniere „Sfântul Ioan Evanghelistul”, ținută la Brad în data de 18 octombrie 1908, Căpitănatul minier Zlatna „intabulează dreptul de proprietate referitor la complexele miniere cu numele patronimic „Sfântul Ioan Evanghelistul”, în favoarea Asociației miniere „Ruda 12 Apostoli”[397].

Preluarea, începând cu anul 1884, contra sumei de 600.000 florini, de către Societatea germană „Harkortschen Bergwerke und Chemische Fabriken zu Schwelm und Harkorten A.G. zu Gotha” a celor 128 cuxe ale Asociației miniere „Ruda 12 Apostoli”, împreună cu minele Ruda şi Barza, iar în anul 1889 a cuxelor Asociației miniere „Sfântul Ioan Evanghelistul” din Zdraholț, împreună cu minele din Valea Morii şi din Valea Arsului, a determinat intrarea complexului minier din jurul Bradului în etapa dezvoltării sale moderne.

În anul 1889, Societatea „Harkortschen Bergwerke und Chemische Fabriken zu Schwelm und Harkorten A.G. zu Gotha” va sprijini Societatea germană „Industrie Gesellschaft Geislingen” din Würtemberg să formeze un complex minier, „Gewerkschaft Goldbergbau Musariu” (Asociația minieră „Minele de aur Musariu”), prin achiziționarea minelor Musariu şi Dealu Fetii, ca şi a minelor altor asociații miniere mici din jurul acestora, mine aflate în proprietatea unor mici întreprinzători, incapabili să facă un minerit eficient[398]. Asociația şi-a început activitatea la începutul anului 1889, efectuând lucrări de cercetare şi prospectare care au permis deschiderea exploatării, a investit în construcția, în anul 1892, a Uzinei de prelucrare de la Racova, dotată cu opt baterii de şteampuri californiene şi având o capacitatea de prelucrare de 182 tone minereu/24 ore[399].

392 *Ibidem*, f. 86.
393 *Ibidem*, dosar 22/1927, f. 31.
394 *Ibidem*, dosar 188/1933, f. 5.
395 *Ibidem*, dosar 22/1927, f. 32.
396 *Ibidem*, dosar 27/1927, f. 26-28.
397 *Ibidem*, dosar 22/1927, f. 60.
398 *Ibidem*, f. 72, 89.
399 Kheil Ottmar, *Metale nobile: Tehnologii de preparare - Uzina Gurabarza*, Deva, 2003, p. 25-28.

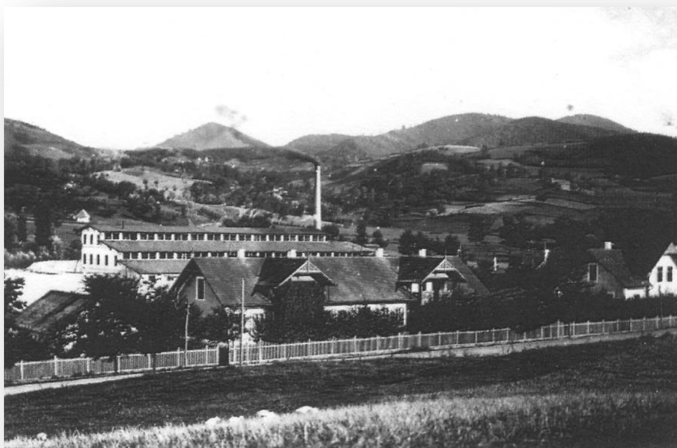

Foto 27 – Colonia şi Uzina de stampare „Racova-Brad”, aparţinând Societăţii „Musariu”, în anul 1900

În anul 1898, în continuarea formării complexului minier „Ruda 12 Apostoli”, Societatea „Harkortschen Bergwerke und Chemische Fabriken zu Schwelm und Harkorten A.G. zu Gotha”, va achiziționa cele 124 cuxe ale Asociației miniere „Minele de aur Musariu”, iar la 2 aprilie 1910 se va decide unificarea Asociației miniere „Minele de aur Musariu” cu Asociația minieră „Ruda 12 Apostoli” şi intabularea întregii averi imobile – formată din 51 concesiuni de exploatare pentru aur şi argint şi una pentru cărbune şi două permise exclusive de explorare din anul 1892 – pe Asociația minieră „Ruda 12 Apostoli”[400].

Societatea „Harkortschen Bergwerke und Chemische Fabriken zu Schwelm und Harkorten A.G. zu Gotha” va face din complexul minier „Ruda 12 Apostoli” cea mai importantă exploatare a metalelor prețioase din întreg Imperiul Austro-Ungar şi în fapt, din întreaga zonă centrală şi sud-est europeană[401]. Se va pleca de la o suprafață exterioară de 0,5 km^2, se va ajunge la 16 km^2 în anul 1903[402], iar în preajma primului război mondial, terenurile miniere concesionate pentru metale aparținând Asociației miniere „Ruda 12 Apostoli”: cele 254 concesiuni – terenul principal Ruda şi 253 concesiuni aflate pe teritoriul comunelor: Ruda, Brad, Crişcior, Țărățel, Ormindea, Luncoiul de Sus – ocupau o suprafață de 1761,3769 ha[403].

Acest complex minier a fost capabil să producă în perioada 1884-1 iulie 1911, 27.919,520 kg aur[404]; în anul 1912 se va obține cea mai mare producție anuală, 2.002,350 kg aur, din care, 936,324 kg aur nativ, iar restul din minereul de stampare; din păcate, în condițiile determinate de primul război mondial, producția va scădea, ajungând în anul 1918 la 610,934 kg aur, minele tinzând să nu mai fie rentabile[405].

În dezvoltarea complexului minier „Ruda 12 Apostoli” se pot distinge trei perioade principale[406]:

- *Perioada 1884-1890*, când se prelucrează, prin stampare, sub 30.000 tone minereu anual, cu un conținut în aur mic şi cheltuieli mari de exploatare;
- *Perioada 1890-1898*, când se prelucrează, prin stampare, între 45-70.000 tone minereu anual, cu costuri destul de mari – 15-18 coroane/tone – dar şi cu o producție care urcă în 1896/1897 la 833 kg aur; se obține o medie de 12 g aur/tonă;
- *Perioada de după anul 1898* când, prin intrarea în funcțiune a Uzinei de prelucrare de la Gurabarza, se vor putea prelucra între 170-190.000 tone minereu anual. Concentrația aurului scade cu 2-3 grame/tonă față de perioadele anterioare, datorită faptului că acum se prelucrează o cantitate mai mare de minereu de şteampuri decât minereu cu aur vizibil. Dar o prelucrare masivă de minereu, chiar mai slab în metal prețios, este mai profitabilă pe termen lung decât exploatarea numai a zonelor ce conțin numai minereu cu aur vizibil, pentru că

400 SJHAN, Fond *Societatea „Mica”*, dosar 10/1920, f. 256-258.
401 F. Schumacher, *op. cit.,* p. 3.
402 *Ibidem,* p. 105.
403 SJHAN, Fond *Societatea „Mica”*, dosar 13/1909, f. 1-12.
404 F. Schumacher, *op. cit.*, p. 106.
405 Nicolae Maghiar, Ştefan Olteanu, *op. cit.***,** p. 216.
406 F. Schumacher, *op. cit.,* p. 87-114.

acest din urmă procedeu va duce, în timp, la epuizarea rezervelor bogate şi la o eficienţă redusă a exploatării. Acest lucru explică, printre altele, longevitatea complexului minier „Ruda 12 Apostoli”, dar şi producţiile pe care reuşeşte să le realizeze în tot acest timp.

Anul	*Total aur extras [kg]*	*Producţia [g/t]*	*Anul*	*Total aur extras [kg]*	*Producţia [g/t]*
1884/1885	60,164	34,45	*1903/1904*	1.654,695	10,41
1885/1886	58,929	49,56	*1904/1905*	1.721,731	10,80
1886/1887	114,384	23,30	*1905/1906*	1.880,306	10,56
1887/1888	209,019	17,64	*1906/1907*	1.713,670	11,94
1888/1889	467,035	19,94	*1907/1908*	1.824,586	11,91
1889/1890	687,630	17,90	*1908/1909*	1.579,916	12,33
1890/1891	770,490	18,21	*1909/1910*	1.575,204	11,87
1891/1892	654,326	18,71	*1910/1911*	1.694,894	12,10
1892/1893	619,725	18,14	*1911/1912*	2.022,350	11,43
1893/1894	530,758	17,12	*1912/1913*	1.876,891	11,37
1894/1895	549,571	17,64	*1913/1914*	1.948,105	10,43
1895/1896	660,567	16,44	*1914/1915*	1.550,695	10,44
1896/1897	833,343	14,77	*1915/1916*	1.244,707	17,27
1897/1898	786,582	15,17	*1916/1917*	942,792	19,48
1898/1899	1.285,344	12,24	*1917/1918*	1.025,654	16,27
1899/1900	1.489,225	11,64	*1918/1919*	670,934	14,68
1900/1901	1.543,727	11,76	*1919/1920*	658,489	10,46
1901/1902	1.525,982	12,16	*1920/1921*	686,051	12,84
1902/1903	1.427,817	10,96			

Tabel 5[407]

„Ruda 12 Apostoli” - producţia de aur, 1884-1921

Minele complexului minier „Ruda 12 Apostoli” se grupau în jurul muntelui Barza: minele Ruda-Barza în masivul muntelui Barza; minele Musariu-Dealu Fetii, la vest, între Dealu Fetii şi muntele Barza; minele Valea Arsului-Valea Morii, la est, între muntele Barza şi muntele Măgura.

Deschiderea lucrărilor miniere s-a făcut de la suprafaţă, prin galerii de coastă, care se continuau cu galerii direcţionale sau transversale care au străpuns dealurile în sus şi în jos, în cruciş şi curmeziş. Pereţii galeriilor erau întăriţi cu grinzi şi stâlpi de stejar, dar cum în cele mai multe locuri piatra era destul de tare, nu era nevoie de lucrări de susţinere, tavanul rămânând în consolă. Pentru exploatarea orizonturilor de sub galeriile principale au fost săpate puţuri, pe care circulau corfe sau colivii acţionate cu ajutorul maşinilor de extracţie dotate cu motoare electrice.

Galeriile principale stăteau în legătură unele cu altele în subteran, minereul extras din abataj fiind scos la suprafaţă prin galeria „Victor”, galeria principală a grupului Barza, începută, în valea Barza după anul 1840, la altitudinea de 346 m. În grupul Ruda-Barza se mai aflau galeriile, Anna – unde se găsesc

407 F. Schumacher, *op. cit.*, p. 106; Societatea „Mica”, *Darea de seamă a Consiliului de Administraţie şi Raportul cenzorilor către Adunarea generală ordinară a acţionarilor din 19 februarie 1922. Exerciţiul 1921*, Bucureşti, 1922, p. 16.

Treptele Romane – Drei Königs şi Zwölf-Apostel; în mina Valea Morii vechea galerie Ferdinand; în mina Valea Arsului galeria Franziska; în mina Musariu vechea galerie Ludwig şi galeria Maria.

Minereul extras din abataj se încarca în râzne care erau concentrate, până formau mici garnituri trase de cai, care erau duse până în zona galeriilor de transport. În galeria „Victor" tracțiunea se realiza cu ajutorul locomotivelor electrice, pe o distanță de 5.700 m; avea câte o bifurcație spre minele Valea Morii şi Musariu, şi până la bifurcația spre Mina Valea Morii calea ferată era dublă.

Pentru transportul la suprafață se folosea funicularul Barza – Gurabarza, construit în anul 1898, funicularul de la Mina Țebea la gara Brad, de unde pornea la Gurabarza calea ferată industrială în lungime de 6,4 km.

După preluarea întregului complex din jurul Bradului, din cauza faptului că vechile şteampuri nu prea aduceau venit, iar încercările de amalgamare cu ajutorul cianurii de potasiu, făcute pe aceste instalații, nu au reuşit, dar şi în condițiile producției neaşteptat de bogate în aur din anii '90 ai secolului al XIX-lea, Societatea va construi între anii 1897-1898 noua Uzină de prelucrare de la Gurabarza, care să înlocuiască instalațiile de la Şteampurile Vechi şi de la Crişcior, ca şi cele de la Racova ale Asociației miniere „Minele de Aur Musariu", abandonate în anul 1903.

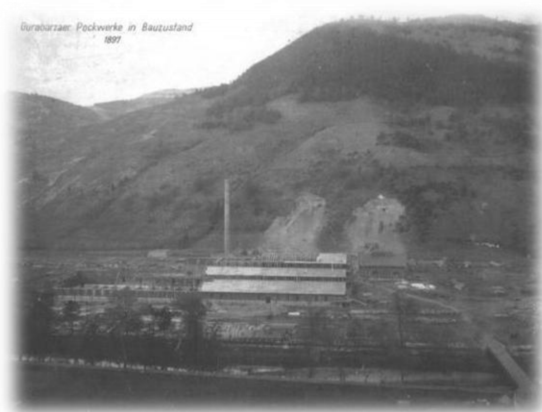

Foto 28, 29 – Şteampurile de la Gurabarza,
în timpul construcţiei şi construcţia finală (1897-1898)

Această instalaţie modernă, considerată a fi cea mai mare uzină de acest fel din Imperiul Austro-Ungar şi din întreaga Europă, avea o capacitate de prelucrare a minereurilor extrase din întregul complex minier „Ruda 12 Apostoli" de 150.000-190.000 tone anual[408]. Uzina a fost construită pe malul drept al Crişului Alb, față în față cu gura văii Barza, începând să funcționeze la 8 august 1898 şi avea 18 şteampuri californiene:

- 14 şteampuri mari cu câte două baterii a cinci săgeți de 360 kg greutate fiecare;
- patru şteampuri mici cu câte trei baterii a cinci săgeți de 180 kg greutate.

Pentru obținerea energiei necesare la punerea în mişcare a şteampurilor, a funicularului, şi pentru producerea electricității necesare la iluminat, la funcționarea locomotivelor în mină, la acționarea diferitelor motoare electrice, s-au realizat instalații corespunzătoare: două maşini cu vapori, sistem Compound, cu condensare pentru acționarea şteampurilor; două generatoare de curent alternativ, cu o putere instalată de 770 kW; două dinamuri pentru acționarea trenurilor electrice din mina Barza şi pentru iluminat; patru cazane mari, care produceau abur de 300^0 C la 12 atmosfere.

Tot în curtea şteampurilor mai erau: atelierele de tâmplărie, lăcătuşerie, fierărie, necesare pentru realizarea reparațiilor la şteampuri şi în mine; gaterul; laboratorul de analize chimice şi pentru stabilirea conținutului metalelor prețioase; cuptoarele pentru ars aurul etc.

Forța de muncă provenea dintre băştinaşii din zona Bradului, dar şi din cei care în timp s-au stabilit aici. Muncitorii localnici erau aproape în totalitate români, dar în timp au fost aduşi muncitori şi

408 Despre întregul flux tehnologic şi instalaţiile de la Uzina de prelucrare Gurabarza vezi în extenso la, Kheil Ottmar, *op. cit.*, p. 28-51.

funcționari din alte zone ale Transilvaniei şi chiar din alte părți ale Imperiului austro-ungar: români, dar mai ales maghiari, germani, evrei, italieni etc.

Foto 30 – Galeria principală „Victor" de la Mina Barza, la 1908

Foto 31 – Colonia muncitorească Barza la începutul secolului al XX-lea

În anul 1910, lucrau în complexul minier Ruda „12 Apostoli" 2.195 persoane, dintre care: 23 de persoane erau funcționari, 97 persoane supraveghetori şi 2.075 persoane muncitori. Dintre aceştia: 73 supraveghetori şi 1.655 muncitori lucrau la cele cinci mine: Barza, Ruda, Valea Morii, Valea Arsului, Musariu; 21 supraveghetori şi 316 muncitori lucrau la Şteampuri; un supraveghetor şi 95 muncitori lucrau la mina de cărbuni Țebea, iar doi supraveghetori şi nouă muncitori lucrau la pădure.

În mină se lucra într-un singur schimb, munca – şutul – fiind de 10 ore, de la ora 6 dimineața la ora 4 după-amiază, iar la şteampuri se lucra în două schimburi á câte 12 ore.

Societatea a avut în vedere asigurarea unor condiții de muncă şi de viață decente pentru angajații săi. Pentru muncitori şi pentru funcționarii cu un salariu lunar mai mic de 200 coroane Societatea a constituit o Casă de ajutorare (Bruderlade), a cărei scop era: să plătească medicul, tratamentul medical şi medicamentele; să restituie cheltuielile de înmormântare; să dea ajutor văduvelor, orfanilor, celor incapabili de muncă. Pentru funcționari s-a înființat o Asociație (Fond) de pensii, creată pentru a asigura o pensie corespunzătoare membrilor ei, în acelaşi timp cu asumarea unor responsabilități pentru văduvele şi orfanii foştilor funcționari.

La Brad Societatea avea un spital cu 16 paturi, iar pentru copiii funcționarilor şi ai muncitorilor Societatea susținea două şcoli elementare la Gurabarza şi Musariu.

Societatea a creat „Consumul", cu magazine la Gurabarza şi Musariu, unde angajații puteau să-şi procure, contra cost, produse alimentare şi industriale de strictă necesitate.

Societatea a asigurat în Brad şi prin coloniile sale, de la Gurabarza şi Musariu, locuințe gratuite, mai ales pentru funcționari. Muncitorii locuiau prin satele regiunii, cei mai mulți fiind din Țărățel, Ruda, Crişcior, Brad, Valea Bradului, Luncoiul de Jos, Luncoiul de Sus, dar şi din Bucureşci, Şesuri, Zdrapți, Hărțăgani, Vaca, Țebea, Vălişoara etc.

Aceasta era Asociația minieră „Ruda 12 Apostoli" ale cărei acțiuni „au fost în mâinile unui grup financiar german şi chiar şi kaiserul Wilhelm II a fost între proprietari şi în întreaga Europă a fost amintită această regiune auriferă ca câmpurile de aur din California"[409].

[409] „Aradi Közlöny", din 23 decembrie 1933, în, SJHAN, Fond *Societatea „Mica"*, dosar 12/1933, f. 52.

SOCIETATEA „MICA”

Societatea „Mica” a fost în perioada 1920-1948 cel mai mare producător de aur din România şi, în acelaşi timp, cea mai importantă societate minieră implicată în extracția metalelor prețioase din partea centrală şi de sud-est a Europei.

În 3 martie 1920, prin autentificarea Tribunalului Ilfov şi a sentinței din 10 martie 1920 a aceluiaşi Tribunal, sunt aprobate Actul Constitutiv, respectiv, Statutele Societății „Mica”[410], care era astfel autorizată să funcționeze legal. Pe baza acestor decizii, acelaşi Tribunal eliberează la 22 martie 1920 un certificat prin care se certifica că, în registrul de firme sociale, sub nr. 165/1920, era înscrisă firma SARM [Societate Anonimă Română Minieră] „Mica”, cu un capital social de 21 milioane lei[411], cu sediul social în Bucureşti. Societatea se constituia pe o durată nelimitată, cu scopul în primul rând de exploatare a concesiunilor de „mica”, precum şi exploatarea oricărei mine din țară şi străinătate; Societatea va putea înființa orice industrie sau comerț ca anexă sau necesar exploatării, putând înființa sucursale, agenții, filiale, fie în România, fie în străinătate[412].

Societatea „Mica” se va transforma, treptat, dintr-o societate comercială care îşi propunea să exploateze o resursă minerală fără mare importanță economică – mica albă (muscovit) – într-un adevărat holding care, bazându-se pe resursele create prin exploatarea metalelor prețioase, va avea participații importante sau a fost prezent în diverse ramuri ale economiei româneşti.

Preluarea complexului minier „Ruda 12 Apostoli”. Primul pas, şi care s-a dovedit de altfel cel mai important, în jurul acestei realizări construindu-se întreaga existență a Societății „Mica” până la actul naționalizării principalelor mijloace de producție din 11 iunie 1948, îl va reprezenta achiziționarea drepturilor pe care Societatea germană „Harkortschen Bergwerke und Chemische Fabriken zu Schwelm und Harkorten A.G. zu Gotha” le avea asupra complexului minier din jurul Bradului: minele de aur ale Asociației miniere „Ruda 12 Apostoli”.

Vorbim despre un complex industrial important prin extensia sa şi, mai ales, prin valoarea sa intrinsecă. Astfel, în anul 1920, la preluarea sa de către Societatea „Mica” acest complex era compus din:

- 1.762 ha concesiuni pentru exploatarea aurului şi argintului, situate în comunele Brad, Tărățel, Crişcior, Bucureşci, Şesuri, Hărțăgani, Luncoiul de Jos, Luncoiul de Sus, Ormindea şi 104 perimetre exclusive de explorare;
- minele de aur de la Ruda, Barza, Valea Morii, Valea Arsului, Musariu şi Brădişor;
- 194 ha concesiuni pentru exploatarea cărbunelui în comunele Țebea şi Mesteacăn şi drepturi de explorare în aceleaşi comune, pe cca 41 ha;
- Mina Țebea;
- 1.803 iugăre de pădure;
- cuxe la şase asociații miniere mai mici;
- cale ferată industrială în lungime de 50 kilometri;
- Uzina de prelucrare de la Gurabarza;
- Uzina electrică de la Gurabarza;
- funiculare;
- atelier mecanic;
- laborator;
- clădiri pentru activități industriale;
- locuințe pentru funcționari şi muncitori etc.[413]

Fiecare dintre părți va avea motive temeinice pentru a încerca o apropiere, conducătorii Societății „Mica” recunoscând la împlinirea a zece ani de la constituirea Societății că „Societatea, înființată cu scopul exploatării zăcămintelor de „mică” a avut prevederea şi energia să schimbe obiectul principal al activității ei îndată ce a constatat că reuşita, din motive neprevăzute, în direcția pornită nu mai era

410 „AMR”, III, 1920, nr. 3-5, p. 281-289.

411 Capitalul social de 21 milioane lei, era divizat în 42.000 acţiuni a câte 500 lei valoare nominală, fiind subscris în cote diferite de către fondatori: Transilvania. Bancă pentru Comerţ şi Industrie, 6 milioane lei; Banca Sindicatului Agricol Ialomiţa, 6,4 milioane lei; Societatea Română de Industrie şi Comerţ, 4,5 milioane lei; Rudolf Brandsch, 1 milion lei; ing. Anton Esser, 1.850.000 lei; dr. C.V. Maltezeanu, 650.000 lei; ing. Ion P. Gigurtu, 600.000 lei.

412 SJHAN, Fond *Societatea „Mica”*, dosar 4/1920, f. 2.

413 *Ibidem*, dosar 5/1925, f. 3-18.

posibilă. Achiziționarea minelor de aur „Ruda 12 Apostoli” în anul 1920, făcută înainte ca aceste mine să fie forțate să-şi suspende activitatea, a fost o operațiune fericită”[414]. Pe de cealaltă parte, Asociația minieră „Ruda 12 Apostoli” se afla într-o situație dificilă, prinsă între prevederile Tratatelor de pace încheiate la sfârşitul primului război mondial, deloc favorabile capitalului german, lipsa lucrărilor de investiții, pentru deschideri şi pregătiri, epuizarea filoanelor bogate, prețul scăzut al aurului achiziționat de către Stat, tensiunile sociale şi riscul încetării activității, cu repercusiuni asupra dreptului de a mai deține concesiunea minieră etc.

Vor avea loc mai multe runde de tratative. Astfel, la 3 mai 1920 se ajunge la o înțelegere când, în schimbul a 40 milioane mărci germane vânzătorul, „Rudaer 12 Apostel Gewerkschaft” (Asociația minieră „Ruda 12 Apostoli”), vindea Societății „Mica”, „întreaga lui proprietate din Transilvania…”[415].

Prin procesul-verbal încheiat la 10 august 1920[416] se stabilea că, Societatea „Mica” era pusă formal în posesia Asociației miniere „Ruda 12 Apostoli” şi o putea reprezenta în fața autorităților, iar cu conducerea efectivă a Direcțiunii Minelor de la Brad era însărcinat directorul exploatării, ing. Adolf Sieber[417], iar prin Convențiunea definitivă, încheiată la 10 noiembrie 1920[418], se stabilea că, Societatea „Mica” intra definitiv în proprietatea cuxelor şi a proprietății tuturor bunurilor Asociației miniere „Ruda 12 Apostoli”.

La 20 octombrie 1921 Societatea „Mica” va plăti prețul negociat, de 15 milioane mărci germane şi va primi cele 128 de cuxe ale Asociației miniere „Ruda 12 Apostoli”[419], ca şi cele 124 de cuxe ale Asociației miniere „Minele de aur Musariu” care fusese încorporată în anul 1910[420], transcrise de către Căpitănatul Minier Zlatna pe numele Societății „Mica”[421].

Inspectoratul VI Minier Zlatna va confirma la 31 octombrie 1922, printr-un *Atestat oficios*, că SARM „Mica” Bucureşti era „proprietara şi posesoarea exclusivă a tuturor proprietăților care pe vremuri erau proprietatea Societății miniere „Ruda 12 Apostoli”[422], a cărei firmă s-a schimbat pe firma următoare: „Mica” Societate Anonimă Română Minieră. Exploatarea minelor de aur şi de cărbuni „Ruda 12 Apostoli”.

„Mica” SARM Exploatarea minelor de aur şi de cărbuni Brad. Procesul de preluare a Asociației miniere „Ruda 12 Apostoli” nu a fost lipsit de obstacole, dar deja în iunie 1920 Societatea „Mica” înțelegea să-şi exercite autoritatea asupra complexului minier din zona Bradului. Ing. Ion P. Gigurtu[423], în calitate de administrator-delegat al Consiliului de Administrație al Societății „Mica”, va trimite, în iunie 1920, o *Înştiințare către funcționarii şi lucrătorii minelor „Ruda 12 Apostoli”*, în care arăta că din acel moment minele au trecut în proprietatea Societății miniere române „Mica”, care „speră să continue lucrările şi exploatările vechii Societăți cu acelaşi succes şi să le dea în scurt timp o dezvoltare şi mai mare”. Această cumpărare s-a făcut în timpuri foarte grele pentru vechea Societate, greutăți pe care le moştenea Societatea „Mica” şi, ing. Ion P. Gigurtu exprima convingerea că, „noua Societate va lucra în perfectă înțelegere cu lucrătorii şi funcționarii ei…”. De asemenea, se stabilea, din nevoia de a realiza o continuitate în activitatea productivă, dar probabil, şi din necesitatea de a-i mulțumi pentru aportul la preluarea Asociației „Ruda 12 Apostoli”, ca ing. Adolf Sieber să fie menținut în fruntea minelor de la Brad, ca director al Societății – lucru care se va întâmpla până la dispariție sa

---

414 Societatea Mica, *Darea de seamă a Consiliului de Administraţie şi Raportul cenzorilor către Adunarea generală ordinară a acţionarilor din 17 mai 1930. Exerciţiul 1929*, Bucureşti, 1930, p. 7.

415 SJHAN, Fond *Societatea „Mica”, dosar* 27/1927, f. 3-4.

416 *Ibidem*, dosar 29/1927, f. 13-14.

417 Despre ing. Adolf Sieber, vezi, Mircea Baron, Volker Wollmann, *Inginerul minier Adolf Sieber (1882-1935)- personalitate şi rol în spaţiul socio-economic şi cultural al Ţării Zarandului*, în „Istoricul Dan Demşea la a 70-a aniversare”, ediţie îngrijită de dr. Peter Hügel şi dr. Felicia Aneta Oarcea, Arad, 2011, p. 270-287.

418 SJHAN, Fond *Societatea „Mica”*, dosar 29/1927, f. 11-12.

419 *Ibidem*, dosar 19/1927, f. 15.

420 *Ibidem*, dosar 27/1927, f. 22.

421 *Ibidem*, f. 20.

422 *Ibidem*, dosar 24/1924-1925, f. 5.

423 Ing. Ion P. Gigurtu (1886-1959), care timp de 25 de ani va fi conducătorul de facto al Societăţii „Mica”, a făcut studii de inginerie la Academia de Mine din Freiberg (1906-1908) şi la Şcoala Politehnică din Berlin-Charlottenburg (1908-1911).Despre ing. Ion P. Gigurtu vezi şi Mircea Baron, Volker Wollmann, *op. cit.*, p. 279-280; C. C. Giurescu, *Amintiri*, Bucureşti, 2000, p. 448; Mircea Muşat, Ion Ardeleanu, *România după Marea Unire*, vol. II, partea II, Bucureşti, 1988, p. 1080-1125, 1142-1318; Nicolae C. Nicolaescu, *Enciclopedia şefilor de guvern ai României*, Bucureşti, 2006, p. 162-164.

prematură la 30 octombrie 1935 – şi ca director al Asociației miniere „Ruda 12 Apostoli” – până la dizolvarea acesteia în 20 iunie 1927 – dându-i depline puteri pentru administrarea bunurilor, în numele Societății „Mica”[424].

Trebuie precizat că, până în anul 1927, deşi cuxele şi activele mobile şi imobile ale Asociației miniere „Ruda 12 Apostoli” au fost cumpărate de către Societatea „Mica”, Asociația a continuat să existe de sine stătător, fiind subordonată, administrativ şi tehnic, Direcțiunii Generale a Societății „Mica” de la Bucureşti[425], dar cu schimbarea în anul 1922 a titulaturii în „Mica” SARM Exploatarea minelor de aur şi de cărbuni „Ruda 12 Apostoli”, cu sediul la Brad[426].

Modificarea statutului exploatărilor din zona Bradului se va produce şi în contextul obligației de a se pune în aplicare prevederile art. 258 din Legea Minelor din 4 iulie 1924, care cerea asociațiilor miniere, pentru a li se recunoaşte şi valida drepturile, să se transforme, în termen de trei ani de la promulgarea legii, în societăți anonime române[427]. De aceea, în adunarea generală a Asociației miniere „Ruda 12 Apostoli” din 20 iunie 1927 se va decide:

- dizolvarea definitivă a Asociației miniere;
- transcrierea întregii averi a Asociației dizolvate pe Societatea „Mica”, fiind această Societate singura proprietară a acțiunilor miniere (cuxe) şi astfel proprietara de drept şi până astăzi a întregii averi a Asociației miniere, acum dizolvată”[428], hotărâre confirmată de către instanța cărții funduare miniere a Tribunalului Alba[429].

În toată perioada până la naționalizarea Societății „Mica” din anul 1948, titulatura complexului minier din jurul Bradului a fost, *„Mica” SARM Exploatarea minelor de aur şi de cărbuni Brad*. Vom folosi în continuare, „Mica” Brad sau Direcțiunea Minelor Brad.

Toată istoria lui Societății „Mica” Brad s-a realizat într-o structură organizatorică articulată care, în afara unor modificări care nu erau de substanță, a rămas în linii mari aceeiaşi în toată perioada sa de existență; mai mult, se păstrează o structură moştenită de la Asociația minieră „Ruda 12 Apostoli”.

Ca exemplu, un *Tablou cu serviciile* aflate la „Mica” Brad sau în cadrul Societății „Mica” şi care erau coordonate de către Direcțiunea Minelor Brad, din 9 februarie 1935, ne arăta că existau:

- „Mica”, Exploatarea minelor de aur şi de cărbuni Brad cu:
    - Funcționarii şi angajații cu leafă lunară de la exploatări;
    - Mina Barza-Brădişor;
    - Mina Valea Morii-Valea Arsului;
    - Mina Musariu;
    - Uzina şteampurilor Gurabarza;
    - Laboratorul;
    - Serviciul Maşinilor din Gurabarza;
    - Magazia Centrală Gurabarza;
    - Biroul Central Brad;
    - Mina de cărbuni Țebea;
    - Economatele Silvice;
    - Secția Agricolă;
- „Mica” Bucureşti cu:
    - Exploatarea minei Căinel;
    - Exploatarea minei Birtin;
    - Exploatarea minei Bucureşci;

în anul 1938 alături de Exploatarea minei Bucureşci se adaugă:
- Exploatarea minei Sfântu Gheorghe Cornățel, Sfinții Petru şi Pavel, Sfântu Ioan;

424 SJHAN, Fond *Societatea „Mica”*, dosar 8/1921, f. 222-223.
425 Societatea „Mica”, *Darea de seamă… Exercițiul 1921*, p. 15.
426 SJHAN, Fond *Societatea „Mica”*, dosar 22/1927, f. 1.
427 C. Hamangiu, *op. cit.*, vol. XI-XII, 1922-1926, p. 676-677.
428 SJHAN, Fond *Societatea „Mica”*, dosar 10/1920, f. 236, 239.
429 *Ibidem*, f. 238.

- Asociațiile miniere „Fortuna” şi „Coranda” Hondol;
- Asociația minieră „Traian” din Căraci.

În anul 1936 la acestea se adaugă:

- Asociația minieră „Sfântu Andrei” din Crişcior;
- Exploatarea Asociației miniere „Sfântu Gheorghe Şuluțiu” Roşia Montană;
- Uzina metalurgică Diciosânmartin (astăzi Târnăveni, jud. Mureş).

În anul 1939 nu mai sunt în această organigramă, Asociația minieră „Sfântu Gheorghe Şuluțiu” şi Uzina metalurgică Diciosânmartin[430].

Toată această structură va fi încadrată cu angajați, muncitori şi funcționari.

Este un truism să afirmăm că printre factorii determinanți ai politicii de personal a Societății, factorul economic va avea un rol decisiv. Era un adevăr de care conducătorii Societății „Mica” au trebuit să țină seama, creşterea sau scăderea numărului de angajați fiind într-o anumită măsură influențată de conjunctura economică.

Statistica ne arată că în primii ani de după preluarea complexului „Ruda 12 Apostoli” de către Societatea „Mica” are loc o scădere a numărului de angajați.

Anul	*Exploatări şi Direcțiunea Minelor*				*Tip de personal*	
	Ruda 12 Apostoli	*Țebea*	*Alte mine*	*Total*	*Tehnicieni şi lucrători*	*Administrație şi servitori*
1921	1.883	322	-	2.205	2.174	31
1922	2.160	355	-	2.515	2.485	30
1923	1.990	497	-	2.487	2.441	46
1924	1.792	466	-	2.258	2.201	57
1925	1.489	386	-	1.875	1.818	57
1926	1.454	326	-	1.780	1.726	54
1927	1.989	337	-	2.326	2.283	43
1928	2.012	309	-	2.321	2.280	41
1929	2.052	300	-	2.352	2.307	43
1930	2.012	288	-	2.300	2.244	56
1931	2.133	289	-	2.422	2.366	56
1932	2.185	200	-	2.385	2.289	96
1933	2.326	181	-	2.507	2.392	115
1934	2.395	191	45	2.631	2.527	104
1935	2.406	193	70	2.669	2.540	129

Tabel 6[431]

Evoluţia personalului de la „Mica” Brad, 1921-1935

[430] *Ibidem*, dosar 46/1935, f. 1.
[431] *Ibidem*, dosar 24/1922, f. 4-47; dosar 25/1922, f. 4-49.

Anul	Total	Din care		
		Funcționari	Diurniști	Muncitori
1936	2.645	176	79	2.390
1937	2.781	173	100	2.508
1938	2.991	155	107	2.729
1939	3.012			
1940	3.230	191	142	2.897
1941	3.197	215	88	2.894
1942	2.859	211	76	2.572
1943	2.951			
1944	2.860	286		2.574
1945	4.048	322		3.762
1946	4.310	335		3.975
1947	3.952	319		3.633

Tabel 7[432]

Evoluţia personalului de la „Mica” Brad, 1936-1947

Procesul va fi determinat de reducerea activității productive, care se reflectă prin închiderea minei Ruda şi restrângerea pentru o perioadă de timp a activității la Mina Valea Morii, dar şi de preocuparea conducerii Societății „Mica” de a raționaliza fluxul productiv, în principal prin închiderea unor locuri de muncă nerentabile, prin asigurarea locurilor de muncă cu numărul optim de angajați etc.

După anul 1927 numărul angajaților creşte, pe măsura creşterii producției, dar şi a activităților anexe pe care Societatea le realiza, în folosul rentabilității firmei; interesant este faptul că în perioada crizei economice din anii 1929-1933, ca un reflex şi al faptului că valorificarea aurului nu a avut de suferit din cauza scăderii globale a activității economice, numărul angajaților continuă să crească, tendință care, cu un mic recul în anii 1942-1944 – când au fost mulți angajați mobilizați sau concentrați, lucru care va determina un deficit de efectiv[433] – se va accentua în anii 1945-1947.

Dincolo de număr, este importantă calitatea şi gradul de calificare a celor care au lucrat la „Mica” Brad. O statistică comparativă ne arată că creşte numărul angajaților cu studii superioare, ca şi al celor calificați, acest lucru fiind posibil şi prin sistemul de pregătire dezvoltat de Societatea „Mica”, dar şi necesar, pe măsura extinderii activității productive, al dezvoltărilor tehnice şi tehnologice.

[432] *Ibidem*, dosar 50/1936, f. 49; dosar 13/1937, f. 49; dosar 4/1947, f. 321; dosar 11/1940, f. 76; dosar 23/1941, f. 31; dosar 11/1942, f. 30; dosar 5/1944, f. 45; dosar 4/1945, f. 38; dosar 11/1945, f. 116; dosar 226/1946, f. 37; dosar 35/1947, f. 42

[433] *Ibidem*, dosar 11/1941, f. 1-22.

<table>
<tr><th rowspan="2">Categorii de angajați</th><th colspan="4">Anul</th></tr>
<tr><th>1921</th><th>1930</th><th>1938</th><th>1947</th></tr>
<tr><td colspan="5">I. Funcționari</td></tr>
<tr><td>Ingineri, chimiști și geologi</td><td>14</td><td>19</td><td>37</td><td>34</td></tr>
<tr><td>Funcționari tehnici subsol</td><td>63</td><td>91</td><td>75</td><td>76</td></tr>
<tr><td>Funcționari tehnici suprafață</td><td>-</td><td>-</td><td>43</td><td>65</td></tr>
<tr><td>Funcționari administrativi</td><td>19</td><td>31</td><td>107</td><td>163</td></tr>
<tr><td>Total I</td><td>96</td><td>141</td><td>262</td><td>338</td></tr>
<tr><td colspan="5">II. Muncitori subteran</td></tr>
<tr><td>Prim mineri și supraveghetori</td><td>-</td><td>79</td><td>117</td><td>173</td></tr>
<tr><td>Mineri</td><td>735</td><td>557</td><td>317</td><td>577</td></tr>
<tr><td>Ajutori mineri</td><td rowspan="7">496</td><td rowspan="7">438</td><td>133</td><td>180</td></tr>
<tr><td>Bărdași</td><td rowspan="2">150</td><td>154</td></tr>
<tr><td>Ajutori bărdași</td><td>48</td></tr>
<tr><td>Zidari</td><td rowspan="2">94</td><td>60</td></tr>
<tr><td>Ajutori zidari</td><td>30</td></tr>
<tr><td>Vagonetari</td><td>565</td><td>402</td></tr>
<tr><td>Curățitori</td><td>155</td><td>117</td></tr>
<tr><td colspan="5">III. Muncitori suprafață și alte categorii de angajați</td></tr>
<tr><td>Ucenici</td><td>13</td><td>49</td><td>-</td><td>153</td></tr>
<tr><td>Băieți la zi</td><td>13</td><td>-</td><td>104</td><td>42</td></tr>
<tr><td>Zilieri</td><td>679</td><td>613</td><td>824</td><td>988</td></tr>
<tr><td>Femei</td><td>6</td><td>-</td><td>33</td><td>168</td></tr>
<tr><td>Meseriași</td><td>81</td><td>167</td><td>237</td><td>458</td></tr>
<tr><td>Îngrijitori de mașini</td><td>12</td><td>107</td><td>-</td><td>-</td></tr>
<tr><td>Lucrători lemnari</td><td>62</td><td>-</td><td>-</td><td>-</td></tr>
<tr><td>Lucrători la funicular și gardieni</td><td>-</td><td>124</td><td>-</td><td>-</td></tr>
<tr><td>Personal administrativ</td><td>6</td><td>21</td><td>-</td><td>-</td></tr>
<tr><td>Învățători</td><td>6</td><td>-</td><td>-</td><td>-</td></tr>
<tr><td>Medici</td><td>-</td><td>4</td><td>-</td><td>-</td></tr>
<tr><td>Total II+III</td><td>2.109</td><td>2159</td><td>2.729</td><td>3.550</td></tr>
<tr><td>Total general</td><td>2.205</td><td>2.300</td><td>2.991</td><td>3.888</td></tr>
</table>

Tabel 8[434]

Efectivul „Mica” Brad pe categorii de angajați

[434] *Ibidem*, dosar 24/1922, f. 22, 48; dosar 25/1922, f. 20; dosar 90/1947, f. 19-20

Societatea „Mica” a căutat, prin acceptarea prevederilor contractelor colective de muncă, în cazul muncitorilor[435] şi prin decizii ale Consiliului de Administraţie, în cazul funcţionarilor, să asigure un nivel al veniturilor corespunzător pentru angajaţii săi, fără ca acest lucru să însemne şi că aceştia vor fi totdeauna mulţumiţi cu ceea ce Societatea oferea.

Luând ca exemplu anul 1941[436], constatăm că veniturile muncitorilor erau asigurate din salariu, la care se adăugau:

- primă, pe schimb de lucru;
- un plus între 50%-150% peste salariul normal pentru munca suplimentară;
- ajutor familial pe schimb de lucru, după categorie şi după numărul membrilor de familie;
- ajutor de înmormântare pentru soţie şi pentru copii;
- gratificaţii, constând dintr-un salariu dublu, ca participare la beneficii;
- muncitorii, care nu aveau locuinţă proprie, primeau locuinţă în coloniile Societăţii, cu preţ redus de 10-120 lei lunar şi, în plus, un drept de energie electrică şi material pentru încălzit;
- diferite ajutoare în bani, sau sub formă de burse de studiu şi cărţi;
- anual erau trimişi la mare, pe cheltuiala Societăţii, 100 de copii ai muncitorilor.

Sistemul de salarizare al funcţionarilor care va fi operaţional în cea mai mare parte din existenţa Societăţii „Mica” se va aplica de la 1 ianuarie 1931[437]:

- funcţionarii tehnici superiori beneficiau, în afara salariului lunar, de o tantiemă anuală după bilanţ, iar cei care intrau în mină primeau şi o indemnizaţie specială de 2.500 lei lunar;
- funcţionarii tehnici inferiori beneficiau de salariu lunar, plus o primă lunară după producţia de aur nativ, aur de stampare sau cărbune;
- funcţionarii administrativi, în afară de lefurile lunare, nu mai beneficiau de nici o primă sau tantiemă, toate acestea fiind încorporate în salariu.

Toţi funcţionarii, indiferent de categorie, mai primeau pe lângă salariu:

- burse de studiu pentru copii, diverse ajutoare şi cărţi;
- locuinţă în natură sau sub forma indemnizaţiei de chirie, care reprezenta 1/5 din salariu;
- material de încălzit – lemne şi cărbune – şi curent electric;
- un ajutor familial de câte 1.000 lei lunar, pentru soţie şi fiecare copil minor;
- inginerii care făceau serviciul în mină primeau o indemnizaţie lunară fixă pentru uzura hainelor şi încălţămintei;
- primeau una sau două gratificaţii anuale, de Paşti şi de Crăciun, echivalente cu câte un salariu lunar;
- Societatea plătea o contribuţie de 14% din salarii pentru toţi funcţionarii membri ai Casei de Pensiuni.

Fiecare angajat al Societăţii „Mica” avea dreptul la:

- câte două perechi de bocanci anual cu preţ redus de 200 lei perechea;
- pentru fiecare membru de familie angajaţii primeau, cu preţ redus, câte 10 kg făină şi 0,5 kg untură lunar. Celelalte alimente: slănină, cartofi, zahăr, tutun etc., coloniale, îmbrăcăminte, se puteau cumpăra prin „Consum” cu preţul de cost;
- unelte în mod gratuit, lămpi de carbid cu preţ redus;
- ajutoare de boală şi de accidente;
- premii pentru purtarea exemplară în interesul Societăţii etc.[438]

ACTIVITATEA PRODUCTIVĂ

Minele complexului „Mica” Brad. În complexul minier „Ruda 12 Apostoli” existau patru grupe mari de filoane, ordonate în câmpurile miniere Valea Morii, Barza-Ruda, Brădişor, Musariu Vechi şi Nou.

Grosimea filoanelor varia între ele, dar şi la acelaşi filon; erau filoane care ajungeau până la 2,5 m grosime, cel mai gros fiind filonul Magdana din câmpul minier Barza-Ruda. Lungimea filoanelor era şi

[435] Vezi, de exemplu, prevederile Contractului colectiv din anul 1941 (*Ibidem, dosar* 17/1935, f. 222-226).

[436] *Ibidem*, dosar 17/1935, f. 223-224.

[437] *Ibidem*, Dosar 17/1935, f. 265, f. 23-24.

[438] *Ibidem*, Dosar 2/1932, f. 265-267; Dosar nr. 3/1944, f. 272-273, 386-391.

aceasta variabilă, cele mai lungi fiind de peste 1 km, ca în cazul filoanelor Clara, Sofia, Michaeli, toate din câmpul minier Barza-Ruda, Francisca, din câmpul minier Valea Morii. Materialul constitutiv al filoanelor din aceste câmpuri miniere era cuarțitos, cu un conținut de aur argentifer; aceasta era situația generală, dar luate separat filoanele aveau structuri diferite[439].

Rentabilitatea exploatărilor din regiunea Brad era dată de concentrarea foarte mare a minereului şi aurului în porțiuni mici, cuprinse în filoane bine dezvoltate, relativ groase şi formate din rocă moale, trăsătură care determina ca cheltuielile de exploatare să fie reduse[440].

În anul 1920 la preluarea complexului „Ruda 12 Apostoli" de către Societatea „Mica" erau în exploatare numai minele Musariu, Ruda-Barza şi Valea Morii veche. Dar situația era dificilă, în activitate deplină aflându-se numai mina Musariu, unde în anul 1920 s-au început pregătirile pentru exploatarea filoanelor de pe orizontul 90 m. Exploatarea în celelalte două mine era redusă, deoarece filoanele erau aproape epuizate; rezervele vizibile de minereu erau complet exploatate, lucrându-se direct în continuarea filoanelor[441].

Pentru a putea menține activitatea la un nivel care să permită continuarea exploatării, Societatea „Mica" va trece imediat după preluarea complexului „Ruda 12 Apostoli" la aplicarea unui program de deschideri şi pregătiri, de reparații şi modernizări a instalațiilor de transport şi de extracție.

Ing. Adolf Sieber va propune Direcțiunii Generale a Societății „Mica", în martie 1922, un amplu program cu privire la noile lucrări de explorare şi pregătire care trebuiau executate în anii următori, „în prima linie în teritoriile care ne aparțin şi mai târziu în teritoriile pe care eventual le vom cumpăra", mai ales prin executarea unor galerii transversale pe orizonturile existente, în toate minele şi spre câmpurile miniere care urmau să se deschidă, în acelaşi timp cu realizarea unor galerii de legătură şi planuri înclinate, dar şi cu adâncirea puțurilor Musariu, Brădişor, Iuliu, pentru explorarea orizonturilor până la 120 m[442]; era un program, gândit pentru o dezvoltare de cel puțin zece ani, legat, desigur, de celelalte componente ale activității productive din cadrul complexului minier „Ruda 12 Apostoli", în special a reparării, întreținerii şi modernizării instalațiilor de preparare[443].

Evoluția produsă în cadrul complexului minier „Ruda 12 Apostoli" până la mijlocul anilor '30 ai secolului al XX-lea a fost descrisă de către geologul Vasile Selegianu[444]. Acesta constată că, Societatea „Mica" a executat lucrări importante: intensificarea exploatării în Mina Musariu nou şi deschiderea orizonturilor noi mai adânci; descoperirea şi exploatarea unor porțiuni foarte bogate în teritoriul minier Paltin; deschiderea şi exploatarea unui filon foarte bogat în teritoriul minier Brădişor, filonul Ana; înaintarea galeriei transversale Brădişor sud-sud-vest, în teritoriul minier Brădişor; începerea exploatării filonului nr. 25/37 din mina Brădişor, concomitent cu sistarea completă a exploatării în minele Barza-Ruda, Musariu Vechi, Valea Morii Nord.

În timp s-au realizat lucrări întinse de explorare şi exploatare şi în minele vechi – Musariu Vechi, Barza, Valea Morii veche – dar şi în minele care se exploatau în anul 1935: Musariu Nou, Brădişor, Valea Morii Sud, Paltin.

În afară de minele principale se mai execută lucrări de exploatare, dar mai ales de explorare, şi în alte părți ale teritoriului aurifer Brad, însă de o intensitate mai redusă.

Evoluția activității subterane la minele de aur, în perioada anilor 1936-1948, atât la minele complexului „Ruda 12 Apostoli", dar treptat şi în regiunile în care se va extinde acest complex, sau în minele care vor intra sub coordonarea Direcțiunii Minelor Brad, poate fi urmărită din analiza făcută anual în dările de seamă ale Consiliului de Administrație al Societății „Mica", din rapoartele anuale de gestiune pe anii 1945-1947 şi programul lucrărilor de exploatare pe anul 1948.

---

439 *Descrierea geologică rezumativă a zăcămintelor auro-argentifere din revirele Valea Morii, Barza-Ruda, Brădişor, Musariu, 1929*, în, SJHAN, Fond Societatea „Mica", dosar 16/1928, f. 4-9.

440 V. Selegianu, *Teritoriul aurifer Musariu, Brădişor, Barza, Ruda, Valea Morii, Paltin, Valea Arsului (din punct de vedere geologic-minier şi economic)*, în „Miniera", X, nr. 9-10, 1935, p. 21.

441 SJHAN, Fond *Societatea „Mica"*, dosar 5/1925, f. 15.

442 *Ibidem*, dosar 60/1932, f. 26-29.

443 *Ibidem*, dosar 13/1922, f. 80-90.

444 Vasile Selegianu, *op. cit.,* în „Miniera", IX, nr. 7-8, 1934, p. 11-15; nr. 9-10, p. 10-14; nr. 12, p. 20-24; X, nr. 1, 1935, p. 21-24; nr. 2, p. 29-31; nr. 4, p. 22-24; nr. 7-8, p. 19-22; nr. 9-10, p. 18-21.

Constantă rămâne preocuparea pentru creşterea rezervelor vizibile şi probabile de minereu, fără de care nu se putea spera la menținerea producției la un nivel rentabil. Se considera că pentru a creşte permanent producția de aur trebuia mărită în primul rând rezerva vizibilă de minereu la minimum 1.500.000 tone. Acest deziderat se putea materializa prin descoperirea şi deschiderea a cât mai multor filoane, care să asigure în mod constant cantitatea de minereu anual consumată, dar şi prin augmentarea şi modernizarea capacității de prelucrare a instalațiilor de la Gurabarza.

Uzina de prelucrare Gurabarza. Minereurile pe care le dădeau exploatările din complexul „Ruda 12 Apostoli" erau minereuri aurifere, în care metalele nobile – aurul şi argintul – aveau ponderea cea mai mare.

Din punct de vedere al preparării minereurilor, activitate care era în legătură cu caracteristicile lor, acestea se împărțeau în:

- minereuri bogate, în care aurul este liber şi cu un conținut apreciabil de 0,5-5 kg aur/tona de minereu;
- minereuri de şteampuri, care cuprind aurul în mare parte sub formă liberă, parte legat de sulfuri;
- minereul fin concrescut – aflat numai în filonul nr. 25/37 din Mina Brădişor – în care aurul este legat în mare parte de sulfuri.

Circuitele de prelucrare variau după natura minereurilor:

- pentru minereul cu aur liber: amalgamare în tambure, distilare, topire, afinare.
- pentru minereurile sărace:
  - amalgamare în şteampuri, flotarea rămăşițelor;
  - amalgamare în şteampuri, separarea piritelor pe mese oscilante, cianurarea lor;
  - flotația directă. Produsele obținute de la amalgamare şi cianurare erau valorificate pe loc, iar produsele obținute prin flotație, concentratele aurifere, mergeau la Uzinele metalurgice pentru a fi prelucrate[445].

La preluarea Asociației miniere „Ruda 12 Apostoli" în anul 1920, Uzina de prelucrare de la Gurabarza era înzestrată numai în vederea prelucrării minereurilor cu aur amalgamabil. Aurul conținut în sulfurile acestor minereuri nu se putea extrage, iar minereurile aurifere fără aur amalgamabil nici nu se exploatau; apoi chiar extragerea aurului din cele mai simple minereuri se făcea cu mari pierderi, randamentul extracției fiind scăzut.

Pentru a mări tonajul minereului prelucrat, pentru a putea extrage aurul şi din minereurile complexe, cu componente metalice bogate şi deci exploatabile, dar cu un conținut mare de sulfuri care fac ca aurul să fie neamalgamabil, şi pentru a mări randamentul extracției prin micşorarea cantității de metale pierdute în rămăşițe, Societatea „Mica" a făcut modificări radicale în diferitele secții existente, a construit şi adăugat secții noi, necesare pentru o prelucrare cât mai rațională[446].

Se va crea astfel, un complex de instalații unic în România[447], care va fi format din:

- *Antezdrobitorul*, construit în anul 1898 şi amplificat în anul 1937;
- *Stamparea şi amalgamarea minereurilor.* Instalația de şteampuri, formată din 15 baterii, va fi reparată şi trecută la acționarea cu motoare electrice începând cu anul 1925, în anul 1940 se va monta încă o baterie, iar în anul 1943 alte două, astfel că cele 18 baterii de şteampuri aveau o capacitate maximă de prelucrare de 630 tone/24 ore[448].
- *Prelucrarea minereului cu aur nativ.* Minereurile bogate în aur vizibil conțineau 500-5.000 grame/tona de minereu şi erau prelucrate separat, extracția aurului făcându-se prin amalgamare într-o instalație care, în anul 1945, se compunea dintr-un concasor, 12 mori cu bile, un butoi pentru spălarea amalgamului şi o instalație pentru presat amalgamul şi o capacitate de prelucrare de 7,5 tone/24 ore[449].

---

445 SJHAN, Fond *Societatea „Mica"*, dosar 3/1944, f. 13-14.

446 *Ibidem, dosar* 169/1947, f. 6; dosar 14/1922, f. 114-128; dosar 32/1931, f. 1-189.

447 Pentru o privire mai detaliată şi, sigur, mai competentă, a Uzinei de prelucrare, în perioada 1920-1948, vezi Kheil Ottmar, *op. cit.*, p. 52-79.

448 SJHAN, Fond *Societatea „Mica"*, dosar 11/1945, f. 5.

449 *Ibidem*, f. 6.

- *Instalația de spălare a piritelor,* unde se tratau o parte a rămășițelor de la amalgamare, extrăgându-se prin cianurare cca 60% din procentul în aur rămas[450].
- *Cianurarea.* Instalația de cianurare a fost construită în anul 1924, în vederea extragerii aurului şi argintului din piritele rezultate de la spălare şi pentru a face încercări asupra diferitelor minereuri care conțineau aur neamalgamabil[451]. Instalația a funcționat neîntrerupt până la 9 septembrie 1944 când a fost oprită din lipsa cianurii de sodiu[452], dar va fi repornită în aprilie 1948[453].
- *Flotația.* Începerea exploatării filonului nr. 25/37 din Mina Brădişor, filon de minereu care avea o rezervă foarte mare şi în care aurul era legat de sulfuri şi nu putea fi pus în valoare prin metodele clasice, amalgamare şi cianurare, a determinat aplicarea procedeului flotației directe şi, în acest scop, Societatea „Mica" va construi în anii 1928-1929, în incinta Uzinei de prelucrare Gurabarza, *Flotația I*, cu o capacitate de prelucrare de 20.000 tone minereu anual. Instalația de flotație va funcționa în toată perioada până la naționalizare, fiind oprită pentru mai mult timp în perioada 18 iulie-21 octombrie 1944, pentru refacerea tuturor componentelor sale[454].

  O instalație identică, dar de o capacitate de prelucrare mai mare – 100 tone/24 ore – numită *Flotația II*, a fost construită în anii 1934-1935, pentru a trata rămășițele de la amalgamarea din şteampuri, a căror conținut era încă prea mare pentru a fi aruncate, ca şi tulbureala ce rezulta din flotarea filonului nr. 10 Antoniu[455]. Prin instalațiile de flotație se obțineau concentrate constituite din sulfuri, care se preschimbau la uzinele metalurgice de la Zlatna, Firiza de Jos şi în Germania, iar din anul 1937 la propria Uzină metalurgică de la Târnăveni, valorizându-se aurul, argintul, cuprul şi plumbul.
- *Limpezirea apelor* în bazinele de decantare construite în anul 1912 şi folosite începând din anul 1927[456].
- *Laboratorul* existent la preluarea complexului „Ruda 12 Apostoli" de către Societatea „Mica", cu rolul de a supraveghea şi controla operațiunile executate în uzina de prelucrare şi pentru determinarea calității metalelor nobile extrase; amplificat în anul 1938[457].
- *Afinarea.* Societatea „Mica", a cărei producție de aur creşte semnificativ în anii '30 ai secolului al XX-lea, a socotit că era necesar să-şi construiască, în anul 1936, o instalație pentru afinarea aurului brut produs în minele proprii, în cele ale societăților miniere afiliate, dar şi de către micii producători din Munții Apuseni. Practic, prin realizarea acestei instalații, cu o capacitate maximă de prelucrare de 6.000 kg aur fin şi 12.000 kg argint fin anual, alături de construcția Uzinei Metalurgice Târnăveni, Societatea „Mica" încheia un proiect ambițios şi modern, acela de creare a unui complex industrial bine integrat, capabil să producă de la materia primă până la produsul finit[458].

  Secția de Afinare de la „Mica" Brad a funcționat între noiembrie 1936-februarie 1946 şi va prelucra 51.998,0559 aur brut, din care se va obține, 28.542,3935 kg aur fin şi 21.652,8441 kg argint fin[459].

---

450 Societatea „Mica", *Darea de seamă… Exerciţiul 1927*, p. 11; SJHAN, Fond *Societatea „Mica"*, dosar 11/1945, f. 5.

451 SJHAN, Fond *Societatea „Mica"*, dosar 11/1945, f. 5.

452 *Ibidem*, f. 20.

453 *Ibidem*, f. 5.

454 *Ibidem, dosar* 28/1934, f. 45; dosar 11/1945, f. 5; dosar 11/1921, f. 14-15; dosar 32/1934, f. 119-123; dosar 169/1947, f. 8.

455 Societatea „Mica", *Darea de seamă a Consiliului de Administraţie şi Raportul cenzorilor către Adunarea generală ordinară a acţionarilor din 14 mai 1933. Exerciţiul 1932*, Bucureşti, 1933, p. 16; SJHAN, Fond *Societatea „Mica"*, dosar 169/1947, f. 2; dosar 11/1945, f. 6.

456 SJHAN, Fond *Societatea „Mica"*, dosar 47/1942, f. 1.

457 *Ibidem*, dosar 169/1947, f. 2.

458 *Ibidem, dosar* 50/1936, f. 31; dosar 55/1936, f. 81, 154, 204-212; dosar 13/1937, f. 31; dosar 11/1945, f. 6.

459 Societatea „Mica", *Dările de seamă… Exerciţiile 1936-1945*; SJHAN, Fond *Societatea „Mica"*, dosar 226/1926, f. 22.

Anul	*Ruda 12 Apostoli*	*Băița, Căinel, Căraci, Troița-Măgura, Sf. Gheorghe etc.*	*Mina Stănija*	*Întreprinderi anexe; Mine în participațiune*	*Total*
1920	258,2494	-	-	-	258,2494
1921	763,0459	-	-	-	763,0459
1922	1.002,3214	-	-	7,7448	1.010,0662
1923	934,7882	2,5139	23,2344	23,2319	983,7684
1924	951,3428	8,9022	16,3112	15,0459	991,6021
1925	843,2633	13,5769	23,0876	20,8949	900,8227
1926	1.099,1416	14,9852	21,2458	20,3488	1.155,7214
1927	1346,6176	5,4754	20,0087	28,6061	1.400,7078
1928	1.207,9052	6,9437	24,5446	40,9262	1.280,3197
1929	1.506,9411	-	60,9325	47,3689	1.615,2425
1930	1.776,9027	-	46,5103	72,5644	1.895,9774
1931	2.083,1806	-	43,5195	86,0957	2.212,7958
1932	2.260,1606	-	15,4168	82,8237	2.358,4011
1933	2.191,0915	-	39,4984	117,3497	2.347,9396
1934	2.085,2769	-	23,4309	114,8449	2.223,5527
1935	2.679,7129	17,5275	18,7364	127,3399	2.843,3167
1936	2.899,0373	20,0789	36,4692	149,2567	3.104,8421
1937	2.832,4155	17,4151	6,8215	166,9654	3.023,6175
1938	2.665,2898	18,4713	21,3823	212,5183	2.917,6617
1939	2.279,6150	12,3560	40,7946	198,1015	2.530,8671
1940	2.311,9888	21,3594	39,1367	244,5327	2.617,0176
1941	2.125,2117	68,2938	38,7231	196,9463	2.429,1749
1942	1.841,1434	90,0452	39,0720	113,4042	2.083,6648
1943	1.899,8158	86,1361	23,3063	62,8063	2.072,0645
1944	1.433,3362	180,6479	43,5054	21,9191	1.679,4086
1945	1.449,0261	192,7948	37,1648	26,3450	1.705,3307
1946	991,1248	2,1613	48,1972	146,7655	1.140,0516
1947	952,7689	1,4013	84,8866	93,1301	1.047,3003
Total	*46.670,7150*	*781,0859*	*702,8530*	*2.437,8769*	*50.592,5308*

Tabel 9[460]

Producţia de aur a Societăţii „Mica” [kg], 1920-1947

[460] Societatea „Mica”, *Darea de seamă a Consiliului de Administraţie şi Raportul cenzorilor către Adunarea generală ordinară a acţionarilor din 24 mai 1947. Exerciţiul 1945*, Bucureşti, 1947, p. 43; DJANH, Fond *Societatea „Mica”*, dosar 226/1946, f. 4; dosar 35/1947, f. 4.

Uzina electrică Gurabarza. Uzina electrică a Societății „Mica" a continuat să funcționeze după preluarea complexului minier „Ruda 12 Apostoli". Vechile instalații vor fi modernizate sau înlocuite treptat, în anii 1924[461] şi 1936[462], pentru ca în anii 1938-1940 să se construiască o nouă uzină electrică dotată cu două turbogeneratoare cu o putere instalată de 7.810 kW[463].

Foto 32 – Uzina electrică din Gurabarza a Societăţii „Mica"

Prin această dezvoltare şi, mai ales, prin extinderea la 138,668 km în anul 1946 a rețelei de transport a energiei electrice produse la Uzina electrică de la Gurabarza[464], Societatea „Mica" va reuși să asigure energia electrică pentru toate instalațiile din complexul minier „Ruda 12 Apostoli" şi, treptat, pentru exploatărilor miniere din patrulaterul aurifer al Munților Apuseni, pentru localități din propriul perimetru industrial, pentru localitățile Deva, Zlatna, Abrud, dar şi Atelierelor CFR de la Simeria.

Ateliere şi căi de transport. Un rol important în buna funcționarea a exploatărilor şi instalațiilor care existau în complexul „Ruda 12 Apostoli" l-au avut cele două ateliere: mecanic şi electric ale Societății „Mica".

Exista un atelier mecanic central la Gurabarza, înființat în anul 1898, care executa majoritatea lucrărilor de reparații şi chiar de construcție de la toate exploatările „Mica" Brad, dar şi ateliere pentru reparații curente la fiecare dintre exploatările miniere; atelierul electric funcționa numai la Gurabarza, dar atribuțiile sale vizau toate instalațiile, aparatele, utilajele care țineau de domeniul electric de la toate aceste exploatări[465].

Dintr-un *Memoriu descriptiv*, întocmit în anul 1925 ştim configurația sistemelor de transport existente în complexul minier „Ruda 12 Apostoli":

- Calea ferată particulară Gurabarza – Brad, pe valea Crişului Alb, de 6,4 km lungime, ecartament de 760 mm, construită în anii 1906-1907 pentru transport de materiale şi personal[466].

461 SJHAN, Fond *Societatea „Mica"*, dosar 8/1930, f. 32-40.

462 *Ibidem, dosar* 19/1934, f. 133; dosar 2/1940, f. 1; Societatea „Mica", *Darea de seamă a Consiliului de Administraţie şi Raportul cenzorilor către Adunarea generală ordinară a acţionarilor din 12 mai 1937. Exerciţiul 1936*, Bucureşti, 1937, p. 13.

463 SJHAN, Fond *Societatea „Mica"*, dosar 3/1927, f. 137.

464 *Ibidem, dosar* 226/1946, f. 29-30.

465 *Ibidem*, dosar 5/1925, f. 12-13.

466 *Ibidem*, dosar 24/1924-1925, f. 12-16.

Foto 33 – Locomotivă (mocăniţă) pentru tracţiunea trenului pe linia ferată îngustă Brad - Gurabarza

- Calea ferată subterană. Fiecare mină avea un puț pentru scoaterea minereului din exploatarea la orizonturile inferioare şi cel puţin un şutău principal pentru adunarea minereului exploatat în orizonturile superioare; vagonetele de lemn sau din tablă ajungeau la puțuri sau şutaie împinse de oameni sau trase cu ajutorul cailor; de aici vagonetele erau tractate până la gura minei Barza, pe galeria „Victor", de patru locomotive electrice de mină[467].

  În anul 1938 în stația Barza şi în subteranul minelor de aur erau 31 km de cale ferată, ecartament 570 mm. Materialul rulant era compus din: cinci locomotive electrice; 566 vagonete cu cutie de tablă pentru transportul minereului; 263 vagonete cu cutie de lemn pentru transportul sterilului; 17 vagonete pentru transportul lemnului de mină[468].

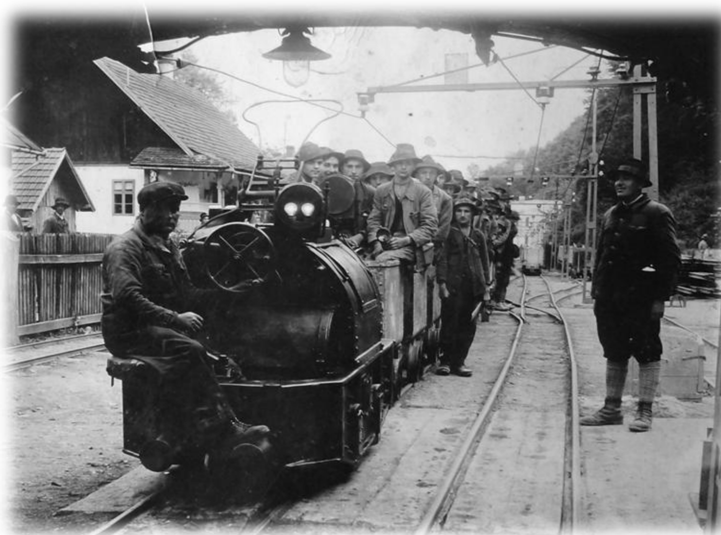

Foto 34 – Intrarea muncitorilor în Mina Barza

[467] *Ibidem*, dosar 5/1925, f. 8-9.

[468] *Ibidem*, dosar 3/1944, f. 44.

- Funicularul Mina Țebea – Gara CFR Brad, construit în anul 1907 pentru transport de cărbune şi materiale; avea, inițial, o lungime de 3.775 m[469], prelungită în anul 1932 cu 472 m[470].
- Funicularul Barza – Uzina de preparare Gurabarza, cu o lungime de 1.260 m, construit în anul 1898 pentru transportul minereului şi al materialelor[471].
- Funicularul pentru transportul nisipului de la şteampurile Uzinei de preparare Gurabarza pe dealul Bunei, în lungime de 626 m, a fost construit în anul 1913, în exploatare din anul 1927[472].

OPERA SOCIALĂ

Impresionantă a fost implicarea socială şi culturală a Societății „Mica", atât în ceea ce priveşte propriii săi angajați, dar prin extensie, şi în patrulaterul aurifer al Munților Apuseni, în general, în zona Brad, în special. Cunoaştem această componentă din documente de arhivă[473], dar şi dintr-o carte de propagandă, publicată în anul 1939[474]:

- Societatea „Mica" s-a preocupat de pregătirea profesională a unei părți din forța de muncă care a lucrat la „Mica" Brad. În acest scop va folosi şi structurile create de stat, dar şi cele proprii, pe care le va dezvolta în timp. Va crea în anul 1940, o şcoală de ucenici minieri şi una de ucenici industriali, care vor funcționa până la sfârşitul perioadei[475].
- A existat, tradiție moştenită de la Asociația minieră „Ruda 12 Apostoli", o preocupare constantă privind asigurarea condițiilor de locuit. Societatea „Mica" va menține şi dezvolta coloniile pentru muncitori şi funcționari, în anul 1941 existând un complex de locuințe în coloniile Brad, Gurabarza, Crişcior, Valea Morii, Valea Arsului, Barza, Ruda, Musariu, Țebea, Căraci, şi se preconiza extensia sa prin noi construcții la Brad, Musariu, Barza, Gurabarza[476].
- Prin „Consum" se continuă preocuparea Asociației miniere „Ruda 12 Apostoli" care, va amenaja magazine proprii la Gurabarza şi Musariu, în care se vindeau, la prețul de cost sau cu un mic adaos comercial, mărfuri alimentare şi nealimentare necesare angajaților[477]; mai mult, prin contractele colective de muncă, Societatea „Mica" se angaja să asigure, prin „Consum", făină şi slănină la preț redus etc.[478]
- La 1 septembrie 1931 conducătorii Societății „Mica" vor impune constituirea la Brad a primei asociații economice a angajaților, *Casa de Economie şi Împrumut*. Cele două Case au cuprins practic pe toți angajații „Mica" Brad, iar obligația de a depune 5% din salariu, în cazul muncitorilor şi 3% din salariu, în cazul funcționarilor, plus tendința de a face depuneri facultative, vor determina ca fondurile de care vor dispune Casele să fie importante; în acelaşi timp s-au făcut împrumuturi substanțiale, banii fiind folosiți pentru: construcții de case şi gospodării țărăneşti; cumpărarea de pământ şi unelte agricole; întreținerea copiilor la şcoală etc.[479]
- Societatea „Mica" a terminat în anul 1939 zidirea bisericii ortodoxe din Musariu şi a contribuit cu sume importante la ridicarea altor biserici: Brad, Luncoiul de Jos, Luncoiul de Sus, Baia de Criş, Bucureşci, Birtin etc.
- Societatea „Mica" a zidit din temelii şcolile primare din Zdrapți (1937), Gurabarza (1939), Hărțăgani (1942), iar Primăria comunei Crişcior a primit suma de 50.000 lei pentru cumpărarea unei clădiri pentru şcoala primară; anual Societatea „Mica" cheltuia suma de

469 *Ibidem*, dosar 24/1924-1925, f. 2.
470 *Ibidem*, dosar 2/1914, f. 81-86.
471 *Ibidem*, dosar 24/1924-1925, f. 3, 6-8.
472 *Ibidem*, *dosar* 24/1924-1925, f. 3.
473 Vezi, de exemplu, *Memoriu asupra realizărilor sociale împlinite de Societatea „Mica" din Brad în legătură cu traiul angajaţilor săi* (*Ibidem*, dosar 2/1942, f. 253-257).
474 Societatea „Mica", *Năzuinţe şi înfăptuiri sociale. 1920-1939*, Bucureşti, 1939.
475 SJHAN, Fond *Societatea „Mica"*, dosar 35/1935, f. 334; dosar 7/1942, f. 47-48.
476 *Ibidem*, dosar 3/1944, f. 27.
477 F. Schumacher, *op. cit.*, p. 112; vezi şi, Societatea „Mica", *Darea de seamă…Exerciţiul 1921*, p. 19.
478 SJHAN, Fond *Societatea „Mica"*, dosar 3/1929, f. 96-97.
479 Societatea „Mica", *Năzuinţe şi înfăptuiri sociale. 1920-1939*, p. 17-20.

800.000 lei cu reparații curente şi mobilier pentru şcolile din satele de unde proveneau angajații săi.

- Societatea „Mica” a înființat în anul 1935 şi întreținea trei case culturale şi 11 biblioteci muncitoreşti în satele regiunii, acțiune pentru care erau cheltuiți anual 100.000 lei.
- Societatea „Mica” dădea cărți elevilor săraci şi achita taxe şcolare pentru elevii merituoşi, toate în valoare de 300.000 lei anual.
- Erau întreținuți la liceu şi la şcoli superioare elevi şi studenți merituoşi, pentru care Societate cheltuia anual 300.000 lei.
- În anul 1933 s-a construit stadionul de la Gurabarza, cu tribună pentru 2.000 de spectatori, iar Asociația Sportivă „Mica” avea mai multe secții: fotbal, tenis, volei, baschet, patinaj, schi, fotbal.
- În anul 1936 a fost construit Cazinoul Funcționarilor Gurabarza, iar în anul 1937 Căminul Inginerilor şi Funcționarilor Gurabarza.
- În anul 1938 s-a finalizat construcția Sanatoriului TBC cu 200 de paturi[480] etc.

Foto 35 – Sediul Societăţii „Mica” din Brad
în anul naţionalizării, 1948

La 11 iunie 1948, după o existență de 29 de ani, Societatea „Mica” va fi naționalizată şi, odată cu aceasta, trecea în proprietatea statului întreg complexul minier pe care aceasta îl deținea în patrulaterul aurifer al Munților Apuseni.

Inventarul averii imobiliare şi mobiliare a Întreprinderii Naționalizate „Mica” Brad pe data de 31 iulie 1948[481], în valoare de 401.280.240 şi întins pe 506 pagini, ne dă o imagine a ceea ce Societatea „Mica” a acumulat în complexul minier din jurul Bradului, sigur din nevoia de a face viabilă această entitate economică şi a o putea dezvolta continuu. Din conştientizarea valorii cantitative, dar mai ales calitative a ceea ce se va prelua odată cu actul naționalizării, putem înțelege importanța pe care „Mica” Brad a avut-o în mineritul aurifer din România, dar şi în dezvoltarea regiunii.

480 SJHAN, Fond *Societatea „Mica”*, dosar 2/1942, f. 253-257.

481 *Ibidem, dosar* 51/1948, f. 1-506.

MINERITUL CARBONIFER

VALEA JIULUI

Valea Jiului, cum generic se defineşte spaţiul geografic şi social-economic din partea de sud-vest a Transilvaniei, cunoscut şi sub numele de bazinul carbonifer Petroşani, este o depresiune îngustă şi adâncă, una din puţinele ce se găsesc în Carpaţii Meridionali; acoperă 137,6 km^2, având o lungime de 45,6 km, o lăţime în partea vestică de 2 km şi 9,6 km în partea estică, cu maximul la confluenţa râurilor Jiul de Est cu Jiul de Vest[482].

Valea Jiului se naşte şi se dezvoltă social-economic şi cultural după mijlocul secolului al XIX-lea, ca o consecinţă a revoluţiei industriale. Influenţa revoluţiei industriale asupra destinului acestui spaţiu montan se va manifesta pe două coordonate:

- al extracţiei celei mai importante bogăţii pe care subsolul zonei o ascunde – cărbunele – resursă energetică care stă la baza dezvoltării primei faze a revoluţiei industriale;
- al implementării unor metode tehnice şi al tehnologiilor moderne fără de care zăcământul de cărbune din Valea Jiului nu ar fi putut fi valorificat, prin extragere şi prelucrare primară.

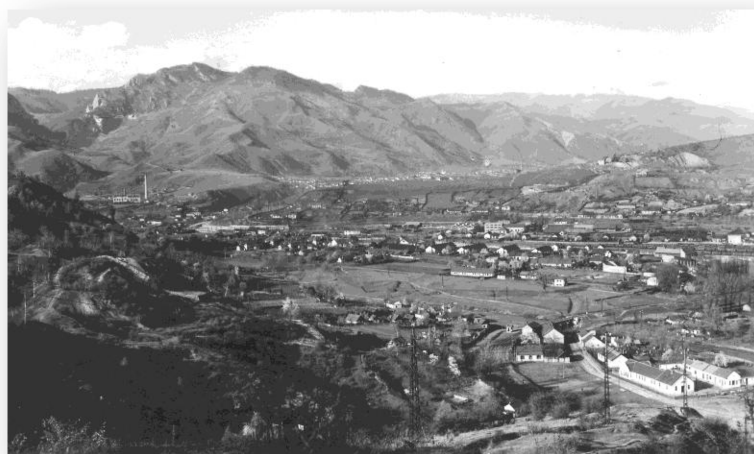

Foto 36 – Petroşani şi Petrila, vedere generală

Caracteristicile geologice şi de zăcământ. Apariţia cărbunelui în aflorimente a trezit interesul unor întreprinzători şi majoritatea lucrărilor apărute până acum consideră că, pe la anul 1840, fraţii Hoffmann şi apoi Carol Maderspach, proprietari de mine din Rusca Montană, fac primele prospectări pentru a scoate cărbunele necesar atelierelor metalurgice.

În timp se realizează lucrări de cercetare geologică, care acoperă întregul bazin al Văii Jiului. Am aminti doar primele cercetări geologice, care datează din anii 1867-1870 şi aparţin geologului dr. Hoffmann Károly[483]; se realizează prima imagine geologică de ansamblu asupra bazinului Văii Jiului, care, în linii cu totul generale, s-au menţinut până în prezent: orizonturile superior, productiv şi bazal[484], şi se formulează concluzia că, pânza de cărbune din orizontul productiv se formează în oligocen din flora mlaştinilor[485].

În afară de lucrări geologice sau de laborator, s-au executat şi lucrări de explorare, în cea mai mare parte prin foraje; prin forajul de 729 m adâncime, executat la Livezeni între anii 1870-1877, s-a interceptat

---

482 Bujor Almăşan, *Exploatarea zăcămintelor minerale din România*, vol. I, Bucureşti, 1984, p. 72.

483 Hoffmann Károly, *Bericht über die im Auftrage der durchgführten geol. Untersuchungen des Sieben tertiaren Kohlenbeckens im Zsiltal*, în „Magyar Földtani Társulat Munkálatai”, vol. IV, Pest, 1868; Idem, *Das Kohlenbecken im Zsiltal*, în „Magyar Földtani Társulat Munkálatai”, vol. V, Pest, 1870.

484 T. Borş, *Raport de sinteză asupra geologiei şi perspectivelor economice ale bazinului cu cărbuni Valea Jiului*, mss, Trustul de Prospecţiuni şi Explorări Miniere, Bucureşti, 1964, p. 23.

485 Andreics János, Blascheck Aladár, *A Salgótarjáni köszénbánya reszv. -tars. Zsilvölgyi bányáinak*, Budapest, 1903, p. 12; vezi şi Winkler Benő, *A Zsilvölgyi köszenmedenczeröl*, în „Bányászati és Kohászati Lapok” (în continuare, „B.K.L.”), III, nr. 7-8, 1870, p. 54.

între cotele 325-669 m, orizontul productiv cu 15 straturi de cărbune[486]. Aceste cercetări, continuate până în anii ’80 ai secolului al XX-lea[487], duc la concluzia că, există în orizontul productiv, în cazul cel mai bun, cca 21 straturi de cărbune, dintre care, straturile 3, 4, 5, 7, 8/9, 12, 13, 14, 15 şi 17/18 sunt exploatabile[488].

Foto 37 – Lupeni, vedere generală

În privința volumului de rezerve al zăcământului de cărbune din Valea Jiului sunt estimări diferite. Astfel, geologul dr. Papp Karoly considera, în anul 1913, că, există explorată în Valea Jiului o rezervă de 493.850.000 tone cărbune[489]; o estimare de la începutul perioadei interbelice dădea pentru România, o cantitate de 2.241.500.000 tone huilă, cărbune brun şi lignit, zăcământului de cărbune din Valea Jiului revenindu-i 1,6 miliarde tone[490]; în anul 1931 prof. Ludovic Mrazec estima rezerva Văii Jiului la 1,5 miliarde tone cărbune, dintr-un total al rezervei de cărbune a României de 2.792.000.000 tone[491].

Estimări realizate în anii ’60 ai secolului XX apreciază că în Valea Jiului există rezerve de 2,1 miliarde tone de cărbune: huilă şi cărbune brun, din care jumătate este rezervă industrială[492].

Pe baza analizei petrografice şi a caracteristicilor fizico-chimice ale cărbunelui din Valea Jiului, s-a ajuns la concluzia că avem de a face cu cărbune brun şi huilă:

- huila cocsificabilă în partea central-vestică a Văii Jiului: Câmpu lui Neag, Uricani, Bărbăteni, Lupeni, Paroşeni, Vulcan;
- cărbunele cu însuşiri energetice: huile energetice şi cărbune brun în estul Văii Jiului: Aninoasa, Livezeni, Dâlja, Petrila, Lonea[493].

Având aceste caracteristici, cărbunelui de Valea Jiului i se vor găsi întrebuințări diverse: va fi folosit, sub formă brută sau prelucrat în brichete prismatice sau ovoidale, pentru încălzitul casnic; va fi întrebuințat în focarul locomotivelor, pentru tracțiunea pe calea ferată; în focarul locomobilelor pentru a pune în mişcare diferitele utilaje de la începutul revoluției industriale; la producerea aburului necesar pentru punerea în sarcină a turbogeneratoarelor de curent electric; prin incarbonizare, la înaltă temperatură va fi transformat în cocs şi folosit în siderurgie şi metalurgie etc.[494].

486 Andreics János, Blascheck Aladár, *op. cit.*, p. 7-12.
487 Bujor Almăşan, *Zăcăminte minerale. Exploatare, Valorificare*, Bucureşti, 1989, p. 157.
488 Bujor Almăşan, *Exploatarea zăcămintelor minerale din România*, vol. I, p. 84.
489 SJHAN, Fond *Societatea „Petroşani”. D.M. Confidențiale*, dosar 1/1919, f. 71.
490 Ion E. Bujoiu, *Cărbunii*, în „Buletinul Societăţii Politehnice”, XLV, nr. 12, 1931, p. 2119-2121.
491 *Ibidem*, p. 2120.
492 Bujor Almăşan, *op. cit.*, vol. I, p. 87-88; în, Gh. Giuglea, Gh. Mihuţ, Paki Ernest, Roman Petru, *Centenarul exploatării industriale a cărbunelui în bazinul carbonifer Valea Jiului*, Petroşani, 1968, p. 8, se vorbeşte de o rezervă geologică de cărbune cifrată la 1,8 miliarde tone.
493 Bujor Almăşan, *op. cit.*, p. 80-83.
494 *Dicționar cronologic al ştiinţei şi tehnicii universale*, Bucureşti, 1979, p. 361-370; I. Simionescu, *Ce se scoate din cărbune?,* în „Gazeta Jiului”, II, nr. 37, 1923, p. 3; *Ce se extrage din cărbune*, în „Calendarul minerului pe anul 1935”, p. 117-119.

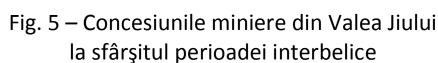

Fig. 5 – Concesiunile miniere din Valea Jiului
la sfârşitul perioadei interbelice

FORMAREA ŞI DEZVOLTAREA
COMPLEXULUI INDUSTRIAL AL VĂII JIULUI
PÂNĂ LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI XX.

La mijlocul secolului al XIX-lea începe exploatarea industrială a cărbunelui în Valea Jiului şi odată cu acest fapt putem afirma că Valea Jiului intră în faza dezvoltării sale moderne.

Cu a doua jumătate a secolului al XVIII-lea începe revoluția industrială care, mai ales în prima sa parte, se caracterizează prin folosirea exclusivă ca sursă de energie mecanică a cărbunelui, printr-o revoluție tehnologică care a pus în aplicare o nouă formă de energie, váporul; pentru a realiza această energie secundară era nevoie de energia primară şi acum cărbunele începe să se impună prin multitudinea utilizărilor sale, rod al cercetărilor întreprinse în timp[495].

Revoluția industrială va pătrunde treptat şi în Imperiul habsburgic, mai întâi în partea cehă a acestuia şi în Austria, şi apoi înspre Ungaria, Transilvania şi Banat.

Primele investiții şi concesiunile. Acesta este cadrul în care la mijlocul secolului al XIX-lea începe mineritul carbonifer de tip industrial din Valea Jiului. Este de la sine înțeles că despre existența cărbunelui în Valea Jiului se ştia înainte de mijlocul secolului al XIX-lea. Cărbunele, care aflora în multe zone, nu era greu de descoperit de către localnici.

Să amintim că împăratul habsburg Iosif al II-lea (1780-1790) arăta în Jurnalul călătoriei sale în Transilvania din anul 1773 că, „la capătul acestei văi (Crivadia, n. n.), pe partea stângă, s-a găsit şi s-a săpat o culme în care s-a descoperit huilă, care însă nu valorează prea mult într-o țară bogată în lemn…”. Tot din relatarea împăratului Iosif al II-lea aflăm că „aproape de trecătoarea îngustă, printre stâncile amintite (din Pasul Vâlcan, n. n.), se mai vede gaura de mină făcută de prințul von Lobkowitz, care însă este acoperită de copaci, dar şi de pădure mai tânără şi mai mică”[496]. Probabil că localnicii au folosit ocazional cărbunele la încălzit, iar istoricul transilvănean Téglás Gábor afirma că, meşterii fierari din satele Văii Jiului sau din satele înconjurătoare îl foloseau în ateliere în locul mangalului[497].

În mineritul carbonifer din Valea Jiului vor investi Statul şi capitalul privat, bancar şi industrial. Legea Minelor austriacă din 23 mai 1854 va obliga la asociere, dar în acelaşi timp va stimula interesul pentru obținerea de permise de explorare şi concesiuni de exploatare, Statul şi marele capital fiind angajați într-o competiție benefică mineritului carbonifer, în general, şi Văii Jiului, în special.

Se cunoaşte că pe la anul 1840, frații Hoffmann şi Carol Maderspach fac explorări în Valea Jiului şi pun bazele unor exploatări rudimentare, la zi, probabil în zonele Petroşani, Vulcan, Petrila. Lucrările vor fi continuate şi în deceniul şase al secolului al XIX-lea de către Societatea de Mine şi Cuptoare de la Braşov (Societatea Braşoveană) şi de Stat[498], când se descoperă zăcăminte bogate la Petroşani, Livezeni, Petrila şi se creează cadrul pentru demarajul activității de tip industrial, proces frânat deocamdată de lipsa mijloacelor eficiente de transport[499].

Cum micii producători nu vor avea forța materială pentru a valorifica concesiunile primite începând cu anul 1858, treptat, vor fi nevoiți să renunțe, de acest lucru profitând societățile puternice. Se ajunge, astfel, ca în anul 1909, suprafața concesionată, de 89.672.868,1 m^2, să fie în posesia a patru entități economice cu activitate productivă în Valea Jiului[500]:

- Societatea „Salgótarján” cu 31.619.329,3 m^2;
- Societatea „Uricani-Valea Jiului” cu 27.672.966 m^2;
- Minele Statului Lonea cu 24.109.448,8 m^2;
- Societatea „Valea Jiului de Sus cu 6.271.124 m^2.

Perimetrele miniere au fost concesionate practic în perioada 1858-1916, după primul război mondial fiind făcute modificări minore, care nu schimbă deloc configurația stabilită, mărimea perimetrelor şi denumirile păstrându-se până după cel de al doilea război mondial.

Conştientizarea valorii bazinului, datorită cantității şi calității cărbunelui, nu era suficientă pentru a realiza valorificarea. Izolarea regiunii, legarea de Țara Hațegului, ca şi de România, prin drum de care,

495 Henri Morsel, *Energie*, în „Dictionnaire d’histoire economique de 1800 á nos jours”, Paris, 1987, p. 123-124.
496 Ileana Bozac, Teodor Pavel, *Călătoria împăratului Iosif al II-lea în Transilvania la 1773*, vol. I, Cluj-Napoca, 2007, p. 585-586.
497 Téglás Gábor, *Hunyadvármegye közgazdasági leirása*, Budapest, 1903, p. 22.
498 A. Schreiber, *Valea Jiului.1840-1926*, în „Montanistică şi Metalurgie”, V, nr. 9 şi 10, 1926, p. 8.
499 Ludovic Vajda, *Începuturile dezvoltării mineritului de cărbuni în Transilvania*, în „Acta Musei Napocensis”, I, 1964, p. 410-411.
500 Henrich Victor, *A Zsilvölgy bányászatának rövid ismertetése*, în „Hunyadvármegyei Almanach”, Deva, 1910, p. 115.

comunicații interioare nesatisfăcătoare, transportul cărbunelui spre atelierele de fierărie cu calul, toate acestea făceau ca să se scoată o cantitate mică de cărbune, care nu asigura nici măcar sumele necesare pentru acoperirea cheltuielilor de prospectare şi deschidere. De aici necesitatea de a soluționa transportul în interiorul Văii Jiului, dar mai ales dinspre şi spre Valea Jiului.

Cea mai importantă investiție din acest punct de vedere o va reprezenta construcția, între anii 1868-1870, a căii ferate Simeria – Petroşani, care să deschidă Valea Jiului spre restul Transilvaniei, proiect susținut, în principal, de Societatea Braşoveană[501].

La fel de necesară va fi şi construcția şoselei prin defileul Jiului, finalizată în anul 1890 prin efortul comun al Statului român şi al celui maghiar, şosea care şi astăzi leagă Transilvania de partea de sud a României[502].

Construcția căii ferate Simeria – Petroşani, alături de construcția, în anii 1891-1892, din inițiativă privată, a căii ferate Petroşani – Livezeni – Lupeni, în lungime de 19 km, va crea infrastructura atât de necesară cu care se va asigura posibilitatea unui progres rapid al mineritului, în special, al Văii Jiului, în general.

Statul ca investitor industrial. Statul pătrunde practic în Valea Jiului începând cu anul 1865 prin intermediul Tezaurariatului Montanistic, la început cu lucrări de prospectare şi apoi de deschidere.

Pentru că inclusiv ministrul de finanțe maghiar din acea vreme avea interese economice în Valea Jiului, iar specialiştii minieri conştientizează treptat valoarea zăcământului de cărbune, autoritățile alocă o importantă sumă de bani pentru a demara acțiunile necesare înființării unor exploatări de cărbune ale Statului în Valea Jiului. În noiembrie 1868, se înființează în Valea Jiului Oficiul provizoriu al minelor, toate investițiile din Valea Jiului fiind în subordinea Direcțiunii Regale Maghiare a Minelor din Cluj.

Există date despre lucrările pe care Statul, prin intermediul Tezaurariatului Montanistic, le întreprinde în Valea Jiului între anii 1865-1879[503].

Cercetările făcute în partea estică a Jiului de Est au descoperit, cu ajutorul aflorimentului natural, 21 de straturi de cărbune, unele mai groase, altele mai subțiri, şi astfel s-a putut demara prima lucrare importantă: săparea galeriei de coastă de la Mina Deak (Petrila), începută la 24 decembrie 1868, la cota 634,3 m.[504] şi care a atins straturile 1, 2, 3, 5, 13 până la sfârşitul lunii octombrie 1869; în decembrie 1869 este finalizată construcția căii ferate industriale duble Mina Deak/Petrila-Petroşani, în lungime de 2570 m, continuată de o cale ferată simplă, de la Mina Jieț la Mina Deak/Petrila.

În anul 1869 este începută, de asemenea, galeria de coastă Lonea, care trebuia să înainteze 1.500-1.700 m până să atingă straturile de cărbune, iar în anul 1870 se fac lucrări de săpare şi susținere în zidărie a galeriei de la Răscoala, si se efectuează cercetări în zona Sălătruc, care au permis concesionarea unor perimetre în vederea exploatării.

Se stabileşte concentrarea activității în jurul Minei Deak/Petrila, dar pentru că, la puțin timp după începerea exploatării va izbucni un foc, atenția a trebuit să fie reorientată asupra exploatării la zi a cărbunelui, trecându-se la descopertarea straturilor de cărbune din valea pârâului Jieț şi văile vecine; se deschid două cariere de piatră şi var pentru construcții, şi în noiembrie 1870 se montează prima maşină cu aburi în Valea Jiului, folosită la producerea de cărămizi; se instalează un ferăstrău acționat cu forța aburului la Petrila şi se va prelucra materialul lemnos exploatat din pădurile din muntele Auşelu.

Din păcate, în noaptea de 10 decembrie 1872 se produce la Mina Deak/Petrila o explozie de gaz metan şi praf de cărbune, în urma căreia, pe stratul 3 a izbucnit un foc care a făcut ca mina să devină impracticabilă, iar partea superioară a puțului şi casa maşinii de extracție au ars.

Urmările exploziei din decembrie 1872 se vor repercuta negativ asupra mineritului finanțat de Stat în Valea Jiului şi în august 1874 este oprită exploatarea de suprafață şi cea subterană de la Mina Deak/Petrila, ca şi a tuturor lucrărilor de deschidere din perimetrele Lonea, Răscoala şi Sălătruc.

Minele de cărbune din Valea Jiului ale Visteriei Regale maghiare vor fi scoase la vânzare, fiind în cele din urmă concesionate Societății Braşovene, pentru suma de 100.000 forinți pe an, pe

501 Ludovic Vajda, *Prima cale ferată din Transilvania*, în „Acta Musei Napocensis”, VIII, 1971, p. 287-298; Ilie Popescu, *Căi ferate. Transporturi clasice şi moderne*, Bucureşti, 1987, p. 88-91.

502 Sebastian Stanca, *Monografia istorico-geografică a localității Petroşani*, Petroşani, 1996, p. 62.

503 Kantner János, *A zsilvölgyi m. kir. kincstári szénbányászat*, în „BKL”, XXXVI, vol. II, nr. 16, 1903, p. 235-258.

504 Winkler Benő, *op. cit.*, p. 52.

perioada 1 august 1879-31 decembrie 1896[505]. Prin punerea în aplicare a acestei tranzacții se încheie acum o primă perioadă a prezenței Statului în mineritul din Valea Jiului. Această prezență a fost benefică, pentru că a creat, prin activitățile industriale şi sociale desfăşurate, o bază pentru dezvoltarea în continuare a mineritului din Valea Jiului.

În anul 1903 se considera că zăcământul deținut de stat în Valea Jiului ar fi de aproximativ 370 milioane tone cărbune, iar valoarea de inventar a patrimoniului s-ar ridica la 94.307.948,99 coroane[506].

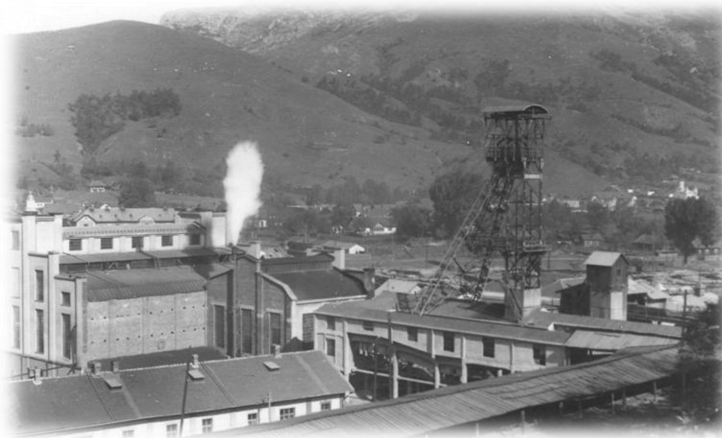

Foto 38 – Puţul de extracţie al Minei Petrila, aparţinând Societăţii „Petroşani"

Societatea de Mine şi Cuptoare de la Braşov îşi va menține prezența în Valea Jiului până în anul 1894. Va avea propriile concesiuni, din anul 1879 ia în arendă minele Statului, iar după anul 1882 îşi va adjudeca, fără nici o cheltuială, concesiunile miniere de la Vulcan, la care Statul a renunțat[507]. Societatea reuşeşte, după peste zece ani de prospecțiuni şi explorări, să înceapă, în anii 1867-1869, lucrări de deschidere şi pregătire.

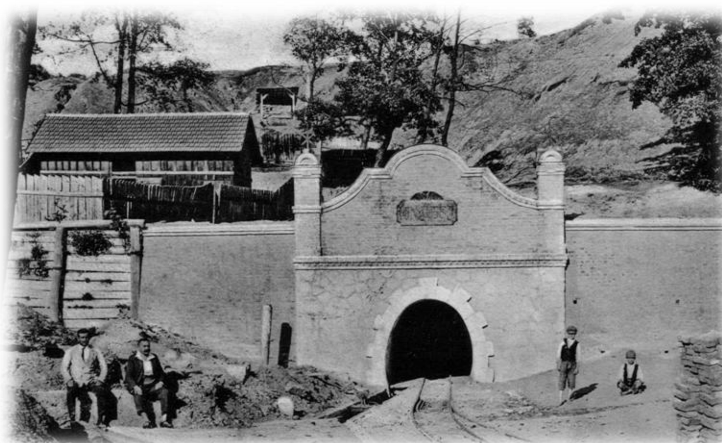

Foto 39 – Intrarea în Mina Est a Societăţii „Petroşani"

505 I. Poporogu, *Pătrunderea capitalului străin în industria minieră a Văii Jiului în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Sargetia", XV, 1981, p. 254.

506 Kantner János, *op.cit.*, p. 258.

507 A. Schreiber, *op. cit.*, în „Montanistică şi Metalurgie", VI, nr. 5, 1927, p. 6.

Jiul de Est, spălând depozitele de pământ din albia sa, a deschis aflorimentele zăcămintelor concesionate de Societatea Braşoveană, determinând constituirea unei exploatări la zi care poate fi considerată începuturile dezvoltării *Minei Petroşani Est*. În anii 1867-1868, la cota 621,7[508], începe săparea galeriei de est, care a deschis mina în partea superioară, intersectând straturile 3 şi 5[509].

În anul 1869, pe malul drept al Jiului de Est, la cota 610, se pune fundamentul pentru *Mina Petroşani Vest*, începându-se săparea galeriei principale, Gustav[510].

Din aceste două mine şi-a scos Societatea Braşoveană prima producție. În anul 1871 producția zilnică abia făcea câteva vagoane, treptat însă producția creşte, astfel că, în anii 1872-1873, atingea adeseori 30 de vagoane, producție record, care se serba întotdeauna în mod deosebit[511].

Mina Dâlja va fi deschisă în a doua parte a anului 1890 – ca o continuare a Minei Petroşani Vest – prin galeria principală de la cota 610 m, care avea o lungime de aproape 2.000 m.[512].

Societatea Braşoveană a contribuit şi la deschiderea *Minei Cimpa*, în jurul anului 1885. Această mină, ca şi minele Lonea şi Jieț, deschise de Tezaurariatul Montanistic, care la începutul anilor '70 ai secolului al XIX-lea erau în exploatare, au fost închise şi, deşi arendate la Societatea Braşoveană, şi după anul 1895 la Societatea „Salgótarján", nu vor fi valorificate până după anul 1908. Singura dintre minele preluate de Societatea Braşoveană în arendă de la Tezaurariatul Montanistic, care va funcționa în continuare şi se va dezvolta, va fi Mina Deak/Petrila[513].

O altă importantă realizare a Societății Braşovene este deschiderea, în jurul anului 1890, a *Minei Aninoasa*, din perimetrul comunei Iscroni. Societatea Braşoveană a exploatat aflorimentele de pe părțile estice şi vestice ale pârâului Aninoasa, mai apoi, cărbunele de la suprafață fiind epuizat de exploatările de la zi, a fost urmărit în subteran prin galerii săpate în versanții ce mărginesc valea pârâului Aninoasa şi astfel s-a deschis exploatarea subterană, mai întâi deasupra nivelului acestor galerii[514].

Pentru a scoate producția de la Aninoasa, Societatea Braşoveană va instala în anul 1892 un funicular, în lungime de 4.200 m, până la Mina Petroşani Vest, dublat de un nou funicular, construit în anul 1914.

Toată această activitate se va concretiza în sporirea producției de cărbune, de la 93.182 tone în anul 1879 la 242.007 tone în anul 1894. În anul 1892, 77,2% din huila extrasă în Imperiul Austro-Ungar provenea din producția Societății Braşovene, deci din Valea Jiului[515].

Societatea „Uricani-Valea Jiului". În ultimul deceniu al secolului al XIX-lea, ofensiva capitalului străin către industria extractivă din Valea Jiului a îmbrăcat forma trecerii, în mod treptat, a capitalului austriac şi maghiar sub controlul celui german, francez, belgian şi englez.

Un exemplu este ceea ce se întâmplă la Lupeni, unde mineritul intră într-o fază modernă din anii '80 ai secolului al XIX-lea. Importantă, în creşterea valorii concesiunilor miniere de la Lupeni, este contribuția lui Hoffmann Rafael, care aduce maiştri minieri şi muncitori din Stiria şi Galiția şi trimite mostre de cărbune în Germania pentru analiză, rezultatele demonstrând că acesta are calități pentru cocsificare

În anul 1892, grupul de capitalişti maghiari, care au creat la 9 februarie 1891, *Societatea anonimă de mine de cărbuni Uricani-Valea Jiului*[516], se va asocia cu un grup compus din capitalişti francezi, susținuți de banca franceză Crédit Lyonnais, care investiseră de câțiva ani în Lupeni[517] şi vor crea *Societatea anonimă maghiară de mine de cărbuni Uricani-Valea Jiului*, cu un capital inițial de şase milioane forinți[518].

---

508 SJHAN, Fond *Societatea „Petroşani". D.M. Serviciul Tehnic*, Dosar 81/1930, f. 4.

509 Petroşani, Societate Anonimă Română pentru Exploatarea Minelor de Cărbuni, *Monografie* (în continuare, *Monografia Societății „Petroşani", 1925*), Bucureşti, 1925, p. 74-75.

510 A. Schreiber, *op. cit.*, în „Montanistică şi Metalurgie", VI, nr. 1 şi 2, 1927, p. 5.

511 *Ibidem*.

512 *Monografia Societății „Petroşani", 1925*, p. 83-85; Andreics János, Blascheck Aladár, *op.cit.*, p. 21.

513 Andreics János, Blascheck Aladár, *op.cit.*, p. 16-17.

514 *Monografia Societății „Petroşani", 1925*, p. 88-89.

515 Ludovic Vajda, *Capitalul străin în industria minieră şi metalurgică a Transilvaniei (1867-1900)*, în „Acta Musei Napocensis", IX, 1972, p. 236.

516 I. Poporogu, *op. cit.*, p. 255-256.

517 A. Schreiber, *op. cit.*, în „Montanistică şi Metalurgie", VI, nr. 5, 1927, p. 6.

518 Margareta Toth-Gaspar, *Condițiile de muncă şi viață ale minerilor din Valea Jiului şi luptele lor greviste până la sfârşitul secolului al XIX-lea*, în „Acta Musei Napocensis", I, 1964, p. 258; Alex. Toth, *Mineritul din Valea Jiului în faza trecerii la*

Societatea va cumpăra, în anii 1895 şi 1902 alte suprafețe[519]; va reuşi ca în anul 1903 să dețină 27.672.966 m² concesiuni, plus 90 perimetre de explorare[520], acaparând întreg mineritul de la Lupeni.

Foto 40 – Mina Ella a Societăţii „Uricani-Valea Jiului" din Lupeni

Cunoscându-se capacitatea de cocsificare a cărbunelui de Lupeni, în anul 1899 Societatea „Uricani-Valea Jiului" creează, împreună cu Banca Generală de Credit din Ungaria şi Oberschlesische Kokswerke-und Chemische Fabriken A.G. din Gleiwitz, *Societatea anonimă pentru fabricarea cocsului din Uricani-Valea Jiului*. Cocseria construită la Lupeni era o instalație de mici dimensiuni, pusă în funcțiune în septembrie 1900 şi care va funcționa, cu intermitențe până în august 1925; cocseria avea 30 de celule de cocsificare, spălătoria, cu o capacitate de 200 tone/10 h; instalație de uscare a cărbunelui praf şi se obținea un cocs argintiu, moale şi sfărâmicios[521].

Societatea „Salgótarján". Pătrunderea capitalului financiar şi industrial în bazinul carbonifer al Văii Jiului până la primul război mondial se încheie, în linii mari, prin intermediul *Societății anonime de mine de cărbune din Salgótarján*[522], aflată în sfera de influență a capitalului german.

Cum afacerile Societății Braşovene începuseră să meargă prost, se părea că aceasta nu va putea reînnoi arenda minelor Statului, care expira la sfârşitul anului 1896. Până la urmă, Societatea Braşoveană va vinde Societății „Salgótarján" pentru suma de 3,5 milioane forinți, minele şi licențele de exploatare din Valea Jiului, mine de cărbune din Ungaria, contractul de arendare cu Tezaurariatul Montanistic a minelor acestuia din Valea.[523].

La 2 ianuarie 1895 Societatea „Salgótarján" prelua toate minele Societății Braşovene din Valea Jiului; în anul 1897 Societatea „Salgótarján" a prelungit contractul de arendare a minelor Tezaurariatului Montanistic din Valea Jiului cu încă cinci ani, adică până în anul 1901, pentru ca în anul 1898 să se prelungească valabilitatea contractului de arendare până în anul 1906[524]; tot în anul

imperialism şi dezvoltarea lui până la primul război mondial, în „Studia Universitatis Babeş-Bolyai", Series Historia, Fasciculus 2, 1963, p. 83.

519 A. Schreiber, *op. cit.*, în „Montanistică şi Metalurgie", VI, nr. 5, 1927, p. 6.

520 Krizko Bohus, *Az Urikany-Zsilvölgyi magyar köszénbánya részv.-társ. Lupényi bányatelepének*, Budapest, 1903, p. 4.

521 I. Poporogu. *Din istoricul exploatării miniere şi începuturile luptei revoluţionare a minerilor din Lupeni*, în „Sargetia", V, 1968, p. 287-288; o prezentare a fabricii găsim în, SJHAN, Fond *Societatea „Petroşani". D.M. Serviciul Tehnic*, Dosar 45/1932-37, f. 157.

522 Andreics János, *A „Salgótarjáni köszénbánya Részv.-Tars", szenbányászátainak rövid ismertetése*, în „BKL", XXXII, nr. 21, 1899, p. 408-410; SJHAN, Fond *Societatea „Salgótarján"*, Dosar 52/1920, f. 7; Alex. Toth, *Începuturile exploatării cărbunelui din Valea Jiului şi dezvoltarea acesteia până la sfârşitul secolului al XIX-lea*, în „Studii. Revistă de istorie", XVI, nr. 6, 1963, p. 1309.

523 I. Poporogu, *op. cit.*, p. 257-258.

524 Andreics János, *op. cit.*, p. 409.

1897 se va încheia cu Statul maghiar o convenție, prin care Mina Deak/Petrila rămânea în completa proprietate a Societății „Salgótarján”[525].

În felul acesta, Societatea „Salgótarján” va deține în Valea Jiului, înainte de primul război mondial, concesiuni în suprafață de 34.983.372,6 m^2. Datorită acestor suprafețe, dotărilor existente, şi politicii de investiții duse, Societatea „Salgótarján” devine cea mai puternică societate minieră din Valea Jiului şi, împreună cu Societatea „Uricani-Valea Jiului”, va domina în mineritul carbonifer din Valea Jiului şi din Transilvania.

Societatea „Valea Jiului de Sus”. La 17 mai 1900 s-a încheiat un *contract de constituire*, prin care, doi proprietari de perimetre miniere din Valea Jiului, înființează o asociație minieră, împărțită în 128 de cuxe, *Societatea de mine de cărbuni din Valea Jiului de Sus*, cu sediul în localitatea Vulcan. Cei doi proprietari cesionează, în posesia noii Societăți, parcelele pe care le dețineau în Câmpu lui Neag, Uricani, Vulcan[526].

Activitatea productivă s-a desfăşurat în zona Vulcan, în perimetrul concesiunilor Arpad, Terezia, Carolus Gerbert. Dezvoltarea s-a făcut în aripa nordică a zăcământului de cărbune, pe ambele maluri ale pârâului Crividia, şi urmărea extragerea cărbunelui care aflora la suprafață, ca şi a părților mai aproape de suprafață ale straturilor existente aici. Efortul investițional s-a concretizat printr-o creştere a producției de cărbune extras, de la 10.995 tone cărbune, în a doua jumătate a anului 1895, la 80.189 tone cărbune, în anul 1902[527]. La 15 decembrie 1903, din cauza greutăților de vânzare a cărbunelui, mina cu toate concesiunile, a trecut, prin vânzare, în procent de 50/50% – 64/64 cuxe – în proprietatea Societăților „Salgótarján” şi „Uricani-Valea Jiului”[528].

Minele Statului Lonea. În anul 1907, în condițiile crizei de cărbune pe care o traversa Imperiul Austro-Ungar, Statul maghiar a hotărât rezilierea contractului cu Societatea „Salgótarján” şi redeschiderea minelor care îi aparțineau în Valea Jiului.

În baza unui program dinainte elaborat, s-au făcut noi explorări, pentru a stabili exact configurația zăcământului, şi s-a realizat un impresionat program de investiții: construcții industriale, lucrări miniere, dotări sociale. Suma de 16 milioane coroane, investită de Stat în anii 1908-1911, va fi folosită pentru: deschiderea, prin puțuri, a celor trei câmpuri miniere, care şi astăzi formează perimetrul minier Lonea; construcția, până în anul 1912, a Centralei electrice de la Petroşani, dotată cu două turbogeneratoare de 3.700 HP; construcția separației de cărbune Petroşani Nord, cu un randament de 230 tone/oră; lămpării, locuințe pentru funcționari şi muncitori etc.[529]

Vedem cum, timp de 40 de ani, mineritul din Valea Jiului a căutat formulele cele mai potrivite de organizare şi dezvoltare, la începutul secolului al XX-lea cristalizându-se structurile care, cu anumite schimbări, vor fi prezente în Valea Jiului până la sfârşitul perioadei interbelice şi chiar în primii ani de după cel de al doilea război mondial.

COMPLEXUL INDUSTRIAL LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI XX

Societățile miniere şi statul, ca investitor industrial, nu s-au mărginit numai la o prezență fizică în Valea Jiului, ele preocupându-se major de găsirea celor mai potrivite soluții tehnice pentru a scoate cărbunele cu un randament cât mai mare şi la costuri suportabile. Ca elemente caracteristice se pot aminti: trecerea de la deschiderea exploatării prin galerii de coastă la cea prin puțuri verticale; impunerea unor metode de exploatare care să țină cont de mărimea şi configurația straturilor de cărbune; folosirea în tot mai mare măsură a energiei aburului şi a curentului electric; multiplicarea mijloacelor şi forței motrice folosite în transport, de la tărgi şi roabe, la vagonete, troliuri, funiculare, acționate prin forța umană, animală, mecanică etc. Din păcate, se va continua exploatarea cu precădere a straturilor subțiri, acoperitoare, care presupuneau producții mai mari cu cheltuieli mai mici, aceasta în

525 *Monografia Societății „Petroşani”, 1925*, p. 9.

526 SJHAN, Fond *Societatea „Valea Jiului de Sus”*, dosar 12/1925, f. 1-3.

527 *A „Felsö-zsilvölgyi köszénbánya Társulat” vulkáni bányamüveinek rövid ismertetése*, în „BKL”, XXXVI, vol. II, nr. 20, 1903, p. 538, 540.

528 SJHAN, Fond *Societatea „Valea Jiului de Sus”*, Dosar 1/1922-26, f. 12.

529 A. Schreiber, *op. cit.*, în „Montanistică şi Metalurgie”, VI, nr. 6-7, 1927, p. 5; SJHAN, Fond *Societatea „Petroşani”. D.M. Serviciul Tehnic*, dosar 81/1930, f. 8 -10.

detrimentul exploatării stratului principal, politică care va genera mari probleme în activitatea minieră din perioada interbelică.

Pentru a dezvolta minele de la Lupeni, *Societatea „Uricani-Valea Jiului”* a efectuat însemnate investiții. Treptat, sunt făcute lucrări de deschidere şi pregătire, care permit deschiderea minelor: *Nord, Ştefan, Victoria, Ileana, Carolina*, în flancul nordic al bazinului, şi minele: *Sud* şi *Ella*, în flancul sudic. Între anii 1892-1902 producția de cărbune s-a scos din minele Nord şi Sud, iar din jurul anului 1900 şi din Mina Ştefan, continuând apoi cu dezvoltarea celorlalte[530].

S-a urmărit mecanizarea transportului pe galeriile principale din subteran, prin introducerea a cinci locomotive electrice care au fost realizate în atelierul minelor din Lupeni; s-au introdus instalații pentru transportul pe verticală, prima maşină de extracție fiind montată la puțul Sud[531]; s-au construit cinci funiculare, pentru transportul, în principal, al cărbunelui, la cele patru separații[532].

Necesarul mereu crescând de energie electrică al minelor de la Lupeni va fi rezolvat prin construirea în anul 1900 a Centralei electrice din apropierea Separației Ştefan, centrală care va fi mărită în anii ‘20 ai secolului al XX-lea, când va avea patru generatoare care produceau 11.800 kW[533].

Cea mai importantă realizare a *Societății „Salgótarján”* va fi deschiderea, începând cu anul 1900, a minelor din *Vulcan.*

Rezerva de cărbune şi calitatea acestuia au făcut ca, după trei ani de la deschidere, minele de aici să se situeze pe primul loc între minele Societății.

Cele trei mine care se deschid aici vor fi:

- *Mina Vulcan Vest*, care s-a deschide prin galeria principală, de 1.580 m lungime, începută în anul 1902 în valea pârâului Crividia, la cota 630 m;
- *Mina Vulcan Est*, care s-a deschis prin galeria transversală, cu o lungime de 600 m, din Valea Arsului, de la cota 630 m, şi care a traversat straturile 13, 9, 8, 7, 6, 5, 4 şi 3, marcând orizontul principal;
- *Mina Chorin*, care s-a dezvoltat pentru deschiderea orizonturilor adânci, în partea zăcământului unde se presupunea că straturile de cărbune sunt orizontale sau mai puțin înclinate. Orizontul inferior al minelor Vulcan Est şi Vulcan Vest a fost considerat ca orizont de demarcație între ele şi Mina Chorin[534].

Pentru înnobilarea cărbunelui s-a construit lângă Mina Chorin, o separație mecanică centrală, cu o capacitate de 125 tone/oră, care prelua întreaga producție a celor trei mine de la Vulcan, iar din anul 1909 şi a minei Societății „Valea Jiului de Sus”[535].

În anul 1900, se construieşte prima Centrală electrică, având un generator de 100 kVA, la care în anul 1905 se va adăuga un al doilea turboagregat de 190 kVA. În anii 1909-1910 se construieşte Centrala electrică nouă, prevăzută cu trei turbogeneratoare Siemens-Schuckert totalizând 4.660 kVA[536].

S-a intensificat activitatea şi la minele şi activitățile anexe ale Grupului Petroşani al Societății „Salgótarján”; Grupul era format din minele *Petrila*, *Petroşani Est*, *Petroşani Vest*, *Dâlja*, *Aninoasa.* Se va trece treptat, odată cu adâncirea minelor, de la deschiderea prin galerii la deschiderea prin puțuri, chestiune care a necesitat instalații noi. Astfel, puțul Deak de la Mina Petrila se va adânci, până în anul 1913, la 207 m, iar vechea maşină de extracție, de 60 HP, montată în anul 1872, va fi înlocuită cu o altă maşină mai puternică; se vor săpa puțuri de extracție sau de aeraj şi la celelalte mine; se va introduce, în anul 1900 la Mina Petrila, şi în anul 1915 în complexul minier de la Vulcan, rambleierea hidraulică, folosită în locul sau concomitent cu rambleierea uscată[537].

Pentru sortarea cărbunelui, Societatea „Salgótarján” va construi la Petroşani două separații: Separația Petroşani Est, construită în anul 1910, cu o capacitate de 70 tone/oră care separa cărbunele de la

530 SJHAN, Fond *Societatea „Petroşani”. D.M. Serviciul Tehnic*, Dosar 45/1932-37, f. 23-24, 31-32, 47, 144; dosar 23/1929, f. 2-16.

531 Krizko Bohus, *op. cit.*, p. 26.

532 Krizko Bohus, *op. cit.*, p. 27-28; SJHAN, Fond *Societatea „Lupeni”. D.M.*, dosar 4/1925, f. 27-28;.

533 SJHAN, Fond *Societatea „Petroşani”. D.M. Serviciul Tehnic*, dosar 81/1931, f. 26.

534 *Monografia Societăţii „Petroşani”, 1925*, p. 95-112.

535 *Ibidem*, p. 120.

536 SJHAN, Fond *Societatea „Petroşani”. D.M. Serviciul Tehnic*, dosar 81/1931, f. 11.

537 *Monografia Societăţii „Petroşani”, 1925*, p. 73, 112.

minele Petroşani Est şi Petrila; Separaţia Vest, construită în anii 1896-1897, cu o capacitate de separare de 90 tone/oră şi care a preluat producţia minelor Petroşani Vest şi Dâlja[538].

Energia electrică necesară exploatărilor Grupului Petroşani a provenit de la Centrala electrică, cu o capacitate de 500 kVA, construită de Societatea Braşoveană în anul 1894 la Petroşani şi dezvoltată, tot de către aceasta, în anii 1898 şi 1901; centrala electrică a funcţionat până în anul 1916[539].

Trebuie spus că, înzestrarea tehnică poate fi considerată un atribut al mineritului din Valea Jiului, care îi permite să se situeze la nivelul mineritului practicat în alte părţi ale Imperiului austro-ungar şi, mai ales, să constituie o bază de plecare pentru perioada următoare.

Astfel, în anul 1911 erau în exploatare în Valea Jiului, 268,7 km căi ferate industriale, din care: 45,6 km pentru locomotive cu aburi şi 8,9 km pentru tracţiune electrică; 16,7 km funiculare; existau 23 puţuri verticale şi şapte puţuri înclinate; erau în funcţiune 11 generatoare electrice cu o putere instalată de 9.853 kVA (13.400 HP); puterea maşinilor cu aburi era de 2.900 HP[540].

Creşte şi se perfecţionează numărul uneltelor folosite în mineritul din Valea Jiului. Pe lângă uneltele tradiţionale: ciocane, burghie, lopată de cărbune, joagăr, secure etc., încă în anii 1902-1903 – la Lupeni, de exemplu – se foloseau pichamere şi maşini de forat făcute în atelierele Societăţii „Uricani – Valea Jiului”[541]; în anul 1911 erau folosite în Valea Jiului 30 haveze şi 217 ciocane de abataj, aerul comprimat necesar pentru acţionarea utilajelor fiind furnizat de 17 compresoare[542].

Această dezvoltare tehnologică era chemată, încă de la început, să faciliteze extracţia cărbunelui, producţia crescând de la 853 tone, în anul 1868 – prima producţie cunoscută în Valea Jiului – la 2.229.855,3 tone, în anul 1913, nivel de producţie care nu v-a mai fi atins până în anii ’40 ai secolului al XX-lea.

La toată această desfăşurare tehnică mai trebuie amintită preocuparea Statului şi Societăţilor miniere ca prin dotări edilitare şi social-culturale: cartiere (colonii) muncitoreşti şi locuinţe pentru funcţionari, clădiri administrative şi cu caracter industrial, edificii spitaliceşti, şcoli, biserici, spaţii culturale şi de agrement etc. să formeze un spaţiu urban, ce sprijină mineritul pentru a dezvolta un complex industrial integrat care, în perioada 1895-1910, dădea între 11,5% şi 20% din producţia de cărbune a Ungariei[543].

Trebuie spus, în acelaşi timp, că această dezvoltare nu s-ar fi putut realiza fără existenţa unei forţe de muncă în stare să pună în operă un proiect la care au contribuit capitalul, dar şi nevoile revoluţiei industriale.

Colonizarea de tip industrial va aduce, în prima etapă, care se derulează până la începutul secolului al XX-lea, muncitori din regiuni miniere ale Transilvaniei, dar şi din alte părţi ale Imperiului austro-ungar: români, polonezi, ruteni, cehi, slovaci, austrieci, germani, maghiari, sârbi, bosniaci etc.

Recensămintele, ca şi alte date statistice, indică o creştere constantă a populaţiei: 6.770 de locuitori în anul 1854, 12.671 locuitori în anul 1870, 28.711 locuitori în anul 1900, 49.971 locuitori în anul 1910 şi 60.053 de locuitori în anul 1920[544], în timp ce forţa de muncă evoluează de la 65 de angajaţi în anul 1868, la 1.005 de angajaţi în anul 1882; 4.652 de angajaţi în anul 1990; 10.049 de angajaţi în anul 1909 şi 13.860 de angajaţi în anul 1913[545].

Din această dezvoltare se naşte, treptat, complexul industrial al Văii Jiului, care va intra în noul Stat român format după 1 decembrie 1918, aducând, în complexul economic naţional, o zestre umană şi materială importantă cantitativ, dar mai ales calitativ.

538 SJHAN, Fond *Societatea „Petroşani”. D.M. Serviciul Tehnic*, dosar 81/1931, f. 14-15.

539 Andreics Janos, Blascheck Aladar, *op. cit.*, p. 47-48; SJHAN, Fond *Societatea „Petroşani”. D.M. Serviciul Tehnic*, dosar 81/1931, f. 11-12.

540 Alex. Toth, *op. cit.*, p. 89 -90.

541 Krizko Bohus, *op. cit.*, p. 13.

542 Alex. Toth, *op. cit.*, p. 90-91.

543 Nagy Róbert, *Investiţii germane în Transilvania în mineritul de cărbune (1890-1910)*, în „Biserică, Societate, Identitate. In Honorem Nicolae Bocşan”, Cluj, 2007, p. 459.

544 *Buletinul guberniului provinciale pentru Marele Principatu Transilvania*, Cursul anului 1854, Secţiunea II, Mănunchiul IV, p. 110-111; *A magyar szent korona országainak. 1910. Evi. Nepszámlálása*, Budapest, 1912, p. 858; C. Martinovici, N. Istrate, *Dicţionarul Transilvaniei, Banatului şi celorlalte provincii alipite*, Cluj, 1921, p. 29-30.

545 *Monografia Societăţii „Petroşani”*, 1925, p. 142-143.

MINERITUL CARBONIFER DIN VALEA JIULUI
ÎN ANII ’20-’40 AI SECOLULUI XX.
SOCIETĂȚILE MINIERE – ÎNFIINȚARE ŞI „NAȚIONALIZARE”

Valea Jiului va traversa în anii ’20-’40 ai secolului al XX-lea aceleaşi etape, cu aceleaşi mari probleme pe care le întâlnim în economia românească, în general. În acelaşi timp este remarcabilă capacitatea forțelor productive de aici de a găsi soluții economice, tehnice, sociale, necesare pentru a face față provocărilor fiecărei etape, de a asigura Văii Jiului o poziție de vârf în procesul modernizării mineritul românesc, mai ales din punct de vedere al introducerii tehnologiilor de extracție, transport şi înnobilare.

Imediat după Unire, factorii de conducere ai Statului român, personalități politice, specialişti, s-au pronunțat pentru realizarea unei noi gestiuni a resurselor miniere, căutându-se şi găsindu-se soluții pentru optimizarea acestui deziderat. Constituția din 29 martie 1923, prin art. 19, va adopta principiul domenial, al „naționalizării” subsolului, care dă întreaga bogăție a subsolului Statului, adică întregii națiuni[546]. Astfel, se creează cadrul pentru a se realiza opera de „naționalizare” a bunurilor aflate în posesia capitalului străin, în principal a celui inamic, de transformare a întreprinderilor miniere în societăți anonime române cu capital şi conducere majoritar românească, cât şi o mai bună gestionare a bunurilor Statului prin comercializarea unora dintre întreprinderile care îi aparțineau[547].

În Valea Jiului vom asista la un proces de restructurare organizatorică a activității din minerit, în acelaşi timp cu preocuparea pentru menținerea activității productive, în condițiile în care cărbunele rămâne indispensabil economiei româneşti, asigurării unei anumite independențe energetice.

Cum art. 250 al Tratatului de Pace de la Trianon anula speranțele celor care credeau că vor putea dobândi resursele miniere ale Transilvaniei prin rechiziționarea sau lichidarea întreprinderilor miniere care erau constituite cu capital inamic, inclusiv maghiar[548], iar pentru a preîntâmpina specula cu bunuri miniere, prin Decretul-Lege nr. 2447/7 iunie 1920 se va interzice orice tranzacție cu bunuri industriale în cuprinsul României, fără o autorizație specială a Ministerului Industriei şi Comerțului[549], partidele politice, îndeosebi Partidul Național Liberal, vor milita pentru pătrunderea capitalului românesc şi a Statului în societățile miniere şi vor mobiliza în anul 1920 un consorțiu de 23 de bănci şi societăți industriale din Vechiul Regat şi din Transilvania să se angajeze în opera de „naționalizare[550].

Principala bancă liberală, Banca Românească, se va afla în fruntea „Consorțiului” care va „naționaliza” Societățile carbonifere din Valea Jiului: „Salgótarján”, „Uricani-Valea Jiului”, „Valea Jiului de Sus” şi va participa la comercializarea Minelor Statului Lonea şi crearea Societății „Lonea” [551].

Societatea „Petroşani” va fi prima societate românească ce se constituie în Valea Jiului, prin „naționalizarea” bunurilor deținute aici de către *Societatea „Salgótarján”*. Dincolo de interesul capitalului românesc, conducătorii Societății „Salgótarján” conştientizau faptul că, dată fiind situația geo-politică, „este necesar a trata pe plan local şi a se ajunge la o înțelegere cu capitalul românesc”[552].

Plecându-se, probabil, de la aceste poziții, la 16 ianuarie 1920 se vor purta primele tratative între Grupul Român şi Grupul Maghiar, la Berna, în Elveția, ajungându-se la hotărârea „fondării unei noi societăți anonime române pentru exploatarea de mine la Petroşani” [553].

Reprezentanții celor două Grupuri se întâlnesc din nou la Bucureşti şi la 2 aprilie 1920 se semnează un *Contract* între Grupul Român, format din 19 bănci şi societăți industriale, şi coordonat de Banca Românească şi Grupul Maghiar (Salgo-Commerce), format din Banca Comercială Maghiară şi Societatea „Salgótarján”, prin care se prevedea că:

---

546 C. Hamangiu, *op. cit.*, vol. XI-XII, 1922-1926, p. 5.

547 *Ibidem*, p. 610-620, 626-627.

548 *Tractat de Pace între Puterile Aliate şi Asociate cu Ungaria. Protocol şi Declaraţiuni. Din 4 iunie 1920 (Trianon)*, Bucureşti, 1920, p. 73.

549 M. Muşat, I. Ardeleanu, *România după Marea Unire*, vol. II, partea I, 1918-1933, Bucureşti, 1986, p. 273.

550 SJHAN, Fond *Societatea „Salgótarján”*, Dosar 53/1920, f. 2.

551 Mircea Baron, Oana Dobre-Baron, *The contribution of the „Romanian Bank” to the „nationalization” of the coal Companies in the Jiu Valley*, în „Annals of University of Petroşani, Economics”, IV, 2004, p. 13-26.

552 Berend T. Ivan, Ranki György, *Magyarország gazdasága az elsö világháboru után 1919-1929*, Budapest, 1966, p. 110-111.

553 Arhivele Naţionale ale României. Direcţia Municipiului Bucureşti, Fond *Banca Românească. Participaţii*, dosar 57/1919-1930, f. f.

- Grupul Român şi Grupul Maghiar se angajau să fondeze o societate pe acţiuni, cu sediul în România, în scopul achiziţionării şi menţinerii în exploatare a minelor de cărbune situate în Valea Jiului, cu toate minele, uzinele şi apartenenţele ce se ataşează, formând în acel moment proprietatea Salgo-Commerce;
- Societatea urma să aibă un capital social de 100 milioane lei, format din aportul în natură adus de Salgo-Commerce, evaluat la 90 milioane lei, şi un aport în numerar de 10 milioane lei, vărsat egal de către cele două Grupuri;
- la fondarea noii Societăţi, Salgo-Commerce participă, în calitate de asociat, cu jumătate şi va avea aceleaşi drepturi, prerogative, favoruri, ca şi Grupul Român. Pentru minele de cărbuni din Valea Jiului aduse ca aport, Salgo-Commerce va primi acţiuni în valoare de 90 milioane lei, păstrând jumătate, iar jumătate – adică acţiuni în valoare de 45 milioane lei, la preţul convenit de 19 milioane franci elveţieni, plătibili în patru ani de la fondarea Societăţii „Petroşani" – le va vinde Grupului Român[554].

Pe baza acestui Contract, la 8 octombrie 1920 se va adopta Convenţiunea Adiţională[555], ca anexă la Actul Constitutiv, şi Statutele Societăţii „Petroşani"[556], care fixează modul de constituire şi organizare a Societăţi, modul de achitare a părţii contractate de capitalul românesc, modul de participare a Statului.

La 5 ianuarie 1921 se va publica un JCM prin care se aproba a se da autorizaţia specială pentru ca Societatea „Petroşani" să poată fi valabil constituită, iar activul şi pasivul Societăţii „Salgótarján" trecea, ca aport, la noua Societate minieră[557].

Se creează astfel cadrul juridic pentru preluarea întregului inventar mobil şi imobil existent la începutul anului 1921[558] şi naşterea primei societăţi miniere româneşti în Valea Jiului. Aprobarea de funcţionare a Societăţii „Petroşani" s-a dat la 12 ianuarie 1921, iar la 14 februarie 1921, toate exploatările şi instalaţiile de la minele: Deak-Petrila, Petroşani Est, Petroşani Vest, Dâlja, Aninoasa, Vulcan Est, Chorin, Vulcan Vest, sunt luate în primire[559].

Şi în cazul constituirii, începând cu 1 ianuarie 1925, a **SAR pentru Exploatarea Minelor de Cărbuni „Lupeni"**, drumul urmează cam aceleaşi etape, încheindu-se însă la 19 decembrie 1924[560].

Tratativele începute încă în anul 1919 se vor finaliza la 15 noiembrie 1924 când, la Budapesta se semnează un *Protocol* între Grupul Maghiar („Urikany-Budapest") şi Grupul Român, format din 12 instituţii financiare şi Societatea „Petroşani"[561]. Rezultatele se vor regăsi în documentele care se adoptă la 24 noiembrie 1924[562]: Actul Constitutiv[563], Convenţiunea Adiţională[564], Statutele[565].

Prin Actul Constitutiv, Grupul Român[566] şi Grupul Maghiar hotărăsc să constituie *Societatea „Lupeni"*, cu sediul social la Bucureşti şi un capital social de 400 milioane lei, având ca scop achiziţionarea şi exploatarea minelor de cărbuni ale Societăţii „Uricani-Valea Jiului" din Valea Jiului şi cumpărarea şi exploatarea altor întreprinderi similare[567]. Aportul Societăţii „Uricani-Valea Jiului" la noua Societate „Lupeni" era de 380 milioane lei şi consta în drepturi de orice natură. Societatea „Uricani-Valea Jiului" primea, în schimb, 760.000 acţiuni nominative „Lupeni", din care ceda 380.000 de acţiuni, în valoare de 190 milioane lei, Grupului Român. Pentru completarea capitalului social la valoarea de 400 milioane lei cele două părţi contractante, vor subscrie acţiuni de 20 de milioane de lei, în proporţie egală.

554 *Ibidem.*
555 Societatea „Petroşani", *Convenţia Adiţională*, Bucureşti, 1923.
556 Societatea „Petroşani", *Statute*, Bucureşti, 1923.
557 „A.M.R.", IV, 1921, nr. 1-2, p. 42.
558 SJHAN, Fond *Societatea „Salgótarján"*, dosar 54/1920, f. 1-15, 23, 40, 115-121, 125, 143, 146, 149, 164-165; dosar 65/1921, f. 1-2, 3-6,10-15.
559 SJHAN, Fond *Societatea „Petroşani". D.M. Serviciul Tehnic, dosar* 1/1940, f. 1.
560 SJHAN, Fond *Societatea „Lupeni". D.M.*, dosar 2/1925, f. 19.
561 SJHAN, Fond *Societatea „Uricani - Valea Jiului"*, dosar 908/1924, f. 1-3.
562 SJHAN, Fond *Societatea „Lupeni". D.M.*, dosar 6/1924, f. 1.
563 Societatea „Lupeni", *Act Constitutiv*, Bucureşti, 1925.
564 Societatea „Lupeni, *Convenţiunea Adiţională*, Bucureşti, 1925.
565 „A.M.R.", VIII, 1925, nr. 2, p. 88-91.
566 SJHAN, Fond *Societatea „Lupeni". D.M.*, dosar 2/1924, f. 3; dosar 2/1925, f. 7-12.
567 *Ibidem*, dosar 2/1924, f. 3-5; dosar 2/1925, f. 40.

Ziua fixată pentru transmiterea aportului, a întregii întreprinderi şi riscurilor, va fi 1 ianuarie 1925[568].

Printr-un JCM din 29 iulie 1925 se va aproba transmiterea, făcută de către Societatea „Uricani-Valea Jiului” către noua Societate „Lupeni”, a bunurilor fixate prin Actul Constitutiv[569]:

- concesiuni definitive, în suprafață de 2.700 ha;
- instalațiile miniere, căile ferate miniere, colonii, clădiri, terenuri, maşini şi mobilier din complexul minier de la Lupeni;
- fabrica de cocs şi derivate de la Lupeni;
- proprietăți forestiere;
- totalitatea acțiunilor Companiei de drum de fier Petroșani – Livezeni – Lupeni”[570].

Foto 41 – Exploatarea minieră Lupeni

Foto 42 – Mineri din Lupeni la ieşirea din şut

Societățile „Petroşani” şi „Lupeni”, trec, pentru a pune în aplicare art. 258 din Legea Minelor din 4 iulie 1924 – care cerea, pentru a li se recunoaşte şi valida drepturile, transformarea societăților miniere în societăți pe acțiuni[571] – la reorganizarea **Societății „Valea Jiului de Sus”**. La 15 decembrie 1903, Societatea „Valea Jiului de Sus”, care în fapt era o asociație minieră pe cuxe, împreună cu toate concesiunile, a trecut, prin vânzare, în proprietatea Societăților „Salgótarján” şi „Uricani-Valea Jiului”, care dețineau egal, 64:64, cele 128 de cuxe. Societatea deținea loturi miniere concesionate la Câmpu lui Neag, Bărbătenii de Sus şi Vulcan, din care, numai grupul Vulcan se exploata[572].

La 30 noiembrie 1925, se încheie o *Convenția* privind vânzarea celor 128 cuxe, de către Societățile „Salgótarján-Budapest” şi „Urikany-Budapest”, Societăților „ Petroşani” şi „Lupeni”, la prețul de 3,2 milioane franci elvețieni, luând fiecare câte 32 cuxe[573].

La 10 decembrie 1925 are loc Adunarea generală extraordinară a Societății „Valea Jiului de Sus”, care va aproba modificarea contractului de constituire al Societății, încheiat la 17 mai 1900 la Alba Iulia[574], astfel încât caracterul Societății să se schimbe din asociație minieră pe cuxe în Societatea „Valea Jiului de Sus”, S.A.R. pentru Exploatarea Minelor de Cărbuni, cu sediul social în comuna

568 Societatea „Lupeni”, *Act Constitutiv*.

569 SJHAN, Fond *Societatea „Lupeni”. D.M.*, dosar 2/1925, f. 13-14.

570 *Ibidem*, dosar 1/1924, f. 25-30; dosar 8/1924, f. 69-71.

571 C. Hamangiu, *op. cit.*, vol. XI-XII, 1922-1926, p. 676.

572 SJHAN, Fond *Societatea „Petroşani”. D.M. Secretariat*, dosar 1/1927, f. 65.

573 SJHAN, Fond *Societatea „Lupeni”. D.M.*, Dosar 2/1924, f. 52-54; Fond *Societatea „Petroşani”. Direcţia Generală (D.G.). Consiliul de Administraţie*, dosar 21/1925, f. 58.

574 SJHAN, Fond *Societatea „Valea Jiului de Sus”*, dosar 121/1925, f. 1-3.

Vulcan, iar cuxele să fie schimbate în 100.000 acțiuni nominative de 500 lei fiecare, potrivit Legii Minelor din 4 iulie 1924[575].

La 7 decembrie 1918 va fi emis JCM nr. 1064, privitor la trecerea **Minelor Statului Lonea** în patrimoniul Statului român[576].

La 7 iunie 1924 este publicată în Monitorul Oficial Legea privitoare la comercializarea şi controlul întreprinderilor economice ale Statului[577], creându-se cadrul juridic pentru comercializarea unor întreprinderi ale Statului, inclusiv a Minelor Statului Lonea, şi prin JCM nr. 2460/29 iulie 1925 se decidea sancționarea Statutelor Societății pentru exploatarea cărbunilor, „Lonea" din comuna Petroşani[578].

Societatea, constituită pentru 50 de ani, cu sediul social în Bucureşti, avea un capital social care se compunea din:

- folosința imobilelor de la natură şi proprietatea şi folosința imobilelor prin destinație etc., aduse ca aport de Stat, aşa cum sunt arătate în inventarul anexat la Statute, în valoare de 150 milioane lei[579];
- capitalul, în numerar, adus de acționari, în sumă de 50 milioane lei, din care să se facă o primă emisiune de 30 milioane lei, iar celelalte emisiuni atunci când Consiliul de Administrație va crede[580].

Pentru a se realiza acoperirea aportului de capital în numerar, s-a lansat o subscripție publică, pentru o primă emisiune de 30 milioane lei, acoperită integral, Societățile „Petroşani" şi „Lupeni" deținând împreună 47,6% din cele 60.000 de acțiuni nominative[581].

Parcurgerea acestor etape preliminare a permis adoptarea JCM nr. 3714/28 octombrie 1925, prin care se constată constituirea Societății „Lonea", conform Legii privitoare la comercializarea şi controlul întreprinderilor economice ale Statului[582].

Între anii 1926-1940 va funcționa în mineritul carbonifer din Valea Jiului o societate de mai mică importanță, **Societatea „Sălătruc"**, care în cei mai buni ani – 1927-1928 – va produce peste 17.000 tone cărbune, dar, în rest, cu producții ce oscilează între 4.775 tone şi 11.914 tone cărbune[583].

Se cunoaşte că Direcțiunea Minelor Statului Lonea a dat în arendă lui Maurițiu Marek din Petroşani „Mina de exploatare a statului, aflată pe teritoriul comunei Livezeni", pe o durată de trei ani, între 1 februarie 1919-31 ianuarie 1922[584]. Un consorțiu format de trei întreprinzători reuşeşte, la 21 octombrie 1921, să încheie un contract cu Ministerul Industriei şi Comerțului, prin care lua în arendă Mina Sălătruc[585], iar în anul 1926 obțin o concesiune de exploatare, pe bază de redevență către Stat, care forma un singur perimetru, cu numele de „Sălătrucul". Concesiunea se instituia, de la 1 ianuarie 1927, pe un termen de 40 de ani, asupra Societății „Sălătruc", cu sediul la Târgu Jiu, Societate care se constituia pe o durată de 50 de ani şi avea un capital social de două milioane lei[586].

Deşi se vor constitui, după cum am văzut, mai multe Societăți miniere în Valea Jiului, condițiile specifice, faptul că desfăşurau acelaşi gen de activitate, cu aceeaşi finalitate, structura organizatorică internă asemănătoare, legăturile foarte strânse existente între Societăți prin proveniența capitalului investit, prin prezența aceloraşi oameni în conducerea Societăților şi, nu în ultimă instanță, nevoia de a răspunde eficient la stimulii, dar mai ales la factorii aleatori interni şi externi, vor determina treptat, în întregul bazin, un proces de concentrare atât a capitalului cât şi a activității productive. Modificările care intervin țin, în principal de influența factorului economic, iar după al doilea război mondial de schimbările politice care se produc.

---

575 *Ibidem,* dosar 6/1925, f. 13-17.

576 G. Damaschin, *Contribuţiuni la studiul combustibilului mineral, în cadrul problemei energiei*, vol. I, Bucureşti, 1933, p. 226.

577 C. Hamangiu, *op. cit.*, vol. XI-XII, 1922-1926, p. 610-620.

578 Monitorul Oficial, I, nr. 180/19 august 1925, p. 9450.

579 SJHAN, Fond *Societatea „Lonea"*, dosar 6/1926, f. 13-26.

580 Societatea „Lonea", *Statute*, Bucureşti, 1940, p. 6-7.

581 SJHAN, Fond *Societatea „Lonea"***,** dosar 4/1925, f. 22-26.

582 „A.M.R.", IX, 1926, nr. 1, p. 71; SJHAN, Fond *Societatea „Lonea"*, dosar 2/1925-1928, f. 1,18

583 Bujor Almăşan, *Exploatarea zăcămintelor minerale din România*, vol. I , p. 253.

584 SJHAN, Fond *Societatea „Sălătruc"*, dosar 35/1940, f. 229-230.

585 *Ibidem*, dosar 1/1921, f. 1-2.

586 SJHAN, Fond *Societatea "Sălătruc"*, dosar 3/1926, f. 1-21; dosar 35/1940, f. 288.

O primă mare schimbare se produce în plină criză economică, când la 29 mai 1931, vor avea loc adunările generale ale acționarilor Societăților „Petroşani” şi „Lupeni” [587], care hotărăsc:

- fuziunea Societății „Petroşani” cu Societatea „Lupeni”, prin încorporarea întregului activ şi pasiv al Societății „Lupeni” la Societatea „Petroşani”, pe baza bilanțului încheiat tot la 31 decembrie 1930.
- sporirea capitalului social al Societății „Petroşani”, de la 820 milioane lei la 1.410.000.000 lei, adică cu 590 milioane lei – sumă care reprezenta capitalul social al Societății „Lupeni” – prin emiterea a 1.180.000 acțiuni „Petroşani” á 500 lei fiecare[588].

Noua Societate formată în anul 1931, sub titulatura **SAR pentru Exploatarea Minelor de Cărbuni „Petroşani”**, cu sediul social la Bucureşti, va fi cel mai mare producător de cărbune al țării şi, în acelaşi timp, a treia societate industrială pe acțiuni după mărimea capitalului, având o structură organizatorică care, cuprindea, în subordinea Direcțiunii Generale de la Bucureşti, Direcțiunea Minelor Petroşani, care coordona grupurile de mină: Petroşani, Vulcan, Lupeni[589].

În anul 1933 Societatea „Petroşani” va cumpăra acțiunile Societății „Sălătruc”, preluând şi patrimoniul, iar de toată activitatea specifică Direcțiunii Generale se vor ocupa funcționarii săi[590]. Astfel Societatea „Sălătruc” este încorporată tehnic, organizatoric şi social în Societatea „Petroşani” şi va desfăşura o activitatea extractivă până în ianuarie 1941 când se aprobă suspendarea lucrărilor[591]. Tot Societatea „Petroşani” va prelua şi Societatea „Valea Jiului de Sus”, după închiderea minelor de la Vulcan în mai-iunie 1931[592]. În aceste condiții, Adunarea generală din noiembrie 1942 va decide fuzionarea Societății „Valea Jiului de Sus” cu Societatea „Petroşani”, prin cedarea capitalului şi patrimoniului[593].

Asistăm, din punct de vedere organizatoric şi administrativ, la aplicarea principiilor „raționalizării”, multe din măsurile luate fiind dictate de capacitatea societății româneşti, mai mult sau mai puțin subiectivă, de a absorbi producția de bază a minelor, cărbunele, şi de necesitatea de a face față raportului venituri-cheltuieli, fără de care nu se puteau menține în activitate cea mai mare parte a capacităților productive.

Dintr-o asemenea necesitate se vor închide minele: Petroşani Vest (30 octombrie 1928)[594]; Dâlja (martie 1931)[595]; Vulcan Vest, Vulcan Est, Chorin[596] şi „Valea Jiului de Sus” din Vulcan[597] după iulie 1931, şi se va produce o suspendare temporară a Minei Petroşani Est la 29 iunie 1937[598], încorporată din anul 1938 la Mina Petrila[599].

În acelaşi timp au loc concentrări de câmpuri miniere: la Lonea, datorită închiderii Minei I în anul 1928 şi a Minei II după 1 aprilie 1930, activitatea se va desfăşura, o lungă perioadă de timp, în jurul Minei III de la Jieț[600]; la Lupeni, prin închiderea unor perimetre, activitatea se concentrează în jurul Minei Ştefan, din aprilie 1938 întâlnind organizarea pe sectoare [601]; în perimetrul Aninoasa, de la 1 ianuarie 1936 exploatările miniere Aninoasa şi Piscu sunt contopite într-o singură exploatare, Aninoasa, cu trei sectoare[602].

Practic, după închiderea în anul 1941 a Minei Sălătruc, mineritul din Valea Jiului se va desfăşura, până la sfârşitul perioadei analizate, în cadrul a patru mine: Petrila, Aninoasa, Lupeni, aparținând Societății „Petroşani” şi Mina Lonea a Societății „Lonea”.

---

587 SJHAN, Fond *Societatea „Lupeni”. D.M.*, dosar 169/1931, f. 1-2.
588 SJHAN, Fond *Societatea „Petroşani”. D.G. Consiliul de Administrație*, dosar 1/1930, f. 5-6.
589 SJHAN, Fond *Societatea „Petroşani”. D.M. Serviciul Muncă şi Salarii*, dosar 9/1932, f. 1-10.
590 SJHAN, Fond *Societatea „Sălătruc”*, dosar 35/1940, f. 556.
591 *Ibidem*, dosar 28/1938-1942, f. 7-8.
592 SJHAN, Fond *Inspectoratul Minier Petroşani*, dosar 99/1931, f. 30.
593 „A.M.R.”, XXV, 1942, nr. 12, p. 256.
594 SJHAN, Fond *Inspectoratul Minier Petroşani*, dosar 68c/1931, f. 10-18.
595 *Ibidem*, f. 5.
596 *Ibidem, dosar* 99/1931, f. 13-24.
597 *Ibidem*, f. 30.
598 *Ibidem*, dosar 106/1937-1938, f. f.
599 *Ibidem*.
600 *Ibidem*, dosar 111/1931, f. 1-5.
601 *Ibidem*, dosar 68e/1931, f. 13-14; dosar 9/1932, f. f.
602 SJHAN, Fond *Mina Lupeni*, dosar 23-4/1936, f. 188.

Perioada care începe după 23 august 1944 va aduce schimbări substanțiale în structurile de organizare şi conducere, mai ales ale Societății „Petroşani".

Încă de la înfiinţare, prin Statute se stabilea că administrarea Societății „Petroşani" se făcea de către Consiliul de Administrație, în care intrau reprezentanții principalilor acționari[603]. Deja din timpul celui de al doilea război mondial, în condițiile militarizării anumitor întreprinderi şi a exercitării dreptului de control al Statului, a fost numit la Societățile „Petroşani" şi „Lonea" un îndrumător al armatei, care şi-a îndeplinit această însărcinare până la 22 septembrie 1944[604]. De la această dată, Ministerul Economiei Naționale va numi un administrator de supraveghere, punând în aplicare prevederile Legii 478/1944, privitoare la administrarea provizorie a unor societăți pe acțiuni[605], iar de la 20 aprilie 1945 şi până la naționalizarea din 11 iunie 1948 va fi numit un administrator de supraveghere de către Casa de Administrare şi Supraveghere a Bunurilor Inamice (CASBI)[606]. Se diminuează, astfel, atribuțiile Consiliului de Administrație, şi, mai mult, printr-o Decizie a CASBI din 24 octombrie 1945, Consiliul de Administrație al Societății „Petroşani" va fi destituit şi se va numi un Consiliu de Administrație în care nu vor mai intra reprezentanții acționarilor, ci reprezentanții ai CFR, Comisariatul Metalurgic, Banca Națională a României, Confederația Generală a Muncii, Ministerul Înzestrării etc.[607].

Prin aplicarea art. 8 al Convenției de Armistițiu din 12 septembrie 1944[608], Societatea „Petroşani" va trece, din februarie 1945, sub supravegherea şi administrarea CASBI, având 61,65% (1.738.644 acțiuni) din capitalul social, considerat a fi inamic[609]. Aceste acțiuni vor fi transferate guvernului maghiar de către Societățile „Salgótarján" şi „Urikany-Zsilvölgyi", în proprietatea cărora se aflau, iar la 5 februarie 1947, în baza unui acord, Statul maghiar ceda aceste acțiuni Statului sovietic, care devine, astfel, acționar majoritar al Societății „Petroşani", ceea ce va duce la transformarea Societății „Petroşani" într-o societate româno-sovietică, o bază pentru existența între 4 iulie 1949-1 iulie 1954 a societății mixte româno-sovietice, Sovromcărbune[610].

ACTIVITATEA PRODUCTIVĂ

Două perioade traversează Valea Jiului din punctul de vedere al activității productive: perioada refacerii şi dezvoltării şi perioada raționalizării.

PERIOADA REFACERII ŞI DEZVOLTĂRII

Deşi se crease un complex industrial care dispunea de instrumentele necesare pentru a-şi dezvolta o politică eficientă din punct de vedere organizatoric, social şi tehnic, primul război mondial şi situația creată la sfârşitul acestuia, vor avea urmări neplăcute pentru mineritul din Valea Jiului, producția de cărbune scăzând la 63% în anul 1918 față de anul 1913[611], în acelaşi timp cu reducerea rezervei deschise, care în anul 1918 era de 3.330.000 tone, şi a rezervei pregătite pentru exploatare, care era de 1.970.000.

Conducătorii minelor erau conştienți de faptul că, redresarea activității productive va ține de cel puțin cinci factori: o stare normală în interiorul întreprinderilor miniere; lichidarea focurilor din mină; obținerea unui randament mai mare; instalații de transport corespunzătoare; mecanizarea lucrărilor în abataj[612].

603 Societatea „Petroşani", *Statute*, Bucureşti, 1923, p. 4-6.

604 Monitorul Oficial, I, nr. 222/26 septembrie 1944, p. 6422.

605 SJHAN, Fond *Societatea „Petroşani". D.G. Consiliul de Administraţie*, dosar 9/1944, f. 47.

606 *Ibidem, dosar* 13/1945, f. 1.

607 „Avântul", XVIII, 1945, nr. 18-19-20, p. 3; SJHAN, Fond *Societatea „Petroşani". Divizia Baia Mare,* dosar 13/1947, f. 47.

608 Monitorul Oficial, I, nr. 264/14 noiembrie 1944 p. 7336.

609 *Ibidem*, I, nr. 128/8 iunie 1945, p. 4788.

610 Ministerul Justiţiei, *Colecţia de Legi, Decrete, Hotărâri şi Deciziuni*, tom XXVII, 1-31 august 1949, Bucureşti, 1949, p. 35; Florian Banu, *Paşi spre autonomia R.P. Române. Desfiinţarea Sovromurilor*, în „Analele Ştiinţifice ale Universităţii Alexandru Ioan Cuza din Iaşi", Istorie, tomul XLIV-XLV, 1998-1999, p. 133-149.

611 *Monografia Societăţii „Petroşani"*, 1925, p. 142-143.

612 SJHAN, Fond *Societatea „Salgótarján"*, dosar 44/1918, f. 47.

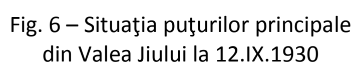

Fig. 6 – Situaţia puţurilor principale
din Valea Jiului la 12.IX.1930

De o stare normală, în sensul asigurării unui climat de muncă propice, nu se poate vorbi în Valea Jiului decât după octombrie 1920, adică după înfrângerea grevei generale. La început a fost suflul revoluționar de la sfârşitul anului 1918, doar venirea trupelor româneşti în ianuarie 1919 obligând muncitorimea să reia lucrul[613], iar pe de altă parte, Societățile miniere întâmpinau mari greutăți cu procurarea materialelor, alimentelor şi îmbrăcămintei[614], iar salariile se plăteau cu întârziere.

Un alt factor perturbator al producției, şi care se cerea înlăturat, îl va constitui existența focurilor de mină, care, după ce o parte fuseseră stinse în anii 1917-1918, reizbucnesc în anii 1919-1920, şi vor fi necesari câțiva ani, în unele locuri chiar până în anul 1924 sau mai târziu, pentru a le lichida[615].

Un alt element de necesitate îl reprezenta nevoia îmbunătățirii instalațiilor de transport în sensul mecanizării acestora într-o mai mare proporție, a scoaterii producției din abataje cu asemenea mijloace şi, mai ales, micşorarea distanței de cădere a cărbunelui pe rostogoluri, pentru a scădea procentul de cărbune praf extras. Se punea, de asemenea, problema îmbunătățirii metodelor de exploatare şi, în principal, mecanizarea lucrărilor prin mărirea numărului de ciocane de abataj şi folosirea cu precădere a havezelor, elemente care puteau determina o creştere a granulației. Pentru a asigura toate aceste elemente de mecanizare, se impunea mărirea capacității centralelor electrice din Valea Jiului[616].

Îndeplinirea acestor deziderate va asigura cadrul pentru redresarea activității productive şi creşterea producției, ajungându-se în anul 1927 să se obțină cea mai mare producție din întreaga perioadă interbelică: 1.104.214 tone cărbune în anul 1921, 1.840.860 tone cărbune în anul 1927. Şi aceasta, în condițiile în care, România avea nevoie de cărbune pentru consumul în focarele locomotivelor de la CFR, în industrie şi necesități casnice, iar cărbunele de Valea Jiului se va dovedi calitativ superior majorității cărbunelui extras din alte bazine miniere. Pe de altă parte, întreprinderile miniere din Valea Jiului aveau capacitatea tehnică şi umană de a asigura între 60-70% din necesarul, de exemplu, al CFR şi, din aceste considerente, cadrul economic devenea favorabil unei depline dezvoltări.

Asigurarea posibilității de desfacere a producției va crea cadrul pentru lansarea unei politici de investiții, necesară pentru refacerea parcului tehnic existent, pentru retehnologizare, introducerea maşinilor, creşterea puterii instalate în centralele electrice, realizarea unor lucrări miniere prin care să se dea o nouă sistematizare a activităților din zonele exploatate, deschiderea şi pregătirea unor rezerve importante care să asigure producții viitoare.

Activitatea productivă era orientată cu precădere spre repunerea în funcțiune a minelor, extinderea zonelor exploatabile şi creşterea constantă a producției. Se execută în această primă perioadă lucrări care vizau deschiderea şi pregătirea de noi orizonturi şi panouri prin: săparea unor puțuri verticale sau înclinate; repararea sau adâncirea celor existente, folosite pentru transport, abataj şi pentru generalizarea rambleierii hidraulice; redeschiderea unor lucrări mai vechi, abandonate sau prăbuşite în perioada războiului şi imediat după; săparea de noi galerii transversale sau direcționale cu care să se deschidă straturile de cărbune sau să înceapă procesul de concentrare în subteran; săparea unor planuri înclinate şi suitori de aeraj; lucrări subterane sau de suprafață necesare pentru a dota cu instalații mecanice sau pentru a mări forța mecanică introdusă în subteran sub forma energiei electrice sau a aerului comprimat.

Pentru a realiza toate aceste lucrări a fost nevoie de investiții importante cantitativ, Societatea „Lupeni” cheltuind pentru acest capitol, între anii 1919-1927, 256 milioane lei, iar la Societatea „Petroşani” cheltuielile sunt de 161.117.786 lei, între anii 1921-1923, şi de 121.063.000 lei în anul 1926[617].

Alături de evoluția, în general pozitivă a exploatărilor miniere, se mențin sau se dezvoltă dotări tehnice absolut necesare unei bune funcționări a minelor, creşterii cantitative şi calitative a producției.

Astfel, continuă să funcționeze o parte a separațiilor din perioada de până la primul război mondial:

- *Separația Petroşani Nord*, aparținând Minelor Statului Lonea; Separațiile Petroşani Est şi Petroşani Vest, care separau producția minelor Societății „Petroşani” de la Petrila, Petroşani, Aninoasa;
- *Separația Vulcan*, care separa producția minelor Societăților „Petroşani” şi „Valea Jiului de Sus” din Vulcan;
- *Separațiile Victoria* şi *Ştefan*, care separau cărbunele minelor Societății „Lupeni”[618].

---

613 Arpad Schreiber, *op. cit.*, în „Montanistică şi Metalurgie”, IV, 1927, nr. 8-9, p. 4.

614 SJHAN, Fond *Societatea „Petroşani”. D.M. Confidenţiale*, dosar 1/1919, f. 51-52.

615 SJHAN, Fond *Societatea „Petroşani”. D.M. Secretariat*, dosar 1/1923, f. 50.

616 SJHAN, Fond *Societatea „Salgótarján”*, Dosar 44/1918, f. 50-63.

617 *Ibidem*, dosar 1/1923, f. 5-7.

Rămân în funcţiune Centralele electrice ale Societăţilor „Petroşani”, „Lupeni”, „Lonea”, care dispuneau de 10 turbogeneratoare cu o putere instalată de 24.664 kW, capabile să asigure necesarul tuturor instalaţiilor electrice de la unităţile miniere şi anexele lor, cât şi pentru alte utilităţi industriale şi consumul casnic din Valea Jiului[619].

Pe lângă aceste dotări, mai sunt şi alte elemente care contribuie la formarea infrastructurii minelor: 17 puţuri principale şi 14 auxiliare; 39 maşini de extracţie, dintre care 34 acţionate cu motoare electrice; 36 de compresoare, pentru a acţiona, printre altele 1.220 perforatoare şi ciocane de abataj; 49 ventilatoare[620].

RAŢIONALIZAREA

Criza economică a afectat nemilos industria carboniferă şi, implicit, mineritul din Valea Jiului. Criza cărbunelui îşi are începuturile în anul 1927, fiind determinată de faptul că, economia nu putea absorbi întreaga producţie de cărbune, de concurenţa pe care o făceau acestuia alte surse de energie, de incapacitatea industriei carbonifere de a găsi domenii mult mai largi de utilizare a produsului lor şi de a dezvolta tehnologii care să crească randamentul de ardere etc.[621].

Valea Jiului va traversa şi ea greutăţile acestei etape de criză dar, dincolo de realele probleme de ordin social pe care criza le generează, asistăm acum la cele mai importante transformări de ordin organizatoric, dar mai ales în planul tehnicii şi tehnologiei. Aceste transformări, dintre care, trebuie spus, unele au început înainte de criză, iar unele vor continua şi după, vor defini mineritul carbonifer de aici pentru o lungă perioadă de timp, şi se înscriu în ceea ce în epocă se numea *raţionalizare*.

Ing. Ioan M. Lăzărescu, vorbind, în anul 1942, despre Cărbunii în economia românească, ajunge la concluzia că problema utilizării raţionale a cărbunilor în România a fost pusă încă din 1926, industria carboniferă fiind concurată de păcură, gazele naturale şi lemn, iar pentru a se menţine va încerca să ia măsuri care au vizat:

- reducerea preţului de cost la minimum, în principal prin intensificarea mecanizării extracţiei, raţionalizarea exploatărilor şi concentrarea lor;
- îmbunătăţirea calităţii cărbunilor, prin modernizarea şi diversificarea instalaţiilor de preparare;
- îmbunătăţirea condiţiilor de utilizare a cărbunilor la CFR – principalul client al industriei carbonifere – în industrie şi în consumul casnic”[622].

Raţionalizarea va rezulta din experienţa dobândită în activitatea productivă, dar şi din ceea ce s-a realizat în alte ţări europene, lucruri constatate în anii 1927-1929, în timpul călătoriilor de studii ale inginerilor în întreprinderi miniere, întreprinderi constructoare de utilaje şi instalaţii pentru minerit din Ungaria (Pécs, Dorog şi Tatabánya)[623], Cehoslovacia, Polonia şi Germania.

O primă măsură constă în **concentrarea lucrărilor miniere**, atât în subteran, cât şi la suprafaţă.

Pentru complexul minier de la Lupeni, acest program prevedea: sortarea şi spălarea cărbunelui într-o singură instalaţie, construită în zona Minei Ştefan, care înlocuia separaţiile Ştefan şi Victoria; înlăturarea transportului cărbunelui cu ajutorul funicularelor prin concentrarea transportului în subteran pe galeria Ştefan, la orizontul 640 m[624]; trecerea treptată, în toate minele, la exploatarea prioritară a stratului 3, după epuizarea straturilor acoperitoare[625].

Pentru Societatea „Petroşani”, se prevedea concentrarea la Petrila a instalaţiilor de preparare a cărbunelui, a depozitelor de lemne, materiale şi a stocurilor de cărbune[626]; realizarea lucrărilor de concentrare la minele Petrila şi Aninoasa, odată cu creşterea prognozată a producţiei, mai ales la Mina Aninoasa, datorită şi creşterii capacităţii de transport cu noul funicular a cărui construcţie se va finaliza în

618 SJHAN, Fond *Societatea „Petroşani”. D.M. Serviciul Tehnic*, dosar 81/1930, f. 12-18.
619 *Ibidem,* f. 24-27.
620 *Ibidem,* f. 19-24; Fond *Inspectoratul Minier Petroşani*, dosar 84/1929, f. 3.
621 „A.M.R.”, XII, 1929, nr. 5, p. 224-225.
622 „Miniera”, XVII, 1942, p. 15-18.
623 SJHAN, Fond *Societatea „Petroşani”. D.M. Serviciul Tehnic*, dosar 8/1927, f. 3-12, 19-62.
624 SJHAN, Fond *Mina Lupeni*, dosar 13-5/1929-1930, f. 30.
625 SJHAN, Fond *Societatea „Lupeni”. D.M.*, dosar 125/1929, f. 109-118.
626 *Ibidem*, f. 34-48.

anul 1931[627]; închiderea minei Dâlja începând cu luna mai 1931, după ce din octombrie 1928 s-a închis mina Petroşani Vest şi, tot acum, a minelor de la Vulcan.

Un asemenea proces de concentrare se va produce şi în cazul Societății „Lonea”. Pe baza studiilor efectuate în anul 1928, s-a ajuns la concluzia că soluția cea mai judicioasă privind concentrarea ar fi la Mina III „Jieț”, care prezenta avantajul că majoritatea lucrărilor de organizare erau deja executate, straturile de cărbune permițând aplicarea unor metode de extracție moderne, iar cărbunele mărunt era într-un procent inferior celui obținut la celelalte două mine[628]; de asemenea, prin sistemul de puțuri al acestei mine, se puteau exploata şi lentilele Defor şi Moşicul, ca şi părți din Mina II, asigurând o rezervă pentru 20-25 ani[629]. Concentrarea s-a făcut prin închiderea Minelor I şi II şi începerea, în anul 1930, a reamenajării puțului principal nr. III până la orizontul 150 m, a introducerii, din anii 1933-1934, pe orizontul 120 m, a transportului cu locomotive cu aer comprimat etc.[630].

Se realizează, deci, un proces de reorganizare a activității de suprafață, concomitent cu micşorarea numărului capacităților productive, care nu afecta însă posibilitatea de a satisface necesarul de cărbune cerut pe piață. Se aprecia, de altfel, că în cazul în care va fi necesară mărirea producției, se pot redeschide unele mine pentru a creşte producția de cărbune cu cel puțin 1.700 tone/zi, păstrând însă avantajele concentrării de la suprafață[631].

Concentrarea va face ca Societatea „Petroşani”, care avea în activitate, înainte de acest proces, 15 mine şi 32 de puțuri, să nu mai aibă în exploatare, în anul 1943, decât minele Lupeni, Aninoasa, Petrila, unde funcționau 14 puțuri, dintre care doar patru erau puțuri de extracție; la Mina Lupeni, cea mai mare parte a producției era scoasă din mină prin galerii de coastă. Se constată, ca efect al concentrării, că producția extrasă creşte: 3.500 tone/zi cărbune la Mina Lupeni; 2.300 tone/zi cărbune la Mina Aninoasa, şi 2.500 tone/zi cărbune la Mina Petrila[632].

O a doua măsură a vizat **perfecționarea continuă a metodelor de exploatare**. Pe baza unei experiențe dobândite în timp se ajunge la concluzia că, datorită condițiilor specifice de zăcământ, metodele de exploatare folosite sunt diferite în funcție de condițiile fiecărui strat[633]

Monografia Societății „Petroşani” din anul 1925 prezintă metodele de exploatare încercate şi aplicate, care au dat rezultate în Valea Jiului: straturile subțiri se exploatau cu una şi aceeaşi metodă, prin surpare; stratul 3, stratul principal, care trebuia exploatat ținând cont de grosimea stratului, structura şi înclinarea sa, şi în care se va generaliza exploatarea cu rambleiere; grupa straturilor 5 şi 13, ca şi a lentilelor subțiri ale stratului principal în care s-a adoptat o exploatare mixtă, cu surpare şi rambleiere[634].

O etapă importantă în procesul de modernizare a metodelor de exploatare folosite în minele din Valea Jiului o va reprezenta dezvoltarea maşinismului, prin folosirea perforatoarelor pneumatice, a ciocanelor de abataj şi maşinilor de havat, proces început încă înainte de primul război mondial şi continuat în anii ‘20 ai secolului al XX-lea[635]. Caracteristica perioadei „raționalizării” o va reprezenta extinderea maşinismului şi primele experimentări se fac la Lupeni în anii 1927-1929, atât în înaintarea pe galerii sau suitori în cărbune, cât şi în abatajele mecanizate cu front lung de 80-120 m din straturile subțiri[636]. Asemenea încercări au fost făcute şi la minele Petrila, Petroşani Est, Piscu[637], folosirea în

---

627 *Ibidem*, f. 134-166

628 SJHAN, Fond *Societatea „Lonea”*, dosar 1/1925-1942, f. 49.

629 *Ibidem*, f. 59; dosar 2/1929-1947, f. 22-24.

630 SJHAN, Fond *Inspectoratul Minier Petroşani*, dosar 111/1931, f. 4-5.

631 SJHAN, Fond *Societatea „Petroşani”. D.M. Serviciul Tehnic*, Dosar 1/1931, f. 1-3.

632 August Buttu, *Vues retrospectives sur l’industrie extractive de charbon en Roumanie au cours des dernierés 25 années*, în „A.M.R.”, XXVI, nr. 4, 1943, p. 65.

633 Krizko Bohus, *op. cit.*, p. 23-25.

634 *Monografia Societății „Petroşani”*, 1925, p. 29-51.

635 SJHAN, Fond *Societatea „Petroşani”. D.M. Secretariat*, dosar 6/1923, f. 921. Existau în Valea Jiului, în anul 1925: 624 perforatoare pneumatice, 38 ciocane de abataj, 19 maşini de havat, 1.509 m scocuri oscilante şi 38 m bandă transportoare (SJHAN, Fond *Societatea „Petroşani”. D.M. Serviciul Tehnic*, dosar 4/1925-1932, f. 1). Comparativ, în anul 1943, din cele 17 haveze folosite în mineritul carbonifer, 13 haveze cu lanţ tăietor se găseau la minele din Valea Jiului ale Societății „Petroşani”; Societatea avea în folosinţă, 773 ciocane de abataj şi 388 perforatoare pneumatice, iar pentru scoaterea producţiei din abataj şi a sterilului din lucrările de înaintare şi deschidere se foloseau scocuri oscilante, transportoare cu raclete şi cu bandă de cauciuc, screpere (August Buttu, *op. cit.,* în „A.M.R.”, XXVI, nr. 4, 1943, p. 63, 67, 68).

636 SJHAN, Fond *Societatea „Lupeni”. Direcţia. Generală*, dosar 1/1928, f. 19-25, 36-39, 53-55.

637 SJHAN, Fond *Societatea „Petroşani”. D.M. Serviciul Tehnic*, dosar 3/1928, f. 13, 21.

abatajele cu front lung din straturile subțiri a maşinilor de havat, a scocurilor oscilante şi a ciocanelor de abataj, determinând o creştere cu 50% a randamentului.

În anii 1932-1933 se experimentează tot la Lupeni, aplicându-se apoi şi la mina Aninoasa, metoda de exploatare: abataje frontale direcționale, în stratul 3, cu folosirea rambleului pneumatic, introducându-se acum frontul lung şi în stratul principal. Armarea abatajului se va face prin stâlpi şi grinzi, transportul cărbunelui în abataj cu benzi cu raclete acționate de un motor electric, iar dislocarea masei miniere prin împuşcare şi ciocane pneumatice de abataj[638].

În anul 1936 a intrat în funcțiune la mina Lupeni, în stratul 3, primul abataj frontal orizontal, cu susținere cu stâlpi metalici – stâlpi metalici de 70 kg furnizați de firma „Schwarz", semirigizi, cu o rezistență mai mare de 30 tone/stâlp[639] – sub tavan artificial confecționat din scânduri, metoda extinzându-se la Lupeni, în anul 1937, şi în stratul 5, în abataje frontale pe înclinarea stratului; în anul 1938 s-a introdus susținerea metalică la mina Lupeni şi la straturile 4, 8/9, 15, 18, metodă care se va aplica în stratul 3 la Aninoasa şi Petrila în anii 1937-1938[640].

Mai trebuie amintit faptul că generalizarea în Valea Jiului a abatajelor cu front lung şi stâlpi metalici a permis eliminarea rambleierii, reuşind să se adopte tehnica prăbuşirii dirijate, bazându-se pe stâlpii de susținere reglabili, care cedează la presiune[641].

Încă din anii '20 ai secolului XX, CFR, care era cel mai mare consumator al cărbunelui indigen, va introduce măsuri care țineau de **ameliorarea calității cărbunelui cumpărat**, a puterii sale de vaporizare, obligând, astfel, societățile miniere să facă investiții serioase în dezvoltarea şi diversificarea instalațiilor de preparare[642]. Această preocupare va determina apariția şi a altor debuşeuri pentru cărbunele indigen: întrebuințat în termocentrale; sub formă de cocs în siderurgie şi sub formă pulverizată în generatoarele de energie ale cocseriilor; în încălzitul industrial şi casnic etc.

Se pare că în Valea Jiului preocupările privind obținerea unei calități superioare a cărbunelui datează din anii 1923-1924 şi, treptat, se vor înlocui vechile Separații, cu instalații mecanice, prin care să se realizeze: separarea şistului de cărbune, pentru a-i creşte acestuia din urmă puterea calorifică; valorificarea cărbunilor mărunți.

Modernizarea instalațiilor va începe prin punerea în funcțiune în anul 1931 a celor două Preparații de cărbune de la Petrila şi Lupeni, realizate după un proiect al Companie Internationale des Rheo-laveur „A. France" din Liège.

Preparația ce se va da în funcțiune la Petrila, în august 1931, era formată, în principal, dintr-o separație capabilă să trateze 150 tone/oră cărbune tout-venant, 16 ore/zi, şi o spălătorie ce trata 270 tone/oră cărbune, 0-80 mm, prin spălare, 8 ore/zi, din care: 150 tone, 0-10 mm; 120 tone, 10-80 mm[643]. Preparația de la Lupeni, pusă în funcțiune în februarie 1931, avea aceleaşi caracteristici ca şi Preparația de la Petrila, debitul fiind diferit: 140 tone/oră cărbune, în separație, timp de 16 ore/zi şi 200 tone/oră cărbune 0-80 mm, în spălătorie, timp de 8 ore/zi, din care: 50 tone/oră, 0-10 mm şi 150 tone/oră, 10-80 mm[644]

Acest început va fi continuat cu realizarea altor instalații sau mărirea celor existente şi, astfel, la începutul anilor '40 ai secolului al XX-lea, Societatea „Petroşani" se putea lăuda cu un complex de instalații pentru prepararea mecanică a cărbunelui, unic în România, format din şapte grupe[645] şi care îi permitea să livreze clienților săi o varietate de sorturi de cărbune.

638 SJHAN, Fond *Inspectoratul Minier Petroşani*, dosar 62/1933, f. 1-3.

639 SJHAN, Fond *Mina Lupeni*, Dosar 28-12/1937, f. 47.

640 Gh. Giuglea, D. Opriş, *Susţinerea abatajelor în minele din Valea Jiului*, în vol. „Conferinţa Naţională de Tehnică Minieră", Bucureşti, 28-30 noiembrie 1968, p. 77.

641 Augustin Buttu, *op. cit.*, XXVI, în „A.M.R.", XXVI, nr. 4, 1943, p. 67.

642 SJHAN, Fond *Societatea „Petroşani". Direcţia Generală*, dosar 4/1940, f. 12-13.

643 SJHAN, Fond *Societatea „Petroşani". D.M. Serviciul Tehnic,* dosar 41/1929-30, f. 48-55.

644 SJHAN, Fond *Inspectoratul Minier Petroşani, Dosar* 82/1930, f. 1-10; Fond *Societatea „Petroşani". D.M. Serviciul Tehnic*, dosar 25/1929, f. 74.

645 Descrierea întregului complex în studiul ing. August Buttu, *Cerinţele consumatorilor de cărbuni din România şi adaptarea instalaţiilor de preparare la aceste cerinţe*, prezentat la Congresul Inginerilor şi Tehnicienilor din Industria Minieră, Bucureşti, mai 1937 (SJHAN, Fond *Societatea „Petroşani". D.M. Serviciul Tehnic*, dosar 63/1937, f. 1-26).

Consumator	Sortul	Putere calorifică kcal/kg	Granulație mm	Vaporizare	Observații
Căldări cu grătare mecanice, cărămidării, fabrici spirt	griş	7000-7400	0,5-10	-	putere calorifică superioară
CFR, vapoare, căldări fără grătar mecanice	standard	6800	0,5-100	6,3	pentru CFR: 0,5-10 mm/28%; 10-20 mm/22%; 20-100 mm/50%
CFR, calorifere, sobe, grătare speciale	blocuri	7200-7400	100	-	-
Fabrici zahăr, amidon	-	7200-7400	0,5-20	-	10-20 mm/25%
Uzine de gaz	griş, Lupeni	7200-7400	0-10	-	dă cocs bun
Ateliere forjă	griş, Lupeni, forjă	7200-7400	16-20	-	spălat de două ori
Sobe, grătare speciale, calorifere	nucă I	7000	20-30	-	-
Sobe, grătare speciale, calorifere	nucă II	7000	30-50	-	-
Autocalor	autocalor Petrila	6800	3-10	-	-
Sobe, grătare speciale, calorifere	aglomerați cruzi	6800	ovoide prismatice cubice	-	se amestecă şi în standard
Sobe, grătare speciale, calorifere	aglomerați semicocs	6800	cubice	-	-
Carbonizare	griş Petrila	6800	0-10	-	semicocs

Tabel 10[646]

Varietatea sorturilor de cărbune

Acest complex era format din:

Spălătoriile de la Lupeni şi Petrila descrise anterior. Acestea au suferit pe parcurs modificări în circuit, prin implantarea unor instalații noi: respălarea cărbunelui pentru forjă, uscătoria, flotarea. La începutul anului 1938 se va decide, modificarea spălătoriilor în vederea măririi recuperării, a posibilităților de obținere a unei calități superioare şi de produse intermediare care erau valorificate, purificării apelor, din acelaşi an începând lucrările[647].

---

646 *Ibidem*, f. 4

647 SJHAN, Fond *Societatea „Petroşani". D.M. Serviciul Tehnic*, dosar 51/1938, f. 1-58; Fond *Societatea „Petroşani". D.M. Confidențiale*, dosar 3/1940, f. 205-210.

Astfel spălătoria de la Lupeni a fost mărită la o capacitate de prelucrare a cărbunelui de 300 tone/oră, iar spălătoria de la Petrila, inițial la 310 tone/oră, iar după anul 1943, la 450 tone/oră[648].

Foto 43 – Spălătoria de cărbune din Petrila

În cadrul Preparației Lupeni funcționa o instalație de *respălare a cărbunelui pentru forjă.* Operațiunea se executa într-o maşină de zețaj cu două compartimente, montată în anul 1933, care prelucra 7 tone cărbune/oră, cu un conținut de cenuşă de 8-9%.

Uscătoriile. Cum cărbunele griş (0-10 mm) spălat, folosit pentru brichetare, nu ajungea să aibă o umiditate mai mică de 10%, oricât se lăsa scurgerea, iar frigul din iarna 1931-1932 a determinat înghețarea cărbunelui livrat pentru CFR, s-a ales soluția uscării termice, care consta în folosirea gazelor de combustie în curent direct, schimbarea de căldură făcându-se în patru tobe cilindrice, montate la cele două Preparații, în care gazele intrau cu 700-900°C şi ieşeau cu 100-120°C[649]. În anul 1939, s-au construit, la cele două spălătorii de la Lupeni şi Petrila şi centrifuge pentru reducerea umidității cărbunelui[650].

Flotațiile. În spălătorie şlamul se spăla într-o baterie Rheo, iar rezultatele erau slabe, făcându-se mai mult o degroşare; şlamul evacuat de aparate, ca şist, conținea încă mult cărbune, inițial aruncat la canal, apoi dat în jgheaburi de respălare pentru a recupera o parte, dar pierderile erau mari. Pe baza acestor constatări, pentru a valorifica materialul mărunt sub 1-2 mm şi a îmbunătăți randamentul instalațiilor, în anul 1936, la Lupeni, şi în anul 1937, la Petrila, s-a pus în funcțiune câte o flotație sistem Ekoff, cu o capacitate de prelucrare de 40 tone cărbune/oră. Erau trei baterii de câte 16 celule de flotație fiecare, construite din lemn şi funcționau pe principiul agitației cu aer la 0,2 atm, şlamul flotat fiind desecat apoi în două filtre cu vid. Mărirea acestor instalații după anul 1938 a amplificat capacitatea de tratare a şlamului cu câte 30 tone/oră în fiecare Preparație[651].

În anul 1942, cele două instalații de flotație, lucrând câte 15-18 ore/zi, erau capabile să trateze 230 tone cărbune brut mărunt la Lupeni şi 600 tone la Petrila, folosind, ca reactivi, anual, 843 tone amestecuri de ulei petrol şi ulei mediu, ce erau produşi în țară. Prin aceste instalații se recuperau anual cca 100.000 tone cărbune mărunt şi se sprijinea preocuparea privind limpezirea apelor ce părăseau instalațiile de spălare[652].

Epurarea apelor. Spălarea cărbunelui şi deversarea apelor uzate în Jiu, atât la Petrila cât şi la Lupeni, a determinat un dezastru ecologic. În fața acestei realități, Societatea „Petroşani" a acționat prin realizarea instalațiilor de flotație care se aprecia că rețin cam 60 tone/zi praf de cărbune[653], dar mai ales prin construcția, între anii 1938-1941, a stațiilor de decantare, sistem Dorr[654].

648 August Buttu, *Vues retrospectives sur l'industrie extractive du charbon en Roumanie au cours des dernières 25 anèe*, în „A.M.R.", XXVI, nr. 5, 1943, p. 85.
649 SJHAN, Fond *Mina Lupeni*, dosar 16-6/1932-33, f. 1-16.
650 August Buttu, *op. cit.*, în „AMR", XXVI, nr. 5, 1943, p. 85.
651 SJHAN, Fond *Societatea „Petroşani". D.M. Serviciul Tehnic*, dosar 63/1937, f. 12.
652 I. Marinescu, *Instalaţiile de preparare din ţară ce fac uz de flotaţie*, în „Miniera", XVII, nr. 4, 1942, p. 119-121.
653 SJHAN, Fond *Mina Lupeni*,dosar 26-33/1936-38, f. 26.
654 SJHAN, Fond *Societatea „Petroşani". D.M. Serviciul Tehnic*, dosar 44/1936-46, f. 71.

Brichetajul. Prima instalație de brichetare a fost pusă în funcțiune la Vulcan în anul 1931, înlocuită în anul 1933 de o instalație mai modernă, construită la Petrila şi formată, în principal, din prese, cu o capacitate de prelucrare de 12 tone/oră şi unde se obțineau brichete ovoidale, cu greutatea de 50-60 g; prese, cu o capacitate de prelucrare de 7 tone/oră, care dădeau brichete cubice cu o greutate de 1,5-2 kg sau brichete prismatice de 3 kg. Brichetajul s-a dezvoltat mereu, în anii 1934-1935 şi 1937 adăugându-se noi unități, această instalație lucrând tot surplusul de cărbune mărunt (gris) al Societății „Petroşani" şi avea ca liant smoala de petrol şi smoala obținută din oxidarea gudronului în procesul de carbonizare. Brichetele se realizau din cărbune crud sau semicocs, iar în Stația Termică CFR s-a obținut o vaporizare de 6,99[655].

Carbonizarea la joasă temperatură. Instalația de carbonizare şi distilare[656], construită – până în decembrie 1932 – în apropierea instalației de fabricare a brichetelor de la Preparația Petrila prelucra cărbunele 0-10 mm spălat şi uscat, şi fiind formată din trei secțiuni:

- *Carbonizarea*, formată din două cuptoare Ab-der-Halden – din anul 1939, 10 cuptoare[657] – prin care o parte din cărbunele 0-10 mm era supus distilării la temperatură joasă, micşorându-se astfel procentul de materii volatile şi obținând un semicocs ce ardea cu mai puțin fum;
- *Recuperarea* materiilor volatile ducea la formarea gudronului care era distilat, obținându-se, dintr-o tonă de gudron: 28 kg esențe, 185 kg ulei şi 760 kg smoală, aceasta din urmă fiind folosită la brichetare;
- *Brichetajul* (aglomerarea).

Autoaglomerarea. Se montează la Lupeni, după proiectul Societății franco-belgiene „Distillation à basse température des combustibles solides", un cuptor de distilare la joasă temperatură, presă şi instalații pentru recuperarea gudronului[658].

Complexitatea mineritului din Valea Jiului este ilustrată şi de multitudinea **activităților anexe/auxiliare/adiacente** pe care le întâlnim şi care sprijină, calitativ şi cantitativ, efortul de extracție şi valorificare a cărbunelui.

Ateliere. Minele Statului Lonea/Societatea „Lonea" îşi avea propriul atelier la Petrila, care va deservi, după anul 1907, necesitățile minelor de la Lonea în întreaga perioadă de care ne ocupăm[659].

Societatea „Petroşani" avea în anul 1925 ateliere pentru toate grupurile de mină[660], iar Societatea „Lupeni" dispunea, în anii '20 ai secolului al XX-lea, de un atelier mare, cu peste 500 lucrători. Capacitatea acestor ateliere fiind mare, pe lângă necesitățile exploatărilor se mai efectuau şi comenzi pentru particulari şi pentru alte întreprinderi industriale[661].

Ateliere posedau şi Societățile „Valea Jiului de Sus" şi „Sălătruc"[662].

În cadrul tuturor Societăților miniere, cu excepția Societății „Sălătruc", existau ateliere care se ocupau cu întreținerea coloniilor de locuințe pentru funcționari şi muncitori.

O evoluție aparte vor avea Atelierele Centrale Petroşani, create în anul 1910[663], şi care devin, treptat, o uzină, care în anul 1939 avea 28 de secții[664].

Continuă să funcționeze cele trei *Centrale electrice* de la Vulcan, Lupeni, Petroşani; cea mai importantă era Centrala electrică Vulcan, unde funcționau în anul 1945 cinci turbogeneratoare – ultimul montat în anul 1944 de 10.640 kW – cu o putere instalată de 24.960 kW.

Funcționa la Lupeni, încă din anul 1918, o *Fabrică de oxigen*, care producea 32.000 tone oxigen gazos industrial cu o puritate de 98%[665].

Societățile miniere au deținut, de asemenea, cariere de piatră, cărămidării, cuptoare pentru var, păduri, iar Societatea „Lupeni" va construi la Lupeni, în anul 1926, Moara[666] etc.

---

655 SJHAN, Fond *Inspectoratul Minier Petroşani*, Dosar 94/1930, f. f.

656 *Ibidem*, dosar 7/1932, f. 11-12; Fond *Societatea „Petroşani". D.M. Serviciul Tehnic*, dosar 51/1932, f. 3-8.

657 August Buttu, *op. cit.*, în „A.M.R.", XXVI, nr. 5, 1943, p. 86.

658 I. L. Blum, *Distilarea cărbunilor*, în „Buletinul I.R.E.", III, nr. 3, 1935, p. 53-54.

659 SJHAN, Fond *Societatea „Lonea"*, dosar 6/1926, f. 22; dosar 10/1938, f. 21.

660 *Monografia Societății „Petroşani"*, 1925, p. 122-123.

661 *Monografia Societății „Lupeni",* Bucureşti, 1925, p. 11.

662 SJHAN, Fond *Societatea „Petroşani". D.M. Confidenţiale*, dosar 2/1933, f. 217.

663 Vezi, Ştefan Lugoşi, *Monografia Atelierelor Petroşani*, mss., vol. I, II, III, 1936.

664 SJHAN, Fond *Societatea „Petroşani". D.M. Serviciul Tehnic*, dosar 26/1937-38, f. 9.

665 *Ibidem*, dosar 12/1940, f. 68, 95; Fond *Mina Lupeni*, dosar 26-36/1936-1941, f. 132-134.

Anul	Societatea / Mina							
	Petroșani[1]	Lupeni[2]	Valea Jiului de Sus	Minele Statului Lonea[3]	Sălătruc	Alții	Total Valea Jiului	% din producția României
1868	852,9	-	-	-	-	-	852,9	-
1869	3.431,3	-	-	-	-	-	3.431,3	-
1870	10.680,3	-	-	16.700	-	-	27.380,3	-
1871	48.306,2	-	-	118.780	-	-	167.086,2	-
1872	83.117,2	-	-	170.992	-	-	254.109,2	-
1873	80.920	-	-	141769,1	-	-	222.689,1	-
1874	75.859,9	-	-	105.730	-	-	181.589,9	-
1875	70.110,1	-	-	66.430	-		136.540,1	-
1876	77.220	-	-	63.975	-	-	141.195	-
1877	87.025,6	-	-	60.231	-	-	147.256,6	-
1878	78.108,7	-	-	53.096	-	-	131.204,7	-
1879	93.182,4	-	-	26.624	-	-	119.806,4	-
1880	136.546,5	-	-	-	-	-	136.546,5	-
1881	141.613,2	-	-	-	-	-	141.613,2	-
1882	146.680	-	-	-	-	-	146.680	-
1883	161.160,5	-	-	-	-	-	161.160,5	-
1884	189.372,2	-	-	-	-	-	189.372,2	-
1885	180.322,4	-	-	-	-	-	180.322,4	-
1886	198.422	-	-	-	-	-	198.422	-
1887	187.846	-	-	-	-	-	187.846	-
1888	192.735,9	-	-	-	-	-	192.735,9	-
1889	198.880,6	-	-	-	-	-	198.880,6	-
1890	228.487,4	-	-	-	-	-	228.487,4	-
1891	233.519	-	-	-	-	-	233.519	-
1892	234.856,7	24.567,5	-	-	-	-	259.424,2	-
1893	234.434	90.724,5	-	-	-	-	325.158,5	-
1894	242.007,2	120.761,5	-	-	-	-	362.768,7	-
1895	299.816	215.151,5	10.995	-	-	-	525.962,5	-
1896	372.742,6	230.721,7	44.719,2	-	-	-	648.183,5	-
1897	357.514,4	190.069,7	44.641,4	-	-	-	592.225,5	-
1898	423.316,8	231.081,2	55.247,1	-	-	-	709.645,1	-
1899	405.212	220.508,8	66.216,8	-	-	-	691.937,6	-
1900	516.890	288.240,1	75.366,3	-	-	-	880.496,5	-
1901	563.970	300.082	65.441,3	-	-	-	929.493,3	-

666 SJHAN, Fond *Mina Lupeni*, dosar 27-1/1937, f. 218.

1902	567.340	298.437,8	80.189,4	-	-	-	945.967,2	-
1903	687.070	344.918,3	80.000	-	-	-	1.111.988,3	-
1904	715.480	349.593	73.460	-	-	-	1.138.533	-
1905	819..830	329.158	98.070	-	-	-	1.247.058	-
1906	821.710	385.005	120.000	-	-	-	1.326.715	-
1907	891.100	371.663	112.680	-	-	-	1.375.443	-
1908	963.740	400.170	111.800	12.206,1	-	-	1.487.916,1	-
1909	1.034.120	475.630	101.800	153558,5	-	-	1.765.108,5	-
1910	1.055.830	452.660	94.100	210782,9	-	-	1.813.372,9	-
1911	1.102.810	506.280	108.400	204037,1	-	-	1.921.527,1	-
1912	1.208.750	513.750	114.900	134440,2	-	-	1.971.840,2	-
1913	1.282.540	643.000	124.300	180015,3	-	-	2.229.855,3	-
1914	1.156.900	548.500	62.900	171163,5	-	-	1.939.463,5	-
1915	1.052.570	600.150	77.500	174171,7	-	-	1.904.391,7	-
1916	675.380	425.207	42.980	127709,3	-	-	1.271.276,3	-
1917	783.930	490.360	32.700	161863,8	-	-	1.468.853,8	-
1918	741.660	451.717	48.300	169427,8	-	-	1.411.104,8	-
1919	547.429	316.550	38.400	126555,8	-	-	1.028.934,8	65,98
1920	508.210	320.995	36.250	132405,9	-	-	997.860,9	62,85
1921	635.410	345.900	30.500	128404,2	8.253	-	1.148.477,2	63,63
1922	802.400	391.600	35.500	107229,2	10.072,9	-	1.346.802,1	63,64
1923	914.650	472.400	59.800	119209,7	8.426,2	4337,2	1.578.823,1	62,61
1924	1.018.680	503.000	70.500	81.581,3	6.227,8	3.715,4	1.683.704,5	60,64
1925	1.036.160	504.100	60.700	78.187	10.749	321	1.690.217	57,70
1926	1.053.150	560.000	59.700	114.281	10.032	-	1.797.163	58,85
1927	1.042.700	590.000	64.400	125.941	17.718	-	1.840.759	57,10
1928	992.895	530.000	65.500	124.870	17.512	2.274	1.733.051	57,24
1929	1.026.710	524.000	50.136	130.517	10.230	120	1.741.713	57,17
1930	801.581	465.500	36.570	108.784	10.259	99	1.422.793	60,03
1931	1.015.535	-	-	93.853	8.292	-	1.117.680	58,26
1932	956.916	-	-	100.190	4.775	16	1.061.897	64,28
1933	786.152	-	-	92.022	8.128	65	886.367	58,75
1934	918.872	-	-	85.209	11.210	-	1.015.291	54,81
1935	1.006.875	-	-	89.185	9.371	-	1.105.431	56,83
1936	1.011.730	-	-	90.101	8.433	-	1.110.264	56,51
1937	1.155.022	-	-	100.532	9.821	-	1.265.375	57,95
1938	1.292.312	-	-	114.387	11.914	-	1.418.613	59,21
1939	1.370.313	-	-	117.064	9.834	-	1.497.211	60,74
1940	1.588.186	-	-	154.172	8.783	-	1.751.141	66,24
1941	1.522.967	-	-	156.893	523	-	1.680.383	69,50

1942	1.696.358	-	-	159.517	-	-	1.855.875	70,97
1943	1.887.556	-	-	196.765	-	-	2.084.321	72,60
1944	1.452.177	-	-	154.659	-	-	1.606.836	70,75
1945	1.178.699	-	-	130.397	-	-	1.309.096	64,33
1946	1.100.647	-	-	135.476	-	-	1.236.123	61,87
1947	1.301.059	-	-	135.299	-	-	1.436.358	63,30

Tabel 11[667]

Producţia minelor de cărbune din Valea Jiului (tone), 1868-1947

Toată această evoluție nu se putea realiza decât cu efortul generațiilor de muncitori şi specialişti, care au lucrat în minerit, dar şi în celelalte activități economice, sociale, culturale, fără de care nu era posibilă funcționarea complexului industrial al Văii Jiului.

Valea Jiului este un spațiu multietnic şi multiconfesional, rezultat al evoluției social-economice şi culturale de-a lungul întregii sale istorii. Cei care au populat Valea Jiului în ultimii 150 de ani provineau şi din băştinaşii şi cei născuți în Valea Jiului, dar şi din cei care vin pentru a lucra, mai ales, în minerit.

Colonizarea face din Valea Jiului un spațiu geografic în care sunt reprezentate diferite etnii din spațiul românesc şi chiar popoare vecine. O altă caracteristică o reprezintă concentrarea populației în câteva centre, aşezări urbane, care se dezvoltă datorită activității industriale, proces care are drept componente construirea coloniilor de locuit, a cartierelor de blocuri moderne, urbanizarea şi crearea unei infrastructuri adecvate, înghițirea unor cătune sau sate de către centrele industriale sau chiar dispariția unora în procesul urbanizării şi sistematizării, fără a se pierde neapărat numele etc.

Ştim din datele recensământului general al populației, realizat la 29 decembrie 1930[668], că, populația Văii Jiului se cifra la 66.753 locuitori stabili (+11,11% față de anul 1920), iar compoziția etnică şi religioasă a acestora ne arată că, practic, în Valea Jiului se vorbeau cel puțin 16 limbi şi erau prezente cel puțin 12 confesiuni religioase. Desigur că o parte importantă a acestei populații lucra în minerit, 16.530 angajați în anul 1921, 18.818 în anul 1924, 9.812 angajați în anul 1939[669], dar existau şi alte activități legate nemijlocit de minerit sau care au apărut ca o necesitate a dezvoltării generale, şi care vor determina implicarea altor grupuri de populație, cu alte specialități.

În timp se va forma, alături de spațiul fizic existent, un spațiu construit. Statul şi Societățile miniere vor investi pentru a construi cartiere de locuit, aşa numitele „colonii", în general în apropierea gurilor de mină, pentru a edifica clădiri cu destinație economică sau social-culturală. Toate acestea fac, ca de la 2.221 clădiri, construcții de stat (129) şi construcții particulare (2.092), câte înregistrează recensământul din anul 1870[670], să se ajungă la 9.940 clădiri, potrivit recensământului din 6 aprilie 1941[671], iar Valea Jiului să capete atributele urbanizării.

Statul şi Societățile miniere, din proprie inițiativă, dar şi la presiunea propriilor angajați, şi din nevoia de a asigura o reproducție pozitivă a forței de muncă, vor asigura, dincolo de condițiile de locuit, venituri din salarii şi din alte facilități acordate propriilor angajați.

667 C. Hoisescu, *Minele de cărbuni din Valea Jiului (Petroşani)*, în „A.M.R.", III, nr. 2, 1920, p. 114; *Monografia Societăţii „Petroşani"*, 1925, p. 142-143; Statistica anuală aflată la SJHAN, Fond *Inspectoratul Minier Petroşani*. 1. Până în anul 1894, Societatea Braşoveană; între anii 1895-1920, Societatea „Salgótarján"; între anii 1921-1948, Societatea „Petroşani"; 2. Între anii 1892-1924, Societatea „Uricani-Valea Jiului"; între anii 1925-1931, Societatea „Lupeni"; 3. Între anii 1908-1925, Minele Statului Lonea; între anii 1926-1948, Societatea „Lonea".

668 *Recensământul general al populaţiei României, din 29 decembrie 1930*, vol. I-X, Bucureşti, 1938.

669 SJHAN, Fond *Inspectoratul General al Minelor de Cărbuni din Valea Jiului*, doc. 808/1920; Fond *Societatea „Petroşani". D.M.. Confidenţiale*, dosar 4/1933, f. 159.

670 *Népszámlálás a magyar korona országainak végrehajtott az 1870 év,* Pest, 1871, p. 550-551.

671 *Recensământul general al României din 6 aprilie 1941*, Bucureşti, 1944, p. XVIII.

Luând ca exemplu contractul colectiv de muncă valabil de la 1 iulie 1931[672], vom constata că, în afara salariului, format din salariul direct şi ajutorul familiar pentru membrii de familie, muncitorii au dreptul la locuință gratuită sau ajutor pentru chirie; iluminat gratuit în locuințele Societății; se vor acorda anual, gratuit pentru fiecare locuință, câte 6.000 kg cărbuni, transportul acestora fiind realizat gratuit de către Societate; la fiecare 500 kg cărbuni sau volum egal de brichete, se va elibera o legătură de 30 kg aşchii, iar pentru cuptoarele de pâine se va acorda o alocație de lemne.

Foto 44 – Cazinoul funcţionarilor superiori ai Societăţii „Petroşani"

Foto 45 – Băile Societăţii „Petroşani"

Pentru funcționari, reglementările stabilite de către Consiliul de Administrație al Societății „Petroşani", cu începere de la 1 ianuarie 1929, prevedeau ca, pe lângă salariu, angajatul să mai primească: adaosul familial de 10% din salariul de bază pentru soție şi de 5% pentru fiecare copil sub 21 ani; prima de coborâre în mină pentru funcționarii tehnici; locuință şi iluminat gratuit sau bani de chirie şi iluminat; combustibil, între 20 şi 36 tone cărbune/an, cărbunele putând fi transformat în lemn; gratificație de Crăciun etc.[673].

Foto 46 – Vile de locuit ale funcţionarilor Societăţii „Petroşani"

Foto 47 – Locuinţe din Colonia de Jos a Societăţii „Petroşani"

Ca şi la Societatea „Mica", şi în Valea Jiului Societățile miniere vor dezvolta instituția „Consumului", care nu a însemnat însă numai asigurarea pentru muncitori, la prețuri de favoare, a cinci produse: făina, slănina şi untură, zahăr, cartofi, bocanci, ci şi a unei varietăți de produse alimentare şi industriale la preț de cost, pentru propriii angajați, dar şi pentru alte categorii legate de activitatea din minerit. De aceea, „Consumul" va deveni foarte important pentru locuitorii Văii Jiului, dar şi foarte incomod pentru comercianții de aici, ce se vedeau concurați, mai ales de prețul practicat de Consum. O anchetă a M.I.C., din martie 1933, constata că, prin cele cinci magazine ale Consumului din Petroşani, Aninoasa, Petrila, Vulcan, Lupeni, se exercita o concurență neloială

672 *Contractul colectiv de muncă încheiat în urma tratativelor de conciliaţiune între Direcţiunile Societăţilor miniere din Valea Jiului şi muncitorii lor, în iulie 1931,* Petroşani, 1931.

673 SJHAN, Fond *Societatea „Petroşani". D. M. Confidenţiale*, dosar 1/1927, f. 1-3.

adevăraților comercianți profesioniști din Valea Jiului, dar se aprecia că, Societatea „Petroşani" s-a îndepărtat de la scopul inițial, transformând aceste magazine în adevărate magazine universale unde se desfăceau tot felul de mărfuri nu numai la muncitorii mineri, dar şi la populația din cele cinci comune şi din satele învecinate[674].

MINA DE CĂRBUNE ȚEBEA

Exploatarea cărbunelui în zona Țebea-Mesteacăn a început în anii '80 ai secolului al XIX-lea. Dintr-o analiză a *Zăcământul lignitifer din teritoriul comunei Țebea*, făcută la 12 iunie 1929, aflăm că acesta se află la marginea de nord a bazinului mediteranean, situat între comunele Vața, Rişca şi Brad. Sedimentul mediteranean, una dintre formațiunile geologice care au luat parte la alcătuirea regiunii miniere Țebea, conținea mai multe zăcăminte de lignit, care se puteau grupa în două serii:

- seria inferioară;
- seria superioară, ambele fiind cuprinse într-un bloc format din şisturi argiloase intercalate cu şisturi lignitifere care dădeau patru straturi de cărbune. Dintre cele patru straturi de cărbune, cel inferior – stratul nr. 4 – a fost cel mai gros, având o grosime ce varia între 2,5-4 m, rareori trecând peste 4 m şi o înclinare de 20-35^{0}; era stratul de cărbune din care s-a extras industrial la Mina Țebea. Celelalte trei straturi de cărbune aveau o grosime net inferioară – 1,5 m, chiar mai puțin – grosime care varia de-a lungul aceluiaşi strat, încât uneori avea 0,5 m. Stratul inferior, ieşea la suprafață în marginea de SV a cuvetei, astfel că aflorimentele sale au putut fi văzute pe unele pâraie. În afara acestor intercalații de lignit, în straturile mediteraneene se mai găsesc numeroase resturi vegetale carbonizate, fără importanță economică. În decursul lucrărilor de exploatare s-a constatat că, zăcământul de lignit nu avea continuitate, fiind deranjat de mici dislocări în plan vertical sau înclinat după unele falii.

Zăcământul de lignit se află în interiorul bazinului spre nord-vest şi sud-est, înclinând spre nord-est cu 5-20^{0}, pe o distanță de 3 km[675].

Cărbunele este un lignit cu putere calorifică practică de cca 3.500 kcal/kg. Cărbunele pur avea următoarea compoziție: 14-24% apă; 25-30% materii volatile combustibile; 33-45% cărbune fix; 5-14% cenuşă; 2-4% sulf total şi o valoare calorifică superioară de 4.100-4.700 kcal/kg. Lignitul de Țebea conținea mult metan şi era inflamabil, calitativ corespunzând lignitului de Saxonia[676].

În acest perimetru au existat două grupe de concesiuni miniere, în suprafață totală de 700,0945 ha:

- Este vorba, în principal, de cele zece concesiuni miniere, în suprafață de 194,7908 ha, ale căror rezerve de cărbune vor fi exploatate de către Mina Țebea şi care au fost acordate Asociației miniere „Ruda 12 Apostoli". Dintre acestea, opt concesiuni miniere şi două miezuine, în suprafață de 158,6977 ha, se aflau în perimetrul comunei Țebea, şi au fost acordate între anii 1901-1912; celelalte două concesiuni, în suprafață de 36,0931 ha, se aflau în perimetrul comunei Mesteacăn şi au fost acordate în anul 1890[677].
- La 24 februarie 1909 Societatea „Căile Ferate Unite Arad şi Cenad", care deținea calea ferată Arad – Brad, era intabulată de către Tribunalul Alba ca proprietară a 14 concesiuni şi cinci miezuine, în suprafață de 505,3037 ha şi aflate în perimetrul comunelor Brad şi Mesteacăn[678]. Societatea „Căile Ferate Unite Arad şi Cenad" va deschide Mina Brad la preluarea concesiunilor, dar practic, până în anul 1923, când va vinde terenul şi accesoriile Societății „Mica" nu va desfăşura nici o activitate de explorare sau exploatare[679].

Societatea „Mica" a redeschis această exploatare, dar fără să pună o bază serioasă şi să facă investiții. Acest lucru se vede şi în faptul că au întreținut puțul adânc de 22 m, galeria principală de 115 m, iar pentru a respecta prevederile Legii Minelor care cerea o continuitate a activității au raportat, între anii 1923 – 115,9

674 *Ibidem*, dosar 5/1933, f. 116.
675 SJHAN, Fond *Societatea „Mica", dosar* 16/1928, f. 2-4. Vezi şi, *Memoriu geologic asupra regiunei Ţebea (jud. Hunedoara)*, întocmit la 5 iulie 1933 de geologul Valeriu Lucca (*Ibidem*, dosar 44/1926, f. 39-45).
676 *Ibidem*, dosar 11/1945, f. 6; dosar 16/1928, f. 3.
677 *Ibidem*, dosar 97/1942, f. 9.
678 *Ibidem*, dosar 10/1920, f. 11.
679 *Ibidem*, dosar 26/1927, f. 140-142; 188-189; dosar 41/1937, f. 1.

tone cărbune – şi 1928 – 10 tone cărbune – cantități infime de cărbune extras[680]; urmarea pare firească, din anul 1929 şi până la naționalizarea Societății „Mica", mina nu se mai redeschide.

Societatea „Mica" va obține din partea Tribunalului regional Deva, în baza art. 236 din Legea Minelor din 4 iulie 1924, validarea acestor două grupe de concesiuni miniere[681]: la 5 noiembrie 1933 pentru concesiunile foste ale Asociației „Ruda 12 Apostoli"[682] şi la 21 mai 1933 pentru concesiunile foste ale Societății „Căile Ferate Unite Arad şi Cenad"[683].

Societatea „Mica" va deține în localitățile Țebea şi Mesteacăn alte drepturi miniere de explorare şi exploatare, în suprafață de cca 73 iugăre, pe care Asociația minieră „Ruda 12 Apostoli" le-a cumpărat, în anul 1913 de la Societatea „Prima mină de cărbuni ungară din Baia de Criş"[684].

Societatea „Mica" îşi va concentra preocupările pe mina de cărbune de la Țebea care va funcționa în întreaga perioadă de care ne ocupăm.

Există opinia că exploatarea cărbunelui în Mina Țebea a început în anul 1886. Exploatarea s-a început printr-o galerie de coastă şi s-a continuat sub nivelul acestei galerii printr-un puț vertical adânc de 100 m[685]. Se ştie că primele concesiuni miniere au fost acordate Asociației miniere „Ruda 12 Apostoli" în anul 1890, iar dintr-un răspuns la un chestionar asupra minelor de cărbuni, dat la 5 august 1941, aflăm că „mina de cărbuni Țebea este în exploatare cam din anul 1895…"[686]

F. Schumacher are în lucrarea deja citată un subcapitol dedicat minei de cărbune Martha din Țebea. De aici aflăm că primele lucrări de deschidere a zăcământului de cărbune de la Țebea s-au efectuat în anii '80 ai secolului al XIX-lea de către întreprinderi arădene. Fără o prospectare suficientă a zonei se va trece la săparea galeriei de explorare de la Țebea în partea abruptă a stratului principal inferior – stratul nr. 4 – soluție care va duce la izbucnirea unui foc de mină şi la oprirea lucrărilor de explorare şi închiderea galeriei.

La începutul anilor '90 ai secolului al XIX-lea Asociația minieră „Ruda 12 Apostoli" a reluat lucrările de deschidere în aflorimentele straturilor de cărbune din perimetrul Țebea-Mesteacăn, înaintând o galerie de 70 m, cu care s-a pătruns spre zona cu înclinare normală a stratului principal. Sub nivelul văii principale stratul principal a fost deschis cu ajutorul unui puț care era izolat de partea abruptă cu diguri.

Odată ce partea stratului principal din orizonturile superioare ale câmpului carbonifer Martha au fost exploatate, s-a trecut la deschiderea stratului în orizonturile inferioare. Pentru aceasta, în colțul nord-vestic al câmpului carbonifer s-a săpat puțul Martha care până în anul 1902 a fost adâncit cu 45 m. Puțul a atins stratul principal la adâncimea de 68 m, această lucrare fiind însoțită, firesc, de realizarea unei noi galerii principale de transport. În câmpul exploatat anterior, puțul şi galeria de deschidere au fost menținute pentru executarea aerajului, realizându-se, din cauza presiunii o susținere densă şi lăsând în picioare pilieri de siguranță.

F. Schumacher considera că din punct de vedere calitativ cărbunele de Țebea corespundea celui brun din Saxonia; deoarece cărbunele din stratul principal nu conținea, în afara unei intercalații formate din cărbune lemnos amestecat cu argilă, alte intercalații cu impurități, acesta putea fi utilizat fără a mai trebui preparat, motiv pentru care nici nu s-a construit o instalație de sortare. Deşi prin manipularea repetată se favoriza transformarea unei mari părți în praf, acesta se folosea eficient la producerea aburului, dar şi la întrebuințări casnice[687].

În anul 1916 din puțul vertical a început să fie săpat un puț înclinat până la adâncimea de 105 m, continuat în anul 1923 până la 125 m, iar în anul 1924 până la 145 m. Prin executarea celor două puțuri, au fost deschise şase orizonturi: 45 m, 70 m, 80 m, 105 m, 125 m, 145 m, pe aici extrăgându-se în timp cărbunele[688].

---

680 *Ibidem*, dosar 24/1922, f. 27, 35, 37.

681 *Ibidem*, dosar 10/1920, f. 215, 221.

682 *Ibidem*, f. 122.

683 *Ibidem*, dosar 26/1927, f. 92-119.

684 *Ibidem*, dosar 30/1927, f. 1-9; dosar 5/1925, f. 17.

685 Nicolae Maghiar, Ştefan Olteanu, *op. cit.*, p. 240.

686 SJHAN, Fond *Societatea „Mica"*, dosar 3/1944, f. 401.

687 F. Schumacher, *op. cit.*, p. 88-90.

688 SJHAN, Fond *Societatea „Mica"*, dosar 16/1928, f. 2.

Imediat după primul război mondial Mina Țebea a avut de suferit din cauza distrugerilor cauzate de localnici, acțiunile acestora, pe de o parte, ca şi lipsa activității, ducând la izbucnirea unor focuri, iar lipsa lucrărilor de înaintare şi pregătire la scăderea rezervelor.

După preluarea Minei Țebea de către Societatea „Mica" au fost necesari câțiva ani de realizare a unor investiții şi reparare a stricăciunilor până ce lucrurile s-au aşezat pe un făgaş normal. Astfel, puțul Martha va fi reparat, adâncit în anul 1925 până la 85 m, iar vechea maşină de transport va fi înlocuită cu o alta, având un motor de 20 HP; s-a izolat focul şi s-au putut exploata părțile din apropierea puțului; s-a început deschiderea Minei Vest[689], unde între anii 1924-1926 s-a săpat un plan înclinat pentru transport de 50 m, 7^0 înclinare, dotat cu două linii ferate cu ecartament de 580 mm[690]. Toate vor face ca producția să crească treptat la cca 4.000 tone cărbune lunar, cu mult mai mare față de producția de 1.200-1.500 tone de cărbune lunar cât se obținea înainte şi imediat după primul război mondial[691].

Exploatarea s-a concentrat până în anul 1932 în partea estică a zăcământului, Mina Est fiind cea care va da majoritatea covârşitoare a producției în această perioadă. În urmărirea stratului nr. 4 se va ajunge ca în anul 1927 să se încheie exploatarea pe orizontul 105 m şi să înceapă exploatarea pe orizontul 125 m, dar şi să se execute lucrări de înaintare şi pregătire în zona vestică a Minei Țebea[692].

În Mina Est se vor mai face lucrări de înaintare şi pregătire numai în anul 1928, din acel moment toate lucrările de investiții concentrându-se în zona noii mine Vest. În Mina Est se va exploata până în iunie 1932 când această parte de zăcământ s-a considerat epuizată şi se scot din mină toate materialele folosibile, planul înclinat s-a betonat la capete, iar puțul şi planul înclinat pentru aeraj au fost umplute cu pământ[693].

În condițiile închiderii treptate a Minei Est, apărea necesară accelerarea lucrărilor de investiții la noua Mină Vest, pentru a putea menține nivelul producției. În anii 1928-1929 se fac lucrări de înaintare şi pregătire, iar în anul 1930 se hotăra executarea unui proiect amplu de deschidere, care prevedea ca puțul înclinat de deschidere să fie săpat până la 12-15 m sub orizontul 45 m şi de aici să se înainteze cu galeria principală în zona în care cărbunele era intact. Urma să se sape un puț vertical, în apropierea gurii Minei Vest de 50-60 m adâncime şi care se lega de galeria principală prin galeria transversală de 140 m lungime. Puțul înclinat de deschidere, care era în lucru, urma să servească pentru aeraj, mişcarea personalului şi transportul lemnelor în mină. Trebuia, de asemenea, ca linia funicularului Brad – Țebea să fie prelungită de la Mina Est la Mina Vest, pe o distanță de 472 m[694].

Aceste lucrări de deschidere şi pregătire vor fi însoțite de lucrări de exploatare, inclusiv a pilierilor care fuseseră părăsiți în perioada primului război mondial, situați mai sus de orizontul 45 m şi s-au executat lucrări de explorare pentru a constata mărimea rezervelor şi a pregăti viitorul orizont 120 m. Trebuie spus că va exista permanent preocuparea pentru deschiderea unor noi blocuri de cărbune, în acelaşi timp cu evaluarea rezervelor.

Toate acestea vor face ca în anii 1940-1941 cărbunele să fie exploatat din stratul nr. 4, pe porțiunea cuprinsă între orizonturile 90 m şi 120 m, partea superioară fiind exploatată, în afară de pilierii de protecție ai puțului şi planului înclinat[695]. Abatajele erau deschise pe orizontul 70 m, care avea 90 m lungime, orizontul 100 m, în lungime de 170 m, orizontul intermediar de 300 m lungime, orizontul 120 m de 350 m lungime. Ca lucrări de bază existau un suitor de aeraj de 47 m lungime, planul înclinat de 200 m lungime, galeria transversală principală de 140 m lungime[696].

689 *Ibidem*, dosar 5/1925, f. 22; dosar 7/1925, f. 2-11.
690 *Ibidem*, f. 21, 75.
691 *Ibidem*, dosar 5/1925, f. 17.
692 *Ibidem*, dosar 15/1926, f. 4.
693 *Ibidem*, f. 20.
694 *Ibidem*, dosar 10/1930, f. 1-2.
695 *Ibidem*, dosar 3/1944, f. 401.
696 *Ibidem*, dosar 68/1940, f. 95.

Anul	Rezerve / tone		
	Vizibile	Probabile și posibile	Total
1936	355.000	1.485.000	1.840.000
1937	325.000	1.485.000	1.810.000
1940	215.000	1.500.000	1.715.000
1941	200.000	2.300.000	2.500.000
1942	162.000	366.000	528.000
1944	221.000	1.360.000	1.581.000
1945	200.000	1.350.000	1.550.000
1946	80.000	2.000.000	2.080.000
1947	65.000	9.440.000	9.505.000

Tabel 12[697]

Mina Ţebea - rezerva de cărbune

În anii următori, alături de lucrările absolut necesare pentru producția curentă: galerii transversale, suitori de abataj, transport şi aeraj, lucrări de întreținere, de explorare şi exploatare, sondaje de suprafață pentru a cunoaşte întinderea straturilor de cărbune în apropierea suprafeței etc., s-au realizat şi lucrări de structură: în anul 1941 se încheie săparea unui plan înclinat de 122 m lungime care va străpunge la suprafață şi care va fi folosit, în principal pentru aeraj; s-a realizat în anii 1945-1946 săparea, până la o adâncime de 153,50 m a puțului Sf. Ioan, iar în anul 1947 s-a montat maşina de extracție şi toate accesoriile[698]; a fost autorizată în ianuarie 1946 funcționarea instalației de transport pentru cărbune şi materiale pe suitorul Dâmbuț[699]; s-a săpat un nou puț de aeraj, pus în funcțiune la 10 decembrie 1946[700] etc.

Cărbunele extras la Țebea era transportat până în gara Brad cu un funicular, iar de aici, cărbunele destinat necesităților Societății era transportat până la Centrala Electrică de la Gurabarza cu trenul industrial al Societății „Mica"[701].

Pentru că nu existau instalații de preparare, cărbunele de Țebea era livrat în stare brută – ocnă – şi consumat la instalațiile de forță de la Gurabarza, linia ferată industrială, caloriferele Societății din Brad şi Gurabarza; era distribuit drept competință angajaților şi vândut unor instituții, cărămidării – ca de exemplu celei din Sântana, județul Arad – persoanelor particulare din Brad şi Baia de Criş[702]. Până în anul 1928 un important consumator al cărbunelui de la Țebea vor fi proprietarii căii ferate Arad – Brad, Societatea „Căile Ferate Unite Arad şi Cenad", iar după primul război mondial CFR. Administrația CFR va renunța de la 1 ianuarie 1929 la acest tip de cărbune pentru alimentarea cazanelor locomotivelor, pentru că avea în compoziție un procent relativ mare de sulf, dar mai ales pentru că era prea mare procentul de cărbune praf – 10% bulgări, 50% mărunt, 40% praf – din cauza faptului că se altera rapid, iar în 2-3 zile şi cărbunele mărunt se transforma în praf[703]. Aceste dezavantaje au fost speculate de către CFR, dar Societatea „Mica" va fi mulțumită că avea la dispoziție propria sursă de energie primară şi bazându-se pe aceasta va dezvolta în timp tot sistemul de furnizare a

697 Societatea „Mica", *Darea de seamă…Exercițiile 1936, 1937, 1940-1942, 1944-1945*; SJHAN, Fond *Societatea „Mica"*, dosar 35/1947, f. 20
698 SJHAN, Fond *Societatea „Mica",* dosar 11/1945, f. 6; dosar 15 /1926, f. 46, 58.
699 *Ibidem*, dosar 7/1925, f. 61-63.
700 *Ibidem*, dosar 15 /1926, f. 55.
701 *Ibidem*, dosar 11/1945, f. 6.
702 *Ibidem*, dosar 23/1922; dosar 7/1940, f. 60-61.
703 *Ibidem*, f. 48.

energiei electrice şi termice pentru propriile instalații, dar şi pentru o parte a industriei şi locuitorilor din zona apropiată a Munților Apuseni.

Anul	Tone	Anul	Tone	Anul	Tone	Anul	Tone
1921	15.847	1928	34.170	1935	34.730	1942	34.790,0
1922	24.982	1929	35.700	1936	36.180	1943	34.768,0
1923	31.225	1930	35.645	1937	35.030	1944	38.811,0
1924	31.286	1931	26.800	1938	37.960	1945	33.352,0
1925	24.652	1932	23.640	1939	34.515	1946	25.651,0
1926	27.918	1933	24.920	1940	32.580	1947	27.356,9
1927	35.680	1934	25.760	1941	31.620		

Tabel 13[704]

Producţia de cărbune la „Mica” Brad, 1920-1947

Față de această decizie, Societatea „Mica” se va orienta în anul 1929 spre piața particulară, livrând aici 17.645 tone cărbune, față de 4.225,5 tone cărbune în anul 1928, şi va creşte consumul propriu la 18.241 tone cărbune[705]. Din păcate nu va fi decât o soluție pe termen scurt şi, deşi optimişti la început în privința viitorului, conducătorii Societății „Mica” erau nevoiți în anul 1932 să constate că imposibilitatea de a vinde cărbunele la CFR va avea drept consecință reducerea producției şi, în afara unor cantități vândute particularilor – 17.378 tone în anul 1930, 5.713 tone în anul 1931, 1.339 tone în anul 1932 – cea mai mare parte a cărbunelui extras va trebui folosită pentru nevoile proprii[706].

Această realitate a impus o schimbare decisivă în asigurarea destinației producției de cărbune realizată de către Societatea „Mica”. Pentru o mai bună valorificare a cărbunelui şi reducerea cheltuielilor, care până la o anumită cantitate de cărbune extras erau constante, se va trece la amplificarea instalațiilor de producere a energiei electrice şi a aburului industria1, mărind capacitatea Uzinei electrice de la Gurabarza şi crescând, de asemenea, oferta pentru furnizarea de energie electrică populației şi instalațiilor industriale din zona apropiată a Munților Apuseni şi până la Deva, Simeria, Orăştie.

Producția va rămâne constantă până în anul 1945 când scade, mai puțin din cauze tehnice, cât mai ales din cauza contextului politic. Scăderea producției risca să afecteze funcționarea Uzinei Electrice de la Gurabarza, o analiză efectuată în şedința Comitetului de Direcție al Societății „Mica” din 28 iunie 1945, ducând la concluzia că la Mina Țebea situația era gravă: incendii, temperatură mare, exploatare proastă, indisciplină, vinovat fiind considerat şeful exploatării miniere. Pentru a readuce lucrurile la normal, ceea ce nu se va reuşi mult timp de aici înainte, se hotăra să se cumpere 100 vagoane cu cărbune din Valea Jiului, mai ales pentru nevoile Uzine electrice de la Gurabarza, şi să fie angajat – în perioada 7 septembrie-31 decembrie 1945 – un inginer de la Societatea „Petroşani” care să reorganizeze activitatea[707]. Că lucrurile nu se vor schimba în bine o dovedeşte procesul-verbal încheiat la 12 februarie 1947 între reprezentanții Sindicatului Minier Crişcior şi „Mica” Brad. Acum se ia în discuție scăderea producției de cărbune la Mina Țebea şi efectele acesteia asupra producției de energie electrică, cu care erau alimentate instalațiile Societății „Mica”, dar şi ale Atelierelor CFR Simeria, ale Societății „Astra” Orăştie, ale minelor din Certej, Zlatna, Abrud etc. Reprezentanții „Mica” Brad au arătat că producția ar fi putut să crească, dar se înregistra un randament scăzut al muncitorilor şi o creştere alarmantă a numărului de absențe nemotivate, prin interpretarea abuzivă a unor articole din

704 SJHAN, Fond *Societatea „Mica”*, dosar 24/1922, f. 4-47; Dosar 35/1947, f. 19; Societatea „Mica”, *Darea de seamă… Exercițiul* 1945, p. 42.

705 Societatea „Mica”, *Darea de seamă… Exercițiul 1929*, p. 11.

706 *Ibidem, 1932*, p. 16-17.

707 SJHAN, Fond *Societatea „Mica”*, dosar 38/1945, f. 284; Dosar d9/1945, f. 66.

contractul colectiv de muncă[708]. Lucrurile vor intra pe un făgaş normal de abia după greva din aprilie – iunie 1947 şi măsurile luate de autorități.

Ca şi minele de cărbune din Valea Jiului, Mina de la Țebea va trece, odată cu întreaga Societate „Mica" în proprietatea Statului, prin actul naționalizării de la 11 iunie 1948[709].

Analiza noastră asupra evoluției a două dintre ramurile cele mai importante ale mineritului hunedorean în epoca modernă a societății româneşti se încheie în preajma actului naționalizării principalelor mijloace de producție din 11 iunie 1948.

Am încercat să scoatem în evidență rolul şi importanța pe care mineritul aurifer şi carbonifer, dezvoltat de către Stat, şi mai ales de către capitalul privat, l-au avut pentru progresul societății româneşti, în general, dar şi pentru regiunea Munților Apuseni şi a Văii Jiului, în special.

Rezultă din analiza noastră aportul cantitativ şi calitativ pe care activitatea extractivă a metalelor prețioase şi cărbunelui l-a avut pentru asigurarea resurselor necesare activităților economice, în general, impunerii în spațiul românesc a elementelor definitorii ale revoluției industriale. Dincolo de cantitățile de aur, argint şi alte metale neferoase, de cărbune, pe care județul Hunedoara le-a asigurat în beneficiul economiei transilvănene până la primul război mondial şi, mai apoi, României de după anul 1918, este important aportul tehnic pe care, în special marile Societăți miniere: „Ruda 12 Apstoli"/„Mica", „Uricani-Valea Jiului"/„Lupeni", „Salgótarján"/„Petroşani", l-au adus la progresul general al mineritului din această regiune, dar şi de la nivelul întregii țări.

În acelaşi timp, mineritul aurifer şi carbonifer a contribuit la progresul economic, social şi cultural al regiunilor în care s-a dezvoltat, iar acest fapt este evident în destinul oraşului Brad şi a împrejurimilor sale, dar mai ales a Văii Jiului, pe care mineritul o naşte economic şi uman după a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

La 11 iunie 1948 se produce, prin actul naționalizării, trecerea în proprietatea Statului român a principalelor mijloace de producție. Minele de aur trec imediat în proprietatea Statului, iar minele din Valea Jiului, deşi naționalizate, vor intra în componența Societății româno-sovietice „Petroşani", iar între 4 iulie 1949-1 iulie 1954, în componența Societății româno-sovietice „Sovromcărbune"[710], dezvoltându-se apoi ca o entitate aparținând în totalitate Statului român. Fără a face judecăți de valoare pentru perioada care urmează după 11 iunie 1948, trebuie să spunem totuşi că mineritul aurifer şi carbonifer din județul Hunedoara va urma un trend ascendent, păstrându-şi rolul important în angrenajul general al economiei româneşti în anii de până la începutul secolului XXI.

708 *Ibidem*, dosar 15/1944, f. 77.

709 Monitorul Oficial, I, nr. 133 bis/11 iunie 1948, p. 5053.

710 Florian Banu, *Asalt asupra economiei României - de la Solagra la SOVROM - (1936-1956)*, Bucureşti, 2004, p. 142-143, 166-167.

DE LA CUPTORUL DE LA VALEA CASELOR (GHELARI) LA PRIMELE FURNALE DE LA CĂLAN ŞI HUNEDOARA

Fierul, această materie primă cu virtuți extrem de stimulatoare pentru tehnicile meşteşugăreşti, a constituit una dintre marile descoperiri ale umanității, reprezentând pentru dezvoltarea societății omeneşti începutul unei ere noi, pe care specialiştii au denumit-o epoca fierului. Începuturile metalurgiei fierului pe teritoriul României se pierd în negura vremurilor.

Cele mai vechi piese descoperite datează de la începutul epocii fierului (Hallstatt A1). Este vorba de un topor descoperit într-un mormânt al necropolei de la Lăpuş la care se mai adaugă cel de la Rozavlea (Maramureş) care se datează în jurul anului 1200 a. Chr.[711]

Cuptoarele dacice pentru redus minereul de fier erau amenajate în pantă, constând dintr-o vatră prevăzută cu un orificiu. Pe vatră se aşezau alternativ straturi de minereu de fier şi cărbune de lemn, operație în urma căreia rezulta o lupă de formă rotundă sau ovală. Lupele erau prelucrate în atelierele de fierărie, unde erau încălzite şi, prin batere la cald, era eliminată zgura şi bulele de aer, obținându-se lingouri cu o structură omogenă. Apoi tot prin batere la cald se tăiau bucăți din care se prelucrau cele mai felurite obiecte cu destinație gospodărească şi armament[712].

Romanii au continuat exploatarea zăcămintelor de fier de la Teliuc şi Ghelari, dar şi în alte locuri din județul Hunedoara, între care sunt amintite Alun, Ruda şi Cinciş[713]. Drept dovezi ale extragerii minereului de fier de la Teliuc şi Ghelari de către romani sunt uneltele de lucru, monedele şi inscripțiile descoperite. La Ghelari s-a găsit şi un cântar roman cu inscripția *FESTI*[714]. La Teliuc era centrul administrației exploatărilor miniere din timpul romanilor[715]. În necropola de la Cinciş, în unele morminte, alături de alte obiecte de inventar, s-au găsit şi bucăți de minereu de fier, puse special în mormânt, ca un indiciu al ocupației din timpul vieții a celor decedați[716]. După retragerea autorităților romane din Dacia, fierăritul a fost continuat de către populația romanică sau români. Până prin anii 1980, pe teritoriul României erau cunoscute peste 80 de aşezări în care prelucrarea fierului, a bronzului şi a metalelor prețioase era atestată ca o îndeletnicire importantă a locuitorilor în secolele IV-XI.

În zona Munților Poiana Ruscă populația băştinaşă a continuat îndeletnicirile de extracție şi reducere a minereului de fier, confirmate prin descoperirea unor vestigii aparținând secolelor IX-X[717]. Cea mai importantă descoperire privind tehnica de reducere a minereului de fier este cuptorul săpat în stâncă, descoperit la Ghelari, pe *Valea Caselor*, în anul 1895[718]. Cuptorul era construit vertical, cu secțiunea circulară, având diametrul la partea superioară de 0,60 m, iar la cea inferioară de 0,30 m şi înălțimea de 1,50 m. Deasupra, cuptorul avea o deschidere prin care se introduceau minereul şi mangalul. În partea de jos, lateral, era orificiul prin care se sufla aerul pentru activarea focului, iar în partea de sus, sub capac, deschiderea de legătură cu coşul de ieşire a gazelor arse. Coşul, înclinat, era îngropat în coasta dealului şi avea o lungime destul de mare[719]. Cuptorul de la Valea Caselor confirmă o tehnică mai avansată decât a vechilor cuptoare din epoca fierului, având o înălțime mai mare, iar coşul de ieşire a gazelor este mai lung, asigurând realizarea unei temperaturi mai ridicate în cuptor,

---

711 *Istoria gândirii și creației științifice și tehnice românești*, I, București, 1982, p. 185.

712 Ioan Glodariu, *Al doilea atelier de făurărie de la Sarmizegetusa dacică*, în „Din istoria metalurgiei hunedorene. 110 ani de la punerea în funcțiune a primului furnal de la Hunedoara, 1884-1994", Hunedoara, 1994, p. 8-39.

713 *Istoria gândirii și creației științifice și tehnice românești*, p. 212.

714 Nicolae Maghiar, Ștefan Olteanu, *Din istoria mineritului în România*, București, 1970, p. 48-52.

715 Octavian Floca, Mircea Valea, *Villa rustica și necropola daco-romană de la Cinciș*, în „Din istoria metalurgiei hunedorene", p. 40-78.

716 *Ibidem*, p. 55.

717 *Ibidem*, p. 102.

718 *Istoria gândirii și creației științifice și tehnice românești*, p. 252-253; Nicolae Maghiar, Ștefan Olteanu, *op. cit.*, p. 102.

719 *Ibidem*.

datorită realizării unui tiraj mai puternic[720]. Cuptorul marchează înaltul nivel atins de tehnica reducerii minereului de fier în secolul al IX-lea. O copie a cuptorului de la Valea Caselor se află expusă la Muzeul Ştiinţelor din Londra.

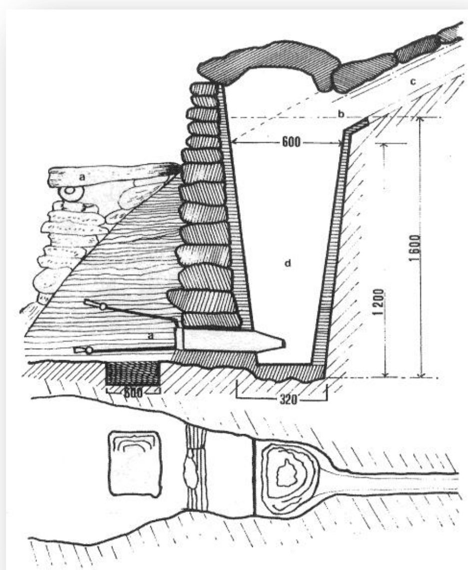

Fig. 7 – Schiţa cuptorului de la Valea Caselor - Ghelari, (sec. IX-X)

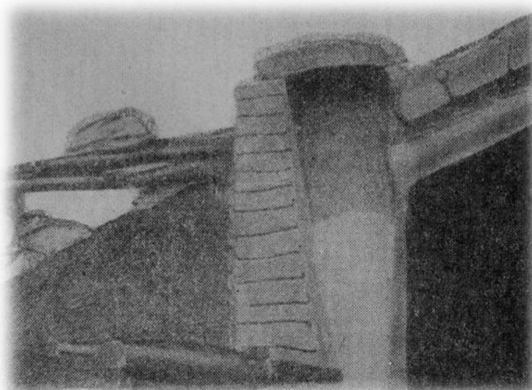

Foto 48 – Macheta cuptorului de la Valea Caselor - Ghelari, (sec. IX-X) prezentată în Muzeul Ştiinţelor din Londra, Marea Britanie

În anul 1980 s-au întreprins cercetări arheologice în punctul „Valea Caselor" pentru a descoperi şi alte instalații de prelucrare a fierului. Cu acest prilej a fost descoperit un cuptor cu înălțimea de 1,70 m, săpat în stâncă, având 2 orificii, unul de aeraj şi celălalt de scurgere a metalului şi coş de evacuare a gazelor[721]. Se afirmă că descoperirea reprezintă un tip aparte de cuptor „Stückhöfen" care îmbină o serie de elemente tradiționale ale vechii metalurgii practicate pe plan local[722].

Documentele scrise din secolul al XV-lea şi începutul secolului următor ne dovedesc intensificarea extragerii şi prelucrării fierului pe domeniul Castelului de la Hunedoara. Minele de fier de pe domeniul Hunedoarei sunt amintite în documentele de la sfârşitul secolului al XV-lea împreună cu satele care le exploatează. Într-un act din anul 1493 sunt amintite astfel: *oppidum Hunyad, Ville volahales et montane ferri de Hwnyad*[723]. În anul 1509, marcgraful Gheorghe de Brandemburg, stăpânul domeniului Hunedoarei, „dăruia lui Gaspar Therek, fraților şi urmaşilor lui, locul numit Tulia (Thulya) aflător în hotarul satului său Byrcz, aproape de apa Feyerwyz, ca să-şi ridice acolo o fierărie nouă şi să ia din pădurea şi muntele de acolo minereul de fier şi lemnul trebuitor"[724].

Producția fierului pe domeniul Hunedoara servea la satisfacerea nevoilor cetății şi aducea un venit important prin vânzarea fierului brut sau prelucrat sub forma diferitelor obiecte. În această perioadă exploatarea zăcămintelor de fier şi extracția fierului în topitorii erau operațiuni strâns legate. Existau la începutul secolului al XVI-lea două feluri de fierării. Unele care se exploatau în regia domeniului (Nădrab şi Toplița), iar altele erau date în arendă (Cerna şi Bercz sau Byrtz). A cincea fierărie era dată în arendă preotului Iacob Hencz[725]. La fierăria de la Nădrab, care se afla lângă apa Runcului, au lucrat sub

720 *Ibidem*.

721 Mircea Dan Lazăr, *Aspecte ale prelucrării fierului la Ghelari (Județul Hunedoara), în evul mediu, în lumina cercetărilor arheologice*, în „Din istoria metalurgiei hunedorene", p. 194-201.

722 *Ibidem.*

723 David Prodan, *Producția fierului pe domeniul Hunedoarei în secolul XVII*, în „Din istoria metalurgiei hunedorene", p. 86-193.

724 *Istoria gândirii și creației științifice și tehnice românești*, p. 252-253; Nicolae Maghiar, Ștefan Olteanu, *op. cit.*, p. 102.

725 Iosif Pataki, *Exploatarea fierului în comitatul Hunedoara la începutul secolului al XVI-lea*, în „Din istoria metalurgiei hunedorene", p. 79-85.

conducerea unui dispensator un număr de 13 lucrători. Trei lucrători, un tăietor de piatră şi doi conductori de cai (purtători), împreună cu dispensatorul, erau plătiți tot cursul anului (grâu şi slănină), fiindcă ei munceau şi când fierăria înceta să lucreze[726].

O fierărie funcționa între 15 şi 17 săptămâni pe an. Activitatea se relua prin lunile aprilie-mai şi înceta odată cu instalarea frigului (octombrie-noiembrie). La marile sărbători (Paşti, Rusalii) şi în timpul muncilor agricole de vară (iulie-august), la fierării înceta activitatea, ea continuând numai în mine[727]. Cărbunele de lemn (mangalul) era pregătit în locurile amenajate şi, după ardere, era transportat în corfe purtate de cai la atelierele de fierărie. După ce era transportat la fierării, minereul era sfărâmat mărunt. Apoi, amestecat cu mangal, era introdus în cuptor, unde aerul era suflat cu ajutorul foalelor puse în mişcare de energia hidraulică. La fierărie sunt amintite cele două roți puse în mişcare cu ajutorul apei. Roata cea mare acționa ciocanul cel mare, instalat în atelierul de fierărie, care servea la prelucrarea unor bucăți mai mari de fier[728].

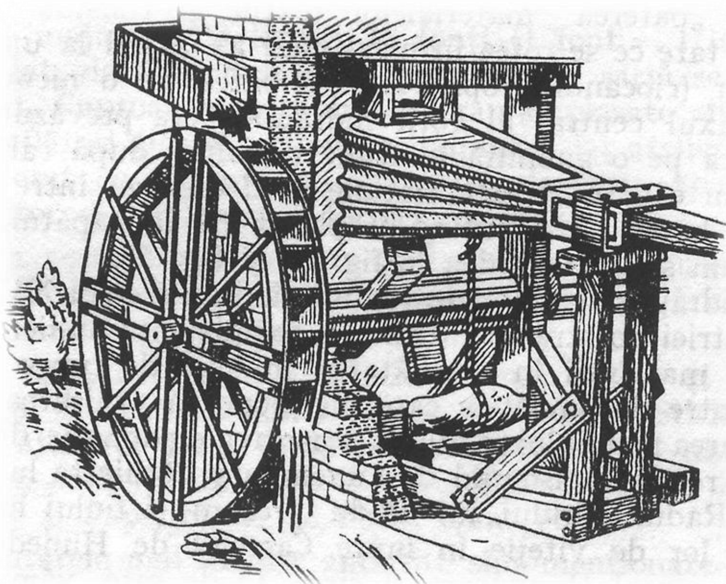

Fig. 8 – Schiţa instalaţiei de foale acţionată de forţa hidraulică

O fierărie producea în jur de 13 măji de fier pe săptămână. În anul 1517, fierăria de la Nădrab a lucrat timp de 15 săptămâni, producând 195 măji de fier. Cea mai mare parte a produsului fierăriilor era vândută sub formă de fier brut, fiind bătut în bare. Astfel, în anul 1517, 60 de măji de fier au fost transportate la Sibiu, fiind puse în vânzare la preţul de 1,40 florini maja[729]. Diferite cantități de fier erau vândute şi pe piețele târgurilor din apropiere, Haţeg, Orăştie şi Deva. O parte mai mică a fierului produs era prelucrată pentru a satisface nevoile gospodăririi domeniului.

Întreținerea lucrătorilor de la fierării (14 oameni) care munceau timp de 15-17 săptămâni pe an şi a celor patru oameni care lucrau tot anul în mină necesita o cantitate importantă de provizii. Pentru acoperirea acestor necesități erau date în anul 1516, pe seama lucrătorilor, 65½ câble de grâu şi s-au tăiat 20 de porci. De asemenea, pentru cei 6-8 cai folosiți la transportul minereului şi al mangalului s-a dat câte o câblă de ovăz pe săptămână[730].

726 *Ibidem*, p. 81.
727 *Ibidem.*
728 *Ibidem*.
729 *Ibidem*.
730 *Ibidem*, p. 84.

FIERĂRITUL HUNEDOREAN ÎN SECOLUL AL XVII-LEA

Stadiul la care se afla fierăritul hunedorean în a doua jumătate a secolului al XVII-lea este redat de cele 11 inventare realizate între anii 1672 şi 1710. Sub denumirea de „mine de fier" trebuie înțelese cohurile, topitoriile, atelierele de fier, care se numeau în germană „Hammerwerke". Extracția fierului din mine nu era încă separată de extracția lui din minereu şi chiar de prelucrarea lui. Acum cuptoarele şi atelierele sunt amplasate pe văile râurilor şi folosesc forța apei pentru punerea în mişcare a foilor şi a ciocanelor de bătut fierul. Datele prezentate ne reliefează nivelul tehnic la care au ajuns exploatarea şi prelucrarea fierului în zona Hunedoarei la începutul secolului al XVI-lea.

Urbariul din 1681/82 aminteşte despre existența a cinci „mine de fier" (ateliere), toate situate în ținutul Pădurenilor, pe cursul apelor, şi anume:

„**Plosca**. Pe apa Plosca din sus de Teliuc, spune descrierea din 1694. Pe apa Găvoşdiei, din sus de satul Iuba, între munți, după descrierile din 1700 şi 1702, iar urbariul din 1681/82 spune că se numeşte aşa după pădurea de lângă ea.

Baia Nouă numită mai înainte, după urbariul din 1681/82, Baia doamnei (Asszony Bánya), ridicată pe apa Cernei, din jos, dar nu departe de baia Toplița şi mult mai sus de fierăria fiscală Cerna.

Toplița, numită, spune urbariul din 1681/82, după satul Toplița, care se găsea în imediata apropiere şi care la acea dată era pustiu. Aşezată pe apa Cernei (Egregy), din sus de Baia Nouă.

Nădrab, pe apa Nădrab. Urbariul din 1681/82 spune că se numeşte aşa după satul Nădrab care se găsea pe acea vale.

Limpert, pe apele Limpert şi Nădrab, între cele două ape, mult mai sus de baia Plosca. Ridicată numai în anul 1674 sau 1675 se mai numeşte şi Baia Nouă"[731].

Toate cele cinci ateliere îşi procurau minereul de fier dintr-o mină de fier situată lângă satul Ghelari. Alături de cele 5 ateliere amintite, în munții Poiana Ruscă se mai aflau şi alte instalații asemănătoare care îşi procurau minereul de fier tot din mina de lângă Ghelari. În urbariul din 1681/82 se notează că din mina de la Ghelari mai scot minereu de fier „familia Barcsay Mihail, Petru şi Avram Barcsay"[732], pentru fierăria lor din hotarul satului Toplița. În anul 1685, Mihail Apafi confirma lui Avram Barcsay şi urmaşilor săi dreptul de a scoate de la Ghelari şi Teliuc piatra de fier, de care aveau nevoie pentru fierăria lor de la Ohaba[733]. O altă fierărie funcționa şi la Hățăgel, în Țara Hațegului, pe moşia lui Samuil Keresztesi. La 2 mai 1681, stăpânul domeniului Hunedoara, Emeric Thökölyi, îi aproba lui Samuil Keresztesi să scoată minereu din mina de la Ghelari[734]. Tot pe apa Cernei mai funcționa şi o fierărie fiscală numită „Baia Cerna" care era în grija dregătorului cu socotelile a domeniului Deva[735]. Pentru cunoaşterea tehnică a acestor ateliere, asemănătoare din multe puncte de vedere, prezentăm descrierea atelierului Plosca:

„Într-un şopron, ridicat pe stâlpi de lemn şi acoperit cu şindrilă (foarte stricată) sunt două cuptoare (cohuri) de topit minereul de fier, amândouă bune. Acestea au două perechi de foi cu tot aparatul şi fierăria necesară, amândouă bune. Foile sunt mânate de o roată de apă, având grindeiul de lemn cu fierăria necesară (două cepuri, cinci cercuri). Grindeiul e bun, roata de apă însă ar trebui renovată. Jilipul de apă ar trebui şi el refăcut, căci e foarte stricat şi prinde rău apa. Se găsesc aici diferite unelte: 1 cleşte mare cu care se scoate din cuptor masa de fier incandescentă, 1 cârlig de fier cu coadă de lemn servind tot la acesta, 1 sapă (irto kapa), 1 țeapă de fier pentru slobozit zgura, 1 greblă de fier pentru cărbuni, 1 rangă de fier pentru forțarea fierului, 8 perechi de corfe pentru cărat cărbuni, 8 perechi de corfe pentru cărat piatră. Şopronul şi toate acestea sunt sub mâna maistrului cohului (kohmester). Alături se găseşte „casa cofarilor" (kofárok háza), adică a cofarilor şi a maistrului cohului, făcută din bârne şi acoperită cu pământ. Uşa cu țâțâni de fier, cu chingi. Deosebit, un alt şopron, ridicat pe stâlpi de lemn şi acoperit cu şindrilă (prăştilă), bun. Aici cuptorul (koh) de încins fierul e dărăpănat. Tot aşa şi jilipul de apă; trebuie renovate. Roțile de apă care mână foile şi ciocanul cel mare, cu grindeiele lor, bune. Sunt aici o pereche de foi mari cu lemnul şi cârligele de fier necesare, apoi un ciocan (mai) mare de bătut fierul, pentru scos

[731] *Ibidem*, p. 89.
[732] *Ibidem*.
[733] *Ibidem*.
[734] *Ibidem*.
[735] *Ibidem*, p. 90.

fierul în rude şi bante, apoi grindeiul cu cepuri şi cercuri de fier. La acest ciocan o nicovală mare de fier, sub care o albie de fier, apoi o nicovală cu vârfuri. Mai sunt aici: 7 cleşti mari pentru întors fierul, 1 cleşte cu căucuri (köpüs fogo), 1 furcă mare de fier pentru manevrarea ciocanului de bătut, 3 tăietoare de fier, 1 rangă de fier pentru forțarea fierului, 1 țeapă de fier pentru cuptor, 1 lopată de fier pentru cărbuni, 1 ciocan de o mână, 1 ciocan de amândouă mâinile. Toate acestea în grija maistrului bătător (verö mester) al fierului. Casa sau încăperea de ținut fierul e făcută din bârne şi acoperită cu pământ. Are uşă cu țâțâni de fier, cu încuietoare, cu lacăt. S-au găsit aici la inventariere 16 măji de fier, care au fost coborâte în cetate şi măsurate acolo. E aci o majă de cântărit fierul cu toate cele de trebuință, bună. Cai pentru cărat piatra (minereu) şi cărbuni (peste măsură de prăpădiți) sunt aici 13, şei pentru ei 14”[736].

Personalul care deserveşte o fierărie este de circa 15 oameni (1 maistru, 1 administrator, 2 viceadministratori, 4 maiştri bătători, 3 cofari, 1 purtător, 2 cărători de cărbune, 1 tăietor de piatră (miner)[737]. La aceştia se mai adăugau bocşerii, în număr de 15, ridicând personalul unei fierării la 30 de oameni. Majoritatea personalului de la fierării provine din satele pădureneşti. La 4 fierării lucrau, în anul 1674, un număr de 78 persoane provenind din 17 sate[738].

La fierăria Plosca lucrau 22 de persoane, angajate din satele Cerbăl (9 persoane), Arănieş (6), Teliuc (5) şi Socet (1). Fierăria Toplița avea personalul recrutat din 2 sate: Vălar (5 persoane) şi Goleş (13). La fierăria Nădrab lucrau 21 de persoane provenind din satele Runc (1 persoană), Lelese (10), Cerişor (1), Pâclişa (4) şi Govăşdioara (5). Fierăria Baia Nouă lucra cu 17 persoane, provenind din satele Alun (3 persoane), Murar (2), Bunila (1), Poienița Voinii (4), Ruda (5) şi Plop (2)[739].

Fierăriile nu lucrau tot timpul anului, întrucât muncile din producția fierului erau combinate cu cele agricole. În mod obişnuit fierăriile îşi începeau activitatea la 23 martie şi lucrau până la 23 noiembrie. În timpul muncilor agricole, lucrul la fierării este oprit de la 13 iulie la 8 septembrie. „Dacă muncile de vară se ispăşesc mai curând, băile (fierăriile) să nu fie lăsate să stea degeaba spre paguba domnului de pământ, căci până atunci şi caii pot odihni de ajuns, şi dacă sunt păscuți cu bună îngrijire se pot şi vindeca”[740]. De la 20 martie până la 13 iulie fierăriile lucrează 16 săptămâni, două jumătăți de săptămână lucrul fiind întrerupt, de Paşti şi Rusalii. Într-un an cele 5 fierării produceau 1.591 măji şi 125 bucăți de fier lat. Peste aceste cantități, fierăriile mai trebuiau să producă anumite cantități care intrau în plata sau în darurile dregătorilor mai mari ai domeniului şi alte cantități care reveneau ca „simbrie” maiştrilor şi lucrătorilor de la fierării. Dregătorilor comitatului care au trecut prin cetate la 1694 li s-au oferit în dar, judelui suprem şi vicecomitelui câte patru măji de fier şi celor doi juzi ai nobililor câte două măji.

Fierăriile prelucrau o parte din fierul obținut producând piese de fier pentru mori, şteampuri şi fierării, unelte, fiare de plug, potcoave, cuie etc. În anul 1694 se preciza în inventar că „Din porunca măriei sale principelui pentru nevoile minei Băița am dat la mâna oamenilor lui Ştefan Alexa, judele curții din Geoagiu, cinci şteampuri, două hârlețe late mari, patru rude de oțel, o bantă şi un cep de fier, pe care le-a făcut domnul jude al curții prin maistrul cohului băii Plosca, Sârb Petru, din 3 măji şi 15 fonți de fier”[741]. Pentru confecționarea a două lanțuri lungi de câte 5 stânjini la podul interior al cetății, care se ridică, s-au dat maistrului cohului, Laslo Berivoi, o majă şi 64 fonți de fier[742].

Din fierul predat stăpânului cetății se produceau şi gloanțe pentru armele de foc. În inventarul bastionului Neboisa al cetății Hunedoara din 1681/82 s-au înregistrat: 3 forme de aramă cu cozi de fier pentru turnat gloanțe de mortiere, săcăluşe şi muschete, 1 lingură de fier, 6 forme de fier pentru turnat gloanțe de mortiere, 1 pereche forme de piatră pentru turnat gloanțe de mortiere, 2 pive de lemn pentru pisat praful de puşcă[743].

Producătorii fierului de pe domeniul Hunedoarei erau locuitori din satele Pădurenilor situate în jurul minei şi al fierăriilor. La 1681/83 urbariul înregistra 23 de sate ale Pădurenilor din care erau angajate la fierării 16 sate: la Limpert slujeau satele Cerbăl şi Govăşdioara; la Plosca, satele Teliuc, Iuba şi

736 *Ibidem,* p. 90-91. În 1690 o majă avea în Ardeal greutatea aproximativă de 56 kg.
737 *Ibidem*, p. 97.
738 *Ibidem*.
739 *Ibidem*. Aici nu sunt înregistrați bocşerii.
740 *Ibidem*, p. 99.
741 *Ibidem*, p. 106.
742 *Ibidem*, p. 106-107.
743 *Ibidem*, p. 107.

Arănieş; la Toplița satele Goleş şi Vălar; la Baia Nouă serveau satele Ruda, Plop, Poienița Voinii, Bunila şi Murar; la Nădrab, satele Cerişor, Lelese, Pâclişa şi Alun[744].

În proporție covârşitoare lucrătorii de la fierării şi mine erau români din satele Pădurenilor la care se mai adaugă şi un număr de 17 țigani, doi dintre ei (Neniul Birta şi Radul Birta) fiind notați împreună „cu slugile lor"[745]. Sunt foarte puțini lucrătorii care au venit din altă parte, urbariul de la 1681/82 oferind un singur exemplu. „Ecaterina Bethlen, soția lui David Zolyomi, dă la 1649 carte de scutire lui Matei Kövágó din Urvölgy (Banska Bistritza, Slovacia), minerul cerând să-i îngăduie să se aşeze în oraşul Hunedoara. Ecaterina Bethlen îl „scuteşte de orice dare în slujbă iobăgească şi de orice dijmă, el urmând să slujească cu credință toată viața sa, pe lângă plata cuvenită, cu meseria de miner şi anume tăind piatra pentru fierării şi servind fără vreo scădere cantitățile cuvenite, având grijă că dacă vreun maistru de coh, vreun administrator sau alt slujbaş, sau oricare altul, sub motivul că ar vrea să scoată fier pentru stăpân ar urmări propriul folos, l-ar sili sau ar lua de la el mai multe poveri de piatră decât e în obicei sau buna rânduială veche, el văzând paguba stăpânului, să-i dea de ştire fie personal, fie prin vreun slujitor, fie prin scrisoare"[746].

Fără a nega contribuția unor nemți, unguri, slovaci, sârbi şi țigani, documentele scot în evidență rolul românilor din Pădureni în fierăritul hunedorean. Încă de la primele mențiuni fierăritul apare asociat cu satele româneşti ale Pădurenilor. Pentru argumentarea celor susținute prezentăm o listă completă cu personalul celor cinci fierării, realizată cu ocazia inventarului din anul 1700[747]:

Plosca

„Administrator – Laslo Vâlsan din Iuba, locuind în Hunedoara.

Maistrul cohului – Ion Alic din Ghelari.

Maiştri bătători – Drăghici Topliceanu, Simion Topliceanu (fiul), Dumitru Stoica, Petru Alic şi Nicolae Alic, toți din Ghelari.

Cofari – Crăciun Bistran, Mihai Stoica, Crăciun Gostean, Ioan Gostean din Ghelari.

Purtători – Toader Bălaşa (Teliuc), Ioan Gostean (Ghelari), Ion Zăvoian (Ruda).

Miner – Avram Alic din Ghelari.

Bocşeri – Ion Aldea, Dumitru Luca, Stoica Muntean, Mihail Petric (Teliuc), Mihoc Marc, Lupul Marc, Petru Muntean, Andrei Muntean, Dumitru Nan, Oprea Nan (Arănieş), Dumitru Vaida (Cerbăl), Nicolae Puluță (Runc).

Țigani stând aici – Neniul Birta, Radul Birta cu slugile lor, Toader Bunaciu, Mihai Negoț, Ioşa Birta şi Andrei Frenț.

Limpert

Administrator – Andrei Lăşcuş din Cerbăl.

Maistrul cohului – Nicolae Tanța din Zlaşti.

Maiştri bătători – Andrei Costa, Ion Stoica (Ghelari), Alexa Călin, Mihai Bumba (Lelese), Ion Iuga (Cerbăl).

Cofari – Petru Radu (Ghelari), Balint Herig (Zlaşti), Petru Burul, Lasc Iuga (Cerişor).

Purtători – Petru lu Crăciun, Lupul Faur (Plop), Lațc Stana (Ghelari).

Miner – Ion Radul din Ghelari.

Bocşeri – Iştoc Mița, Alexe Dragotă, Laslo Dragotă, Filip Cuş, Oprea Herig, Ion Chindriş, Mihoc Stoica, Ion Oneşan, Petru Lățcuş (Ghelari), Laslo Faur (Plop), Mătieş Laza (Pâclişa), Crăciun Vlad, Lazar Bucur (Govăjdioara), Nicolae Herig, Ion Șerbaia (Cerbăl).

Țigani – Ion Buza, Petraş Negoț.

Nădrab

Administrator – Laslo Bur din Cerişor.

Maistrul cohului – Lupul Mihăilă din Ghelari.

Maiştri bătători – Dumitru Poanta, Toma Poanta (Cerişor), Andrei Petru, Mihai Călin (Lelese), Lațcu Tuza (Ruda).

744 *Ibidem,* p. 129.
745 *Ibidem*, p. 131-134.
746 *Ibidem*, p. 135-136.
747 *Ibidem*, p. 131-134

Cofari – Andrei Poanta, Ioan Poanta (Cerişor), Toma Balan, Alex. Alic (Ghelari).

Purtători – Laslo Maguş (Lelese), Ştefan Călin, Crăciun Gulea (Plop).

Bocşeri – Popa Opra, Faur Nicolae (Plop), Ioan Giura, Mihai Plopan, Mihai Hordea (Alun), Nicolae Hordea, Mihai Calin, Iştoc Pastor (Lelese), Ion Ghiurca, Petru Pavel (Cerişor), Oprea Obada, Mihai Burul (Cerişor).

Ţigani stând aici – Gheorghe Birta, Mizan Birta, Petru Haidar, Vasile Haidar.

Toplița

Administrator – Petru Preda din Goleş.

Maistrul cohului – Petru Sârb din Ghelari.

Maiştri bătători – Nicolae Artan (Vălar), Toader Toplicean, Avram Dieneş, Petru Zepa (Goleş), Dumitru Ghiura (Bunila).

Cofari – Iencica Zepa, Petru Tămăşescu (Goleş), Nicolae Vlad (Ghelari), Mihai Sârb (Vălar).

Purtători – Ion Pruncan (Plop), Ion Simziana (Ghelari), Petru Petro (Lelese).

Miner – Gheorghe Lăţcudean din Ghelari.

Bocşeri – Lupul Chindreş, Dumitru Toma (Vălar), Lupul Bălaşa, Nicolae Plaian, Todor Toplicean, Petru Chindreş, Plopan Rusul, Pavel Iencica, Opra Calin, Mihai Avram, Petru Stoica şi Petru Laţcuţan.

Ţigani – Petru Brinda şi Petru Hanţ.

Baia Nouă

Administrator – Andrei Radone din Poieniţa Voinii.

Maistrul cohului – Ioan Radul din Ghelari.

Maiştri bătători – Toma Radone (Poieniţa Voinii), Nicolae Mănăilă (Ruda), Laslo Artan, Toma Dieneş (Goleş), Nicolae Stoica (Ghelari).

Cofari – Gheorghe Dobra, Mihai Benkö, Petru Gostean (Ghelari), Mihai Ruda (Ruda).

Purtători – Petru Vlad, Ştefan Evi (Ghelari).

Miner – Ştefan Gostean din Ghelari.

Bocşeri – Andrei Radone, Laslo Radone (Poieniţa Voinii), Oprea Treba, Dumitru Treba, Mănăilă Martin, Ion Ruda, Mihai Zăvoian, Ştefan Zăvoian (Ruda), Oprişa Chindreş, Opra Chindreş (Vălar), Dumitru Pavel, Mihai Zepa, Petru Conţa (Goleş).

Ţigani – Petru Busuioc, Petru Buza, Mihai Vaca”.

Exista o continuitate în ocupaţie, numele unor maiştri fiind menţionat în mai multe inventare. Maistrul Ion Radul apare la 1692, 1694, 1700, Ion Alic la 1681/82, 1700, 1710, Lupul Mihăilă la 1692, 1700, 1710 etc.[748] Fierăritul îl făceau iobagii din Pădureni, pe lângă obligaţiile iobăgeşti obişnuite, care prestau şi o muncă obligatorie, dar plătită. Maistrul cohului primea săptămânal câte o majă de fier şi o rudă de fier care trebuia să cântărească 8 fonţi. Administratorul primea o jumătate de majă, iar viceadministratorii câte un sfert de majă pe săptămână. Minerii primeau câte patru rude de fier pe săptămână a 8 fonţi ruda[749]. Cantităţi mai mici, în funcţie de importanţa muncii prestate, primeau şi ceilalţi lucrători.

FIERĂRITUL HUNEDOREAN ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA

Faţă de secolul al XVII-lea fierăritul ia o dezvoltare mult mai mare, în primul rând prin înmulţirea atelierelor. Creşterea numărului de ateliere a impus şi dezvoltarea şi extinderea minelor de la Ghelari. O descriere din anul 1754 aminteşte despre existenţa aici a trei mine: *Mina Veche*, *Mina Nouă* şi *Mina* aflată în stăpânirea moştenitorilor lui *Gheorghe Barcsay*[750]. Prima mină este mai vestită şi mai însemnată decât celelalte. Din pricina pietrelor de fier slab legate e foarte primejdioasă, fiind expusă prăbuşirii şi ruinării. A doua mină se numeşte Sf. Barbara, s-a cheltuit mult cu deschiderea ei. Cavitatea ei interioară are o lungime de 200 picioare. Cele două mine aprovizionau un număr de 11 ateliere de fierărit.

748 *Ibidem*, p. 135.

749 *Ibidem*, p. 139.

750 Nicolae Chindler, Ioachim Lazăr, *Aspecte ale începuturilor metalurgiei moderne a fierului pe Valea Cernei*, în „Din istoria metalurgiei hunedorene”, p. 249-265.

Necesarul de minereu de fier pentru atelierele de pe domeniul fiscal al Hunedoarei şi atelierele de la Sibişel se ridica în anul 1774 la 100.000 măji[751]. Această cantitate putea fi asigurată de mina veche de la Ghelari. Deschiderea unei noi mine s-a făcut pentru asigurarea unei producții viitoare mai mari. La prelucrarea unei asemenea cantități de minereu trebuia asigurat mangalul care se prepara din lemnul tăiat din pădurile domeniului Hunedoara. Cantitatea de mangal necesară pentru cuptoarele de extras fierul şi pentru încălzirea lupelor în vederea forjării era estimată, în anul 1774, la 130.000 poveri anual[752].

În anul 1774, funcționau pe domeniul Hunedoarei 13 ateliere de extras şi prelucrat fierul, acționate de energia hidraulică dată de râul Cerna şi de pâraiele Govăjdia şi Runc. Pe valea Govăjdiei se aflau atelierele Baia de Coase, Nădrab, Limpert şi Plosca. Alte şapte, între care cele de la Toplița, Baia Craiului, Fanci, Cerna şi Teliucul Mic, se aflau pe râul Cerna, iar două erau aşezate pe valea Runcului. Se mai adăugau cele două ateliere de la Sibişel[753]. Capacitatea de producție a celor 13 ateliere era de 21.000-22.500 măji anual[754].

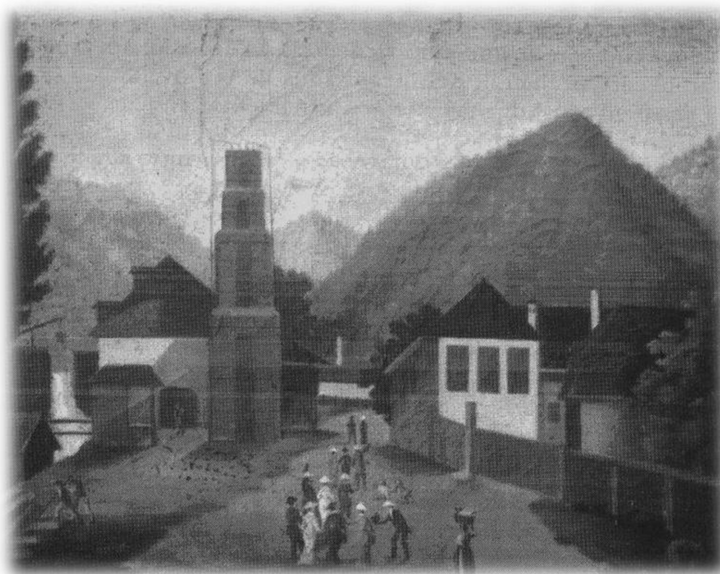

Foto 49 – Uzina de pudlaj din Sibişel, com. Beriu, 1879

La 18 septembrie 1778 este numit în funcția de consilier tezaurarial la Tezaurariatul minier al Transilvaniei Franz Joseph Müller a cărui activitate cuprindea inspecții de lucru la mine, topitorii, ateliere, oficii silvice etc.[755] Timp de aproape opt luni, de la 3 iulie 1779 şi până la 1 februarie 1780, Franz Joseph Müller a rămas pe domeniul Hunedoarei, verificând cu atenție şi profesionalism situația din acte şi de la fața locului, întocmind un amplu raport pe care l-a înaintat Camerei aulice[756]. Principala preocupare a lui Müller în timpul inspecției de la Hunedoara a fost legată de îmbunătățirea procesului de producție, atât la mine, cât şi la topitorii şi ateliere prin perfecționarea procesului de producție a fierului. El şi-a dat seama că introducerea unor noi procedee de lucru la topitoriile şi atelierele de pe domeniul Hunedoarei reclama muncitori cu o calificare superioară, capabili să mânuiască noile instalații. De aceea, la 13 august 1779, el se adresa Camerei aulice solicitând trimiterea a patru specialişti de la Direcția minieră din Schwatz (Tyrol)[757].

751 Alexandru Tamaş, *Economia fierului în Transilvania între anii 1750-1780*, în „Din istoria metalurgiei hunedorene", p. 202-215.

752 *Ibidem*, p. 205. Nu e menționată mărimea poverii de mangal.

753 *Ibidem,* p. 206.

754 *Ibidem*.

755 Ioan Dordea, *Aspecte din mineritul și metalurgia transilvăneană de la sfârșitul veacului al XVIII-lea*, în „Din istoria metalurgiei hunedorene", p. 216-234.

756 *Ibidem*, p. 219.

757 *Ibidem*.

Inspectorul Müller a dispus reținerea la Hunedoara a practicantului Ferdinand Matsch, care urma să se reîntoarcă la Reșița, numai după rezolvarea tuturor problemelor legate de procesul de producție. Pentru fierăriile de pe apa Govăjdiei îl recomanda ca administrator pe von Prugger din Kifer-Tyrol, iar contabilul din Iaria (Austria), Joseph Leitner, este numit administrator al domeniului Hunedoara[758].

Concomitent cu aducerea unor specialişti străini între care amintim pe Franz Joseph Müller din Banat şi alți specialişti din Stiria, mai mulți maiştri români au fost trimişi în Stiria (Austria) pentru a-şi însuşi procedeele tehnologice practicate acolo, iar după întoarcerea lor la Hunedoara să fie capabili să instruiască şi alți lucrători. Această acțiune era grăbită şi pentru faptul că la Toplița începuseră lucrările de ridicare a cuptorului înalt.

Furnalul de la Toplița, primul cuptor înalt din zona Hunedoarei (1781). Asupra datei construirii furnalului de la Toplița s-au exprimat diferite opinii, cele mai multe acceptând anii 1754 şi 1787[759]. Abia *Istoria României în date* precizează că este vorba de Toplița din județul Harghita[760]. Beneficiind de sursele documentare din arhiva Tezaurariatului, păstrate la Arhivele din Cluj-Napoca, am avut posibilitatea de a urmări principalele momente ale construirii şi punerii în funcțiune a Furnalului de la Toplița[761]. Documentele de arhivă din perioada anilor 1780-1837 ne-au permis să urmărim principalele momente ale ridicării, punerii în funcțiune şi apoi a activității desfăşurate de furnalul (cuptorul înalt) de la Toplița.

La 21 ianuarie 1780, Camera aulică din Viena emitea un rescript privind introducerea în Transilvania a procedeului de turnare a fierului folosit la fierăria din Lăpuş[762]. Se cerea Administrației domeniului Hunedoarei să trimită un om priceput cu o recomandare către Inspectoratul din Baia Mare pentru a fi instruit. Administrația răspunde că „nu dispune decât de doi oameni care au pregătirea necesară, pentru a fi instruiți în procedeul de turnare a fierului"[763]. Totuşi maistrul topitor Zaharia Pascu şi unii meşteri fierari au oarecari cunoştințe despre acest procedeu. La 4 octombrie 1780 patru muncitori hunedoreni au fost trimişi în Stiria pentru a învăța noile procedee de lucru[764]. Între ei se afla şi maistrul topitor Zaharia Pascu.

În primăvara anului 1780, Administrația domeniului Hunedoara demarează o serie de acțiuni în vederea ridicării construcției. La 1 martie 1780, Administrația raporta că s-au „preluat 20.000 şindrile şi s-au pregătit scule pentru lucrările de construcție"[765]. În data de 15 martie 1780 a început la Toplița, cu 130 de muncitori, pregătirea locului pe care urma a se construi cuptorul înalt. Pentru pregătirea materialului lemnos au mai fost angajați încă 200 de muncitori. La începutul lunii aprilie cuptorul de var era gata, dispunând de 3 focuri[766]. Continuă tăierea lemnelor şi producerea cărămizii necesare. Deoarece domeniul Hunedoarei nu mai dispunea de lemnul de construcție necesar, Administrația solicita un număr de 70-80 buşteni din pădurile domeniului Deva.

Neprimind niciun răspuns, conducerea administrației se adresează direct Tezaurariatului din Sibiu cerând să se intervină la proprietara „domeniului Deva, contesa Haller, pentru a livra lemnul necesar"[767]. Este invocată prevederea articolelor novelare din 1747 potrivit căreia „toți proprietarii de pământ din Transilvania erau obligați… să furnizeze lemn pentru exploatările miniere"[768]. Până la 12

---

758 *Ibidem*, p. 219-220.

759 David Prodan, *Producția fierului pe domeniul Hunedoarei*, p. 99 : „La 1754 s-a ridicat cuptorul de la Toplița cu o capacitate de 1200 tone anual"; *Istoria României*, II, p. 412: „În 1754, s-a construit la Toplița un cuptor de topit fierul cu o capacitate de 1.200 tone anual"; Alexandru Neamțu, *Tehnica minieră din Transilvania în sec. XVIII. Inovații și inovatori*, în „Anuarul Institutului de Istorie Cluj", XIV, 1971, p. 85, menționează că „documentele de arhivă amintesc la anul 1787, despre construirea unui asemenea cuptor de topit fierul la Toplița"; Nicolae Maghiar, Ștefan Olteanu, *Din istoria mineritului în România*, p. 198 : „în 1787, la Toplița (Hunedoara) s-a construit un cuptor de topit minereul de fier de mare capacitate, precum și două ciocane acționate de energia apei".

760 *Istoria României în date*, București, 1971, p. 152.

761 Nicolae Chindler, Ioachim Lazăr, *Aspecte ale începuturilor metalurgiei moderne a fierului pe Valea Cernei*, în „Sargetia", XIII, 1977, p. 341-354, în „Din istoria metalurgiei hunedorene", p. 249-265.

762 *Ibidem*.

763 *Ibidem*.

764 *Ibidem*.

765 *Ibidem*.

766 *Ibidem*.

767 *Ibidem*.

768 *Ibidem*

aprilie 1780 pe locul amenajat pentru ridicarea cuptorului a fost construit „un canal de scurgere pentru ape, condus în cealaltă parte a muntelui”[769]. Pentru transportul scândurilor, şindrilei şi a pietrei livrate s-a plătit suma de 1.658,27 florini[770].

Întrucât pe domeniu nu se afla piatra necesară care să fie prelucrată pentru construcția creuzetului, aceasta este comandată la pietrarii din Lipova. Pentru transportul ei pe Mureş până la Deva urmau să fie folosite corăbiile care transportau sare. Pentru a determina corăbierii să transporte piatra, administrația domeniului le plăteşte 6 creițari de majă față de numai 4 cât se plătea în mod obişnuit. Lucrările pregătitoare fiind încheiate se cere un specialist în furnale (Flossofen), a cărui prezență pentru început este indispensabilă[771]. În urma tratativelor purtate, maistrul stirian Edlinger acceptă să plece la Hunedoara pentru a pune în funcțiune cuptorul înalt.

La 18 ianuarie 1781, Tezaurariatul din Sibiu cerea Camerei aulice din Viena ca maistrul Edlinger să ajungă la Hunedoara „până la sfârşitul lunii martie, pentru ca la începutul lui iunie, cuptorul să poată fi în funcție”[772]. Maistrul Edlinger urma să vină însoțit de Zaharia Pascu care, acumulând destulă experiență, întrerupea mai devreme specializarea din Stiria. Cei doi specialişti, Edlinger şi Pascu, sosesc la Hunedoara în data de 31 martie 1781. Lucrările sunt întârziate de lipsa pietrei pentru construcția creuzetului. Până la data de 5 iunie au fost aduse la Toplița abia 60 de pietre dintre cele mai mici. Mai trebuiau aduse pietrele mai mari care se amplasau la baza creuzetului.

Întârziind transportul pietrelor de la Lipova, maistrul Edlinger hotărăşte, de comun acord cu administrația domeniului Hunedoara, să treacă la construcția mantalei furnalului folosind alte pietre de fundație[773]. Lipsa pietrei pentru creuzet îl determină pe maistrul Edlinger să-l confecționeze din argilă. Între timp maistrul stirian cade bolnav, conducerea lucrărilor a fost asigurată de maistrul român Zaharia Pascu şi de subadministratorul Matsch. La 13 iulie 1781, furnalul elaborează prima şarjă. Data de 13 iulie 1781, când Furnalul de la Toplița a început să producă fontă, deschide epoca metalurgiei moderne a fierului de pe domeniul Hunedoarei[774]. Dar, după numai cinci zile de funcționare, furnalul trebuie să fie oprit. Între timp are loc un tragic eveniment, maistrul Edlinger a încetat din viață la 21 iulie 1781. Meşterul Zaharia Pascu şi subadministratorul Matsch continuă lucrările de repunere în funcție a furnalului şi cer urgentarea transportului pietrelor pentru creuzet de la maistrul pietrar Settenmacher din Lipova.

Tezaurariatul din Viena dă un avertisment Administrației domeniului Hunedoarei pentru întârzierea preluării materialului necesar construirii cuptorului înalt. Cuptorul înalt este repus în funcțiune la 21 august 1781, până la sfârşitul anului prelucrând 13.310,67 măji de minereu şi dând o producție de 4.875 măji de fontă[775]. Furnalul de la Toplița avea o înălțime de 6,64 m, diametrul creuzetului de 0,735 m, atingând în punctul maxim 1,58 m. Volumul său util era de 6,94 m.c. Furnalul era prevăzut cu două guri de aer, amplasate la 0,474 m şi respectiv 0,948 m deasupra vetrei. Fiecare gură de aer era alimentată de la două foale acționate de câte o roată hidraulică. Foalele efectuau normal 6-7 suflări pe minut, dar în cazul scăderii debitului Cernei, efectuau doar 4-5 suflări pe minut[776].

Datorită capacității furnalului de la Toplița şi noului procedeu folosit, s-a obținut, în numai o jumătate de an, o producție de 4.875 măji de fier, față de numai 3.000 cât produceau în 1681 cele 5 fierării într-un an întreg. După obținere, fonta era transformată în oțel, conform unui procedeu folosit la Reşița şi descris de Fr. Griselini, care spunea că „spre a fi transformat în oțel (fierul) se bate cu ciocanele în drugi, apoi se aşează pe o vatră specială, pentru ca focul să poată fi cât mai concentrat. Toată arta pentru fabricarea oțelului constă în reglarea focului; instalația suflătoarelor, în precauția cu care la timpul potrivit se aruncă drugilor înroşiți zgura trebuincioasă; în a scoate drugii la timpul potrivit din foc şi a-i băga la timp în foc; în repetata şi necontenita batere cu ciocanul şi în răcirea în albia cu apă în care de asemenea se obişnuieşte a se pune zgură”[777].

769 *Ibidem*.
770 *Ibidem*.
771 *Ibidem*.
772 *Ibidem*.
773 *Ibidem*.
774 *Ibidem*.
775 *Ibidem*, p. 256.
776 *Ibidem*, p. 256-257.
777 *Ibidem*, p. 257.

Punerea în funcțiune a furnalului de la Toplița a revoluționat fierăritul hunedorean. Cantitatea mare de fontă nu putea fi prelucrată de fierăriile existente. Se impunea construcția a noi instalații de prelucrare. Documentele amintesc, la 12 aprilie 1780, despre alegerea locului pentru ciocanul nou ce funcționează începând cu 1 septembrie 1781[778]. Potrivit unui raport întocmit pentru semestrul II al anului 1781, ciocanul nou de aplatizare prelucrase numai 235 măji şi 5¾ fonți de fier de cuptor înalt[779]. Ciocanul de aplatizare avea trei focuri şi putea prelucra o cantitate de 65 măji de fier pe săptămână, insuficient pentru a nu se crea stocuri de fontă.

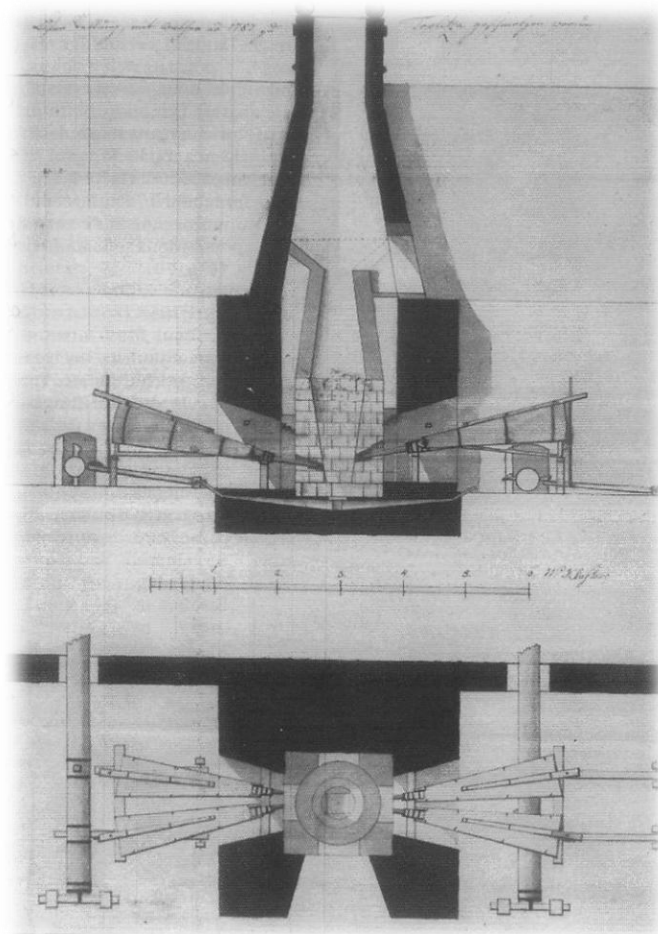

Fig. 9 – Schiţa furnalului de la Topliţa, în profil şi orizontal, pus în funcţiune în anul 1781

În aceste condiții, Tezaurariatul ordona Administrației domeniului Hunedoara, la 1 august 1782, să amenajeze încă un ciocan de aplatizare[780]. Până atunci fierăriile vechi de la Hunedoara trebuiau să-şi înceteze activitatea după epuizarea stocurilor lor de minereu, iar ciocanele trebuiau adaptate la prelucrarea fierului de cuptor înalt[781]. Dar această măsură n-a fost aplicată, administrația motivând că „fierăriile de la Limpert, Nădrab, Fanci şi Ciocanul de Jos (Baia Craiului) sunt foarte dărăpănate, iar activitatea lor nu poate înceta din cauza cererii de fier"[782]. Pentru prelucrarea întregii producții a furnalului se vor construi

778 *Ibidem*.
779 *Ibidem*.
780 *Ibidem,* p. 258.
781 *Ibidem*.
782 *Ibidem*.

noi capacități de prelucrare pe domeniul Hunedoarei. Lângă Zlaşti, a fost construită în 1782 o topitorie care avea trei cuptoare şi două ciocane de forjat[783].

La 24 ianuarie 1787 erau întocmite proiectele şi devizele pentru construirea a încă două ciocane hidraulice. Schițele celor două ciocane ne arată că avem de-a face cu adevărate întreprinderi metalurgice care tind să-şi mărească capacitatea de prelucrare pentru a face față producției de fier în continuă creştere[784]. Cele două ateliere au fost construite la Plosca şi ele funcționau în anul 1790, deoarece unul dintre muncitorii de la Toplița cere să fie transferat aici, pentru perioada când cuptorul nu va funcționa[785]. La 1800 era construit atelierul din Teliucul de Sus. Furnalul de la Toplița alimenta cu fontă toate ciocanele fiscului de pe domeniul Hunedoarei, iar pe lângă acestea şi ciocanele particularilor. De la punerea în funcțiune (13 iulie 1781) producția furnalului a înregistrat o continuă creştere. De la cele 4.875 măji de fontă obținută în 1781 producția sa ajunge la 23.968 măji în 1804 şi 27.620,60 măji în 1835[786].

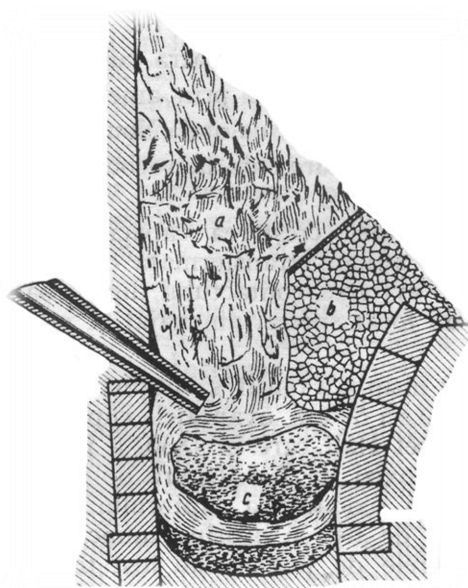

Fig. 10 – Schiţa cuptorului cu cuvă de tip catalan

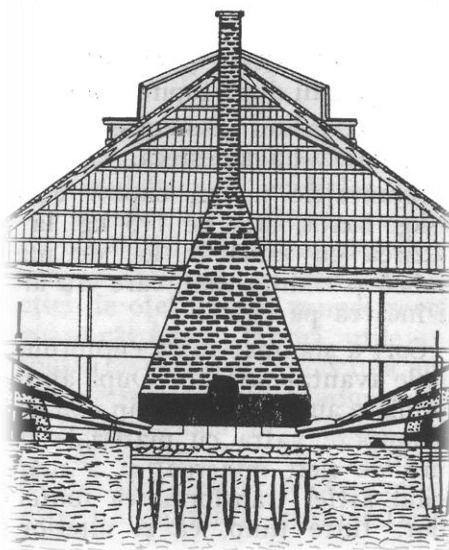

Fig. 11 – Vatră de afinare

În primăvara anului 1805 furnalul este înălțat cu 5 picioare şi se renunță la pâlnia de deasupra gurii de încărcare, întrucât aceasta mărea consumul de cărbune. În urma lucrărilor efectuate volumul furnalului creşte de la 6,94 mc la 10,91 mc[787]. Furnalul de la Toplița producea, în primul rând, fontă albă (90%), fontă cenuşie (7,5%) şi fontă oglindă (2,5%). Din anul 1808 se produc aici şi piese turnate direct din furnal. Pentru elaborarea unei şarje se foloseau minereuri de carieră şi de mină, fier spălat[788] şi fondanți.

În 1837, după 17 ani de funcționare, furnalul de la Toplița urma să intre în reparație capitală, pentru schimbarea căptuşelii şi a instalației de fum. Dar, în noaptea de 15-16 ianuarie 1837, un puternic incendiu distruge clădirile, maşinile şi materialele depozitate. Administrația domeniului Hunedoarei primea instrucțiuni din partea Tezaurariatului din Sibiu, pentru reducerea activității atelierelor de pe Cerna, pentru repartizarea personalului, adăpostirea muncitorilor, folosirea pădurilor din apropiere şi a celor 17.000 măji de minereu[789].

---

783 *Ibidem*.

784 *Ibidem*.

785 *Ibide*m.

786 Ibidem, p. 259.

787 N. Chindler, S. Popa, *Începuturile producției de fontă în împrejurimile Hunedoarei*, în „Metalurgia”, 22, 1970, nr. 9, p. 593.

788 Fierul spălat provenea din recuperarea fontei din zgură.

789 N. Chindler, S. Popa, *Începuturile producției de fontă*, p. 264.

Furnalul de la Govăjdia (1813-1918). În anul 1806 administrația domeniului a început construcția furnalului de la Govăjdia. Problema construcției unui furnal în această zonă a fost pusă încă din noiembrie 1804, dar ea a fost întârziată din cauza lucrărilor de modernizare care s-au efectuat la Toplița. Din această cauză construcția a început, în anul 1806, la confluența pâraielor Nădrab şi Runc, pe locul unde au funcționat atelierele Limpertul Vechi care s-au demolat[790]. Deşi a fost terminat în anul 1810, furnalul a fost pus în funcțiune abia în luna aprilie 1813, odată cu terminarea anexelor care condiționau funcționarea lui. Alimentarea se făcea prin intermediul unui pod ce lega silozurile de materii prime cu gura de încărcare a furnalului.

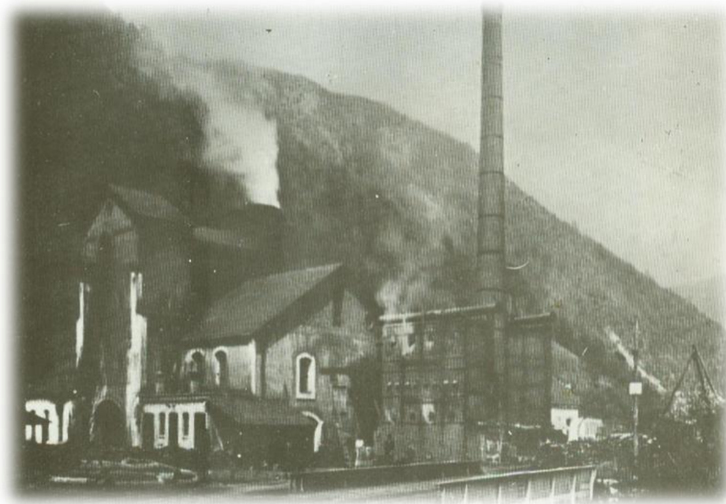

Foto 50 – Furnalul de la Govăjdia, com. Ghelari, construit între anii 1806 şi 1813

Costul total al construcției s-a ridicat la 98.723,50¼ florini, în această sumă fiind cuprinse, pe lângă furnalul propriu-zis, trei şoproane pentru mangal, un zdrobitor de zgură, canale de aducție a apei, separatoarele de nisip, roțile hidraulice pentru acționarea suflantelor, hala de turnare, depozitul de fontă, podul pentru transportul materialelor la gura furnalului, locuința pentru maistrul furnalist, un atelier de dulgherie şi alte anexe[791].

După ce funcționează şapte luni şi jumătate, furnalul de la Govăjdia este oprit din cauza uzurii creuzetului. În acest timp el a produs o cantitate de fontă care acoperea necesarul atelierelor din zonă pentru o perioadă de trei ani. Repus în funcție în anul 1814, a funcționat până în anul 1820, realizând o producție medie anuală de 638,7 tone fontă. Fonta produsă aici conținea un procent de siliciu mai ridicat din care cauză prelucrarea ei era mai dificilă. Acesta este motivul principal pentru care Tezaurariatul a dispus scoaterea lui din funcțiune. Între anii 1821 şi 1837 furnalul a fost abandonat, instalațiile sale degradându-se. Abia după incendiul de la Toplița (15 ianuarie 1837) se optează pentru refacerea furnalului de la Govăjdia şi din 15 noiembrie 1838 reintră în producție. În urma refacerii, volumul util al furnalului ajunge la 26,45 mc şi este dotat cu suflante Debreczeny. Activitatea la Govăjdia se îmbunătățeşte după transferarea aici a muncitorilor şi tehnicienilor de la Toplița, care dispuneau de o bogată experiență în exploatarea furnalelor înalte.

În vederea recuperării fontei din zgură s-a construit, în anul 1838, un zdrobitor de tip şteamp cu 12 săgeți[792]. Pentru reducerea consumului de mangal furnalul este dotat, la 25 august 1840, cu un încălzitor de tip Calder care urca temperatura aerului suflat la 213^{0}C[793]. În acelaşi an s-au făcut primele încercări de prăjire a minereului cu ajutorul gazului de furnal.

790 Idem, *Producția de fontă la Govăjdia (1),* în „Metalurgia", 23 (1971), nr. 7, p. 458.

791 Elena Bugnariu, *Evoluția tehnicii prelucrării fierului în zona Hunedoarei (Toplița 1780-Hunedoara 1902)*, în „Sargetia", XXI-XXIV, 1988-1991, p. 233-242.

792 N. Chindler, S. Popa, *Producția de fontă la Govăjdia*, p. 462.

793 *Ibidem*, p. 459.

Pentru transportul minereului şi mangalului la gura furnalului se montează, în anul 1841, prima cale ferată îngustă cu şine din fontă turnată la Govăjdia având o lungime de 246,8 m. În anul 1879 furnalul este demontat complet, refăcându-se cu pereții subțiri şi cuvă liberă[794]. În perioada 1881 şi 1886 producția anuală a Furnalului de la Govăjdia a oscilat între 4.600 şi 5.700 tone. La sfârşitul anului 1886 este scos din funcțiune şi numai cererea sporită de fontă a impus repunerea în funcțiune la 13 iulie 1888. De astă dată, furnalul de la Govăjdia avea concurenți serioşi prin construirea furnalelor moderne de la Călan şi Hunedoara. Furnalul de la Govăjdia a fost reparat din nou în anul 1903 când i s-a mărit volumul util la 49,39 mc. El va mai funcționa până în anul 1924 când şi-a încetat definitiv activitatea[795].

Uzina „Victoria" Călan (1870-1970). Istoria fondării uzinei din Călan este în strânsă legătură cu realizarea căii ferate Simeria – Petroşani. În anul 1867 a fost cumpărat terenul pentru uzină din moşia Kalan. Spre sfârşitul lunii decembrie 1868, când calea ferată Simeria – Petroşani era aproape terminată, a fost angajat inginerul Otto Gmelin, inventatorul de mai târziu (1882) al cubiloului răcit cu apă, pentru elaborarea planurilor uzinei[796].

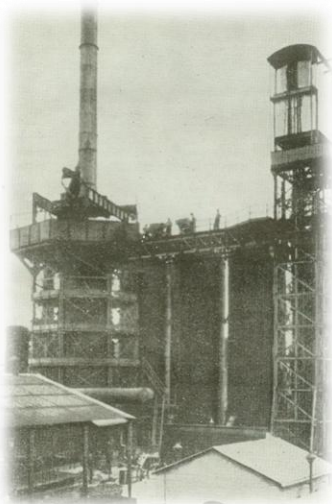

Foto 51 – Furnalul nr. 1, Călan, intrat în funcţiune în anul 1871

Foto 52 – Uzinele de la Călan, vedere generală

Planul inițial prevedea construirea a patru furnale. Pentru conducerea lucrărilor de ridicare a furnalelor a fost angajat inginerul Jossef Massenez de la uzina Duisburg-Hochfeld[797]. Executarea fundației primului furnal de la Călan a început la 25 mai 1869. Lucrările se intensifică după darea în funcțiune a căii ferate Simeria – Petroşani.

La începutul anului 1870 s-au construit primele 10 case ale coloniei, clădirea administrativă şi laboratorul. Încep lucrările la linia ferată îngustă pe care transportul minereului de la Teliuc la Călan se făcea cu vagonete trase de cai. Se continuă lucrările la furnal, hala de turnare, la instalarea maşinilor şi alte anexe. S-a terminat construcția atelierului mecanic, dotat cu o maşină cu abur care realiza acționarea maşinilor-unelte.

Uzina din Călan şi-a început activitatea de producție prin atelierul mecanic. Primul furnal ridicat la Călan, având o capacitate de 82 mc, a fost pus în funcțiune în anul 1871. Alimentarea cu minereu, fondant şi combustibil se făcea cu ajutorul unei instalații folosind forța aburului. Ascensorul şi podul de alimentare au fost construite din lemn. Acționarea ascensorului se făcea cu o maşină cu abur. În anul 1875 a fost pus în funcțiune şi furnalul nr. 2[798].

794 *Ibidem*, p. 462.
795 *Combinatul Siderurgic Hunedoara, Tradiție și progres în siderurgie, 1884-1974*, Sibiu, 1974, p. 39.
796 *Uzina „Victoria" Călan (1870-1970)*, p. 12.
797 *Ibidem.*
798 *Ibidem*, p. 14-15.

Întrucât transportul minereului de la Teliuc era insuficient, în anul 1875 s-a construit o cale ferată îngustă, cu o lungime de 16,5 km, şi s-a introdus tracţiunea cu locomotivă cu abur. În anul 1876 a început construcţia turnătoriei, unde s-a folosit cea mai mare parte a instalaţiilor transferate de la uzina din Ruşchiţa[799]. În anul 1877 a fost terminată construcţia halei de formare-turnare, curăţătoria, magazia pentru piesele turnate şi a început exploatarea cubilourilor. La începutul lunii noiembrie 1881 s-a dat în exploatare secţia de pudlare şi laminare pentru bare de oţel cu o producţie de 4.000 tone/an. În anul 1896, în locul furnalului nr. 2 s-a construit un nou furnal cu un volum de 380 mc, pentru o producţie de 120-140 tone de fontă pe zi. În anul 1897 s-a înfiinţat Societatea Anonimă de Mine şi Metalurgie Călan, societate pe acţiuni, care a preluat de la Asociaţia Braşoveană, Uzina Călan, Mina Teliuc, uzinele Ruşchiţa şi Oţelul Roşu[800]. În anul 1899 s-a construit o instalaţie de alimentare cu apă, compusă dintr-un baraj pe râul Strei, 2 ecluze, 2 bazine de decantare, 2 bazine de filtrare, un canal din beton în lungime de 2.450 m şi o fântână de colectare. Cele 2 pompe cu abur asigurau un debit de apă până la 240 mc pe oră la o presiune de două atmosfere[801].

În anul 1908 s-a construit hala pentru piese de maşini grele, prelungită în anul 1914 de o altă hală pentru produse comerciale. În anul 1911, Uzina din Călan a trecut în proprietatea Societăţii Uzinelor Metalurgice Rimamuranj şi Salgotarján, care le-a deţinut până în anul 1924. În anul 1918, secţia furnale de la Călan a fost oprită pentru o perioadă de 16 ani[802]. La 21 mai 1924, în urma convenţiei între Uzina Călan, un grup de acţionari de la Societatea Industriei fierului din Nădrag, STEG, grupul Titan din Galaţi, Banca Chrissoveloni SAR şi Casa Auschnitt, se formează o nouă societate numită Uzinele Metalurgice Titan SAR, cu sediul în Bucureşti.

Tot în anul 1924 după cumpărarea uzinei din Nădrag, Societatea cuprindea: Uzina Călan, minele Teliuc, Uzina Oţelul Roşu, Uzina Galaţi şi Uzina Nădrag[803]. După intrarea în funcţie a laminoarelor de la Oţelul Roşu, turnătoria şi personalul au fost transferate la Călan, în vara anului 1926. Modernizarea uzinei Călan, punerea în funcţiune a furnalului (1934) şi construirea unei centrale hidroelectrice s-au realizat după încetarea crizei economice dintre anii 1929-1933. În anul 1927 uzinele Călan dispuneau de 40 funcţionari (ingineri şi maiştri) şi 671 muncitori pentru a ajunge la 1.117 salariaţi în anul 1938. În timpul celui de-al doilea război mondial uzinele Călan au suferit unele distrugeri.

După naţionalizarea din 1948 s-au construit aici noi obiective de producţie. În anul 1953 a început construirea bateriilor de semicocsificare în cuptoare de tip *Ab-der-Halden*, punându-se în funcţiune 2 baterii (bateria nr. 1 – 1955) şi bateria a II-a (1956). Întrucât acest procedeu prezenta multe dezavantaje, a fost abandonat. În anul 1957 s-a pus în funcţiune primul cuptor carbofluid pentru producerea semicocsului prin fluidizare[804].

Vechile furnale au fost modernizare. În anul 1952 a fost pus în funcţiune furnalul nr. 2 cu o capacitate de 250 mc. În 1959 s-a reconstruit şi furnalul nr. 1 având un profil îmbunătăţit şi o capacitate de 250 mc[805]. Furnalele 1 şi 2 produceau fontă cenuşie şi accidental fontă pentru afinare din minereuri şi strunjituri, folosind drept combustibil cocsul şi gazul metan. În anul 1958 s-a trecut la construirea unei noi turnătorii cu o capacitate de 40.000 tone anual, lingotiere şi accesorii[806].

Pentru asigurarea necesarului de piese de schimb pentru întreţinerea şi repararea utilajelor din dotare în anul 1964 a fost pus în funcţiune un nou atelier dotat cu 15 strunguri, o maşină de rectificat universală, 4 strunguri pentru eboşarea cilindrilor de laminor, un carusel, două raboteze, două freze universale şi alte utilaje.

În decursul activităţii Uzinele „Victoria” Călan au obţinut mai multe diplome de întreprindere evidenţiată pe ramură (1965, 1966, 1968, 1969) şi diplome de întreprindere fruntaşă pe ramură (1965 şi 1967). După 1990, unul câte unul, obiectivele industriale de aici şi-au încetat activitatea, astăzi doar diplomele obţinute, fotografiile şi reportajele realizate mai amintesc de fosta Uzină „Victoria” Călan.

799 *Ibidem*, p. 16.
800 *Ibidem*.
801 *Ibidem*.
802 *Ibidem*, p. 18.
803 *Ibidem*, f. 19-20
804 *Ibidem*, p. 27.
805 *Ibidem*, p. 32-33.
806 *Ibidem*, p. 40.

Uzinele de Fier ale Statului din Hunedoara (1884-1918). Construcția uzinei din Hunedoara a fost determinată, pe de o parte, de faptul că vechile ateliere deveniseră nerentabile, iar pe de altă parte de conjunctura creată prin dezvoltarea căilor ferate şi a avântului luat de industria constructoare de maşini.

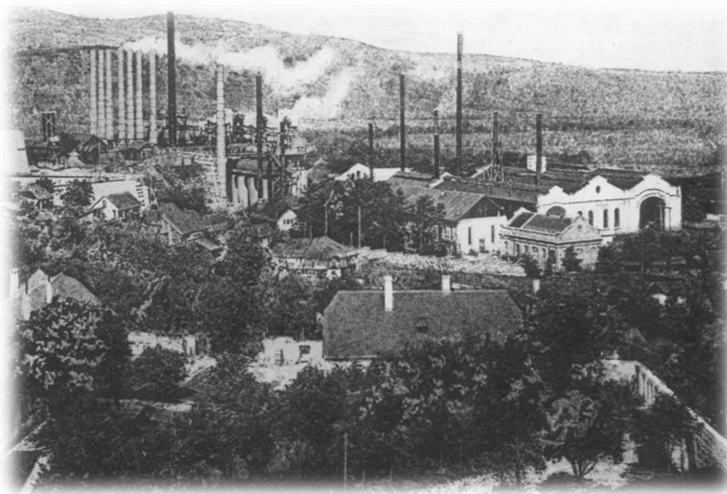

Foto 53 – Uzinele de Fier ale Statului Hunedoara, vedere generală

Pentru amplasarea noilor furnale au fost luate în studiu localitățile Govăjdia, Simeria, Deva şi Hunedoara. Argumentele în favoarea alegerii Hunedoarei au fost: apropierea resurselor forestiere din zonă şi facilitățile create de locuitorii oraşului privind achiziționarea terenurilor necesare. Construcția uzinei a început în august 1882 având ca prime obiective două furnale de 110 mc.

Odată cu lucrările de construcție a furnalelor a început şi construcția funicularului Hunedoara – Ghelari – Vadu Dobrii pentru transportul la Hunedoara a minereului de fier şi a mangalului. Mangalul era depozitat în două şoproane, iar calcarul era asigurat dintr-o carieră locală fiind transportat pe o cale ferată prin tracțiune hipo. Pentru ridicarea încărcăturii la nivelul gurii furnalului a fost construit un ascensor şi un pod de încărcare pe care circulau vagonetele acționate manual. Furnalele dispuneau de o hală comună de turnare, folosită şi pentru lucrările de întreținere mecanică.

Primul furnal de la Hunedoara a fost pus în funcțiune la 12 iunie 1884[807]. Al doilea furnal a intrat în producție la 24 mai 1885. Construcția primelor două furnale de la Hunedoara a dus la pierderea importanței vechilor ateliere din ținutul Pădurenilor care îşi încetează activitatea, cu excepția furnalului de la Govăjdia. Punerea în funcțiune a furnalului nr. 3, cu un volum de 140 mc şi o capacitate de producție de 40 tone fontă pe zi, are loc la 24 iulie 1890[808]. Acest furnal folosea drept combustibil un amestec de cocs şi mangal. Pentru asigurarea cantităților de combustibil s-au înființat întreprinderi de mangalizare a lemnului care „produceau mangalul practicând bocşele de mari dimensiuni, amplasate în serie şi în locuri special amenajate"[809]. Asemenea instalații existau la Orăştie, Costeşti şi Petros, care mangalizau lemnul adus prin plutire, precum şi la Armeniş, în Banat, unde lemnul era transportat cu ajutorul unei căi ferate forestiere[810].

În anul 1905, Uzinele din Hunedoara aveau contract cu 23 de mari furnizori de mangal, din actualele județe Hunedoara, Harghita, Caraş-Severin şi Cluj[811]. În afară de aceştia, alți 38 de mici producători furnizau mangal Uzinelor de fier din Hunedoara fără a avea contract, dar la un preț convenabil[812]. Din cauza

[807] *Combinatul Siderurgic Hunedoara, Tradiție și progres în siderurgie*, p. 49-50.
[808] *Ibidem.*
[809] Ioachim Lazăr, *Aspecte privind cărbunăritul în ținutul Hunedoarei (secolele XVI-XIX)*, în „Sargetia", XVIII-XIX, 1984-1985, p. 229-240.
[810] *Ibidem.*
[811] *Ibidem.*
[812] *Ibidem.*

crizei de mangal care se profila, prin epuizarea pădurilor, la cel de-al patrulea furnal de la Hunedoara s-a studiat posibilitatea funcționării prin folosirea cocsului.

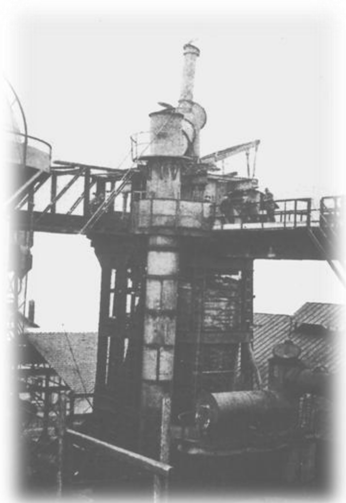

Foto 54 – Furnalul nr. 1, Hunedoara

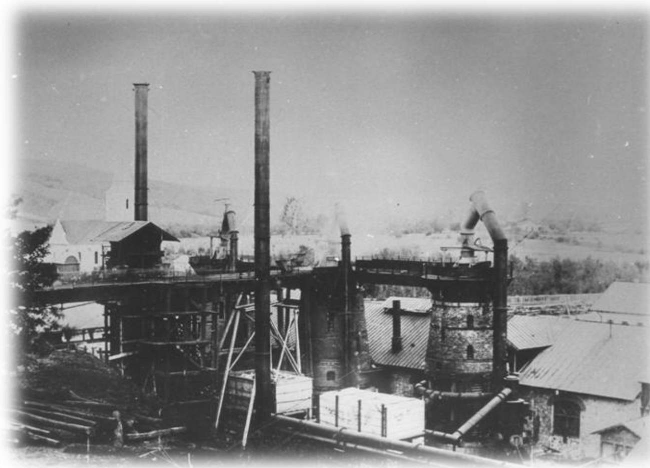

Foto 55 – Furnalele din Hunedoara la 1890

Cel de-al patrulea furnal de la Hunedoara a fost pus în funcțiune la 4 august 1895[813]. Noul furnal avea un volum de 288 mc, fiind de tip închis, cu dispozitiv central de captare a gazelor, iar creuzetul şi vatra cu blindaj erau continuu răcite la exterior cu apă. Înălțimea sa întrecea cu 3,3 m pe a primelor trei furnale şi pentru a-l alimenta a fost necesară construcția unui ascensor de materiale cu două cabine de transport, acționat de o maşină cu aburi[814].

Pentru siderurgia hunedoreană furnalul nr. 4 reprezenta o etapă importantă, marcând trecerea la elaborarea fontei pe bază de cocs cu folosirea aerului preîncălzit la temperaturi superioare. La 26 iulie 1900 este pus în funcțiune furnalul nr. 5, încheindu-se profilul Uzinei din Hunedoara. Pentru valorificarea superioară a fontei, în vederea transformării ei în oțel s-a improvizat, în anul 1886, în hala de turnare a furnalului un cuptor experimental de preafinare şi s-a montat un cuptor Bessemer de mică capacitate. După punerea în funcțiune a furnalului nr. 3 s-a început construcția unei oțelării prevăzute cu 2 cuptoare *Siemens-Martin* de câte 12 tone capacitate.

Construcția Uzinei de la Hunedoara a determinat extinderea exploatării minereului de fier de la Ghelari şi Teliuc. În anul 1891 la „Valea Iberii", situată la vest de „Mina Centrală", au fost depistate noi rezerve de minereu, în anul 1893 dându-se în exploatare noua mină „Mihail". În anul 1894 s-a deschis „Galeria Anton". În afară de deschiderea unor noi mine în subteran, în anii 1896-1898 un accent deosebit s-a acordat lucrărilor de decopertare pentru a se crea posibilități de exploatare la suprafață.

Prin actul unirii Transilvaniei cu România, în fața uzinelor de la Hunedoara s-au deschis noi perspective de dezvoltare. În cursul lunilor martie-aprilie 1919, întreprinderile de stat din Transilvania au trecut sub administrația Consiliului Dirigent[815]. La 27 martie 1919, Uzinele de la Hunedoara au fost preluate de către Direcția Minelor din cadrul Resortului de Industrie al Consiliului Dirigent, director al uzinelor fiind numit Iosif Onciu[816].

Conform prevederilor tratatelor de pace, statul român avea dreptul de a prelua în proprietatea sa bunurile economice de pe teritoriul său care aparținuseră statelor inamice. În baza acestei prevederi, în

813 *Ibidem,* p. 50.

814 *Ibidem*.

815 Ludovic Báthory, *op. cit*., p. 316.

816 Gh. Iancu, *Preocupări ale Consiliului Dirigent pentru reorganizarea activităţii industrial în Transilvania*, în „Marisia", V, 1975, p. 263-264.

anul 1920 Direcția Minelor din cadrul Ministerului de Industrie şi Comerț şi-a inaugurat gestiunea asupra fabricilor şi a minelor de la Hunedoara[817].

În acel moment complexul minier-siderurgic de la Hunedoara deținea un fond de exploatare considerabil: „exploatări de minereu de fier la Ghelari, Arănieş, Vadu Dobrii (jud. Hunedoara), concesiuni miniere în Lunca Cernii, Alun (jud. Hunedoara), Sălciua de Jos, Trăscău, Runc (jud. Turda-Arieş) şi Bodvai (jud. Odorhei); 5 furnale înalte cu o capacitate de producție de 119.000 tone pe an, un atelier pentru turnat piese din fontă cu o capacitate de 1.500 tone pe an; o forjerie prevăzută cu două ciocane cu aburi; un atelier mecanic pentru prelucrarea pieselor turnate sau forjate cu o capacitate de 500-600 tone pe an; un atelier pentru fabricarea cărămizilor de zgură cu o capacitate de 1.200.000 bucăți pe an.

Foto 56 – Personalul de la furnale, Hunedoara, în 1890

De asemenea, aprovizionarea cu materii prime necesare furnalelor mai era asigurată de către o carieră de calcar, aflată la Bunila şi de numeroase cărbunării, care fabricau mangalul necesar furnalelor. În afară de acestea, mai exista încă un furnal înalt precum şi o instalație de ciocane de apă la Govăjdia. Uzinele erau aprovizionate cu energie de o centrală hidroelectrică de 400 C.P. Ele mai posedau funiculare pentru transportul materiilor prime precum şi o moară"[818].

Urmărind drumul parcurs de metalurgia hunedoreană a fierului de-a lungul secolelor se pot sesiza cu uşurință etapele importante care au marcat dezvoltarea civilizației fierului. De la primele ateliere de fierărie descoperite pe teritoriul hunedorean şi până în epoca contemporană a fost străbătut un drum lung, pe parcursul căruia au fost făcute nenumărate eforturi pentru a se pune la punct tehnica de elaborare şi prelucrare a fierului în scopul satisfacerii nevoilor mereu crescânde ale societății româneşti.

[817] Ludovic Báthory, *op. cit.*, p. 316.

[818] *Ibidem*.

MEŞTEŞUGURI ŞI BRESLE HUNEDORENE
(secolele XIV - XIX)

Meşteşugurile au apărut şi s-au dezvoltat odată cu civilizația umană de pe un anumit teritoriu. De-a lungul secolelor, diversificarea ocupațiilor umane a parcurs un drum lung şi dificil. După retragerea autorităților romane din Dacia, relațiile sociale şi economice s-au bazat pe obştea sătească, înăuntrul căreia se produc o serie de transformări. Din sânul obştilor se desprind gospodării individuale, terenul agricol devenind proprietate particulară, rămânând în posesia şi folosința comună doar pădurile, păşunile şi apele. La începuturile Evului Mediu, sătenii îşi confecționau singuri o bună parte dintre articolele de care aveau nevoie în viața de zi cu zi. În aceste condiții ia naştere industria casnică, în cadrul căreia materiile prime din cadrul gospodăriei care le produce sunt prelucrate pentru consumul propriu. În a doua jumătate a secolului al XIII-lea, prin sporirea numărului populației, se măreşte suprafața defrişată pentru dobândirea de noi suprafețe agricole.

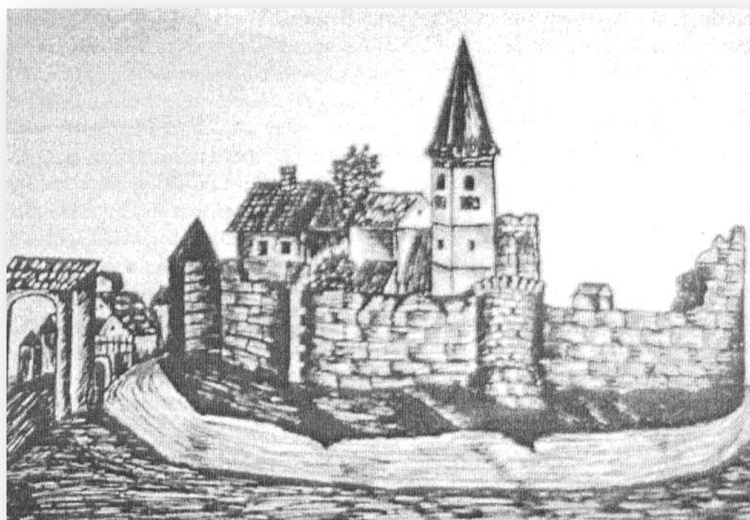

Foto 57 – Cetatea Orăştiei, desen din anul 1800

Meşteşugurile țărăneşti au constituit o ocupație auxiliară a agriculturii, în prima fază ele nefiind despărțite de munca agricolă. Existența meşteşugurilor săteşti din Transilvania este atestată de cele dintâi documente referitoare la această provincie. Încă din secolul al XII-lea apare brăzdarul de fier, dinții de fier la grapă, securea de fier, unelte prin folosirea cărora agricultura s-a îmbunătățit[819].

Uneltele necesare agriculturii, exploatării ocnelor şi a minelor, trebuiau confecționate; nevoile de încălțăminte şi îmbrăcăminte ale populației trebuiau acoperite.

Desprinderea meşteşugarilor de țărănime este documentată prin numeroasele urme arheologice. Meşteşugarii au lucrat la ridicarea unor cetăți, biserici, curți nobiliare şi cneziale. Datorită lor a început să se formeze o piață internă, formându-se o serie de târguri în localități ce aveau rolul de reşedință administrativă sau centru ecleziastic[820]. În aceste împrejurări istorice au luat naştere meşteşugurile săteşti din Transilvania, implicit şi din județul Hunedoara, prin desprinderea meşteşugarilor de agricultură, într-o primă etapă şi apoi prin înmulțirea meşteşugurilor săteşti.

Schimbul de produse, efectuat tot mai mult între țărani şi meşteşugari pe bază de monede, ne demonstrează că spre sfârşitul secolului al XIII-lea a fost depăşită etapa propriu-zisă a economiei naturale[821]. Meşteşugurile aveau o îndelungată tradiție în lumea rurală, unde cultivatorii practicau olăritul,

---

819 Ştefan Pascu, *Meşteşugurile din Transilvania până în secolul al XVI-lea*, Bucureşti, 1954, p. 22.

820 Ioan Aurel Pop, Thomas Nägler, *Istoria Transilvaniei, vol. I (până la 1541)*, Cluj-Napoca, 2009, p. 228.

821 *Ibidem*.

lemnăritul, morăritul, cojocăritul etc. Fierarii, cizmarii şi pielarii erau însă tot mai mult legați de meşteşugul lor şi erau desprinşi de agricultură[822]. Din secolul al XIV-lea, în târguri şi oraşe predomină meşteşugurile şi comerțul. În anul 1376, în Sibiu, Sighişoara, Sebeş şi Orăştie sunt pomenite 25 de branşe meşteşugăreşti, organizate în 19 bresle, adică asociații ale meşterilor patroni care aveau interese economice comune[823].

Meşteşugurile practicate de români nu au ajuns la un grad de organizare comparabil cu al saşilor sau ungurilor din cauza vicisitudinilor istorice, decât abia din a doua jumătate a secolului al XVI-lea. George Barițiu, publicând un articol despre Regimentul I grăniceresc constata că grănicerii „nu prea sunt aplecați a învăța meserii, mai vârtos că acest popor are trebuință de prea puțini meseriaşi, căci ei ştiu să-şi facă singuri cele mai multe părți ale îmbrăcămintei, precum şi toate uneltele şi alte trebuincioase în economia casei, iar lucrările acestea le învață ei, unii de la alții, precum este rotăria, lemnăria, bărdăşia, dulgheria, olăria, apoi țesuturile româneşti de lână şi alte profesiuni mai uşoare"[824].

Meşteşugurile de pe domeniile cetăților hunedorene. Pe teritoriul actual al județului Hunedoara s-au constituit în Evul Mediu mai multe domenii care erau plasate în jurul principalelor cetăți medievale existente. Trei dintre aceste domenii, cele mai întinse şi mai importante, s-au format în jurul cetăților Deva, Hunedoara şi Şiria.

Foto 58 – Moară plutitoare de pe Mureş, de la Câmpuri-Surduc, com. Burjuc

Foto 59 – Moară de apă din satul Teiu, com. Lăpugiu de Jos

Domeniul Hunedoarei a luat ființă în jurul cetății Hunedoarei încă din secolul al XIII-lea. Domeniul acestei cetăți a cuprins, la începuturile formării sale, circa 20-25 de sate. Întinderea sa se menține aceeaşi, cu mici oscilații, până la intrarea cetății şi a domeniului Hunedoarei în posesia familiei Corvinilor, la începutul secolului al XV-lea. La 18 octombrie 1409, cetatea şi domeniul au fost donate de către Sigismund de Luxemburg oşteanului curții regale Voicu şi fiului său Ioan (Iancu), fraților lui Voicu, Mogoş şi Radu, precum şi vărului lor, Radu[825]. Domeniul Hunedoarei cuprindea sate din ținutul Pădurenilor, de pe văile Cernei şi afluenților ei, Streiului, în total vreo 25 de sate[826].

822 *Ibidem,* p. 247.

823 *Ibidem*.

824 George Barițiu, *Material pentru istoria Regimentului I granițiariu din Transilvania*, în „Transilvania", an XVI, nr. 3-4, 1-15 februarie 1885, p. 18.

825 Iosif Pataki, *Domeniul Hunedoarei la începutul secolului al XVI-lea*, Bucureşti, 1973, p. XI.

826 *Ibidem*.

În momentul donației, cetatea regală Hațeg și districtul din jurul ei nu făceau parte din Domeniul Hunedoarei, care constituia o entitate distinctă. În secolul al XIV-lea, cetatea Hațegului va juca un rol militar mai important decât Hunedoara. Importanța cetății Hațegului este demonstrată și de faptul că la anul 1360, castelanul ei era însuşi vicevoievodul Transilvaniei[827].

Pentru faptele de vitejie săvârşite împotriva turcilor de către frații Iancu și Ioan cel Tânăr, regele Vladislav I le-a donat, la 9 august 1440, târgul Șoimuş cu satele Bârsău, Lunca (Nevoieș) și Păuliş (Buruiene), din comitatul Hunedoara, scoțându-le de sub jurisdicția voievodului Transilvaniei[828].

Domeniul Deva s-a format în jurul cetății cu acelaşi nume și cuprindea sate de pe Valea Mureşului, dar și unele din ținutul Pădurenilor, din Zarand și Hațeg. Puternica cetate regală a Devei, menită să supravegheze și să apere valea Mureşului, avea un domeniu foarte întins. În secolul al XIV-lea domeniul cetății Deva număra peste 50 de sate.

Domeniul cetății Şiria. Acest domeniu s-a format în jurul cetății cu acelaşi nume, amintită pentru prima dată în documentele medievale, în anul 1331[829]. În anul 1439, regele Albert donează cetatea, împreună cu 110 sate despotului sârb Gheorghe Brancovici. În anul 1444 acesta o donează lui Iancu de Hunedoara care „a cheltuit mai multe mii de florini pentru eliberarea Serbiei şi Albaniei de sub puterea turcească"[830].

În anul 1448, în urma bătăliei de la Câmpia Mierlei, Iancu de Hunedoara este silit să renunțe la cetatea și domeniul Şiriei în favoarea lui Gheorghe Brancovici. În anul 1451, Iancu de Hunedoara reintră în posesia cetății și a domeniului după ce l-a amenințat cu intervenție militară pe Gheorghe Brancovici. În acelaşi an, Iancu de Hunedoara, luând în considerare meritele lui Moga de Hălmagiu, l-a întărit pe acesta în posesia voievodatului Kapolna, Hălmagiu și Băița[831]. Cea mai mare parte a satelor din Țara Zarandului aparțineau marelui domeniu al cetății Şiria. Alături de cele trei mari domenii feudale s-au format altele mai mici, cum a fost domeniul din jurul cetății Ilia și Hațegului. Alte domenii s-au format mai târziu, în jurul unor târguri, cum sunt cele ale Dobrei și Geoagiului. La 8 octombrie 1441, regele Vladislav i-a donat lui Iancu de Hunedoara târgul Dobra cu districtul său, rupându-l din marele domeniu al cetății Deva[832].

Pe domeniile cetăților s-au dezvoltat o serie de meşteşuguri, unul dintre cele mai importante fiind *morăritul*. În oraşul Hunedoara funcționau la 1516-1517 două mori de apă, care aduceau venituri importante cetății. Moara mare din Hunedoara realiza un venit, la 1517, de 120 găleți de grâu și 10 găleți de mei[833]. Morăritul de pe domeniul Hunedoarei, împreună cu venitul încasat din vămi se ridica la suma de 75-80 florini anual. Morile domeniale sunt deținute de stăpânul feudal, singur sau împreună cu alți proprietari, lor revenindu-le și veniturile morii. Deoarece stăpânul feudal nu plătea vamă după măcinişul la moara proprie, veniturile acestor mori rezultau din măcinişul țărănesc. Pentru a-și spori veniturile, stăpânii domeniilor își construiesc tot mai multe mori. Dezvoltarea morăritului domenial impune apariția de noi meşteşuguri. Moara trebuia construită și apoi la diverse intervale de timp reparată. Clăditul sau reparatul morii îl făceau maiştrii morari. Pentru confecționarea pietrelor de moară era nevoie de meşteri cioplitori de piatră. La ridicatul construcției propriu-zise a morii era nevoie de maiştri dulgheri. Urbariile domeniilor cetăților din județul Hunedoara nu amintesc și morile țărăneşti din sate, care nu lipsesc, după cum o confirmă documentele din secolele următoare. Urbariul domeniului Beiuş notează doar morile țărăneşti al căror număr se ridica la 46[834].

Crâşmăritul sau vânzarea băuturilor cu amănuntul pe domeniul nobiliar era una dintre sursele cele mai importante de venit pentru stăpânul feudal. Băutura care era repartizată supuşilor pentru a fi vândută era vinul a cărui producere presupunea existența unor întinse podgorii. Pe domeniul Hunedoarei cea mai importantă vie era cea din apropierea cetății, care producea 14 buți de vin pe an[835]. În afara târgului Hunedoara, mai sunt menționate satele Buituri, Răcăştia, Bârcea, Mânerău, Sâncrai, Nădăştia, Hăşdat,

---

827 *Ibidem*, p. XII.
828 *Ibidem*, p. XIV.
829 David Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea,* vol. II, Bucureşti, 1968, p. 67-84.
830 *Ibidem*, p. 67.
831 *Ibidem*, p. 68.
832 Iosif Pataki, *op. cit*., p. XV.
833 David Prodan, *Iobăgia în Transilvania în sec. XVI*, vol. I, Bucureşti, 1967, p. 338.
834 *Ibidem*, p. 341.
835 Iosif Pataki, *op. cit*., p. LXXVIII.

Ruşi şi Ocoliş, unde existau vii şi de unde se adunau cantități mai mari sau mai mici de vin[836]. La sfârşitul secolului al XVII-lea sunt amintite trei vii alodiale în hotarul târgului Hunedoara[837]. Descrierile de călătorie din secolul al XVII-lea amintesc despre practicarea viticulturii pe zone întinse ale ținutului hunedorean. „La poalele cetății Colț, în vale, este un cartier cu vii şi grădini, având în interiorul lui biserici artistic lucrate"[838]. Importante vii se aflau în satele Silvaşul de Jos şi de Sus, Tuştea şi Hațeg[839]. O vie importantă este amintită în hotarul Hațegului, la locul numit Dealul Mare[840]. Un nobil din familia Gyulai dispunea, în anul 1697, în Silvaşul de Jos, de o avere compusă din 4 sesii, în care se aflau şi 2 parcele de vie[841].

În anul 1651 este amintită în documente o bucată de pământ, care este loc de vie, situat în tarlaua Vapa din Hăşdat şi care este disputată între Boloş Sibişan şi Ianeş Deac[842]. Doi ani mai târziu, un alt document vorbeşte despre „locul de vie în Dealul Viilor de Sus"[843] aparținând lui Weber Ianos din Hăşdat. În anul 1693 se aminteşte „Dealul Viilor de pe Măgheruța" din Deva[844]. Existența unei vii este consemnată, în anul 1709, la Vâlcelele Bune, care aparținea nobilului Nalaczy Andrei[845].

Cele mai mari şi importante vii erau cele de pe Valea Streiului şi a Mureşului. Sătenii din Luncani şi Măgura declarau, la începutul secolului al XIX-lea, că au posibilitatea de a se angaja ca lucrători sezonieri la celebrele vii din Măceu, Plopi, Ocolişul Mare, Bobâlna, Uroi, Rapolt, Mateşu, Simeria şi Jeledinți[846]. Potrivit Conscripției urbariale efectuate în anul 1820, locuitorii din Sântandrei confirmau că „vii hireşe (vestite) sunt la Deva, Şoimuş, Chimindia, Peştiş şi la Rapolt"[847]. Exploatarea viilor domeniale atrăgea şi forță de muncă din afara domeniului care era plătită. Socotelile domeniului Hunedoara, din anul 1517, menționau că s-au angajat lucrători pentru diferite lucrări: marcotaj, legarea lăstarilor de araci, pentru săpat, plivit, rărit frunzele. Alți lucrători au fost angajați pentru cules, călcarea strugurilor şi transportul ciuberelor, tăierea lăstarilor şi îngroparea coardelor[848].

Măcelăritul, pescuitul şi *vânatul* sunt alte meşteşuguri care se dezvoltă pe domeniile cetăților hunedorene. Tăiatul cărnii la sate sau chiar la curțile domeniului se făcea în mod rudimentar şi abia mai târziu apar măcelarii de meserie. Măcelarii din târgul Hunedoara se organizează într-o breaslă începând din secolul al XVII-lea. Conform socotelilor domeniului Hunedoarei din anii 1531 şi 1532, carnea porcilor sacrificați erau preparată de către măcelari şi femei[849]. Pe lângă porci, pe domeniu mai erau sacrificate vite, oi, capre, la care se mai adaugă animalele provenind din vânat, care, de asemenea, erau preparate de către măcelari.

Printre meşteşugurile amintite pe domeniul cetății Hunedoara la începutul secolului al XVI-lea se număra şi *cizmăritul*. Documentele amintesc, la 1533, pe Andreas Cizmarul care era plătit, în două rânduri, la 5 şi 7 mai, cu câte 2 florini[850], pentru lucrările executate pe seama stăpânului domeniului. Dezvoltarea meşteşugurilor legate de îmbrăcăminte şi încălțăminte s-a datorat şi faptului că în comitatul Hunedoarei, cu întinse păduri şi păşuni, abundența animalelor şi a vânatului asigurau materia primă necesară. Documentele de la începutul secolului al XVI-lea amintesc un număr important de animale crescute în pădurile domeniului. Astfel, la 1512, au intrat un număr de 452 oi, 296 miei şi 204 porci[851].

---

836 *Ibidem*, p. LXXX.

837 David Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVIII-lea*, Bucureşti, 1986, p. 238.

838 Aurel Decei, *Extrase din istoricii turci contemporani privind județul Hunedoara în anii 1659, 1660, 1661 şi 1666*, în „Sargetia", VII, 1970, p. 111.

839 Liviu Botezan, Constantin Enea, *Antrenarea gospodăriilor iobăgeşti din comitatul Hunedoara la economia de mărfuri, la începutul veacului al XIX-lea*, în „Sargetia", VII, 1970, p. 157.

840 Nicolae Iorga, *Un oraş românesc din Ardeal, Condica Hațegului, 1725-1847*, Bucureşti, 1941, p. 19.

841 SJHAN, Fond *Societatea de istorie şi Arheologie a comitatului Hunedoara*, *Colecția de documente*, dosar 1/1697, f. 2.

842 *Ibidem*, an 1651, f. 1.

843 *Ibidem*, an 1653 1/L, f. 1.

844 Ioachim Lazăr, *Aspecte privind cultivarea viței de vie în județul Hunedoara (sec. XVI-XIX)*, în „Sargetia", XX, 1986-1987, p. 206-222.

845 *Ibidem*, p. 208.

846 Liviu Botezan, Constantin Enea, *op. cit.*, p. 157.

847 *Ibidem*, p. 211-212.

848 Iosif Pataki, *Domeniul Hunedoarei*, p. LXXVIII.

849 *Ibidem*, p. LXXXIII.

850 *Ibidem*.

851 *Ibidem*, p. LXXXII.

În acelaşi an, numai sub formă de gloabă „exbirsagiis", administrația domeniului sconta pe un număr de 200 de boi[852]. Maiştrilor de la cohuri (fierării), administratorul domeniului cetății Hunedoara le-a dat pentru foi, căpestre şi chingi, în anul 1694, 2 piei de bou, 11 de vacă, 2 de bivol, 11 de cal, în total 26 de piei[853], ceea ce indica numărul mare de animale sacrificate.

În secolul al XVII-lea pe domeniul Hunedoarei sunt amintite şi alte meşteşuguri legate de producerea îmbrăcămintei. Potrivit urbariului domeniului cetății Hunedoara din anii 1681-1682, se menționa existența în târgul Hunedoara a 2 şelari, 3 maiştri tăbăcari de piei tăbăcite, 2 tăbăcari de cordovan, 1 tăbăcar de bagasie şi 1 slujitor cu tăbăcăria[854]. Printre meseriaşii care slujeau cu meseria erau: tăbăcarii de piele de cordovan, tăbăcarii de piele obişnuită, tăbăcarii de bagasia şi cojocarul[855]. La unii dintre meseriaşi obligațiile de muncă sunt stabilite cantitativ: şelarii trebuiau să confecționeze 3 şei fiecare, cel din Haţeg 4, tăbăcarii de piele de cordovan, amândoi trebuiau să prepare 60 piei de cordovan anual[856].

Dacă meseriaşul se dovedea loial, slujind cu credință pe stăpânul cetății, beneficia de o serie de avantaje. Astfel, principele Emeric Thökölyi, în anul 1676, scuteşte pentru serviciile pe care le-a făcut şi le va face pe cojocarul Petru Fenyes alias Piczigon, casa şi pe urmaşii săi, de prestațiile iobăgeşti, el urmând să plătească patru florini taxă pe an şi să facă numai patru zile de clacă[857].

Pescuitul. Socotelile domeniului Hunedoara de la începutul secolului al XVI-lea amintesc de ape şi râuri multe, cu multe feluri de peşti, care ar putea aduce pentru cetate peşte în valoare de peste 60 florini[858]. Dreptul de pescuit revine stăpânului domeniului, el ține pescari scutiți de slujbele iobăgeşti pentru a servi cu pescuitul sau obligă pe pescari ca drept slujbă să aducă anumite cantități de peşte. Stăpânul feudal face pescuitul pentru consumul propriu.

Vânatul. Pe domeniul Hunedoarei sunt amintiți munții în care trăiesc felurite animale, cerbi, urşi, mistreți, capre, care pot folosi din belşug cetății. Pe domeniul Şiriei, cnezii sau supuşii stăpânului feudal aveau obligația de-a vâna şi preda iepuri şi veverițe[859].

Fierăritul. Pe domeniul Hunedoarei apar adevărate întreprinderi, mai ales în domeniul extragerii şi prelucrării fierului. În strânsă legătură se dezvoltă *mineritul* şi *bocşeritul.* La începutul secolului al XVI-lea vechile metode de exploatare şi prelucrare a minereului de fier se perfecționează. Începe să fie folosită forța apei pentru acționarea ciocanelor din fierărie sau a foalelor pentru ridicarea temperaturii în cuptoarele de extras fierul din minereu.

Pe domeniul Hunedoarei existau două feluri de fierării: unele erau exploatate în regia domeniului şi altele erau arendate. În regie proprie era exploatată numai fierăria de la Nădrab, de lângă apa Runcului, unde, sub conducerea unui econom, lucrau 13 muncitori. Şi aici activitățile încep să fie specializate: tăietori de piatră (mineri), purtători sau însoțitori de cai, bocşeri sau cărbunari etc. Se producea o cantitate importantă de fier care era folosită pentru plata lucrătorilor de la fierării, pentru necesitățile cetății şi o parte importantă era vândută. În anul 1530, o cantitate de 7 măji de fier era folosită pentru nevoile cetății, la fortificări[860], dar şi la confecționarea unor unelte de lucru: sape, securi, icuri, maiuri, potcoave, cuie şi mai ales ghiulele pentru bombarde.

Producătorii fierului erau, în primul rând, locuitorii domeniului Hunedoara, Pădurenii Hunedoarei constituiau personalul fierăriilor, de la administratori, maiştri şi până la bocşeri şi mineri. Pădurenii au deprins executarea tuturor lucrărilor, inclusiv pe cele de strictă specialitate. Aproape toate lucrările fierăriilor le făceau ei, administrația domeniului recurgând foarte rar la specialişti din afară. S-au păstrat în tehnologia prelucrării fierului mai mulți termeni de sorginte românească: cofar, purtător, bocşer, ursul, toiagul, simbria, zgura, cumpăna, furca, forma, bucata, fundul, țepuşa, fața, belciug şi multe altele[861].

852 *Ibidem,* p. LXXIV.

853 David Prodan, *Producția fierului pe domeniul Hunedoarei în secolul XVII*, în „Din istoria metalurgiei hunedorene. 110 ani de la punerea în funcțiune a primului furnal de la Hunedoara, 1884-1994", p. 50.

854 David Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul XVII*, vol. I, Bucureşti, 1986, p. 61.

855 *Ibidem*, p. 63.

856 *Ibidem*, p. 238.

857 *Idem, Iobăgia în Transilvania în sec. XVII,* vol. II, Bucureşti, 1987, p. 131.

858 *Idem, Iobăgia în Transilvania în sec. XVI*, vol. I, p. 360.

859 *Ibidem*, p. 362.

860 Iosif Pataki, *op. cit*., p. XCIII.

861 David Prodan, *Producția fierului pe domeniul Hunedoarei în secolul XVII*, p. 75.

Extragerea şi *spălarea aurului* se făcea de către lucrători care practicau acest meşteşug de generații. În secolul al XVI-lea, nisipul unor râuri din Țara Hațegului şi Valea Jiului, dar mai ales a celor din Zarand, conținea cantități importante de aur şi argint. Documentele domeniului Hunedoara amintesc despre obținerea unor cantități de aur prin spălare din apele districtelor Hunedoara, Hațeg, Orăştie şi din râurile Jiu şi Timiş[862]. Extinderea acestei ocupații a dat naştere unei noi categorii de meşteşugari – spălătorii de aur.

Spălătorii de aur erau obligați să vândă aurul obținut camerelor regale pe un preț stabilit. Instituirea monopolului regesc asigura camerei, respectiv aceluia care obținea de la rege dreptul preschimbării, un profit format din diferența prețului stabilit şi a valorii nominale a monedelor bătute din cantitatea de aur preschimbată. La 3 noiembrie 1528, nobilii comitatului Hunedoara se plângeau regelui Ferdinand că Petru de Peren, voievodul Transilvaniei, a dat dispoziție oamenilor săi ca tot aurul spălat din apa Jiului şi a afluenților săi să-l ia pe seama lui[863]. Cele 95 mărci de aur realizate pe anul 1517 însemnau o cantitate de 19 kg 570 grame aur spălat în râurile Zlaşti, Jiu, Icuş şi Fârdea de pe domeniul Hunedoarei.

În afară de spălarea aurului, pe cuprinsul domeniului Hunedoara se făcea şi minerit de aur. Proprietarul domeniului Hunedoara, Gheorghe de Brandemburg îl aducea, în anul 1517, pe meşterul miner Michael Alamanus din Germania, care avea obligația să exploateze mina de aur. Mina se afla probabil în zona Băiței, deoarece între 1512 și 1517, satele de pe râul Căian aparțineau domeniului Hunedoarei.

Spălarea aurului din nisipul râurilor a luat o amploare deosebită pe domeniul cetății Şiriei unde se spăla aur din apele Crişului Alb şi a afluenților săi. În Zarand exploatarea aurului din subsol şi spălarea nisipului râurilor a dus la formarea unui minerit țărănesc dispunând de instalațiile necesare. Urbura Băii de Criş, cu văile sale, pe anul 1521, se ridica la 200,02 florini[864]. Din Băița, extragerea aurului aducea venituri importante stăpânului domeniului cetății Şiria. În anul 1522, Ştefan de Bator a instituit la Băița un urburar care a plătit drept venit al urburei suma de 68,28 florini[865].

Sate specializate în meşteşuguri din Zarand. Pe domeniul cetății Şiria s-au dezvoltat meşteşugurile țărăneşti, mulți dintre meşteri servind stăpânului cetății cu meşteşugul lor. Apar în urbariul domeniului angajați ai cetății, în profesiile de: grădinar, tunar, păsărar, morar etc. În Zarand s-au format sate specializate în meşteşuguri țărăneşti, locuitorii cărora valorificau pe piață produsele realizate. În condițiile societății medievale, locuitorii din Obârşa şi Târnăvița îşi achitau obligațiile față de stăpânul feudal prin predarea unui număr de vase de lut[866]. Locuitorii din Dobroț produceau vase din lemn (butoaie, buți, donițe etc.), iar cei din Leauț s-au specializat în producerea roților de car şi căruțe, în timp ce locuitorii din Rişculița s-au specializat în confecționarea spetelor pentru războiul de țesut[867]. Juncul de Sus s-a impus ca un adevărat centru pentru confecționarea fluierelor. Târgul de pe muntele Găina oferea prilejul vânzării în cantități apreciabile a produselor realizate de către meşterii satelor specializate din Zarand.

MEŞTEŞUGURI ŞI BRESLE MEŞTEŞUGĂREŞTI ORĂŞENEŞTI HUNEDORENE

Dacă istoria mai veche a breslelor de meşteşugari din majoritatea centrelor de frunte ale Transilvaniei (Bistrița, Sibiu, Sebeş, Orăştie, Cluj, Braşov, Sighişoara, Târgu-Mureş) s-a bucurat de adevărate studii monografice, surprinde numărul redus al studiilor consacrate meşteşugarilor organizați în bresle din oraşul Hunedoara[868]. Despre breslele din oraşul Hațeg a fost publicat un articol valoros de către

---

862 Iosif Pataki, *op. cit.*, p. XCV.

863 *Ibidem*, p. XCVI.

864 David Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul XVI*, II, p. 75.

865 *Ibidem.*

866 Nicolae Dunăre, *Sate din Zarand specializate în meșteșuguri țărănești*, în „Contribuții la cunoașterea regiunii Hunedoara”, 1956, p. 117-171.

867 *Ibidem*, p. 127.

868 Dintre lucrările publicate amintim: Sóós A., *Hunyadmegyei czéhdiplomák*, în „HTRTE”, IV (1885/1886), p. 100-107; Ștefan Pascu, *Meșteșugurile din Transilvania până în secolul al XVI-lea*, 1954; Iosif Pataki, *Domeniul Hunedoarei la începutul secolului al XVI-lea*, București, 1973; Costin Feneșan, Ioachim Lazăr, *Trei statute de breaslă de la Hunedoara din prima jumătate a secolului al XVII-lea*, în „Sargetia”, XIV, 1979, p. 243-260; Ioachim Lazăr, *Aspecte din activitatea breslei cizmarilor din Hunedoara între secolele XVII-XIX*, în „Sargetia”, XV, 1981, p. 195-229; Idem, *Lăzi ale breslelor românești din Hunedoara*, în „Sargetia”, XV, 1981, p. 281-287; Maria Ursuțiu, *Contribuții privind breslele din Hunedoara și Hațeg în secolul al XV-lea*, în „Sargetia”, XX, 1986-1987, p. 233-240.

regretatul profesor Beniamin Basa[869]. O carte, apărută în anul 1970, tratează sumar problematica meşteşugurilor orăşeneşti, inclusiv a celor din Deva[870]. Despre breslele din oraşul Hunedoara au fost publicate, în ultimul timp, mai multe articole.

Breslele meşteşugăreşti din oraşul Orăştie. Primele meşteşuguri orăşeneşti pe teritoriul judeţului Hunedoara au apărut şi s-au dezvoltat în oraşul Orăştie şi s-au datorat saşilor. La aşezarea lor în Orăştie, în anul 1224, ei au adus şi ocupaţiile de bază din locul lor de baştină. Existenţa meşteşugarilor orăşeneşti, încă din secolul al XIII-lea, este atestată şi prin unele obiecte descoperite şi păstrate până în prezent. În biserica din Beriu s-a descoperit un potir din argint aurit care, după stil, după tehnica mai primitivă, a fost datat de către unii specialişti în secolul al XIII-lea[871]. Localitatea fiind situată în apropierea Orăştiei, este de presupus că acel potir a fost executat de către un meşter din acest oraş. Secolul al XIV-lea constituie o perioadă de dezvoltare rapidă a meşteşugurilor orăşeneşti din Transilvania. Dezvoltarea economică o aşezării Orăştie va face ca în anul 1376 aici să existe 19 bresle şi 25 de branşe în plin proces de dezvoltare.

Fierăritul era unul dintre meşteşugurile orăşeneşti de bază din oraşul Orăştie. Acest meşteşug ia o deosebită amploare deoarece satisfăcea nevoile zilnice ale populaţiei oraşului, dar şi ale locuitorilor din satele din jurul Orăştiei. Prin dezvoltarea acestui meşteşug apar şi în sânul său o serie de branşe specializate cum sunt: fauri, lăcătuşi, potcovari, pintenari, cuţitari etc.

Faptul că şi la Orăştie exista un mare număr de fierari este demonstrat prin constituirea lor într-o breaslă aparte (*fabrorum fraternitas*). Dar şi în cadrul acestui meşteşug apar o serie de specializări sau branşe: cuţitarii (*cultelificum fraternitas)*, căldărarii (*caldarifices*), cei ce făceau ace (*acufices*), lăcătuşii (*seratores*), săbierii (*gladiatores*)[872]. Căldărarii, lăcătuşii, săbierii şi cei ce făceau ace formau branşe separate, la 1376, în cadrul breslei fierarilor din Orăştie.

Un alt meşteşug orăşenesc din Orăştie, care cunoaşte o deosebită dezvoltare, este *brutăritul*. Numărul brutarilor din oraşele din sud-estul Transilvaniei – Sibiu, Sebeş, Sighişoara şi Orăştie – a crescut într-o asemenea măsură, încât în anul 1376 erau organizaţi într-o breaslă (*pistorum fraternitas*)[873]. Brutarii aprovizionau populaţia oraşului cu pâine de diferite calităţi şi mai ales cu o serie de specialităţi: jimble, cozonaci, turte etc. Conform prevederilor statutului de breaslă, brutarii care făceau pâine de calitate necorespunzătoare erau pedepsiţi cu amenzi în bani şi cu interzicerea practicării meseriei timp de opt săptămâni[874].

În domeniul alimentar se dezvoltă în Orăştie meşteşugul *măcelăritului*. Acest meşteşug a cunoscut o dezvoltare mai mare decât brutăritul. Pâinea putea fi coaptă în cuptoarele individuale de cei mai mulţi dintre orăşeni. În schimb, sacrificarea animalelor şi apoi tranşarea nu se făcea de către oricine, aceste operaţii necesitând, pe lângă anumite deprinderi, şi o specializare a meşterului măcelar. Măcelarii din oraşul Bistriţa erau organizaţi în sistemul de breaslă încă din anul 1361[875]. Peste un deceniu şi jumătate, în 1376, este amintită şi breasla măcelarilor din Orăştie, alături de cele din oraşele Sibiu, Sighişoara şi Sebeş[876].

În general specializările (branşele) meşteşugurilor alimentare erau mai puţin numeroase, fiind legate de producerea pâinii, măcelărit şi morărit. O altă categorie de meşteşugari care cunoaşte o deosebită dezvoltare este legată de producerea *încălţămintei* şi *îmbrăcămintei*. Cele mai dezvoltate erau meseriile în legătură cu îmbrăcămintea, deoarece orăşenii devin tot mai pretenţioşi, iar hainele lor nu puteau fi confecţionate decât de meşteri specialişti.

Pielăritul se înscrie în secolul al XIV-lea între meseriile care aveau cele mai multe branşe: pielari, tăbăcari, cojocari, blănari şi cizmari. În anul 1376, în oraşele Sibiu, Sighişoara, Sebeş şi Orăştie, sunt pomenite şase branşe de pielărie organizate fiecare în breaslă separată: pielarii (*cerdonum fraternitas*), tăbăcarii (*alborum pelliariorum fraternitas*), cizmarii (*sutorum fraternitas*), cojocarii-blănarii (*pellificum*

869 Beniamin Basa, *Breslele meșteșugărești din Hațeg*, în „Studii și articole de istorie”, 7, 1965, p. 381-392.

870 Ion Lungu, Vasile Radu, Beniamin Bassa, Ion Raica, Mircea Valea, *Meșteșuguri și meșteșugari din sud-vestul Transilvaniei*, 1970.

871 Ştefan Pascu, *Meşteşugurile în Transilvania*, p. 55.

872 *Ibidem*, p. 67.

873 *Ibidem*, p. 58.

874 *Ibidem*, p. 59.

875 *Ibidem*.

876 *Ibidem*, p. 60.

fraternitas), curelarii (*cingulatores*) şi mănuşarii (*eyrothecariorum*)[877]. Despre diplomele de breaslă şi în general despre meşteşugurile hunedorene, primul studiu a aparţinut lui Söös Antal, directorul şcolii de ucenici din Deva. El a publicat cea mai veche diplomă de breaslă care s-a păstrat, diploma breslei blănarilor (pielarilor) din Orăştie. Breasla pielarilor din Orăştie îşi alcătuieşte, în anul 1586, noile statute care pot fi socotite cele mai complete statute ale pielarilor din Transilvania, ce fixează până în cele mai mici amănunte toate problemele în legătură cu producția şi cu raporturile dintre breaslă şi membrii săi[878].

Diploma breslei blănarilor datează din 3 mai 1589 şi este redactată în limba latină. „Noi, Baier Janos, primarul şi Hust Albert, judele regesc al oraşului Sibiu, Hogyes Andras primarul şi Eisenberger, judele regesc al oraşului Sighişoara, Ötvös Bálint, primarul şi Sampolius Sebestyén, notarul oraşului Braşov, Mészáros Mihály, primarul şi Ernestus Fülöp judele regesc al oraşului Mediaş, Kalmár Benedek, primarul scaunului Orăştie etc., precum şi personalitățile de prim rang ale Universității săseşti din Transilvania facem de ştire cum că noi meşterii din breasla blănarilor cinstiți din Sibiu, fiind rugați de către locuitorii din Orăştie, tot meşteri cinstiți, ca Söcs István, juratul oraşului, Csiki Mihály, Medgyesi Mátyás şi Kelneki Bálint, ne-am aplecat asupra cererii înaintate nouă, atât în numele lor personal, cât şi în numele meşterilor blănari din Orăştie şi am admis ca de acum încolo ca să fie liberă organizarea de breaslă a blănarilor din Orăştie aşa precum este admis şi în celelalte oraşe ale Transilvaniei, oraşe rurale, precum şi în oraşele închise"[879].

„Şi pentru ca această breaslă să fie legală, prin care meşterii blănari din Orăştie să o poată realiza de fapt, pentru a se putea încadra în ea şi a-şi putea exercita profesia lor, le-am pus la dispoziție articolele scrise mai jos, în temeiul cărora îşi duc viața şi celelalte bresle din cuprinsul Transilvaniei, pe care articole să le păstreze neschimbate, noi le-am trimis prin scrisoare, despre care lucru au luat la cunoştință şi meşterii blănari de la Orăştie, cu multă bucurie şi cu promisiunea că ei trăiesc conform acestora şi-şi profesează meseria şi că vor menține neatinse aceste articole şi că vor aplica pedepsele cuprinse în acele articole"[880].

Diploma cuprinde un număr de 20 articole în care este reglementată activitatea breslei. Se interzice primirea în breaslă a românilor (art. 2). La intrarea în ucenicie, tânărul era obligat să achite 4 florini şi să servească timp de 4 ani. Meşterul să nu țină ucenicul în probă mai mult de 14 zile, cei care nu se conformează, breasla să-l pedepsească cu un florin (art. 2).

Dacă fiul unui meşter din breaslă face ucenicie la un alt meşter, atunci ucenicul va plăti numai 1 florin şi va face ucenicie numai 3 ani (art. 2). Dacă moare meşterul vreunui ucenic care nu şi-a împlinit stagiul, el va fi repartizat altui meşter pentru a învăța meseria şi să-şi completeze anii de ucenicie (art. 2). Nici unui meşter nu-i era permis să țină decât un singur ucenic şi nu va primi un altul până cel pe care-l are nu va împlini stagiul de 4 ani (art. 4). Dacă cineva învață meşteşugul într-o localitate unde nu este breaslă, acela nu va fi primit în breaslă până nu plăteşte amenda şi face cei 4 ani de ucenicie (art. 8). Dacă un ucenic îşi părăseşte patronul şi nu se întoarce în timp de 4 săptămâni, când vrea să reintre în breaslă ca ucenic, este obligat la plata unui florin (art. 4).

Când o calfă doreşte să-şi prezinte lucrarea de măiestrie să i se permită după obiceiul breslei, dar dacă o calfa se logodeşte sau căsătoreşte înainte de prezentarea lucrării de măiestrie, va fi pedepsită de breaslă cu 4 florini (art. 3). Dacă vreo calfă împrumută bani de la meşterul său sau de la gazda lui şi s-a obligat să-i lucreze pe o anumită perioadă de timp, pe aceasta să nu o primească nici un meşter la lucru şi eventual să o mențină numai dacă aceasta s-a petrecut cu învoirea meşterului respectiv (art. 12). Mai multe articole ale statutului fac referire la maiştrii breslei. La primirea în breaslă, un meşter trebuie să achite 7 florini, la primire este dator să depună măcar 1 florin, iar restul cu timpul (art. 4). Nici un meşter n-are voie să lucreze piei crude sau de vânat pentru persoane din afara breslei, exceptând pe cei doi funcționari principali ai oraşului, preoții şi ofițerii (art. 17).

Meşterul era obligat ca la eliberarea din stadiul de ucenicie sau din cel de calfă să le predea o adeverință şi să nu admită plecarea vreunuia fără acest document (art. 18). Dacă vreun meşter din breaslă nu dă ascultare starostelui, în problemele obişnuite şi legale, va fi pedepsit cu câte un font de ceară de fiecare dată (art. 6). Dacă vreun meşter îl minte pe altul sau îl înjură va fi pedepsit cu 1 florin (art. 6). Dacă un meşter din breaslă moare, văduva sa şi copiii îşi păstrează calitatea de membri ai breslei, plătind

877 *Ibidem*, p. 63.

878 *Ibidem*, p. 117.

879 Sóós Antal, *op. cit.*, p. 100-107.

880 *Ibidem*.

taxa de 1 florin (art. 5). Conform articolului 20 al Statutului breslei blănarilor din Orăştie, reînnoit în anul 1589, se preciza că nici o altă dispoziție nu se ia în cadrul breslei fără ştirea Universității săseşti sub pedeapsa unei amenzi de 20 florini.

Foto 60 – Lada breslei blănarilor din Orăştie

Foto 61 – Insigna breslei croitorilor din Orăştie

Curelarii din Orăştie făceau parte din breasla fierarilor. Unii dintre membrii breslelor din Orăştie ajung să ocupe funcții importante în conducerea oraşului. În anul 1492, jurat al Orăştiei era un Nicolae blănarul[881]. De asemenea, la 1561, trei meşteri blănari ocupau demnitatea de jurați ai oraşului[882].

Țesătoria-postăvăritul era un alt meşteşug care s-a dezvoltat în legătură cu confecționarea îmbrăcămintei. În secolul al XIV-lea, postăvarii sunt amintiți şi la Orăştie. În anul 1376 aceşti meşteşugari erau atât de numeroşi încât s-au organizat în breaslă. Şi în cadrul acestui meşteşug apar o serie de branşe, între care amintim țesătorii de lână şi țesătorii de pânză.

Croitoria se dezvoltă în legătură cu postavul şi postăvarii. Croitorii existau în fiecare oraş din Transilvania, deci şi la Orăştie. Nu se poate închipui un oraş fără meşterul croitor care să confecționeze îmbrăcămintea pentru populația oraşului. La 1376, croitorii din oraşele Sibiu, Sighişoara, Sebeş şi Orăştie erau împărțiți în două branşe deosebite: croitorii de mantale (*renovatores vestium mantellari*) şi croitorii obişnuiți (*sartores*)[883].

Diploma breslei croitorilor şi frizerilor din Orăştie a fost acordată de către principele Transilvaniei, Gabriel Bethlen, la 5 septembrie 1612[884]. Lucrarea de probă a calfelor de croitori germane constă dintr-o pereche de pantaloni, o vestă, un sacou şi desenarea unei reverende[885].

Pentru calfele de croitori unguri lucrarea de măiestrie consta dintr-o pereche de pantaloni, un dolman cu mâneci, o blană scurtă şi una lungă, şi desenarea unui chipiu, a unui săculeț de sabie, a unui țol mic pentru şa şi numele unei familii de nobili[886]. Lucrările erau executate într-un atelier stabilit de către breaslă unde erau supravegheați de către meşterii supraveghetori.

După terminarea lucrării, meşterii breslei verificau minuțios calitatea lucrului şi dacă acesta corespundea, fiind de bună calitate şi, fără greşeală, calfa, dacă era străină, plătea 30 florini în lada breslei. Dacă era fiul vreunui meşter plătea doar 15 florini. Calfa care se căsătorea cu văduva sau fata acesteia plătea 20 florini pentru a fi primită ca membru în breaslă[887].

---

881 Ștefan Pascu, *op. cit*., p. 121.
882 *Ibidem,* p. 126.
883 *Ibidem*, p. 66.
884 Sóós Antal, *op. cit.,* p. 100-107.
885 *Ibidem*.
886 *Ibidem*.
887 *Ibidem*.

Tot în legătură cu producerea îmbrăcămintei trebuie amintit şi meşteşugul *pălărierilor*. Pălăria constituia un accesoriu pretențios al îmbrăcămintei. Acest meşteşug se dezvoltă la Orăştie, pălărierii din acest oraş fiind organizați în breaslă la 1376[888]. La 7 martie 1808 a fost emisă de către guvernul Transilvaniei diploma breslei pălărierilor din Orăştie, care era de fapt o reînnoire a vechii diplome, cu unele modificări impuse de legislația din secolul al XVIII-lea[889]. În oraşul Orăştie se dezvoltă, încă din secolul al XIV-lea, o serie de meşteşuguri în legătură cu locuința şi nevoile gospodăreşti. Dezvoltarea oraşelor prin construcția de noi locuințe a dus la dezvoltarea acestui tip de meşteşuguri, între care amintim fierăritul, zidăritul-pietrăritul, lemnăritul, olăritul şi funăritul[890].

Zidăritul-pietrăritul. Acest meşteşug era deosebit de important în legătură cu locuința. Orice locuință trebuia să se ridice pe o fundație din piatră, astfel că meşterii pietrari sau zidari erau la fel de importanți ca şi dulgherii, lemnarii, dogarii sau butnarii. La Hațeg (Bucova n. n.) s-a exploatat marmura încă din secolul al XVI-lea. Alexandru Lăpuşneanu, domnul Moldovei, scria la 1561 bistrițenilor să-i trimită meşteri fierari care să ferece roțile la care, pentru a putea transporta marmură de la Hațeg[891]. Pentru lucrări de mai mare amploare sunt aduşi meşteri pietrari din alte oraşe ale Transilvaniei. La 1454, meşterul zidar Conrad din Braşov zideşte două mănăstiri în apropiere de Hunedoara[892].

Lemnăritul. În cadrul acestui meşteşug se dezvoltă mai multe branşe. Butnarii sau dogarii din Orăştie era organizați în cadrul unei bresle încă din anul 1376. O altă branşă care se dezvoltă într-o strânsă legătură cu fierăritul este *rotăritul.* Rotarii aveau un rol important în oraş, într-o perioadă în care trăsurile constituiau principalul mijloc pentru deplasare a orăşenilor[893]. La 1376, rotarii din Orăştie erau organizați într-o branşă în cadrul breslei fierarilor[894].

Olăritul constituia un meşteşug foarte important legat de necesitățile gospodăreşti. Pe lângă oalele de diferite tipuri şi mărimi, olarii mai confecționau farfurii, sfeşnice şi mai ales cahle pentru teracote. Merită menționată valoroasa cahlă descoperită în ruinele mănăstirii ortodoxe Vaca (azi Crişan) pe care meşterul îşi înscrie numele şi data când a lucrat aici.

Meşterii olari erau destul de numeroşi şi la Orăştie, fapt ce îi determină să se organizeze într-o breaslă separată, amintită la anul 1376 sub numele de *lutifigulorum fraternitas*[895]. La Orăştie mai sunt amintite, în mod incidental, şi alte meserii. Astfel bărbierul Sebastian din Orăştie avea atribuțiuni economice, el supraveghind strângerea dijmelor din satele de pe domeniul oraşului. În această calitate, bărbierul Sebastian din Orăştie a avut un proces cu cneazul Ştefan din satul Sereca pentru dijmele din acest sat[896].

Un alt meşteşug, mult mai pretențios, care s-a dezvoltat în secolul al XVI-lea la Orăştie a fost *tiparul*. În acest secol s-au înființat în Transilvania mai multe tipografii între care amintim pe cele din Abrud, Oradea Mare, Alba Iulia, Sebeş şi Orăştie. Acest meşteşug a ajuns la Orăştie la o asemenea perfecționare încât la 1582 s-a tipărit aici vestita lucrare „Palia de la Orăştie”. Cheltuielile de tipărire au fost suportate de către nobilul Ferenc Geszti din Deva. Cartea a fost tipărită de fiul lui Coresi, Şerban „meşterul mare a tiparelor”, împreună cu Marien Diacul, care în prefața Paliei folosesc pentru prima oară numele etnic de „români” şi nu „rumâni”.

Breslele meşteşugăreşti din Orăştie, ca şi celelalte din Transilvania din acea perioadă, erau asociații alcătuite din meseriaşi care ocupau acelaşi loc de producție, lucrau în aceeaşi branşă meşteşugărească sau într-o branşă înrudită şi se bucurau de un statut juridic identic. Scopul breslei era să-l apere pe meşteşugar şi producția sa, să elimine concurența dintre meşteri şi să țină în ascultare pe calfe şi ucenici. Breslele meşteşugăreşti din Orăştie constituiau nişte asociații restrictive, închise mai ales pentru români.

Meşteşugurile din Orăştie au continuat să se dezvolte şi în secolul al XVI-lea, dar în special în secolul al XVII-lea, când o serie de bresle îşi reînnoiesc statutele. Prin întărirea breslelor în condițiile predominării relațiilor feudale, se va împiedica dezvoltarea producției şi cu mare greutate s-au putut dezvolta unele

888 Ștefan Pascu, *op. cit*., p. 66.
889 Sóós Antal, *op. cit*., p. 100-107.
890 Ștefan Pascu, *op. cit*., p. 65-69.
891 *Ibidem*, p. 172.
892 *Ibidem*, p. 196.
893 *Ibidem*, p. 69.
894 *Ibidem*.
895 *Ibidem*.
896 *Ibidem*, p. 223.

ateliere mai mari de sticlărie, mai întâi în scaunul Orăştiei, cum sunt cele de la Cucuiş, iar mai târziu şi cel din Orăştie[897]. Tot în acest context se înscrie şi înfiinţarea atelierelor de fierărie de la Sibişel[898].

La sfârşitul secolului al XVIII-lea, când are loc conscrierea manufacturilor din Transilvania, din oraşul şi scaunul Orăştiei acestea lipsesc, ceea ce însemna că întreaga producţie meşteşugărească din oraş se desfăşura în cadrul breslelor, care se ridicau împotriva oricăror înnoiri privitoare la organizarea şi dezvoltarea producţiei. În încercarea consolidării sub aspect productiv, dar mai ales în tendinţa controlării şi exploatării mai eficiente a muncii calfelor şi ucenicilor, 4 bresle din oraş – tâmplarii, lăcătuşii, puşcaşii şi pintenarii – se asociază într-o singură breaslă[899].

Aceştia vor adresa cererea lor împăratului Francisc al II-lea şi obţin aprobarea statutului breslei unite în anul 1802. Faţă de statutele breslelor din secolele anterioare, noul statut prezintă unele modificări neesenţiale, care vizau aproape exclusiv administraţia. În rest, cele 54 de puncte ale sale apărau producţia meşteşugărească de tip medieval, prin numeroase măsuri de constrângere: împiedecarea migrării breslaşilor, limitarea numărului calfelor şi ucenicilor, onorarea comenzilor, reglementarea comportării în cadrul breslei şi în afara ei etc.[900].

Despre pătrunderea unor meseriaşi români în breslele din Orăştie nu se poate vorbi până la începutul secolului al XIX-lea, dar şi atunci se întâmplă destul de rar. La cererea meşterului Radu Chira, care s-a discutat în şedinţa din 5 februarie 1838 de către breasla tăbăcarilor din Orăştie, se răspunde că „numărul membrilor de 30 este suficient pentru aceste împrejurimi reduse”[901]. Un răspuns asemănător primeşte şi Gheorghe Stoichiţă, membru al breslei tăbăcarilor din Făgăraş care îşi stabileşte domiciliul în Orăştie. Deşi se obligă să achite taxa pentru străini, nu este admis în breaslă pentru că „numărul de membri ai breslei, conform statutului este de 30”, iar acest număr fiind complet, „cererea nu poate fi satisfăcută deocamdată”[902].

Legea privind reglementarea negoţului şi industriei din Transilvania, din 25 noiembrie 1851, va obliga şi breasla tăbăcarilor din Orăştie să renunţe la unele prevederi din statute, printre care şi la „lucrarea de măiestrie” (remek). Astfel, notarul breslei, Ladislau Muntean consemna în protocolul întocmit, la 17 decembrie 1851, că „supt anul 1851 s-a stricat Privilegia dată czehului nostru care s-au dat de Franciscus I-ul, craiul nostru, şi s-au rânduit de înalta curte toate poruncile şi legile nouă tuturor şi s-a stricat şi anul de remek[903]. Pas cu pas, breasla tăbăcarilor din Orăştie renunţă şi la alte prevederi restrictive, printre care amintim limitarea numărului membrilor, acordarea unor împrumuturi din lada breslei cu dobândă mică etc.

BRESLELE MEŞTEŞUGĂREŞTI DIN ORAŞELE HUNEDOARA, HAŢEG ŞI DEVA

Înfiinţarea primelor bresle hunedorene, în timpul principelui Gabriel Bethlen (1619), exceptând Orăştia, a scos în evidenţă ideea că libertăţile obţinute de bresle nu trebuie să însemne că, sub acoperirea acestora, se pot face lucrări de calitate inferioară[904].

Dieta Transilvaniei din 1625 preciza că meşteşugarul trebuie să fie obligat să efectueze lucrarea promisă la timp, să nu prejudicieze materialul primit la prelucrat şi să facă muncă de calitate; dacă nu se conforma acestor decizii el urma să fie penalizat şi, la o a doua abatere, exclus din breaslă[905].

Puterea centrală a Principatului Transilvaniei, dar mai cu seamă principele Gabriel Bethlen, a încercat să impună măsuri care să ajute la dezvoltarea şi afirmarea meseriilor şi, prin aceasta, să asigure piaţa cu produse competitive. Deseori, principele îi îndemna pe meseriaşi să producă bunuri tot mai multe şi de mai bună calitate. Deşi volumul producţiei meşteşugăreşti era în creştere, cel puţin pe

[897] A. E. Dörner, *Un statut de breaslă din Orăștie de la începutul veacului al XIX-lea*, în „AIIC”, XXIX, 1981, p. 365-383.
[898] *Ibidem*, f. 365.
[899] *Ibidem*.
[900] *Ibidem*, p. 365-366.
[901] Olimpia Palamariu, *Documente ale breslei tăbăcarilor din Orăștie, existente în arhivele hunedorene*, în „Sargetia”, XIII, 1977, p. 397-404.
[902] *Ibidem*, p. 398,
[903] *Ibidem*, p. 400.
[904] Ioan-Aurel Pop, Thomas Nägler, Magyari András, *Istoria Transilvaniei,* vol. II, Cluj-Napoca, 2007, p. 202.
[905] *Ibidem*.

vremea lui Gabriel Bethlen, costul acestor produse rămâne ridicat, ceea ce indică o insuficiență a numărului meseriaşilor[906].

Breslele meşteşugăreşti din oraşul Hunedoara. Printre primele centre meşteşugăreşti hunedorene care beneficiază de privilegii de breaslă este oraşul Hunedoara, al doilea oraş din Transilvania, după Făgăraş, în care s-au înființat bresle româneşti. Condițiile de stabilitate şi apoi de avânt economic, generate de politica principelui Gabriel Bethlen, au constituit un cadru propice pentru organizarea meşteşugurilor la Hunedoara. Faptul poate surprinde, cunoscute fiind unele măsuri luate de principele Gabriel Bethlen pentru limitarea monopolului de producție şi desfacere deținut de breslele din marile centre transilvănene[907].

Trebuie să menționăm însă faptul că principele Gabriel Bethlen, în calitatea sa de stăpân al domeniului Hunedoara, a avut tot interesul să încurajeze meşteşugurile de acolo, având în vedere veniturile care îi reveneau de pe urma acestora. Nu e mai puțin adevărat că şi condițiile locale schimbate – creşterea cererii de produse, odată cu sporirea numărului de meşteşugari, apariția unor noi meşteşuguri şi diferențierea celor existente – au constituit premise favorabile organizării de bresle la Hunedoara.

Într-adevăr, principelui Gabriel Bethlen i s-au datorat atât reconfirmarea statutelor breslei cojocarilor (23 mai 1619), cât şi aprobarea statutelor breslei croitorilor la 10 mai 1627[908]. La rândul său, principele Gheorghe Rakóczy I, continuând politica lui Gabriel Bethlen, a aprobat statutele breslelor hunedorene ale pielarilor şi ale cizmarilor[909].

Privilegiul breslei cojocarilor reînnoit la 23 mai 1619 s-a făcut la cererea lui Joannes Szeöchÿ, Jacobus Szeöchÿ, Nicolaus Szeöchÿ şi Petrus similiter Szeöchÿ, toți din Hunedoara. Cererea de aprobare a statutelor de breaslă ale cizmarilor a fost adresată lui Gheorghe Rákóczy I, în numele obştii de meşteşugari, de către Teodor Vlad şi Nicolae Cizmăşia.

Foto 62 - Diploma breslei cojocarilor din Hunedoara, acordată de principele Gabriel Bethlen, la 23 mai 1619

906 *Ibidem*.
907 *Istoria României*, vol. III, București, 1964, p. 101-102.
908 Söös A., *op. cit.*, p. 104.
909 Costin Feneșan, Ioachim Lazăr, *op. cit.*, p. 244.

De asemenea, cererea de aprobare a statutelor breslei pielarilor a fost adresată aceluiaşi principe, Gheorghe Rákóczy I, de către Mihai Oprea şi Martin Timar[910]. Principele Gheorghe Rákóczy I a aprobat cele două statute, pe cel al breslei cizmarilor şi pe al pielarilor (blănarilor) la data de 15 iunie 1635. Înainte de analiza comparată a celor trei statute trebuie să mai facem câteva precizări.

Foto 63 – Diploma breslei blănarilor din Hunedoara, acordată de principele Gheorghe Rákóczy I, la 15 iunie 1635

Foto 64 – Diploma breslei cizmarilor din Hunedoara, acordată de principele Gheorghe Rákóczy I, la 15 iunie 1635

910 *Ibidem*.

Aceste meşteşuguri legate de îmbrăcăminte s-au dezvoltat în zona Hunedoarei şi datorită bogăției în vite şi vânat, deci materia primă necesară se afla aici din abundență. Un alt element care se cuvine a fi precizat este legat de prezența masivă a românilor în rândul breslelor de prelucrare a pieilor, încălțămintei şi blănurilor.

În pofida diferitelor măsuri discriminatorii, prezența românilor în bresle se amplifică în secolele XVIII-XIX. Organizarea mai târzie a breslelor hunedorene s-a reflectat şi în cuprinsul statutelor concepute, în cea mai mare parte, după modele mai vechi. În anul 1562, breasla pielarilor din Sibiu îşi alcătuieşte noile statute care au constituit un model şi pentru statutele pielarilor din celelalte oraşe ardelene[911], deci şi ale celor din Hunedoara. Cojocarilor le-a servit ca model statutul sibian din 1513, iar cizmarilor, statutul din 1500[912]. Pe baza analizei celor trei statute de breaslă din oraşul Hunedoara, se poate surprinde calea pe care o persoană trebuia să o parcurgă pentru a deveni membru al breslei, fiind obligată să treacă prin stagiul de ucenicie şi de calfă.

Ucenicia. Cel care dorea să devină ucenic în breasla cojocarilor din Hunedoara era obligat să achite breslei, la două săptămâni de la acceptarea sa, suma de 4 florini pe lângă cele două livre de ceară şi ospățul oferit breslei, constând din 2 vedre de vin şi 3 blide de mâncare[913]. Angajarea ucenicului, obligat să îndeplinească un stagiu de 4 ani, se făcea în fața a 4 meşteri breslaşi[914]. Dacă viitorul ucenic era fiu de meşter cojocar, trebuia să-şi facă ucenicia la alt meşter decât tatăl său şi era dator să achite breslei, la primirea sa ca ucenic, numai 1 florin, 20 denari în contul vinului de la ospăț şi să ofere, cu aceeaşi ocazie, 2 blide de mâncare[915]. După îndeplinirea stagiului de 2 ani de ucenicie, stăpânul era obligat să-i dea ucenicului o haină de postav, un şorț şi suma de 1 florin[916]. Avantajele acordate băieților de meşter cu ocazia primirii lor ca ucenici în cadrul breslei erau şi mai evidente. Toate aceste măsuri, precum şi condițiile materiale impuse la admiterea celor străini de breaslă ca ucenici, aveau menirea să limiteze pe cât posibil accesul din exterior, condamnând breasla să devină un organism cvasi-închis şi exclusivist, oferind în acelaşi timp meşterilor şi familiilor lor largi posibilități de a-şi consolida poziția.

În breasla cizmarilor din Hunedoara, ucenicul era obligat să efectueze tot un stagiu de 4 ani, dar meşterul la care învăța avea posibilitatea să-l reducă cu un sfert de an. La primire ucenicul trebuia să plătească breslei tot un florin şi să ofere un ospăț constând dintr-o vadră de vin şi 4 blide de mâncare, obligație care revenea şi stăpânului său. După terminarea stagiului, ucenicul cizmar era dator să ofere breslei paharul de tovărăşie, în caz contrar rămânând pe mai departe ucenic la stăpân[917]. În breasla pielarilor, ucenicul trebuia să satisfacă un stagiu de 3 ani, după care stăpânul era dator să-i dea un rând de haine de postav. Dacă, „mânat de cutezanță şi fără motiv", ucenicul şi-ar fi părăsit stăpânul nerevenind la acesta nici cu vorba bună în timp de o lună, era pedepsit la plata unui florin, iar dacă nu arăta respect meşterului sau soției acestuia urma să fie judecat şi pedepsit de breaslă, cum era pedepsită şi calfa care comitea aceeaşi faptă. În cazul unor nemulțumiri împotriva stăpânului, ucenicul se putea plânge părintelui calfelor, care trebuia să decidă în problema ivită.

După împlinirea stagiului de 3 ani, ucenicul pielar doritor să-şi înceapă peregrinarea de calfă – luându-şi mai înainte rămas bun de la stăpân, părintele calfelor, şi de la ceilalți meşteri – era obligat să ofere paharul de tovărăşie primind în schimb un cadou din partea meşterilor şi calfelor, iar din partea fostului său stăpân „o scrisoare de drum", întărită cu pecetea breslei[918].

Calfele. Statutele breslelor pielarilor, cojocarilor şi cizmarilor din oraşul Hunedoara conțin multe articole referitoare la calfe. Astfel, ucenicul de cojocar devenit calfă primea un salariu săptămânal de 16 denari, iar dacă lucra întreaga vară până la sărbătoarea Sf. Mihail (29 septembrie), stăpânul era obligat să-i plătească un florin în patru rate. Stabilirea de către breaslă a unui salariu fix pentru plata calfelor şi-a avut rațiunea de a preveni acțiunea de atragere a calfelor de către diferiți meşteri printr-o concurență neloială.

911 Ștefan Pascu, *op. cit*., p. 116.
912 Costin Feneșan, Ioachim Lazăr, *op. cit*., p. 244, nota 12.
913 *Ibidem*, p. 245.
914 *Ibidem*.
915 *Ibidem*.
916 *Ibidem*.
917 *Ibidem*.
918 *Ibidem*.

Calfele sosite la Hunedoara, pentru a-şi satisface stagiul, erau obligate să se prezinte la părintele calfelor care mijlocea angajarea lor de către meşteri. Calfa care ar fi încălcat această prevedere era supusă unei amenzi de 50 denari. Tot ca o măsură de limitare a libertății de mişcare a calfelor de cojocar în dauna meşterilor se prevedea pedepsirea lor de către sfatul breslei în cazul în care s-ar fi stabilit în Țara Românească şi Moldova sau într-o localitate fără breaslă de specialitate[919].

Foto 65 – Tabla breslei olarilor din Hunedoara

Foto 66, 67 – Tabla breslei olarilor din Haţeg (avers şi revers)

Calfa de cizmar primea un salariu de 40 denari, fiind obligată să-şi anunțe stăpânul cu două săptămâni înainte de a avea intenția de a-l părăsi. În acelaşi timp calfa „clandestină", sau de „cârpăceală", ori care învățase meşteşugul în afara localităților cu bresle de specialitate, era obligată la plata a 2 florini pentru a fi primită în breaslă. Dacă vreo calfă de cizmar era surprinsă lucrând pentru o persoană din afara breslei, era obligată la plata unei amenzi de 3 florini plătiți în casa breslei, măsură luată pentru asigurarea poziției de monopol al breslei[920]. În cazul calfelor de pielari se prevedea ca salariul să le fie fixat „potrivit cu meritele lor", modalitate care oferea largi posibilități de comitere a unor abuzuri. Aceleaşi dispoziții, vizând stabilirea la Hunedoara a calfelor de cizmari, erau valabile şi pentru calfele de pielari, cu deosebirea că amenda se ridica la suma de 1 florin[921].

Meşterii breslei. După terminarea stadiului de calfă, tânărul meşter se pregătea pentru intrarea în breaslă. Condițiile puse calfelor pentru admiterea ca meşteri erau deosebit de dificile mai ales în privința aspectului lor material. Şi pe această cale breasla căuta să-şi impună politica exclusivistă, vizând în special pe cei din afara localității de reşedință, ori a celor din clase şi pături sociale puțin avute, ca orăşenimea sau țărănimea.

Pentru a intra în rândul meşterilor, calfa de cojocar era obligată să execute în timp de două săptămâni o lucrare de meşter constând dintr-un cojoc bărbătesc sau femeiesc, croit din două piei de capră şi prezentat apoi spre apreciere unei comisii de patru meşteri controlori, cărora era îndatorată să le ofere un ospăț. De asemenea, după acceptarea lucrării de meşter, calfa era obligată să ofere tuturor meşterilor o masă, servindu-le 3 vedre de vin şi 4 blide de mâncare[922]. După trecerea unei jumătăți de an, era datoare să ofere un nou ospăț de breaslă, în caz contrar fiind obligată să plătească 12 florini şi, fiind cel mai tânăr în rândul meşterilor, să efectueze toate corvezile impuse de meşterii bătrâni.

Pentru a deveni meşter, calfa de cizmar era obligată să execute ca lucrare de meşter o pereche de cizme cu pinteni, o pereche de pantofi cu catarame şi o pereche de cizme cu talpă fină. În timpul executării lucrării de meşter, calfa era datoare să-i țină cu mâncare şi băutură pe cei doi meşteri

919 *Ibidem*, p. 246.
920 *Ibidem*.
921 *Ibidem*.
922 *Ibidem*.

examinatori, fiind în acelaşi timp obligată să prezinte un certificat care să-i ateste originea dintr-o căsătorie legală.

După trecerea unui an de la executarea lucrării de meşter, calfa era obligată să ofere la 12 meşteri bătrâni şi la 2 meşteri tineri un ospăț compus din 12 blide de mâncare – a căror preparare era pusă sub supravegherea a 2 meşteri – urmat de un alt ospăț şi paharul de tovărăşie oferit tuturor meşterilor. În caz că ospețele n-ar fi întrunit calitatea necesară, calfa era datoare să le ofere din nou, dar dacă lipsa s-ar fi produs datorită neatenției celor doi meşteri supraveghetori, aceştia erau amendați cu 6 florini iar calfa era primită în breaslă ca meşter[923].

Calfa de cizmar trebuia să plătească tot 12 florini la primirea în rândul meşterilor. În caz că nu putea achita integral suma, i se acorda un răgaz de o jumătate de an pentru plata a jumătate din sumă, perioadă după care mai era primit în breaslă numai dacă achita deodată cei 12 florini Aceleaşi condiții băneşti erau impuse şi calfei de pielar, spre deosebire că, prin neachitarea celor 12 florini pierdea dreptul de a-şi exercita profesiunea[924]. Favorizarea fiilor de meşter era prezentă şi la primirea lor în breaslă ca meşteri. În cazul cojocarilor, băiatul de meşter căsătorit cu o fată de meşter plătea numai 2 florini la intrarea în breaslă, iar în cazul cizmarilor sau al pielarilor, băiatul de meşter achita breslei numai 6 florini pentru acceptarea lui ca meşter. Pe de altă parte, căsătoria unei calfe de cizmar ori de pielar cu o văduvă sau cu o fată de meşter reducea taxa de meşter de la 12, la 6 florini[925].

Statutele de breaslă din Hunedoara conțineau şi o serie de prevederi menite să împiedice concurența neloială între meşteri. Astfel, meşterii cojocari puteau angaja în atelierul lor cel mult o calfă şi un ucenic, pe când meşterilor cizmari le era îngăduit să țină cel mult 2 calfe şi 2 ucenici, având dreptul să-şi sporească forța de muncă abia după ce toți meşterii ar fi dispus de numărul maxim admis prin statut.

Meşterii pielari, a căror breaslă luase ființă prin acordarea statutului din anul 1635, erau obligați ca în următorii trei ani să-şi angajeze ucenici – fără a se impune vreo limitare a numărului acestora – plătind breslei câte un florin la angajarea fiecăruia. Din tendința de menținere a caracterului exclusivist al breslei, în statutele cizmarilor şi ale pielarilor era prevăzut că văduva de meşter putea exercita în continuare meseria soțului defunct atâta timp cât îi purta numele[926].

Deosebit de importante sunt prevederile care reglementau activitatea nemijlocită de producție şi relațiile de schimb, toate urmărind, prin intermediul constrângerii de breaslă, să asigure poziția de monopol şi acțiunea de control strict al breslei în ramura meşteşugărească respectivă din aria teritorială în care activa. Pedepse aspre loveau meşterul care căuta, prin orice mijloace, să acapareze produsele altuia, să-i atragă clienții ori să-i stânjenească procesul de producție. În cazul cojocarilor un asemenea delict era pedepsit cu 4 livre de ceară. De asemenea, pentru a preveni concurența neloială, meşterilor cojocari le era interzis să primească bani de la alții, pentru a-şi procura materia primă, pieile, din Hunedoara sau din afara oraşului. Pentru a reglementa atât concurența cât şi aprovizionarea cu materie primă, dar în acelaşi timp pentru a preveni specula, meşterilor cojocari li se interzicea vânzarea vreunei piei de miel procurată în vara anului respectiv, până la sărbătoarea Sf. Gallus (16 octombrie), sub pedeapsa unui florin pentru fiecare piele contravenind prevederilor articolului 7 din statute. De asemenea, soția meşterului cojocar surprinsă că ar fi cumpărat vreo piele în afara atelierului soțului era pedepsită la plata unui florin pentru fiecare piele procurată în acest mod[927].

În măsura în care statutul cojocarilor din Hunedoara căuta să reglementeze aprovizionarea cu materie primă în interiorul breslei, el se îndrepta şi împotriva concurenței din exterior. Astfel, dacă un meşter se aproviziona cu piei vechi de miel, dintr-un loc aflat la o distanță mai mare de 6 mile de oraş, dar nu le prelucra, îi era interzis să le vândă pantofarilor sau altor persoane fără acordul a 4 meşteri, în caz contrar era exclus din breaslă.

De asemenea, niciun român, grec sau sârb din afara breslei nu putea cumpăra în oraş sau în afara acestuia piei de miel sau de vânat fără acordul breslei. Pantofarilor li se interzicea achiziționarea de piei de miel mai tânăr de un an, sub pedeapsa confiscării lor, ⅓ revenind funcționarului constatator, celelalte ⅔ breslei. În acelaşi spirit, de protejare a surselor de materie primă şi de înlăturare a concurenței, erau şi prevederile articolului 13, potrivit căruia cojocarilor sau persoanelor străine de oraş le era interzis să ofere

923 *Ibidem*.
924 *Ibidem*, p. 247.
925 *Ibidem*.
926 *Ibidem*.
927 *Ibidem*.

bani măcelarilor din Hunedoara pentru a le procura piei de miel, sub pedeapsa confiscării acestora[928]. Statutul pielarilor interzicea meşterilor aducerea clandestină de piei şi ierburi pentru vopsit, sub pedeapsa a 6 florini şi confiscarea articolelor în beneficiul întregii bresle. În acelaşi timp, nici unui meşter nu-i era îngăduit să-şi procure piei şi vopsele fără ştirea starostelui, în caz contrar urmând să fie pedepsit la plata sumei de bani cheltuite pentru cumpărarea acelora.

Pentru a elimina concurenţa pielarilor şi a pantofarilor străini pe piaţa de materii prime a Hunedoarei, acestora li se permitea achiziţionarea de piei de capră numai cu ocazia iarmaroacelor, în caz contrar fiindu-le confiscate[929]. Tot pentru excluderea concurenţei, se interzicea tuturor cojocarilor, pantofarilor şi măcelarilor străini de oraş ori ţăranilor producători de opinci, achiziţionarea de piele de talpă, exceptând zilele de iarmaroc şi după ce marfa fusese expusă succesiv de 2-3 ori, deoarece în caz contrar s-ar expune la confiscarea pieilor, din care ⅓ revenea judelui orăşenesc, iar restul breslei.

Inventarul domeniului şi castelului Hunedoara, din anii 1681-1682, înregistra un număr important de piei care se aflau depozitate în sălile castelului. În camera Doamnei s-au găsit 28 bucăţi blănuri vulpe, prelucrate, o blană de jder, şi 20 cozi de jder[930]. Tot aici mai erau, într-un sac de piele, o mulţime de piei, mâncate de molii[931]. În aripa nordică a castelului din Hunedoara inventarul înregistrează un număr de 25 piei de oaie tăbăcite, 147 piei de miel netăbăcite, alte 39 piei de asemenea netăbăcite[932]. S-au mai găsit aici 5 piei de ied netăbăcite şi o piele de căprioară ruptă şi mâncată de molii[933].

Numărul mare de piei depozitate în castel confirma existenţa unor meşteşugari care serveau stăpânului cetăţii cu meseria. În urbariul de la 1681-1682 se preciza că „iobagii veşnici sau ereditari sunt datori cu slujbe de fiecare zi, cei cu vite, cu vitele, cei fără vite, pedestri, meşteşugarii cu meseria lor învăţată”[934].

Măsuri deosebit de severe erau înscrise în statute pentru a interzice sau limita practicarea meşteşugului respectiv de către persoane din afara breslei, încălcând astfel poziţia de monopol extinsă la o anumită arie teritorială. Astfel, prin articolul 14 al breslei cojocarilor, tuturor mezelarilor şi cojocarilor din afara breslei li se interzicea practicarea cojocăritului la Hunedoara şi într-un teritoriu aflat pe o rază de 6 mile, sub pedeapsa confiscării materiei prime şi a uneltelor. În statutul breslei cizmarilor se prevedea că acela care va exercita cizmăria fără ştirea starostelui, pe o rază de o milă depărtare de Hunedoara, era supus unei pedepse de 2 florini.

Practicarea cizmăriei era îngăduită cetăţenilor vârstnici ai oraşului, dar numai pentru acoperirea nevoilor proprii ori ale familiei şi fără dreptul de a ţine calfe, în caz contrar fiind pedepsiţi la plata a 3 florini. Încălcarea interdicţiei de practicare a cizmăriei de către nobili sau ţărani era sancţionată cu 6 florini de fiecare dată, în timp ce pedeapsa pentru meseriaşii lucrând la o curte nobiliară, fără a avea autorizarea breslei, se ridica la 4 florini, dintre care jumătate reveneau vătafului, iar restul în beneficiul breslei[935]. Statutul pielarilor din Hunedoara prevedea ca persoana exercitând meşteşugul la Hunedoara în afara breslei, fiind surprinsă în flagrant cu ajutorul judelui orăşenesc, urma să plătească 3 florini din care ⅔ revenea breslei, iar restul de ⅓ judelui. Accentuarea rapidă, începând din secolul al XVI-lea, a procesului de diferenţiere şi specializare a diferitelor operaţiuni în cadrul prelucrării pieilor a determinat producerea unor conflicte între meşteri, statutele breslelor nou organizate cuprinzând prevederi deosebite pentru prevenirea ori soluţionarea acestora. Astfel, articolul 22 din statutul breslei cojocarilor interzicea meşterilor să tăbăcească orice fel de piele pentru vreo persoană din afara breslei, în caz contrar expunându-se la o pedeapsă de 1 florin pentru fiecare piesă executată[936].

Prin articolul 21 al statutului de breaslă, meşterii cizmari din Hunedoara reuşeau să impună tăbăcarilor hunedoreni interdicţia de a vinde vreo piele fără ştirea lor (cu excepţia pieilor vândute nobililor sau funcţionarilor administrativi) şi înainte de a se fi scurs 3 zile de la expunerea acestora spre vânzare, în caz contrar fiind obligaţi la plata a 6 florini, la prima comitere a faptei şi 12 florini (din care

---

928 *Ibidem*.
929 *Ibidem*.
930 Aranyi Lajos, *Vajda-Hunyad vára, 1452, 1681, 1866, Szoban és Képben*, Pozsony, 1867, p. 62.
931 *Ibidem*, p. 53.
932 *Ibidem*.
933 *Ibidem*.
934 David Prodan, *Iobăgia în Transilvania în sec. XVII*, I, p. 237.
935 Costin Feneşan, Ioachim Lazăr, *op. cit.,* p. 249.
936 *Ibidem.*

2/3 reveneau judelui orăşenesc şi 1/3 breslei) în caz de repetare. Prin prevederile aceluiaşi articol 21, tăbăcarii cunoscători ai cizmăriei nu o puteau exercita decât în folosul propriu, în caz contrar fiind amendați cu 6 florini ori de câte ori ar fi fost surprinşi în culpă[937].

La rândul lor, reglementările din statute privind desfacerea produselor meşteşugăreşti urmăreau înlăturarea concurenței străine pentru meşterii respectivei bresle. Astfel, prin articolul 15 al statutului cojocarilor, tuturor cojocarilor din alte localități precum şi oricărei persoane străine li se interzicea aducerea spre vânzare, pe piața Hunedoarei, a articolelor de cojocărie, exceptate fiind zilele de iarmaroc; în caz contrar marfa era confiscată.

Statutul cizmarilor hunedoreni interzicea aducerea spre vânzare la Hunedoara, fără ştirea breslei, a articolelor de cizmărie străine, cu excepția celor turceşti, sub pedeapsa confiscării mărfii şi a unei amenzi de 12 florini[938].

Prin articolul 40 din statutul de breaslă al pielarilor, tuturor cojocarilor, pantofarilor şi negustorilor străini li se interzicea aducerea spre vânzare pe piața Hunedoarei a pieii albe de talpă, precum şi a pieilor de capră sau berbec, cu excepția zilelor de târg şi după ce fuseseră expuse succesiv la 2-3 iarmaroace, în caz contrar fiind confiscate. Acelaşi articol stabilea pentru locuitorii din Hunedoara interdicția de a duce la târg piei pentru talpă, piei de capră şi de berbec, contravențiile fiind pedepsite cu 2 florini care reveneau în părți egale judelui orăşenesc şi breslei[939].

O serie de prevederi, cuprinse numai în statutul pielarilor, vizau reglementarea prețurilor percepute pentru executarea unor lucrări, pentru a preveni concurența neloială dintre meşteri. Astfel, pentru vopsitul în negru a pieii albe se putea percepe cel mult 1-2 denari, contravenția fiind sancționată cu 50 denari; pielea de talpă costa un florin, vopsirea pieii galbene 50 de denari iar tăbăcirea ei, 35 denari.

Odată cu stabilirea prețurilor, breasla reglementa prin statut şi obligațiile meşterului față de client în ceea ce priveşte calitatea executării comenzilor. Astfel, dacă vreun meşter pielar ar fi schimbat pielea dată spre tăbăcire, iar clientul s-ar fi plâns starostelui, amenda era de 3 florini, odată cu obligația de despăgubire integrală[940]. Dacă clientul ar fi reclamat starostelui proasta calitate a comenzii încredințate meşterului, acesta era obligat să plătească 5 denari pentru fiecare piele de dimensiuni mici şi 10 denari pentru pielea de talpă, trebuind să înlocuiască în acelaşi timp paguba produsă. Un mare număr de articole ale pielarilor, cojocarilor şi cizmarilor din Hunedoara, se referă la problemele juridice şi cele de conducere ale activității comune a breslei.

Conducerea breslei. Breasla era condusă de un *staroste* ales de către adunarea generală care îndeplinea funcții de conducere: economice, administrative, juridice şi spirituale. Când erau doi staroşti, unul se numea starostele bătrân iar al doilea, starostele cel tânăr.

Staroştii convocau şi conduceau adunările breslei. Conducerea efectivă o avea *starostele prim* sau *cel bătrân*. Membrii breslei datorau ascultare şi supunere deplină starostelui. Cel care îndrăznea să aibă o atitudine necuviincioasă, să răspundă necuviincios, să înjure sau să nu dea ascultare poruncilor starostelui, era pedepsit cu bani, ceară sau, în caz de recidivă, cu excluderea din breaslă. Staroştii administrau averea breslei provenită din taxele de intrare în breaslă, din cotizațiile membrilor, din amenzi şi din donații.

Cu prilejul alegerii noilor staroşti, cei vechi dădeau socoteală, în fața adunării, de felul cum au administrat averea breslei, predau documentele şi cheile de la ladă, noilor aleşi[941]. Staroştii primeau ucenicii, îi repartizau meşterilor din breaslă şi-i eliberau după împlinirea anilor de ucenicie. Tot ei examinau lucrarea de măiestrie a candidatului de meşter şi primeau pe noii membrii ai breslei. Staroştii mai îndeplineau şi alte funcții gospodăreşti, judecătoreşti şi administrative.

În conducerea breslei, starostele era ajutat şi de către alți dregători, aleşi dintre meşteri între care amintim *părintele calfelor* (*pater sodalium, atyamester*). Acesta avea un rol important, el fiind reprezentantul de încredere al breslelor în cadrul asociațiilor de calfe, având rolul să salveze interesele meşterilor în raport cu calfele.

„Părintele” calfelor este ales tot pe termen de 1 an, dar putea fi reales de mai multe ori, dacă demonstra merite în slujba încredințată. „Părintele” calfelor era ales de către adunarea breslei şi nu de către calfe. El îndruma calfele în toate problemele: economice, sociale şi morale. El căuta de lucru

937 *Ibidem*.
938 *Ibidem.*
939 *Ibidem*, p. 250.
940 *Ibidem*.
941 Ștefan Pascu, *op. cit*., p. 301-304.

calfelor călătoare, iar până când acestea erau plasate, trebuia să le dea adăpost şi mâncare, în schimbul unei sume de bani, care-i era plătită de calfă într-un anumit termen de la începerea lucrului[942].

După „părintele" calfelor urmau ca importanță *meşterii controlori* sau *supraveghetori* (*látómesterek*). Aceştia erau aleşi de adunarea breslei dintre meşterii cu mai multă autoritate, pe timp de un an, dar puteau fi realeşi dacă îşi îndeplineau în chip mulțumitor sarcinile. Ei apar ca funcție numai din secolul al XVI-lea. În ceea ce priveşte funcțiile breslelor româneşti hunedorene, ele cunosc mici modificări după o serie de reglementări referitoare la bresle, apărute la mijlocul secolului al XVIII-lea.

La Hunedoara au mai funcționat şi alte bresle, între care este amintită *breasla măcelarilor* (*meszáros czéh*)[943]. Membrii breslei măcelarilor din Hunedoara erau obligați să aprovizioneze cetatea şi pe stăpân cu carne începând din postul Paştelui până la Sânpetru cu o cantitate zilnică de 14 fonți de carne, la preț de un dinar fontul şi 2 ciosvârte de miel, la prețul de 8 dinari bucata[944]. Carnea livrată peste cantitatea hotărâtă se plătea cu 1,5 dinari fontul. În timpul cât stăpânul cetății era plecat la război, breasla era obligată să-i asigure, pe toată durata campaniei, un măcelar bun[945].

După onorarea obligațiilor față de stăpânul domeniului, meşterii breslei măcelarilor din Hunedoara erau liberi să taie şi să vândă carne în târg. La rândul său, stăpânul îi proteja pe membrii breslei de concurența măcelarilor străini, dregătorii domeniali fiind obligați să vegheze ca niciun măcelar din afara breslei să nu taie şi să nu vândă carne în târg[946]. Meşterii din breasla măcelarilor din Hunedoara țin în arendă şi măcelăria stăpânului. Ei dădeau o arendă anuală de 400 fonți de seu şi 8 piei de vită[947]. Urbariul domeniului cetății Hunedoara, din anii 1681-1682, mai menționează că măcelarilor din Hunedoara li se pretinde, în schimbul respectării privilegiului lor, deci a recunoaşterii statutare a breslei, vânzarea a 24 măji de fier.

Un alt meşteşug important care s-a dezvoltat în oraşul Hunedoara a fost *croitoria*. Numărul meşteşugarilor care se ocupa cu această îndeletnicire a crescut în aşa măsură încât a permis organizarea lor într-o breaslă. *Diploma breslei croitorilor* a fost acordată de către principele Gabriel Bethlen, la 10 mai 1627, la cererea locuitorilor Szabó Demeter şi Szabó Miklos din Hunedoara[948]. Trebuie precizat că potrivit statutului acestei bresle, anii de ucenicie se numesc, din cavalerismul croitorilor, ani-aprozi. În anul 1836 breasla croitorilor din Hunedoara avea să elibereze un certificat unui ucenic din Cernatul de Jos care a lucrat la meşterul croitor Ioan Rațiu din Hunedoara[949].

O altă breaslă care a funcționat la Hunedoara şi Hațeg a fost *breasla unită a țesătorilor*, a cărei diplomă a fost acordată de către principele Mihail Apaffy I la 13 martie 1676[950]. Starostele breslei locuia la Hunedoara, iar vice-starostele la Hațeg. Breslele hunedorene din ramura pielăriei, având începutul practicării meşteşugului încă de prin secolele XV-XVI, dar fiind organizate abia din secolele XVII-XVIII, au avut un rol preponderent pozitiv în viața economică a românilor din Transilvania.

Breslele meşteşugăreşti din oraşul Hațeg. Oraşul Hațeg era cunoscut în perioada medievală ca un târg important în care, alături de comerțul cu cereale şi vite, s-au dezvoltat şi o serie de meşteşuguri. Din conscripțiile adunate de la companiile grănicerilor se observă că în Regimentul I grăniceresc sunt următorii profesionişti: 3 rotari, 1 faur, 12 olari, 5 croitori, 29 cojocari, 3 măsari, 1 lăcătuş, 1 gaetanariu, 40 cizmari, 10 argăsitori (dubălari), 7 pânzari, câțiva morari, 1 legător de cărți etc.[951] Numai în oraşul Hațeg – constata George Barițiu – sunt 20 cojocari şi 29 cizmari, care îşi au corporațiunile privilegiate[952]. Toți ceilalți profesionişti români sunt fără corporațiuni şi de aceea ei sunt considerați numai *cârpaci* şi aceasta nu din cauză că nu au învățat profesiunile în vreun aşa numit *țeh* (*zunft*), ci le-au învățat unii de la alții[953].

942 *Ibidem,* p. 305.
943 Maria Ursuțiu, *Contribuții privind breslele din Hunedoara și Hațeg în secolul al XVII-lea*, în „Sargetia", XX, 1986-1987, p. 232-240.
944 *Ibidem*, p. 231.
945 *Ibidem*.
946 *Ibidem*.
947 *Ibidem*, p. 234.
948 Sóós Antal, *op. cit.*, p. 100-107.
949 Copie după documentul aflat în posesia familiei Cseh din Hunedoara.
950 Sóós Antal, *op. cit.*, p. 100-107.
951 George Barițiu, *Material pentru istoria Regimentului I granițiariu din Transilvania*, p. 18.
952 *Ibidem*.
953 *Ibidem*.

La Hațeg predominau următoarele meşteşuguri: olăritul, cismăritul, cojocăritul şi măcelăritul[954]. Spre deosebire de alte târguri şi oraşe din Transilvania, în care românii erau împiedicați de la învățarea şi exercitarea meşteşugurilor în cadrul breslelor, în Hațeg au luat ființă breslele româneşti, ale cizmarilor şi olarilor.

Statutul breslei cizmarilor şi tăbăcarilor din oraşul Hațeg a fost acordat de către principele Transilvaniei, Mihail Apaffy I, la 13 octombrie 1672[955]. Cererea pentru acordarea Privilegiului sau Statutului breslei cizmarilor şi tăbăcarilor din Hațeg a fost adresată principelui Mihail Apaffy I de către meşterii Gabriel Syirman, Martinus Csismadia, Arbonas Pană, Pervul Timar, Petrus Sidoul, Nyagul Csismadia, Karacson Grama şi Adamus Szabados din oraşul Hațeg, aflat în comitatul Hunedoarei[956].

Dintre familiile celor 8 meşteri al căror nume figurează în privilegiul din 1672, până către sfârşitul secolului al XIX-lea au ajuns doar familiile Timar şi Cizmaş, celelalte s-au stins[957]. Actul este încredințat în mâna lui Martin Cizmarul şi Neagul Cizmarul, al căror simbol de pe lada breslei era o cizmă cu pinteni[958]. Statutul breslei cizmarilor şi tăbăcarilor sau argăsitorilor din oraşul Hațeg stabilea că „nimeni să nu poată lucra cele două profesiuni în opidul Hațeg şi pe teritoriul lui, decât numai cizmarii şi argăsitorii principelui, domnilor, şi acei care sunt membrii țechiului; iar alți privați să poată lucra numai pentru sine şi căsenii săi, dar fără învățăcei şi fără calfe"[959].

Meşterii cizmari şi tăbăcari se vor aduna într-un loc comun şi vor alege un *țehmeşter* şi un *vicețehmeşter*, pe timp de un an care vor conduce breasla (art. 2). Orice cizmar sau tăbăcar care şi-a făcut ucenicia într-un loc cu țeh va fi primit în țeh plătind 12 florini. Dacă nu va putea plăti dintr-o dată, pentru jumătate va fi aşteptat 6 luni şi dacă nici atunci nu va plăti i se va interzice de a mai lucra (art. 4). Meşterii necăsătoriți sunt obligați în termen de 6 luni să se căsătorească, altfel li se interzice de a mai lucra (art. 5). Dacă un meşter încetează din viață, soția poate continua meseria cât timp păstrează numele soțului defunct (art. 6). Dacă o calfă se căsătoreşte cu văduva sau fiica unui meşter, va plăti pentru primirea în țeh suma de 6 florini (art. 7). Aceeaşi sumă o vor plăti şi fiii de meşter la primirea în țeh, dacă şi-au însuşit meşteşugul după regulile țehului (art. 8).

Cizmarul sau tăbăcarul nu va putea primi ucenic pentru mai puțin de 4 ani, dar stăpânul îi poate reduce un sfert de an (art. 10). Ucenicul intrat la stăpân va plăti țehului 1 florin şi patru blide de mâncare şi un *Eimer* de vin. La eliberare va da paharul de tovărăşie, rămânând la stăpânul său până nu va împlini şi această obligație (art. 18). Meşterii şi ucenicii săraci, îmbolnăviți, precum şi calfele bolnave, vor fi îngrijiți de meşterii țehului plătind din ladă toate cheltuielile pentru medic, medicamente şi hrana zilnică (art. 12).

Dacă o calfă lucrează cu cineva care nu este membru în țeh şi va fi prinsă, va fi amendată de meşteri cu 3 florini (art. 17). Calfa care şi-a împlinit termenul de 1 an va fi obligată să execute lucrarea de probă (remec) constând dintr-o pereche de cizme Dali cu pinteni, o pereche de papuci de obiele şi o pereche de cizme cu talpă subțire şi cât timp lucrează la ele trebuie să țină cu mâncare şi băutură pe cei doi meşteri supraveghetori (art. 19). Nimeni nu are voie să aducă în oraş cizme spre vânzare, în afară de mărfuri turceşti, sub pedeapsa de 12 penz (art. 20).

Un alt meşteşug care a luat o dezvoltare deosebită în oraşul Hațeg era *olăritul*. Asupra datei emiterii privilegiului acestei bresle există păreri diferite, din cauza dificultății descifrării datei înscrise pe diplomă. Paul Olteanu scrie că „abia cu greu şi nu cu deplină certitudine se poate citi anul 1713"[960]. La rândul lor P. Stahl şi Paul Petrescu, în studiul privind ceramica smălțuită din Transilvania, menționează anul 1672[961]. Profesorul Beniamin Basa, care a întreprins un amplu studiu bazat pe documente şi alte protocoale ale breslei olarilor din Hațeg, ajunge la concluzia că breasla olarilor a fost înființată prin Diploma acordată de către împăratul Carol al VI-lea la 3 iunie 1730[962].

954 Beniamin Basa, *Breslele meșteșugărești din Hațeg*, p. 381-392.
955 Eugen Pavlescu, *op. cit.*, p. 448-452.
956 *Ibidem*, p. 448.
957 Paul Olteanu, *Schiță monografică a opidului Hațeg*, în „Transilvania", XXIII, nr. 8, 15 august 1892, p. 246-249.
958 Eugel Pavlescu, *op. cit.*, p. 73.
959 Paul Olteanu*, op. cit.,* p. 248.
960 *Ibidem*.
961 P. Stahl, P. Petrescu, *Ceramica smălțuită din Transilvania*, în „Studii și Cercetări de istorie a artei", nr. 1-2, 1956, p. 60.
962 Beniamin Basa, *op. cit.*, p. 382.

Dacă luăm în considerare data înscrisă pe tabla breslei olarilor, anul său de înfiinţare este 1776 (7284). Breasla olarilor din Haţeg era una dintre cele mai importante şi a produs oale roşii, nesmălţuite, în special oale mari, decorate cu brâu alveolar de o factură veche[963]. Şi la olari se numea o comisie de doi meşteri şi atâta „timp cât calfa lucrează trebuie să-i ţie pe cei doi meşteri supraveghetori cu mâncare şi băutură"[964].

La Haţeg s-au mai dezvoltat şi alte meşteşuguri, între care amintim *măcelăritul*. Datele din Urbariul Hunedoarei de la 1681-1682, deşi sumare, vorbesc chiar despre o încercare a măcelarului Sirman Gabriel de a înfiinţa breasla măcelarilor din Haţeg. El înaintează o cerere stăpânului domeniului şi cetăţii Hunedoara, Emeric Tökölyi, pe care acesta scrie următoarea rezoluţie: „cum au trăit fără act de breaslă până acum, să trăiască şi de acum înainte, respectând vechiul obicei"[965].

Conform unei depoziţii a judelui şi juraţilor târgului Haţeg, din 27 noiembrie 1699, în care sunt descrise abuzurile unor mici nobili care şi-au aşezat jelerii pe sesiile pustii şi care se sustrăgeau de la taxele ce reveneau stăpânului domeniului Hunedoara şi oraşului Haţeg, foarte mulţi dintre cei stabiliţi aici practicau diferite meserii.

Aceştia s-au aşezat sub diverse titluri: taxalist, nou venit, iobag şi mai ales sub cel de jeler meseriaş sau negustor. Documentul comunică plângerea târgoveţilor că mai mulţi locuitori s-au scutit de dările, taxele, contribuţiile, slujbele, atât de cele datorate târgului cât şi de cele datorate stăpânului, ca jeleri ai preoţilor sau sub alte titluri[966]. „Într-adevăr predicatorul reformat din Haţeg avea 19 jeleri scutiţi. Printre aceştia, Ioan Tăbăcarul (Timar), face parte din breasla tăbăcarilor. Dumitru Suciu (Szocs) este cojocar, orăşean (*civilis ember*) taxalist de aici. Gheorghe Suciu (Szocs) numai acum s-a rupt de oraş şi s-a făcut jeler al preotului"[967].

Dintre cei 47 de jeleri aşezaţi, 12 sunt meşteri breslaşi, alţi 7 practică diverse meserii, iar 10 sunt negustori[968]. Între meşterii breslaşi sunt: 2 ţesători (Dumitru şi Vasile Ţesătoru), 2 olari (Ioan Olar şi Ioan Margita), 11 cizmari (Mihai Stănăcuţ, Ioan Porcoci, Ioan Cizmaru, Mihai Laţcu, Drăgus Cizmaru, Ioan Cizmaru, Constantin Ardelean, Mihai Buna, Petru Cizmaru şi Gheorghe Cizmaru)[969]. Cei 7 meşteşugari sunt: 2 croitori, Paul şi Stoica Croitoru, 1 cojocar, Dumitru Cojocar, 1 curelar, Petru Bodo, 1 piuar, Grigore Banyas, 1 străiţar, Ioan Străiţar şi 1 săpunar, Ieremia Săpunaru[970]. Între cei 10 negustori aşezaţi în oraşul Haţeg, în anul 1699, amintim pe: Dragomir Muntean, Dragotă M., Ivaşcu M., Voicu M., Velicico Sârb, Dumitru Sârb, Cayan Sârb, Borca Petru şi Panga Grecul[971]. Ei practicau un comerţ mixt, doar Dragomir Muntean e „specializat" pe cărnuri, slănini şi peşte. Ivaşcu şi Petru Borca vindeau şi băuturi, iar Cazan Sârb făcea negoţ cu peşte şi cărnuri[972].

„Toţi aceştia nu contribuie şi nici nu slujesc stăpânului, nici nu dau porţie sau dare cu oraşul"[973], continua plângerea târgoveţilor din Haţeg, potrivit documentului din 27 noiembrie 1699. Din enumerarea numelor acestor meşteşugari şi negustori se poate vedea clar că ei sunt majoritatea români. De asemenea se poate deduce faptul că alături de meşterii breslaşi din domeniul pielăriei, cismăritului şi olăritului la Haţeg mai activau meşteri breslaşi în meseriile de ţesători, cizmari, olari, ceea ce însemna că ei au sosit dintr-un oraş unde existau bresle. Dar tot documentul din 1699 ne mai demonstrează că în oraşul Haţeg se mai practicau şi alte meserii, între care amintim croitorii, cojocarii, curelarii, piuarii, străiţarii şi săpunarii.

O altă breaslă care a funcţionat în oraşul Haţeg a fost *breasla unită a ţesătorilor* din Hunedoara şi Haţeg care cuprindea ţesătorii din acest oraş, conduşi de vice-starostele breslei care locuia aici.

După militarizarea opidului Haţeg, în urma înfiinţării regimentelor de graniţă (1764), s-a impus învăţarea şi extinderea practicării meseriilor în rândul grănicerilor. Profesiunile de predilecţie ale românilor haţegani, pe lângă comerţ, sunt: *păpucăritul, ciobotăria, cojocăria, olăritul, lemnăritul sau*

---

963 *Ibidem*.
964 Eugen Pavlescu, *op. cit*., p. 155.
965 *Urbariul din 1681-1682*, copie după originalul de la Arhivele din Cluj-Napoca, f. 452.
966 David Prodan, *Iobăgia în Transilvania în sec. XVII*, I, p. 65.
967 *Ibidem*.
968 Maria Ursuţiu, *op. cit*., p. 234.
969 *Ibidem*, p. 235.
970 *Ibidem*.
971 *Ibidem*.
972 *Ibidem*.
973 David Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul XVII*, I, p. 65.

bărdăşitul, rotăria, tălpăritul şi *negustoria de vite*[974]. Germanii şi ungurii practicau alte profesiuni, între care amintim: *măcelăritul, curelăria, lăcătăria, săpunăria, măsăritul, făurăritul, croitoria, turtăritul, brutăria* şi *puşcăşitul*[975]. În secolul al XVIII-lea sistemului de breaslă îi este caracteristică zona relativ închisă. Dar începe tot mai mult să acționeze concurența negustorilor care transportau produse industriale finite. Aceşti negustori au devenit concurenții cei mai primejdioşi nu numai la iarmaroace, ci şi la târgurile orăşeneşti săptămânale.

Breslele meşteşugăreşti din oraşul Deva. Cea mai puternică breaslă care a existat în oraşul Deva era *Breasla unită a cizmarilor şi tăbăcarilor*. Diploma acordată la 7 iunie 1720 constituie o reînnoire a unor statute mai vechi. După relatările mai multor foşti membri ai breslei, statutul acestei bresle a fost împrumutat de la breasla cizmarilor din Hunedoara înființată în anul 1635[976]. Luând ca model Statutul breslei cizmarilor din Hunedoara, însemna că această breaslă fusese înființată cel mai târziu la mijlocul secolului al XVIII-lea.

Foto 68 – Tabla breslei cizmarilor şi tăbăcarilor din Deva

Diploma breslei unite a cizmarilor şi tăbăcarilor din Deva, după copiere, a fost trimisă spre aprobare adunării comitatului Hunedoara, care s-a desfăşurat, în septembrie 1721, la Băcia, şi apoi înmânată conducerii breslei[977]. Diploma a fost scrisă pe 11 pagini şi legată în piele, având pe copertă imaginea vulturului bicefal. Colile sunt prinse cu şnur de mătase colorat, având atârnată pecetea imperială[978]. Textul diplomei cuprinde 19 articole care reglementau întreaga activitate a breslei care funcționa pe teritoriul oraşului Deva. Întrucât a fost cea mai importantă breaslă care a activat în capitala comitatului Hunedoara vom reda statutul ei în traducere[979]:

> „Noi, Carol III, (…) aducem la cunoştință tuturor (…) că Bacate Petru prim maistru şi Hiez Mihaly maistru locuitor în oraşul Deva, în numele lor propriu, precum şi în numele membrilor breslei existente, a cizmarilor şi tăbăcarilor din Deva, comitatul Hunedoara, ne-au înaintat unele reguli şi paragrafe, într-a căror folosire paşnică atât ei cât şi înaintaşii lor au avut drepturi: pierzând scrisoarea lor de breaslă din cauza vremurilor vitrege, se văd lipsiți de aceste drepturi.

974 Paul Olteanu, *op. cit*., p. 248.
975 *Ibidem.*
976 Ion Lungu, Vasile Radu, Beniamin Bassa, Ion Raica, Mircea Valea, *op. cit*., p. 74.
977 *Ibidem*.
978 *Ibidem*.
979 *Ibidem,* p. 75-78.

Roagă deci Înălțimea Voastră în mod foarte supus să cuprindem drepturile şi privilegiile lor în această scrisoare, aceste drepturi servind binele public; ca urmare noi scriem aceste drepturi în această scrisoare a noastră, le dăm aceste drepturi şi pentru toți urmaşii lor pentru vecie, în baza autorității noastre imperiale şi regale, le întărim, aprobăm şi publicăm. Înțelesul acestor reguli şi paragrafe este următorul:

1. În oraşul nostru nimeni, maistru străin, în nici un fel, sub nici un pretext nu va putea exercita meseria de cizmar sau tăbăcar, sub pericolul unei amenzi de 6 fiorini. Executarea sumei cade în sarcina funcționarilor județului, care vor reține ⅔, iar o treime vor preda breslei. Totuşi dacă cineva devine membru al oraşului prin moştenire sau cumpărare, el singur, fără calfă sau ucenic, poate munci el personal, pentru el şi familie şi membrii casei, dar dacă ține calfă şi va fi surprins de maiştrii, va plăti 3 fiorini.
2. Maiştrii cizmari se vor întruni la un loc, vor alege un maistru principal de breaslă, dintre cizmari şi un vice-maistru, care conduc timp de un an treburile breslei, păzesc interesele lor şi controlează respectarea articolelor scrise şi în cazurile de nevoie, prin purtarea tablei, convoacă membrii în casa breslei.
3. Maiştrii breslei, ca membrii breslaşi, vor avea drept de judecători între aceştia în cazurile ivite din certuri, executări de lucrări şi vor putea executa amenzi până la 2 fiorini, pot întâmpina apelurile, pot cita în fața maiştrilor breslei, pe cei dinafara breslei pentru controverse de lucrări, iar în cazul când sumele judecate întrec 2 fiorini, vor permite continuarea proceselor în fața judecății.
4. Toți cizmarii care au învățat meseria de breslaşi au terminat anii de ucenicie, au o purtare cinstită, pot fi primiți în breaslă, plătind la început suma de 12 fiorini, iar dacă nu au această sumă, vor putea amâna plata jumătății de sumă timp de jumătate de an; dacă nu vor achita nici după această amânare suma întreagă, vor fi opriți de la practicarea meseriei, sau vor achita imediat suma de 12 fiorini.
5. Maistrul singur, dacă nu a avut încă soție, de la data intrării în breaslă, în timp de o jumătate de an trebuie să se căsătorească, iar în caz contrar va fi oprit de la exercitarea meseriei.
6. Dacă moare un maistru din breaslă, văduva lui până poartă numele răposatului, va putea să mențină meseria.
7. Dacă o calfă de undeva se căsătoreşte cu văduva unui maistru din breaslă sau cu fiica unuia, va fi primit în breaslă plătind numai 6 fiorini.
8. Fiii maiştrilor breslaşi, dacă au învățat meserie după prescripțiile breslei, vor putea fi primiți în breaslă plătind numai 6 fiorini.
9. Ucenicii cizmari nu vor fi primiți în ucenicie pe termen mai mic de patru ani. De aici poate fi redus maximum un sfert de an. La primire va achita breslei suma de 1 fiorin.
10. Un maistru nu va putea ține mai mult de două calfe, precum şi doi ucenici. Calfa de cizmar va avea simbria săptămânală de 40 de bani. Când calfa vrea să-şi părăsească stăpânul trebuie să comunice cu două săptămâni înainte şi chiar forțat, trebuie să muncească încă cele două săptămâni. Calfa care nu a învățat în loc breslaş sau a învățat acolo, dar a muncit în afară de breaslă, va putea intra calfă numai după ce va munci două săptămâni.
11. Când moare vreun maistru din breaslă sau vreun membru al familiei sale, pentru săparea gropii şi pentru pomană, în cazul că nu au posibilitate cei din familie, atunci din banii breslei se vor da douăzeci şi cinci de fiorini şi pentru înmormântare maiştrii vor purta tabla şi

fiecare maistru sau un reprezentant al său va participa la înmormântare.

12. Breasla va avea grijă de maiştrii săraci şi bolnavi, precum şi de ucenici şi calfe bolnavi, maiştrii vor avea grijă ca ei să aibă îngrijire, medici, medicamente, mâncare zilnică şi toate cele necesare.
13. Când maiştrii sunt convocați prin purtarea tablei şi nu se prezintă, maiştrii breslei vor încasa de la ei 12 bani şi dacă tabla se depune la casa vreunui maistru fără să fie trimisă mai departe pentru fiecare în parte se vor aplica amenzi de câte opt bani.
14. Dacă în oraş sau în casa sa cineva va lucra lucru de cizmărie (în afară de cei ce fac asemenea lucru ca slugi angajați la stăpâni nobili) şi va fi prins asupra faptei, vor fi amendați cu 6 fiorini, iar cei ce vor fi în case de nobili, domnii ofițeri ai ordinei îi vor prinde şi amenda cu câte 4 fiorini, oprind 2 fiorini, iar 2 vor fi depuşi în casa breslei.
15. Ucenicii care nu au învățat meseria la domnii nobili, nici la cizmarii breslaşi, ci şi-au terminat ucenicia în orice alt loc, nu vor fi angajați de maiştrii breslaşi decât dacă vor dovedi că au plecat din locul uceniciei după termenul legal şi cu învoirea maistrului.
16. În judecățile legale, împricinații care câştigă cauza vor primi numai o treime din amenzi sau despăgubiri, două treimi din rest se împart la maiştrii breslei, o parte este a breslei; pentru ştampilă se vor plăti 2 bani, pentru curățenie la fel 2 bani şi cei 12 bani din art. 13 se împart egal la maiştrii breslei, pentru care, dacă maistrul breslei merge la casele părților, poate încasa dublu de pe împricinat, iar dacă maistrul locuieşte în casă nobilă, execuția se face în oraş; de asemenea, când maistrul este nobil şi casa e nobilă, iar dacă casa nu este nobilă vor merge acolo şi vor încasa suma ce se va depune la breaslă.
17. Dacă din altă parte se aduc aici lucrări de cizmărie, fără cunoştința maiştrilor breslei, şi contrar voinței lor, trei zile nimeni nu va putea cumpăra din această marfă, iar dacă vreun membru al breslei contravine, va fi amendat de maistrul breslei cu 12 fiorini, iar dacă vânzătorul este din administrație, atunci ofițerii județului vor încasa de pe el suma de 12 fiorini.
18. Dacă o calfă calificată va coopera cu nebreslaşi sau meseriaşi slugi angajați, şi va fi prins, maiştrii îl vor amenda cu 3 fiorini, banii se vor adăuga la banii breslei.
19. Nimeni nu are voie să aducă în oraş, lucrări de cizmărie, cu excepția celor turceşti, pentru vânzare, pedeapsa fiind de 12 fiorini, în afară de ocazia târgurilor. Cei ce vor fi găsiți cu astfel de marfă, marfa va fi confiscată în folosul breslei şi vor fi amendați cu 12 fiorini”.

Întrucât reînnoirea privilegiului acestei bresle nu cuprindea nicio prevedere referitoare la „masa de tovărăşie”, în acelaşi an 1722 a mai fost adoptată următoarea hotărâre[980]:

1. „Când un maistru din alte părți vine în oraşul nostru şi vrea să intre în breasla noastră, având scrisori bune de recomandare şi se constată a fi meseriaş bun, nu va putea intra în breaslă până nu dă breslei o masă întreagă constând din 30 vedre de vin, 60 pâini, 40 tăvi de mâncare, şi va achita 12 forinți; dând acestea va putea intra în breaslă, altfel nu.
2. Dacă dintre noi moare vreun maistru care a fost în breaslă, iar văduva se va mărita cu un maistru străin, care se va muta în casă, pe acel maistru nu-l primim în breaslă până nu va da jumătate masă pentru breaslă, constând din 15 vedre de vin, 30 pâini albe, 20 tăvi de mâncare şi 6 forinți. De

980 *Ibidem*, p. 79.

asemenea, când vrea să se căsătorească cu fiica vreunui maistru dintre noi şi vrea să intre în breaslă este dator să dea breslei jumătate masă.

3. Dacă fiul vreunui maistru dintre noi ar vrea să înveţe meseria şi să intre în breaslă acela este dator a da breslei o jumătate masă şi 6 fiorini, altfel nu va putea intra.
4. În cazul că fiul unui maistru dintre noi se căsătoreşte cu fiica unui maistru tot dintre noi, nu va da nimic, însă este dator să-i omenească cu o cinste bună pe bătrânii breslei sau pe juraţi".

Doi ani mai târziu, în 1724, conducerea breslei din Deva adaugă noi articole care aveau rolul de a proteja şi apăra sistemul de breaslă. Hotărârile adoptate în anul 1724 se concretizează în 3 noi articole:

1. „Când un tânăr străin vrea să intre în meseria de cizmar sau tăbăcar, este dator a da breslei 12 pâini, 2 vedre de vin,12 tăvi de mâncare. Iar după ce şi-a trecut timpul servit în mod cinstit, este dator a da o tavă cu mâncare, 12 pâini, 4 vedre de vin.
2. Dacă doreşte carte de meserie de la breaslă este dator să dea 1 fiorin pentru carte ştampilată.
3. Maistrul care-şi va da fiul la meserie de ucenic cizmar sau tăbăcar, va da 50 bani, 6 pâini, 6 tăvi de mâncare, 1 vadră de vin. Iar după ce a terminat cu cinste serviciul şi iese din ucenicie va da iarăşi 50 bani, 2 vedre de vin, 6 tăvi de mâncare. Fiul maistrului de breaslă să nu fecioarească. Dacă cineva dintre maiştrii va ignora punctele şi hotărârile de mai sus, este dator în primul rând să depună la breaslă 24 fiorini"[981].

Sistemului de breaslă, în general, îi este caracteristică zona relativ închisă, restrânsă a pieţei, avându-şi limitele sale până la o depărtare de la 1 la 6 mile, în cazul Hunedoarei. Prin întărirea breslelor în condiţiile predominării relaţiilor feudale, se va împiedica dezvoltarea unei producţii cu caracter manufacturier. În secolul al XVIII-lea concurenţa se înăspreşte chiar şi în cazul târgurilor, negustorii aducând pe piaţă tot mai multe produse manufacturiere finite.

ACTIVITATEA BRESLELOR HUNEDORENE ÎN PERIOADA 1741-1848

Istoria breslelor hunedorene din secolele XVIII-XIX a fost puţin studiată, deşi ele şi în această perioadă constituie verigi importante ale producţiei de mărfuri din Transilvania. Instituţionalizarea târzie a vieţii meşteşugăreşti hunedorene, cu excepţia Orăştiei, obţinerea de privilegii de la principii Transilvaniei, iar după intrarea acestei provincii sub stăpânirea Imperiului Habsburgic, de la împăraţii Austriei, au avut menirea de a oferi un mediu favorabil dezvoltării meşteşugurilor.

Ca urmare a vechilor privilegii medievale, oraşele se bucurau de o largă autonomie (cazul Orăştiei şi Haţegului) în ce priveşte administraţia lor internă, conducerea fiind deţinută de un mic număr de cetăţeni bogaţi, încadraţi în asociaţii negustoreşti şi în bresle meşteşugăreşti. Pentru a-şi păstra situaţia de care se bucurau, ei au oprit, o lungă perioadă de timp, intrarea în oraşe a mai multor categorii de locuitori. Meşterii breslaşi, prin menţinerea monopolului exercitării meseriilor, împiedecau dezvoltarea aşezărilor urbane[982].

Dacă în condiţiile societăţii medievale şi a dominaţiei economiei naturale, breslele au constituit un factor de progres în creşterea producţiei de mărfuri, la sfârşitul acestei perioade ele devin o frână în calea dezvoltării societăţii[983]. Pentru a elimina concurenţa internă, meşterii bogaţi din fruntea breslelor au stabilit taxe prohibitive de intrare în bresle, în afară de alte multe obligaţii, înlesnind, însă, pe toate căile, pătrunderea membrilor familiilor lor. În felul acesta, breslele au început să devină, treptat, corporaţii închise, exclusiviste[984]. Dar politica breslelor lovea, într-o oarecare măsură, şi în interesele nobilimii

981 *Ibidem*, p. 80.

982 Bujor Surdu, *Liniile dezvoltării social-economice a Transilvaniei în secolul al XVIII-lea, până la răscoala lui Horea*, în „AIIC", vol. III, 1960, p. 138.

983 *Ibidem.*

984 *Ibidem*.

feudale şi ale statului mercantilist habsburgic. Ca urmare, se încearcă desființarea prin lege a autonomiei breslelor meşteşugăreşti[985].

Prima intervenție de acest fel are loc în anul 1715, când Dieta Ungariei autorizează comitatele să stăvilească abuzurile breslelor în privința primirii de noi membri, reducând în acest scop taxa de înscriere de la 200-300 florini, la 30 florini. Totodată se impunea şi primirea de noi categorii breslaşe[986]. Nobilimea urmărea sporirea numărului meseriaşilor, pentru ca în felul acesta să scadă prețul la produsele de care avea nevoie, în timp ce meşterii breslaşi încercau să monopolizeze producția numai în folosul lor[987].

În conformitate cu hotărârile Dietei Transilvaniei, locuitorii oraşelor care exercitau meşteşuguri pe seama nobilimii nu puteau fi împiedicați să lucreze, chiar dacă nu erau încadrați în bresle. Deoarece breslele căutau să eludeze hotărârile legale, s-a revenit din nou asupra acestor dispoziții, în anul 1729, impunându-se controlul direct asupra breslelor prin intermediul unor comisari numiți de consiliile orăşeneşti[988].

O altă reglementare a activității breslelor o constituie prevederile Edictului imperial din anul 1741[989]. Un alt Edict imperial, cel din 2 ianuarie 1774, ordona obligativitatea intrării tuturor meşterilor în breslele existente, neputând rămâne în afară, lucrând pe răspundere proprie, decât acei meşteri care ar fi primit o autorizație specială de la guvern[990]. În anul 1761 s-a dat chiar un ordin general, prin care toate statutele breslelor trebuiau adunate şi înaintate comitatelor, urmând să se facă unificarea lor pe alte baze. În Principatul Transilvaniei, cele dintâi măsuri contra monopolizării producției de către bresle au fost luate în 1769, dar din cauza rezistenței celor interesați, dispozițiile legale n-au putut fi aplicate şi ca urmare a trebuit să fie repetate şi în anii 1771 şi 1775, însă tot fără rezultate[991]. Sub Iosif al II-lea au fost încercate şi în domeniul breslelor meşteşugăreşti unele reforme mai profunde. La început s-a încercat să se înlăture din structura şi organizarea breslelor elementele care erau în contradicție vădită cu necesitățile producției. În anul 1783 s-au luat unele măsuri care prevedeau o educație mai bună a ucenicilor[992]. Un decret din anul 1785 proclama libertatea industriei şi a meşteşugurilor, îngăduind oricui exercitarea lor fără nicio restricție. Acest decret nu excludea existența breslelor, care au continuat să funcționeze[993]. Guvernul chiar a ținut să precizeze că nu s-a urmărit desființarea lor, ci doar înlăturarea abuzurilor şi a privilegiilor, prin intermediul cărora membrii breslei împiedecau pe alții să învețe meşteşugul ori să intre în breasla lor.

Spre sfârşitul vieții sale, Iosif al II-lea s-a văzut silit să retragă şi această reformă, împreună cu cele mai multe din înnoirile pe care le încercase. Breslele din Transilvania au continuat să funcționeze, fără modificări esențiale în cadrul statutelor, până la revoluția din 1848-1849.

Alte două edicte generale sunt date în anul 1774 şi 1795, primul referindu-se la urcarea taxelor de intrare în breaslă şi a gloabelor, iar cel de-al doilea stabilind ucenicia la o durată de trei ani, cu o probă de ucenic, la care, dacă nu se reuşea, se fixa o nouă perioadă de învățătură, cu o nouă examinare. În acelaşi timp, durata stagiului de calfă, până la primirea probei de meşter, se reduce de la doi ani la un an[994]. Între anii 1807 şi 1838, obligația *bulduitului* sau *vanderlaşului*, cum numeau românii perioada de călătorie a calfelor, face obiectul a trei edicte imperiale. Conform articolului 27 al edictului din 1807, călătoria e prescrisă ca indispensabilă obținerii titlului de meşter[995]. Edictul din anul 1816, ținând seama de scumpirea vieții, de sărăcia tineretului meşteşugăresc şi de greutățile împlinirii acestei obligații, o suspendă, pentru ca la 15 octombrie 1838, prin ordinul guvernului, să redevină obligatorie[996].

Dovada călătoriei se făcea cu *Wanderbuchul* care servea şi drept carte de călătorie şi de paşaport. El avea forma unui carnet de circa 80 de pagini, pe primele pagini fiind înscrise datele de stare civilă, meşteşugărească, cu semnalmentele proprietarului, precum şi un extras din edicte, în limba germană,

985 *Ibidem*.
986 *Ibidem*, p. 138-139.
987 *Ibidem*, p. 139.
988 *Ibidem.*
989 Eugen Pavlescu*, op. cit.*, p. 137-290.
990 *Ibidem*, p. 129.
991 Bujor Surdu, *op. cit*. p. 139.
992 *Istoria României*, III, p. 804.
993 *Ibidem*.
994 Eugen Pavlescu, *op. cit*., p. 129.
995 *Ibidem*.
996 *Ibidem*, p. 129-130.

restul foilor fiind albe, spre a se completa cu vizele de sosire şi de plecare, puse de autorităţile poliţieneşti, şi cu acelea privind durata muncii şi uneori şi cu aprecieri asupra persoanei, scrise şi semnate de meşteri sau ţehuri[997].

În colecţiile Muzeului din Deva se păstrează două cărţi de călătorie ale unor calfe care au călătorit pentru învăţarea meseriei la meşteri. Cartea de peregrinare a fost eliberată pe baza decretului din 24 februarie 1827. În ea sunt înscrise datele personale ale calfei care pleacă în călătorie: Rátz Ferencz, născut în Bărăbanţ, comitatul Alba Inferioară, în etate de 22 ani, cu domiciliul în Alba Iulia, necăsătorit, de meserie, cojocar de culoare albă, de religie reformată[998]. Apoi sunt menţionate semnele personale ale tânărului: statura (îndesat), obrazul (lunguieţ), părul (castaniu), ochii (negri), nasul (normal), gura (normală), semne personale (un neg între cei doi ochi), iscălitura de mână (ss Rátz Ferencz)[999].

În continuare „sunt rugate toate autorităţile din ţară şi din străinătate ca să permită prezentatorului acestei cărţi, ca să poată lucra fără obstrucţii şi să fie faţă de el cu intenţii de ajutorare"[1000]. Semnează judele primar al oraşului Alba Iulia, Keszkés Jozsef, 30 septembrie 1830. Este tipărit apoi un extras în 7 puncte din dispoziţia 1.238 din 29 martie 1829, completare la cea din 3 decembrie 1828, în care se prezintă obligaţii ale patronilor şi calfei călătoare.

După extras, starostele breslei şi autorităţile oraşului Alba Iulia întăresc prin semnătură şi sigiliu datele privind învăţarea meseriei de către calfă: „Mai jos subscrisul depun mărturie certă despre faptul că tânărul Rátz Ferencz, născut în Bărăbanţ - Alba Iulia, şi-a împlinit cei cinci ani de ucenicie, în meseria de cojocar, la patronul cojocar Török István din Alba Iulia, devenind calfă, a mai lucrat tot la acesta un an şi şase luni, în care timp tânărul calfă s-a purtat cinstit, cu blândeţe şi cumpătat, despre care dau în mod sincer adeverirea respectivă"[1001]. Semnează Szatmary Samuel, perceptorul comitatului Alba de Jos şi Vajda Mihaly, starostele breslei. În finalul însemnărilor din carte sunt înscrise referinţele meşterului cojocar din Sibiu: „Calfa călătoare s-a prezentat la domnul Wolff Stephan, unde a lucrat cinstit şi sârguincios şase luni. Aceasta o declar eu Stephan Wolff, meşter cojocar, Sibiu la 16 noiembrie 1830"[1002].

La edictele din secolul al XVIII-lea se adaugă o serie de ordonanţe ale ţehului care reglementează diferite aspecte locale ale activităţii lor. O hotărâre din anul 1810, luată de conducerea breslei cizmarilor şi tăbăcarilor din Deva, prevedea că dacă cineva vrea să devină breslaş să dea 30 florini şi să prezinte lucrarea de probă[1003]. Dar nici Curtea din Viena nu a urmărit cu perseverenţă dizolvarea breslelor tocmai pentru faptul că ele reprezentau o frână în calea dezvoltării industriei manufacturiere din Transilvania. Cercurile conducătoare nobiliare nu erau nici ele interesate deocamdată în dizolvarea sistemului de breaslă, încă în vigoare. De fapt nu se urmărea altceva decât aplicarea unor reforme menite să înlesnească într-o oarecare măsură producţia în condiţiile politicii absolutismului luminat[1004].

În anul 1779 are loc o încălcare a statutului breslei cojocarilor din Hunedoara de către meşterii Suciu Ioan şi Suciu Nicolae, care au fost convocaţi în faţa meşterilor breslei unde şi-au recunoscut vina fiind pedepsiţi cu 1 florin amendă şi câte o vadră de vin[1005]. Majoritatea membrilor breslei cojocarilor din Hunedoara s-au întâlnit la locuinţa lui Pop George, din strada Morii, unde au fost chemaţi cei doi meşteri care au încălcat statutul breslei.

Breasla cojocarilor era reprezentată prin Popa Andrei, starostele breslei, Gusuba Petru, meşter supraveghetor, Albul alias Boer Gheorghe, decan şi nu mai puţin bătrânii breslei; Albul alias Boer Ioan, Ardelean Mihai şi Firin alias Suciu Petru cu ceilalţi meşteri bătrâni şi tineri, împreună cu calfele lor, excluzând pe Solymosi Ianko, ca unul care a greşit în ceea ce priveşte privilegiul acestei bresle împotriva *tata meşterului*[1006]. Au fost chemaţi în faţa lor meşterii care au încălcat statutul, Suciu Ioan şi Suciu Petru, care şi-au recunoscut vina şi s-au adresat şi în scris către breaslă cerând să-i ierte[1007].

997 *Ibidem*, p. 151.
998 Muzeul Civilizaţiei Dacice şi Romane Deva, *Colecţia de istorie modernă*.
999 *Ibidem*.
1000 *Ibidem*.
1001 *Ibidem*.
1002 *Ibidem*.
1003 Ion Lungu, Vasile Radu, Beniamin Bassa, Ion Raica, Mircea Valea, *op. cit*., p. 80.
1004 Bujor Surdu, *op. cit*., p. 139.
1005 Muzeul Castelul Corvinilor Hunedoara, Fond *bresle*.
1006 *Ibidem*.
1007 *Ibidem*.

Pentru a se evita în viitor asemenea încălcări ale statutului breslei s-a hotărât „să nu mai poată practica meşteşugul cojocăritului nici cei care au greşit, nici alți oameni din afara breslei, dar dacă-i din breaslă să fie dat afară iar dacă-i din afară să plătească 12 florini"[1008]. Numai cei din breaslă au voie să aducă piei de miel argăsite şi neargăsite, piei de dihor, de lup şi de urs, precum şi bucăți de piele pentru căptuşeală la cojoace mai uşurele. Despre acest lucru emitem acest act scris de noi, întărit cu pecetea noastră, ca document şi pentru viitor[1009].

La Orăştie, în încercarea de a consolida producția şi mai ales de a asigura un control mai riguros asupra ucenicilor şi a calfelor, 4 bresle din oraş: tâmplarii, lăcătuşii, puşcaşii şi pintenarii se asociază într-o singură breaslă, obținând privilegiul funcționării acesteia din partea împăratului Francisc al II-lea în anul 1802[1010].

Statutul obținut apăra producția meşteşugărească de tip feudal, prin numeroase măsuri de constrângere breslaşe, între care trebuie amintite: împiedicarea migrării meşterilor breslaşi, limitarea numărului calfelor şi ucenicilor, onorarea comenzilor, reglementarea comportării în cadrul breslei şi în afara ei etc.[1011] Pentru a deveni membru al breslei trebuia parcurs stadiul de ucenic şi calfă. În statutul din 1802 numărul articolelor referitoare la ucenici este de numai 4 din cele 54, dintre care ultimele două au valoare de ordin general.

Ucenicia. Printre condițiile de primire a tinerilor la ucenicie amintim:

- să fie băiat, fetele fiind excluse de la practicarea vreunei meserii în cadrul breslei;
- să fie născut dintr-o căsătorie legitimă şi să posede certificat de naştere;
- să fie botezat, dar nu se preciza o religie anume a tânărului, acesta putea fi de orice religie şi națiune, prin urmare breasla era deschisă şi tinerilor de naționalitate română[1012].

Tânărul care nu era fiu de meşter trebuia să aleagă un meşter la care să facă un timp de probă de 4 săptămâni şi, dacă se dovedea apt pentru meseria aleasă, era prezentat în adunarea breslei. Pentru convocarea breslei, tânărul urma să plătească 1 florin renan, iar taxele de primire ca ucenic, atât pentru fiii de meşteri cât şi pentru străini, se fixau la 3 florini renani; la aceeaşi adunare tânărul trebuia să mai prezinte şi doi chezaşi, care să garanteze pentru el pe timpul cât era ucenic[1013].

Perioada de ucenicie varia în funcție de averea şi situația materială a tânărului candidat; dacă meşterul care l-a angajat suporta cheltuielile de primire şi eliberare din breaslă, îl îmbrăca pe timpul uceniciei, tânărul era dator să învețe 4 ani[1014]. Dacă toate cheltuielile erau suportate de către părinții ucenicului, timpul de învățătură se reduce la 3 ani[1015]. În privința fiilor de meşteri nu se stabileşte un număr precis de ani. Ei puteau fi eliberați şi înainte de împlinirea celor 3 ani, după 1 sau 2 ani, cu condiția să execute lucrarea de ucenicie fără greşeală şi să prezinte din partea meşterului un certificat de hărnicie şi bună purtare[1016].

Din cauza numeroaselor abuzuri şi umilințe la care erau supuşi, deseori ucenicii fugeau de la stăpânii lor. În astfel de cazuri statutul prevedea o serie de măsuri: astfel, dacă un ucenic fugea de la stăpânul său, trebuia prins şi adus înapoi, iar cazul său trebuia dezbătut în fața adunării breslei. Aici, dacă ucenicul nu poate dovedi plângerea sa, el urma să fie pedepsit şi înapoiat meşterului său.

În cazul că ucenicul nu vrea să se întoarcă sau vrea să renunțe la meserie, el urma să plătească meşterului toate cheltuielile. Statutul prevedea pedepsirea meşterului dacă ucenicul avea dreptatea de partea sa, iar tânărul urma să fie dat altui meşter[1017]. La terminarea anilor de ucenicie, tânărul depunea suma de 1 florin pentru adunarea breslei, urmând să fie eliberat într-un cadru festiv din ucenicie. În acest cadru festiv, i se înmâna un certificat care îi permitea să se angajeze calfă.

Calfa. După eliberarea din ucenicie, tânărul achita suma de 6 florini şi era primit în breaslă ca şi calfă. Calfa trebuia să lucreze încă un an în cadrul breslei, după care era obligată să efectueze 3 ani de

[1008] *Ibidem*.
[1009] Muzeul Castelul Corvinilor Hunedoara, Fond *bresle.*
[1010] Anton E. Dörner, *op. cit.*, p. 365-371.
[1011] *Ibidem*, p. 366.
[1012] *Ibidem*.
[1013] *Ibidem*.
[1014] *Ibidem*.
[1015] *Ibidem*.
[1016] *Ibidem*.
[1017] *Ibidem*, p. 367.

călătorie în oraşele unde meşteşugul era mai dezvoltat. Ajunsă într-un alt oraş, calfa trebuia să se prezinte la părintele calfelor, care contra sumei de 1 creițar, îi oferea găzduire. În caz contrar, statutul prevedea o pedeapsă de 1 florin[1018].

În casa părintelui calfelor, calfa se legitima şi prezenta scrisoarea de eliberare care, după verificare, era depusă în lada breslei până când aceasta părăsea oraşul. Dacă nu poseda hârtiile necesare sau le pierdea pe drum, tânărul era obligat ca în cel mult patru săptămâni să facă rost de ele şi să le predea părintelui calfelor, în caz contrar, el era denunțat la magistratul oraşului[1019].

Părintele calfelor dispunea de o tablă pe care erau trecute numele meşterilor care aveau nevoie de calfe. Dacă în oraşul respectiv nu era nevoie de calfe, tânărul trebuia ca în cel mult 3 zile să-şi continue călătoria, după ce a primit din partea breslei şi calfelor suma de 30 creițari, drept bani de călătorie. Sub niciun motiv nu avea voie să stea peste cele trei zile, să încerce să lucreze pe cont propriu sau să se angajeze la vreun „cârpaci" care nu are permis de a ține calfe[1020]. Cei care erau prinşi în serviciul unui *cârpaci*, nu numai că erau pedepsiți, dar timpul petrecut la aceştia nu se socotea în perioada de călătorie.

După terminarea perioadei de călătorie, calfa revenea la Orăştie, unde era obligată să lucreze timp de o jumătate de an la un meşter din oraş, pentru a se vedea ce metode noi de lucru a adus din anii de călătorie. Calfa aparținea familiei meşterului, primea mâncare şi adăpost şi o retribuție stabilită de breaslă. Valoarea acestei retribuții nu se preciza în statut, doar se menționa că să fie „conform mersului vremii, a prețurilor alimentelor, cât şi a ritmului de lucru şi cunoştințelor calfelor"[1021].

Durata zilei de lucru, conform prevederilor statutului, era de la 5 dimineața până la 7 seara. În acest interval de timp, calfa era obligată să lucreze numai pentru meşterul său, în caz contrar i se reținea plata pe o săptămână[1022]. Statutul mai cuprindea şi alte pedepse la adresa calfelor, breasla având totala libertate de a elabora şi alte reguli pentru ținerea în frâu a tinerilor, de a pedepsi greşelile şi excesele acestora. Breasla nu permitea sub niciun motiv „lunea albastră" pe motiv că au petrecut duminica. Calfele care erau prinse petrecând ziua de luni hoinărind erau pedepsite. Dacă meşterul le dădea lunea liberă era pedepsit cu 30 creițari de prima dată, pedeapsa fiind dublată, ori de câte ori se va mai repeta[1023].

Nu le era permis calfelor să doarmă noaptea în afara casei meşterului, fără un motiv întemeiat. Cei care erau prinşi urmau să plătească breslei o amendă de 12 creițari de prima dată, iar apoi la fiecare nouă abatere amenda se dubla. În cazul în care calfa avea multe asemenea amenzi şi nu se supunea statutului, trebuia alungată din breaslă pentru desfrânare[1024].

Calfa nu avea voie să-şi părăsească meşterul în zilele de lucru din cele trei săptămâni înainte de Paşti, Rusalii şi Crăciun, dar nici meşterul nu avea voie să o dea afară înainte de cele trei sărbători religioase. La rândul lor, meşterii rămaşi fără calfe nu aveau voie să rețină calfa altui meşter, sub amenințarea unei pedepse aspre. Dacă un meşter avea nevoie de calfe, putea să aducă pe propriile cheltuieli atâtea calfe de câte avea nevoie. Era strict interzis ca un meşter să primească în atelierul său calfe nechemate şi fără înştiințarea prealabilă a breslei[1025]. Calfele care erau chemate prin scrisori, din alte localități, erau obligate să muncească în atelier un sfert de an, după care puteau solicita meşterului cheltuielile de călătorie sau plecarea la un alt meşter. Când o calfă a împrumutat de la meşterul său o sumă de bani, ea era datoare să restituie suma sau s-o achite prin muncă. Până nu-şi rezolva problema financiară, nu putea pleca de la meşterul său şi nu putea fi angajată de un alt meşter[1026].

Calfelor, cărora meşterul nu le putea da de lucru, din lipsă de comenzi, le era permis să lucreze la meşteri din afara breslei, care aveau permis guvernamental pentru ținere de calfe. Era strict interzis să lucreze la un „cârpaci" din afara breslei. Pentru a obține unele îmbunătățiri ale situației lor, calfele se organizează în asociații care aveau drept scop reglementarea raporturilor dintre calfe şi meşteri.

1018 *Ibidem*.
1019 *Ibidem*.
1020 *Ibidem*.
1021 *Ibidem*.
1022 *Ibidem*, p. 368.
1023 *Ibidem*.
1024 *Ibidem*.
1025 *Ibidem*.
1026 *Ibidem*.

O astfel de asociație se înființează şi de către calfele de cizmari din Deva, fiind întărite de breaslă la 17 octombrie 1825[1027]. Aceste statute sunt preluate, vizate şi întărite de Consiliul Local al oraşului Hunedoara la 12 august 1862.

Meşterul. După revenirea din anii de călătorie, calfa care doreşte să intre în breaslă ca meşter, trebuie să înştiințeze breasla şi să depună în ladă 1 florin drept taxă pentru permisul de confecționare a lucrării de meşter. După ce i se verifică actul de ucenicie şi celelalte documente, breasla acceptă sau nu cererea calfei, în funcție de numărul meşterilor din breaslă. Dacă era acceptată, conducerea breslei desemna un atelier unde urma să lucreze timp de un an. În ultimele patru luni ale acestui an, calfa executa lucrarea de meşter. Pentru tâmplari, ea consta din următoarele piese: „un scrin din furnir cu trei sertare sau o masă extensibilă din lemn tare; pentru lăcătuşi, un lacăt de uşă englezesc sau francez; pentru puşcaşi, o pereche de pistoale, iar pentru pintenari, o bară englezească şi o pereche de scărițe la şa"[1028].

După terminarea lucrării, breasla trece la verificarea ei şi dacă era fără greşeală, calfa trebuia să plătească taxa de meşter de 20 florini, după care era considerată în rândul meşterilor. Fiul unui meşter plătea numai jumătate din sumă, adică 10 florini. Calfa care se căsătorea cu fiica meşterului plătea 2/3 din taxă, respectiv 13 florini, 20 creițari[1029]. Dacă lucrarea avea defecte, calfa nu putea deveni meşter până când nu-şi însuşea bine meşteşugul, ceea ce trebuia să demonstreze prin confecționare unei lucrări ireproşabile. Meşterul care dorea să-şi practice meseria în altă localitate şi să facă parte din breasla oraşului unde se stabilea, trebuia să anunțe din timp şi să depună în casa breslei din Orăştie taxa de 10 florini[1030]. Meşterul mai avea încă obligația să participe la adunările de sfert de an ale breslei, sau cel puțin la marea adunare din luna ianuarie şi să-şi plătească taxele ca şi ceilalți meşteri.

Meşterul care părăsea breasla fără să anunțe şi după un timp dorea să se întoarcă în cadrul ei era obligat să plătească din nou taxa de meşter. „Cârpacilor" care lucrau în afara breslei, pe cont propriu, breasla le atrăgea atenția că, în urma dispoziției împărătesei Maria Terezia, din 2 ianuarie 1774, toți aceştia trebuiau să intre în cadrul breslei; în caz contrar se interzice practicarea meşteşugului, cu excepția celor ce posedă o legitimație guvernamentală de exercitare liberă a meşteşugului[1031]. O serie de articole se referă la calitatea lucrărilor executate. Cumpărătorul, în cazul unor lipsuri în lucrare, putea să se plângă starostelui şi adunării breslei. Dacă aceştia nu luau o hotărâre mulțumitoare, problema era trecută magistratului oraşului spre judecare.

Dacă un meşter nu termina lucrarea la timp, clientul cerea starostelui să stabilească o nouă dată pentru terminarea lucrării; dacă nici după această dată lucrarea nu era terminată, meşterul era socotit leneş şi era amendat cu 30 creițari. Dacă clientul nu ridica lucrarea la timp, meşterul avea dreptul să o vândă celor interesați[1032]. Pentru a se evita certurile între meşterii care-şi vindeau singuri mărfurile în cadrul târgurilor din Orăştie sau alte localități, statutul prevedea ca primul loc să fie ocupat de meşterul cel mai în vârstă, după care urmau ceilalți în ordinea vechimii lor în breaslă[1033].

Văduva unui meşter putea să continue practicarea meseriei cât timp purta numele soțului decedat. Aceleaşi drepturi le aveau şi fiii şi fiicele meşterului decedat cu condiția să respecte articolele prezentului statut. După moartea unui meşter, starostele breslei trimitea în atelierul văduvei o calfă, care dacă refuza să se ducă să preia atelierul fără să aibă un motiv întemeiat, nu mai putea obține de lucru la niciun meşter şi nici nu putea fi primită în rândul meşterilor[1034].

Dacă unui meşter îi decedau soția, copiii, ucenicii sau calfele, starostele breslei dispunea ca ucenicii sau calfele să pregătească înmormântarea, să vegheze la capul celui dispărut, iar la funeralii trebuia să participe fiecare meşter împreună cu soția sa. Meşterul care nu participa la funeralii era pedepsit cu 1 florin[1035].

În cadrul breslei era stabilită o anumită ierarhie. Fiecare meşter îşi avea locul său bine stabilit în cadrul breslei. În luna ianuarie avea loc adunarea mare a breslei. Cei doi staroşti, în prezența tuturor

1027 Dezbaterea acestor articole de mai sus se va face în subcapitolul (1851-1872).
1028 Anton E. Dörner, *op. cit.*, p. 369.
1029 *Ibidem*.
1030 *Ibidem*.
1031 *Ibidem*.
1032 *Ibidem,* p. 370.
1033 *Ibidem*.
1034 *Ibidem*.
1035 *Ibidem*.

membrilor breslei şi a unui comisar stabilit de către magistratul oraşului, prezentau o strictă raportare asupra felului cum au administrat averea breslei şi tot la doi ani înmânau documentele şi averea breslei noilor aleşi[1036]. Staroştii îndeplineau în breaslă o serie de atribuţiuni, dintre care amintim: asigurau materiile prime, convocau adunările de sfert de an şi anuale, supravegheau producţia şi calitatea produselor, rezolvau certurile din cadrul breslei sau cu persoane din afara ei, supravegheau cinstea membrilor etc. Meşterul care nu răspundea la convocarea staroştilor era amendat cu 1 florin, iar dacă păstra tabla breslei peste timpul cuvenit era amendat cu 30 creiţari. Maximul de pedeapsă pe care-l puteau aplica staroştii unui meşter era 6 florini. Greşelile mai mari ieşeau de sub competenţa breslei şi erau cercetate de scaunul judecătoresc al oraşului[1037].

Pentru eforturile depuse de-a lungul unui an staroştii erau retribuiţi cu suma de 9 florini fiecare. Alte funcţii mai importante în breaslă erau: părintele calfelor, consiliul breslei şi meşterul tânăr. Pentru munca depusă, părintele calfelor era retribuit cu suma de 3 florini. Membrii consiliului breslei prestau o muncă onorifică.

Conform statutului, meşterul tânăr nu se alegea, ci era ultimul meşter care intra în breaslă. El punea în aplicare dispoziţiile şi poruncile legale ale breslei şi păstra cea de-a doua cheie a lăzii, trebuind să fie de faţă la ceremonia deschiderii ei. În caz de neglijenţe era amendat cu 15 creiţari. Pentru munca prestată de-a lungul unui an, era plătit cu suma de 3 florini din lada breslei[1038].

Statutul mai prevedea alegerea a două persoane care urmau să rezolve problemele breslei pe timpul cât *bătrânul* şi *tânărul meşter* nu-şi puteau exercita funcţia din motiv de boală, călătorie sau din alte pricini. După alegeri urma o masă modestă, pentru care fiecare meşter primea 20 creiţari, iar când veniturile breslei erau mai mici, doar 12 creiţari. Era strict interzis a se face cheltuieli pentru mâncare sau băutură din lada breslei. Cei ce dispuneau să se facă cheltuieli pentru aşa ceva erau pedepsiţi cu restituirea dublă a sumei[1039]. Banii din lada breslei urmau să fie folosiţi pentru îngrijirea meşterilor, calfelor sau ucenicilor bolnavi sau suferinzi, pentru ajutorarea văduvelor sărace şi a orfanilor lor, ca şi pentru cheltuielile inevitabile ale breslei[1040].

Pentru a face faţă presiunilor maiştrilor, calfele de cizmari din oraşul Deva îşi întocmesc în anul 1825 un regulament care a fost aprobat de către conducerea breslei la 12 noiembrie. Regulamentul având un număr de 36 articole a fost prin „voinţa breslei, întărite şi cu sigiliul breslei” şi a fost emis în Deva, la 17 octombrie 1825[1041]. Regulamentul este preluat şi adoptat şi de către calfele de cizmari din oraşul Hunedoara, în anul 1862. Potrivit acestui Regulament, calfele erau obligate a cerceta asociaţia în fiecare lună, la locuinţa *tatăl meşterului*, şi în caz că un tânăr a fost jignit de stăpânul său sau de soţia acestuia, el trebuie să vină în adunare, să se plângă de cele întâmplate şi să ceară satisfacţie. Dacă nu obţinea rezolvarea prin cei doi sprijinitori (bejárok), părţile aveau voie să apeleze la breaslă, unde calfa va obţine satisfacţie pentru jignirile aduse. Dacă nu mai voia să rămână la patronul său, calfa mai este obligată să lucreze „săptămâna de adio” (art. 1). După aceasta, el putea pleca, iar dacă vrea să mai rămână în oraşul Hunedoara, tânărul era obligat să-l anunţe pe tatăl meşter şi, însoţit de către decan, să fie condus la noua gazdă. Dacă decanul refuza, era pedepsit cu 1 florin şi 6 creiţari (art. 1).

În preajma convocării adunărilor trimestriale, decanul înveleşte cheia asociaţiei în hârtie şi băieţii cei mai tineri din asociaţie, îmbrăcaţi frumos, vor preda cheia de la unul la altul până când ea va reveni în mâna decanului. Dacă vreunul dintre tineri nu s-ar conforma, va fi pedepsit cu 1 florin 30 creiţari (art. 2). Când vin la adunare, la locuinţa tatălui meşterilor, sub conducerea decanului, ultimul tânăr intrat în asociaţie va şterge frumos lada, o va pune la locul ei, va aranja scaunele la locul lor.

Pentru a îndeplini această obligaţie, el va sosi la locul adunării cu un sfert de oră înainte de deschidere. Dacă nu îndeplineşte aceste obligaţii, tânărul este pedepsit cu 3 florini, iar operaţiunea o va face după adunare (art.14). Dacă vreun tânăr nu vrea să vină la şedinţă, la ora fixată, se pedepsea cu 3 creiţari, iar cel care lipseşte primea o amendă de până la 2 florini. Întârzierea decanului se pedepsea cu 1 florin amendă (art. 34). Sarcini importante revin ultimului tânăr intrat în asociaţie, cu prilejul ţinerii adunărilor asociaţiei, în ceea ce priveşte păstrarea liniştii, orice necuviinţe trebuia să le sesizeze, în caz

1036 *Ibidem*.
1037 *Ibidem*.
1038 *Ibidem*, p. 371.
1039 *Ibidem*.
1040 *Ibidem*.
1041 Muzeul CDR Deva, *Colecţia de istorie modernă*.

contrar el este pedepsit cu 12 creițari, la fel ca şi cel care vede acestea şi nu le sesizează. Tânărul care deranjează desfăşurarea adunării se pedepseşte cu amenda de 12 creițari (art. 21).

Articolele 23, 24, 25 şi 26 se referă la modul de organizare a petrecerilor. Când meşterii şi oaspeții doresc să plece acasă de la petrecere, decanul repartiza tinerii care îi vor însoți până acasă, altfel decanul va fi pedepsit cu 26 creițari (art. 27).

Fiecare tânăr era obligat să păstreze problemele discutate în casa asociației, să nu facă publice anumite întâmplări, cel care nu va respecta această obligație va fi pedepsit cu 3 fl. (art. 30).

Dacă vreun ucenic s-ar elibera, este obligat să-şi pregătească scrisoarea de eliberare cu două săptămâni înainte, să se prezinte în fața asociației unde-şi prezintă actele şi să ofere paharul de băutură şi să plătească 1 florin când va fi înregistrat numele său (art. 3). Tânărul străin care ar sosi în oraş este obligat să ofere paharul de băutură, să înştiințeze pe tatăl meşter şi să depună actele în lada asociației (art. 3). La sosirea unui tânăr în oraş tatăl meşter era obligat prin decan să-l ofere spre angajare meşterilor mai bătrâni, iar dacă aceştia nu-l doresc, tata meşter poate să-l repartizeze şi unuia din cei mai tineri patroni. Dacă nu procedează astfel şi tânărul părăseşte oraşul, tata meşter va fi pedepsit cu 30 creițari (art. 4). O serie de articole privesc morala tânărului, modul de comportament în societate, ținuta la înmormântări, comportarea în atelier etc.

Articolul 35 al Regulamentului stabilea obligațiile în muncă ale fiecărei calfe de cizmar, stabilite în baza hotărârii onoratei bresle (art. 36):

> „Să predea în fiecare săptămână o pereche de cizme.
>
> Dacă este de croit, trebuie să execute două perechi, cu şnuruit cu tot, frumos rotunjite, fără nicio greşeală.
>
> Dacă primeşte să lucreze călcâie cu bucăți de piele, va face 6 perechi, iar dacă el îşi pregăteşte cuiele, numai 4 perechi.
>
> Dacă meşterul îi dă să lucreze călcâie înalte, este obligat să facă 2 perechi.
>
> Dacă primeşte să lucreze carâmbi (tureci), trebuie să facă 4 perechi".

Regulamentul din anul 1825 va fi completat cu articolul 37 şi va fi adoptat de breasla cizmarilor din Hunedoara, fiind vizat şi întărit de Consiliul Local al oraşului Hunedoara la 12 august 1862.

Ucenicul Nemeş Cseh Alexandru din Cernatul de Jos şi-a făcut ucenicia în oraşul Hunedoara, la meşterul croitor Rațiu Ioan. La terminarea stagiului de ucenicie, nobila breaslă a croitorilor din oraşul Hunedoara îi eliberează următorul act:

> „Noi, meşterii croitori din oraşul Hunedoara, comitatul Hunedoarei, Suba Gheorghe, staroste, Hak Iosif, tata-meşter, Rațiu Ioan vice-staroste, tot el şi îndrumătorul ucenicului în cauză, precum le adresăm şi celorlalți meşteri din oraş salutul nostru şi prietenia noastră, dăm de ştire tuturor spre pomenire celor care se cuvine, că tânărul purtător a acestei scrisori, flăcăul pe nume Nemes Cseh Alexandru din Cernatul de Jos, s-a purtat cum se cuvine, atât la stăpânul său Rațiu Ioan, cât şi aici printre noi, că şi-a executat cei trei ani de ucenicie precum se cade, fără lipsuri în comportare, de care purtare blândă şi corectă se bucură şi meşterul său Rațiu Ioan, şi în fața a făcut o bună impresie. Noi, întreaga breaslă depunem mărturie că acest flăcău are o comportare cuviincioasă, o moralitate recunoscută de către toți membrii breslei, căci n-a venit nici o reclamație despre el, făcându-şi datoria peste tot locul şi față de meşterul său şi în fața noastră a avut o purtare corectă, încât i-a mers vestea despre această purtare remarcabilă, pentru care vă rugăm ca să-l apreciați cu toată dragostea de breaslă şi dacă se prezintă pe la D-voastră să-i acordați toată încrederea, dându-i de lucru, căci se va dovedi că este competent şi corect în tot ce el face, dovedind o ținută morală exemplară, asemenea celeia cât l-a servit şi pe stăpânul său. În spiritul celor de mai sus, vă rugăm pe d-voastră, dacă îl va ajunge vreo îmbolnăvire sau vreo altă nenorocire, să-i acordați un sprijin creştinesc şi tot ajutorul cuvenit. Lucru pe care şi noi îl vom face când tineri din breasla d-voastră vor veni pe la noi, când le vom acorda un sprijin şi un ajutor similar. Pentru întărirea acestui act scris am aplicat

pecetea breslei noastre meşteşugăreşti şi vă dorim ca Dumnezeu să vă dea sănătate, ceea ce vă urăm prin glasul nostru.

Dat în Hunedoara, la 14 mai 1836”[1042].

Un membru controlor al breslei tăbăcarilor din Hunedoara se adresa Tribunalului cu următoarea reclamație:

„Respectuos vă înştiințez onorat şi respectuos tribunal, că breasla tăbăcarilor din Hunedoara m-a împuternicit să interzic măcelarilor din Hunedoara ca în ziua de sâmbătă să jupoaie berbeci. În luna iulie 1839 am trecut pe la măcelarii oraşului nostru, dintre care aflându-l pe Rimbaş Nicolae, în numele legii i-am interzis şi după ce i-am interzis în aşa fel mi-a răspuns „înțeleg, aud”[1043].

La 17 februarie 1844 are loc adunarea breslei tăbăcarilor în casa lui Băieț Gheorghe la care sunt prezenți toți membrii breslei, iar dintre străini consilierul curții de apel a județului Hunedoara, Bogya Iuon, maistrul cizmar, Rimbaş Nicolae, nobilul Gheorghiță Fazakas şi Danci Iuon[1044]. A fost discutată reclamația secretarului breslei, învățătorul Popovici Simion, împotriva starostelui breslei, Baieț Gheorghe, care l-ar fi jignit numindu-l „mişel şi fuşer”[1045].

Popovici Simion reclama că breasla tăbăcarilor s-a adunat fără a fi anunțat secretarul şi s-au luat mai multe hotărâri. Apoi starostele breslei, Băieț Gheorghe, l-a chemat şi i-a cerut ca pe Vlad Nicolae, din categoria tinerilor, să-l introducă în categoria bătrânilor. Întrucât anterior fusese luată o hotărâre care contravenea dispoziției starostelui, a refuzat să-i îndeplinească cererea. Starostele Băieț Gheorghe l-a numit „mişel şi fuşer” pentru că nu a introdus în protocol ce a dispus, că a fost neascultător, de aceea în locul său a fost numit alt secretar[1046].

Starostele s-a ridicat de la masă şi în locul său l-a aşezat pe Iftin Nicolae şi apoi a invocat următoarea scuză: „Văzând încăpățânarea secretarului, că a refuzat să introducă hotărârea breslei, şi tocul cu care a scris l-a trântit înfuriat pe masă şi aşa i-am răspuns secretarului acesta neascultător, că după ce el nu este membru al breslei şi e un «fuşer», poate merge acasă că alt secretar va primi salariul breslei”[1047]. Dar că l-a numit mişel nu e adevărat ceea ce poate dovedi cu membrii breslei aici prezenți. Numele de „fuşer” îl poate suporta că meseria noastră nu o pricepe, se poate numi un tăbăcar „fuşer” care maimuțăreşte. În final se decide dispensarea de secretar, dar cheltuiala şi oboseala să i se plătească[1048].

Se întâlnesc dese cazuri când, pentru a-şi putea continua meseria, unii meşteri mai săraci sunt împrumutați din lada breslei cu diferite sume de bani. Astfel, la 20 noiembrie 1844, meşterul Sibişan George semna o obligație prin care recunoştea că „pentru a-şi continua meseria a primit de la breasla tăbăcarilor din Hunedoara suma de 10 florini, care se obligă a o restitui, fără lipsă, până anul viitor, la 20 noiembrie 1845”[1049]. Înțelegerea este întărită prin primarul oraşului Butsi Mihaly, care, dacă datornicul nu vrea să plătească sau nu o poate plăti, este împuternicit a reține din bunurile sale[1050].

În evoluția breslelor hunedorene se pot urmări două mari perioade: prima, până la revoluția din 1848, caracterizată printr-o dezvoltare accentuată, mai ales către sfârşitul secolului al XVIII-lea, şi a doua, după revoluția din 1848 când şi breslele hunedorene intră într-un proces de reducere treptată a rolului lor economic şi apoi încetarea activității lor.

Din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea şi până la 1848, piața internă din Transilvania, paralel cu sporirea populației, a suferit o creştere şi lărgire considerabilă. În afară de creşterea numărului populației, trebuie luată în considerare şi creşterea însemnată a cererii în domeniul celor mai importante articole de larg consum, în privința cantității precum şi a exigenței sporite din punct de vedere al calității. Referitor la calitatea articolelor confecționate, trebuie menționat că breslele care lucrează cu o tehnică

1042 *Ibidem*.
1043 Muzeul Castelul Corvinilor Hunedoara, Fond *bresle*, nr. inv. 131.
1044 *Ibidem*, nr. inv. 3701.
1045 *Ibidem*.
1046 *Ibidem*.
1047 *Ibidem*.
1048 *Ibidem*.
1049 *Ibidem*, nr. inv. 1.032.
1050 *Ibidem*.

înapoiată, cu o diviziune rudimentară a muncii, pot din ce în ce mai greu să facă față produselor manufacturiere. Pe baza reglementărilor adoptate în secolul al XVIII-lea şi prima jumătate a secolului al XIX-lea, breslele hunedorene îşi vor continua activitatea până după Marea Unire din 1918.

TABLE ŞI ÎNSEMNE ALE BRESLELOR HUNEDORENE

Tabla de convocare în adunare a membrilor breslei, la fel ca şi lada, sigiliul sau steagul, constituia un simbol al autorității breslei, al organizării şi funcționării ei atât în afara comunității cât şi față de membrii ei. Apariția folosirii tablelor de breaslă trebuie pusă în legătură cu organizarea mai temeinică a meşteşugurilor din Transilvania. Începând cu secolele XV-XVI creşte numărul breslelor şi se adânceşte tot mai mult specializarea lor. Obiceiul convocării membrilor cu ajutorul tablei a devenit, cu timpul, un fenomen foarte obişnuit în viața organizatorică a breslelor din Transilvania. Folosirea tablei de breaslă nu este atestată documentar în secolul al XIV-lea.

Foto 69 – Convocatorul breslei cizmarilor şi tăbăcarilor din Deva

În anul 1376, cu prilejul reînnoirii statutelor din oraşele Sibiu, Sighişoara, Sebeş şi Orăştie, se stabilesc norme generale de organizare a tuturor breslelor care funcționau în cele „şapte scaune săseşti"[1051]. Deşi se vorbeşte acum despre necesitatea alegerii a doi staroşti, de anumite raporturi dintre meşteri, calfe şi ucenici, existența unor table şi rolul pe care trebuiau să-l aibă acestea nu sunt pomenite[1052]. Nici în statutul breslei blănarilor din Orăştie, datând din 3 mai 1589, nu se vorbeşte nimic despre convocarea cu ajutorul tablei[1053]. În această perioadă, eventualele comunicări sau anunțuri pe care meşterii breslei trebuiau să le ştie le erau aduse la cunoştință doar oral[1054]. Această practică, începând din secolul al XV-lea, este înlocuită cu prezentarea tablei de breaslă care, reprezentând blazonul breslei respective, trebuia să certifice valabilitatea celor comunicate[1055]. Cea mai veche tablă de convocare din Transilvania aparține breslei dulgherilor din Sibiu, datând din anul 1450[1056]. Utilizarea tablelor s-a impus treptat şi în condiții deosebite în viața tuturor breslelor din Transilvania.

Începând cu secolul al XVII-lea, şi mai ales al XVIII-lea, cu prilejul reînnoirii regulamentelor de breaslă, prezența tablei şi a pedepselor care se aplicau pentru oprirea ei sunt atestate pretutindeni. Începând din secolul al XVII-lea datează şi primele table ale breslelor hunedorene. Articolul V al Statutelor breslei cojocarilor din Hunedoara prevedea pedepsirea cu un font de ceară a meşterului la care s-ar fi oprit tabla[1057]. Statutul breslei cizmarilor din Hunedoara pedepsea, conform articolului XIII, cu 12 dinari pe cei care nu se prezentau la adunare, iar pentru oprirea tablei amenda era de câte 8 dinari pentru fiecare membru la care n-a ajuns tabla[1058].

1051 Doina Nägler, *Tablele de breaslă ale Muzeului Brukenthal*, în „Acta MN", nr. 4, 1967, p. 188.
1052 *Ibidem*.
1053 Soos Antal, *op. cit*., p. 100-104.
1054 Doina Nägler, *op. cit*., p. 188.
1055 M. Bunta, V. Iosub, *Tablele și semnele de breaslă în colecțiile muzeelor de istorie Cluj și Sighișoara*, în „Acta MN", IV, 1967, p. 201; Doina Nägler, *op. cit*., p. 188.
1056 Doina Nägler, *op. cit*., p. 202.
1057 Costin Feneșan, Ioachim Lazăr, *op. cit*., p. 243-260.
1058 *Ibidem*.

Meşterul tăbăcar din Hunedoara ce nu se prezintă la sediul breslei în urma convocării cu tabla era pedepsit cu 8 dinari[1059]. Când meşterii sunt chemaţi la adunare prin circularea tablei şi nu vor fi de faţă în persoană sau prin reprezentant, meşterii au dreptul să ia de la ei 12 dinari[1060], se preciza în articolul XIII al Statutului cizmarilor şi tălparilor din Haţeg din 1672.

Dacă tabla va fi lăsată la un meşter şi va fi reţinută acolo şi nu va ajunge mai departe la timp cauzând prin aceasta lipsa de la adunare a meşterilor, pentru fiecare din ei, meşterul care a reţinut tabla va plăti câte 8 dinari[1061]. Aceeaşi prevedere este cuprinsă şi în articolul 13 al Statutului olarilor din Haţeg[1062].

Când maiştrii sunt convocaţi prin purtarea tablei şi nu se prezintă, maiştrii breslei vor încasa de la ei 12 bani şi dacă tabla se depune la casa vreunui maistru fără să fie trimisă mai departe, pentru fiecare în parte se vor aplica amenzi de 8 bani[1063], prevedea articolul XIII al Statutului breslei cizmarilor şi tăbăcarilor din Deva.

Tabla de breaslă servea celui ce o prezenta ca dovadă a caracterului oficial al mesajului, atesta faptul că acesta era transmis din partea conducerii breslei. Cel mai adesea tabla era folosită pentru convocarea meşterilor la adunări unde se dezbăteau toate problemele de seamă ce interesau breslele, fie cele referitoare la raporturile dintre membri sau la raporturile dintre breaslă şi oraş[1064]. Aici se discutau şi se aprobau statutele, se primeau noii meşteri, se alegeau conducătorii breslei, se pedepseau vinovaţii, se luau hotărâri în legătură cu producţia, piaţa de desfacere etc. Breasla ţinea de regulă patru adunări pe an, câte una pe fiecare trimestru. Cea mai importantă adunare era cea anuală ce avea loc în ziua de anul nou, dar putea fi convocată şi în alte zile ale lunii ianuarie.

Foto 70, 71 – Tabla breslei blănarilor din Hunedoara (avers şi revers)

Tabla avea înfăţişări şi forme diverse dar întotdeauna prezenta unul sau mai multe simboluri ale meşteşugului respectiv. Când se convoca adunarea, tabla pornea de la casa starostelui, dusă de meşter, ucenic sau un membru al familiei, până la meşterul, care, în sensul pornirii, era cel mai aproape, şi se încredinţa meşterului sau unuia dintre ai săi, având cuvântul de ordine, când şi la ce vreme are loc adunarea[1065]. Acesta o trimitea vecinului său din aceeaşi direcţie, care la rândul său, făcea la fel, până ce de la meşter la meşter, tabla revenea la ţeh, pe drumul opus celui pe care pornise[1066].

1059 *Ibidem*.
1060 Eugen Pavlescu, *op. cit.*, p. 448-452.
1061 *Ibidem*.
1062 *Ibidem*, p. 213.
1063 Ion Lungu, Vasile Radu, Beniamin Bassa, Ioan Raica, Mircea Valea, *op. cit.*, p. 77.
1064 Ştefan Pascu, *op. cit.*, p. 307-309.
1065 *Ibidem*.
1066 Eugen Pavlescu, *op. cit.,* p. 211-213.

Umblarea tablei nu putea fi nici întreruptă şi nici întârziată, sub pedeapsa globirii conform statutelor. Cu toate acestea au loc dese încălcări ale acestei prevederi statutare. La 20 iunie 1862, țehul tălparilor din Hațeg globeşte pe Iosif Kalmar „pentru rea îndeplinire la umblarea tablei”[1067]. La rândul său, Costa Gheorghe, membru al Societății cizmarilor din Hunedoara, era pedepsit în anul 1888, cu 40 creițari pentru că „n-o dus tabla”[1068]. Tot acum este amendat şi Lucaci Nicolae, cu 1,50 florini pentru că „tabla societății a dat-o la alt om de o dus-o, care n-a fost derept, adică la care îs de umblă a cere”[1069].

Primele table ale breslelor hunedorene aveau forma de scut. Ele erau confecționate din lemn sau metal, de mărimi şi grosimi diferite, fiind ornamentate, în cele mai multe cazuri, prin pictare sau sculptare, cu motive reprezentând scene din viața breslei, uneltele specifice ale acesteia, care constituiau emblema breslei. Unul dintre elementele principale pe care-l conțin tablele de breaslă îl constituie data confecționării lor. De asemenea, ele mai conțin texte cu numele meşterilor din conducerea breslei. Tablele de convocare şi-au modificat forma, devenind mai alungite, mai înguste şi având un mâner de care erau ținute în timpul circulării lor. Muzeul Castelul Corvinilor din Hunedoara păstrează 7 bucăți table de breaslă: cizmarilor (2 bucăți), blănarilor (2 bucăți), cojocarilor (2 bucăți) şi olarilor. În colecțiile Muzeului din Deva se păstrează tablele breslei cizmarilor din Deva şi olarilor din Hațeg. În Muzeul din Orăştie se păstrează tabla breslei croitorilor confecționată în anul 1804.

Foto 72 – Tabla breslei timarilor din Hunedoara

Foto 73 – Tabla breslei cojocarilor din Hunedoara

Un alt însemn al breslelor pentru convocarea meşterilor sau calfelor la adunare era *cheia*. Conform statutului calfelor de cizmari din Hunedoara, decanul învelea cheia asociației în hârtie, iar calfele mai tinere trebuiau să predea cheia, de la unul la altul, având grijă de a nu proceda altfel, până când cheia va reveni iarăşi în mâna decanului[1070]. Dacă vreunul dintre tineri nu se conforma statutului era pedepsit cu o amendă de 1 florin 30 creițari.

Hârtia în care se învelea cheia nu era altceva decât convocatorul care cuprindea numele calfelor care făceau parte din asociație. Din această cauză, conducătorii calfelor trebuiau să ştie a citi şi scrie, altfel numai dacă aveau calități deosebite puteau fi aleşi. În anul 1862, în funcția de „atya mester” este ales Musa Petru, precizându-se că posedă puțin scris, ce este aşa de necesar tinerilor lucrători, dar el despre cheia țehului să n-aibă nici o grijă[1071]. Acest neajuns este înlăturat prin alegerea în funcția de

[1067] *Ibidem*.
[1068] Muzeul Castelul Corvinilor, *Protocolul societății cizmarilor*, inv. nr. 607, f. 54.
[1069] *Ibidem*.
[1070] *Ibidem*, *Articolele legale ale calfelor,* art. 2.
[1071] *Ibidem, Protocolul breslei cizmarilor din Hunedoara pe anii 1854-1861*, p. 31.

decan a lui Miloş Nicolae „ce este foarte isteț”[1072], el urmând să se îngrijească de cheie, respectiv de scrierea convocatorului.

Alte piese de inventar ale breslelor hunedorene cu valoare simbolică erau *lada*, *pecetea* şi *steagul* breslei.

Lada. Când se înființa o breaslă, primul lucru care se cumpăra era lada. În ladă se păstrau contractele membrilor breslei, privilegiile şi scrisorile, cărțile de călătorie ale calfelor, însemnele etc. Lăzile breslelor hunedorene sunt confecționate din lemn de esențe diferite având o formă dreptunghiulară. Sunt lăzi simple care se deosebesc de cele săseşti de mare lux, care erau confecționate din lemn scump şi decorate cu sculpturi şi diferite încrustații.

În muzeele din Deva, Hunedoara şi Hațeg se păstrează lăzile unor bresle. La Castelul din Hunedoara se află lăzile breslei cizmarilor (2 piese), cojocarilor şi tăbăcarilor. În Muzeul din Orăştie se păstrează lada breslei blănarilor (număr inventar 139) confecționată în anul 1847. La Muzeul din Deva se păstrează lada breslei cizmarilor (număr inventar 11.678), confecționată de către meşterul Nik[olae] Dobos în anul 1859.

Foto 74 – Lada breaslei cizmarilor din Haţeg

Foto 75 – Lăzi de breaslă hunedorene expuse la Muzeul Castelul Corvinilor din Hunedoara

Pecetea. Aplicarea ei pe actele şi scrisorile breslei era un atribut al starostelui care, pentru aplicarea ei, percepea o taxă stabilită prin Edictul din 1741.

Foto 76 – Pecetea Societăţii timarilor (blănarilor) din Hunedoara, 1850

Foto 77 – Pecetea Societăţii cojocarilor din Hunedoara

[1072] *Ibidem*.

Pecetea cuprindea totdeauna insignele meşteşugului. Pecetea ţehului tălparilor şi cizmarilor din Haţeg avea săpate pe un disc circular o cizmă cu pinten şi trei suluri încrucişate – ce reprezentau emblemele celor două meşteşuguri – iar împrejur textul: *Hacagi cismadiaz Peceti*. În statutul din 1860, se preciza că Ţehul are un sigiliu cu inscripţia: *Ţehul român al cizmarilor şi pielarilor din Haţeg*[1073].

Steagul este folosit pentru convocarea meşterilor asociaţiei începând din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. În anul 1872, conducerea societăţii cizmarilor din Hunedoara se adresa pictorului Ioan Kövary din Timişoara pentru confecţionarea steagului. Pentru a putea executa comanda, pictorul cerea detalii privind culorile sau să i se trimită „steagul bătrân" ca să se poată orienta după el[1074].

Foto 78 – Steagul Societăţii tălparilor şi cizmarilor din Haţeg, 1867

Foto 79 – Steagul Societăţii olarilor din Haţeg

În protocolul breslei cizmarilor din Hunedoara se menţionează că a pornit „steagul cehului după obiceri de la dom cehmester cu ţidule pe steagul, ca fieşte care meşter să se afle în 2/1 1877, după amiază la 1 ore"[1075]. Obiceiul convocării meşterilor prin purtarea steagului se practica şi în cadrul breslelor din Haţeg, unde se mai păstrează două asemenea piese.

Într-un protocol al tălparilor din Haţeg, George Naum, ţehmeşterul, punea în discuţie, la 18 aprilie 1865, „facerea unui stindariu cu insignele sanctilor patroni ai cizmarilor, ai tălparilor şi măcelarilor, adunarea hotărând să se facă numaidecât, însărcinând pe unul dintre meşteri să-l comande la Viena[1076]. Steagul păstrat în biserica ortodoxă din Haţeg este confecţionat din mătase roşie, cu dimensiunile 1,20 x 1,80 m şi are pictat în mijloc un lustruitor pentru piele, între două rămurele de stejar şi lauri, iar dedesubt inscripţia „Societatea tălparilor şi cizmarilor din Haţeg, înfiinţată în 1667"[1077].

1073 *Ibidem*, p. 280.

1074 *Ibidem*, nr. inv. 3585. Scrisoarea din 9 august 1872.

1075 *Ibidem*, *Protocolul breslei cizmarilor din Hunedoara*, p. 27.

1076 Eugen Pavlescu, *op. cit.,* p. 294.

1077 *Ibidem*. Trebuie menţionat că breasla a fost înfiinţată în anul 1672.

Inventarul preluat în anul 1877 de către Societatea cizmarilor din Hunedoara de la fosta breaslă a cizmarilor cuprindea şi un „steag al societăţii în valoare de 180 florini”[1078]. După închirierea carului funebral şi a steagului, societatea cizmarilor din Hunedoara realiza, în anul 1900, un venit în sumă de 116 florini, 90 creiţari[1079]. Piesele care se mai păstrează în muzeele hunedorene constituie tot atâtea dovezi despre contribuţia hunedorenilor la dezvoltarea artei meşteşugăreşti din România.

ACTIVITATEA BRESLELOR HUNEDORENE ÎN PERIOADA 1851-1872

În intervalul 1851-1872, breslele (ţehurile, asociaţiile sau societăţile meşteşugăreşti) hunedorene trebuie să-şi plieze activitatea pe baza noilor legi apărute. În programul revoluţiei din 1848-1849 fusese înscris ca un punct distinct şi desfiinţarea monopolului breslelor. Între opţiunile şi acţiunile de modernizare s-au aflat şi cele referitoare la dezvoltarea activităţilor meşteşugăreşti şi industriale. În gândirea social-economică transilvană, problematica dezvoltării industriale se pune încă înainte de revoluţia de la 1848-1849. Revoluţia a reactualizat-o, revendicând desfiinţarea sistemului privilegiat şi vetust al breslelor meşteşugăreşti şi organizarea sistemului modern de fabrică. În anul 1848, proclamarea Legii Industriale asigura libertatea de funcţionare a fabricilor. Instrucţiunile provizorii referitoare la reglementarea negoţului şi industriei din Transilvania, din 25 noiembrie 1851, menţionau, în ceea ce priveşte breslele, următoarele:

- „Nu se consideră drept legal constituite decât acele bresle care funcţionează în baza unei învoiri emanate de la principele ţării, de la cancelaria curţii sau guvern.
- Breslele altfel constituite îşi vor aduce şi mai departe la îndeplinire scopul lor profesional, religios şi de binefacere, precum şi acela de poliţie economică, dar fără asumarea vreunei competenţe şi fără de a-şi putea valorifica vreun drept exclusiv ce ar fi contra legilor industriale.
- Până la elaborarea unui nou cod industrial, care să reglementeze raporturile economice, bresle noi nu se mai pot alcătui”[1080].

În anul 1852, guvernatorul Transilvaniei, Carol Schwarzenberg, a emis o instrucţiune prin care se eliminau o serie de abuzuri şi monopoluri ale asociaţiilor meşteşugăreşti[1081]. Ordonanţa din acelaşi an cu privire la „industria concesionară” acorda dreptul oricărui cetăţean să fondeze întreprinderi industriale cu respectarea unor condiţii juridice cerute de lege[1082]. Monopolul breslelor era practic înlăturat, iar privilegiul fundamental al acestora, care devenise piedica principală în creaţiile industriale – autorizaţia de exercitare a meseriei – iese de sub autoritatea breslelor intrând în atribuţiile organelor de stat.

Cele mai importante reglementări ale activităţii breslelor constau în reînnoirea statutelor în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Primul pas este făcut în anul 1860 de către breasla cizmarilor şi a pielarilor din Haţeg[1083], urmat în anul 1875, de Societatea păpucarilor şi tălparilor din Haţeg[1084] şi apoi de Societatea cizmarilor din oraşul Hunedoara (1877), ale cărei statute au fost aprobate de către Ministerul Muncii Industriei şi Comerţului din Budapesta la 1 iulie 1878[1085].

În intervalul 1851-1872, breslele (ţehurile) hunedorene continuă să activeze bazându-se pe vechile lor privilegii sau statute la care aplică anumite modificări. Ucenicii sunt primiţi la învăţarea meşteşugului cizmăriei aproape în aceleaşi condiţii ca înainte de 1851. În anul 1854, meşterul cizmar Nemeş Ioan din Hunedoara şi-a tocmit ucenic şi a achitat suma de 2,30 florini[1086]. Cu aceeaşi taxă şi-au angajat ucenici şi meşterii Muşa Petru, Tonzoris Sandor şi Blum Ianos[1087]. În anul 1855 şi-au angajat ucenici meşterii

---

1078 Muzeul Castelul Corvinilor Hunedoara, Fond *bresle,* nr. inv. 376.
1079 *Ibidem*, inv. 608, f. 14.
1080 Eugen Pavlescu, *op. cit.*, p. 321.
1081 Ioan-Aurel Pop, Thomas Nägler, Magyari András, *Istoria Transilvaniei*, vol. III, p. 516.
1082 *Ibidem*.
1083 Eugen Pavlescu, *op. cit*., p. 520-531.
1084 *Ibidem*, p. 535-538.
1085 Muzeul Castelul Corvinilor*,* Fond *bresle*, nr. inv. 376. Asupra statutelor acestor societăţi vom reveni la prezentarea activităţii breslelor hunedorene în perioada 1872-1918.
1086 *Ibidem*, nr. inv. 3.551.
1087 *Ibidem.*

cizmari Segesdi Daniel, Mihuț Lincă şi Băieț Petru, plătind aceeaşi taxă de 2 florini, 30 creițari[1088]. În anul 1856 şi-au angajat ucenici meşterii cizmari din Hunedoara, Kovats Pal, Blum Ianos, Kontos Milos, Rimbaş Petru şi Onodi Ianos şi au plătit taxa de 2,30 florini[1089]. În anul 1858 a fost angajat doar un ucenic, Paraschiv Mihuț, de către meşterul cizmar Kontos Miklos[1090].

În anul următor, 1859, au fost angajați 5 ucenici de către maiştrii Kováts Pál, Rad Gheorghe, Băieț Petru, Tonzorits Sandor şi Ilincea Mihai, care au plătit taxa de 2,30 florini[1091]. În acelaşi an, meşterii cizmari din Hunedoara, Dragovici Mihai şi Rimbaş Gheorghiță, plătesc pentru liberarea ucenicilor lor câte o taxă de 1,50 florini[1092]. În anul 1860, în urma adoptării legii pentru exercitarea meseriilor (1859), taxa la angajarea unui ucenic în breasla cizmarilor din Hunedoara se reduce la 1 florin[1093]. Această taxă este achitată, în anul 1861, de către meşterii cizmari Blum Ianoş, Timar Iuon, Lup Gheorghe, Szász László, Tonzoris Sandor[1094]. Mult mai mare este taxa plătită pentru ucenicii care sunt din alte localități şi doresc să învețe meşteşugul cizmăriei la Hunedoara. Meşterul Kalai Iosif şi-a tocmit, în luna februarie 1857, un ucenic din Răcăştie şi a plătit taxa de 11 florini[1095]. Aceeaşi taxă a plătit şi Keller Ferdinand, starostele breslei, pentru un ucenic din Răcăştie angajat în anul 1857[1096].

Deşi nu se precizează localitatea din care provin ucenicii angajați de către meşterii cizmari, Lup Gheorghe şi Rimbaş Gheorghe a lui Mihuț, cu certitudine că ei proveneau din afara oraşului Hunedoara, întrucât plătesc aceeaşi taxă de 11 florini[1097]. La 13 aprilie 1866, Ferko Nicolae şi-a dat pe copilul său Simion ca ucenic la meşterul Timar Ioan, pe 5 ani, cu condiția ca la liberare să-i facă băiatului un rând de haine, iar taxele de angajare şi liberare, tot Timar Ioan să le plătească[1098]. Mult mai constantă se menține taxa pentru eliberarea din ucenicie. În perioada anilor 1854-1859, pentru ucenicii eliberați de meşterii cizmari din Hunedoara, Băieț Petru (2 ucenici), Barbir Petru, Rimbaş Mihai, Rimbaş Gheorghiță a lui Mihuț, Muntean Iuon, Milos Nicolae, Ferkö Miklos, Blum Ianos, Ilincea Nicolae, Ilincea Mihai, Kontos Ianos, Kovats Pal, Szász László, Sora Francisc, Haffner Josef, au plătit o taxă de 3,45 florini[1099]. Aceeaşi taxă au plătit şi meşterii Rimbaş Gheorghiță a lui Mihuț şi Stoichiță Nicolae pentru eliberarea din ucenicie a fiilor lor[1100]. La rândul său, meşterul Kerekes Imre a plătit taxa de 3,45 florini pentru liberarea din ucenicie a fratelui său[1101].

Calfele. La 4 mai 1854, calfa Segesdi Iosif, prezentându-şi „remekul" şi-a achitat taxa de 25 florini[1102]. În anul următor, 1855, au intrat în breaslă: Kalai Ferentz, Mayer Johan şi Székely György şi au achitat fiecare taxa de intrare în breaslă de 25 florini[1103]. Tot acum intră în breaslă şi Vlad Gheorghe care a achitat o taxă dublă, de 50 florini[1104]. În cursul anului 1856 au intrat în breasla cizmarilor din Hunedoara doi meşteri, Ridl Karol şi Székely Dani. La primul se menționează că „a intrat din nou în țeh", plătind taxa de 25 florini, în vreme ce al doilea a plătit 50 florini taxă"[1105].

La 6 martie 1857, breasla cizmarilor din Hunedoara s-a adunat şi „prezentându-se în fața meşterilor tinerii Barbir Gheorghe şi Toma Joji, care doresc să intre în breaslă şi întrucât i-am şi primit, de față fiind şi inspectorul breslei, ei au achitat taxele cuvenite, pe lângă execuția *remekului,* Barbir Gheorghe a plătit

1088 *Ibidem*.
1089 *Ibidem*.
1090 *Ibidem*, f. 11.
1091 *Ibidem*, f. 20.
1092 *Ibidem*, f. 22.
1093 *Ibidem*, f. 26. Taxa este mai mică cantitativ întrucât se plătește în monedă nouă.
1094 *Ibidem*.
1095 *Ibidem*, f. 1.
1096 *Ibidem*.
1097 *Ibidem*, f. 1 și 9.
1098 *Ibidem*, nr. inv. 1.127.
1099 *Ibidem,* nr. inv. 3.551, f. 1-22.
1100 *Ibidem*.
1101 *Ibidem*, f. 11.
1102 *Ibidem*, f. 5.
1103 *Ibidem.*
1104 *Ibidem*.
1105 *Ibidem*, f. 9.

suma de 25 florini, iar Toma Joji, 12,30 florini”[1106]. În acelaşi an au mai intrat în breaslă: Florea Gheorghe, Sora Pavel, Szabó Iános şi Losadi Sándor, plătind taxa cuvenită de 25 florini fiecare[1107].

Foto 80 — Model de cizmă pentru calfele de cizmari din Hunedoara

La 20 ianuarie 1858, numitul Stăncoane Todor a intrat ca membru în asociație şi a plătit taxa cuvenită de 50 florini. Anul următor a intrat în breaslă tânărul Barbir Petru, achitând, la 12 iulie, taxa de 25 florini fiind obligat să-şi execute „remekul” până la târgul de la Sânmihai (24 august)[1108]. După cum se poate observa se mai menține discriminarea dintre calfele din localitate şi cele străine.

După reforma monetară din anul 1859, taxele se plătesc în moneda nouă, mai puternică din punct de vedere valoric. Rimbaş Gheorghe a lui Mihuț îşi exprima în fața breslei dorința fiului său de a intra în breaslă, aceasta fiind de acord numai să achite taxa de 10 florini[1109]. Şi lui Timar Dani breasla îi aprobă cererea, dar să achite taxa de 10 florini, apoi pentru magazie 5 florini şi alți 5 florini pentru că nu are „remekul”. În total 20 florini din care să plătească acum 10, iar cu 10 rămâne dator până la Paşti[1110].

În anul 1860, în breasla cizmarilor din Hunedoara a mai intrat băiatul lui Rimbaş Gheorghe. Referitor la meşterul Timar Dani, se menționează că „a intrat din nou în breaslă, plătind taxa de 10 florini”[1111]. La 23 aprilie 1860, Barbir Petru „se exprima în fața adunării că doreşte să intre în țeh şi l-au aprobat cu toții câți erau adunați şi a plătit taxa de 10 florini”[1112]. Execuția „remekului” o va plăti până la Rusalii.

Veniturile breslei cizmarilor din Hunedoara. Pe lângă sumele încasate din taxe de angajare şi eliberare a ucenicilor şi calfelor, breasla mai încasa bani ce proveneau din: amenzi, chiria magaziei, procente după banii împrumutați din lada breslei. Doar în anul 1857 se înregistrează la veniturile breslei suma de 20 florini proveniți din închirierea magaziei[1113]. Sunt dese cazurile când calfele sau meşterii breslelor încalcă statutele, pentru aceste fapte fiind amendați cu diferite sume de bani. Conform procesului verbal încheiat de către breasla cizmarilor din Hunedoara, la 20 ianuarie 1869, au fost pedepsiți 13 meşteri pentru abaterile săvârşite. Astfel, Kontos Ghiță, care a spart o uşă, plăteşte 3 florini, iar Munteanu Ghiță, Munteanu Mihai, Dima Ioan, Achim Mihai, Stoichiță Nicolae, Sora Ferenț, Porsolt Imrea, Porsolt Mihai, Florea Ioan, Farcaş Mihai şi Ilinca Nicolae, primeşte fiecare 1 florin amendă[1114]. Stoichiță Nicolae pentru ofensa adusă tatăl meşterilor plăteşte o amendă de 1,50 florini[1115].

1106 *Ibidem*, f. 1.
1107 *Ibidem*.
1108 *Ibidem*, f. 20.
1109 *Ibidem,* f. 25.
1110 *Ibidem.*
1111 *Ibidem*, f. 26.
1112 *Ibidem*.
1113 *Ibidem*, f. 1.
1114 *Ibidem*, nr. inv. 607, f. 14.
1115 *Ibidem*.

În data de 2 februarie 1869, Contoş Mihai „pentru că a ofensat onoarea starostelui" este pedepsit cu 3 florini şi fostul staroste Dragovici Nicolae cu 2 florini, care în termen de 14 zile trebuie achitați[1116]. La 17 ianuarie 1873 s-a globit Rimbas Gheorghe cu 5 florini „pentru că n-o primit cehmeşteria"[1117].

Cheltuielile breslei sunt mult mai numeroase. Se cheltuieşte pentru: înmormântări, pentru repararea uneltelor, cumpărarea de unelte pentru diferite lucrări, pentru taxa magaziei, pentru casa din Cluj, pentru Camera din Braşov, pentru cumpărarea de hârtie şi alte ustensile de birou, împrumuturi date meşterilor cu o dobândă acceptabilă, cumpărarea de băutură pentru diferite ocazii, salariul secretarului etc.[1118]

În anul 1854, breasla cizmarilor din Hunedoara i-a dat lui Szakáts Miklos pentru înmormântarea unui copil 2,15 florini. În acelaşi an, din lada asociației s-au cheltuit 15,40 florini pentru înmormântarea bătrânului Moisin Ioan[1119]. În anul 1855 a murit meşterul Georg Karampi şi având o stare mizeră, breasla a cheltuit cu înmormântarea plătind, „pentru coşciug, 12,30 florini, pentru fascii, 2, 30 florini, pentru popă, 5 florini, pentru bocitoare şi lumânări 5,15 florini"[1120]. În anul 1856 au decedat 9 copii ai unor meşteri din breaslă, pentru fiecare cheltuindu-se câte 2 florini, în total 18 florini[1121].

Pentru copiii decedați în anul 1857 din lada breslei s-a cheltuit suma de 32,26 florini[1122]. În acelaşi an au decedat soțiile meşterilor Munteanu Iuon şi Duma Ioan, cheltuindu-se pentru înmormântarea fiecăreia dintre ele câte 4 florini[1123]. Cheltuieli mai mari sunt făcute cu ocazia înmormântării unor tinere calfe. În anul 1857, pentru înmormântarea „calfei Kendefi Pal s-a cheltuit din casa țehului, suma de 15 florini"[1124]. La 18 iunie 1857 a murit o calfă în peregrinare, venită de la Orăştie, pe nume Szöts András, pentru care s-a cheltuit suma de 28,46 florini[1125]. În anul 1858, cu ocazia înmormântării lui Papp György alias Suiku, onoratul țeh, în total, cu chitanțe în regulă, a cheltuit 36,48 florini[1126]. Cheltuielile de înmormântare pentru anul 1859 sunt de numai 0,42 florini[1127], pentru ca în anii 1860 şi 1861 să lipsească cu totul.

Pentru chiria magaziei breasla cizmarilor din Hunedoara plăteşte, în anul 1854, 1,30 florini, în 1855 pe lângă taxă, breasla mai cheltuieşte pentru repararea încuietorii suma de 3,25 florini[1128]. În anul 1855 se cheltuieşte, pentru casa din Cluj, suma de 49,30 florini[1129], cheltuială care nu se mai întâlneşte în anii următori. Breasla a plătit, în anul 1858, pentru Camera din Braşov, 8,45 florini[1130], 15,72 florini în 1859[1131] şi 15,00 florini în anul 1860[1132]. Pentru scrisorile trimise la Braşov, s-au cheltuit, în anul 1859, în două rânduri, 4,40 florini, şi respectiv, 8 florini, în cel de-al doilea trimestru[1133]. Pentru susținerea corespondenței sunt înregistrate mai multe cumpărături de hârtie: 0,40 florini în 1855[1134] şi 0,10 florini, în anul 1859[1135]. În 1858 s-a cumpărat o călimară cu 0,40 florini[1136]. Din lada breslei o serie de meşteri primesc diferite sume ca împrumut pentru a-şi cumpăra materialele necesare continuării meseriei sau alte nevoi personale. În anul 1854, stimatului domn Mihaly Elek i s-a dat suma de 2,20 florini[1137]. În anul

[1116] *Ibidem*, f. 15.
[1117] *Ibidem*, f. 24.
[1118] *Ibidem*, nr. inv. 3.551, f. 1-31.
[1119] *Ibidem*, f. 5.
[1120] *Ibidem,* f. 7.
[1121] *Ibidem*, f. 9.
[1122] *Ibidem*, f. 17.
[1123] *Ibidem.*
[1124] *Ibidem*.
[1125] *Ibidem*.
[1126] *Ibidem*, f. 10.
[1127] *Ibidem*, f. 21.
[1128] *Ibidem*, f. 7.
[1129] *Ibidem*.
[1130] *Ibidem*, f. 10.
[1131] *Ibidem*, f. 21.
[1132] *Ibidem*, f. 26.
[1133] *Ibidem*, f. 21.
[1134] *Ibidem*, f. 7.
[1135] *Ibidem*.
[1136] *Ibidem*, f. 10,
[1137] *Ibidem*, f. 5.

1856 au mai primit împrumuturi meşterii Nemet Sandor (20 florini), Lup Gheorghe (30 florini), Băieț Petru (15 florini) şi Kontos Miklos (15 florini)[1138].

Alte trei împrumuturi de câte 20 florini sunt acordate, în anul 1858, meşterilor Borsai Karoly, Losadi György şi Szasz László [1139]. Cu ocazia diferitelor acțiuni la care participă sau sunt solicitați să participe, membrii breslei au cheltuit pentru cumpărarea de vin sau rachiu. În anul 1854, întreg țehul a fost la Podul Mânerăului, unde dimineața s-au dat 4 cupe de vinars (4 florini), iar seara s-au băut 3 vedre de vin (10 florini)[1140]. La demolarea turnului bisericii neunite, acțiune la care a participat tot țehul, s-au cheltuit 12 florini[1141]. În alte două zile au participat câte 10 meşteri la ajutor şi s-a cheltuit câte 2,30 florini de fiecare dată[1142]. În anul 1855 a fost solicitat tot țehul de către d-l Dombai la sfărâmat porumb, „iar seara fiind obosiți am cheltuit 12,30 florini"[1143]. Întregul țeh a participat şi la construirea podețului lui Bauer Anti şi au „cheltuit din lada țehului 10,55 florini"[1144]. Cei 12 meşteri ai breslei care au participat, în anul 1856, la împrejmuirea cu gard a cimitirului greco-catolic au cheltuit suma de 4 florini[1145]. În anul 1857, de ziua de naştere a Majestății Sale a „petrecut întregul țeh şi am consumat 4 vedre de vin în sumă de 16 florini"[1146]. O altă agapă la care au participat membrii breslei cizmarilor din Hunedoara a avut loc la Rusaliile din 1857. Atunci, după obicei, toată breasla a dorit şi şi-a împlinit dorința de a se cinsti cu câteva pahare de vin, aşa că s-au consumat 4 vedre de vin a 4 florini vadra, în total 16 florini"[1147]. Cu ocazia adunării breslei din 9 aprilie 1858, toată lumea a dorit o vadră de vin care s-a cumpărat de la Nemet Gheorghiță şi pentru care s-au plătit 4 florini[1148].

După adoptarea legii privind exercitarea meseriilor (1859), breasla cizmarilor şi pielarilor din Hațeg îşi întocmeşte un nou statut, aprobat în cadrul adunării membrilor breslei la 29 august 1860, prin care se anulează multe din prevederile vechilor statute[1149]. Aceste statute au stat la baza activității breslelor în urma adoptării legii meseriilor din anul 1851. Deşi statutele aduc numeroase modificări față de vechile privilegii ale breslelor, în cadrul lor se manifestă încă multă rutină, o trecere greoaie la respectarea noilor statute. Se păstrează în cele mai multe cazuri vechile denumiri ale funcțiilor din breaslă, modul de primire şi ieşire din stagiul de ucenicie şi calfă, avantajele fiilor de meşteri față de ceilalți candidați la învățarea meseriei etc.

La 15 noiembrie 1861 breasla cizmarilor din Hunedoara ia următoarea hotărâre: „În anul curent, 1861, am hotărât, în mai multe rânduri că umblarea prin sate după tureci de cizme este strict oprită şi acum iarăşi revine problema şi am hotărât din nou că dacă şi după această hotărâre din 15 noiembrie va mai fi întâlnit vreun meşter sau meşteriță cu aşa ceva, vor fi pedepsiți cu 5 florini, în bani noi, lucru dorit de întreaga adunare a țehului"[1150].

În anul 1862 au loc alegerile pentru funcțiile de conducere ale breslei cizmarilor din Hunedoara. În funcția de *staroste* a fost ales din nou Boldin Nicolae, *al doilea staroste* de breaslă a fost ales Keller Ferdinand, *tata meşter,* Musa Petru, cu acea înțelegere ca despre cheia țehului să n-aibă nici o grijă, ci să le fie un bun supraveghetor tinerilor meşteri. Al patrulea membru pentru comitet, *decanul cel vechi* „de aceea a fost ales fiindcă este dibaci şi ca atare întreaga adunare l-a reales pe Milos Nicolae"[1151]. Comisarul țehului a rămas tot Rimbaş Mihai, deoarece s-a dovedit om de omenie, cinstit. Supraveghetorii calfelor au rămas tot cei vechi, Ridl Károly şi Papp György[1152].

După 1850, breslele (țehurile) din Hunedoara devin, prin statute, Asociații de ajutor mutual. În conformitate cu legea meseriilor din 20 decembrie 1859, statutele cizmarilor şi pielarilor din Hațeg, la §

1138 *Ibidem*, f. 9.
1139 *Ibidem*, f. 10.
1140 *Ibidem*, f. 5.
1141 *Ibidem*.
1142 *Ibidem*.
1143 *Ibidem*, f. 7.
1144 *Ibidem*.
1145 *Ibidem*, f. 9.
1146 *Ibidem*, f. 17.
1147 *Ibidem*.
1148 *Ibidem*, f. 10.
1149 Eugen Pavlescu, *op. cit.*, p. 520-531.
1150 Muzeul Castelul Corvinilor*,* Fond *bresle*, nr. inv. 3551.
1151 *Ibidem*.
1152 *Ibidem*.

43, precizează că „alegerea celui dintâi şi al doilea preşedinte trebuie confirmată de adunarea direct competinte, fără de care nu pot intra în funcțiunile lor de serviciu”[1153]. Activitatea conducerii breslei, după statutele din 1860, era „fără plată”, dar cu „restituirea cheltuielilor ce au făcut în executarea obligațiilor lor de serviciu”[1154]. Comitetul de conducere al breslei este compus dintr-un prim şi al doilea preşedinte şi 4 membri[1155]. Noua titulatură a conducătorilor breslei se impune anevoie. Conform breslei cizmarilor din Hunedoara în fruntea breslei de aflau Rimbaş Nicolae, care deținea funcția de „ceh meşter”, şi Lupu George, care îndeplinea funcția de „atya mester”[1156].

Membrii conducerii breslelor hunedorene oscilează între 4 şi 8 la număr. Cel care avea autoritatea cea mai înaltă era *Țehmeşterul bătrân*. Conform edictului din 1741, el este numit *Zunftmeister,* adică țehmeşterul bătrân. În breasla cizmarilor din Hunedoara se întâlneşte şi denumirea *fö cemester* (1842, 1867)[1157].

Denumirea de *Zeumeşter* se întâlneşte şi la olarii din Haţeg sau sub cea de *maestru primariu* la tălparii din acelaşi oraş. În actul de fundare al țehului cojocarilor din Haţeg, din anul 1863, meşterul Voina care îndeplineşte această funcție este numit *maestru mare de țiechiu*[1158]. Alegerea sa se făcea prin vot, dar şi prin aclamare, cum este cazul în Societatea cizmarilor şi pielarilor din Haţeg, deşi § 35 din statutele din 1860 prevedeau numai votul. La alegerea din 24 ianuarie 1870, „maestrul primariu” Marcu Ciuciu, fiind bolnav îşi dă „mulțumirea” din funcție cerând să se numească altul în locul său. După ce demisia este primită, adunarea ridicându-se „strigă cu toții ca pe viitor să rămână d-l Avram Ciuciu, căruia tot una dată cu toții strigă ca să trăiască”[1159]. În breasla reunită, a cizmarilor şi pielarilor, deşi statutul din 1860 nu prevedea o alternare a funcției între meşteşugurile respective, acest principiu se aplică. Între anii 1858 şi 1884, funcția este ocupată de către tălpari de 8 ori, de cizmari de 8 ori şi de pielari de 2 ori[1160]. Durata funcției era pentru perioada de un an, cu dreptul de a fi reales.

După alegere, țehmeşterul trebuia să îndeplinească o serie de obligații: avea grijă de toate rânduielile şi libertățile țehului, întreținea corespondența cu autoritățile, păstra cheile de la lada breslei, în care erau închise documente şi fonduri băneşti, convoca în şedințe comitetul şi adunarea țehului etc.

Maestrul primariu al țehului tălparilor şi cizmarilor din Haţeg trimitea tabla, anunțând convocarea adunării pentru data de 28 ianuarie 1868, când o parte dintre membri, printre care şi Avram şi Marcu Ciuciu, nu răspund convocării. La stăruința cehmeşterului George Nandra se aplică statutul, aplicându-li-se amenda de câte 50 creițari. Deoarece aceştia lipsesc şi la o a doua convocare şi abținându-se de a participa şi la sărbătorile bisericeşti, George Nandra îşi prezintă demisia[1161].

Are loc adunarea de alegere a unui nou cehmeşter, funcție pentru care se pun trei candidaturi: Avram Ciuciu, Marcu Ciuciu şi George Nandra. În urma retragerii lui Avram Ciuciu, rămân să candideze Marcu Ciuciu şi George Nandra. Trecându-se la vot, Marcu Ciuciu obține voturile lui Avram Ciuciu, George Nandra, Avram Popescu, Nicolae Ciuciu, Nicolae Dumitrescu, Marcu Teodosie senior, Todor Popescu, Marcu Todosie junior, Sigismund Muntean, Todor Doboc, Ioan Straițar şi Mihai Dumitrescu[1162]. Pentru vechiul cehmeşter, George Nandra, au votat: Marcu Ciuciu, Spiridon Muntean, Georgiu Kontz, Nicolae Bojer, Todor Fogaras, Marcu Pop, Vasile Nandra, Petrutz Popescu şi Marcu Sălăşanu[1163].

Câştigând cu 12 voturi la 9, Marcu Ciuciu este ales *maestru primariu*. Cu prilejul şedinței, lucrurile revin la normal. Rezultatul votului s-a primit „unanim, în viitor ca maestru primariu d-l Marcu Ciuciu, iar ca vice-primariu d-l Georgiu Nandra care totodată primesc cu ziua de astăzi posturile pomenite şi aşa văzându-se societatea îndestulați strigă cu toții să trăiască”[1164].

1153 Eugen Pavlescu, *op. cit.*, p. 187.
1154 *Ibidem* , anexa 27, § 43.
1155 *Ibidem*, § 38.
1156 Muzeul Castelul Corvinilor Hunedoara, Fond *bresle*, nr. inv. 604, f. 1.
1157 Ioachim Lazăr, *Din activitatea breslei cizmarilor din Hunedoara între secolele XVII-XIX*, în „Sargetia”, XV, 1981, p. 195-229.
1158 Eugen Pavlescu, *op. cit.*, p. 184.
1159 *Ibidem*.
1160 *Ibidem*, p. 185.
1161 *Ibidem*, p. 188.
1162 *Ibidem*.
1163 *Ibidem*.
1164 *Ibidem*, p. 188-189.

În finalul şedinţei are loc ceremonialul mutării lăzii. „D-l Georgiu Nandra aduce înainte, deoarece d-l Marcu Csuts e denumit cu ziua de astăzi ca maistru primariu, aşadar minten după prânziu fiecare membru să se insinueze la casa maiestrului primariu de unde apoi, în corpore, cu stindarda [şi] muzica vor petrece lada până la maiestru primariu nou, d-l Marcu Csuts, ceea ce se primeşte unanim”[1165].

Latomeşterul mare – a doua funcție importantă din breslele hunedorene. Numele său provine din termenul maghiar „látó” ce înseamnă „veghetor”, „supraveghetor”, adică meşterul care supraveghează activitatea meşteşugărească şi negustorească în ramura produselor breslei. Principala lui atribuție era de a inspecta, examina şi supraveghea ca produsele să fie de bună calitate, lucrate după prescripțiile sau obiceiul meşteşugăresc al țehului şi înlăturarea de pe piață a oricărui produs similar care, deşi de proastă calitate, ar fi atras consumatorii prin preţul redus. În cadrul breslei cizmarilor din Hunedoara se întâlnesc în anul 1842, doi „lato mester” la fel ca şi în anul 1875[1166].

Latomeşterul mic care se mai numea latomeşter tânăr sau vițelatomeşter era ales tot de către adunarea breslei, pe timp de un an. El îndeplinea o slujbă efectivă şi continuă, activând concomitent cu latomeşterul mare fără a-i încălca atribuțiile. El activa mai ales la sediul breslei, ca procuror al ei pentru încălcările pe care breasla le denunța forului său de judecată. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, el se ocupa mai mult cu ordinea gospodărească la mesele şi adunările breslei.

Tatăl de feciori (*attyamester*) este o funcţie tot atât de veche ca şi cea de cehmester. Conform Edictului din 1741, această demnitate era aleasă anual şi i se precizau şi îndatoririle avute. În cadrul breslei olarilor din Haţeg, maestrul Ioan Csuts, în calitatea sa de attyamester, semna la 1 mai 1834, certificatul unei calfe călătoare[1167]. Tatăl de feciori avea următoarele atribuții în cadrul breslei: primea şi aşeza calfele la lucru; refera asupra capacității calfelor; îi urmărea pe cei care-şi părăseau lucrul fără preaviz; păstra lada calfelor; judeca conflictele dintre calfe, şi în primă instanță, pe acelea cu meşterii[1168].

Boierii apar sub mai multe denumiri (boyarok, bejarok, bejaro sau boiaro), dar în documentele româneşti se mai numesc şi bătrâni. Ei erau în număr de doi şi sunt aleşi pentru perioada de 1 an, cu drept de realegere. Misiunea lor era de a controla calfele angajate, convocau adunările extraordinare; țineau interimatul decanului de calfe, aveau grijă de darul ce se datora tatălui de feciori[1169].

Decanul calfelor era alesul calfelor şi îi reprezenta pe lângă delegații breslei. Decanul calfelor este amintit pentru prima dată în statutul calfelor de cizmari din Făgăraş, din anul 1643. Apoi documentele nu-l mai amintesc până în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Calfele bătrâne sunt prevăzute şi de către Edictul din 1741, care impunea alegerea a două calfe bătrâne, prevedere ce se include şi în legea meseriilor din anul 1859. „Pentru ținerea rânduielii între dânsele, calfele aleg din mijlocul lor două calfe cu vechime, ale căror ordine celelalte trebuie să le asculte”[1170].

Protocolul breslei olarilor din Haţeg, din anul 1861, stabileşte măsuri restrictive împotriva celor care ar vinde meşteşugul la alții, aceştia să fie globiți cu 3 florini, 30 creițari, iar dacă continuă să fie scoşi pe toată viața”[1171]. Se mențin în cadrul breslei olarilor înlesnirile pentru intrarea în breaslă a fiilor de meşteri olari. Unele măsuri ale breslei olarilor care se mențin şi după anul 1860 se referă la comerțul liber din oraş. Maiştrii care voiau să vândă produse ale altui meşteşug, în afară de cele ale olăritului, urmau a se globi cu 2 florini. Dacă vreun maistru olar „voieşte a se neguțători cu alte vase şi anume ulcioare sau alte vase, aşa cu voia tuturor, s-a hotărât ca fieşte care se neguțătoreşte, să plătească pe tot anul 2 florini valută austriacă”[1172].

Magistratul oraşului Haţeg somează țehul olarilor că prin legea pentru libertatea industriilor s-a desființat, totuşi membrii săi încă se mai adună, şi le cere să se supună dispozițiilor legii. Reprezentanții țehului olarilor răspund că se adună numai de 4 ori pe an, pentru a contribui fiecare cu o sumă de 40 florini din care se ajută între ei, mai ales în caz de înmormântare[1173]. Presiunea magistratului orăşenesc se răsfrânge şi asupra breslei cizmarilor şi pielarilor, asupra căreia îşi exercită dreptul de control, refuzând,

1165 *Ibidem*, p. 189.
1166 Muzeul Castelul Corvinilor, nr. inv. 607 și 1127, *Lajstrom pentru inaș* și *Lajstrom*.
1167 Eugen Pavlescu, *op. cit.*, p. 219.
1168 *Ibidem*.
1169 *Ibidem*, p. 221.
1170 *Ibidem*, p. 223-224.
1171 Beniamin Bassa, *op. cit.,* p. 388.
1172 *Ibidem*.
1173 *Ibidem*, p. 391.

prin hotărârea din 18 octombrie 1863, recursul breslei prin care aceasta încearcă să-şi justifice existenţa[1174]. Mai multă libertate de acțiune se acordă breslelor din oraşul Hunedoara. Conducerea oraşului se amestecă foarte rar în problemele breslelor cizmarilor, cojocarilor şi pielarilor care-şi vor continua activitatea nestingherite, chiar pe baza unor articole din vechile statute.

Hotărârea breslei cizmarilor din Hunedoara, din 15 ianuarie 1861, prevedea că „fiecare membru al breslei, tot aşa soțiile, ori calfele, ori copiii lor dacă păgubesc breasla căutând în altă parte tureac de cizmă, hotărâm împreună să fie pedepsit cu 5 florini"[1175]. Această hotărâre a fost încălcată de meşterii Dima Ioan, Kilin Mihai, Stoichița Niculae şi Sora Ferencz. La 6 septembrie 1867 aceştia au fost „chemați înaintea nobilei asociații breslaşe şi care au ofensat breasla când au fost citați şi venind înainte cu vorbe urâte şi dând cu pumnul în masă obraznic, aşa s-au exprimat că ei nu vor să ştie despre nici o pedeapsă şi că lor nu le porunceşte nimeni şi la aceasta se adaugă şi cazul ruşinos că înaintea cetățenilor din oraşul nostru care se țin de breaslă, Miloş Ioan, Nemeş Gheorghiță şi Ilinca Mihuț, la ziua a treia a acestei luni, fiind la Geoagiu unde erau prezenți meşteri cizmari şi de la Orăştie şi Vinț, au defăimat pe meşterii din Hunedoara şi i-au numit țigani cu şatre şi nici meşterilor care au fost prezenți în apropierea lor nu i-au lăsat să facă şatre să poată vinde acolo şi pentru această abatere, fiecare să plătească 5 florini şi, pentru a executa, nobila adunare să caute să oblige pe cei vinovați a plăti"[1176].

După ce adoptă hotărârea şi o citesc „dintre cei 4 vinovați, Kilin Mihai, Dima Ioan şi Stoichița Nicolae recunoscând abaterea şi pedeapsa dată ca meritată şi suficientă şi cer breslei ca pedeapsa lor să fie câte 3 florini, 25 creițari şi să fie aprobată, care pedeapsă trebuie în 14 zile s-o achite la casieria onoratei bresle, şi se obligă să plătească, altfel vor fi executați"[1177]. Pentru că nu şi-a recunoscut vinovăția, Sora Ferencz a fost amendat cu suma de 3,75 florini. După ce meşterii vinovați s-au obligat să plătească amenda, a urmat împăcarea pe care „nobila breaslă a cizmarilor şi întreaga societate o primesc. Dar această împăcare în procesul-verbal de amândouă părțile se semnează şi se încheie"[1178]. În numele breslei cizmarilor semnează Dragovici Nicolae, Popa Gheorghe şi notarul Timar Daniel.

ACTIVITATEA ASOCIAȚIILOR (SOCIETĂȚILOR) INDUSTRIALE HUNEDORENE (1872-1918)

Legea industrială din anul 1872, sub denumirea de „Articolul de lege VIII", va desființa breslele care opuseseră o rezistență hotărâtă, sabotând aplicarea legilor cu toate eforturile Camerei de comerț pentru aducerea lor la îndeplinire. Principiul fundamental al legii din 1872 consta în desăvârşita libertate a exercitării tuturor profesiunilor economice, în chip independent (§ 1), nimeni neputând a împiedica pe cineva să exercite un meşteşug la fel cu al său (§ 6)[1179].

Oricine avea pregătirea profesională necesară şi voia să se stabilească pe contul său propriu era de ajuns să facă o cerere către autoritatea competentă, care era obligată să-i elibereze gratuit autorizația; dacă aceasta întârzia mai mult de trei zile, petiționarul era considerat autorizat şi în drept a-şi începe meşteşugul (§ 4)[1180]. Asociațiile de meşteri sunt admise acelora de aceeaşi meserie sau de meserii diferite, în vederea sprijinirii interesului comun (§ 76), cu prealabila aprobare a statutelor de către Ministerul Agriculturii sau acela al Industriei şi Comerțului.

Intrarea în asociație este liberă, nimeni neputând fi constrâns să o facă şi nimănui neputându-i fi refuzată (§ 79). În ceea ce priveşte breslele (țehurile), § 83 hotărăşte că, până în 3 luni de la intrarea în vigoare a legii, tot ce există ca atare se desființează[1181]. Fostele țehuri au dreptul să se transforme în asociații, în care caz îşi pot păstra patrimoniul, sau nu, şi atunci întreaga avere se va trece la scopuri de utilitate meşteşugărească prin hotărârea şi desemnarea adunării generale, sau, în lipsă, prin decizia jurisdicției respective.

1174 *Ibidem*.

1175 Muzeul Castelul Corvinilor Hunedoara, Fond *bresle*, nr. inv. 1125, f . 7.

1176 *Ibidem*, f, 8.

1177 *Ibidem*.

1178 *Ibidem*.

1179 Eugen Pavlescu, *op. cit.*, p. 370-372.

1180 *Ibidem*, p. 371.

1181 *Ibidem*, p. 371.

Principiul care funcţionase în trecut, că nimeni nu poate exercita decât o singură profesiune, într-un singur atelier sau magazin, este abrogat. Una şi aceeaşi persoană poate exercita mai multe meşteşuguri (§ 30). În aceeaşi localitate un meşter poate avea, în acelaşi timp, mai multe ateliere sau magazine (§ 28), după cum poate lucra şi în afara sediului stabil sau şi în alte localităţi din ţară (§ 29)[1182].

Cantitatea mâinii de lucru este nelimitată, iar vânzarea produselor – proprii sau străine – se poate face personal sau prin împuterniciţi, în orice loc şi în orice împrejurare socotită oportună (§ 40). Legea mai stabileşte şi o serie de principii noi privind legislaţia muncii. Minimul de vârstă pentru ucenicie este de 12 ani, dar cu excepţii anume, autorizate de Camera de comerţ şi industrie sau minister, şi obligaţia ca ucenicul să fie trimis la şcoala primară până la împlinirea acestei vârste (§ 40).

Învăţarea unui meşteşug nu mai este gratuită ca înainte, patronul având dreptul să ceară o plată, prin prelungirea stagiului de ucenic, după învoială (§ 41). Orele de muncă se fixează la zece pe zi până la vârsta de 14 ani – în care intră şi orele de şcoală – şi de 12 ore peste această vârstă. În ambele cazuri trebuia să se acorde câte o jumătate de oră de odihnă şi înainte şi după prânz, precum şi o oră la cină, ceea ce însemna câte 8-10 ore de lucru efectiv[1183]. Nimănui nu i se putea impune o muncă necorespunzătoare vârstei şi puterii sale fizice (§ 44).

Legea face precizări şi în ceea ce priveşte munca de zi şi cea de noapte, prima de la 5 dimineaţa la 9 seara, şi cealaltă în restul timpului, de cu seara până dimineaţa. Sub vârsta de 16 ani, lucrul de noapte era cu totul interzis. Pentru cei ce treceau de această vârstă, se admiteau excepţii, cu avizul autorităţii competente, dar numai pentru cel mult jumătate din durata muncii de zi (§ 45)[1184]. Denunţarea contractului de ucenicie nu se putea face decât pentru cauze anume prevăzute de lege.

În caz de trecere la alt meşteşug, meşterul avea dreptul la o despăgubire egală cu plata uceniciei pe jumătate de an, peste ceea ce se datora până la zi. Dacă ucenicul fugea, putea fi readus prin autoritatea poliţienească, iar meşterul care primea un astfel de ucenic era solidar răspunzător de daunele pricinuite de acesta (§§ 53-56).

Legea industrială din anul 1872 prevedea lichidarea din oficiu a ţehurilor, care în timp de 9 luni, nu se transformaseră în simple asociaţii. Astfel, „Ţehul tălparilor şi cizmarilor" din Haţeg s-a transformat în „Societatea păpucarilor şi tălparilor"[1185]. În adunarea din 19 ianuarie 1873, cei 13 membri prezenţi, fiind de faţă şi comisarul politic Ambrosie Bârsan, iau act de faptul că noile statute au fost aprobate de minister la data de 26 mai 1875[1186]. Statutul a fost compus de către societate şi aprobat de Societatea păpucarilor şi tălparilor, în şedinţa din 14 ianuarie 1875. Statutul cuprindea 6 capitole şi 17 paragrafe. Conform cap. I, § 1 scopul societăţii era „ajutorarea văduvelor şi orfanilor precum şi înmormântarea sodalilor care stau în serviciu la aceşti membri"[1187]. În adunările societăţii erau interzise discuţiile politice şi religioase (§ 2). Societatea se compunea din membri fondatori şi ordinari. Alte paragrafe ale statutului precizează drepturile şi îndatoririle membrilor (§ 5), stabilesc rolul comitetului şi adunării generale (§§ 7-10).

Statutul societăţii cizmarilor din oraşul Hunedoara a fost adoptat de către societate, la 20 octombrie 1877, şi apoi aprobat de către Ministerul Muncii, Industriei şi Comerţului din Budapesta, după ce a rectificat 24 de paragrafe din cele 27 ale statutului[1188]. Scopul societăţii este „înaintarea membrilor în cunoştinţele aparţinătoare acestei meserii" (§ 1). Întocmit conform legii industriale din 1872, statutul prevedea susţinerea acestei legi „în cercul de activitate a societăţii cizmarilor, cât şi a raporturilor bune între maeştri şi muncitori" (§ 1 pct. 2).

Societatea supraveghează ca atât meşterii cât şi personalul ajutător să execute întocmai legea industrială pentru menţinerea raporturilor bune dintre dânşii; protejarea membrilor societăţii, îi sprijină să-şi procure materialul necesar şi să-şi valorifice produsele cât se poate mai favorabil (§. 1, pct. 3-5). În acest scop statutul îşi propune să înfiinţeze o *Casă de împrumut*, o magazie pentru depozitarea materialului brut şi o hală de vânzare, unde membrii societăţii îşi pot vinde produsele lor proprii (§. 1, pct. 4, a, b, c).

1182 *Ibidem*.
1183 *Ibidem*.
1184 *Ibidem*, p. 371-372.
1185 *Ibidem*, p. 373.
1186 *Ibidem*.
1187 *Ibidem*, p. 535.
1188 Muzeul Castelul Corvinilor, Fond *bresle,* nr. inv. 376.

Membru în societate poate fi oricare maestru cizmar independent care-şi poate lucra meseria în oraşul Hunedoara. Mai pot fi membri femeile şi minorii, care îşi exercită drepturile numai „plenipotențiați de alți membri ai societății". Fiecare membru, cu ocazia intrării în societate, primeşte un exemplar din statute, o carte de chitanțe şi achită o taxă de 15 florini (§. 3).

Statutul stabileşte drepturile şi obligațiile membrilor societății (§. 5-6). Conducerea afacerilor societății este realizată de către funcționari (preşedinte, vicepreşedinte, notar, casier controlor şi avocat), comitet şi adunarea generală (§. 7). Preşedintele şi vicepreşedintele sunt aleşi numai din sânul maeştrilor pentru o perioadă de 3 ani (§. 8). Rolul celorlalți funcționari (notar, casier, comisia de supraveghere şi jurist consult) este stabilit prin paragrafele 9-12.

Comitetul societății are o reprezentare mai largă, fiind alcătuit din *preşedinte, vicepreşedinte, notar*, 3 membri din comisia de supraveghere şi 12 membri care se aleg de către adunarea generală, prin vot secret, pentru o perioadă de 3 ani (§. 13). Sarcinile comitetului sunt stabilite prin §§ 14 şi 15 ale statutului. Comitetul convoacă şedințele lunare, stabilind ordinea de zi; primirea sau respingerea membrilor; stabileşte condițiile pentru alegerea funcționarilor; stinge eventualele conflicte din societate; se îngrijeşte de instrucția ucenicilor; urmăreşte realizarea scopurilor societății.

Adunarea generală are loc o dată pe an, la sfârşitul lunii ianuarie. La hotărârea comitetului sau la cererea în scris a celor 12 membri se pot ține adunări extraordinare. Ea poate adopta hotărâri valide dacă majoritatea membrilor sunt prezenți. Adunarea alege preşedintele, vicepreşedintele, comisia de supraveghere şi membrii din comitet; decide asupra raportului comisiei de supraveghere privind primirea sau excluderea de membri; stabileşte onorariul ucenicilor şi calfelor; modificarea statutelor; destituirea funcționarilor şi a membrilor din comitet; decide asupra dizolvării societății sau a fuziunii cu altă societate (§. 16, lit. a, b, c, d, e, f).

Despre averea societății şi administrarea ei se vorbeşte în paragrafele 18-22 ale statutului. Veniturile proveneau din taxele trimestriale plătite de membri, taxele pentru angajarea ucenicilor şi calfelor şi eliberarea lor. Veniturile se folosesc la acoperirea cheltuielilor de poştă, tipografie şi corespondență, pentru instrucția ucenicilor pentru a căror şcoală se dă 10% din venitul curat al societății.

Ca o noutate în statut este înființarea acelei comisii de împăcare formată din 6 membri şi 4 supleanți. Jumătate din membri se aleg dintre membrii societății cu ocazia adunării generale, iar cealaltă jumătate din rândul calfelor (§. 24). Cazurile care nu se puteau aplana de către Comisia de împăcare se înaintau comisiei industriale. Pe baza unor astfel de statute îşi vor desfăşura activitatea societățile meşteşugăreşti până la Marea Unire din anul 1918. După 1872, unele asociații, deşi nu îşi întocmiseră statute conform dispozițiunilor legii, continuă să activeze conform vechilor statute.

În societatea cizmarilor din Hunedoara, la 14 mai 1874, Ferko Trejiu s-a înțeles cu onorata breaslă că atunci când băiatul său, Nicolae, va fi primit în breaslă, el va plăti trimestrial taxa de câte 1 florin. Până la 14 august a plătit Ferko Trejiu prin notarul Timar. La 24 noiembrie 1874 s-a înțeles cu „onorata breaslă că la Sf. Nicolae, va plăti 10 florini, ceilalți 10 de ziua Floriilor, în cazul că nu va plăti cei 10 florini, el va suporta camăta"[1189].

La 21 ianuarie 1876, văduva lui Miloş Gheorghe a lui Gheorghe şi-a dat copilul ca ucenic la patronul Lukats Nicolae, pe 3 ani, cu condiția ca patronul să-i dea un costum şi cizme la liberare, iar până atunci îl va îmbrăca mama băiatului[1190]. Pe ziua de 30 ianuarie 1876, patronul Musa Petru a angajat ca ucenic pe Panek Gusti, pe termen de 5 ani, cu condiția ca ucenicul să plătească angajarea, iar patronul îl va îmbrăca şi va achita eliberarea lui.

În continuare, angajarea de ucenici se face pe termene diferite şi cu taxe diferite. La 16 decembrie 1876, meşterul Barbir Petru a angajat ca ucenic pe Teleki Alexandru, pe 4 ani, cu condiția ca patronul să-l îmbrace, iar taxa de angajare şi liberare să le plătească în comun cu părinții ucenicului[1191]. Acelaşi meşter angaja, la 29 aprilie 1877, pe ucenicul Toma Petru, cu acea condiție ca tatăl copilului să-i asigure îmbrăcămintea şi toate taxele breslei, iar patronul era dator să-i asigure încălțămintea. Contractul s-a încheiat pe 3 ani, achitându-se taxa de 4,40 florini[1192].

Angajarea ucenicilor în Societatea timarilor din Hunedoara se făcea respectând cam aceleaşi reguli. „În anul 1881, noiembrie 20, fiind societatea adunată laolaltă, se înscrie de învățăcel Miloş Petru, fiul

---

1189 Muzeul Castelul Corvinilor, Fond *bresle, Lista ucenicilor*, nr. inv. 1127.

1190 *Ibidem*, f. 99.

1191 *Ibidem*, f. 101.

1192 *Ibidem*.

văduvei lui Miloş George, la membrul societății Georgie Băieț junior, cu acel adaos că fiul are de a fi la învățătură 5 ani şi împlinind timpul cu cinste şi onoare, Georgie Băieț are de a suporta toate greutățile, atât ale societății cât şi la slobozenie, adică la împlinirea timpului are de a elibera pe sus numitul fiu cu un rând de veştminte corespunzătoare sistemei de atunci, totodată timpul învățăturii se începe în 1 iulie 1881 şi se împlineşte în 1 iulie 1886"[1193]. În acelaşi an, fiul meşterului Băieț Nicolae este primit la învățătură pe 3 ani, îmbrăcămintea o asigură tatăl băiatului, iar meşterul Nicoliție Munteanu, la slobozenie se obligă a-i cumpăra „un rând de veştminte noi de cinste"[1194].

În 22 aprilie 1884 „se înscrie ca învățăcel Petru Sirbina la membrul societății Timar Nicolae pe 6 ani, cu acel adaos că toate greutățile, atât la societate cât şi îmbrăcăminte are să le poarte Timar Nicolae şi la timpul împlinit are să-l provadă cu un rând de veştminte corespunzătoare unui sodal"[1195]. În 19 martie 1894, meşterul Nicolae Timariu primeşte ca învățăcel pe fiul său Georgie pe timp de 1 an suportând spesele cerute cu ocazia „înscrierii de învățăcel"[1196]. Fiii meşterilor timari, Nemeth Ghiție, Muntean Ianeş, Timar Iuon şi Muntean Janoş sunt primiți ca ucenici pe câte 2 ani, spesele fiind împărțite între ambele părți. În schimb, meşterul Stoichiță Nicolae a primit la ucenicie pe fiul membrului societății Ilincea Nicolae pe un termen de 5 ani cu condiția ca „îmbrăcăminte până va fi învățăcel cât şi când se va elibera veştminte necesare unui sodal, meşterul are a-i face, precum şi spesele de eliberare a le suporta din propria-i avere"[1197].

Cu unele excepții aceeaşi taxă se achita şi la liberarea calfelor. La 22 aprilie 1873 s-a liberat de calfă tânărul Palcău Aron şi a plătit taxa cuvenită de 4,40 florini[1198]. Referitor la tânărul Martin Petru se menționează că s-a liberat şi a plătit taxa cuvenită de 5 florini[1199]. Sume diferite plătesc şi meşterii pentru intrarea în breaslă. La 29 iulie 1887, Dragovits Alexandru se obliga în fața breslei cizmarilor din Hunedoara ca taxa pentru intrarea sa în asociație, de 20 florini să o achite în 4 rate:

- I-a rată la târgul de „Ziua Domnişoarei;
- a II-a rată la târgul de toamnă din Deva;
- a III-a rată la 13 noiembrie;
- a IV-a rată la 1 ianuarie 1878[1200].

Candidatul la intrarea în asociație se obliga că dacă nu va „respecta cele înscrise mai sus, dau dreptul asociației ca să pierd banii depuşi anterior, fără nici o judecată"[1201]. La 1 noiembrie 1887 a depus jurământul Szasz Miklos şi a achitat 25 florini. În aceeaşi dată, Szabo Petru a depus, din nou, taxa de jurământ, de 16 florini, în timp ce Moisin Petru achita taxa de 21 florini[1202].

Formula jurământului la societatea cizmarilor din Hunedoara era următoarea:

> „Eu cu numele NN jurându-mă pe țiemiriu societății Cismaşilor în ziua de astăzi. Eu jur la un Dumnezeu tatăl, fiul şi duhul, sfânta troiță, un Dumnezeu adevărat că din ziua de astăzi vreau să mă fac frate cu ceilalți în societate, a mai marilor şi a prepuşilor mei din societate, ziua-noaptea le-oi asculta şi le voi da cinstea după bătrânețe, care precum se cuvine la toate lucrurile trebuincioase oi fi cu ascultare.
>
> Dumnezeu aşa să-mi ajute, după moarte ispăşenia sufletului. Amin"[1203].

Conform noilor statute, Asociația cizmarilor din Hunedoara îşi alege comitetul în cadrul adunărilor generale. La 13 ianuarie 1887 sunt aleşi următorii: preşedinte, Pop Gheorghe pe un an de zile până ce Moisin Petru, care n-a respectat rânduiala statutelor, îşi va rezolva problema; vicepreşedinte a rămas Băieț Petru, vicele vechi; notar a rămas Timar Daniel; decan a fost ales Muntean Gheorghe fuhreru[1204].

1193 *Ibidem*, inv. nr. 3.571, f. 3.
1194 *Ibidem*.
1195 *Ibidem*, f. 4.
1196 *Ibidem*, f. 12.
1197 *Ibidem*, f. 5.
1198 *Ibidem, Lista ucenicilor*, nr. inv. 1127, f. 97.
1199 *Ibidem*, f. 98.
1200 *Ibidem*, f. 137.
1201 *Ibidem*.
1202 *Ibidem*, f. 112.
1203 *Ibidem*, nr. inv. 3.522.
1204 *Ibidem*, *Lista ucenicilor*, nr. inv. 1127, f. 112.

Venituri importante reveneau Societății cizmarilor din Hunedoara din închirierea la înmormântări a carului şi a steagului funebral. Venitul pe lunile septembrie-decembrie 1897 a carului şi a steagului se ridica la suma de 140,73 florini[1205]. În anul 1899 s-a obținut suma de 116,90 florini[1206].

Aproape în condițiile prevăzute de statutele inițiale îşi va continua activitatea, în perioada 1872-1918, şi *Societatea timarilor* din Hunedoara. Durata uceniciei era de la 2 la 4 ani, dar se întâlnesc şi unele excepții. În anul 1884, la 22 aprilie, se angajează ca învățăcel Petru Sirbina la meşterul Timar Nicolae pe 6 ani, cu acel adaos că toate greutățile, atât la societate cât şi îmbrăcămintea, are să le poarte Timar Nicolae şi la timpul împlinit are să-l prevadă cu un rând de veştminte corespunzătoare unui sodal[1207]. În 20 noiembrie 1881, Miloş Petru, fiul văduvei lui Miloş George, este primit ucenic de către Băieț George pe 5 ani. Meşterul suportă toate cheltuielile şi la eliberarea din ucenicie îi dă un rând de veştminte corespunzătoare[1208]. La 14 noiembrie 1889 fiind societatea laolaltă adunată, Stoichiță Nicolae aduce la cunoştință că înscrie ca învățăcel pe fiul lui Ilincea Nicolae pe 5 ani, cu acea condiție că se va îngriji de îmbrăcăminte până va fi învățăcel, iar la eliberare „veştminte necesare unui sodal meşterul are a-i face, precum şi spesele de eliberare a le purta din propria avere[1209].

Meşterii timari, Stoichița Nicolae, Szekely Sandor, Băiețiu Ghiță jun., îşi angajează ucenici pe câte 4 ani[1210]. La 11 decembrie 1881 se înscrie de învățăcel Băieț Nicolae, fiul meşterului Băieț Petru la membrul societății Nicoliție Munteanu, pe 3 ani, îmbrăcămintea o suportă tatăl băiatului „însă la slobozire Muntean Nicoliție îi va cumpăra un rând de veştminte noi de cinste[1211].

În anul 1891, fiind societatea adunată, Munteanu Ghiție lui Şandru primeşte de învățăcel pe Lupu Şandor din Hunedoara pe timp de 4 ani, obligându-se membrul Muntean Ghiția învățăcelului a-i face, la eliberarea de sodal un rând de veştminte precum se cere unui sodal şi totodată şi în timpul celor 4 ani a-l îmbrăca şi toate ce se cer[1212]. În anul 1892 sunt luați la învățătură Nemeth Petrutz şi Nicolae Muntean pe câte 2 ani[1213]. În anul 1894, meşterul Nicolae Timariu primeşte la învățătură pe fiul său Georgie, suportând spesele înscrierii de învățăcel[1214] fără a se mai preciza şi alte obligații.

Societatea cojocarilor din Hunedoara. În anul 1881 Societatea cojocarilor din Hunedoara număra 44 de membri şi anume: Toma Franți, Gergely Nicolae, Toma Juan, Solymos Josiv, Redoane Lajos, Murari Simedru, Pană Nicolae, Socander Nicolae (reprezentant), Muntean Arimie, Toma Pepi, Păcurar George hel mic (reprezentant), Păcurari Nicolae, preşedinte, Rimbaş Georgie (reprezentant), Solymos Nicolae, Albu Ghițe, Albu Ianeş (reprezentant), Murari Sandor, Vlad Ianeş, Rimbaş Nicolae, notar, Redoane Georgie, Dima Mihai, Solymos Ghițe, Păcurari Nicolae hel mic, Albu Laie, Danci Nicolae, casier, Hossu Georgie, Murari Nicolae l. Georgie, Păcurari Ghițe a Cătuți, Rudean Nicolae, Toma Nicolae, Murari Nicolae l. Ianeş (reprezentant), Muntean Sandru, Bogia Ghițe, Oprinescu Ucu, Mesinca Mihai, Voina Mihuț, Pană Ghițe, Szuts Petru, Dima Sandor, Radu Aron, Costa Nicolae, Pană Nicolae, Segesdi Albert, ? Peter[1215]

Societatea cojocarilor stabileşte prin protocol, condițiile primirii ucenicilor la învățătură. Protocolul încheiat la 30 decembrie 1888 precizează următoarele: „Acest protocol e întărit de Societate ca tot felul de inaş ce intră în acest protocol are de a solvi mai întâi tocmeala apoi se va scria în protocol, dar cu această condiție ca inaşul care e de maistor din societatea noastră, adică de părinți de suts (cojocari) acel inaş are de a solvi 3 florinți şi 1 ferie de vin băgatu. Slobozenia, 1 florint şi 1 ferie de vin"[1216]. În schimb „inaşul care nu-i din societate, acela are de a solvi băgatul 3 florinți şi 1 ferie. Slobozenia iar 3 florinți şi 1 ferie de vin"[1217].

1205 *Ibidem*, nr. inv. 608, f. 8.
1206 *Ibidem*, f. 14.
1207 *Ibidem,* f. 4.
1208 *Ibidem*, *Protocol pentru înscrierea membrilor societății timarilor*, nr. inv. 3.571, f. 3.
1209 *Ibidem*, f. 7.
1210 *Ibidem*, f. 4, 5, 6 și 8.
1211 *Ibidem,* f. 3.
1212 *Ibidem*, f. 8.
1213 *Ibidem*, f. 9-10.
1214 *Ibidem,* f. 12.
1215 *Ibidem, Lista pentru numele și rândul maistorilor pe 1881*, nr. inv. 3726, f. 1.
1216 *Ibidem, Însemnarea inașilor, 1891*, nr. inv. 3.727, f. 1.
1217 *Ibidem*.

„Acel notar ce va trece aceste ponturi şi va scrie vreun inaş în protocol înainte de a nu solvi, acela se va pedepsi cu 2 florinți”[1218]. La majoritatea ucenicilor de cojocar eliberați în anul 1891 se consemnează că au „învățat meşteşugul la casa părinților”, cum este cazul lui Pană Simon, Solymos Iosif junior, Rimbaş Petru, Danciu Ianeş, Rimbaş Iuon, Rimbaş Simon, Oprinescu Nicolae[1219].

Sunt consemnate şi aici câteva cazuri când ucenicii învață meşteşugul cojocăritului la alți meşteri din societate. Astfel, Meszaros Istvan fiind inaş la Georgie Hossu a solvit din tocmeală 3 florini[1220]. La rândul său, Sârb Todor intră ca inaş la Albu Ianeş pe 6 ani. Pe timpul inăşitului, stăpânul este obligat să-i asigure îmbrăcămintea, dar nu şi la slobozenie. Taxa angajării a plătit-o meşterul oferind şi feria de vin[1221]. Sârb Todor a solvit taxa slobozeniei de 3 florini şi alți 2 pentru aldămaş. „Prin urmare se cunoaşte din partea țeului ca ficior”[1222]. Păcurar Petru era primit ca inaş de către meşterul Albu Ianeş pe 5 ani. Pe timpul inăşitului meşterul se îngrijeşte de asigurarea îmbrăcămintei şi plăteşte taxele angajării şi slobozeniei. La slobozenie inaşul urma să primească de la maistrul său „un rând de haine, pălărie, papuci, precum şi schimburi”[1223]. La terminarea stagiului de ucenicie, tânărul era slobozit ca „ficsor” (fecior) achitând taxele „băgatului şi slobozeniei” în valoare de 4 florini. În cele mai multe cazuri, după terminarea stagiului de inaş, acesta este primit în rândul meşterilor. Pană Simon s-a jurat ca membru în societate, plătind „taxa jurământului de 15 florini, restul ineşitului a rămas pe lângă contract până la anul nou 1892” şi restul taxei pentru steag de 5 florini[1224].

În anul 1888, Florea Sandor, Toma Petru, Toma Iuonuț şi Sokander Ianos au solvit fiecare taxa jurământului (15 florini) şi a steagului (5 florini)[1225]. La 25 decembrie 1888, Vlad Imbrea achita din taxa de jurământ suma de 10 florini şi 5 ai steagului, rămânând dator cu 5 florini pe care îi achită la 21 ianuarie 1889[1226]. Tinerii care dispun de bani plătesc la depunerea jurământului: taxa jurământului (15 florini), a steagului (5 florini), tocmeala şi slobozenia din ucenicie (4 florini) cum e cazul lui Suciu Nicolae şi Pană Simion[1227]. Cei care nu dispuneau de bani lucrau încă un an pentru a putea plăti taxa jurământului (15 florini) şi a steagului (5 florini). Astfel, Şerb Todor s-a „slobozit ca fecior” la 15 februarie 1891 şi abia la 22 aprilie 1892 a plătit 10 florini rămânând dator cu 5 florini din jurământ şi 5 din taxa steagului[1228].

În oraşul Orăştie a fost înființată, la 14 iulie 1879, Uniunea industrială a cizmarilor cu un număr de 68 de membri[1229]. În oraşul Deva, iau ființă Uniunea olarilor (1881) cu un număr de 12 membri şi Uniunea cizmarilor şi tăbăcarilor (1882) cu un număr de 25 membri[1230]. În anul 1885 a fost înființată Corporația industrială din Deva, care în 1890 şi-a ales un comitet şi îşi construieşte un sediu propriu. În ceea ce priveşte reglementarea vânzării mărfurilor „se hotărăşte că la târgurile săptămânale numai acei industriaşi pot să participe din a căror branşă în piața târgului nu sunt”[1231]. Comerțul ambulant este supus taxelor, care taxe trebuie plătite Corporației de către cei ce doresc să-l practice. Întrucât majoritatea meseriaşilor nu țin seama de această hotărâre, în scurt timp este anulată. Se mai hotărăşte că numai acela poate primi drept de maistru care este membru al Corporației. Corporațiile reglementează procesul productiv în funcție de necesitățile pieții şi contractează comenzi mari, cum este aceea din anul 1887, când regimentul din Deva îşi procură bocancii şi mai apoi tot echipamentul prin Corporație[1232].

1218 *Ibidem*.
1219 *Ibidem*, f. 1-6.
1220 *Ibidem.*
1221 *Ibidem*, f. 7.
1222 *Ibidem*.
1223 *Ibidem*, f. 12.
1224 *Ibidem,* f. 1.
1225 *Ibidem*, f. 7-9.
1226 *Ibidem*, f. 7.
1227 *Ibidem*, f. 7-8.
1228 *Ibidem*, *Lista pentru numele și rândul maistorilor pe 1881*, f. 4.
1229 Ion Lungu, Vasile Radu, Beniamin Bassa, Ion Raica, Mircea Valea, *op. cit*., p. 89.
1230 *Ibidem*.
1231 *Ibidem.*
1232 *Ibidem*.

Unele dintre societățile meşteşugăreşti hunedorene îşi continuă activitatea şi după Unirea din anul 1918, cum este cazul Societății cizmarilor din Hunedoara, care va reuşi să se mențină până în vremea comunistă[1233].

În perioada interbelică meseriaşii din Hunedoara şi Orăştie caută noi forme de organizare. La 29 noiembrie 1925, meseriaşii români din Orăştie întocmesc Statutele Reuniunii Meseriaşilor Români din Orăştie, care sunt aprobate de către Tribunalul Hunedoara la 25 iulie 1928[1234]. Cu reguli mai puțin rigide, societățile meşteşugăreşti hunedorene caută să-şi apere prestigiul moral prin ținerea rânduielilor, a bunelor moravuri, deoarece îşi pierduseră importanța economică pe care o îndepliniseră secole de-a rândul.

[1233] Ioachim Lazăr, *Breasla cizmarilor din Hunedoara*, p. 218. „Ultimul proces verbal era încheiat la data de 27 decembrie 1959".

[1234] *Statutele Reuniunii Meseriașilor Români din Orăștie*, Orăștie, 1928.

ISTORICUL ADMINISTRAȚIEI
ÎN JUDEȚUL HUNEDOARA

Originea cuvântului administrație o găsim în latinescul *administratio*, unde însemna ajutor, grijă, conducere, dar şi mod de a acționa. În diferitele limbi europene, cel care administrează este persoana sau instituția care se ocupă de o anumită problemă, care conduce (guvernează) o anumită activitate. Dicționarele moderne ale limbii române definesc administrația ca totalitatea instituțiilor care asigură funcționarea statului[1235], iar administrația de stat ca o formă de activitate (executivă şi de dispoziție) pentru realizarea funcțiilor sale, sau totalitatea organelor de stat prin care se desfăşoară această activitate[1236]. Alte definiții vorbesc de „ansamblul organelor executive şi de dispoziție ale statului"[1237]. În sens mai restrâns, termenul se foloseşte în legătură cu administrarea unei firme, a unei afaceri sau pentru conducerea unei provincii, ținut sau unitate administrativ-teritorială. Sub acest aspect, vom trata în paginile ce urmează evoluția administrației comitatului şi mai apoi a județului Hunedoara, de la primele mențiuni documentare privind această formațiune şi până în zilele noastre. Din motive de spațiu, dar şi pentru că unele fapte sunt mai la îndemâna cititorului, s-a insistat pe începuturile administrației moderne pe teritoriul județului de astăzi.

În evul mediu, comitatele transilvănene au fost instituții locale politico-administrative cu care regalitatea maghiară a căutat să înlocuiască vechile organizări teritorial-administrative, districtele şi cnezatele româneşti, după cucerirea Ardealului de către unguri[1238]. Procesul de organizare a comitatelor se produce pe măsura luării în stăpânire a Transilvaniei şi este paralel pătrunderii relațiilor feudale, care slăbesc vechile relații şi introduc instituțiile politico-administrative corespunzătoare[1239].

Conform unui principiu răspândit în lumea medievală, teritoriile neorganizate din punct de vedere social-politic, precum şi cele cucerite prin forța armelor, deveneau proprietatea personală a regelui. Ele erau împărțite în unități nedelimitate teritorial, un hinterland variabil în jurul unei cetăți. În fruntea acestui hinterland, care s-a numit comitat[1240], regele numea un om de încredere, comitele, cu atribuțiuni administrative, juridice, fiscale şi militare. Pe teritoriul Ungariei, organizarea comitatelor a început probabil încă din secolul al XI-lea, iar pe măsură ce Transilvania era cucerită, această organizare era impusă şi în interiorul arcului Carpatic.

Evoluția comitatelor a fost împărțită de istorici în două etape. La început, aceste unități teritorial-administrative subordonate puterii centrale erau comitate regale. În veacul al XII-lea proprietatea regelui era mai însemnată decât cea nobiliară, laică şi bisericească. Cu timpul, în urma daniilor regale tot mai numeroase făcute unor credincioşi, laici sau clerici, pentru sprijinul acordat regalității, proprietatea regească se micşorează, sporind proprietatea feudală. Are loc, la începutul secolului al XIII-lea, transformarea comitatului regal în comitat nobiliar sau comitat autonom, cum mai este cunoscut în istoriografie[1241]. Până la stingerea dinastiei arpadiene (1301) se manifestă o puternică rivalitate între aristocrația feudală pe de o parte şi rege şi mica nobilime pe de altă parte în legătură cu dominarea comitatelor. Cel care va obține victoria împotriva oligarhiei feudale va fi regele Carol Robert, la sfârşitul deceniului I şi la începutul deceniului următor al secolului al XIV-lea. Sub domnia lui are loc o reorganizare a comitatelor. Acestea se transformă definitiv din comitate regale în comitate nobiliare, dar dominate de nobilimea mică şi mijlocie, care intervenise cu rol hotărâtor în ajutorul regelui în lupta

---

1235 *Dicționarul Explicativ al Limbii Române*, 2009.

1236 DEX, 1998.

1237 DN, MDN.

1238 Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei,* vol. I, Cluj, 1971, p. 99.

1239 *Ibidem,* p. 135.

1240 În acest sens este semnificativă denumirea maghiară a comitatului, *vármegye,* în care *vár* înseamnă cetate, iar *megye* margine, hotar (după slavul *medja*).

1241 În studiul său foarte documentat *Administrația comitatului Hunedoara în evul mediu,* în „Sargetia", XXXV-XXXVI, 2007-2008, p. 203, W. Kovács András prezintă pe larg trăsăturile celor două faze în evoluția comitatelor, adoptând punctul de vedere al istoriografiei maghiare că limita cronologică superioară a comitatelor medievale trebuie plasată la anul 1526.

împotriva oligarhiei provinciale. Comitele devine un dregător public, reprezentând în comitatul nobiliar interesele puterii centrale[1242]. Numit la început de rege, apoi de către voievodul Transilvaniei, comitele avea atribuțiuni administrative, fiscale, militare şi judecătoreşti pe teritoriul ce îi era încredințat spre administrare. El aduna veniturile cuvenite regelui şi sprijinea pe dijmuitorii bisericii în adunarea decimei; în caz de primejdie dinafară se ridica cu oastea alături de voievod pentru apărarea granițelor țării; prezida scaunul de judecată al comitatului, rezolvând împreună cu vicecomitele şi juzii nobililor pricinile ivite între nobilii din comitat.

Prima mențiune scrisă a comitatului Hunedoara se găseşte într-un document din 25 noiembrie 1276 prin care Capitlul bisericii Sf. Mihail din Alba Iulia întăreşte lui Petru, episcop al Transilvaniei, moşia Izvorul Crişului din comitatul Bihor în schimbul pământului numit Simeria (*Pyspuki)* din comitatul Hunedoara *(comitatus Hunod)* şi al altuia numit Acmariu din comitatul Alba. Textul documentului aduce la cunoştința „celor de acum şi viitori" că a fost dat pământul cu numele Izvorul Crişului „venerabilului părinte Petru, din mila lui Dumnezeu episcop al Transilvaniei, prelatul nostru şi episcopatului său, în schimbul pământurilor episcopale, adică al unuia din comitatul Hunedoara (*Hunod*) numit Simeria (*Pyspuki*), aşezat lângă râul Strei şi al altuia din comitatul Alba numit Acmariu, aşezat lângă Mureş, să le stăpânească pe veci, în linişte şi în pace venerabilul părinte şi episcopia, împreună cu toate cele ce se țin de ele şi cu folosințele lor. Dată în ziua fericitei fecioare Ecaterina, anul Domnului o mie două sute şaptezeci şi şase"[1243]. În documentele ulterioare numele comitatului apare sub forme diferite: *Hunod, Huniod, Hvnyad, Hwnyad, comitatus Hunyadiensis.* Întinderea domeniului în această perioadă de început este greu de stabilit din cauza lipsei izvoarelor. Pe baza documentelor de mai târziu, se poate presupune că în limitele comitatului intra teritoriul din jurul cetăților Deva şi Hunedoara, valea inferioară a Streiului şi o parte a văii Mureşului. Izvoarele documentare par să arate o suprafață a comitatului din această perioadă mult mai redusă decât cea de mai târziu.

În legătură cu denumirea comitatului, Hunedoara şi nu Deva, trebuie luat în seamă rolul mai important pe care l-a avut într-o anumită perioadă prima dintre cele două localități[1244]. Cele mai vechi ştiri despre Hunedoara sunt relativ târzii, datând dintr-o perioadă când aceasta nu mai era centru de comitat. În schimb, descoperirile arheologice atestă elemente care pot fi atribuite unui centru de comitat arpadian. Este vorba de cetatea de pământ aflată pe dealul Sânpetru din vecinătatea castelului, precum şi de o aşezare şi o necropolă. Nu este limpede relația dintre cetate şi aşezare, respectiv cât timp a funcționat cetatea de pământ şi momentul naşterii comitatului. Sigur este doar faptul că a existat o perioadă când funcționarea celor două s-a suprapus, comitatul preluând numele cetății. Ulterior, Hunedoara şi-a pierdut funcția de centru de comitat şi locul său a fost preluat de către Deva şi Hațeg, unde au fost construite cetăți din piatră care reprezentau o nouă generație de fortificații[1245].

După prima atestare, ştirile referitoare la comitatul Hunedoara lipsesc timp de o jumătate de veac. În intervalul acesta se înscriu anii în care Transilvania, sub conducerea voievodului Ladislau Kán (1294-1315) manifestă puternice tendințe de autonomie față de statul maghiar. Cetatea Devei servea voievodului drept reşedință şi probabil unul dintre slujitorii săi era comite al comitatului, deoarece în actele emise voievodul nu purta titlul de comite de Hunedoara[1246]. Funcția de comite al Hunedoarei va fi fost cumulată, aşa cum se va întâmpla de multe ori mai târziu, cu cea de castelan al cetății Deva, în care este atestat, în 1309, un anume Paul, fiul lui Ladislau[1247]. Curtea de la Deva a voievodului Ladislau Kán înregistrează un remarcabil salt calitativ față de perioadele anterioare, structurile centrale ale administrației voievodale fiind compatibile cu statutul de cvasisuveranitate al Transilvaniei. Izvoarele istorice confirmă existența unui jude al curții *(judex curiae)* voievodului şi a unui stolnic *(dapiferum),* demnitari ce constituie o

---

1242 Ștefan Pascu, *op. cit.,* p. 292.

1243 *Documente privind istoria României, seria* C, Transilvania, veacul XI, XII, XIII, vol. II (1251-1300), p. 184; E. Hurmuzaki, N. Densușianu, *Documente privitoare la istoria românilor,* vol. I/1, București, 1887-1902, p. 409.

1244 Vezi în legătură cu aceasta, precum și la evoluția domeniului Hunedoara în vremea Hunedorenilor studiul lui Radu Lupescu *Domeniul cetății Hunedoara în timpul Hunedorenilor,* în „Medievalia Transilvanica", Satu Mare, 2001-2002, nr. 1-2, p. 7-33.

1245 *Ibidem,* p. 8-9.

1246 Pentru situația cetății Deva în vremea voievodului Ladislau Kán vezi Vasile Ionaș, *Cetatea Deva, reședința unui voievod nesupus,* în „Magazin istoric", nr. 8, 1982 ; Tudor Sălăgean, *Un voievod al Transilvaniei: Ladislau Kán (1294-1315)*, 2007, 222 p.

1247 A. A. Rusu, *Castelani din Transilvania în secolele XIII-XIV,* în „AIIA", Cluj, XII, 1979, p. 86, 96.

inovație a epocii lui Ladislau Kán şi fac dovada existenței unui sistem administrativ care prelua funcțiile puterii regale[1248].

Vorbind despre organizarea comitatensă, este cazul să amintim că s-a încercat susținerea existenței unui comitat al Hațegului, bazată pe amintirea la 1276 a unui *Petrus, magister agazonum, comes de Hatzag* (Petru, mare comis, comite al Hațegului), precum şi pe două documente care amintesc comitatul Hațeg, unul la 1315, iar altul la 1390[1249]. Titlul magistrului Petru nu poate indica o funcție efectivă în Țara Hațegului, întrucât abia în vara sau toamna anului următor, 1277, are loc lupta în care Litovoi îşi pierde viața şi acest teritoriu intră sub stăpânirea regelui Ladislau al IV-lea Cumanul. În ce priveşte celelalte două documente, ele sunt contrazise de actele de judecată ale congregațiilor cneziale, care nu conțin nici un indiciu că la scaunul districtual ar fi participat comitele, vicecomitele sau juzii nobililor din presupusul comitat Hațeg, or asemenea participare era obligatorie în cazul unui comitat organizat. Mai mult, un document din 3 martie 1363 ne spune că pricina dintre Ladislau şi cnezii Stroia şi Zaic pentru moşia Zlaşti a fost judecată de nobilii şi juzii nobililor din comitatul Hunedoara împreună cu toți *cnezii şi bătrânii români din acel district Hațeg şi cu alți locuitori.* Se prea poate ca din partea oficialității să fi existat intenția organizării unui comitat al Hațegului, dată fiind situația Țării Hațegului de pământ cucerit, precum şi a importanței sale strategice deosebite la granița sudică a regatului. Această intenție a rămas însă nematerializată datorită opoziției păturii cneziale pe care regii Ungariei au preferat să o atragă prin înnobilări şi să o folosească cu rosturi militare pentru apărarea fruntariilor Transilvaniei. O stăpânire efectivă are loc doar asupra cetății Hațegului, foarte puternică în acea vreme, şi asupra unui teritoriu restrâns în jurul ei[1250].

Organizarea comitatensă ca expresie a luării în stăpânire a Transilvaniei a necesitat din partea regilor Ungariei eforturi susținute, datorită rezistenței „acelora ce se străduiau din răsputeri să-şi apere vechile organizații şi instituții social-economice şi social-politice”[1251]. Este vorba despre populația românească băştinaşă care trăia în obşti țărăneşti organizate în cnezate şi districte. Organizarea în comitate s-a făcut pe măsura cuceririi Transilvaniei. Aşa se explică diferența de două veacuri între atestarea documentară a celui dintâi comitat (Bihor, 1111) şi a celui din urmă (Maramureş, 1300). Nu este întâmplător faptul că în lista comitatelor ardelene Hunedoara apare printre cele din urmă, deoarece teritoriul său îngloba vechi districte româneşti ce vor fi opus rezistență, uneori armată, la încercările de organizare ale feudalității maghiare. Dintre ele, cel mai vechi şi mai însemnat era districtul Hațegului, pomenit la 1247 ca „Țara Hațegului” *(terra Harszoc)* în vestita diplomă a cavalerilor Ioaniți, iar la 1360 ca districtul Hațeg *(districtus Hatzak).* Țara aceasta aparținea la 1247 voievodatului lui Litovoi, fiind cucerită definitiv de oştile regelui Ladislau Cumanul abia după uciderea lui Litovoi şi luarea în prinsoare a fratelui acestuia, Bărbat. Alte districte menționate în documente erau districtul Devei *(Districtus castri Deva, 1371),* districtul Hunedoarei *(districtus de Hunyad, 1380),* districtul Streiului *(districtus fluvii Stryg, 1377),* districtul Dobrei *(districtus Iofyw, 1387).* Desigur, existența lor trebuie socotită ca fiind anterioară anilor în care sunt pomenite în documentele de cancelarie.

Districtele româneşti mai păstrau încă în veacul al XIV-lea o puternică autonomie[1252], peste care s-au suprapus, într-un răstimp îndelungat, instituțiile feudale maghiare. Autonomia de care se bucurau este atestată în special de actele de judecată păstrate. La 2 iunie 1360 Petru, vicevoievodul Transilvaniei, punea să se vestească „adunare obştească cu obştea cnezilor şi cu oamenii de orice altă stare şi seamă din districtul Hațeg, pentru reaşezarea drepturilor lor”, poruncind să fie trimişi din rândul obştii lor ca asesori jurați „dintre cnezi 12, dintre preoți 6 şi dintre românii de rând *(ex Olahy populanis)* de asemenea 6”. Judecata se făcea la cererea lui Micu, fiul lui Murg, care se plângea că i-au fost răpite moşiile Răchitova şi Lunca ce țineau de el în temeiul dreptului cnezial *(jure keneziatus)*[1253]. Dreptul cnezial în vigoare în districtul Hațeg este atestat şi într-un document, deja menționat mai sus, din 3 martie 1363, când acelaşi vicevoievod Petru ține scaun de judecată pentru moşia Zlaşti împreună cu „nobilii şi juzii nobililor din sus-zisul comitat Hunedoara şi cu toți cnezii şi bătrânii români din acel

---

1248 T. Sălăgean, *op. cit.,* p. 79.

1249 Pesty Frigyes, *Az eltünt regi vármegyék,* vol. I, Budapest, 1880, p. 9.

1250 A se vedea pe larg discuția referitoare la comitatul Hațegului la Popa Radu, *La începuturile evului mediu românesc. Țara Hațegului,* București, 1988, p. 254-256.

1251 Şt. Pascu, *op. cit.*, p. 100.

1252 *Ibidem.*

1253 *A Hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat évkönyve,* (Deva) *I, 1882, p. 60-62.*

district Hațeg şi cu alți locuitori”[1254]. Mai târziu, la 5 august 1398, se face din nou pomenirea instanței de judecată a districtului în înştiințarea pe care castelanul de Hațeg, Stibor de Dobusky, o trimite voievodului cum că a judecat împreună cu cei 12 jurați ai districtului Hațeg cauza încredințată[1255].

Autonomii ale românilor sunt menționate şi în cuprinsul districtului Deva. Un act emis la Deva în 3 mai 1371 vorbeşte despre reținerea unui aşa-numit hoț român numit Petru din Cristur pe care slujbaşii *(officiales)* din Vețel şi Peştiş ai cetății Deva l-au dus înaintea lui Ştefan, castelanul Devei, pentru a fi judecat potrivit obiceiului regatului. Atunci se strânge adunarea „tuturor cnezilor şi românilor din cele patru scaune şi districte ale cetății Deva” cerând ca acei slujbaşi să-l dovedească pe Petru după legea românilor, nu după alte legi ale regatului. Adunarea pune oprelişte la această judecată şi lege a regatului, iar cnezii spun că acei slujbaşi sunt liberi să-l dovedească pe acel Petru după legea românilor, dar nu cu alte legi ale regatului şi, de aceea, le-au interzis acestora să le facă lor judecată sau dreptate după asemenea legi[1256].

Documentele vremii îndreptățesc afirmația că legea românească a fost aplicată în scaunele de judecată cneziale, districtuale până în secolul al XV-lea[1257]. Aceleaşi documente arată limpede că la venirea cuceritorilor maghiari existau în ținuturile hunedorene organizații mai vechi, cu instituții de drept cristalizate, care o bună bucată de vreme au reuşit să reziste încercărilor de impunere a rânduielilor feudale aduse de noii stăpânitori. Un timp, vechile şi noile instituții coexistă, dar cu vremea, peste vechea organizare districtuală se impune comitatul. În intervalul 1351-1437 reprezentanții românilor sunt excluşi din congregațiile generale ale Transilvaniei, dar la nivel local se constată tendința districtelor şi ,,țărilor româneşti” de a-şi perpetua scaune de judecată proprii. Această tendință vine în contradicție cu cea a comitatelor care urmăreau să-şi consolideze acele *universitates nobilium* (adunări ale nobililor) încadrate în politica regalității de a uniformiza realitățile Transilvaniei după modelul feudal apusean[1258].

Revenind la problema comitatului Hunedoara, menționăm că istoricii au remarcat lipsa comitelui din listele de martori şi din listele de demnitari în documentele regale emise în secolele XII-XIII[1259]. Nu ştim cine era comite nici la 1320, când, într-o împărțire de moşii, este amintit castelanul cetății Deva, Ladislau, fără a purta şi titlul de comite.[1260] Un comite al comitatului este amintit pentru prima oară la în persoana lui Martin, castelan al cetății Deva şi comite al comitatului Hunedoara. Acesta, împreună cu Ştefan de Uroi şi Petru de Cristur, juzi ai nobililor, adeveresc la 29 septembrie 1333 înțelegerea dintre nobilii din Hăşdat referitoare la o moşie.[1261] Comitele Martin este întâlnit în această calitate până la 1338.

O particularitate însemnată a dregătoriei de comite al comitatului Hunedoara o constituie faptul că în secolele XIV şi XV aceeaşi persoană deținea şi funcția de castelan al cetății regale Deva sau a cetăților Hunedoara sau Hațeg. Astfel, de la 1333 şi până în prima jumătate a secolului al XV-lea, comiții hunedoreni au fost totodată şi castelani ai cetății regale Deva, prin voința voievodului Transilvaniei[1262]. La 1390 comiții Ştefan şi Ioan de Uroi îndeplineau pe lângă funcția de castelan al Devei şi pe cea de castelan al Hațegului. De pe la mijlocul secolului al XV-lea comiții comitatului sunt amintiți ca îndeplinind funcția de castelani ai cetăților Deva şi Hunedoara. Situația deosebită a comiților de Hunedoara se explică prin existența pe teritoriul comitatului a celor două importante cetăți şi domenii. O schimbare adânc simțită în viața administrativă şi politică a comitatului a fost scăderea, către mijlocul secolului al XV-lea, a rolului jucat de cetatea Hațegului şi de cetatea şi domeniul Devei în favoarea domeniului Hunedoara. Cetatea regală a Hațegului avusese până atunci o importanță militară deosebită, mai ales pentru stăvilirea năvălirilor turceşti. Importanța cetății este dovedită şi de faptul că la 1360

1254 E. Hurmuzaki, N. Densușianu, *Documente privitoare la istoria românilor,* vol. I, 2, București, 1887, p. 73.

1255 *Ibidem,* p. 397.

1256 *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia usque ad annum 1400 p. Christum,* Budapestini, 1941, p. 233-234.

1257 Ioan Aurel Pop, *Instituții medievale românești. Adunările cneziale și nobiliare (boierești), în secolele XIV-XVI,* Cluj-Napoca, 1991, p. 103.

1258 *Ibidem,* p. 100.

1259 W. Kovács András*, op. cit.*, p. 206. Autorul consideră lipsa comiților din liste un semn că acest comitat nu avea o semnificație politică deosebită, omițând posibilitatea ca în acea perioadă comitatul să nu fi fost organizat.

1260 *Documente privind istoria României, C, Transilvania, veacul XIV, vol. I (1301-1320)*, p. 343.

1261 *A Hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat évkönyve,* 1889, p. 81.

1262 W. Kovács András, *op. cit.,* p. 206. Vezi și Adrian Andrei Rusu, *Castelani din comitatul Hunedoara în secolul al XV-lea,* în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, Historia*,* 26, 1981, fasc. 1; Idem*, Castelani din Transilvania în secolele XIII-XIV,* în „AIIA”*Cluj,* 22, 1979, p. 71-98.

castelanul ei era însuşi vicevoievodul Transilvaniei. După 1422 cetatea împreună cu 10-12 sate care îi aparţin ajunge în mâna Huniazilor[1263], aflaţi în plină ascensiune datorită unor fapte de arme remarcabile. În 1441 regele Vladislav I donează lui Iancu de Hunedoara târgul Dobra cu districtul său, rupându-l din domeniul cetăţii Deva[1264]. În felul acesta, mai mult de jumătate din suprafaţa comitatului făcea parte din întinsul domeniu al Hunedoarei.

Iancu de Hunedoara, proprietar al cetăţii şi domeniului Hunedoara şi voievod al Transilvaniei (1441-1446), la o dată anterioară anului 1444 a devenit şi proprietar al cetăţii Deva, având astfel dreptul de a numi doi castelani în funcţia de (vice)comite al comitatului Hunedoara. De la mijlocul secolului al XV-lea comitele, totodată şi castelan al Hunedoarei, este numit în dregătorie de către stăpânul particular al cetăţii menţionate. În vremea regelui Matia (1458-1490) Deva a devenit din nou cetate regală, dar funcţia de comite al comitatului nu a mai fost asociată acestei cetăţi, ci cetăţii Hunedoara, rămasă în proprietatea familiei Huniade. La 1482 regele Matia a donat cetatea cu întreg domeniul fiului său natural Ioan Corvin, porunca de introducere în stăpânire numindu-l pe donatar drept comite al comitatului. Până la moartea sa, în 1504, Ioan Corvin a numit comiţii comitatului. Dreptul proprietarului cetăţii Hunedoara de a numi comiţii comitatului este confirmat prin porunca regelui Vladislav al II-lea adresată nobilimii şi oamenilor de orice stare din comitat prin care ordonă ca ei să-l recunoască drept comite pe Ioan Corvin, proprietarul cetăţii Hunedoara, deoarece demnitatea de comite *(honor comitatus)* aparţine de un anumit timp proprietarului cetăţii[1265]. Acelaşi rege Vladislav al II-lea, după moartea fiului lui Ioan Corvin, Cristofor (la 17 martie 1505), adresa nobilimii hunedorene la 21 decembrie 1506 o înştiinţare privind donarea cetăţii şi domeniului Hunedoara văduvei lui Ioan, Beatrice de Frangepan şi fiicei sale Elisabeta. Porunca regelui cerea nobililor să se supună castelanului cetăţii ce va fi numit de către donatari, deoarece dregătoria de comite *(honor illius comitatus)* ţine de cetate[1266]. Comiţii[1267] nu erau judecaţi la scaunul de judecată comitatens, ci potrivit reglementării voievodului Transilvaniei Toma Szecsenyi din anul 1342 puteau fi chemaţi în judecată în faţa unui for superior, cel voievodal[1268]. Între atribuţiile comiţilor intrau urmărirea şi prinderea hoţilor, tâlharilor, a falsificatorilor de monede, a răufăcătorilor de orice fel şi aplicarea pedepselor cuvenite. Tot ei mobilizau şi conduceau trupele comitatului, în urma chemării la oaste adresate de voievodul Transilvaniei întregii nobilimi. Asemenea altor comitate din Transilvania, alături de comiţi sunt amintiţi vicecomiţii comitatului, care nu erau aleşi, ci instituiţi de către comitele în funcţiune, servindu-i acestuia drept locţiitori. Vremelnic, în fruntea comitatului au stat doi comiţi, împrejurare explicată probabil prin nevoia de împărţire a atribuţiilor[1269].

În veacul al XIV-lea, spre deosebire de cel următor, vicecomiţii apar foarte rar în izvoarele documentare[1270]. Comitele şi juzii comitatului, asemenea altor dregători similari din comitatele Transilvaniei, primeau o cotă parte (o treime) din amenzile aplicate cu ocazia judecăţilor. Aceştia colectau în comitat şi alte gloabe ce puteau reveni voievodului sau vicevoievodului, colectarea făcându-se în prezenţa unuia din cei doi vicejuzi ai nobililor[1271]. Comiţii şi vicecomiţii comitatului erau de cele mai multe ori oameni ai locului, dar voievodul sau vicevoievodul puteau numi în dregătorie familiari ai lor străini de comitat. De pildă, la 1438 apar în calitate de castelani ai cetăţii Hunedoara şi comiţi un Vincenţiu de Timişoara şi Paul cel Mare *(Vincencius de Temeswar ac Paulus Magnus castellani castri Hwnyad comitesque)*[1272]. Majoritatea castelanilor cunoscuţi din prima jumătate a secolului al XVI-lea aparţin nobilimii de rând a comitatului, dar găsim între ei şi oameni cu pregătire şcolară sau ecleziastică[1273]. Mulţi dintre nobilii comitatului erau ridicaţi din rândul cnezilor înnobilaţi pentru sprijinul adus regalităţii în lupta împotriva oligarhiei (mai ales pe vremea regelui Sigismund de Luxemburg) sau

---

1263 Iosif Pataki, *Domeniul Hunedoara la începutul secolului al XVI-lea. Studiu și documente,* București, 1973, p. XV.

1264 Pentru districtul Dobra vezi Costin Feneșan, *Districtul Dobra și privilegiile lui până spre sfârșitul veacului al XV-lea,* în „AIIA”, Cluj, XXVIII, 1985-1986, p. 301-321.

1265 W. Kovács András, *op. cit.,* p. 206-207.

1266 *Ibidem,* p. 208.

1267 Lista comiților cunoscuți ai comitatului Hunedoara dintre anii 1333 și 1533, precum și a celorlalți dregători, la W. Kovács András, *op. cit.* p. 221-232.

1268 *Ibidem,* p. 208.

1269 *Ibidem,* p. 209.

1270 *Ibidem,* p. 210.

1271 *Ibidem.*

1272 *A Hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat évkönyve,* 1889, p. 98.

1273 Iosif Pataki, *op. cit.,* p. XXXVIII.

pentru faptele de arme săvârşite în luptele cu turcii în deceniul trei al secolului al XV-lea. În veacul următor cnezii înnobilați alcătuiau o parte însemnată a nobilimii mici şi mijlocii din comitatul Hunedoara, devenind un factor activ în viața comitatului. În acelaşi timp, cnezii mai păstrau un rol important în conducerea districtelor şi ca bază militară a cetăților din comitat.

Relațiile dintre nobilii din comitat şi castelanii-comiți numiți nu au fost întotdeauna foarte bune. În 1528 o parte a nobilimii comitatului se adresa stăpânului domeniului Hunedoara, Gheorghe de Brandemburg, cerând înlocuirea diacului Andrei, unul dintre cei doi castelani şi comiți, din cauza samavolniciilor pe care le-ar fi săvârşit împotriva lor. Doi ani mai târziu, nemulțumirea nobililor şi a cnezilor ia forme violente, castelanul Gheorghe Stolcz fiind omorât de cnezi[1274]. După uciderea lui Gheorghe Stolcz şi decesul diacului Andrei în acelaşi an, datorită frământărilor politice din Transilvania castelanii Hunedoarei încetează pentru un timp să mai fie şi comiți ai comitatului. Încă din 1527 castelanii luaseră partea regelui Ferdinand de Habsburg în lupta pe care acesta o purta cu Ioan Zápolya şi se pregăteau să asedieze cetatea Deva. La 1 mai 1531, într-o scrisoare de răspuns adresată din Sebeş comiților comitatului Hunedoara, Ioan Zápolya arăta câte greutăți au izvorât din atitudinea duşmănoasă a castelanilor Hunedoarei şi cere oamenilor săi să ia măsuri pentru izolarea cetății până la începerea asediului. Din formula de adresare a scrisorii aflăm faptul, fără precedent până atunci, că la conducerea comitatului Hunedoara se aflau trei comiți *(egregiis Bartholomeo Horwath, Michaeli Kaboos et Andree Balatffy, comitibus comitatus Hwnyadiensis, fidelibus nobis dilectis)*[1275]. În timpul lui Ioan Zápolya (1526-1540), ieşit învingător în lupta pentru putere în Transilvania, comiții Hunedoarei sunt numiți câțiva ani de către acesta. Apoi, din 1542, demnitatea de comite va fi din nou legată de stăpânirea domeniului Hunedoara. Aşa se face că întâlnim în secolele XVI-XVII comiți din familiile Török, Bethlen de Iktar, Barcsai, Zolyomi. Dintre aceştia mulți au aparținut familiilor princiare ale Transilvaniei sau au ajuns ei înşişi în demnitatea de principe, cum a fost cazul lui Acațiu Barcsai. Mai reține atenția faptul că unii comiți dețineau dregătoria supremă concomitent în două comitate: Petru Bethlen, comite pe viață al comitatelor Hunedoara şi Maramureş, mort la 1646, Ştefan Nalaczi, comite al comitatelor Hunedoara şi Zarand şi căpitan al cetății Deva până la 1699[1276]. Alături de comiți şi vicecomiți, documentele amintesc juzii nobiliari, care erau aleşi de nobilimea comitatului Hunedoara, probabil anual, din rândul familiilor influente din comitat. De pe la mijlocul secolului al XIV-lea juzii nobiliari erau selectați din rândul micii nobilimi şi spre deosebire de comiți şi vicecomiți aceştia aparțin, fără excepții, familiilor nobiliare din comitat[1277]. În mod obişnuit au existat concomitent doi juzi ai nobililor, care participau în mod obligatoriu la şedințele scaunului de judecată al comitatului. Documentele nu menționează în secolele XIV-XV în comitatul Hunedoara vicejuzi nobiliari, care probabil erau locțiitori ai juzilor nobiliari. În alte comitate ardelene ei apar în documente, dar foarte rar[1278].

O instanță importantă, ale cărei acte permit cunoaşterea modului în care funcționa comitatul nobiliar, este scaunul de judecată comitatens. Până la 1526 scaunul de judecată *(sedria=sedes judiciaria)* al comitatului Hunedoara a emis peste şaizeci de documente cunoscute, cuprinzând sentințe în cazuri de furt, hotărâri privind bunuri de valoare zălogite, puneri în stăpânire şi împărțiri de moşii, litigii de zestre. Scaunul de judecată lua hotărâri în urma cercetărilor făcute, ascultării martorilor şi a examinării documentelor prezentate de părți. În fața juzilor nobiliari se înfățişau scrisori de împuternicire, scrisori de mărturie privind dispoziții testamentare, acte referitoare la schimburi de moşii, zălogiri, transferuri de proprietăți, tranzacții de tot felul, înțelegeri, împăcări[1279]. Forul comitatens nu ținea şedințe permanent, ci se întrunea la fiecare două săptămâni. Documentele arată că în perioada 1333-1390 scaunul de judecată se întrunea miercurea, iar în perioada 1395-1524 consecvent în ziua de marți[1280]. La scaunul de judecată participa nobilimea comitatului, aşa cum dovedeşte un act din 7 mai 1365[1281]. Locul de desfăşurare al scaunului a fost la început Deva, apoi, cândva înainte de anul 1382, s-a mutat la Bârcea Mare unde a

---

1274 *Ibidem.*
1275 *Ibidem,* p. 260.
1276 Benkö Jozsef, *Hunyadmegyéröl, (*fragment din *Transilvania Specialis* publicat de Koncz Jozsef), Deva, 1901, p. 23-24.
1277 W. Kovács András, *op. cit.,* p. 211.
1278 *Ibidem,* p. 212.
1279 *Ibidem,* p. 214.
1280 *Ibidem,* p. 216-217.
1281 *Documenta Romaniae Historica. C. Transilvania,* vol. XII, p. 419-420. A se vedea și Aurelian Sacerdoțeanu, *Două acte hațegane și unul vâlcean,* în „Academia Română. Memoriile Secțiunii Istorice", Seria III, Tom XVIII, 1935-1936, p. 215-225.

rămas, cu foarte puține excepții, în tot cursul evului mediu[1282]. Dintre multele documente emise de scaunul de judecată ținut la Bârcea Mare amintim pe cel din 1510 semnat de Ladislau de Folt, comite al comitatului Hunedoara şi Grigore de Hăşdat şi George de Băcia, juzi ai comitatului în legătură cu o vie *(datum ex sede Barcha)* şi pe cel din 8 ianuarie 1516 dat de Petru Pataki de Irewgdh, comite şi castelan al cetății Hunedoara şi de Grigore de Hăşdat şi Mihail de Bârcea Mică juzi ai nobililor din comitat în legătură cu o porțiune posesionară din Hăşdat *(datum ex sede judiciaria Barcha*[1283]. Alte localități unde documentele consemnează ținerea scaunului de judecată sunt Băcia, Peştiş şi Hăşdat.

În primul document cunoscut emis din Bârcea, la 1412, găsim menționată pentru întâia dată adunarea nobililor din comitatul Hunedoara întrunită în scaun de judecată *(sedem judiciariam comitatus de Hunyad, ubi nobiles dicti comitatus de Hunyad fuissent congregati).* La adunare au participat un număr de 37 de nobili din întreg comitatul pentru a hotărî într-o cauză de proprietate dintre un nobil din Hărău şi unul din Hăşdat[1284]. Jurisdicția comitatului nu cuprindea procesele privind stăpânirea ereditară a pământului, nici cazurile penale ale nobilimii şi litigiile referitoare la privilegii, respectiv cele a căror valoare depăşea o sută de florini[1285]. În cazul persoanelor nenobile, comitatul avea jurisdicție deplină. Nobilii din comitat puteau fi chemați în fața scaunului de judecată doar de către unul dintre juzii nobiliari[1286]. Scaunul de judecată al comitatului nu avea jurisdicție asupra românilor din districtul Devei, unde la 1371 judeca castelanul cetății[1287].

O situație asemănătoare exista în districtul Hațegului, unde funcționa o adunare a românilor, care uneori se suprapunea cu forul comitatului. Aşa se întâmplă la 3 martie 1363, când vicevoievodul Transilvaniei, Petru Jarai, judecă o pricină de stăpânire între români pentru moşia Zlaşti, din districtul Devei, împreună cu „nobilii şi juzii nobililor comitatului Hunedoara şi cu toți cnezii şi bătrânii români (sau stăpânii români – *seniores Olachales*) ai districtului Haţeg şi cu alții din ținut". Adunarea (cnezială) judecă în conformitate cu obiceiul regatului, recunoscând unor beneficiari de diplomă regală stăpânirea asupra satului, împotriva altor persoane care stăpâneau în virtutea dreptului cnezial[1288]. Probabil că jurisdicția autorității comitatense s-a extins asupra districtelor Deva şi Haţeg în secolul al XV-lea, după integrarea nobilimii româneşti în structurile nobiliare comitatense[1289].

Forul de apel al scaunului de judecată comitatens era scaunul de judecată al voievodului, la care participa în mod teoretic întreaga nobilime a Transilvaniei. Documentele vremii păstrează urme ale activității scaunului de judecată domenial, prezidat de nobilul stăpân al moşiei sau de un dregător al său. Dacă un nobil refuza să facă dreptate unui reclamant în această instanță, nemulțumitul se putea adresa scaunului comitatens, care constituia şi instanță de apel pentru forul domenial.

În comitatul Hunedoara, ca şi în alte comitate transilvănene, nu găsim în perioada secolelor XIV-XV urme ale împărțirii comitatului în plase, care în Ungaria au existat cu rol fiscal, de strângere a impozitelor regale directe.

Comitatul Hunedoara începe să emită documente din secolul al XIV-lea, primul dintre acestea fiind datat 29 septembrie 1333. În această perioadă nu exista un notar permanent, ci sarcina redactării actelor era încredințată, ocazional, unor dieci. Abia în 1507 este amintit un notar al comitatului în persoana magistrului Ioan de Hăşdat, care era şi unul dintre juzii nobiliari. Ca semn al creşterii importanței instituției comitatului, în a doua jumătate a secolului al XV-lea la validarea documentelor care priveau întregul comitat a început să fie folosit sigiliul comitatens.

Sigiliul comitatului Hunedoara, cu legenda în limba latină *COMITATUS HUNYAD(IENSIS) AN(NO)1490,* este primul sigiliu comitatens din Transilvania şi Ungaria, al doilea fiind cel al comitatului Somogy, din 1498. În câmpul sigiliului se afla blazonul familiei Huniade. La sfârşitul secolului al XIX-lea matricea sigilară încă se mai păstra[1290], dar astăzi există doar câteva impresiuni sigilare pe documente din secolul al XVIII-lea.

1282 W. Kovács András, o*p. cit.,* p. 215.

1283 *A Hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat évkönyve,* 1889, p. 101-102.

1284 *Ibidem,* p. 81. Vezi și A. A. Rusu, *Castelani...,* p. 94.

1285 *Ibidem,* p. 218.

1286 *Ibidem.*

1287 *Ibidem.*

1288 I. A. Pop, *op. cit.,* p. 102

1289 W. Kovács András, *op. cit.,* p. 219.

1290 *Ibidem,* p. 221.

Foto 81 – Sigiliul comitatului Hunedoara, 1490

Limitele teritoriale ale comitatului Hunedoara se conturează mai precis în secolele XV-XVI şi corespund în linii mari cu cele ale județului de astăzi, excepție făcând partea nordică. Zona Bradului şi Băii de Criş aparținea pe atunci comitatului Zarand. La marginea de nord a comitatului Hunedoara se aflau satele Crăciuneşti, Vălişoara, Dealul Mare, Luncşoara, Visca, Almăşel; la răsărit – Poiana şi Almaşul Mare, precum şi cele învecinate scaunului săsesc al Orăştiei, ca Pişchinț şi Binținț: la sud erau Munții Carpați, care formau granița Transilvaniei cu Țara Românească; la apus comitatul se întindea pe Valea Mureşului până la Zam şi la dealurile Coşavei, învecinându-se cu comitatul Arad şi cu Banatul. Depresiunea Petroşanilor era foarte puțin populată, abia mai târziu fiind întemeiate o serie de aşezări de către locuitorii veniți prin roire din Țara Hațegului. În vremea Huniazilor pe teritoriul comitatului Hunedoara se aflau şapte cetăți, opt aşezări cu statut de târg şi 481 de sate[1291], ceea ce relevă una dintre cele mai dens populate zone ale Transilvaniei.

În perioada următoare atribuțiile comiților sunt mai bine precizate în textele de lege ale timpului. Tripartitul lui Werböczi, care consemnează dreptul scris şi nescris în vigoare în Transilvania la începutul secolului al XVI-lea, menționează că în fața comitelui, vicecomitelui şi juzilor nobililor erau judecate în primă instanță cauzele nobililor şi în apel cauzele dintre iobagi şi nobili. Instanța comitatului se mai ocupa şi de chestiunile referitoare la succesiuni, tutelă, pagube produse de animale etc.[1292] Cauzele prezentate erau dezbătute în scaunul de judecată *(sedes judiciaria)* care se ținea tot la două săptămâni.

Pentru epoca principatului izvorul principal de informații din care putem desprinde atribuțiile dregătorilor din comitate este colecția *Approbatae Constitutiones*, o înmănunchiere a celor mai importante hotărâri cu putere de lege votate în dietele Transilvaniei din 1540 până în 1653, anul publicării colecției. Acest cod de legi va fi completat la 1669 de *Compilatae Costitutiones*, cu care va forma baza legislativă a principatului ardelean. Potrivit Constituțiunilor Aprobate, comiții supremi erau numiți de

[1291] Csánki Dezsö, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában,* vol. V, Budapesta, 1913. În Transilvania medievală exista o ierarhizare a localităților, în funcție de privilegiile deținute. Pe treapta superioară se găseau orașele libere regești, urmate de târguri și sate. Statutul juridic de târg *(oppidum)* nu însemna implicit că localitatea respectivă avea drept să țină târg anual sau bâlci.

[1292] *Tripartitum,* III, 35, & 1, I, 45, I, 115, &.1, 4, III, 33, & 1,3. După *Crestomație pentru studiul istoriei statului și dreptului R. P. R.*, întocmită de Șt. Pascu și Vl. Hanga, vol. II, București, 1958, p. 753, 671, 647.

către principi dintre „oamenii cu garanție și moșii” din comitatul respectiv. Chezășia necesară pentru ocuparea demnității de comite era stabilită în Constituțiunile Compilate la 1000 de florini. La rândul lor, vicecomiții erau numiți de comiți dintre „oamenii potriviți pentru aceasta și cu garanție din comitatele respective'', conform „legii și obiceiului din comitate, adăugând la aceasta și consimțământul comitatelor”. Juzii și vicejuzii nobililor trebuiau să fie și ei aleși din comitatele de baștină, împreună cu comiții[1293]. Prevederea ca oficialii comitatelor să fie „patrioți cu garanție și cinstiți și nu străini” era cuprinsă într-un al articol al legii. Articolul II din titlul privind situația comiților prevedea că „vicecomiții comitatelor, judecătorii șefi și auxiliari, notarii trebuie să-și termine funcțiile anual, iar cât vor fi în funcție trebuie să fie cu supunere față de comite, fără să disprețuiască nobilimea și celelalte ordine, dându-le cinstire. Față de sărăcime sunt datori să fie cu compătimire și bunăvoință, în măsura în care pot să fie fără vătămarea conștiinței lor. La fel trebuie să fie perceptorii din comitate, căci altfel, fiind citați, vor primi pedeapsa meritată. Să nu poată demisiona până la terminarea anilor sau fără luarea de rămas bun cu cinste”. În ce privește jurisdicția dregătorilor, se hotăra ca „oficialii comitatelor să poată proceda, conform slujbei și obligațiilor lor, în chestiuni ce privesc oficiul lor, fără a face nici o deosebire, fiecare până la întinderea jurisdicției comitatului său, … nefăcând excepție de altfel nici moșiile fiscului, ale domnilor, ale nobilimii, ale colegiilor și ale altora, iar dacă în serviciul lor nu vor fi lăsați să procedeze astfel, să se dea pe lângă dânșii și forța brachială”[1294]. Chemările la procese erau făcute de juzi și vicejuzi cu opt zile înaintea termenului de ținere a scaunului de judecată. Legea vorbește și de primpretorii și vicepretorii plaselor, care de asemenea trebuiau aleși de comitate, împreună cu comitatele. În afara atribuțiilor judecătorești sunt prevăzute pe seama comitatului atribuții administrative, între care datoria slujbașilor comitatului de a obliga satele să întrețină în bună stare podurile, iazurile și drumurile țării, pedepsindu-i pe cei nesupuși cu amendă de 12 florini și plata eventualelor pagube suferite din cauza stării rele a acestora. Obligațiile militare ale dregătorilor comitatului cereau ca aceștia să vegheze la înfățișarea la locul și timpul potrivit a nobilimii chemate sub arme.

Nobilii care nu se prezentau sau dovedeau lipsă de îndrăzneală în luptă urmau să fie cercetați de dregătorii comitatului și de magnații aflați sub steag și pedepsiți cu gloaba cuvenită, potrivit averii lor. Ca instrument de dominare în mâna nobilimii, comitatului îi revenea sarcina de a lua măsuri prin judele nobililor pentru readucerea iobagilor fugiți de la stăpân și pentru chemarea în fața scaunului de judecată a nobililor care refuzau să înapoieze iobagii așezați pe domeniul lor. Tot pentru apărarea intereselor nobilimii comitatului, de astă dată în fața principilor, Constituțiunile Aprobate dădeau posibilitatea nobilului lezat în persoana sau bunurile sale de către principe să se adreseze comitatului. Dacă plângerea era găsită ca fiind întemeiată, nobilul se putea adresa principelui și consilierilor săi, iar dacă aceștia nu ar fi luat-o în seamă, comitatul era obligat să se adreseze în interesul persoanei vătămate și celorlalte comitate. Atribuțiile arătate mai sus au stat în seama comitatelor până la ocuparea Transilvaniei de către austrieci.

Prin diploma din 4 decembrie 1691 împăratul Leopold I făgăduia să păstreze „totul neatins în administrarea *(politia)* și libertatea guvernământului”[1295]. Enunțarea menținerii neschimbate a instituțiilor de până atunci se lovea însă de necesitatea schimbării organizărilor învechite, moștenite din epoca medievală, cu un aparat birocratic modern, eficient, aidoma celui din restul imperiului. Pentru a nu provoca un conflict major cu stările din Transilvania, imperiul menține sistemul constituțional al principatului, instituțiile proprii și autonomiile locale ale provinciei, dar treptat le face inoperante și le pune în serviciul său. Schimbarea aceasta va fi înfăptuită nu doar la nivelul organelor de guvernământ, ci se va răsfrânge și asupra instituțiilor locale, cum erau comitatele.

Secolul al XVIII-lea este secolul luminilor, curent filozofic ce se maturizează în Franța și se răspândește în toată Europa. Ideile social politice ale luminismului pornesc de la eliberarea omului de constrângeri religioase și sociale, promovează ridicarea ființei umane prin rațiune și lumină, dar în raporturile sociale nu acceptă răsturnări radicale, ci doar propovăduiește egalitatea burgheziei cu nobilimea, împărțirea puterii în stat între ele. Pe plan politic, luminismul rămâne fidel monarhiei, chiar absolutismului monarhic, dar monarhul trebuie să fie un despot luminat, capabil să înfăptuiască prefaceri

---

[1293] *Constituțiile Aprobate ale Transilvaniei, 1653,* ediție îngrijită de Liviu Marcu, Cluj-Napoca, 1997, p. 139, (Partea a treia, Titlul al patruzecișitreilea, *Despre situația comiților*, Articolul 1)

[1294] *Ibidem,* p. 140.

[1295] Diploma leopoldină, după *Crestomație…,* vol. III, p. 485.

paşnice, reforme care să aducă bunăstarea supuşilor. Potrivit filozofiei luminilor, monarhul nu-şi exercită puterea în virtutea dreptului divin, ci în virtutea dreptului natural şi a contractului social prin care poporul i-a delegat-o. Aceasta presupune implicarea despotului luminat în viața economică şi socială, spre binele tuturor supuşilor şi mai ales a celor care contribuie la susținerea intereselor generale ale statului.

Sfera de interes a despotismului luminat cuprinde toate domeniile vieții sociale, economia, învățământul, religia, cultura, sănătatea, justiția, urmărindu-se reformarea întregii societăți. Despotismul luminat vede cheia progresului în stat, în întărirea centralismului politic, singurul factor capabil să transpună în viață noile idei şi să transforme întreg edificiul social. Statul este chemat să înfăptuiască reformele economice şi sociale menite să mărească veniturile țării şi să îmbunătățească soarta supuşilor. Modernizarea regimului feudal o face nu numai pentru a preveni răsturnările revoluționare, ci şi pentru a cointeresa pături cât mai largi în dezvoltarea generală. Pentru Transilvania, în mod special, se punea problema modernizării instituțiilor, rămase mult în urma celor din alte țări ale imperiului. Aici, întârzierea economică şi socială se opusese vreme îndelungată modernizării ocârmuirii şi administrației şi dăinuiau raporturi moştenite din evul mediu.

În primele decenii de dominație habsburgică, modernizarea oficiilor din Transilvania a înregistrat progrese reduse, din cauza rezistenței nobilimii ardelene. Odată cu domnia Mariei Tereza începe şi în Transilvania epoca marilor reforme administrative, care vor introduce o birocrație modernă pusă sub conducerea unui aparat central. Noua stăpânire habsburgică a demarat un efort susținut de adaptare a funcționării instituțiilor Principatului la politica de stat imperială. Restructurarea şi înnoirea administrației, atât la nivel central cât şi teritorial, trebuia să facă din aceasta un instrument în mâna monarhului luminat. Modernizarea aparatului de stat şi corelarea activității instituțiilor locale cu organele centrale ale statului era reclamată în primul rând de interesele fiscale şi militare ale imperiului. În spiritul absolutismului luminat, puterea centrală se implică tot mai mult în diferitele sectoare ale vieții economice şi sociale şi stabileşte un contact mai direct cu masa mare a supuşilor din toate păturile societății. Aceasta presupune o diversificare şi specializare a instituțiilor locale şi, implicit, o creştere a volumului de acte create.

Schimbarea profundă în instituția comitatului se produce prin aplicarea rescriptului semnat de împărăteasa Maria Tereza la 11 octombrie 1763. Actul prevedea că în comitatele şi scaunele din Transilvania se înființează *Tablele continue*, oficii cu funcționare permanentă care aveau ca sarcină rezolvarea chestiunilor juridice, administrative şi economice ale comitatelor. În felul acesta, organele autonomiei locale erau transformate în organe executorii ale dispozițiilor puterii centrale, respectiv ale Guberniului Transilvaniei. La rândul său, Guberniul era chemat să pună în practică politica imperială în Principat. În plan juridic, înființarea tablelor continue în comitate şi în scaunele secuieşti urmărea să asigure justiției un plus de continuitate, pentru a spori controlul statului asupra actului de justiție şi a reduce influența Stărilor (nobilimii) asupra lui. Justiția era privită în spirit modern, prin nesocotirea rangului social, cu introducerea unui nou raport între legalitate şi echitate, între gravitatea delictelor şi asprimea pedepselor. *Tabla continua*, în calitatea sa de autoritate civilă supremă în comitat, avea rolul să vegheze la îndeplinirea dispozițiilor şi ordinelor guberniale, la buna funcționare a administrației generale şi a scaunelor de judecată, răspunzând în acelaşi timp şi în fața autorităților militare imperiale. Preşedinte al Tablei era comitele suprem, numit de guvernatorul Transilvaniei, ajutat de un vicecomite ales din sânul nobilimii comitatului de către adunarea acestuia *(congregatio comitatensis seu marchalis)*[1296]. Având în vedere că o mare parte din timp comitele suprem lipsea din comitat, de activitatea vicecomitelui depindea în cea mai mare măsură rezolvarea problemelor administrației şi justiției din comitat. În aceeaşi componență *Tabla continua* rezolva şi problemele juridice, şi cele economice, dar în sesiuni diferite (*sessio judiciaria* şi *sessio oeconomica seu politica).* Spre deosebire de perioada anterioară, când scaunul de judecată al comitatului se întrunea periodic, *Tabla continua* îşi desfăşura activitatea zilnic, cu excepția duminicilor şi sărbătorilor.

Organul cel mai important al comitatului rămâne adunarea generală *(congregatio generalis)*, respectiv scaunul de judecată, alcătuită din nobili. Până în secolul al XVIII-lea nu se putea face o deosebire precisă între competențele adunării generale şi ale scaunelor de judecată care funcționează pe lângă ea, problemele discutate în ambele fiind trecute în acelaşi protocol. Odată cu apariția *Tablelor continue*, cele două instituții se despart. În vremea funcționării *Tablelor continue* (1763-1787) şi a

[1296] Adunarea nobililor comitatului se mai numea şi *marchalis congregatio* deoarece nobilii care absentau nemotivat de la întruniri erau amendați cu trei mărci de argint.

Sedriilor judiciare (1787-1790) dezbaterile lor ajung să fie trecute în protocoale distincte, unul pentru problemele politice sau administrative, altul pentru cele judiciare. Adunarea generală se întrunea de două ori pe an, iar în intervalul dintre adunări oficialii *Tablei* rezolvau problemele curente ale comitatului. Rolul adunării, alcătuită exclusiv din nobili, era de a rezolva problemele mari ale comitatului: alegea funcționarii (cu excepția comitelui suprem), elabora şi modifica propriile statute de funcționare, desemna delegații la Dietă şi le înmâna instrucțiuni de reprezentare, dezbătea cele mai importante rescripte imperiale şi ordine guberniale în vederea aplicării lor, formula plângeri şi gravamine de interes general către instanțele superioare, se implica în conscrierea contribuabililor, în repartizarea şi strângerea impozitelor, în soluționarea problemelor de încartiruire şi aprovizionare a armatei. Prezența pe teritoriul comitatului Hunedoara a unor supuşi care se bucurau de privilegii în ce priveşte obligațiile față de stat şi față de stăpânii de pământ a impus crearea unor instanțe de judecată speciale. Cauzele în care erau implicați mineri, corăbieri şi grăniceri erau judecate de foruri mixte, alcătuite din juzi ai comitatului şi reprezentanți ai instanțelor speciale însărcinate cu judecarea fiecărei categorii de împricinați. Supuşii fiscali de pe domeniul Hunedoarei erau judecați de către instanțele camerale, fiind în afara jurisdicției comitatului.

Reformele tereziene şi iosefine au dus la sporirea sarcinilor de soluționat la nivelul comitatului şi totodată la dezvoltarea aparatului birocratic al tablelor continue. Vicecomitelui ordinar *(ordinarius vicecomes)* i se adaugă un vicecomite adjunct sau substitut *(substitutus vicecomes),* în subordinea cărora activau un număr variabil de juzi şi vicejuzi ai nobililor *(judices et vicejudices nobilium),* perceptori regali *(perceptores regales),* care, împreună cu vicecomiții, alcătuiau jurații sau asesorii obişnuiți *(jurati seu assessores actuales)* ai comitatului. În lipsă ori în caz de nevoie, la judecăți asesorii obişnuiți puteau fi înlocuiți de jurați supranumerari *(assessores supernumerarii).* Activitatea scripturistică a comitatului era asigurată de notar, dublat uneori de vicenotar, ajutați de secretari şi de scribi. Diversificarea problemelor ce cădeau în sarcina tablei a făcut necesară angajarea unui medic al comitatului *(medicus),* a unor felceri *(chyrurgi)* şi altor slujbaşi mărunți cum ar fi comisari *(commissarii),* administratori *(procuratores),* temniceri cu păzitorii de lipsă *(carcerarii cum satrapis),* executori judecătoreşti *(justitiae executores),* curieri călări *(obequitatores),* străjeri *(haidones),* portari *(ianitores).* Referitor la serviciul ce trebuia îndeplinit de *obequitatores,* un ordin al Guberniului din 18 decembrie 1769 preciza că ei sunt slujbaşi publici subordonați *Tablei*, care îndeplinesc şi sarcini de ştafetă, dar erau însărcinați şi să-i însoțească pe perceptorii regali în activitatea de strângere a dărilor. Înființarea *Tablelor continue* a dus la apariția oficiilor moderne de registratură şi arhivă, cu înregistrarea la intrare a fiecărui act şi individualizarea sa printr-un număr de ordine, care să permită depozitarea sa sistematică şi regăsirea ulterioară în arhivă. Au fost elaborate instrucțiuni privind sistemul de registratură şi s-a manifestat preocupare pentru organizarea arhivelor vechi. Protocoalele *Tablei* trebuiau întocmite în două exemplare, din care unul era înaintat Guberniului pentru verificare. La 13 iunie 1769 Guberniul restituia *Tablei* protocoalele sesiunilor din perioada 1 ianuarie-30 septembrie 1768 cu observația că ele trebuie trimise în copie punct cu punct, nu la modul general[1297].

Tabla continua a comitatului Hunedoara a luat ființă la sfârşitul anului 1763, când prin decretul din 15 decembrie Guberniul Transilvaniei îl deleagă pe nobilul Samuel Zeik din Strei cu aflarea unui local potrivit şi organizarea noii instanțe[1298]. Între prevederile rescriptului imperial din 11 octombrie 1763 figura şi alegerea pentru fiecare tablă continuă comitatensă a unui sediu stabil, într-una dintre localitățile comitatului care oferea condiții propice pentru desfăşurarea activității oficiilor. Decretul gubernial din 3 ianuarie 1764 citit în fața *Tablei* în 16 ianuarie aproba funcționarea acesteia la Deva, în casele închiriate de la contesa soția lui Dionisie Bánffi. Localul trebuia să asigure cel puțin trei încăperi pentru desfăşurarea proceselor, a activității de birou, a conceperii actelor şi o a patra pentru păstrarea arhivei. Problema sediului comitatului Hunedoara a născut o aprigă controversă între grupurile de nobili, unii optând pentru Deva, alții pentru Hunedoara. La 30 noiembrie 1765 *Tabla continua* a comitatului Hunedoara înainta Guberniului Transilvaniei un raport în care se arăta că sediul comitatului *(praetorium)* este găzduit de o casă închiriată de la contesa soția lui Dionisie Bánffi pentru suma de 200 de florini renani anual. Întrucât clădirea era neîncăpătoare şi chiria prea mare, se cerea fie alocarea unei sume pentru construirea unui sediu propriu, fie permisiunea de a muta sediul la Hunedoara. Propunerea unora de a închiria casele nobilului Ladislau Somlyo de Făgăraş ar putea fi luată în considerare doar pentru a

---

1297 SJHAN, *Prefectura județului Hunedoara,* dosar 99/1769, f. 1-3.

1298 SJHAN, Fond *Societatea de istorie și arheologie a comitatului Hunedoara. Colecția de documente,* dosar 1/1764, f. 4.

instala acolo perceptorii comitatului[1299]. Solicitarea unei părți a nobilimii de a muta *pretoriul* la Hunedoara, repetată în mai multe rânduri, a fost respinsă de o comisie gubernială prin hotărârea trimisă comitatului la 5 ianuarie 1773. Argumentele comisiei, formulate în şapte puncte, făceau referire la diferența de condiții pe care o prezentau cele două localități:

- târgul Deva se găseşte în centrul comitatului, pe când, dimpotrivă, târgul Hunedoara se află între dealuri, într-un loc mai puțin deschis şi prin urmare mai greu accesibil;
- motivele invocate de unii că Hunedoara este mai aproape de Hațeg, pot fi aduse şi în ce priveşte apropierea târgului Deva de părțile Mureşului, cu atât mai mult cu cât *pretoriul* funcționează deja la Deva şi nu mai trebuie mutat;
- plângerile înfățişate de grănicerii *(limitanei)* din părțile Hațegului privind trimiterea rapoartelor la Deva nu se impun ca argument pentru mutarea *pretoriului*;
- oficialilor veniți pentru decontarea impozitelor *(ad computum)* la Deva le este mai uşor să dea relații comandamentului militar;
- juzilor veniți la scaunul de judecată, precum şi împricinaților sosiți la procese le este mai uşor să găzduiască în Deva, care dispune de mai multe curți nobiliare şi locuințe de meşteşugari, decât la Hunedoara, târg locuit aproape numai de fierari şi țărani *(ferri cultoribus et rusticis).* Prețul alimentelor este mai redus la Deva, datorită fertilității terenului din lunca Mureşului. Deva poate aproviziona cu alimente şi armata staționată aici, pe când la Hunedoara alimentele se procură mai greu şi la un preț ridicat deoarece fierarii nu se ocupă cu agricultura, preferând să câştige bani din meseria lor;
- târgul Deva are suficiente clădiri pentru a asigura activitatea comitatului, precum şi lăcaşuri de rugăciune pentru fiecare cult religios. De asemenea, este situat pe drumul poştal regesc, putând să primească astfel mai uşor ordinele de la guberniu fără să mai fie nevoie a se îngreuna cu serviciul curierilor sau al nobililor care trebuie să presteze diferite îndatoriri publice. Apoi, locuitorii comitatului vin la Deva cu ocazia principalului bâlci anual, unde îşi vând produsele, dar pot şi să-şi depună plângerile la *Tabla continua*[1300].

Controversa cu privire la sediul Tablei continue a comitatului Hunedoara a reținut atenția oficialităților încă mulți ani. Disputa nu era definitiv tranşată nici în 1781, când, într-un raport în fața adunării nobililor *(marchalis congregatio)* vicecomitele Andrei Zeik şi judele suprem al nobililor cercului Mureş, Moise Váradi, prezintă avantajele menținerii sediului la Deva. Raportul din 28 iunie 1781 este o interesantă sursă de informații asupra realităților din cele două importante localități ale județului Hunedoara. Din capul locului, raportul lui Andrei Zeik subliniază că disputa ar trebui să înceteze, spre binele public şi cel privat. Atât pentru bunul mers al oficiilor publice, cât şi în interesul locuitorilor este preferabil ca *pretoriul* să fie menținut la Deva. Este cunoscut că majoritatea chestiunilor legate de armată şi de impozite se rezolvă aici, unde se află de altminteri comandamentul trupelor *(loca staabalia)* şi se găsesc case de încartiruire pentru unitățile militare aflate în trecere sau staționate în comitat *(domos et hospitia quartirialia haberi militiam transennantem vel stationantem fovere).* Deva oferă posibilități mai lesnicioase de corespondență cu Guberniul Transilvaniei, fiind aşezată pe drumul regesc. Tot la Deva se găsesc edificiul comandamentului militar şi două stațiuni ale armatei, care beneficiază de apropierea cercului Mureş pentru aprovizionarea trupelor de către populația contribuabilă[1301]. De altfel, cercul Mureş are mai mulți contribuabili care pot aproviziona armata decât cercul Hunedoara. În cazul unor necesități urgente, înaltele dispoziții guberniale ajung mai repede la Deva prin curierul obişnuit *(per cursorem ordinarium)*, deoarece la Deva există o stațiune de poştă *(domus postalis).* Pentru bunul mers al treburilor publice, este important de subliniat, arată raportul, că la Deva îşi desfăşoară activitatea un oficiu al corăbierilor *(navali officiolatus)* şi un scaun de judecată pentru corăbieri, precum şi un oficiu minier. Tot aici se află depozitul de sare *(salis depositorium)* al comitatului, la mare distanță de Hunedoara.

Deva dispune de un orologiu, care la Hunedoara lipseşte. Târgul Hunedoara este aşezat în apropierea unor munți bântuiți de tâlhari, a căror năvală ar putea pune în pericol arhiva scaunului de

---

1299 SJHAN, *Prefectura județului Hunedoara,* dosar 1/1764, f. 1.

1300 *Ibidem,* dosar 520/1773, f. 16-17.

1301 Potrivit sistemului de aprovizionare a armatei pe timp de pace din acea vreme, unitățile militare primeau de la populația contribuabilă alimente, furaje, lemne de foc și locuințe de încartiruire, calculate la un preț stabilit de stat. Valoarea bunurilor predate în contul armatei se înregistra de către comisarii staționali și se scădea din obligațiile fiecărui plătitor de impozit.

judecată. Nici în privința comerțului Hunedoara nu stă mai bine, lipsind mijloacele de trai şi o măcelărie care să funcționeze continuu, ca la Deva. Lemne de foc nu se găsesc, întrucât pădurile sunt ale fiscului şi lemnul este folosit pentru producerea cărbunelui *(ad rem carbonariam)* necesar fierăriilor. Particularilor li se interzice tăierea de lemn din aceste păduri şi chiar locuitorii Hunedoarei îşi procură lemnul de foc la un preț foarte ridicat. Pământul din jurul târgului Hunedoara este steril şi nepotrivit pentru păscutul animalelor. Fânul produs nu ajunge nici pentru hrana animalelor deținute de cărbunarii şi fierarii care lucrează la cele 12 ateliere *(officinis)* din zonă, ca să nu mai vorbim de necesitățile de hrană ale animalelor folosite la transportul cărbunelui şi al minereului. Aceasta face ca prețul alimentelor şi furajelor să fie foarte ridicat la Hunedoara. Târgul amintit este separat în trei părți de către două râuri ce coboară din munții învecinați. Adeseori apele se revarsă şi provoacă mari pagube, activitatea oficiilor putând fi afectată de inundații. Pe lângă toate cele înşirate mai sus, târgul Hunedoara este un loc privilegiat asupra căruia *Tabla* nu îşi poate exercita jurisdicția. Cele mai bune case pentru încartiruire sunt ocupate de funcționarii camerali, care nu sunt dispuşi a le ceda membrilor *Tablei*. Astfel, *Tabla* ar trebui să-şi țină sesiunile la Bârcea, unde odinioară era centrul comitatului. Raportul vicecomitelui Andrei Zeik accentuează că presiunile pentru mutarea sediului *Tablei* la Hunedoara vin din partea nobililor grăniceri, locuitori în cercul Hațegului. Chiar dacă votul acestora ar ajunge să prevaleze în adunarea comitatului, o asemenea hotărâre ar reprezenta interese private şi nu ar fi spre binele public. De altfel, hotărârea Guberniului Transilvaniei din anul 1773 privind menținerea sediului *Tablei* la Deva a urmărit tocmai interesul public şi evitarea unor cheltuieli inutile[1302]. După aproape două decenii de discuții între nobilii din partea sudică a comitatului şi cei din zona de nord, în deceniul al nouălea din secolul al XVIII-lea târgul Deva a fost consacrat definitiv ca sediu al comitatului Hunedoara. Pentru început, Deva nu dispunea de prea multe clădiri care să adăpostească instituțiile publice şi abia după un veac urbea va fi dotată cu edificiile necesare unei administrații funcționale.

Imediat după constituirea sa, *Tabla continua* a comitatului Hunedoara s-a confruntat cu greutățile inerente începutului. Dintr-un raport din toamna anului 1764 aflăm că activitatea se desfăşura cu dificultate deoarece lipsea mobilierul pentru oficii, hârtia de scris, lemne pentru încălzit, spațiu pentru depozitarea arhivei. Instrucțiunile Guberniului Transilvaniei nu prevedeau mijloacele prin care acestea puteau fi procurate. Slujbaşii *Tablei* găseau cu greutate locuri de cazare, întrucât Deva nu era un oraş mare precum Sibiul sau Clujul şi nu avea locuințe disponibile. Chiria camerelor ajungea la 20-30 de florini anual, fapt ce ridica cheltuielile de întreținere pentru un funcționar la aproape 100 de florini anual[1303].

Numirea personalului *Tablei* îi revenea adunării generale a nobililor, în urma alegerilor. Excepție făcea comitele suprem al comitatului, numit de către guvernator. Printr-o scrisoare trimisă la 15 mai 1764 din Sibiu, baronul Adolf Buccow, guvernatorul Transilvaniei, comunica *Tablei continue* a comitatului Hunedoara că după moartea comitelui suprem Ladislau Balogh prefectura a rămas vacantă. În consecință, l-a numit pe contele Alexe Kendeffi de Râu de Mori în calitate de administrator interimar al comitatului Hunedoara[1304]. Interimatul va dura doar până la 17 iulie 1764, când Alexe Kendeffi a fost numit comite suprem fără salariu pe timp de un an, iar în 21 noiembrie acelaşi an, contele Alexe Kendeffi, unul dintre cei mai mari nobili ai comitatului Hunedoara, a primit confirmarea definitivă pe funcția de comite suprem[1305]. Contele Alexe Kendeffi a rămas în funcția de comite suprem până în anul 1774, fiind apoi promovat în rang de consilier gubernial şi înlocuit cu baronul Ioan Bornemisza de Caşin, care deținea şi funcția de camerar. Schimbarea a survenit potrivit ordonanței guberniale din 27 decembrie 1774 şi la instalarea noului comite suprem în ziua de 13 februarie 1775 a participat consilierul gubernial contele Carol Teleki[1306].

Din perioada de început a *Tablei continue* a comitatului Hunedoara ni se păstrează primul stat de funcțiuni, cu salariile aferente fiecărei funcții, aprobat de Guberniu în anul 1764. Personalul Tablei cuprindea un comite suprem (1.200 de florini renani[1307] salariu anual), doi juzi supremi ai nobililor (câte 300 florini renani anual), trei perceptori regali (câte 300 florini renani anual), doi vicecomiți (câte 250 florini renani), un notar ordinar (250 florini renani), un vicenotar (200 florini renani), trei asesori ordinari

1302 SJHAN, *Prefectura județului Hunedoara,* dosar 520/1773, f. 16-17.

1303 SJHAN, *Societatea de istorie și arheologie a comitatului Hunedoara. Colecția de documente,* dosar 1/1764, f. 5.

1304 *Ibidem,* f. 17.

1305 SJHAN, *Prefectura județului Hunedoara,* dosar 15/1765, f. 1.

1306 *Ibidem,* dosar 170/1774, f. 26, dosar 211/1774, f. 1-2.

1307 În Transilvania circula florinul renan (sau nemțesc, prescurtat *fl. r.*), având 60 de creițari și florinul unguresc cu 100 de dinari.

(câte 200 florini renani), doi scribi judecătoreşti (câte 60 florini renani), un administrator (*procurator* - 50 florini renani), un felcer (*chirurgus* - 80 florini renani), un uşier (*ianitor* - 40 florini renani), un temnicer (*carcerarius* - 36 florini renani), trei paznici înarmați (*hajdonibus seu lictoribus* - câte 30 florini renani), cincisprezece vicejuzi ai cercurilor (câte 20 florini renani), trei curieri călări judecătoreşti (*obequitatoribus judicii* - câte 45 florini renani), un călău (*carnifex* - 30 florini renani) şi suma de 46 florini renani pentru întreținerea deținuților[1308], suma totală fiind de 5.131 florini renani.

Bugetul aprobat de Guberniu pentru anul 1766 mai prevedea, pe lângă salariile amintite mai sus, şi alte cheltuieli, cum erau pentru adunarea generală a nobililor (*pro congregatione marchali)* 100 de florini renani, pentru cheltuieli generale (*pro generalibus computibus*) 100 de florini renani, pentru cumpărarea de ceară şi hârtie 15 florini renani, pentru achiziționarea de săculeți (*sacculis)* folosiți la strângerea impozitelor 6 florini renani, pentru plata a trei secretari ocazionali 150 de florini renani. Suma totală se ridica la 5802 florini renani, ce urmau să fie prelevați din impozitele strânse de la contribuabili. Activitatea *Tablei* în anii următori impune sporirea personalului şi mărirea bugetului alocat diferitelor funcții. Lista de cheltuieli pe anul 1772 prevede o creştere a salariului administratorului la 80 de florini, creşterea numărului de paznici de la trei la patru, sporirea salariului celor 15 juzi nobiliari la 50 de florini, prevederea sumei de 46 de florini pentru întreținerea deținuților, angajarea a cinci curieri călări în loc de trei şi altele, care duc bugetul *Tablei* la un total de 6.517 florini renani anual[1309]. În caz de nevoie, *Tabla* putea angaja personal temporar, cum erau comisarii pentru stabilirea impozitelor *(rectificatores commissarii),* a căror diurnă era stabilită la 30 de creițari[1310].

Întinderea comitatului Hunedoara la mijlocul secolului al XVIII-lea corespundea, în linii mari, celei de astăzi, cu mici excepții. Partea de nord-vest, cu zona Brad şi Baia de Criş, până la Dealul Mare ținea de comitatul Zarand şi va fi inclusă în comitatul Hunedoara numai în vara anului 1784. Spre est, comitatul se întindea până la Cugir, dar fără scaunul Orăştie, care forma o enclavă cu un târg şi 14 sate. Comitatul era împărțit în trei cercuri *(districtus)* – Haţeg, Dincoace de Mureş *(Cis Marusianus)* şi Dincolo de Mureş *(Trans Marusianus).* La rândul lor, cercurile erau împărțite în plase *(processus, járas),* în total 15 la număr, apărute încă din secolul al XVII-lea pe baza circumscripțiilor fiscale ce reveneau fiecărui perceptor de impozite. Termenii folosiți în documente pentru desemnarea unităților administrativ-teritoriale nu sunt consecvenți, uneori pentru cerc se apelează la cuvântul *districtus,* alteori *circulus,* după cum plasa poate fi denumită *processus* sau *circulus.*

O descriere a Principatului menționează pentru anul 1776[1311] în comitatul Hunedoara un număr de cinci târguri şi 294 de sate, fiind cel mai populat comitat al Transilvaniei. Din documente ştim că la acea dată târgurile amintite erau Deva, Hunedoara, Haţeg, Dobra şi Ilia. În aceeaşi perioadă scaunul Orăştie, care nu făcea parte din comitatul Hunedoara, avea un târg şi 14 sate. Comunicarea dintre *Tabla continua* a comitatului şi funcționarii subalterni din teritoriu se făcea cu dificultate şi uneori dispozițiile autorității comitatense ajungeau cu mare întârziere la destinatari. Pentru remedierea situației, Tabla a stabilit şase itinerarii, plecând din Deva, pe care să circule ordinele *(litterae missiles).* Au fost desemnați juzi ai nobililor care să asigure fiecare itinerar. Locuitorii, de orice rang ar fi fost ei, trebuiau să ducă scrisorile la destinație. Pedeapsa în caz de nesupunere sau întârziere era de amendă cu 12 florini pentru un nobil sau aplicarea a 12 lovituri de bâtă pentru oamenii de rând[1312].

Alegerea personalului Tablei de către adunarea generală a nobililor s-a izbit de politica Curții imperiale de întărire a catolicismului în Transilvania. Principatul ardelean era în epoca anterioară un stat calvino-reformat, cei mai mulți nobili din comitatul Hunedoara aparținând acestei religii. Ordinele Guberniului cereau ca pe listele de candidaturi să figureze în mod obligatoriu persoane de religie catolică, fapt ce a provocat protestul majorității reformate din adunare. Într-o scrisoare de la începutul lunii iulie 1774, Alexe Noptsa, unul din cei doi juzi supremi ai nobililor, raporta guvernatorului Transilvaniei că administrația comitatului Hunedoara îşi vede încălcate drepturile de alegere a slujbaşilor Tablei prin impunerea unor catolici şi că va fi nevoie de o nouă adunare a nobililor pentru reluarea alegerilor.[1313]

1308 SJHAN, *Societatea de istorie și arheologie a comitatului Hunedoara,* dosar 1/1764, f. 26.

1309 SJHAN, *Prefectura județului Hunedoara,* dosar 167/1772, f. 1.

1310 *Ibidem, Registre,* 4/1775, f. 203.

1311 Joseph Benkő, *Transsilvania sive Magnus Transsilvaniae Principatus olim Dacia Mediteranea dictus* [Transilvania sau Marele Principat al Transilvaniei odinioară numit Dacia mediteraneană], 2 vol., ediţia a II-a, Cluj, 1834.

1312 SJHAN, *Prefectura județului Hunedoara. Registre,* sesiunea din 30 martie 1775.

1313 *Ibidem,* dosar 170/1774, f. 4.

Până la urmă, protestele nobililor reformaţi nu vor fi luate în seamă de Guberniu şi în anii următori se vor impune alegerile având drept candidaţi şi nobili de religie romano-catolică. La alegerile pentru dregătoriile superioare din comitat din anul 1776 şi cei următori, pe listele de candidaţi figurează câte trei catolici şi trei reformaţi pentru fiecare post. Aşa s-a întâmplat la *Marchalis Congregatio magnatum et nobilium* din 22 aprilie 1776, când s-au ales juzi supremi ai nobililor pentru cercul Haţeg şi cercul Mureş, precum şi vicecomiţi, perceptori, notari, asesori şi altele. În adunarea la care au participat circa 100 de nobili, posturile au fost acordate colegial, câte unui catolic şi câte unui reformat[1314].

În adunarea generală a nobililor *(Marchali Congregatione)* din 15 iulie 1784 au fost propuşi pentru fiecare post de funcţionar subaltern comitelui *(vice officialium)* câte trei candidaţi de religie reformată şi trei de religie catolică. Rezultatul votului, consemnat în documentele *Tablei*, ne dă informaţii asupra familiilor nobiliare din comitat implicate în administraţie şi precizează, alături de numărul de voturi obţinut, funcţia deţinută anterior de candidat.

Pentru funcţia de jude suprem al nobililor în districtul Mureş au obţinut voturi: Nicolae Pui senior (actualul jude suprem) - 49, Andrei Zeik (regalist) - 39, Iosif Kenderesi (actual vicecomite al districtului Haţeg) - 6, Iosif Baia (actual vicecomite al districtului Mureş) - 17, Ignat Szeredai (asesor supranumerar) - 1, Samuel Tornea (asesor supranumerar) - 6.

Pentru funcţia de vicecomite în districtul Mureş au obţinut voturi: Iosif Baia (actual vicecomite) - 18, Samuel Balea junior (notar ordinar) - 25, Ludovic Noptsa (actualul arhivar şi asesor supranumerar) - 57, Mihail Gergots (asesor supranumerar) - 7, George Váradi (asesor supranumerar) - 5, Ştefan Dantskai (asesor supranumerar) - 6.

Pentru funcţia de jude suprem al nobililor în districtul Haţeg au obţinut voturi: Valentin Szilvasi (actual jude suprem) - 75, Nicolae Pui senior (actual jude suprem) - 17, Francisc Noptsa (actual asesor şi perceptor regal interimar) - 2, Samuel Balea junior (notar ordinar) 16, Balthasar Nalatzi - 0, Mihail Kenderesi senior (perceptor regal emerit) - 7.

Pentru funcţia de vicecomite în districtul Haţeg: Iosif Kenderesi (vicecomite actual) - 49, Francisc Noptsa (vicecomite actual) - 12, Samuel Balea (notar ordinar) - 25, Abraham Balint (asesor supranumerar) - 17, Ioan Csulai (asesor supranumerar) - 16, Alexandru Csürös (maistru poştal şi asesor supranumerar) - 5.

Pentru postul de perceptor regal în districtul Mureş în locul lui Ludovic Mara: Francisc Noptsa (asesor actual şi perceptor regal interimar) - 25, Abraham Balint (asesor supranumerar) - 49, Ludovic Noptsa (arhivar şi asesor supranumerar) - 14, Ioan Berivoi (asesor supranumerar) - 11, Ludovic Kozolyai (asesor supranumerar) - 6, Nicolae Kenderesi (vicejude al nobililor) - 13.

Pentru postul de notar ordinar: Samuel Balea (notar ordinar) - 55, Paul Ponori (vicenotar) - 37, Ioan Berivoi (asesor supranumerar) - 8, Ioan Csulai (asesor supranumerar) - 9, Ludovic Noptsa (arhivar şi asesor supranumerar) - 9, Nicolae Pui junior - 2.

Pentru postul de vicenotar: Paul Ponori (vicenotar) - 39, Ioan Csulai (asesor supranumerar) - 15, Ioan Berivoi (asesor supranumerar) - 21, Mihail Kenderesi junior - 21, George Váradi (asesor supranumerar) - 19, Iosif Rutkai - 5[1315].

Eficientizarea activităţii în administraţie cerea din partea funcţionarilor un bagaj de cunoştinţe adecvat, de aceea Guberniul impune condiţii de studii la angajare. Două decrete aulice, din 21 februarie şi 2 martie 1770, prevedeau că nu vor mai putea fi angajaţi în oficiile publice decât tineri care au studii şi şcoli superioare[1316]. Condiţia este reiterată în ordinul Guberniului Transilvaniei din 14 martie 1771, care prevedea că nu trebuie angajaţi în oficiile civile funcţionari care nu au cel puţin trei ani de şcoli superioare *(academiis)*[1317]. Între condiţiile de angajare în serviciul public stătea şi o bună conduită morală şi religioasă. Trecerea de la o religie la alta (apostazia) putea fi un impediment pentru obţinerea de slujbe publice. Un ordin al Guberniului Transilvaniei din septembrie 1772 cerea să fie urmărit în justiţie nobilul Ioan Berivoi din comitatul Hunedoara, care, deşi învinuit de apostazie, a îndrăznit totuşi să candideze pentru postul de notar al Tablei[1318]. Urmărind modernizarea administraţiei din Transilvania, autorităţile imperiale vegheau la întronarea legalităţii şi respectarea normelor de drept de către funcţionarii

[1314] *Ibidem, Registre,* 5/1776.
[1315] *Ibidem, dosar 6/1784,* f. 3.
[1316] *Ibidem,* dosar 69/1770, f. 1.
[1317] *Ibidem,* dosar 74/1771, f. 1.
[1318] *Ibidem. Registre,* 2/1772, f. 185.

comitatului. Un ordin al Guberniului din 23 decembrie 1773[1319] atrăgea atenția cu severitate că Tabla trebuie să ia măsuri pentru încetarea abuzurilor comise de slujbaşi în exercitarea serviciului lor. În ciuda numeroaselor observații venite din partea Guberniului se înregistrează în comitat bătăi şi alte pedepse fără motiv aplicate supuşilor, perceperea unor taxe necuvenite şi alte fapte ilegale săvârşite de funcționarii comitatului şi de nobili. Funcționarii trebuie să rezolve plângerile şi reclamațiile locuitorilor în litera legii, pentru a evita abuzurile împotriva poporului de rând, menționa un alt ordin emis la 2 februarie 1775[1320]. În mai multe rânduri documentele semnalează sancționări şi destituiri de funcționari pentru incompetență şi abuzuri, ceea ce nu înseamnă că astfel de fapte încetau cu totul. Alegerea unui nobil ca slujbaş al Tablei presupunea asumarea unor responsabilități, prezentate în fața adunării comitatului şi urmărite pe parcursul mandatului. La numirea ca jude suprem al nobililor din districtul Mureş, în decembrie 1772, Mihail Valea enumera în programul său viitor întocmirea unei conscripții a capilor de familie contribuabili din fiecare sat, recenzarea servitorilor de curte, a corăbierilor, a persoanelor scutite de sarcini extraordinare şi a celor care dispun de animale de povară, pentru a putea face o repartizare corectă a sarcinilor publice[1321]. Între atribuțiile adunării generale a nobililor era şi elaborarea de norme interne privind buna funcționare a instituțiilor comitatului. Potrivit acestor prerogative, adunarea vota norme *(statutum)* care cuprindeau drepturile şi obligațiile funcționarilor, raporturile dintre ei, modul de remunerare, taxele percepute pentru diferite servicii (transcrieri de acte, inventarieri şi evaluări de bunuri, redactarea unor petiții).

La începutul deceniului nouă al secolului, atunci când încep marile reforme din vremea împăratului Iosif al II-lea, personalul Tablei continue a comitatului Hunedoara a fost aprobat într-o sesiune din 22 mai 1781. Comite suprem era baronul Ioan Bornemisza, cu un salariu anual de 1.200 florini renani. Juzii supremi ai nobililor comitatului erau Alexe Noptsa şi Moise Váradi, fiecare cu câte 300 florini renani. Cu acelaşi salariu îl găsim pe perceptorul regal Ludovic Mara. Cei doi vicecomiți, Nicolae Puj senior şi Valentin Szilvási, erau remunerați cu câte 250 florini renani fiecare. Comitatul avea doi notari, pe Samuel Balea, notar ordinar cu 250 florini renani salariu şi pe vicenotarul Josif Kenderessi cu 200 florini renani. Asesori ordinari erau Samuel Balea senior, Nicolae Karatsony şi Francisc Noptsa, fiecare cu un salariu de 200 florini renani. Cei de mai sus, cu excepția comitelui suprem numit de Guberniu, erau aleşi de adunarea generală a nobililor. Urmau ca slujbaşi ai Tablei arhivarul Ludovic Noptsa (100 florini renani), secretarii Mihail Fagarasi şi Alexandru Pogany (câte 60 florini renani), registratorul *(protocolista)* Daniel Kiss (50 florini renani), uşierul *(ianitor)* Ştefan Szőts (40 florini renani) şi curierii călări ai Tablei *(obequitatoribus Tabulae)* Petru Dobozi şi George Loboncz (45 florini renani fiecare). Slujbaşii amintiți alcătuiau personalul *Tablei (penes Tabulam constitutis),* participând atât la sesiunile judiciare, cât şi la cele administrative. În afara *Tablei (extra Tabulam constitutis)* figurau ca angajați ai comitatului medicul *(phisicus)* Ladislau Bruzz plătit cu 400 florini renani anual, felcerul *(chirurgus)*[1322] Daniel Herczog (80 florini renani), procuratorul fiscal George Silvester (80 florini renani), administratorul George Kovan (50 florini renani), comisarii de impozite Daniel Tornea şi Alexandru Vitan (câte 50 florini renani), moaşa *(obstretix)* Anna Maria, temnicerul Asset Arnot cu patru paznici *(carcerario cum 4 haidonibus*- în total 156 florini renani), curierul călare perceptoral Iosif Tarts (45 florini renani). Suma totală pentru salariile personalului Tablei se ridica la 5.011 florini renani Pentru alte cheltuieli ale Tablei mai era prevăzută suma de 75 florini renani pentru ceară şi hârtie 25 florini renani, pentru întreținerea deținuților 56 florini renani, pentru întreținerea *pretoriului* 100 florini renani, pentru uzul perceptorilor 55 florini renani. Statul de funcțiuni îi cuprinde şi pe cei 15 vicejuzi ai nobililor pentru fiecare plasă, adică Matei Motok, Adam Szabo, Ioan P. Szabo, Alexandru Ribitzei, Ştefan Noptsa, Iosif Somlyai, Nicolae Kenderessi, Petru Zudor, Josif Iuhasz, Ştefan Sepsi, Ioan Petrik, Balthasar Hercza, Blasiu Csulay, Ştefan Pap, Dimitrie Pap, fiecare plătit cu câte 50 florini renani anual. La urmă, este amintit şi călăul comitatului, Anton Grancea, cu un salariu de 30 florini renani anual. Cu aceştia, cheltuielile *Tablei* se ridicau la 6.092 florini renani anual.

Exercitarea actului de justiție de către *Tabla continua* făcea necesară prezența unor închisori în comitat. La 30 august 1764 *Tabla* raporta Guberniului că în fiecare din cele trei districte ar fi necesară funcționarea unui loc de detenție încadrat cu un carcerar şi patru paznici *(haidones),* dar până acum nu a fost ridicată nicio carceră şi nu a fost angajat niciun paznic. La Deva există una, încadrată cu un carcerar

---

1319 *Ibidem,* dosar 520/1773, f. 6-7.

1320 *Ibidem. Registre,* 4/1775, f. 57-58.

1321 *Ibidem,* f. 308.

1322 Încă la 1763 documentele amintesc de un *chirurgus* Martin Piltz pentru districtul Mureș și altul, Emmanuel de Fernandes pentru districtul Hațeg, dar care locuia în Hunedoara. SJHAN, *Societatea de istorie și arheologie a comitatului Hunedoara. Colecția de documente,* dosar 6/1763, f. 6.

şi un paznic, dar e aglomerată cu peste 25 de răufăcători. Ar mai fi o carceră, la Bobâlna, dar e greu să-i duci pe arestaţi sub pază din sat în sat, existând pericolul să fugă din cauza numeroaselor râuri ce trebuie traversate şi a drumurilor rele. Apropierea graniţelor cu Banatul, Ungaria şi Ţara Românească face să crească numărul deţinuţilor. Din aceste motive trebuie construite cel puţin două închisori cu cel puţin şapte paznici[1323]. Câţiva ani mai târziu, în ianuarie 1767, un alt raport făcea referire la existenţa a două închisori, una pentru districtul Mureş, alta pentru districtul Haţeg. Acestea sunt insuficiente faţă de numărul deţinuţilor şi se cerea încuviinţare pentru ridicarea unei închisori noi la Bretea Streiului în valoare de 400 de florini renani, precum şi sporirea numărului de paznici, faţă de cei cinci încadraţi acum.[1324] Guberniul respinge cererea autorităţilor hunedorene şi solicită ca viitoarea carceră magistratuală să fie ridicată în acelaşi loc cu viitorul *pretoriu.* Pentru ambele ar trebui căutat un loc potrivit pe pământul comunităţii bulgare din Deva[1325]. Cum fondurile pentru construcţii noi lipseau, *Tabla continua* se vede nevoită să cumpere cu 15 florini ungureşti de la locuitorul Ioan Ploscar o casă situată pe strada Secuilor din Deva pentru a o transforma în carceră[1326]. Închisoarea putea servi uneori şi ca adăpost temporar pentru recruţii din comitat care urmau să fie trimişi la unităţile lor. La 12 august responsabilul cu executarea pedepselor *(lictor)* de pe lângă *Tabla continua* raporta că închisoarea este supraaglomerată. Din cauza numărului prea mare de delincvenţi, nu mai pot fi adăpostiţi recruţii, care vor trebui expediaţi cât mai repede la Sibiu sub paza unui caporal şi a 12 grăniceri de la Spini[1327]. Condiţiile proaste de detenţie sunt constatate de însuşi comitele suprem Ioan Bornemisza în urma unei vizite efectuate la închisoare în februarie 1775. Datorită înghesuielii şi mizeriei mulţi arestaţi sunt bolnavi, *Tabla* hotărând ca doi delegaţi să cerceteze situaţia şi să raporteze[1328]. Situaţia închisorii nu se îmbunătăţise nici în anul 1784, când şapte deţinuţi au evadat şi Guberniul cere din nou ridicarea unei închisori care să permită măsuri de pază mai sigură[1329]. Lipsa spaţiului de detenţie a provocat multe tragedii în timpul răscoalei de la 1784-1785 şi în perioada de represiune ce i-a urmat. Un raport al comitatului Hunedoara adresat Guberniului la 9 decembrie 1784 arăta că, potrivit ordinului primit, au încetat judecăţile în baza statariului (legii marţiale), dar numărul arestaţilor creşte în continuare. Deşi sunt ţinuţi sub pază severă, este pusă în pericol atât siguranţa publică, cât şi propria lor sănătate. Din cauza condiţiilor rele existente în cetatea Deva, în noaptea de 8 spre 9 decembrie 1784 au murit şapte arestaţi[1330]. Hotărârea definitivă de a ridica o nouă închisoare a fost determinată de evenimentele din anii 1784-1785. Imediat după răscoala lui Horea se întocmeşte devizul necesar pentru construirea noii închisori, care va fi amplasată în lunca Mureşului, în apropierea locului pe unde mai târziu va trece calea ferată Arad – Deva. Aceasta va servi drept închisoare a comitatului mai bine de o sută de ani, până la construirea, începând cu 1907, a penitenciarului de pe strada Aurel Vlaicu nr. 2, ataşat clădirii Tribunalului Hunedoara, ridicată anterior.

Reformele începute în vremea Mariei Tereza vor fi continuate cu şi mai mare vigoare de succesorul acesteia, împăratul Iosif al II-lea (1780-1790). Domnia lui a dat un impuls fără precedent procesului de reformare a instituţiilor statului, inclusiv cele administrative şi juridice. Prin edictul de toleranţă din 1781 a asigurat liberul exerciţiu pentru toate religiile şi a îndepărtat discriminările confesionale pentru religiile nerecepte, în primul rând pentru ortodocşi, la numirea în funcţii. Temeiul angajării îl constituia doar capacitatea şi meritele personale, lărgind astfel baza recrutării de personal funcţionăresc şi stimulând dezvoltarea fidelităţii faţă de stat şi împărat a multor supuşi până acum marginalizaţi. În Transilvania, autonomiile locale ale comitatelor nobiliare, ale scaunelor secuieşti şi districtelor săseşti erau dublate de cele rezultate din sistemul constituţional tradiţional al celor trei naţiuni politice şi patru religii recepte. Pentru lichidarea acestora trebuia depăşit nivelul central sau gubernial al administraţiei şi pătrunderea în administraţia comitatensă. Promovând o politică de omogenizare şi uniformizare a imperiului, împăratul reformator a căutat să desfiinţeze autonomiile locale printr-o nouă împărţire administrativ-teritorială a Transilvaniei. Un decret din 26 noiembrie 1783 prevedea împărţirea principatului în 10 comitate, pentru ca anul următor, decretul din 13 iunie să prevadă împărţirea în 11 comitate. Noile comitate nu numai că nu ţineau seama de vechile teritorii ale naţiunilor politice (maghiarii, saşii şi secuii), dar erau croite în aşa

[1323] *Ibidem,* dosar 1/1764, f. 21.
[1324] SJHAN, *Prefectura judeţului Hunedoara,* dosar 9/1767, f. 2.
[1325] *Ibidem,* dosar 114/1767, f. 26.
[1326] *Ibidem,* dosar 113/1767, f. 37. Document din 5 decembrie 1767.
[1327] *Ibidem. Registre,* 1/1771, f. 11.
[1328] *Ibidem,* 4/1775, f. 64.
[1329] *Ibidem,* dosar 33/1784, f. 1.
[1330] *Ibidem,* dosar 28/1784, f. 82.

fel încât aceştia să nu mai poată uza de vechile lor autonomii. Deşi menținea poziția de clasă a nobilimii, reforma lovea în prerogativele ei, în sistemul politic al principatului, transformând în principiu pe toți locuitorii țării în cetățeni supuşi, potrivit stării lor, aceloraşi legi, aceloraşi obligații, indiferent de națiune sau religie. Totuşi, oraşele libere regeşti Alba Iulia, Cluj, Târgu Mureş, Sighişoara, Mediaş, Braşov, Sibiu, Sibiu, Bistrița şi Orăştie rămân pe mai departe în afara jurisdicției comitatelor şi se conduc prin magistratul orăşenesc, iar în problemele juridice au drept de apel direct la Tabla Regească de Judecată. Scopul politic al noii împărțiri era să lichideze vechile teritorii sau „pământuri'' ale națiunilor politice, fiind grav lovită în primul rând instituția comitatensă, instituție nobiliară prin excelență.

Prerogativele comitatelor au fost restrânse, fiind suprimat dreptul lor de a-şi întocmi statute proprii, iar eligibilitatea funcționarilor, înlocuită cu numirea şi salarizarea acestora. Aparatul funcționăresc al comitatului, în frunte cu vicecomiții, nu mai trebuia ales de obştea comitatului din rândurile marii nobilimi ca reprezentanți ai acesteia, ci numit de împărat, prin intermediul comisarilor. Funcționarii, salariați de stat, urmau să devină executanți fildeli ai dispozițiilor puterii centrale. Atât ei, cât şi instituția comitatensă nu trebuiau să mai exprime autonomia locală, ci autoritatea şi puterea teritorială trebuia să fie exercitată în numele împăratului şi să corespundă imperativelor guvernării absolutiste. În mod implicit, autoritatea adunării comitatense nu îşi mai avea locul, trebuind să fie şi ea lichidată. Centralismul absolutist înțelege să se substituie autonomiei locale a comitatului, de aici rezistența nobilimii la reforme şi înverşunarea cu care aceasta a militat după moartea împăratului la anularea decretelor sale.

În noua structură a comitatelor ardelene, rescriptul regesc din 3 iulie 1784 prevedea înființarea unui comitat ce se numea Comitatul Hunedoara unit cu Zarandul *(Comitatus Hunyad cum Zarand unitus)*, alcătuit din teritoriul vechiului comitat Hunedoara, la care se adăugau 97 de localități din fostul comitat Zarand, inclusiv târgul de reşedință Baia de Criş. Nu era vorba însă de o simplă schimbare teritorială. Instrucțiunile trimise de Guberniul Transilvaniei autorităților din Deva la 17 august 1784[1331] precizau limpede că se intenționează introducerea unui nou sistem de administrație publică *(nova publicae administrationis regulatio introducatur)*. Dacă prin apariția tablelor continue la 1763 se făcuse o timidă încercare de separare a puterii judecătoreşti de executiv, reforma din 1784 separă clar problemele politice şi economice de cele juridice. Faptul este subliniat încă în expunerea de principii a instrucțiunilor din 17 august şi detaliat în cele 22 de puncte care alcătuiesc normele de organizare a noilor instituții comitatense.

Noile comitate dispun de două compartimente, *Officiolatus in politicis* şi *Officiolatus in judicialibus*. Reflectarea acestei diversificări poate fi regăsită şi în protocoalele de şedință, separate pentru problemele administrative de cele judiciare. Drept rezultat al întregului ansamblu de practici reformiste se va ajunge la separarea executivului de juridic, înaintându-se pe calea modernă a separării puterilor în stat. Efortul de reformare a administrației se leagă de modernizarea structurilor vieții de stat şi ameliorarea condiției supuşilor acestuia, formându-se treptat şi o nouă mentalitate, atât a funcționarilor, cât şi a celor administrați. Reşedința noului comitat *(locum praetorii)* rămânea în continuare târgul Deva şi la conducerea *(praefectura)* comitatului rămânea baronul Ioan Bornemisza de Caşin.

Comitatul urma să fie împărțit în două sau trei cercuri *(circulus)*, fiecare având 8-10 plase *(processus)* conduse de câte un vicejude al nobililor ajutat de un comisar de plasă *(processuali commisario)*. Funcționarii superiori ai comitatului erau comitele suprem, ajutat de un vicecomite ordinar *(ordinarius vicecomes)*, un perceptor general *(generalis perceptor)*, pentru fiecare cerc câte un vicecomite substitut, un jude al nobililor şi un perceptor, cu posibilitatea ca în caz de nevoie să fie angajați mai mulți juzi. Problemele politice şi economice urmau să fie separate de cele juridice *(obiecta politica et oeconomica a juridicis separentur)*. Chestiunile economice erau date spre rezolvare comitelui suprem şi vicecomiților ordinari din fiecare cerc, aceştia putându-le încredința vicecomiților substituți şi comisarilor procesuali. Toți aveau salarii fixe şi trebuiau să rezolve sarcini publice, cum erau aprovizionarea armatei şi executarea prestațiilor de către locuitori, ținând evidența lucrărilor şi eliberând chitanțe pentru bunurile şi banii primiți în contul obligațiilor.

Reformarea justiției a urmat îndeaproape reforma administrației. Până la reforme, dregătorii comitatului îndeplineau atribuții administrative, judiciare şi fiscale, fiind aleşi de adunarea nobililor sau delegați de *Tabla continua* şi depinzând prin aceasta de cei care i-au ales în scaunul de judecată. Spre exemplu, în mai 1775 nobilul Ioan Iambor din Râu Alb cere Tablei să desemneze juzi pentru ținerea scaunului de judecată domenial pe moşia sa. Tabla deleagă pe judele suprem al nobililor Mihail Kenderesi, pe perceptorul regal, pe vicecomitele Avram Balint din Râu Alb, pe asesorul supranumerar

[1331] SJHAN, *Societatea de istorie a comitatului Hunedoara. Colecția de documente,* dosar 1/1784, f. 17-28.

Ioan Berivoi, pe nobilii Samuel Balea din Măţeşti, Matei Mara şi Mihail Mara din Sălaşul de Sus, Samuel Kenderesi din Şerel şi pe vicejudele local al nobililor Balthasar Hercza. Aceştia îndeplineau funcţii administrative, dar şi judecătoreşti atunci când era cazul. La nivelul comitatului funcţionau mai multe instanţe de judecată, ale căror atribuţii nu erau întotdeauna precis delimitate, lăsând deoparte cunoştinţele precare de legi şi de procedură ale celor chemaţi să împartă dreptatea. Într-un raport din 11 martie 1785 întocmit la ordinul Guberniului, *Tabla continua* arăta că dintre târgurile libere din comitat, scaune de judecată se ţin mai regulat doar în Hunedoara şi Deva.

Hunedoara este condusă de un notar mediocru ca pregătire *(forum oppidi Vajda Hunyad motario in praxi judiciaria mediocriter versato provissum est),* dar la Deva sunt juzi mai capabili. Pe lângă aceste două scaune, mai sunt localităţi miniere *(locis montanisticis)* unde se ţin scaune de judecată, cum ar fi Baia de Criş sau Haţeg, unde se ţine forul mixt pentru militarii grăniceri[1332]. Mulţimea scaunelor de judecată şi autorităţile diferite la care se raportau provoca adeseori conflicte de competinţă. Guberniul ordona *Tablei continue* în aprilie 1781 să rezolve conflictul cu judele şi notarul târgului Hunedoara în legătură cu forul domenial. Scaunul de judecată al domeniului fiscal Hunedoara înainta cauzele privind drepturile taxaliştilor de pe domeniu la Tezaurariatul Transilvaniei, sustrăgându-se jurisdicţiei comitatului[1333]. Odată cu înfiinţarea *Tablelor continue* justiţia începe să se separe de administraţie, iar reforma administrativă din 1783-1784 a lui Iosif al II-lea va duce la uniformizarea sistemului judiciar şi crearea condiţiilor pentru apariţia unei noi organizări judecătoreşti.

Prin patenta imperială din 8 octombrie 1785 scaunele de judecată din Transilvania sunt restructurate din temelii şi măsurile succesive luate până în 1787 vor consolida noile instanţe. Prin procesul-verbal din 1 mai 1787 se constata că noua instanţă de judecată *(Sedria Judiciaria)* a comitatului Hunedoara a fost constituită şi a depus jurământul de credinţă.[1334] *Sedria* funcţiona la Deva, într-o casă închiriată de la urmaşii contelui Ioan Haller pentru 100 florini renani pe an, local separat de sediul *Officiolatului.* Un ordin al Guberniului cerea comitatului să aducă la cunoştinţa populaţiei, în toate limbile vorbite de locuitori, noua organizare judecătorească[1335].

Rescriptul regesc din 3 iulie 1784 cerea ca, în principiu, comitatele să fie împărţite în trei cercuri. Oficialităţile comitatului Hunedoara au cerut Guberniului aprobarea de a organiza noul comitat pe baza a patru cercuri, datorită condiţiilor specifice de aici. Se argumenta că ţinutul Haţegului, prin vecinătatea cu Ţara Românească şi prin numărul mare de grăniceri, are probleme deosebite, ca şi partea Zarandului, fost comitat separat. Teritoriul rămas în afara acestor zone era foarte întins şi despărţit în două de râul Mureş, fapt ce făcea dificile comunicaţiile între cele două maluri, toamna şi primăvara din cauza inundaţiilor, şi iarna din pricina sloiurilor de gheaţă. Considerând temeinice aceste argumente, Guberniul a aprobat împărţirea comitatului Hunedoara unit cu Zarandul în patru cercuri: Haţeg, Zarand, Dincoace de Mureş *(Cis Marusianus)* şi Dincolo de Mureş *(Trans Marusianus).*

Fiecare cerc era condus de către un vicecomite substitut, un jude al nobililor şi un perceptor cercual. Subdiviziunile cercurilor erau plasele, 30 pentru întreg comitatul, conduse la rândul lor de câte un comisar cercual şi un jude al nobililor. La 1785 sunt pomenite plasele Hunedoara, Deva, Zlaşti, Leşnic, Hăşdat, Peştiş, Jeledinţi, Chitid, Dobra, Bacea, Geoagiu, Almaş, Chimindia, Şoimuş, Ilia, Gurasada, Râu Bărbat, Densuş, Clopotiva, Măţeşti, Jiu, Toteşti, Brad, Blăjeni, Ciuci, Hălmagiu, Baia de Criş, Rişculiţa, Ribiţa, Sălişte. În anii următori structura plaselor a suferit modificări, dictate în general de probleme în colectarea impozitelor. Tendinţa a fost spre reducerea numărului plaselor, care ajung să fie doar 15 la începutul secolului al XIX-lea, iar ulterior mai puţine.

În noua sa alcătuire, comitatul Hunedoara unit cu Zarandul rămânea cel mai populat comitat al Transilvaniei, atât în ce priveşte numărul aşezărilor, cât şi mulţimea locuitorilor. Primul recensământ modern de populaţie a fost efectuat în Transilvania la porunca împăratului Iosif al II-lea în anii 1784-1787 (în comitatul Hunedoara datele culese în 1785 au trebuit rectificate în 1786)[1336]. Rezultatele sale arată un număr de 430 de localităţi, dintre care şase cu statut de târg (la cele mai vechi se adaugă Baia de Criş, reşedinţa fostului comitat Zarand). Pentru 37 de sate conscriptorii fac menţiunea că sunt grănicereşti, cu deosebire situate în partea Haţegului. Totalul locuitorilor comitatului se cifra la 167.806.

1332 SJHAN, *Prefectura judeţului Hunedoara,* dosar 62/1785, f. 18.

1333 *Ibidem,* dosar 65/1781, f. 5-8.

1334 *Ibidem,* dosar 1/1787, f. 45-46.

1335 *Ibidem,* f. 39-44.

1336 Danyi Deyső, Dávid Zoltán, *Az első magyarorsyági népszámlálás (1784-1787),* Budapest, 1960.

Statul de funcțiuni al *Tablei continue* a comitatului Hunedoara unit cu Zarandul, după reorganizare, cuprindea un comite suprem, un vicecomite ordinar, patru vicecomiți substituți, un perceptor general, patru perceptori cercuali, 4 juzi ai nobililor ordinari, şase asesori, un notar, un vicenotar, un arhivar, un doctor, un felcer, un fiscal, doi secretari, un uşier, opt curieri călări, un temnicer, şase paznici, un executor judecătoresc, 30 de vicejuzi ai nobililor, 30 de comisari de plasă. Fiecare din cele patru cercuri ale comitatului avea un jude al nobililor, un vicecomite substitut şi un perceptor, iar fiecare plasă *(processus)* câte un vicejude al nobililor şi un comisar procesual. Însumând salariile dregătorilor şi banii pentru cheltuieli de administrație şi întreținerea deținuților, bugetul *Tablei* atingea suma importantă de 17.880 florini renani anual, față de numai 5.802 florini renani în anul 1766.

La începutul anului 1785 comitele suprem Ioan Bornemisza a fost înlocuit din funcție, drept sancțiune pentru faptul că în noiembrie 1784 şi-a abandonat postul şi a părăsit comitatul de teama răsculaților. Comisarul gubernial Mihail Brukenthal a fost numit administrator al comitatului Hunedoara unit cu Zarandul, având toate atribuțiile comitelui suprem. Imediat după preluarea funcției, Mihail Brukenthal a luat măsuri pentru liniştirea satelor tulburate de răscoală şi pentru buna funcționare a aparatului administrativ. Funcționarii comitatului trebuiau să îndeplinească la timp şi corect ordinele încredințate, să informeze conducerea comitatului despre problemele ivite, să semneze actele pe care le rezolvau şi să răspundă de felul cum s-au achitat de sarcini. Pentru a reduce tensiunile provocate de răscoală şi a linişti populația românească, a poruncit juzilor săteşti şi domnilor de pământ să cerceteze în comun obligațiile şi datoriile iobăgeşti, stabilind măsuri juste pentru îndeplinirea lor. Plângerile şi reclamațiile sătenilor trebuiau adresate direct comitelui suprem. Se cerea nobililor să colaboreze cu oficialitățile, dând dovadă de moderație în tratamentul aplicat celor care au participat la răscoală.[1337]

Limba oficială folosită în Transilvania în evul mediu a fost limba latină, în care se redactau actele şi legile țării, atât în administrația centrală, cât şi la nivelul instituțiilor locale. Printr-un rescript imperial din 11 mai 1784, Iosif al II-lea a ordonat introducerea limbii germane în administrația Transilvaniei. Măsura a provocat proteste hotărâte în comitate, acestea declarând că introducerea limbii germane este nu numai imposibil de realizat, dar constituie şi o atingere gravă a drepturilor provincialilor. Comitatul Hunedoara a înaintat Guberniului un memoriu în 12 puncte[1338], argumentând dificultatea şi chiar imposibilitatea măsurii preconizate de împărat. „Între lucrurile omeneşti şi pentru fericirea oamenilor nimic nu este mai important decât ca aceştia să folosească în afacerile publice *(negotia publica)* o limbă pe care o cunosc", se afirmă în primul punct al memoriului. Introducerea limbii germane în treburile publice ar încurca foarte mult *(valde intricaret)*, deoarece dintre locuitorii acestui comitat prea puțini o cunosc. Cei aflați în serviciul public (nobilii) vorbesc limba maghiară şi ordinele Guberniului vor trebui traduse în această limbă. Germana are o mulțime de termeni politici savanți, pe care maghiara nu îi posedă. Intervine apoi şi dificultatea alfabetului *(literis Germanicis)*, mult diferit de cel maghiar.

Legile țării, hotărârile dietelor, scrisorile privilegiale, hotărnicirile, statutele oraşelor şi comitatelor, protocoalele scaunelor de judecată, codicele şi cărțile de istorie au fost scrise în limba latină şi în maghiară. Traducerea lor în limba germană ar însemna un efort prea mare. Cine va putea forma destui cunoscători de limba germană pentru a traduce documentele originale din latină şi maghiară? Cu siguranță, transcrierea în limba germană a legilor şi documentelor vechi ar produce multă confuzie prin lipsa termenilor corespunzători, ca să nu mai vorbim că şi înțelegerea acestor texte în limba originală este dificilă. Acum erudiții sunt şcoliți în limbile latină şi maghiară, cu introducerea limbii germane vor trebui să mai învețe una. La cele trei limbi amintite este necesar să fie adăugată limba română, care este limba populară într-o mare parte Transilvaniei *(lingva enim Valachorum per magnam Transylvaniae partem est popularis)* şi fără de care serviciul public nu poate fi îndeplinit în relațiile cu poporul de rând *(cum plebe)*. Necunoaşterea limbii germane i-ar îndepărta din oficiile publice pe mulți unguri (nobili), înlocuindu-i cu vorbitori de limbă germană, dar care ignoră legile şi istoria țării. Cum vor putea aceştia să împartă dreptatea dacă nu ştiu legile fundamentale şi vechile privilegii de la originile lor? Introducerea limbii germane în oficiile publice ar modifica înfăptuirile realizate în domeniul public încă din vremea împăratului Carol al VI-lea şi ar încălca prevederile punctului 5 din Diploma Leopoldină, care promite să păstreze neştirbite obiceiurile şi legile țării, precum şi statutele municipale *(localium constitutionum)*. În afacerile publice din Transilvania s-a impus în ultima vreme tot mai mult limba maghiară, chiar cu acordul guvernatorului, contele Hadik. Din toate aceste motive, nobilimea din adunarea comitatului

[1337] SJHAN, *Societatea de istorie și arheologie a comitatului Hunedoara,* dosar 7/1785, f. 49-52.

[1338] SJHAN, *Prefectura județului Hunedoara,* dosar 3/1784, f. 1-3.

(Universitas) cere Guberniului Transilvaniei să intervină pe lângă împărat pentru a renunța la introducerea limbii germane şi a pronunța limba maghiară ca limbă oficială în afacerile publice. În fața imposibilității măsurii de introducere a limbii germane ca limbă oficială, Guberniul cedează tacit, permițând folosirea în continuare a limbii latine şi a celei maghiare în actele comitatului. Ținând cont că majoritatea populației din Transilvania era românească, ordinele circulare de mare importanță, cum a fost patenta de eliberare din iobăgie din 22 august 1785, au fost tipărite şi în limba română. Un ordin al Guberniului din 1787 recomanda ca patentele imperiale care urmau să fie difuzate în cercurile comitatului să fie tipărite în limbile germană, maghiară şi română[1339].

După moartea împăratului Iosif al II-lea şi revocarea reformelor iosefine, nobilimea, vorbitoare de limba maghiară, va impune tot mai mult folosirea acestei limbi în administrația comitatului. O nouă modificare în administrația comitatelor se produce în urma rescriptului imperial din 30 noiembrie 1786. *Tablele continue* sunt desființate şi noua denumire a instituției aflate în fruntea comitatului este aceea de oficiolat *(officiolatus).* Se accentuează separarea administrației de justiție şi se înființează două table districtuale de judecată cu sediile la Cluj şi Târgu Mureş.

Ostilitatea nobilimii ardelene față de reformele promovate de Curtea de la Viena, teama provocată de izbucnirea Revoluției Franceze, precum şi boala împăratului, l-au de terminat pe Iosif al II-lea la 29 ianuarie 1790 să revoce o mare parte din ordinele sale. Cu toate acestea, au rămas în vigoare edictul de toleranță, ordinele care reglementau activitatea preoțimii şi cele care legiferau eliberarea din iobăgie. Au fost menținute şi măsurile pentru reorganizarea justiției şi care consfințeau separarea puterii judecătoreşti de administrație. Vorbind despre sfârşitul perioadei de reforme, se impun câteva considerații privind modul în care administrația comitatului Hunedoara a contribuit la politica absolutismului luminat de prefacere a societății din Transilvania. Prin intermediul administrației comitatense, statul s-a implicat în economie, în relațiile de producție şi raporturile sociale, în dezvoltarea învățământului şi reorganizarea religiei, sănătății, justiției. În unele sectoare schimbările au fost notabile, în altele, minore din cauza opoziției clasei nobiliare şi a inerției unor structuri ale societății.

Principatul Transilvaniei, dominat de o nobilime conservatoare şi preocupată să-şi mențină neştirbite privilegiile, prezenta una dintre cele mai grave situații sociale din Europa. După cucerirea habsburgică, regimul austriac are surpriza să constate că aici sarcinile domeniale prevalau față de cele publice, împiedicând supusul să contribuie la susținerea vistieriei statului, la obținerea veniturilor atât de necesare pentru întreținerea armatei şi administrației imperiale. La obligațiile împovărătoare ale iobagilor pe seama nobililor se adăuga faptul că acestea nu erau reglementate precis, permițând nenumărate abuzuri şi inechități din partea stăpânilor de moşii. Curtea imperială se vede nevoită să ia măsuri grabnice pentru reglementarea raporturilor dintre stăpâni şi țăranii dependenți pentru a opri emigrările spre Țara Românească şi Moldova şi pentru a lărgi baza fiscală a țării.

Ordinele Guberniului adresate autorităților comitatului observă că fenomenul emigrărilor este foarte păgubitor, deoarece cultivarea ogoarelor constituie una dintre sursele însemnate de venituri ale provinciei. Pentru prevenirea emigrărilor, care micşorează puțin câte puțin numărul contribuabililor, s-au trimis comitatului numeroase porunci. Perceptorul Ludovic Mara raporta la 21 martie 1776 comitelui suprem că sătenii din Bucium vor să fugă cu toții în Țara Românească. Înaintând Guberniului aceste informații, *Tabla continua* a comitatului Hunedoara preciza că iobagii sunt atraşi acolo de scutirile de impozite şi de regimul obligațiilor mai uşor decât în Transilvania. Pentru stăvilirea emigrărilor, comitatul va lua măsuri de întărire a supravegherii la punctele de trecere a graniței şi îi va pedepsi aspru pe instigatorii la emigrare[1340].

În acelaşi timp, Guberniul constată că o cauză importantă a fugii de pe moşii stă în abuzurile domnilor de pământ, în asprimea robotelor şi stoarcerea altor slujbe în afara legii, precum şi în sărăcia generală a locuitorilor. Pentru reglementarea obligațiilor iobăgeşti, curtea imperială de la Viena încearcă să impună mai multe acte normative, cum au fost ordonanța din 25 februarie 1747 şi ordonanța din 12 noiembrie 1769 cunoscută sub numele de *Certa Puncta* (Anumite Puncte). Acestea fixau nivelul robotei la patru zile cu palmele sau trei zile cu vitele pentru fiecare iobag cap de familie, stabilind şi alte detalii ale obligațiilor iobăgeşti. Autoritățile comitatului trebuiau să vegheze la respectarea acestor norme şi să raporteze plângerile iobagilor în legătură cu eventualele încălcări. Abuzurile nobilimii privind regimul

[1339] *Ibidem,* dosar 3/1787, f. 60.
[1340] *Ibidem,* dosar 36/1776, f. 10.

obligațiilor iobăgești va continua, după cum se va manifesta și preocuparea absolutismului luminat pentru reglementarea stărilor de lucruri din Transilvania.

Ajuns pe tronul de la Viena, Iosif al II-lea a emis două patente imperiale la 1 noiembrie 1781 prin care se proclama abolirea șerbiei și se permitea iobagilor răscumpărarea pământurilor pe care le lucraseră. Valabile inițial doar pentru provinciile vestice ale imperiului, efectele acestor patente au fost extinse în 1783 și în Ungaria și Transilvania. Aici, împăratul s-a izbit de opoziția Camerei aulice și a nobilimii, care încerca să-i demonstreze suveranului inutilitatea patentei datorită tradiției îndelungate a iobăgiei în cele două țări. Iosif al II-lea se menține intransigent și la 13 iulie 1783 semnează o patentă prin care intervine masiv în viața supusului țăran. Acesta avea voie de acum să se căsătorească fără consimțământul stăpânului său, putea învăța meserii și dispune liber de averea sa. Robota trebuia prestată doar în limitele reglementărilor urbariale existente. Ordinele guberniale care înștiințau poporul și nobilimea despre aceste măsuri, difuzate în comitat de slujbașii Tablei continue, nu mai folosesc termenul de iobag, înlocuit cu cel de colon sau supus.

Constatările funcționarilor imperiali, precum și izbucnirea răscoalei lui Horea l-au convins pe împăratul reformator că patentele din 1783-1784 erau departe de a-și fi atins scopul. A fost nevoie de precizări metodologice suplimentare în 14 iulie 1785 și apoi de cunoscuta patentă imperială din 22 august 1785 pentru desființarea șerbiei. Patenta a fost tipărită în patru limbi – germană, latină, română și maghiară – și era o reluare a celei din 1 noiembrie 1781 pentru provinciile ereditare din vestul imperiului. Textul preciza limpede că era desființată categoria socială a iobagilor, care până acum au fost împovărați pe viață cu obligații și legați de moșia al cărei pământ îl lucrau. Pe viitor, toți supușii, fără deosebire de naționalitate și religie, să fie respectați ca oameni liberi. Patenta a fost citită poporului și explicată pe înțelesul acestuia de funcționarii *Tablei*, care semnalează în rapoartele lor tulburarea produsă de măsurile împăratului și refuzul locuitorilor de a mai presta de acum înainte serviciile domeniale. Oricum, în condițiile în care iobagul era liber doar să plece de pe moșie, fără să fie împroprietărit cu pământul pe care îl lucra, patenta a avut efecte limitate.

Organ al nobilimii, *Tabla continua* a comitatului Hunedoara nu se arăta dispusă a pune prea mult zel în aplicarea hotărârilor privind desființarea iobăgiei. Vicejudele cercului Gelmar raporta că nu a fost adusă la cunoștința poporului patenta de eliberare din iobăgie, dar cu toate acestea locuitorii satelor manifestă neascultare și refuză prestarea robotei către nobili. Reticența oamenilor a dus la întârzierea lucrărilor agricole. Autoritățile comitatului se opun introducerii unui nou regulament urbarial, deoarece relațiile dintre nobili și iobagi sunt stabilite prin tradiție și prin înțelegeri verbale. Introducerea unui nou regulament ar crea confuzie și ar da naștere la tulburări. Nereguli apar, spune *Tabla*, din pricina iobagilor, care se încăpățânează să nu presteze obligațiile. Rugat să emită un act prin care să „dezaprobe interpretarea greșită a intențiilor sale" și să le reamintească iobagilor obligațiile față de nobili, suveranul refuză și comunică autorităților ardelene că pricina neclarităților și confuziilor create vine de la lipsa unei reglementări urbariale. Pe de altă parte, încercarea împăratului de a efectua o conscripție urbarială ca temei pentru o viitoare reglementare, dar și pentru recenzarea moșiilor nobiliare, rămâne realizată doar pe jumătate.

Monarhul a dispus în februarie 1786 ca măsurătorile pământului să fie încheiate până la sfârșitul lunii octombrie, dar nobilimea din comitate s-a opus, împiedicând conscrierea pământurilor și introducerea unei reglementări urbariale întemeiate pe această conscripție. Atât în comitatul Hunedoara, cât și în celelalte comitate din Transilvania, conscripția urbarială de la 1785 nu va fi încheiată niciodată, deoarece era legată de impunerea fiscală a nobilimii. Nobilimea din Transilvania va rămâne în continuare exceptată de la plata impozitelor și altor obligații către stat, potrivit vechilor privilegii obținute de la regii Ungariei și confirmate de principii ardeleni. În urma ordinelor Guberniului, oficiolatul comitatului Hunedoara a difuzat și pus în aplicare reglementări menite să apere țărănimea de abuzurile proprietarilor de pământ. Ordinul gubernial din 22 martie 1787 făcea cunoscut nobililor și iobagilor că dijmuirea recoltei trebuia făcută în 24 de ore de la strângerea acesteia, pentru a nu-i păgubi pe țărani. Lăsarea recoltei pe câmp în așteptarea dijmuitorilor provoca mari daune[1341].

Principala sursă de existență a locuitorilor din comitatul Hunedoara era agricultura, spre acest sector fiind îndreptate prioritar eforturile de modernizare ale autorităților. Numeroase ordine ale Guberniului vizează generalizarea cultivării câmpurilor în trei hotare, față de două cum se obișnuia în perioada anterioară. Conscripțiile urbariale arată că la sfârșitul secolului al XVIII-lea, din 87 sate

[1341] *Ibidem,* dosar 26/1787, f. 12.

recenzate, 37 foloseau cultura în două hotare, 31 de sate în trei hotare, iar restul nu aveau terenul împărțit în sole. La inițiativa Guberniului s-au făcut eforturi pentru răspândirea culturii cartofului şi a intensificării culturilor de plante tehnice, precum inul, rapița, cânepa, tutunul. Prin intermediul *Tablei continue* au fost exportate din comitatul Hunedoara semințe de in în Boemia, unde au dat recolte foarte bune. Guberniul cerea comitatului să încurajeze cultivarea acestor plante, locuitorii care se vor evidenția în cultura inului şi cânepii urmând a fi premiați[1342]. Se încearcă folosirea semințelor de scumpie, care puteau fi folosite la argăsirea pieilor de cordovan. Întrucât s-a constatat că scumpia creşte în munții din Ținutul Pădurenilor, Guberniul cere *Tablei* să îndemne locuitorii spre cultivarea acestei plante, pentru a o răspândi în principat.[1343] Juzii de plase au fost instruiți să îndemne locuitorii la dezvoltarea grădinăritului pe lângă casă şi la extinderea culturilor de pomi fructiferi. Încă din 1767 începe o amplă campanie de cultivare a diferitelor soiuri de pomi. *Tabla* constata în 1770 că, deşi s-au interzis tăierile de pomi fructiferi şi s-au emis ordine pentru intensificarea plantărilor, lucrurile merg foarte încet[1344]. În ce priveşte vița de vie, *Tabla* aprecia că suprafețele cultivate nu sunt prea întinse datorită condițiilor de climă din comitat. Doar pe Valea Mureşului sunt vii care dau producție de calitate, dar în restul comitatului vinul obținut este slab. Condițiile naturale din comitatul Hunedoara ofereau suprafețe relativ reduse pentru cultivarea cerealelor, în schimb, terenul pentru păşunatul animalelor era mai întins.

Creşterea animalelor folosite la tracțiune şi pentru carne şi lapte era o ramură economică importantă. Regimul sprijină pe cei care nu dispuneau de teren agricol şi trăiau exclusiv din creşterea animalelor, reducându-le impozitul cu o pătrime. Pentru îmbunătățirea raselor de animale autohtone, statul a importat vite de prăsilă din Olanda şi Elveția şi a recomandat locuitorilor să folosească pentru montă tauri viguroşi şi sănătoşi din rase superioare. Viteii să fie alăptați o perioadă mai îndelungată, iar hrana animalelor să fie diversificată. Se recomandă ca pe lângă păşunile şi fânețele naturale să fie folosite plantele furajere consistente, cum era trifoiul[1345].

Calitatea slabă a animalelor şi condițiile precare de îngrijire creau condiții pentru propagarea epizootiilor. Pentru prevenirea acestora, dar şi a epidemiilor între oameni, se instituie măsuri severe de cordon sanitar, în special la granița cu Țara Românească. Un rol important avea oficiul vamal de la Vulcan, care impunea carantină pentru oameni şi animale în cazul semnalării unor boli în sudul Carpaților. Pentru introducerea vitelor în comitat erau cerute bilete de sănătate, iar în cazul declanşării unor epizootii, se interziceau târgurile şi deplasarea vitelor dintr-un sat în altul.

La 1771 un ordin al *Tablei* avertiza locuitorii din satele Panc, Coşeşti şi Tisa că cei care vor cuteza să scoată din staule vite bolnave vor fi împuşcați[1346]. În cazul propagării unor molime, vinovații erau cercetați şi pedepsiți de *Tabla continua*. Pentru cercetarea împrejurărilor în care s-a produs epizootia din Deva la 1772 a fost constituită o comisie sanitară. Raportul comisiei constata că vinovat se face magistrul poştal Emeric Keserü, care a lăsat un bou bolnav să intre pe ulița corăbierilor şi astfel molima s-a răspândit în oraş. Drept măsură de siguranță se interzice, sub amenințarea împuşcării, venirea cu vite la târgul general din 2-3 august la Deva[1347]. Au fost interzise până şi transporturile de sare de la depozitele din Şoimuş şi Hălmagiu, pentru ca vitele înjugate la care să nu răspândească boala. Reducerea numărului de animale a fost atât de drastică, încât nobilii s-au plâns că iobagii nu-şi pot îndeplini obligațiile de robotă cu vitele. *Tabla* discută problema şi cere slujbaşilor inferiori să înăsprească măsurile de carantină şi să raporteze periodic asupra situației din zonele lor de responsabilitate.

Printre preocupările Guberniului Transilvaniei şi ale *Tablei continue* a comitatului Hunedoara găsim şi inițiative pentru intensificarea oieritului, a albinăritului prin construirea de stupi sistematici, pentru creşterea cailor şi îmbunătățirea raselor locale de cai. Mulți nobili din comitat întrețineau herghelii, obținând venituri din vânzarea cailor pentru nevoile armatei. Este de menționat că în secolul al XVIII-lea calul începe să fie folosit nu numai la călărit şi tracțiune, ci şi la muncile agricole, inclusiv în gospodăriile țărăneşti. Tot atunci, ca urmare a îmbunătățirii calității vacilor, acestea încep să fie înjugate. *Tabla* cere

1342 *Ibidem,* dosar 237/1770, f. 1.
1343 *Ibidem,* dosar 167/1773, f. 1.
1344 *Ibidem,* dosar 38/1770, f. 1.
1345 *Ibidem,* dosar 1/1771, f. 165.
1346 *Ibidem,* dosar 1/1771, f. 18, 50.
1347 *Ibidem,* dosar 2/1772, f. 157.

slujbaşilor săi să instruiască populația spre construirea de grajduri şi staule pentru adăpostirea animalelor, fapt ce ducea la obținerea unor exemplare mai sănătoase şi mai viguroase.

La inițiativa *Tablei* şi sub conducerea slujbaşilor locali, se organizează adevărate campanii de stârpire a dăunătorilor agricoli. Un ordin al *Tablei* din anul 1767 prevedea că fiecare cap de familie este obligat să omoare, în contul contribuțiilor, câte 10 ciori şi 50 de alte păsări răpitoare, justificându-se în fața comisarilor rectificatori[1348]cu predarea ghearelor păsărilor sau cu prestare de jurământ[1349]. În cazul marilor invazii de lăcuste, destul de frecvente, locuitorii erau obligați să le culeagă de pe câmp şi să le ardă în fața juzilor, care apoi raportau *Tablei* cantitățile (în ferdele) de insecte distruse. Preocupările pentru îmbunătățirea tehnicilor agricole, introducerea de noi plante şi ameliorarea soiurilor de plante şi animale locale au adus un progres semnificativ în agricultura comitatului, dar aceasta rămâne totuşi înapoiată față de alte provincii ale imperiului. Raporturile agrare de esență feudală şi opoziția nobilimii au constituit o piedică în calea reformelor în lumea rurală.

Acțiunea reformatoare a statului s-a manifestat şi pe planul activității meşteşugăreşti. Organizarea lucrătorilor în bresle, specifică evului mediu, ajunsese în secolul al XVIII-lea o frână în calea concurenței şi a liberului schimb, de aceea reformele pe plan economic vor urmări eliberarea producției meşteşugăreşti de îngrădirile breslelor şi dezvoltarea producției industriale. În comitatul Hunedoara activau bresle puternice în Orăştie, dar şi în vechi centre meşteşugăreşti româneşti, cum erau Hunedoara, Hațeg, Deva. La Hațeg încă de la mijlocul secolului al XVII-lea activau tălparii şi cizmarii români, iar la 1708 olarii de aici primesc un privilegiu de breaslă. Puternica breaslă a cizmarilor din Hunedoara a controlat această branşă meşteşugărească secole la rând. Măsurile reformiste ale imperiului loveau în exclusivismul breslelor şi urmăreau să permită practicarea meşteşugurilor de către lucrători individuali. Fără să poată desființa breslele, împăratul Iosif al II-lea emite în 1785 un decret prin care permite practicarea fără restricții a meşteşugurilor şi activităților industriale. *Tabla continua* a comitatului Hunedoara menționează în protocoalele sale că potrivit dispozițiilor împărăteşti au fost luate măsuri ca în toate locurile comitatului şi în permanență breslele să nu impună prețuri arbitrare şi să nu împiedice inițiativa privată. Fiecare meşteşugar este liber să producă sortimentele de marfă şi cantitățile pe care le doreşte[1350].

Ordinele *Tablei continue* arată că statul a intervenit şi în încurajarea meşteşugarilor de la sate. A fost permisă practicarea diferitelor meserii fără acordul stăpânului de moşie, deşi unele îndeletniciri, cum era morăritul şi fiertul rachiului rămân monopoluri senioriale. Autoritățile încurajează torsul fibrelor de in, cânepă, lână şi țesutul în casă al pânzei pentru confecționarea îmbrăcămintei. Un ordin al Guberniului adresat *Tablei* cerea să fie încurajat cu perseverență meşteşugul torsului, nu numai în rândul femeilor, ci şi în rândul bărbaților, ca în provinciile germanice. Cei prinşi că îşi bat joc de bărbații care torc să fie supuşi la pedepse corporale aspre[1351]. Pentru stimularea celor mai harnici meşteşugari erau promise premii în bani[1352]. Politica mercantilistă a statului a încurajat ridicarea de manufacturi în Transilvania, dar rezultatele au fost sub aşteptări. Pe teritoriul comitatului Hunedoara a funcționat o singură manufactură, cea de pe domeniul contelui Haller de la Roşcani, care producea hârtie din zdrențe. Moara de hârtie a produs prima coală de hârtie la 1 aprilie 1753 şi a continuat să funcționeze până după revoluția de la 1848. Hârtia de scris de la Roşcani a fost achiziționată de Guberniul Transilvaniei şi *Tabla continua* a comitatului Hunedoara pentru nevoile de birou, dar a fost vândută şi la târguri, pentru cei interesați.

O preocupare constantă a *Tablei continue* a comitatului Hunedoara a fost întreținerea şi dezvoltarea căilor de comunicație. Comitatul era străbătut de la răsărit spre apus de drumul regal care făcea legătura între Sibiu, reşedința Guberniului Transilvaniei şi Viena, capitala imperiului. Aceasta presupunea menținerea în bune condiții a drumurilor şi a podurilor peste cursurile de apă, obligație ce cădea în sarcina locuitorilor sub supravegherea slujbaşilor comitatului. Cele mai mari probleme le dădea podul peste Strei de la Simeria Veche, care era rupt adeseori de curentul puternic al râului.

În sarcina autorităților comitatului cădea organizarea şi menținerea în funcțiune a serviciului poştal. Pe traseul poştalionului existau stațiuni la Orăştie, Deva, Ilia şi Dobra. Fiecare stațiune poştală era

1348 Comisarii rectificatori erau însărcinați cu stabilirea impozitelor și ținerea la zi a evidenței contribuțiilor.
1349 *Ibidem,* dosar 41/1767, f. 1.
1350 *Ibidem,* dosar 2/1785, f. 2.
1351 *Ibidem,* dosar 317/1771, f. 1.
1352 *Ibidem,* dosar 25/1781, f. 1-2.

condusă de un maistru *(magister postae)*, care trebuia să pregătească la venirea poştalionului caii de schimb şi să preia corespondenţa. Prin grija comitatului, staţiunile poştale au fost înzestrate cu teren pentru furajarea cailor şi clădiri pentru funcţionarea serviciului poştal.

La ordinele Guberniului Transilvaniei, *Tabla* s-a implicat în controlul activităţii comerciale la graniţele comitatului cu Ţara Românească şi Banatul. În vămile care funcţionau la Dobra, Haţeg (cu intermitenţe la Balomir), la Marga şi Vulcan se percepea taxa echivalentă cu a treizecea parte din valoarea mărfii *(tricesima)* pentru produsele care intrau sau ieşeau de pe teritoriul comitatului. Activitatea comercială era uneori influenţată de factori conjuncturali, pe care Guberniul se vedea nevoit să îi ia în calcul. Un ordin al Guberniului adresat *Tablei* în 1769 permitea aducerea liberă a cerealelor din provinciile Imperiului Otoman (Ţara Românească), având în vedere starea proastă a recoltei din acel an[1353]. În schimb, doi ani mai târziu, la 1771, Guberniul interzicea importul grânelor din Ţara Românească şi alte provincii „turceşti". Se cerea *Tablei* să poruncească slujbaşilor de la staţiunile vamale şi posturile de pază să vegheze ca cerealele să nu fie aduse pe cărările ascunse ale munţilor. Dacă chiar se simte lipsa cerealelor în comitat, acestea să fie cumpărate din Banat şi Ungaria. Comitatul să întocmească liste cu locuitorii care doresc să le fie aduse grâne şi să elibereze scrisori de liberă trecere pentru cei care merg să aducă cereale din Ungaria şi Banat[1354]. După 1781 importul cerealelor din Ungaria a fost favorizat prin desfiinţarea taxelor vamale cu Transilvania.

Rolul *Tablei continue* în activitatea economică rezultă şi din implicarea acesteia în stabilirea preţurilor pe piaţă. Funcţionarii trebuiau să vegheze la respectarea preţurilor maximale fixate de Guberniu pentru anumite produse şi să raporteze asupra mersului pieţii. În 1773 comercianţii din Deva protestau în legătură cu preţul prea scăzut, de numai 2 creiţari livra (0,63 kg), stabilit de Guberniu pentru carnea de vită. Având în vedere criza acestui produs pe piaţă, *Tabla* aprobă creşterea preţului cu ½ creiţari pe livră[1355]. *Tabla continua* a publicat mai multe ordine potrivit cărora se acordau facilităţi la exportul animalelor în provinciile imperiului austriac lovite de criză alimentară.

Începând din epoca romană şi până la apariţia căilor ferate, Mureşul a constituit o importantă cale navigabilă pe care erau transportate mărfuri spre localităţile riverane. Principalul produs urcat la bordul plutelor sau corăbiilor era sarea, dusă până la Szeged, în Ungaria. Transportul sării pe Mureş şi aprovizionarea cu sare a localităţilor din comitat constituia una dintre activităţile în care era implicată şi *Tabla continua*. Transportul pe Mureş a sării provenind de la salinele din Turda, Ocna Mureş, Ocna Sibiului intra în atribuţiile Prefecturii sării de la Partoş (Alba Iulia), dar autorităţile comitatelor trebuiau să vegheze la furnizarea de personal şi care pentru transport, la întreţinerea drumurilor, la depozitarea sării şi la menţinerea albiei Mureşului în stare navigabilă. Între Guberniul Transilvaniei şi comitatele de pe malul Mureşului au fost încheiate mai multe convenţii (1721, 1748, 1774, 1777, 1810) care stabileau condiţiile de angajare a corăbierilor, drepturile şi obligaţiile acestora faţă de stăpânii lor şi faţă de stat, remunerarea lor. Din comitatul Hunedoara participau la transportul sării numeroşi locuitori din satele de lângă Mureş, sau chiar mai îndepărtate. În general, intrau în rândul corăbierilor jelerii şi doar cu acordul stăpânilor de moşii, iobagii. Aceştia erau înscrişi într-un registru special şi constituiau o adevărată breaslă a corăbierilor *(collegium nautarum)*, bucurându-se de scutiri de slujbe domneşti. Periodic, *Tabla continua* întocmea conscripţii ale corăbierilor, recenzându-i pe cei aflaţi în serviciu, pe cei care nu mai puteau presta transporturi, pe văduve.

Cauzele de judecată ale corăbierilor erau prezentate în faţa unei instanţe mixte, formate din judecători ai *Tablei continue* şi ai Oficiului salinar. Forul mixt de judecată examina plângerile corăbierilor împotriva nobililor, abaterile săvârşite de corăbieri prin locurile pe unde treceau şi reclamaţiile provincialilor împotriva corăbierilor.

Sarea, atât de importantă pentru hrana oamenilor şi animalelor şi aflată sub monopolul statului, era adusă pe Mureş cu plutele şi păstrată în depozitele de la Deva şi Şoimuş, pe cele două maluri ale râului. O parte din sarea de la Şoimuş era transportată cu carele în depozitul de la Hălmagiu. *Tabla continua* întocmea tabele cu competinţele de sare ce reveneau fiecărei localităţi, în funcţie de mărimea populaţiei şi de numărul de animale, apoi aceasta era distribuită sub conducerea juzilor săteşti. Funcţionarii *Tablei* erau instruiţi să ia măsuri împotriva celor care făceau contrabandă *(paevaricatores)* cu sare şi să îi aresteze.

[1353] *Ibidem*, dosar 166/1769, f. 1.
[1354] *Ibidem*, dosar 5/1772, f. 1-4.
[1355] *Ibidem*, dosar 149/1773, f. 1.

În atribuțiile *Tablei* intra şi supravegherea circulației monetare pe teritoriul comitatului, într-o vreme în care erau în uz monede provenind din mai multe țări. Reformele promovate de Curtea de la Viena au urmărit încadrarea Transilvaniei în sistemul monetar al imperiului şi prevenirea, pe cât posibil, a ieşirii banilor din țară. S-a practicat politica emisiunilor monetare separate, pentru Transilvania funcționând cele două monetării, de la Alba Iulia şi Baia Mare. *Tabla* a primit numeroase ordine pentru retragerea din circulație şi interzicerea unor monede, cum au fost monedele de aur olandeze (gulden), talerii francezi şi piaştrii turceşti, preschimbate la cursul comunicat de Guberniu şi trimise monetăriilor pentru retopit. Au fost urmăriți falsificatorii de monede, pentru care codul penal terezian prevedea pedeapsa cu tăierea capului sau, în caz de grațiere din partea împăratului, munca silnică pe viață. Un asemenea falsificator, în persoana lui Samuel Medgyesi, a fost arestat în noiembrie 1774 de către slujbaşii *Tablei* comitatului, urmând a fi judecat[1356].

Politica absolutismului luminat presupunea cunoaşterea aprofundată a realităților țării, un contact permanent al suveranului cu supuşii săi, pentru a lua cele mai potrivite măsuri de guvernare. Fidel acestui principiu, Iosif al II-lea a efectuat două vizite în Transilvania, în mai 1773, pe când era doar coregent, şi în mai 1783, în plină epocă a reformelor. Ambele călătorii au cuprins în itinerariul convoiului imperial comitatul Hunedoara. În legătură cu prima vizită a împăratului în Transilvania, se păstrează ordinul Guberniului adresat *Tablei continue* a comitatului Hunedoara din 30 martie 1773 cuprinzând măsurile ce trebuie luate de autorități.

Programul prevedea intrarea convoiului imperial în comitat pe la Zeicani în 20 mai, deplasarea în ziua următoare până în pasul Vulcan, vizitarea graniței şi întoarcerea la punctul de vamă *(domus contumacialis)*, revenirea în 22 mai la Haţeg, vizitarea în 23 a târgului Hunedoara, iar în 24 a târgurilor Deva şi Orăştie, pentru ca în seara aceleiaşi zile să ajungă la Vințu de Jos. Etapele călătoriei erau stabilite foarte precis, cu menționarea distanțelor dintre localități şi a reperelor orare. La fel de precis erau cerute prin ordin mijloacele de transport şi caii necesari deplasării, precum şi alimentele ce urmau să fie consumate. Lista menționa cantitățile de carne, legumele pe sortimente şi alte detalii, cum ar fi numărul de ouă şi de lămâi ce urmau să fie folosite la prepararea mâncării. Vizita imperială a prilejuit înmânarea de către locuitorii din satele de pe traseu a unui număr impresionant de petiții, strânse de aghiotanții împăratului, examinate şi trimise pentru rezolvare Guberniului. La rândul său, Guberniul a înaintat extrase ale petițiilor către *Tabla continua*, cerând rapoarte asupra aspectelor semnalate[1357].

A doua vizită a împăratului s-a desfăşurat în mai 1783. După ce a inspectat părțile Banatului, a trecut pe la Lugoj şi în 28 mai a intrat în Transilvania. Pe teritoriul comitatului Hunedoara a străbătut drumul spre Deva, apoi s-a îndreptat spre Orăştie, Alba Iulia, Sebeş, Miercurea şi Sibiu, unde a ajuns în 31 mai. A fost întâmpinat şi de această dată de mulțime de iobagi care l-au asaltat cu nemumărate plângeri privind abuzurile comise de nobili. Vizita a contribuit la întărirea convingerii că împăratul vrea binele poporului, dar este împiedicat de nobilime, sentiment ce va cântări greu în declanşarea răscoalei din toamna anului 1784.

Una dintre cele mai importante schimbări aduse de regimul austriac în Transilvania în secolul al XVIII-lea a fost introducerea unui nou sistem de impozitare a populației. În epoca Principatului sistemul de impunere pleca de la o sumă globală ce se aplica asupra întregii țări şi care apoi era defalcată pe comitate şi scaune, acestea stabilind ce sumă revenea fiecărei comunități. La nivelul comunităților juzii locali fixau suma de plată pe contribuabil, fapt ce dădea naştere la numeroase inechități şi abuzuri. Elementul specific al sistemului din Transilvania şi Ungaria în raport cu alte țări era că nobilimea dispunea de imunitate, fiind scutită de impozite. Încercând să reformeze din rădăcini sistemul de impozitare, statul a preconizat introducerea impozitului raportat la sursele de venituri, precum şi impunerea nobilimii. După mai multe încercări nereuşite şi cu mari eforturi, curtea imperială a reuşit în 1754 să introducă un sistem de impunere bazat pe sursele de venituri ale contribuabilului. Îmbunătățit pe parcurs, acest sistem va aduce o mai mare echitate în obligațiile contribuabililor şi va creşte sursele de venituri ale vistieriei. Impunerea nobilimii, cu toate străduințele lui Iosif al II-lea, nu va fi realizată decât după revoluția de la 1848.

1356 *Ibidem,* dosar 3/1774, f. 171-172.

1357 Examinarea conținutului petițiilor a luat un timp îndelungat, autoritățile nobiliare fiind interesate să mușamalizeze abuzurile semnalate de iobagi pe seama stăpânilor de moșii. O parte din aceste petiții au fost publicate de M. Cerghedean, L. Gyemant, V. Ionaș, V. Vânătoru în volumul V al colecției *Izvoarele răscoalei lui Horea. Diplomataria*, București, 1990.

Reformarea sistemului de impozitare se lovea de numeroase privilegii şi scutiri acordate de regii Ungariei şi principii ardeleni unor persoane şi comunităţi din Principat. Erau scutiţi în primul rând nobilii cu moşii, pentru care exceptarea de la impunere constituia cel mai important privilegiu. Beneficiau, uneori, de scutiri şi locuitorii de rând ai unor localităţi, aşa cum se preciza în *Constituţiunile Compilate* la 1669 în legătură cu locuitorii din Haţeg şi Hunedoara: *Deşi, în afară de nobilii cu moşii, toţi locuitorii din Hunedoara şi Haţeg au avut privilegii din vechime, totuşi numai la plata dării după numărul porţii să nu fie siliţi, oferindu-se de la sine şi de lege că sunt dispuşi să contribuie ca şi ceilalţi cu câte un taler imperial de cap*. Aşadar, se prevedea o scutire de impozitul pe poartă, dar nu şi pe persoană (capitaţia). Mulţimea exceptărilor a obligat statul să iniţieze un proces amplu de revizuire a temeiurilor legale de scutire. A fost înfiinţată o instanţă specială, *Forum productionale,* în faţa căruia au fost chemaţi să-şi prezinte documentele privilegiale beneficiarii scutirilor. În numeroase ordine, cum era cel din 7 decembrie 1770,[1358] Guberniul cerea *Tablei* să ia măsuri pentru grăbirea proceselor desfăşurate în *Forul producţional* pentru dovedirea nobilităţii celor care pretind scutiri de impozite. Procesele intentate de fisc se lungeau zeci de ani, aşa cum a durat cauza dintre Fiscul regesc şi târgul Baia de Criş între 1754 şi 1808.

Moartea împăratului Iosif al II-lea a oprit cursul reformelor în imperiu şi nobilimea a deschis lupta pentru restituirea vechilor ei privilegii. Este de remarcat, totuşi, că revocarea în anul 1790 a decretelor reformatoare nu a schimbat prea multe lucruri în administraţia comitatului. Aceasta a evoluat pe linia imprimată de reformele de la mijlocul secolului. Instituţia, reorganizată succesiv şi supusă unor practici reformiste, s-a perfecţionat şi a creat structuri specializate pe măsura necesităţilor vremii. Pe parcursul secolului al XVIII-lea administraţia comitatului şi-a format un aparat funcţionăresc propriu şi a devenit un oficiu modern, pus atât în slujba statului, cu interesele sale militare şi fiscale, cât şi a protejării cetăţeanului în calitatea sa de contribuabil[1359]. Chiar dacă teoretic comitatele revin după 1790 la vechea lor organizare, autonomia locală devine în cea mai mare parte formală, iluzorie, din cauza politicii centraliste a Curţii de la Viena, prin intermediul Guberniului Transilvaniei.

Deşi adunările generale şi scaunele de judecată funcţionează din nou, iar funcţionarii comitatului sunt aleşi de adunarea generală, reformele administrative introduse anterior se menţin. În fruntea comitatelor au continuat să se afle comiţii supremi numiţi de Curte, asistaţi de vicecomiţi, juzi nobiliari şi asesori aleşi de adunările comitatelor, care acum se întruneau trimestrial. Adunările erau dominate de nobilime, deşi în ele intrau şi alţi oameni de condiţie liberă. Exclusă din aceste adunări rămânea în continuare ţărănimea dependentă, care forma marea majoritate a populaţiei. Comitatele devin organisme birocratice permanente, ale căror slujbaşi se transformă din ce în ce mai mult în funcţionari de carieră. Conducerea de fapt a comitatului o are, după 1790, în locul nobilimii, aşa-numita oficialitate.

În linii mari, structura personalul din administraţia comitatensă rămâne neschimbată mulţi ani după suprimarea reformelor în 1790. Statul de personal din decembrie 1794[1360] cuprinde un comite suprem (revine baronul Ioan Bornemisza de Caşin), doi juzi supremi ai nobililor (Josif Kenderesi şi Josif Kendeffi), doi vicecomiţi (Ludovic Noptsa şi Avram Balint), un perceptor regal, un notar ordinar şi un vicenotar, şase asesori, un arhivar, un registrator *(protocolista),* doi secretari *(scriba),* un medic *(phisicus),* un chirurg *(chyrurgus),* un casier *(fiscalis),* un geometru *(geometra),* un portar, o moaşă, un scrib al perceptorului, doi comisari pentru stabilirea impozitelor *(rectificatores commissariis),* 15 vicejuzi ai nobililor, un carcerar *(carcerarius),* patru paznici *(hajdones),* doi curieri călări *(obequitatores)* ai comitatului şi unul pentru perceptor şi un gâde *(carnifex).* Este de semnalat apariţia în schema oficiolatului a unui geometru, necesar pentru măsurarea pământurilor în vederea stabilirii impozitelor şi în cazul unor conscripţii urbariale. Bugetul oficiolatului cuprindea, pe lângă salariile funcţionarilor amintiţi mai sus, cheltuieli pentru întreţinerea deţinuţilor, hârtie, ceară, saci pentru colectarea banilor din impozite, desfăşurarea adunărilor generale şi altele. Întrucât oficiolatul comitatului nu dispunea nici acum de un local propriu, era prevăzută suma de 100 florini renani anual pentru chirie *(pro censu praetorii).*

Una dintre cele mai importante familii, din rândul căreia s-au ridicat o serie de comiţi supreme a fost familia Nopcea (Nopcsa). Familia Nopcea se înrudea, prin alianţă cu familiile Kenderessi, Hóllaki, Csula, Barcsay, Sincay, Brazova, More, Várady, Kun şi altele. Reşedinţele familiei Nopcea s-au situat

[1358] SJHAN, *Prefectura judeţului Hunedoara,* dosar 118/1770, f. 1-2.

[1359] *Istoria românilor,* vol. VI, Bucureşti, 2002, p. 378.

[1360] SJHAN, *Prefectura judeţului Hunedoara,* dosar 6/1794, f. 1.

în Silvaşu de Sus, Fărcădin (azi Berthelot), Zeicani, Săcel, Zam şi Deva[1361]. Blazonul familiei Noptsa reprezintă un scut argintiu străjuit de doi grifoni. Câmpul scutului este împărțit în două. În partea dreaptă, deasupra unui deal, cu trei vârfuri, străjuieşte un grifon. În partea stângă a scutului, deasupra dealului cu cele trei vârfuri este însemnul familiei, un braț armat cu sabia în vârful căreia este înfipt un cap de turc. Deasupra scutului este coroana imperială şi din nou însemnele familiei.

Foto 82 – Elek (Alexius) Noptsa, comite suprem al comitatului Hunedoara, 1817-1821

Foto 83 – László (Vasile) Noptsa, comite suprem al comitatului Hunedoara, 1833-1848

Foto 84 – Ferenc Noptsa, comite suprem al comitatului Hunedoara, 1861-1867

Primul membru ala familiei Noptsa care a devenit o personalitate importantă în contextul istoric al Transilvaniei a fost Elek (Alexius) Nopcsa[1362]. S-a născut la 14 martie 1777 şi a decedat la 28 noiembrie 1862 la Viena. Acesta a îndeplinit funcții importante, timp de peste 50 de ani, fiind numit şi Prefect al Comitatului Hunedoara începând din anul 1816.

Fratele său, László (Vasile) Noptsa, s-a născut în Fărcădinul de Jos la 6 iulie 1794 şi a decedat la 12 ianuarie 1884, la Deva. Între anii 1833 şi 1848 a îndeplinit funcția de Comite Suprem al Hunedoarei. A participat la Adunarea Națională de la Blaj, din 3/17 mai, unde a depus jurământul cel mare al românilor pe Câmpul Libertății. În momentul depunerii jurământului „mâna ce o ridicare era trasă în mănuşă, poporul a strigat ca să nu-şi jure mănuşa”[1363]. Acest fapt i-a adus mari neplăceri, atât în timpul revoluției – curțile sale din Zam fiind devastate de insurgenții unguri – cât şi după înfrângerea ei. El este cunoscutul personaj Față Neagră din romanul lui Jókai Mór.

Fiul mai mare al lui Vasile Nopcea, Ferenc, s-a născut la 14 martie 1815 la Fărcădinul de Jos. A urmat liceul la Viena, iar în anul 1834 a intrat în armata austriacă unde a primit gradul de locotenent. Între anii 1840-1843 a fost membru al Curții Principelui Carol Ferninand. În anul 1861 devine Comite suprem al Comitatului Hunedoara, funcție pe care o îndeplineşte până în anul 1867. A încetat din viață la 24 iunie 1904, la Săcel.

Baronul Ferenc Noptsa a renovat în anul 1893 biserica romano-catolică din Haţeg unde se aflǎ mormântul său. În biserică, sub bustul său se află inscripția, în limba maghiară, cu următorul conținut:

„Aici se odihneşte baronul Noptsa Francisc de Silvaşul de Sus, care a fost
timp de 26 de ani (1868-1895) Maestru Suprem al Curții Împărătesei şi Reginei

---

1361 Coralia Maria Jianu, David B. Weishampel, *Familia Nopcsa şi importanţa sa istorică în Ţara Haţegului,* în „Haţeg 750”, 1998, p. 202-227.

1362 *Ibidem*.

1363 Ioachim Lazăr, *Ţara Haţegului în descrierile de călătorie ale lui Aron Densuşianu din vara anului 1864*, în „Haţeg 750”, 1998, p. 70-81.

> Elisabeta, membru al Marelui Ordin Creştin Brilant Leopold şi al mai multor alte ordine din străinătate, membru al mai multor consilii şi camere secrete. S-a născut la 14 martie 1815 la Fărcădinul de Jos şi a murit în 1904, în iunie. Fie-i țărâna uşoară”[1364].

Organizarea teritorială a comitatului suferă puține schimbări din 1790 până la Revoluția de la 1848, cu excepția faptului că revocarea reformelor a dus la reînființarea comitatului Zarand şi revenirea comitatului Hunedoara în vechile sale hotare din vara anului 1784.

Comitatul Zarand avea în 1813 patru plase: Brad cu 20 de sate, Baia de Criş cu un Târg şi 25 de sate, Hălmagiu cu 33 de sate şi Ribița cu 16 sate. Reşedința comitatului era în târgul Baia de Criş, cum, de altfel, a fost în tot cursul istoriei. În prima jumătate a secolului al XIX-lea nobilimea comitatului Zarand a încercat în câteva rânduri alipirea comitatului la Ungaria, în ciuda faptului că însuşi monograful comitatului, nobilul Kozma Pál[1365], fost comite suprem între 1834 şi 1846, recunoaşte majoritatea covârşitoare a populației româneşti – 51.323 români față de numai 710 unguri.

Foto 85 – Ioan Pipoş, comite suprem al Zarandului, 1861-1867

Foto 86 – Fostul sediu al Prefecturii comitatului Zarand din Baia de Criş, în perioada 1861-1876

Modificările intervenite în structura comitatului Hunedoara priveau configurația plaselor şi apartenența unor sate la comitatele învecinate. O descriere din anul 1808 aminteşte 18 plase: Râu Bărbat, Mățeşti, Toteşti, Densuş, Clopotiva, Jeledinți, Hăşdat, Peştiş, Deva, Hunedoara, Lăpuşnic, Geoagiul de Jos, Almaş, Chimindia, Şoimuş, Ilia şi Gurasada, grupate în trei cercuri: Hațeg, Valea Mureşului şi Peste Mureş. În anul 1839 comitatul Hunedoara era împărțit tot în trei cercuri: Hațeg, cu 6 plase (Râu Bărbat, Densuş, Clopotiva, Mățeşti, Jiu şi Toteşti), în total un târg, 104 sate, două cătune şi două puncte vamale (Vulcan şi Poarta de Fier); Cercul de Sus, cu 6 plase (Geoagiul de Jos, Almaş, Hăşdat, Chitid, Jeledinți şi Peştiş) în total 104 sate; Cercul de Jos cu şapte plase (Deva, Gurasada, Hunedoara, Ilia, Chimindia, Lăpuşnic şi Şoimuş) cu un total de patru târguri, 159 sate, 14 cătune. În total comitatul cuprindea cinci oraşe (Deva, Dobra, Hațeg, Ilia şi Hunedoara), 367 de sate, 16 cătune şi două puncte vamale *(Passe)*[1366]. Un episod important în istoria administrației hunedorene se petrece în timpul Revoluției de la 1848-1849. După a treia Adunare Națională de la Blaj, reprezentanții națiunii române din Transilvania hotărăsc ridicarea armată a românilor pentru apărarea drepturilor lor seculare. Comitetul Național de la Sibiu, recunoscut de autoritățile austriece, hotărăşte înființarea a 15 prefecturi româneşti, cu tot atâtea legiuni, în ale căror atribuții intrau rezolvarea problemelor militare şi administrative. În fruntea prefecturii hunedorene, care îngloba vechiul comitat Hunedoara şi o parte din scaunul Orăştie, este numit Nicolae Solomon.

[1364] Coralia Maria Jianu, David B. Weishampel, *op. cit.*, p. 207.

[1365] Kozma Pál, *Zaránd-vármegye földirati statistikai és történeti leirása,* Kolozsvártt, 1848.

[1366] Treuenfeld, Ignaz Lenk von, *Siebenbürgens geographisch=, topographisch=, statistik=, hydrographisch= und orographisches Lexikon mittelst eines Versuches seines Landtkarten Beischreibung bearbeitet und alphabetisch geordnet,* vol. II, Viena, 1839, p. 148.

Spre deosebire de celelalte prefecturi, unde prefectul ajutat de viceprefect îndeplinea atribuții militare şi administrative, în prefectura Hunedoara se conturează un sistem ce prefigura forma de organizare a Transilvaniei ca țară românească. Alături de prefect, aici funcționează un administrator, funcționar cu puteri depline, ajutat de aparatul birocratic necesar[1367]. Încă de la început, conducerea noii prefecturi intră în conflict cu prefectul Kun Gothard, numit de guvernul revoluționar maghiar de la Cluj. Sub presiunea locuitorilor români, vechile autorități sunt înlăturate şi administrația românească reuşeşte să se impună. Administrator al comitatului devine Dimitrie Moldovan. Într-o scrisoare către acesta, Comitetul Național Român din Sibiu arată că „am înțeles cu bucurie că acolo în comitatul Hunedoarei s-a săvârşit restaurarea oficiolatului şi că românii au intrat în folosul drepturilor ce li se cuvin"[1368]. Imediat după instalarea sa, Dimitrie Moldovan a luat măsuri pentru restabilirea ordinii şi punerea în practică a hotărârilor de la Blaj. Într-un manifest din 7 decembrie 1848, noul administrator încunoştința pe românii hunedoreni că noile organe se vor sili „ca fiecărui om să i se întoarcă bunurile cuprinse de vrăjmaşi cu înşelăciune şi poporul mai mult să nu se asuprească". [1369] În urma retragerii prefectului Nicolae Solomon în munți, alături de Avram Iancu, în competența lui Dimitrie Moldovan intră şi atribuțiile de natură militară ale prefectului[1370]. Noua administrație românească a comitatului a fost recunoscută de comanda militară austriacă la 12 ianuarie 1849 în următoarea formulă: Dimitrie Moldovan, administrator; Barbu Nicolae, notar; Iacob Alexandru, prim-vicenotar; Toma Gergely, al doilea vicenotar şi Demsişor Petru, al treilea vicenotar. Alături de aceştia mai funcționau perceptori, protocolişti, arhivari şi asesori. Comitatul a fost împărțit în 11 cercuri, având fiecare în frunte un comisar numit de către administrator. Atribuțiile acestora semănau cu ale administratorului pentru cercul lor, ei trebuind să mobilizeze populația la executarea lucrărilor publice, să strângă impozitele, să ordone rechizițiile şi sechestrările pe moşiile nobililor fugiți din calea revoluției. În spiritul hotărârilor democratice de la Blaj, Dimitrie Moldovan afirma că „poarta administrației stă pururi deschisă pentru toți asupriții"[1371].

Revoluția a adus cu sine reafirmarea vechilor forme tradiționale româneşti de administrare a satelor. Birăul, juzii satului aveau conducerea comunității, adunau contribuțiile şi judecau pricinile mărunte ivite între locuitori, exceptând cazurile grave, care intrau în competența organelor superioare.

După înfrângerea Revoluției de la 1848, în aşa-numita perioadă a „absolutismului restaurant", la conducerea Transilvaniei au stat guvernatori care au imprimat administrației un caracter militar. Provincia a fost reorganizată provizoriu la 8/20 septembrie 1849 în şase districte militare împărțite în cercuri şi subcercuri. Districtul militar Alba Iulia cuprindea integral fostele comitate Alba Inferioară, Hunedoara şi Zarand, parțial Alba Superioară şi Târnava, precum şi scaunul Orăştie. Districtul se împărțea în şase cercuri politico-administrative, anume Deva, Haţeg, Baia de Criş, Abrud, Blaj şi Alba Iulia, în care era inclusă şi Orăştia. Din cele şase cercuri ale districtului militar Alba, două cuprindeau localități ale vechiului comitat Hunedoara (Deva cu şase subcercuri şi Haţeg cu patru subcercuri) şi unul din vechiul comitat Zarand (cercul Baia de Criş cu subcercurile Brad, Baia de Criş şi Hălmagiu). În fruntea jurisdicțiilor locale au fost aduşi funcționari din alte provincii, au fost promovați reprezentanți ai fostelor națiuni dominante, dar, într-o proporție redusă, au fost numiți şi reprezentanți ai românilor. Noile autorități au trebuit să facă față unei problematici complexe, având în vedere situația creată după evenimentele din anii 1848-1849.

Cercurile şi subcercurile erau conduse de comisari cercuali şi subcercuali numiți, care aveau în subordine câte un adjunct şi un număr de funcționari concipişti şi manipulanți. Cercurile Deva, Haţeg şi Baia de Criş dispuneau de câte o secție politico-militară. Atribuțiile comisarilor cercuali şi subcercuali erau îndeosebi de natură politică, având ca principală sarcină menținerea liniştii şi ordinii publice. De la 1 noiembrie 1852 s-au creat judecătorii civile la Orăştie, Baia de Criş, Ilia, Rapolt, Hunedoara, Pui, iar la Orăştie şi Alba Iulia, curți de apel. Pe teritoriul districtului militar funcționau două închisori, dintre care una la Deva.

La 1851 sunt stabilite cinci regiuni administrative ale Transilvaniei, între care şi regiunea Alba Iulia, formată din 10 căpitănate: Alba Iulia, Blaj, Uioara, Abrud, Criş, Deva, Haţeg, Orăştie, Orlat şi

[1367] Liviu Maior, *Aspecte ale desfășurării revoluției din anii 1848-1849 în comitatul Hunedoara,* în *„Sargetia",* V, 1968, p. 228-229.
[1368] Silviu Dragomir, *Studii și documente privitoare la revoluția românilor din Transilvania în anii 1849-49,* vol. II, Sibiu, 1944, p. 36.
[1369] *Ibidem,* p. 41
[1370] Liviu Maior, *op. cit.,* p. 231.
[1371] *Ibidem,* p. 232.

Făgăraş. Trei ani mai târziu, în iunie 1854, după ridicarea stării de asediu, Transilvania va suferi o nouă reorganizare administrativ-teritorială. Apar acum zece prefecturi, subdivizate la rândul lor în preturi. Pentru scurt timp centrul politic şi administrativ se mută la Orăştie, care dă numele unei prefecturi şi căreia îi sunt subordonate 9 preturi: Hălmagiu, Baia de Criş, Ilia, Şoimuş, Deva, Hunedoara, Haţeg, Pui şi Orăştie. Întreaga prefectură cuprindea un orăşel de provincie, opt târguri şi 426 de sate, cu o populaţie totală de 214.156 de suflete.

În anii liberalismului habsburgic (1860-1867) se revine, începând cu 15 aprilie 1861, la vechile comitate, scaune şi districte dinainte de 1848. Comitatul Hunedoara avea acum şase cercuri: Orăştie, Deva, Dobra, Hunedoara, Haţeg şi Pui. Aceste şase cercuri se menţin şi prin aplicarea legilor din 1863 şi 1864 care duc la apariţia municipalităţii Deva. Instaurarea dualismului austro-ungar prin Legea XII din 1867 a dat cale liberă încorporării Transilvaniei în structurile politice şi administrative ale Ungariei. Prin noul sistem de stat se creau două entităţi politice distincte, Austria şi Ungaria, care îşi administrau separat afacerile interne. Transilvania a dispărut ca entitate politică, fiind încorporată treptat în structurile politice şi administrative ale regatului Ungariei. Provizoriu, Guberniul a fost menţinut, dar printr-o lege din 19 aprilie/1 mai 1869 a fost suprimat şi dieta lichidată. Organizarea administrativă a ţării a fost definitivată prin legile din 1870 şi 1876, care înlocuiau vechile comitate cu noile comitate, organizate unitar şi având ca subdiviziuni plasele. Ideologia maghiară care a stat la baza dualismului a avut ca temei dreptul istoric şi principiile enunţate la 1848, prevăzând proclamarea Ungariei ca stat naţional în graniţele coroanei Sf. Ştefan, cu o singură naţiune politică recunoscută, naţiunea maghiară, şi o limbă oficială unică, limba maghiară. Ea refuza să recunoască existenţa statului multinaţional şi a individualităţilor naţionale pe teritoriul Ungariei, admiţând numai libertăţile individuale burgheze.

Un element important care a modificat componenţa organelor conducătoare ale comitatelor a fost aplicarea unei noi legislaţii privind dreptul de vot. În baza legii municipale din 1870 puteau alege cetăţenii trecuţi de 20 de ani care posedau un imobil în valoare de cel puţin 300 de florini de argint, la sate cel puţin ¼ sesie (corespunzător la 6-8 iugăre), sau aveau un atelier, o fabrică sau o prăvălie în care era angajat cel puţin un salariat permanent. Mai puteau alege cei care dovedeau că beneficiază de un venit anual din imobile sau capital propriu de cel puţin 100 de florini, precum şi unele categorii de intelectuali. La fiecare 500 de locuitori ai comitatului se alegea un membru în consiliul municipal. În afară de membrii aleşi şi virilişti, mai făceau parte din consiliul municipal, ca membri din oficiu, vicecomitele, primnotarul, jurisconsultul, preşedintele şi asesorii sedriei orfanale, judele nobililor, casierul principal, medicul primar, inginerul şef, arhivarul, contabilul şi primarii oraşelor cu consiliu de pe teritoriul comitatului.

Legea din 1876 urmărea uniformizarea unităţilor administrativ-teritoriale şi o nouă arondare a lor, care ducea la modificarea majorităţii etnice, anularea autonomiei săseşti, limitarea autonomiei comitatense prin subordonarea comitatelor puterii centrale, separarea puterii judecătoreşti de cea executivă, promulgată în 1869. Noile comitate erau unităţi administrativ teritoriale şi politice, prin intermediul cărora se exercita puterea executivă pe plan local. Acestea aveau sub autoritatea lor comunele urbane şi rurale. La baza organizării comitatelor a stat Legea municipiilor din 1870 care acorda drept de municipalitate comitatului. Organul suprem al comitatului era consiliul municipal, format jumătate din membri aleşi (pe 6 ani) şi jumătate din membri de drept (virilişti). Consiliul se întrunea în adunări generale care aveau în competenţă construirea drumurilor, a edificiilor publice, aprobarea cheltuielilor, administrarea bunurilor comitatului, controlul şi alegerea funcţionarilor, desemnarea membrilor comisiilor comitatului, arondarea plaselor şi a circumscripţiilor electorale. Comitele suprem era numit de guvern şi era reprezentantul acestuia în comitat.

Schimbări importante au avut loc şi în domeniul organizării judecătoreşti. Prin Legea IV din 1869 s-a hotărât separarea definitivă a administraţiei de justiţie, iar prin Legea XXXI din 1871 au fost înfiinţate tribunale şi judecătorii noi şi au fost reorganizate cele vechi. În baza legii respective, un ordin al Ministerului de Justiţie din 10 iulie 1871 prevedea că se înfiinţează Tribunalul Baia de Criş (cu judecătorii la Baia de Criş şi Hălmagiu), Tribunalul Deva (cu judecătorii la Deva, Ilia şi Hunedoara) şi Tribunalul Haţeg (cu judecătorii la Haţeg şi Pui). Judecătoria era constituită din judecătorul de plasă şi judecători supleanţi şi avea competenţa limitată în cauze civile la 500 florini şi în materie penală la cauze minore. De obicei, în cadrul judecătoriilor funcţionau şi instanţele de carte funciară. Tribunalele se aflau în circumscripţia Curţii de apel din Cluj şi aveau un preşedinte şi mai mulţi judecători numiţi de ministrul de justiţie. În materie civilă tribunalele judecau cauze al căror obiect depăşea 500 de florini, iar în materie penală toate infracţiunile în afara contravenţiilor. Pe lângă fiecare tribunal funcţiona câte un parchet, iar pe lângă Curtea de apel un parchet general, ele fiind subordonate Ministerului de Justiţie. Potrivit Legii

VI din 1876 comitatul Hunedoara avea 10 plase – Baia de Criş, Brad, Deva, Geoagiu, Haţeg, Hunedoara, Ilia, Orăştie, Petroşani, Pui – şi patru oraşe cu consiliu – Deva, Hunedoara, Haţeg şi Orăştie.

Încă de la primele măsuri de reorganizare a comitatelor, puterea centrală a dus o politică de limitare a autonomiei instituțiilor locale şi de îngrădire a drepturilor lor. Legea din 1870 prevedea că hotărârile privind patrimoniul comitatului, angajări de cheltuieli, înființări de oficii noi şi altele pot fi executate numai după ce vor fi aprobate de ministrul de interne. Prin legea municipală din 1886 se extinde şi mai mult dreptul guvernului de a interveni în problemele interne şi mai ales financiare ale comitatelor, ministrul de interne având dreptul de a controla oricând, prin delegatul său, gestiunea financiară şi administrația internă a comitatului. În baza unor modificări aduse prin legea municipală din 1886, dreptul comitatelor de a se împotrivi unor măsuri guvernamentale a devenit iluzoriu. De asemenea, este restrâns dreptul consiliului municipal de a statua regulamente obligatorii pe teritoriul comitatului. Regulamentele nu puteau fi alcătuite decât cu consimțământul, participarea sau confirmarea ministrului de resort. În fruntea comitatului stă comitele suprem *(föispán)* numit de rege, la propunerea ministrului de interne. El este reprezentantul guvernului şi nu face parte din organismul municipiului, față de care nu are nici o răspundere. Supraveghează administrația autonomă a municipiului comitatului şi veghează ca ordonanțele guvernamentale să fie executate. Prin legea municipală din 1886 se lărgesc atribuțiile comitelui suprem, putea controla orice organ de stat de pe teritoriul comitatului, cu excepția organelor judecătoreşti.

Legea XXII din 1886 privind comunele stabilea următoarele categorii de comune: oraşele, denumite oraşe cu consiliu sau cu magistrat, comune mari, care deşi nu au consilii puteau duce la îndeplinire prin propriile puteri sarcinile ce le revin pe baza legii şi comune mici, care din pricina posibilităților lor materiale reduse nu pot duce la îndeplinire sarcinile ce le revin şi din acest motiv sunt nevoite să se asocieze cu alte comune. Această asociere se realiza prin notariatele cercuale. Comunele erau conduse de antistia comunală, alcătuită din jude, membrii consiliului comunal şi funcționarii primăriei.

O hotărâre importantă survine în noiembrie 1895, când se reglementează păstrarea registrelor de stare civilă la comune sau la notariatele cercuale. Faptele de stare civilă erau înregistrate de acum înainte de ofițerul stării civile sau de notar, indiferent de religia celui înscris în acte. Se înlocuia astfel sistemul învechit şi arbitrar prin care naşterile, căsătoriile şi decesele erau înregistrate de preoții fiecărui cult în parte. Pe de altă parte, se deschide încă o cale de maghiarizare a populației româneşti din Transilvania prin transcrierea numelor în registre cu grafie ungurească şi chiar prin traducerea numelor româneşti în limba maghiară.

La sfârşitul secolului al XIX-lea instituțiile administrative din localitatea de reşedință a județului au început să funcționeze într-un cadru nou, creat de transformările edilitare prin care trecea oraşul Deva. În zona de la poalele cetății a fost construită în anul 1890 impunătoarea clădire a Prefecturii, urmată în 1899 de clădirea Tribunalului şi în 1907 de cea a Penitenciarului.

În secolul al XIX-lea şi la începutul celui următor au ocupat demnitatea de comite suprem (prefect) al județului Hunedoara atât reprezentanți ai aristocrației locale, cum au fost Noptsa Elek (1816), Noptsa Lászlo (1833-1848), Noptsa Ferencz (1861-1867), Barcsai Kálmán (1902-1903), cât şi funcționari superiori din afara județului, cum a fost Zempleny Tivadar (1891-1898).

Administrația comitatului Hunedoara a funcționat în baza legislației de după formarea dualismului austro-ungar până în toamna anului 1918, când s-au constituit Consiliile Naționale Române locale şi Consiliul Național Român județean cu sediul la Deva. Acestea au înlăturat reprezentanții vechilor autorități şi au funcționat ca o administrație românească provizorie. Ele au rezolvat problemele curente ale comunităților şi au organizat alegerea delegaților care au participat la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia. În condițiile grele de la sfârşitul Primului Război Mondial, Consiliile Naționale Române, cu sprijinul Gărzilor Naționale Române, au asigurat ordinea şi liniştea publică, s-au ocupat de aprovizionarea cu cele necesare traiului zilnic al locuitorilor şi au luat măsuri pentru tranziția spre o nouă administrație, românească, a județului.

Conform punctului II al Rezoluției adoptate de Adunarea de la Alba Iulia, teritoriile Transilvaniei rămâneau sub o autonomie provizorie până la întrunirea Constituantei aleasă pe baza votului universal, fiind conduse de Marele Sfat Național Român. Odată cu Marele Sfat Național Român, care îndeplinea rolul unui parlament autonom, s-a constituit şi Consiliul Dirigent, care avea atribuțiile unui guvern. În mod concret, Consiliul Dirigent a desfăşurat o amplă activitate de instituire a autorității statului român, ca delegat al acestuia în teritoriile unite cu România la 1 Decembrie 1918. Potrivit Decretului-Lege nr. 3632 din 13 ianuarie 1919, Consiliul Dirigent era încredințat cu conducerea tuturor serviciilor publice din Transilvania până la organizarea definitivă a țării. În Consiliul Dirigent, condus de Iuliu Maniu, au activat şi doi

hunedoreni, avocații Aurel Vlad din Orăştie şi Victor Bontescu din Haţeg. După desfiinţarea Consiliului Dirigent (2 aprilie 1920), respectiv încetarea autonomiei teritoriilor conduse de acesta şi înglobarea lor definitivă în hotarele României, au urmat o serie de măsuri legislative menite să faciliteze preluarea conducerii centralizate de către Guvernul de la Bucureşti. La Cluj au funcționat mai multe secretariate generale ale ministerelor, cu atribuții pentru Transilvania. Aceste secretariate nu aveau competență proprie, ci numai delegată. La 24 martie 1921 secretariatele de la Cluj au fost transformate în direcţii generale. Totalitatea directorilor generali formau Comisia regională de unificare, condusă de un preşedinte numit de guvern. Directoratul general de interne de la Cluj, care gestiona problemele administrației județelor, va fi desființat la 1 mai 1922 şi atribuţiile sale preluate de Ministerul de Interne de la Bucureşti.

Un rol important în elaborarea şi punerea în aplicare a măsurilor de organizare administrativă a revenit Secretariatului de stat al administraţiei teritoriilor alipite şi al unificării administrative, care a funcționat la Bucureşti în anii 1921-1922 pe lângă Ministerul de Interne. Prin grija acestui secretariat au fost traduse şi publicate principalele legi maghiare care încă mai erau în vigoare în teritoriile alipite. Decretul I din 24 ianuarie 1919 al Consiliului Dirigent hotăra ca „legile, ordonanţele, regulamentele şi statutele legale emanate înainte de 18 octombrie 1918 rămân în interesul ordinei publice şi pentru a asigura continuitatea de drept, până la altă dispoziţie, în mod provizoriu". Unificarea administrativ-instituţională era văzută ca un proces complex, presupunând aplicarea în Transilvania a legislaţiei din Vechiul Regat, ea însăşi perfectibilă în multe privinţe, paralel cu elaborarea unui mănunchi de legi noi, corespunzând cu realitățile din țara întregită.

Constituţia votată în anul 1923 a marcat un pas important pe linia integrării provinciilor unite cu România în 1918 într-un organism de stat unic. Pe linie administrativă, integrarea definitivă s-a realizat prin aplicare Legii pentru unificarea administrativă din anul 1924 care a pus capăt confuziilor determinate de menţinerea unor prevederi legale contradictorii. Legea prevedea că: „(1). Teritoriul României se împarte, din punct de vedere administrativ, în judeţe şi judeţele în comune. (2). Comunele sunt: rurale şi urbane. (3). Comuna rurală este alcătuită din unul sau mai multe sate. Reşedinţa comunei va fi într-unul din sate. Comunele rurale care nu dispun de mijloace, se pot asocia pentru a-şi susţine serviciile de care au nevoie şi a-şi plăti în comun personalul administrativ, tehnic, sanitar, etc. (4). Comunele urbane sunt centre de populaţie declarate astfel prin lege. Ele sunt: urbane reşedinţe de judeţ şi urbane nereşedinţe.

Comunele urbane reşedinţe de judeţ sunt acele comune urbane în care se află prefectura judeţului. Comunele urbane reşedinţe de judeţ care prin numărul locuitorilor şi prin importanţa lor economică sau culturală au o mai mare înrâurire asupra dezvoltării generale a Statului, se vor declara prin lege municipii, luându-se în prealabil avizul consiliului administrativ superior. (5). Pentru înlesnirea controlului, supravegherea aplicării legilor şi buna îndrumare a administraţiei, judeţele se împart în circumscripţii numite plăşi, cuprinzând mai multe comune, iar comunele urbane în circumscripţii numite sectoare. Sectoarele şi plăşile nu sunt persoane juridice". Art. 9 prevedea că judeţul şi comuna sunt persoane juridice. Ele au deplină capacitate în ce priveşte iniţiativa şi administrarea intereselor locale, exercită aceste atribuţiuni în limita legilor şi suportă sarcinile aferente. Comuna şi judeţul îşi administrează interesele lor locale prin consilii compuse din consilieri aleşi, de drept şi consilieri femei[1372], cooptate obligatoriu în comunele reşedinţe de judeţ, facultativ în celelalte comune urbane. Primarul este capul administraţiei comunale. El execută toate hotărârile consiliului şi ale delegaţiei permanente comunale şi împreună cu aceasta supraveghează mersul administraţiei comunale.

În legătură cu conducerea administraţiei judeţene, Legea pentru unificarea administrativă din 14 iunie 1924 preciza că „pe lângă calitatea sa de reprezentant al puterii centrale, prefectul este şi capul administraţiunii judeţene. În această calitate el are controlul şi supravegherea tuturor serviciilor judeţene şi comunale. El veghează şi ia măsurile necesare ca să se execute hotărârile consiliului judeţean şi ale delegaţiei permanente. La şedinţele consiliului judeţean prefectul asistă în îndoita sa calitate de reprezentant al puterii centrale şi al intereselor locale" (art. 333). Prefectul execută hotărârile consiliului şi ale delegaţiei permanente judeţene şi împreună cu aceasta controlează administraţia judeţeană, precum şi aceea a comunelor din judeţ, afară de municipii. Consiliul judeţean, ales, avea ca

[1372] Constituția din 1923 prevedea că dreptul de vot, ca și drepturile politice în general, erau acordate numai pentru bărbații majori (de la 21 de ani în sus). În privința femeilor, legislația electorală stabilea că ,,legi speciale, votate cu majoritate de două treimi, vor determina condițiunile sub care femeile pot avea exercițiul drepturilor politice". Drepturile civile ale femeilor se stabileau pe baza deplinei egalități a celor două sexe.

sarcină numirea membrilor celor patru comisii – economică, de culte, lucrări publice şi sănătate – care formau delegația permanentă.

Structura teritoriului s-a reglementat prin Decretul nr. 2465 din 25 septembrie 1925 pentru noua împărțire a teritoriului României în județe şi comune. Se menținea structura teritorială din trecut, județul Hunedoara fiind alcătuit din plasele Avram Iancu (Baia de Criş), Brad, Dobra, Geoagiu, Hațeg, Hunedoara, Ilia, Orăştie, Petroşani, Pui, Sarmizegetusa, Simeria, Şoimuş. Mai târziu, plasa Şoimuş va deveni plasa Deva. Fiecare plasă era condusă de un pretor. Organizarea administrativă a României interbelice a fost completată prin legile administrative din 1929, 1932 şi 1936, prin care se reafirma principiul autonomiei locale. Decizia nr. 18.030 a prefectului județului Hunedoara, dr. Ieronim Atirescu, prevedea că, având în vedere Legea pentru modificarea unor dispoziții din Legea pentru organizarea administrației locale, publicată în Monitorul Oficial nr. 221 din 21 septembrie 1932, conform căreia urmează a se efectua gruparea centrelor naturale de populație în comune rurale, având în vedere avizul comisiei interimare județene din 24 septembrie 1932, decide regruparea comunelor din județul Hunedoara în 412 comune rurale, fiecare dintr-un singur sat şi o comună suburbană (Nalațvad), având fiecare câte o singură (proprie) administrație comunală, cu posibilitatea de a se administra independent. Primpretorii plăşilor Avram Iancu, Brad, Deva, Geoagiu, Hațeg, Hunedoara, Ilia, Orăştie, Petroşani şi Pui erau însărcinați cu ducerea la îndeplinire a dispoziției. Alături de cele 412 comune, enumerate în decizia prefectului, localitățile Deva, Hunedoara, Orăştie şi Petroşani aveau statut de oraş.

Legea din 1936 a învestit pe funcționarii locali ai Ministerului de Interne – prefectul, pretorul şi notarul – cu atribuții foarte largi, încât puteau exercita un control strâns asupra activității tuturor serviciilor şi instituțiilor din unitatea administrativă respectivă şi aveau dreptul disciplinar asupra primarilor. Primul funcționar local era prefectul județului, funcționar politic, care era în acelaşi timp reprezentantul guvernului şi şeful administrației județene. În calitate de reprezentant al guvernului supraveghea şi inspecta toate serviciile publice şi aşezămintele particulare din județ, exercita controlul actelor consiliilor comunale şi era şeful poliției şi jandarmeriei din județ. El putea lua toate măsurile privind ordinea şi siguranța publică, putând dispune, la nevoie, de forța armată. Pe lângă prefect funcționa un consiliu de prefectură, compus din şefii tuturor autorităților din județ, care îl informa asupra întregii activități din județ şi care era în acelaşi timp organul consultativ pentru exercitarea atribuțiilor sale. Toate comunele unui județ stăteau în legătură directă din punct de vedere administrativ cu autoritățile județene, afară de municipii, care stăteau în legătură directă cu Ministerul de Interne. Județul, de asemenea, stătea în legătură directă cu Ministerul de Interne din punct de vedere administrativ. Structura şi atribuțiile prefecturilor s-au menținut în linii mari până la reforma administrativă făcută în baza Legii nr. 135 din 4 aprilie 1947 cu privire la instituirea comisiilor interimare la comune şi județe. Era un prim pas spre desființarea prefecturilor, care se va produce ca efect al articolului 56 din Constituția din aprilie 1948. Acesta prevedea că organele locale ale puterii de stat sunt consiliile populare locale (denumire schimbată prin Legea nr. 17 din 15 ianuarie 1949 în sfaturi populare).

Revenind la istoricul administrației județene după Marea Unire, se cuvine să fie amintite dificultățile cu care s-a confruntat aceasta din cauza componenței etnice a corpului de funcționari publici, alcătuit aproape în totalitate din maghiari. La preluarea puterii de către Consiliul Dirigent, cei mai mulți dintre aceştia au refuzat să presteze jurământul de credință față de autoritățile Statului român şi au trebuit înlocuiți din funcții.

Primul funcționar public care urma să fie instalat era prefectul județului, dr. Toma Vasinca, numit de şeful resortului de interne din Consiliul Dirigent, dr. Aurel Lazăr, prin ordonanță emisă pe baza Decretului nr. 1 din 16/29 decembrie 1918[1373]. Noul prefect a sosit la Deva în 5 ianuarie 1919, fiind întâmpinat la gară de membrii Consiliului Național Român în frunte cu protopopul Ioan Dobre şi de mulțime de locuitori români. La Primăria oraşului, unde se afla sediul Consiliului Național Român a fost salutat în numele consiliului de dr. Augustin Pop şi de bătrânul avocat Francisc Hossu Longin, un veteran al luptei naționale a românilor din Transilvania.

[1373] Toma Vasinca era născut la 13 mai 1875 în satul Bedeleu (azi Izvoarele) din județul Alba, fiu al unor țărani români. A urmat liceul român la Blaj și apoi la Năsăud și a luat diploma de doctor în drept la Cluj în 1898. A urmat stagiul de avocat la Pui, unde s-a și stabilit. Mobilizat în armata austro-ungară, participă la Primul Război Mondial, este luat prizonier și dus în Siberia, unde intră în Corpul Voluntarilor Români cu gradul de căpitan de artilerie. Revenit în România, participă la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia ca delegat al Corpului Voluntarilor. După renunțarea la funcția de prefect, din motive de sănătate și nemulțumit de politică, deschide, din 1921, un birou notarial la Hațeg, remarcându-se prin activitatea sa în cadrul Casinei Române de aici. Moare subit în 23 ianuarie 1937 și este înmormântat la Hațeg.

În 9 ianuarie 1919, prefectul numit Toma Vasinca s-a prezentat la Prefectura județului Hunedoara însoțit de secretarul județului, Ioan Popovici, şi de o delegație de intelectuali români şi l-a somat pe prefectul Szentiványi Lajos să predea funcția[1374]. În după-amiaza aceleiaşi zile, noul prefect a convocat reprezentanții autorităților județene pentru depunerea jurământului de fidelitate față de Statul român. Având în vedere refuzul acestora, ei au fost înlocuiți din funcții. Întrucât situația era previzibilă, noul prefect împreună cu reprezentanții Consiliului Național Român din Deva şi cu acordul Consiliului Dirigent a numit şi instalat funcționari noi, cei mai mulți dintre ei avocați români din județ. Vom enumera câțiva dintre aceştia: subprefect - Valeriu Candrea, jude orfanal la Deva, secretar general - Ioan Popovici, avocat la Hunedoara, jurisconsult - Eugen Tătar, avocat în Deva, medic şef - dr. Nicolae Robu, revizor şcolar - Valer Pană, învățător, subrevizor - Ioan Antal, învățător, directorul administrației financiare - Victor Velțian, contabil şef - Marcu Crişan, primarul oraşului Deva - Virgil Olariu, avocat în Deva, jurisconsult la Primăria Deva - Ulpiu Almăşescu, avocat în Deva, primar la Orăştie - Romulus Boca, avocat în Orăştie, primar la Hațeg - Emil Şelariu, avocat în Hațeg, primar la Hunedoara - Teofil Tulea, notar orăşenesc, pretor la plasa Deva - Simion Câmpean, avocat în Brad, pretor la plasa Ilia - Ştefan Hărăguş, avocat în Brad, pretor la plasa Brad - Cornel Glava, avocat în Brad, pretor la plasa Baia de Criş - Nerva Oncu, avocat în Baia de Criş, pretor la plasa Geoagiu - Ioan Jantea, avocat în Orăştie, pretor în plasa Orăştie - Constantin Sotir, avocat, pretor la plasa Hunedoara, George Dănilă, avocat în Hunedoara, pretor în plasa Hațeg - Ioan Hîca, avocat în Hațeg, pretor în plasa Pui - Mihai Tirea, avocat în Pui, pretor în plasa Petroşani - Vasile Ianza, primpretor la Petroşani.

Prefecții județelor au avut un rol important în acțiunile concrete de preluare a instituțiilor de stat maghiare şi organizarea unora româneşti. Ei s-au implicat direct în impunerea justiției româneşti în Transilvania,[1375] având în vedere principiile enunțate la Alba Iulia privind respectarea ordinii de drept în provinciile alipite. Decretul nr. 1 al Consiliului Dirigent întitulat „Despre funcționarea în mod provizoriu a serviciilor publice, aplicarea legilor, despre funcționari şi întrebuințarea limbilor” marca începutul unei opere dificile de transformare instituțională. Preluarea şi organizarea administrației şi justiției româneşti s-au desfăşurat treptat, pe măsura extinderii autorității statului român asupra întregului teritoriu ardelean.

Prin ordonanța nr. 121 „Referitoare la judecători, advocați, notari publici”[1376] Consiliul Dirigent a aprobat în şedința sa din 12 februarie 1919 numirea unor persoane care să preia instanțele de judecată de pe teritoriul Transilvaniei. La Tribunalul Deva a fost numit prim-preşedinte Moise Savu, judecători Petru Ştefanovici, Ioan Robu şi Victor Gherasim, prim-procuror Liviu Bârzu, înlocuit cu Petru Vaida. La Judecătoria Deva a fost numit şef Gheorghe Boni (a refuzat), la Judecătoria Geoagiu a fost numit şef Ignatie Lucaciu, neprezentat, înlocuit cu Ion Mărghita, la Hațeg Virgil Ciacla, apoi Petru Comes, la Baia de Criş Victor Ancean, la Ilia Augustin Deac, trecut la Orăştie, la Petroşani Andrei Petrovschi, la Pui Gheorghe Ianculovici, la Orăştie Petru Stoina, la Hunedoara Nicolae Rogneanu. Unii dintre cei numiți nu au acceptat posturile, nevrând să-şi părăsească birourile de avocatură sau din alte motive, făcându-se ulterior alte numiri.

Tribunalul Deva a fost preluat de către preşedintele numit de Consiliul Dirigent, Moise Savu, la 13 martie 1919, de la înlocuitorul preşedintelui maghiar, care era bolnav. În prima fază, acesta a refuzat predarea instituției, dar, avertizat că poate fi folosită forța, a predat tribunalul fără să semneze procesul verbal. Cei mai mulți funcționari ai tribunalului au refuzat să semneze jurământul de credință față de statul român şi s-au considerat demişi din posturi[1377]. Judecătoriile de ocol din județ au fost preluate fără incidente, dar cu acelaşi refuz al majorității funcționarilor de a depune jurământ de fidelitate în fața noilor autorități: Judecătoria de ocol Hunedoara în 28 februarie (judecător-şef Alexe Bogdan), Judecătoria de ocol Orăştie în 4 martie (judecător-şef Victor Popu), Judecătoria de ocol Deva în 13 martie (judecător-şef Virgil Ciacla), Judecătoria de ocol Hațeg în 15 martie (judecător-şef Petru Comes), Judecătoria de ocol Baia de Criş în 16 martie (judecător-şef Victor Ancean), unde judecătorii, funcționarii şi avocații au depus jurământul, Judecătoria de ocol Ilia în 19 martie (judecător-şef Augustin Deac), Judecătoria de ocol Pui în 19 martie (judecător-şef Gheorghe Ianculovici), Judecătoria

1374 SJHAN, *Prefectura județului Hunedoara,* dosar 183/1919, f. 1.

1375 Gheorghe Iancu, *Justiție românească în Transilvania (1919),* Cluj-Napoca, 2006, p. 20.

1376 *Ibidem,* p. 90-95

1377 *Ibidem,* p. 34.

de ocol Petroşani în 21 martie (judecător-şef Nicolae Olariu), Judecătoria de ocol Brad în 21 martie (judecător-şef Victor Ancean), Judecătoria de ocol Geoagiu în 24 martie (judecător-şef Ioan Mărghita).

Structura instituțiilor juridice din Transilvania a rămas aproape neschimbată şi în anii următori. În anul 1921[1378] pe teritoriul județului Hunedoara funcționa Tribunalul Deva (opt judecătorii, 365 comune) având în subordine judecătoriile Deva (58 comune), Geoagiu (33 comune), Haţeg (68 comune), Hunedoara (53 comune), Ilia (76 comune), Orăştie (35 comune), Petroşani (14 comune) şi Pui (28 comune).

Din datele (fragmentare) pe care le avem la dispoziție vom menționa câteva dintre persoanele care au deținut conducerea Prefecturii județului Hunedoara de la Unirea din 1918 şi până la desființarea instituției în anul 1948.

- *Dr. Toma Vasinca*, preia Prefectura în 9 ianuarie 1919 şi o conduce până în 1921. În anii 1921-1922 rămâne titular, dar funcția este girată de subprefectul Valeriu Candrea.

Foto 87 – Dr. Toma Vasinca, primul prefect român al judeţului, 1919-1921

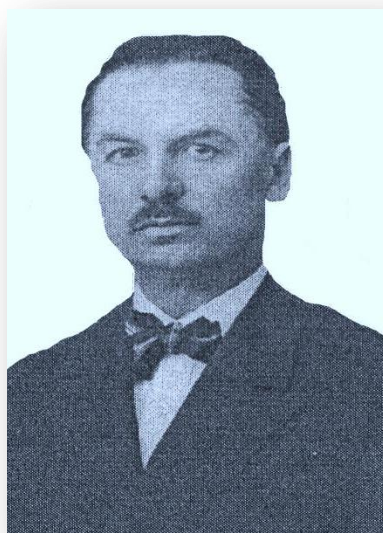

Foto 88 – George Dubleşiu prefect al judeţului, 1923-1925

- *George Dubleşiu*, cu intermitențe, în anii 1923-1925.
- *Dr. Simeon Câmpean* preia funcția în 13 aprilie 1926 de la subprefectul Valeriu Candrea, fost delegat prefect. La 4 ianuarie 1927 Simeon Câmpean încă era pe post.
- *Dr. Iacob Oncu* era prefect la şedința de constituire a Consiliului județean din 9 mai 1930. Demisionează la 11 februarie 1931.
- *Constantin A. Dumitrescu*, inspector general administrativ în Ministerul de Interne a fost numit prefect interimar în 12 februarie 1931.
- *Dr. Victor Bontescu*, numit în locul lui Iacob Oncu, deține funcția între 17 februarie şi 24 aprilie 1931.
- *Elie Câmpeanu*, protopop din Reghin, numit prefect la 24 aprilie 1931, preia funcția în 1 mai şi demisionează în 5 mai 1931. Până la venirea sa în Deva, la 29 aprilie a fost delegat de prefect Petru Damian, primpretorul plasei Geoagiu.
- *Dr. Romul Bejan*, fost primpretor al plasei Covasna, delegat cu conducerea Prefecturii la 9 mai 1931.
- *Dr. Dumitru Bratu*, avocat, numit prefect la 11 mai 1931, dar până la terminarea concediului său se prelungeşte delegația dr. Romul Bejan. Preluarea efectivă a Prefecturii de către dr. Dumitru Bratu s-a făcut la 27 iulie 1931, acesta rămânând în funcție până la 7 iunie 1932.
- *Dr. Ieronim Atirescu*, între 8 iunie 1932 şi 16 noiembrie 1933.

1378 *Ibidem,* p. 112.

- *Dr. Romulus Mioc*, deține funcția în două rânduri, prima dată de la 16 noiembrie 1933 până la 9 ianuarie 1936, când demisionează, şi apoi de la 24 februarie 1936 până la 24 noiembrie 1937. Înaltul Decret Regal nr 216 din 24 februarie 1936, privind numirea sa pentru a doua oară în postul de prefect menționează că dr. Romulus Mioc ,,fost primar şi prefect a fost numit în funcția de prefect al acelui județ, în locul vacant''.
- *Papp Ernest*, 24 noiembrie-28 decembrie 1937.
- *Dr. Victor Şuiaga*, 28 decembrie 1937- februarie 1938.

Foto 89 – Dr. Victor Şuiaga, prefect al judeţului, 1937-1938

Foto 90 – Augustin Almăşan, prefect al judeţului, 1945-1946

- *Colonel în rezervă Constantin Bengliu*, prefect cu delegație, ?-4 septembrie 1940.
- *Dr. Iosif Costea*, 20 septembrie 1940-21 ianuarie 1941. Dr. Iosif Costea, prefect legionar, semnează în această calitate din 4 septembrie, înainte de numirea sa oficială.
- *Col. Gheorghe Georgescu*, comandantul Grupului II artilerie de munte, 21-30 ianuarie 1941.
- *Col. Constantin M. Dumitrescu*, comandantul Grupului 4 grăniceri Deva, numit prin ordin telegrafic în 27 ianuarie 1941 şi instalat în funcție la 30 ianuarie.
- *Augustin Almăşan*, prefect în perioada 1945-1946.

Instaurarea regimului comunist a adus cu sine modificări importante în structura aparatului administrativ al județului şi în organizarea administrativ-teritorială a țării. În anul 1949 vechile organe ale puterii de stat au fost înlăturate şi în fruntea preturilor şi a Prefecturii au fost instalate comitete provizorii conduse de reprezentanți ai clasei muncitoare. Prin aplicarea Legii nr. 5 din 6 septembrie 1950 au fost desființate județele şi a fost preluat modelul sovietic de împărțire a teritoriului în regiuni şi raioane. Astfel, s-a creat regiunea Hunedoara, cu sediul la Deva, având în componența sa 8 raioane: Alba, Brad, Hațeg, Hunedoara, Ilia, Orăştie, Petroşani şi Sebeş. Regiunea, raioanele, oraşele şi comunele erau conduse de sfaturi populare alese. S-a efectuat şi o nouă arondare a comunelor.

Din rațiuni de simplificare a administrației, în 16 februarie 1968 a fost votată Legea nr. 2 care prevedea revenirea la împărțirea țării în județe. Măsura era luată pe baza directivelor Congresului al IX-lea şi a hotărârii Conferinței Naționale a Partidului Comunist Român din decembrie 1967 „în vederea perfecționării conducerii şi planificării economiei naționale, a întregii vieți sociale şi de stat, în care un loc important îl ocupă îmbunătățirea organizării administrativ-teritoriale, corespunzător stadiului atins în dezvoltarea forțelor de producție şi cerințelor progresului continuu al patriei noastre”[1379]. Se considera de către fruntaşii partidului şi statului comunist că „prin îmbunătățirea organizării administrativ-teritoriale a țării s-a urmărit apropierea conducerii centrale de unitățile de bază – oraşul şi comuna –, eliminarea verigilor intermediare, a paralelismelor în atribuții şi competențe, în scopul participării tot mai largi a

[1379] *Județele României socialiste,* București, 1969, p. 7.

maselor la activitatea de stat şi obştească”.[1380] În argumentarea reînființării județelor nu a fost omis nici elementul tradiției istorice pe care această formă de organizare o avea la români.

În urma reformei administrativ-teritoriale din februarie 1968 pe teritoriul României au fost organizate 39 de județe, 47 municipii, 189 oraşe şi 2.706 comune. Județul Hunedoara revenea în linii mari la configurația din anul 1948, doar că pierdea un mic teritoriu de la limita răsăriteană cu județul Alba, respectiv localitățile Şibot, Vinerea şi Cugir. Suprafața județului era de 7.011 kmp, ceea ce însemna 2,9% din teritoriul întregii țări. Județul se învecina la sud cu județul Gorj, la vest cu Caraş-Severin şi Timiş, la nord-vest cu Arad, la nord-est cu Alba, la sud-est cu Vâlcea. La 1 iulie 1967 populația județului se cifra la 481.944 locuitori (2,5% din populația țării). Ponderea populației urbane crescuse de la 12,9% în anul 1930 şi 17,1% în 1948 la 68,9% în 1967, județul situându-se pe primul loc din țară din punct de vedere al gradului de urbanizare. Densitatea populației era în 1967 de 68,7 locuitori pe kmp, mai scăzută decât media pe țară.

Județul creat în 1968 avea trei municipii, nouă oraşe, 28 de localități componente ale municipiilor şi oraşelor, 57 de comune (din care şase suburbane) şi 459 de sate, din care 31 aparțineau oraşelor. Municipiile din județ erau Deva, Hunedoara şi Petroşani, iar oraşele erau Brad, Călan, Hațeg, Lupeni, Orăştie, Petrila, Simeria, Uricani şi Vulcan.

Schimbarea de regim produsă în anul 1989 în România a impus transformări şi în structura administrației publice locale. În primii doi ani, au existat ezitări şi confuzii în denumirea şi atribuțiile noilor instituții. Astfel, în temeiul Decretului-Lege nr. 8 din 1990 privind organizarea şi funcționarea organelor locale ale administrației de stat, în județe, municipii, oraşe şi comune se constituie primăriile. Legea nr. 5 din 19 iulie 1990 privind administrarea județelor, municipiilor şi comunelor, până la organizarea alegerilor locale, prevedea că administrarea județelor se realiza prin prefecturi. În conformitate cu legislația menționată, aceste organe erau răspunzătoare în fața consiliilor locale ale Frontului Salvării Naționale, precum şi în fața organelor administrației de stat ierarhic superioare şi a Guvernului. Primăria şi Prefectura județului Hunedoara s-au implicat în reorganizarea unităților administrativ-teritoriale, au urmărit respectarea cadrului legal al activității economice şi sociale şi au asigurat gestionarea bugetelor locale.

După adoptarea noii Constituții, în decembrie 1991, autoritățile administrației publice locale s-au implicat în procesul de reformă politică, economică şi socială şi crearea de noi structuri organizatorice. Legea nr. 69 din 26 noiembrie 1991 privind administrația publică locală prevedea în primul său articol că „Administrația publică în unitățile administrativ-teritoriale se întemeiază pe principiile autonomiei locale, descentralizării serviciilor publice, eligibilității autorităților administrației publice locale şi consultării cetățenilor în problemele locale de interes deosebit”. Unitățile administrativ-teritoriale sunt județele, oraşele şi comunele, formate din unul sau mai multe sate şi cătune. Comunele, oraşele şi județele sunt persoane juridice, au deplină capacitate, posedă patrimoniu şi au inițiativă în tot ceea ce priveşte administrarea intereselor publice locale, exercitând, în condițiile legii, autoritatea în limitele administrativ teritoriale stabilite. Potrivit aceleiaşi legi, autoritățile administrației publice prin care se realizează autonomia locală în comune şi oraşe sunt consiliile locale, ca autorități deliberative, şi primarii, ca autorități executive. La nivelul județului se alege un consiliu județean, condus de un preşedinte şi doi vicepreşedinți, care coordonează activitatea consiliilor locale în vederea realizării serviciilor publice de interes județean.

În baza Legii nr. 69/1991, la 16 aprilie 1992 s-a constituit primul Consiliu județean Hunedoara ca autoritate a administrației publice județene, pentru coordonarea consiliilor locale, în vederea realizării serviciilor publice de interes județean, compus din 45 de consilieri aleşi în condițiile Legii privind alegerile locale. Preşedinte al Consiliului a fost Costel Alic (1992-1995) apoi Gheorghe Dreghici (1995-1996, după trecerea lui Costel Alic în funcția de prefect), iar vicepreşedinți Ioan Uifălean (1992-1996), Cornel Burlec (1992-1996) şi Alexandru Pop (1992). Organ ales, Consiliul județean avea trăsăturile caracteristice ale unei autorități deliberative datorită faptului că era alcătuit din consilieri aleşi, iar autoritatea sa publică era garantată prin legea fundamentală. În acelaşi timp, Constituția prevedea că în relațiile dintre administrația publică locală şi cea județeană nu există raporturi de subordonare, tocmai pentru a fi respectate principiile autonomiei, legalității şi colaborării.

Constituția României, prin art. 121, alin. 2, consacra principiul potrivit căruia Consiliul județean era ales şi funcționa în condițiile legii. Regimul electoral pentru alegerea consiliilor județene era reglementat de Legea nr. 70/1991. În varianta sa inițială, această lege stabilea un sistem de alegere

[1380] *Ibidem,* p. 16.

indirectă a consiliilor județene, printr-un corp de electori format din totalitatea consilierilor locali, în termen de 30 de zile de la constituirea consiliilor locale.

După modificarea Legii alegerilor locale, prin Legea nr. 25 din 12 aprilie 1996 s-a renunțat la această formulă, consiliile județene fiind alese, la fel ca şi consiliile locale şi primarii, pe baza votului universal, egal, direct, secret şi liber exprimat. Alegerea prin vot direct a consiliilor județene reflectă aplicarea principiilor democratice în constituirea autorităților reprezentative şi la nivelul colectivităților județene, iar pe de altă parte asigură armonizarea legislației române cu cea înscrisă în Carta europeană a autonomiei locale. La şedința de constituire, după depunerea jurământului, erau aleşi, prin vot secret, cu votul majorității consilierilor în funcție, preşedintele, doi vicepreşedinți şi Delegația permanentă, precum şi comisiile de specialitate.

Legea alegerilor locale din 1996 stabilea un interval de patru ani între alegerile pentru consiliul județean şi prevedea atribuțiile, funcționarea acestuia, precum şi atribuțiile preşedintelui şi ale Delegației permanente. În baza legii urma să fie adoptat Regulamentul de organizare şi funcționare a Consiliului județean. Ca urmare a alegerilor din 1996, la 2 iunie 1996 s-a constituit noul Consiliu județean, avându-l preşedinte pe Gheorghe Barbu (1996-2000) şi vicepreşedinți pe Ioan Băda (1996-2000), Gheorghe Dreghici (1996-1999) şi Gheorghe Marc (1999-2000, după decesul lui Gheorghe Dreghici). Acest Consiliu era format din 41 de consilieri aleşi pe baza votului universal, egal, direct, secret şi liber exprimat pe scrutin de listă.

În anul 2000 au avut loc alegeri locale desfăşurate pe baza Legii 70/1991 privind alegerile locale cu modificările şi completările ulterioare în urma cărora, la 14 iunie 2000 s-a format Consiliul județean din 41 de consilieri aleşi. Din rândul acestora a fost ales preşedintele Mihail Nicolae Rudeanu (2000-2004), vicepreşedinții Costel Avram (2000-2004) şi Ioan Rus (2000-2004), Delegația permanentă şi comisiile de specialitate în principalele domenii de activitate.

Începând cu anul 2001 modul de funcționare, atribuțiile Consiliului județean, ale Delegației permanente, preşedintelui şi vicepreşedinților sunt stabilite prin Legea nr. 215 din 23 aprilie 2001 a administrației publice locale. Alegerile din anul 2004, desfăşurate pe baza acestei legi, au desemnat ca preşedinte al Consiliului județean Hunedoara pe Mircea Ioan Moloț şi ca vicepreşedinți pe Petru Mărginean şi Costel Avram. La alegerile din anul 2008, în baza numărului de locuitori ai județului au fost aleşi 33 de consilieri județeni, preşedinte al Consiliului județean fiind Mircea Ioan Moloț, iar vicepreşedinți Ioan Rus şi Costel Avram. După constituirea noilor consilii județene, secretarii județului au fost Vasile Sicoe (1992-1995) şi Dana Dan (1995-prezent).

Guvernul numeşte în fiecare județ câte un prefect, care este reprezentantul Guvernului şi coordonează şi supraveghează serviciile publice ale ministerelor şi ale celorlalte autorități ale administrației centrale organizate în unitățile administrativ-teritoriale. Prefecții care s-au succedat la conducerea Prefecturii începând cu anul 1990 au fost: Bogdan Bujor (august-octombrie 1990), Costel Alic (octombrie 1990-aprilie 1992), Gheorghe Ivan (mai 1992-februarie 1993), Georgel Răican (februarie 1993-octombrie 1995), Costel Alic (octombrie 1995-decembrie 1996), Pompiliu Budulan (decembrie 1996-noiembrie 1998), Nicolae Stanca (noiembrie 1998-mai 2000), Sorin Apostu (mai-septembrie 2000), Gabriel Joca (septembrie 2000-ianuarie 2001), Aurelian Serafinceanu (ianuarie 2001-septembrie 2004), Victor Vaida (octombrie 2004-ianuarie 2005), Cristian Marius Vladu (ianuarie 2005-august 2007), Aurel Dan Pricăjan (august 2007-martie 2009), Ioan Gabriel Samoilescu (martie-octombrie 2009), Dorin Gligor (octombrie 2009-ianuarie 2010), Dezsi Attila (ianuarie 2010-decembrie 2011), Dezmeri Ştefan Ioan (februarie-mai 2012). În aceeaşi perioadă, subprefecți au fost: Costel Alic (august-octombrie 1990), Alexandru Pop (octombrie 1990-aprilie 1992), Ionel Botoroagă (august 1990-mai 1993), Iulian Costescu (mai 1993-octombrie 1995), Mihail Nicolae Rudeanu (octombrie 1995-noiembrie 1996), Nicolae Pavel Segesváry (decembrie 1996-martie 1999), Iuliu Winkler (martie 1999-septembrie 2000), Szöcs Ladislau (septembrie 2000-ianuarie 2001), Petru Mărginean (februarie 2001-noiembrie 2003), Vasile Cosmin Nicula (noiembrie 2003-octombrie 2004), Simion Molnar (noiembrie 2004-ianuarie 2005), Dan Aurel Pricăjan (ianuarie 2005-iulie 2007), Cristian Marius Vladu (august 2007-aprilie 2008), Silviu George Didilescu (iunie 2008-martie 2009), Dezsi Attila (ianuarie 2006-aprilie 2009), Dorin Gligor (martie 2009-octombrie 2009), Ioan Inişconi (aprilie 2009-iulie 2010), Dorin Gligor (ianuarie 2010-martie 2011), Szabo Lucian Marius (aprilie 2011-mai 2012).

REPERE DEMOGRAFICE HUNEDORENE
ÎN PERIOADA 1525–1941

După retragerea oficialităților şi a armatei romane din Dacia, în anul 271, s-a înregistrat o scădere dramatică a populației, în urma deselor năvăliri barbare, a războaielor, a distrugerilor de bunuri materiale şi a pierderilor de vieți omeneşti. Odată cu organizarea teritoriilor locuite de români ca forme de stat, posibilitățile de evaluare a numărului locuitorilor cresc considerabil. Transilvania medievală avea o suprafață de 102.000 kmp, iar populația ei era estimată la circa 300.000 locuitori la sfârşitul secolului al XI-lea[1381]. Pentru stabilirea acestei cifre s-a avut în vedere relieful ei muntos, densitatea fiind socotită la 3 locuitori pe kmp. Până la 1241, anul năvălirii mongole, numărul aşezărilor amintite documentar a sporit la 635, având circa 25 de gospodării fiecare.

Creşterea numărului populației unei aşezări a dus la producerea fenomenului roirii satelor, consemnat în documentele vremii sub forma atributelor: de Sus (*Superior*) şi de Jos (*Inferior*), Mare (*Magna villa*), Mic (*Parva villa*)[1382]. Între aceste sate amintim: Lunca Cernii de Jos – Lunca Cernii de Sus, Orăştioara de Jos – Orăştioara de Sus, Silvaşul de Jos – Silvaşul de Sus, Sălaşu de Jos – Sălaşu de Sus, Baru Mare – Baru Mic (Bărişor), Peştişul Mare – Peştişul Mic. Tot în această perioadă sunt amintite şi aşezările hunedorene având un caracter urban: Orăştie (1224), Haţeg (1247), Hunedoara (1265), mult mai însemnate, atât din punct de vedere economic, cât şi demografic, în raport cu cele rurale.

Marea invazie mongolă din 1241 a produs unele dintre cele mai însemnate distrugeri. Aşezările aflate pe direcția înaintării hoardelor mongole au fost distruse din temelii, populația lor ucisă sau dusă în robie. Documentele emise de puterea centrală după marea invazie din 1241 pun un accent deosebit asupra rolului factorului demografic. Diploma acordată cavalerilor Ioaniți, din 2 iunie 1247, insista asupra „îndatoririi celor învestiți cu puterea cârmuirii de a veghea cu multă grijă la sporirea numărului supuşilor, deoarece faima țărilor se înalță mai ales prin mulțimea norodului, iar puterea, pacea şi siguranța statelor se întemeiază pe tăria mulțimilor de oameni"[1383].

Satele din Transilvania înregistrează un salt numeric apreciabil. Față de 635 de sate amintite documentar până la 1241, în a doua jumătate a secolului al XIII-lea documentele mai amintesc alte 591 de sate. În prima jumătate a secolului al XIV-lea alte aproape 1.400 de aşezări apar în documente, care adăugate celor de până la anul 1300, înseamnă 2.552 aşezări[1384].

Pe baza registrului de dijme papale din anii 1332-1337 se poate estima populația şi din punct de vedere etnic. Registrul consemnează circa 950 parohii obligate la dijme, adică aşezări locuite de catolici (maghiari, secui, saşi). Scăzând acest număr din totalul aşezărilor amintite la acea dată rămân circa 1.100 aşezări locuite numai de populație ortodoxă (români). Adăugând şi numărul ortodocşilor din localitățile cu populație catolică, rezultă că „estimarea românilor la peste 60% şi a maghiarilor, saşilor şi secuilor, la un loc, la sub 40% corespunde realității"[1385].

Pentru Țara Zarandului, o valoare deosebită o reprezintă Urbariul domeniului cetății Şiria de la 1525. Domeniul cuprindea 121 de aşezări, locuite de 2.038 familii de țărani dependenți de cetatea Şiria, ceea ce însemna un total de circa 8.150 locuitori. Aşezările erau foarte diferite din punct de vedere demografic, variind între 10 şi 115 familii, ceea ce însemna între circa 40 şi 450 locuitori. Populația înregistrată în urbariul domeniului era formată din peste 90% iobagi, 5% jeleri, 3,5% libertini şi 1,5% alte categorii sociale[1386].

Situația este asemănătoare şi pentru domeniul Hunedoarei. În cele 128 localități ale domeniului trăiau 2.087 capi de familie, adică circa 8.500 locuitori, ceea ce însemna în medie peste 67 locuitori într-o localitate[1387]. Populația de pe domeniile medievale se deosebea nu numai din punct de vedere

1381 *Populație și societate. Studii de demografie istorică*, vol. I, Cluj, 1972, p. 40.
1382 *Ibidem*, p. 41.
1383 *Ibidem*, p. 43-44.
1384 *Ibidem*, p. 44.
1385 *Ibidem*, p. 45
1386 *Ibidem,* 51.
1387 *Ibidem*, p. 51.

social-juridic, ci şi din punct de vedere material. Unii dintre locuitori posedau vii, un număr mai mare de animale, dar cei mai mulţi aveau o situaţie materială modestă sau chiar erau lipsiţi complet de mijloace materiale.

Reconstituirea tabloului demografic al comitatului Hunedoara este dificil de realizat. Abia din secolul al XVIII-lea se dispune de un sistem de informaţii mai bogat în problema populaţiei. Se întocmesc în acest timp numeroase conscripţii fiscale, urbarii, recensăminte generale demografice, catagrafii, conscripţii militare, registre parohiale etc. La sfârşitul secolului al XVIII-lea şi prima jumătate a secolului al XIX-lea, pe continentul european se înregistrează o adevărată „revoluţie demografică”[1388]. Mortalitatea a scăzut simţitor datorită progreselor medicinii, scăderii frecvenţei şi intensităţii epidemiilor şi a foametei, şi mai ales datorită progresului economic deosebit.

În anul 1721 s-a realizat prima conscripţie a populaţiei pentru Transilvania. Următoarele trei conscripţii (1733, 1750 şi 1760-1762) au avut un caracter confesional, urmărind înregistrarea credincioşilor de confesiune greco-catolică. Analizând cele trei conscripţii confesionale se poate observa un spor absolut al populaţiei, în perioada dintre prima şi cea din urmă conscripţie, de 314.705 locuitori ceea ce însemna un spor mediu anual de 10.852 locuitori[1389]. Creşterea generală a populaţiei Transilvaniei pe o perioadă de o jumătate de secol (1721-1787) a fost de circa 500.000 locuitori, de la sub 2 milioane în anul 1721, numărul populaţiei a ajuns la 2.489.147 în 1787, ceea ce însemna o creştere între 20 şi 25%. În acelaşi interval indicele numărului membrilor de familie a crescut de la sub 5 la 5,14.

Comitatul Hunedoara cunoaşte o evoluţie demografică aproape identică cu cea din Transilvania. Conform conscripţiei din anul 1733, în arhidiaconatul Bradului, care număra 39 de comunităţi, sunt înregistrate 1.149 familii[1390], revenind o medie de 29,33 familii pentru o localitate. Dacă aplicăm coeficientul 4 pentru o familie, rezultă o medie de 117 locuitori pentru o comunitate. Dar şi aici sunt diferenţe foarte mari de la o localitatea la alta în ceea ce priveşte numărul de locuitori. Târgul Brad (85 familii), Hărţăgani (80), Căinel (80), Dupăpiatră (70) sunt printre cele mai mari localităţi din Zarand. Cea mai mică localitate este Călămăreşti (8 familii) după care urmează satele Grohot (10 familii), Luncoiul de Jos, Scroafa (azi Stejărel), Uibăreşti şi Ribicioara având câte 14 familii fiecare.

Dinamica populaţiei din celelalte protopopiate este mult mai greu de urmărit din cauza schimbării componenţei lor. La 1750, protopopiatului Brad îi sunt alipite 3 localităţi din Valea Mureşului, Ilia, Cuieş şi Săcămaş. Luând în considerare numai comunităţile din Zarand, numărul lor a crescut de la 39, în 1733, la 45 în 1750. Populaţia din protopopiat creşte în aceeaşi perioadă, de la circa 4.596 la 7.306, înregistrându-se o creştere de 2.910 locuitori[1391]. Să urmărim şi evoluţia populaţiei din cele mai importante localităţi ale comitatului Hunedoara în perioada 1733-1766:

	1733	*1750*	*1760 - 1762*	*1766*
Brad	85 (425)	800	245 (1.225)	1.600
Deva	260 (1.300)	?	298 (1.490)	1.262
Dobra	116 (580)	380	123 (615)	600
Haţeg	162 (810)	528	144 (720)	1.600
Hunedoara	179 (995)	?	159 (795)	?

Cel mai important recensământ al populaţiei a fost realizat din ordinul împăratului Iosif al II-lea, efectuat în perioada 1784-1787. Acesta a urmărit cunoaşterea numărului populaţiei existente în imperiu, pentru aprecierea forţei de muncă existente, precum şi în scopuri militare[1392]. În ceea ce priveşte numărul populaţiei, recensământul a stabilit „populaţia de drept” şi „populaţia de fapt”. Prin „populaţie de drept” se înţelegea populaţia stabilă, cei care s-au născut în localitatea respectivă sau îşi aveau domiciliul stabil. Prin „populaţie de fapt” se înţelegea populaţia care la data conscrierii se afla în localitatea respectivă şi

---

1388 *Ibidem*, p. 23.
1389 *Ibidem*, p. 67.
1390 Augustin Bunea, *Episcopul Ioan Inocenţiu Klein (1723-1751)*, Blaj, 1900, p. 359-361.
1391 *Idem, Statistica românilor din Transilvania în anul 1750*, în „Transilvania”, an XXX, nr. IX, noiembrie 1901, p. 280-281.
1392 *Populaţie şi societate*, p. 98.

care a fost determinată avându-se în vedere persoanele plecate şi cele străine care şi-au fixat domiciliul în localitatea recenzată.

Cât priveşte structura populației, recensământul a lăsat o situație clară a împărțirii populației pe cele două sexe, bărbați şi femei. Din punct de vedere social, populația de sex bărbătesc este împărțită în: nobili, preoți, funcționari, orăşeni, meşteşugari, țărani, moştenitorii țăranilor şi orăşenilor, jeleri, militari eliberați şi alții[1393]. Conform acestui recensământ populația comitatului Hunedoara era de 167.806 locuitori reprezentând un procent de 6,74% din populația Transilvaniei[1394]. Cele 32.871 de familii dispuneau de 30.358 case, revenind pe o familie, alcătuită din 5,10 membri, 0,92 case[1395].

În comitatul Hunedoara „populația de drept” era de 167.437 locuitori. Au plecat un număr de 1.346 localnici şi au venit 1.715 străini, rezultând o „populație de fapt” de 167.806 locuitori. Numărul total al bărbaților era de 86.288 din care 35.402 căsătoriți şi 50.886 necăsătoriți[1396]. Copiii între 1 şi 12 ani erau în număr de 23.010 persoane, la care se mai adaugă 5.160 tineri cu vârsta între 13 şi 17 ani. În ceea ce priveşte gruparea socială a persoanelor de sex bărbătesc din comitatul Hunedoarei, recensământul a consemnat următoarele date: 465 preoți, 2.181 nobili, 64 funcționari, 230 cetățeni liberi, 14.328 urmaşi ai cetățenilor liberi şi țăranilor, 20.989 jeleri, 3.835 alții şi 117 soldați în permisie[1397].

Urmărind repartizarea pe localități a numărului de **preoți** se cuvine să menționăm numărul mare de preoți din Deva (17), Hunedoara (15), Hălmagiul Mare (9), Târnava (8), Hondol (6), Almaşul Mare (6), Cib (5), Petrila (5), Vaca (5), Țebea (4), Gurasada (4), Haţeg (4), Baia de Criş (4), Răchitova (4), Renghet (4), Roşcani (4), Vâlcelele Rele (4), Valea Mare (4)[1398]. În categoria preoților au fost incluşi preoții din toate confesiunile, precum şi copiii preoților de confesiune grecească (români). Copiii preoților de confesiune protestantă au fost incluşi în categoria jelerilor[1399].

Categoria **nobililor** era foarte numeroasă în comitatul Hunedoarei, ea numărând 2.181 de persoane. Şi la această categorie repartiția pe localități este inegală. Dacă oraşele au un număr mare de nobili, ştiut fiind că mulți dintre ei preferau oraşul, surprinde, din acest punct de vedere, situația unor sate, mai ales din Ţara Haţegului. Pentru exemplificare prezentăm satele cu peste 20 de nobili: Râu Alb (51 nobili), Silvaşul de Jos (83), Lăpugiu de Jos (24), Peştişul Mic (25), Sălaşul de Sus (21), Hărău (45), Cristur (57), Ghergheş (47), Chitid (26), Clopotiva (48), Crişcior (39), Lăpuşnic (61), Lingina (21), Leauț şi Leasa (câte 62 nobili), Măceşti (49), Măgulicea (37), Ciula Mare (24), Peşteana (56), Rapoltu Mare (58), Paroş-Peştera (27), Tisa (65), Tomeşti (38), Tuştea (21)[1400]. După cum se poate observa majoritatea comunelor cu un număr mare de nobili sunt din Țara Haţegului.

În satul Lingina, din apropierea Hunedoarei, la o populație de 310 locuitori, erau 21 de nobili, cu diplomă de înnobilare. Prezența unui număr mare de nobili în localitățile hațegane se explică prin așa-zişii „nobili de un prun”, care erau în cele mai multe cazuri mai săraci decât mulți dintre iobagi. În timpul răscoalei țăranilor din 1784, un număr important dintre nobili au căzut victime iobagilor pe care îi exploataseră în mod barbar. La Ribița, unde au fost ucişi 42 de nobili, recensământul mai înregistrează un număr de 14 nobili. Prezența nobililor în oraşele şi târgurile din comitatul Hunedoara este următoarea: Deva (118), Ilia (74), Hunedoara (53), Hălmagiu (24), Haţeg (1)[1401]. Numărul mic de nobili care domiciliază în oraşul Haţeg se explică prin statutul său de oraş grăniceresc.

Numărul **funcționarilor** din comitatul Hunedoara era de numai 64, dintre care 15 la Deva, 13 în Hunedoara, câte 4 la Săcărâmb şi Baia de Criş, câte 3 la Ghelari şi Ilia, câte 2 la Hondol şi Baia lui Crai, câte unul la Hălmagiul Mic, Baru Mare, Sânpetru şi Vulcan[1402]. În categoria funcționarilor au

[1393] *Ibidem*, p. 99.
[1394] *Ibidem*, p. 102.
[1395] *Ibidem*, p. 104.
[1396] *Az Elsö Magyarországi Népszámlálás (1784-1787)*, Budapest, 1960, p. 314-323.
[1397] *Ibidem*, p. 322-323.
[1398] *Ibidem*, p. 314-323.
[1399] Natalia Giurgiu, *Populația Transilvaniei la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea*, în „Populație și Societate”, p. 97-137.
[1400] *Ibidem*.
[1401] *Ibidem*.
[1402] *Ibidem*.

fost incluşi toţi slujbaşii nenobili, medicii, avocaţii, funcţionarii superiori şi toţi acei care aveau o pregătire superioară[1403].

În categoria „**orăşeni şi meşteşugari**” au fost incluşi toţi orăşenii, capi de familie, care aveau în posesie o casă în oraş. Tot la această categorie au mai fost încadraţi şi aceia care nu aveau o casă însă lucrau în fabrici, manufacturi, exploatări de sare şi minereu, în topitorii sau cei ce se ocupau cu diferite meşteşuguri.

Categoria „**ţărani**” număra 15.904 indivizi şi cuprindea toţi ţăranii care posedau sau ţineau în arendă o sesie. În categoria „**moştenitorii ţăranilor sau orăşenilor**” au fost incluşi fiul cel mai mare sau cel mai mic, iar în lipsă ginerele capului de familie[1404]. Această categorie număra în comitatul Hunedoara 14.328 cetăţeni[1405]. O altă categorie socială pe are o înregistrează recensământul se referă la **jeleri**. În această categorie au fost înscrişi cei care aveau pământ puţin sau erau lipsiţi de pământ şi pentru a-şi câştiga existenţa erau nevoiţi să se angajeze cu ziua. Tot în această categorie mai erau incluşi bărbaţii de peste 40 ani şi cei inapţi pentru serviciul militar din cauza unor deficienţe fizice Această categorie îi mai cuprindea şi pe fiii preoţilor de rit grecesc şi fiii funcţionarilor[1406]. În categoria jelerilor au fost înscrise un număr de 20.989 persoane[1407].

În categoria „**militari lăsaţi la vatră**” au fost înscrise 117 persoane[1408] şi cuprindea militarii lăsaţi la vatră pe o perioadă de timp nelimitat[1409]. La categoria „**alţii**” au fost înregistraţi toţi bărbaţii între 18 şi 40 ani, apţi pentru serviciul militar. Tot aici au mai fost încadraţi funcţionarii particulari, servitorimea, ucenicii, tăietorii de lemne, plutaşii, angajaţii permanenţi în saline, bărbaţii trecuţi de 40 de ani, infirmii, bărbaţii mici de statură etc.

Gruparea populaţiei comitatului Hunedoara pe cele două sexe ne indică care este preponderenţa unuia sau a celuilalt sex. În comitatul Hunedoara recensământul din 1784-1787 înregistrează 86.288 bărbaţi, faţă de 81.149 femei, numărul bărbaţilor fiind cu 5.139 de persoane mai mare. Bărbaţii reprezentau un procent de 51,53% faţă de numai 48,47% femei. Ponderea bărbaţilor din comitatul Hunedoarei este mai mare decât cea înregistrată la nivelul Transilvaniei, unde bărbaţii reprezentau 51,34%, iar femeile 48,66%.

Pentru a afla condiţiile de reproducere a populaţiei comitatului Hunedoara, am scăzut din totalul bărbaţilor, numărul copiilor de acelaşi sex cu vârstele între 1 şi 17 ani. Procedând în acest fel am obţinut numărul bărbaţilor căsătoriţi, ponderea acestora fiind de 60,26%, restul de 39,74 % fiind bărbaţi necăsătoriţi, văduvi sau divorţaţi[1410].

Pentru secolul al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea în Transilvania se înregistrează fenomenul de imigrare şi emigrare. Aceste fenomene sunt provocate de cauze economice, dar în Transilvania şi de problemele confesionale şi naţionale. Recensământul lui Iosif al II-lea a înregistrat două categorii de populaţie şi anume: cei „plecaţi” prin care se înţeleg emigrările şi „străini” prin care se presupun imigrările. Astfel, din comitatul Hunedoara au plecat 1.346 persoane şi au venit 1.715 străini. Numărul celor imigraţi în comitatul Hunedoara îl depăşea pe cel al emigraţilor cu 369 de persoane.

În perioada neoabsolutismului (1849-1860), Curtea din Viena a efectuat două recensăminte în anul 1850 şi 1857. Din punct de vedere administrativ, Transilvania diferă mult de împărţirile anterioare. Comitatele şi scaunele au fost înlocuite prin cinci districte militare: Alba Iulia, Cluj, Sibiu, Reteag şi Odorhei. În anul 1857, împărţirea administrativă a teritoriului Transilvaniei se modifică faţă de cea din anul 1850. Dacă recensământul din 1850 se referea la 5 districte militare şi două regimente de graniţă, la recensământul din 1857 aceste diviziuni teritoriale mari au fost înlocuite cu 9 municipii: Dej, Cluj, Alba Iulia, Deva, Sibiu, Făgăraş, Odorheiu Secuiesc, Reghin şi Năsăud. Municipiul Deva era alcătuit din cercurile Pui, Haţeg, Hunedoara, Deva, Orăştie şi Ilia.

1403 Natalia Giurgiu, *op. cit*., p. 99-100.
1404 *Ibidem*, p. 100.
1405 *Az Elsö Magyarországi Népszámlálás (1784-1787)*, p. 323.
1406 Natalia Giurgiu, *op. cit*., p. 100.
1407 *Az Elsö Magyarországi Népszámlálás (1784-1787),* p. 323.
1408 *Ibidem*.
1409 Natalia Giurgiu, *op. cit*., p. 100.
1410 *Ibidem*, p. 111.

Pentru comitatul Hunedoara situația privind numărul caselor, locuințelor, locuitorilor plecați din județ, precum şi al celor sosiți, populația prezentă la data efectuării recensământului, numărul bărbaților şi al femeilor este următoarea:

	1850	*1857*
Case	42.616	46.496
Locuințe	49.519	47.731
Străini	1.938	2.999
Plecați	927	2.887
Populație prezentă	204.309	218.653
Populație de drept	203.298	218.541
Bărbați	101.720	107.468
Femei	101.578	108.186

Recensământul din anul 1850 a avut drept scop cunoaşterea realității demografice a Imperiului şi a provinciilor sale după revoluția din anii 1848-1849. După revoluție, încă din anul 1849, Transilvania este reorganizată din punct de vedere administrativ. Teritoriul său a fost împărțit în 6 districte militare, fiecare condus de către un comandant militar. Localitățile hunedorene făceau parte din Districtul Militar Alba Iulia, alcătuit din circumscripțiile Blaj, Deva, Alba Iulia, Hațeg şi Baia de Criş[1411].

Față de perioada anterioară se poate observa scăderea numărului de case pe familie, în anul 1850, revenind unei familii 0,86 case. Scăderea numărului de case în județul Hunedoara se datora numărului mare de case incendiate sau distruse de către expedițiile militare maghiare în Zarand, de pe Valea Mureşului sau Țara Hațegului.

Cu mari eforturi românii reuşesc, în decurs de 7 ani, să-şi refacă parțial fondul locativ distrus. În anul 1857 revenea unei familii o medie de 0,96 locuințe. Odată cu instaurarea neoabsolutismului austriac, sosesc în prefectura Orăştiei un număr de 1.938 străini, care sunt, în cea mai mare parte, funcționari ai administrației. În anul 1857, numărul localnicilor care pleacă este aproximativ egal cu cel al străinilor veniți (2.887 localnici plecați față de 2.999 străini veniți).

Analizând din punct de vedere al componenței etnice populația comitatului Hunedoara, conform statisticii înregistrate de recensământul din 1850[1412] se prezintă în felul următor: 183.890 români, 7.892 maghiari, 3 secui, 3.805 germani, 6.225 țigani, 132 armeni, 250 evrei şi 88 de alte naționalități[1413]. Din totalul populației recenzate în anul 1850, românii reprezentau un procent de 90,90%, toate celelalte minorități constituiau un procent de 9,10%. După religie, populația comitatului Hunedoara se compunea din 145.305 ortodocşi, 45.759 greco-catolici, 5.508 romani-catolici, 5.047 reformați, 14.017 evanghelici, 13 unitarieni şi 249 israeliți. În anul 1857, populația comitatului Hunedoara, din punct de vedere religios, se compunea din 123.774 ortodocşi, 40.632 greco-catolici, 6.096 romano-catolici, 5.144 reformați, 1.307 luterani, 44 unitarieni, 503 israeliți şi 25 armeano-catolici[1414].

După instaurarea dualismului austro-ungar, în anul 1867, au fost organizate cinci recensăminte ale populației din Transilvania: 1869, 1880, 1890, 1900 şi 1910. O caracteristică a recensămintelor din perioada dualismului este tendința de diminuare a numărului românilor şi creşterea excesivă a numărului maghiarilor.

[1411] *Studia Censualia Transsilvanica, Recensământul din 1850*, 1996, p. 325-336.
[1412] În anul 1857 componența populației din punct de vedere etnic nu s-a realizat.
[1413] *Recensământul din 1850*, p. 323.
[1414] *Recensământul din 1857*, p. 197.

	1869	1880	1900	1910
Case	50.830	51.896	60.510	66.295
Locuințe	56.263	-	-	-
Străini	-	-	3.604	5.012
Plecați	-	-	901	1.897
Populație prezentă	244.164	235.358	288.125	323.526
Populație de drept	-	-	-	-
Bărbați	123.983	-	147.485	165.691
Femei	120.181	-	140.640	157.835

Pentru intervalul 1869-1910 numărul caselor creşte de la 50.830 la 66.295 înregistrându-se un plus de 15.465 case, ceea ce însemna o medie de 343,55 case anual. Populația comitatului pe acelaşi interval de timp a sporit de la 244.164 la 323.526 locuitori, însemnând o creştere de 79.362, cu o rată medie anuală de 1.762,26 persoane.

Între anii 1869 şi 1880 populația județului a scăzut de la 244.164 locuitori înregistrați în anul 1866, la 235.358 în anul 1880. Scăderea s-a datorat epidemiei de holeră din anul 1873, dar şi războiului Imperiului habsburgic cu Prusia din anul 1866. Practic sporul populației este cel din intervalul 1880-1910. Pe cei 30 de ani populația județului creşte cu 88.168 locuitori înregistrându-se o rată medie de creştere de 2.938,66 locuitori.

Între anii 1900 şi 1910 au loc importante mişcări de populație. Numărul străinilor sosiți în județ creşte de la 3.608 (anul 1900) la 5.012, însemnând o creştere de 1.304 persoane, cu un spor mediu anual de 130,4 persoane. Creşterea numărului străinilor sosiți din alte zone ale imperiului se datorează dezvoltării industriale a comitatului Hunedoara. Un număr important de specialişti şi muncitori sunt angajați în minerit, siderurgie, căi ferate, bănci etc.

În acelaşi interval, 1900-1910, se dublează numărul celor plecați, în special români, spre România şi America. Dacă în 1900 au plecat 901 persoane, în 1910 numărul celor plecați se ridică la 1.897. În intervalul 1869-1910 numărul bărbaților îl depăşeşte pe cel al femeilor, cea mai mare diferență înregistrându-se în anul 1910, când numărul bărbaților este mai mare cu 7.856 persoane.

După religie, populația comitatului Hunedoara avea în anul 1869 următoarea componență: 183.082 ortodocşi, 41.000 greco-catolici, 10.411 romano-catolici, 6.240 reformați, 1.821 evanghelici, 1.545 izraeliți, 102 armeni ortodocşi, 42 unitarieni, 8 armeni catolici şi 13 alți creştini[1415]. Recensămintele din anii 1880, 1900 şi 1910 înregistrează următoarea componență a populației județului după religie[1416]:

	1880	1900	1910
Ortodocşi	170.927	196.820	209.521
Greco-catolici	42.660	48.302	52.917
Romano-catolici	11.450	23.931	33.511
Evanghelici	1.738	3.197	3.993
Reformați	11.450	11.245	16.452
Unitarieni	103	621	1.506
Izraeliți	1.969	3.985	5.594
Alte religii	7	60	32

[1415] *Recensământul din 1869. Transilvania*, Cluj-Napoca, 2008, p. 327.

[1416] *Recensământul din anul 1880, 1900 şi 1910*, p. 326, 598-599.

În ceea ce priveşte componența populației județului după limba vorbită recensămintele din anii 1880, 1900 şi 1910 consemnează următoarea situație:

	1880	*1900*	*1910*
Română	205.373	242.819	256.810
Maghiară	12.067	31.365	51.541
Germană	6.719	8.840	7.710
Slovacă	178	594	1.003
Ruteană	*47*	692	*600*
Sârbo-croată	*67*	168	*334*
Limbă necunoscută	7.217	-	-
Alte limbi	2.694	3.647	5.468

În recensământul din anul 1880 mai apare o rubrică „limbă necunoscută" în care sunt înscrise un număr de 7.217 persoane. În anul 1880 românii reprezentau un procent de 88,182%, față de 11,818% cât reprezentau celelalte etnii. Dacă scădem cele 7.217 persoane a căror limbă este necunoscută, dar care probabil că reprezintă țiganii, ce aparțineau tuturor etniilor, inclusiv românilor, ponderea vorbitorilor de limba română depăşeşte 90%. Către sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea, odată cu primele colonizări ale „ciangăilor", ponderea românilor se diminuează, conform recensămintelor din anii 1900 şi 1910.

Conform recensământului din anul 1900, românii reprezentau un procent de 84,20% în vreme ce toate celelalte etnii dețineau un procent de circa 15,80%. La recensământul din 1910 românii mai reprezentau un procent de 79,40%, celelalte etnii ajungând la procentul de 21,60%. Dacă românii au sporit în perioada 1880-1910 cu 51.437 la o populație de 205.373 în 1880, numărul ungurilor a crescut de peste 4 ori, de la 12.067 în 1880 ajungând la 51.541 în 1910.

Aceste cifre nu se justifică printr-o natalitate ieşită din comun a populației maghiare sau colonizări masive, ci prin politica de deznaționalizare practicată cu tenacitate de către guvernele de la Budapesta. După desființarea comitatului Zarand în 1876, trebuia spart şi blocul compact românesc al comitatului Hunedoara.

După Marea Unire din 1918 s-au efectuat două recensăminte ale populației României, în 1930 şi 1941. Recensământul din 29 decembrie 1930 s-a înscris ca un bilanț pozitiv evidențiind progresele în cei aproape 12 ani parcurşi de la marele act istoric de la 1 Decembrie 1918. La rândul său, recensământul din 6 aprilie 1941 a fost realizat într-un moment de răscruce în istoria mondială şi implicit a istoriei României: al Doilea Război Mondial.

În prezentarea rezultatelor celor două recensăminte am luat în calcul două criterii fundamentale din domeniul demografiei: pe cel al naționalității şi al limbii materne, amândouă fiind apreciate ca fiind criterii de bază în practica demografică internațională. Conform recensământului din 1930, structura demografică a populației era următoarea[1417]:

Anul	*Total populație*	*Români*	*Maghiari*	*Germani*	*Evrei*	*Alte naționalități*
1910	323.526	256.810	51.541	7.710	5.594	?
1930	332.118	272.283	37.584	8.282	4.662	9.472
Procent	100	82,0	11,0	2,5	1,5	3,0

[1417] Vasile T. Ciubăncan, Maria I. Ganea, *Evoluții demografice hunedorene în perioada 1930-1941*, în „Sargetia", XXVI/2, 1995-1996, p. 443-473.

După numărul total al locuitorilor, județul Hunedoara se situa pe locul 5 între județele Transilvaniei unite cu România la 1 Decembrie 1918 şi pe locul 12 între cele 71 de județe ale României existente în anul 1930. Analizând populația județului Hunedoara după limba maternă conform recensământului din 29 decembrie 1930 rezultă următoarea situație:

Anul	*Total populație*	*Români*	*Maghiari*	*Germani*	*Evrei*	*Alte naționalități*
1930	332.118	272.283	37.584	8.282	4.662	9.472
Procent	100	82,0	11,0	2,5	1,5	3,0
1941	339.062	297.590	21.565	9.431	-	10.476
Procent	100	87,8	6,4	2,8	-	3,1

Bilanțul demografic pozitiv realizat în anul 1930 a fost consolidat într-o anumită măsură în deceniul 1931-1940. În perioada 1 ianuarie 1931 până la 31 decembrie 1939 au avut loc evoluții şi schimbări demografice. Populația probabilă după naționalitate la sfârşitul anului 1939 era următoarea:

Anul	*Total populație*	*Români*	*Maghiari*	*Germani*	*Evrei*	*Alte naționalități*
1939	340.109	279.192	38.659	8.102	4.690	9.466
Procent	100,0	82,1	11,3	2,3	1,3	2,7
1941	339.062	297.590	21.565	9.431	-	10.476
Procent	100	87,77	6,36	2,78	-	3,08

Înainte de a analiza datele recensământului din 1941 trebuie să menționăm că între rezultatele din 1930, cele din 1939 şi ultimele din 6 aprilie 1941 au avut loc câteva evenimente politice cu urmări dezastruoase asupra populației României şi implicit a județului Hunedoara: răpirea de către URSS a Basarabiei, Bucovinei de Nord şi Ținutului Herța şi Ardealului de Nord-Vest de către Ungaria hortistă. Aceste evenimente tragice pentru istoria României au produs deplasări de populație din interiorul țării spre teritoriile pierdute, o parte fiind originari din acele locuri. În județul Hunedoara s-a produs plecarea unei părți a populației maghiare în teritoriul ocupat de Ungaria în septembrie 1940.

În anul 1941 s-a produs o descreştere în cifre absolute a populației județului față de anul 1939 de 1.037 locuitori, precum şi creşteri şi descreşteri pe grupuri etnice. S-a înregistrat un plus de 18.398 români, populația maghiară a cunoscut un minus de 17.094 locuitori, populația germană un plus de 1.329 locuitori, iar la categoria „alte naționalități" un plus de 1.010, categorie în care au fost incluşi şi evreii.

Creşterea numerică a românilor trebuie explicată prin masivele refugieri de populație din Ardealul de Nord, răpit României prin Dictatul de la Viena, precum şi din Basarabia şi Bucovina, în urma anexării lor de către URSS. Trebuie amintit că, la 31 decembrie 1939, românii erau în număr de 279.192 locuitori, ceea ce înseamnă că circa 17.500 persoane o reprezenta creşterea prin această mişcare de populație.

O evoluție interesantă o reprezintă raportul din punct de vedere etnic al populației din oraşele județului Hunedoara:

Anul	*Total populație*	*Români*	*Maghiari*	*Germani*	*Evrei*	*Alte naționalități*
1930	41.234	21.761	12.549	2.762	2.735	1.427
Procent	100,0	52,8	30,4	6,7	6,6	3,5
1941	68.988	47.195	11.287	4.851	-	5.655
Procent	100,0	68,4	16,3	7,0	-	8,3

Populația rurală a județului Hunedoara reprezenta:

Anul	*Total populație*	*Români*	*Maghiari*	*Germani*	*Evrei*	*Alte naționalități*
1930	290.884	250.522	25.036	5.520	1.927	7.880
Procent	100,0	86,1	8,6	1,9	0,7	2,7
1941	270.074	250.395	10.278	4.580	-	4.821
Procent	100,0	92,7	3,8	1,6	-	1,7

Românii continuă să alcătuiască un procent de 92,7% locuitori în zonele rurale, în anul 1941, deşi numărul celor care locuiau în oraşe, s-a dublat în perioada 1930-1941, crescând de la 21.761 la 47.195 de persoane. În ceea ce priveşte populația rurală ea a scăzut considerabil în perioada 1930-1941. Dacă românii din mediul rural au scăzut de la 250.522 la 250.395 (-127 persoane), numărul maghiarilor din oraşe s-a redus cu 14.758, iar al germanilor cu 940 persoane. Fenomenul se explică prin emigrarea unei părți însemnate a acestor populații.

Să urmărim care este componența etnică din oraşele hunedorene care se desprinde din rezultatele celor două recensăminte din perioada interbelică:

Oraşul	*Anul*	*Total*	*Români*	*Maghiari*	*Germani*	*Evrei*	*Alte național.*
Deva	1930	10.509	5.318	3.708	398	848	237
	1941	15.585	10.585	3.245	707	-	1.048
Brad	1930	4.308	3.659	341	115	99	94
	1941	5.978	5.296	362	172	-	148
Hațeg	1930	3.383	2.207	511	133	455	77
	1941	4.035	2.725	425	197	-	688
Hunedoara	1930	4.600	2.877	1.414	211	3	295
	1941	6.024	3.982	1.324	452	168	112
Lupeni	1930	13.870	5.500	5.183	110	295	2.782
	1941	12.595	7.551	2.017	1.034	-	1.993
Orăştie	1930	7.337	4.556	1.055	940	207	570
	1941	9.751	7.955	682	807	-	267
Petroşani	1930	15.405	7.008	5.861	1.080	1.057	399
	1941	15.020	9.061	3.232	1.482	-	1.245

În anul 1930 pe primul loc din punct de vedere al populației se situa oraşul Petroşani cu 15.405 locuitori, urmat de Lupeni (13.870) şi Deva (10.509). Populația oraşului Deva înregistrează cel mai mare spor în intervalul 1930-1941, creşterea ridicându-se la 5.076 locuitori şi ocupând primul loc între oraşele județului, urmată de oraşele Petroşani (15.020), Lupeni (12.595) şi Orăştie (9.751).

După al Doilea Război Mondial, odată cu revenirea Ardealului de Nord la România, cea mai mare parte dintre locuitorii refugiați se vor întoarce în locurile lor de origine. Populația refugiată din Basarabia şi Bucovina va fi obligată de către autoritățile de ocupație sovietice să plece în locurile ei de domiciliu. Problemele demografice ale județului Hunedoara din perioada 1945 până la ultimul recensământ vor fi tratate în capitolele privind perioadele respective.

LOCALITĂȚILE JUDEȚULUI HUNEDOARA
ŞI ANUL PRIMEI ATESTĂRI DOCUMENTARE

MUNICIPII

Deva – 1269

localități componente:

- *Archia* – 1332
- *Bîrcea Mică* – 1367
- *Cristur* – 1302
- *Sîntuhalm* – 1453

Brad – 1850

localități componente:

- *Mesteacăn* – 1439
- *Potingani* – 1441
- *Ruda-Brad* – 1956
- *Țărățel* – 1439
- *Valea Bradului* – 1441

Hunedoara – 1265

localități componente:

- *Boş* – 1358
- *Hăşdat* – 1333
- *Groş* – 1733
- *Peştişu Mare* – 1302
- *Răcăştia* – 1358

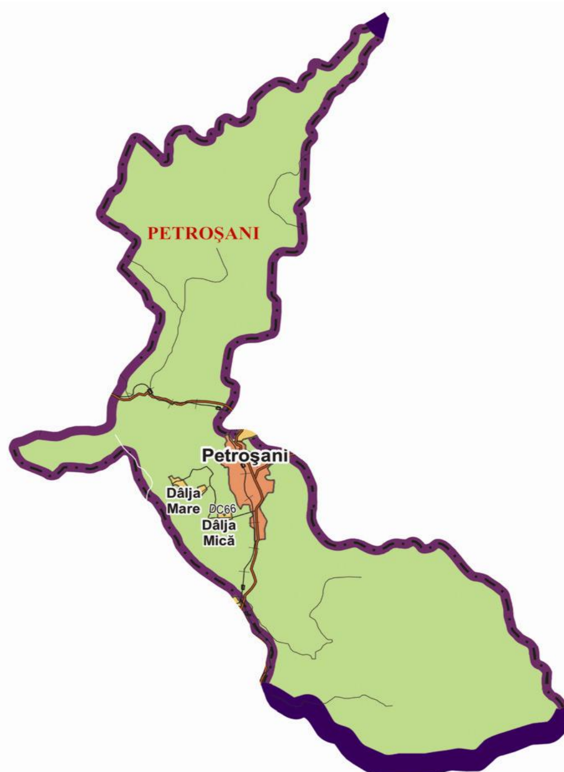
Lupeni – 1850

Orăştie – 1224

Petroşani – 1850

localităţi componente:

- *Dîlja Mare* – 1913
- *Dîlja Mică* – 1913
- *Peştera* – 1954
- *Slătinioara* – 1954

Vulcan – 1462

localităţi componente:

- *Dealu Babii* – 1909
- *Jiu-Paroşeni* – 1854

ORAŞE

Aninoasa – 1913

localități componente:

- *Iscroni* – 1733

Călan – 1387

localități componente:

- *Batiz* – 1346
- *Călanu Mic* – 1387
- *Grid* – 1392
- *Nădăştia de Jos* – 1419
- *Nădăştia de Sus* – 1447
- *Ohaba Streiului* – 1392
- *Sîncrai* – 1320
- *Sîntămăria de Piatră* – 1315
- *Strei* – 1453
- *Strei-Săcel* – 1392
- *Streisîngeorgiu* – 1377
- *Valea Sîngeorgiului* – 1392

Geoagiu – 1271

localități componente:

- *Aurel Vlaicu* – 1291
- *Băcîia* – 1509
- *Bozeş* – 1407
- *Cigmău* – 1444
- *Gelmar* – 1291
- *Geoagiu-Băi* – 1805
- *Homorod* – 1407
- *Mermezeu-Văleni* – 1407
- *Renghet* – 1518
- *Văleni* – 1407

Haţeg – 1315

localități componente:

- *Nălațvad* – 1444
- *Silvaşu de Jos* – 1360
- *Silvaşu de Sus* – 1360

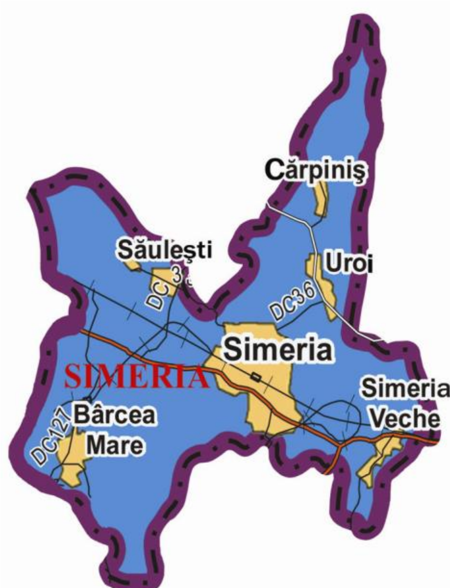

Petrila – 1733

localități componente:

- *Cimpa* – 1956
- *Jieț* – 1954
- *Răscoala* – 1954
- *Tirici* – 1956

Simeria (Piskitelep) – 1866

localități componente:

- *Bîrcea Mare* – 1295
- *Cărpiniș* – 1505
- *Şăuleşti* – 1377
- *Simeria Veche* – 1276
- *Sîntandrei* – 1332
- *Uroi* – 1333

Uricani – 1835

localități componente:

- *Cîmpu lui Neag* – 1493
- *Valea de Brazi* – 1956

COMUNE

Băcia – 1332

localități componente:

- *Petreni* – 1425
- *Tîmpa* – 1404
- *Totia* – 1366

Baia de Criş – 1390

localități componente:

- *Baldovin* – 1464
- *Căraci* – 1439
- *Cărăstău* – 1439
- *Lunca* – 1760
- *Rişca* – 1427
- *Rişculița* – 1525
- *Țebea* – 1427
- *Văleni* – 1954

Băița – 1427

localități componente:

- *Barbura* – 1805
- *Căinelu de Sus* – 1330
- *Crăciuneşti* – 1439
- *Fizeş* – 1453
- *Hărțăgani* – 1439
- *Lunca* – 1440
- *Ormindea* – 1439
- *Peştera* – 1534
- *Sălişte* – 1439
- *Trestia* – 1439

Balşa – 1407

localități componente:

- *Almaşu Mic de Munte* – 1733
- *Ardeu* – 1509
- *Buneşti* – 1954
- *Galbina* – 1954
- *Mada* – 1407
- *Oprişeşti* – 1956
- *Poiana* – 1511
- *Poienița* – 1805
- *Roşia* – 1956
- *Stăuini* – ?
- *Techereu* – 1511
- *Vălişoara* – 1733
- *Voia* – 1509

Bănița – 1839

localități componente:

- *Crivadia* – 1453
- *Merişor* – 1453

Baru – 1453

localități componente:

- *Livadia* – 1404
- *Petros* – 1407
- *Valea Lupului* – 1472

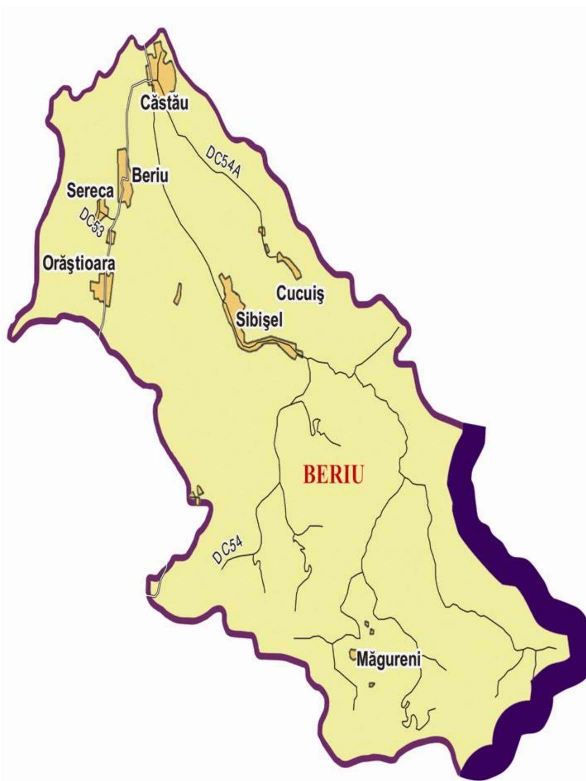

Bătrâna – 1750

localități componente:

- *Fața Roşie* – 1956
- *Piatra* – 1956
- *Răchițaua* – 1956

Beriu – 1332

localități componente:

- *Căstău* – 1332
- *Cucuiş* – 1913
- *Măgureni* – 1909
- *Orăştioara de Jos* – 1444
- *Poieni* – 1956
- *Sereca* – 1332
- *Sibişel* – 1663

Blăjeni – 1439

localități componente*:

- *Blăjeni-Vulcan* – 1956
- *Criş* – 1956
- *Dragu-Brad* – 1956
- *Groşuri* – 1956
- *Plai* – 1956
- *Reț* – 1956
- *Sălătruc* – 1956

* Aceste localități au fost considerate CĂTUNE până în anul 1956.

Boşorod – 1733

localităţi componente:

- *Alun* – 1956
- *Bobaia* – 1956
- *Chitid* – 1377
- *Cioclovina* – 1956
- *Luncani* – 1750
- *Prihodişte* – 1518
- *Tîrsa* – ?
- *Ursici* – 1956

Brănişca – 1329

localităţi componente:

- *Bărăştii Iliei* – 1482
- *Boz* – 1453
- *Căbeşti* – 1484
- *Furcşoara* – 1518
- *Gialacuta* – 1484
- *Rovina* – 1913
- *Tîrnava* – 1484
- *Tîrnăviţa* – 1484

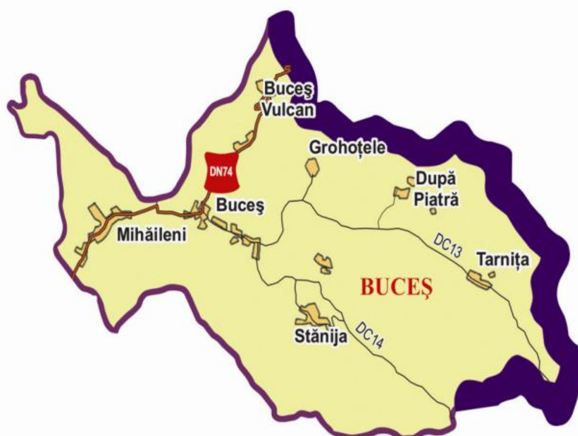

Bretea Română – 1406

localități componente:

- *Bățălar* – 1453
- *Bercu* – 1956
- *Bretea Streiului* – 1332
- *Covragiu* – 1453
- *Gînțaga* – 1426
- *Măceu* – 1468
- *Ocolişu Mare* – 1377
- *Plopi* – 1453
- *Ruşi* – 1453
- *Vîlcele* – 1360
- *Vîlcelele Bune* – 1453
- *Vîlceluța* – 1956

Buceş – 1439

localități componente:

- *Buceş-Vulcan* – 1856
- *Dupăpiatră* – 1839
- *Grohoțele* – 1956
- *Mihăileni* – 1439
- *Stănija* – 1439
- *Tarnița* – 1956

Bucureşci – 1464

localități componente:

- *Curechiu* – 1439
- *Merişor* – 1956
- *Rovina* – 1850
- *Şesuri* – 1439

Bulzeştii de Sus – 1441

localităţi componente:

- *Bulzeştii de Jos* – 1441
- *Giurgeşti* – 1954
- *Grohot* – 1733
- *Păuleşti* – 1954
- *Ruseşti* – 1954
- *Stănculeşti* – 1956
- *Ticera* – 1954
- *Tomnatic* – 1523

Bunila – 1416

localităţi componente:

- *Alun* – 1482
- *Cernişoara Florese* – 1438
- *Poieniţa Voinii* – 1380
- *Vadu Dobrii* – 1733

Burjuc – 1468

localităţi componente:

- *Brădăţel* – 1468
- *Glodghileşti* – 1468
- *Petreşti* – 1468
- *Tătărăşti* – 1418
- *Tisa* – 1491

Cerbăl – 1476

localități componente:

- *Arănieş* – 1453
- *Feregi* – 1482
- *Merişoru de Munte* – 1491
- *Poiana Răchițelii* – 1506
- *Poienița Tomii* – 1482
- *Socet* – 1482
- *Ulm* – 1499

Certeju de Sus – 1468

localități componente:

- *Bocşa Mare* – 1956
- *Bocşa Mică* – 1956
- *Hondol* – 1760
- *Măgura-Toplița* – 1453
- *Nojag* – 1465
- *Săcărîmb* – 1465
- *Toplița Mureşului* – 1453
- *Vărmaga* – 1492

Cîrjiți – 1453

localități componente:

- *Almaşu Sec* – 1491
- *Chergheş* – 1406
- *Cozia* – 1453
- *Popeşti* – 1491

Crişcior – 1439

localități componente:

- *Barza* – 1909
- *Valea Arsului* – 1825
- *Zdrapți* – 1441

Densuş – 1360

localități componente:

- *Criva* – 1438
- *Hățăgel* – 1447
- *Peşteana* – 1460
- *Peştenița* – 1459
- *Poieni* – 1360
- *Ştei* – 1438

Dobra – 1387

localități componente:

- *Abucea* – 1491
- *Bujoru* – 1491
- *Făgețel* – 1507
- *Lăpuşnic* – 1491
- *Mihăieşti* – 1491
- *Panc* – 1491
- *Panc-Sălişte* – 1491
- *Răduleşti* – 1491
- *Roşcani* – 1491
- *Stînceşti* – ?
- *Stînceşti-Ohaba* – 1491
- *Stretea* – 1484

General Berthelot – 1411

localități componente:

- *Crăguiș –* 1462
- *Fărcădin –* 1446
- *Livezi –* 1850
- *Tuștea –* 1360

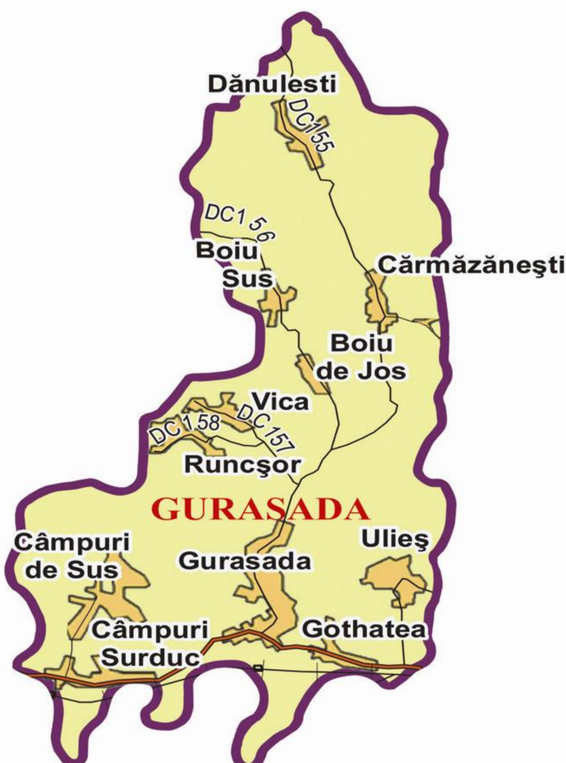

Ghelari – 1733

localități componente:

- *Govăjdia –* 1482
- *Plop –* 1468
- *Ruda –* 1482

Gurasada – 1292

localități componente:

- *Boiu de Jos –* 1485
- *Boiu de Sus –* 1485
- *Cărmăzănești –* 1468
- *Cîmpuri de Sus –* 1485
- *Cîmpuri-Surduc –* 1462
- *Dănulești –* 1468
- *Gothatea –* 1418
- *Runcșor –* 1750
- *Ulieș –* 1346
- *Vica –* 1485

Hărău – 1360

localități componente:

- *Banpotoc* – 1362
- *Bîrsău* – 1440
- *Chimindia* – 1334

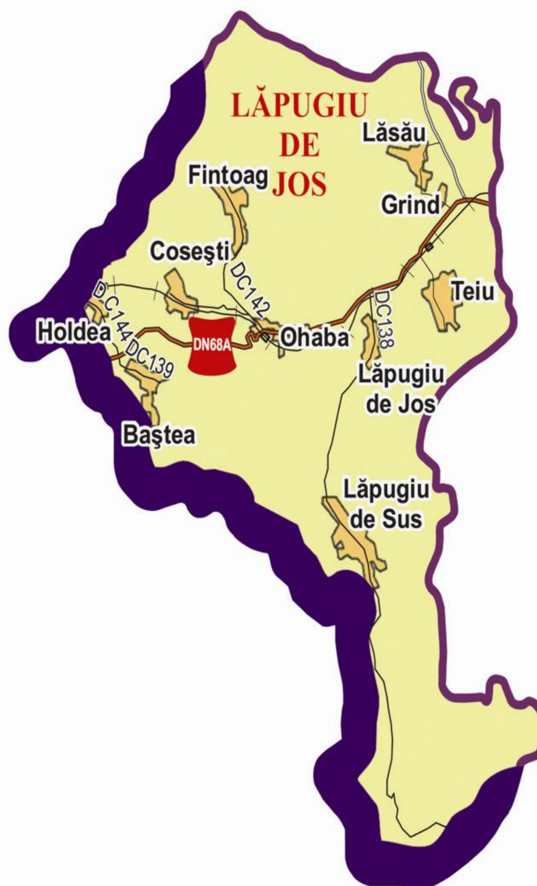

Ilia – 1266

localități componente:

- *Bacea* – 1468
- *Bretea Mureşană* – 1453
- *Brîznic* – 1491
- *Cuieş* – 1468
- *Dumbrăvița* – 1453
- *Săcămaş* – 1478
- *Sîrbi* – 1484
- *Valea Lungă* – 1468

Lăpugiu de Jos – 1439

localităţi componente:

- *Baştea –* 1733
- *Coseşti –* 1733
- *Fintoag –* 1491
- *Grind –* 1491
- *Holdea –* 1733
- *Lăpugiu de Sus –* 1439
- *Lăsău –* 1491
- *Ohaba –* 1472
- *Teiu –* 1491

Lelese – 1733

localităţi componente:

- *Cerişor –* 1482
- *Runcu Mare –* 1482
- *Sohodol –* 1482

Lunca Cernii de Jos – 1360

localități componente:

- *Ciumița* – 1956
- *Fîntîna* – 1913
- *Gura Bordului* – 1956
- *Lunca Cernii de Sus* – 1360
- *Meria* – 1504
- *Negoiu* – 1956
- *Valea Babii* – 1956

Luncoiu de Jos – 1439

localități componente:

- *Dudești* – 1956
- *Luncoiu de Sus* – 1439
- *Podele* – 1805
- *Stejărel* – 1439

Mărtinești – 1405

localități componente:

- *Dîncu Mare* – 1405
- *Dîncu Mic* – 1405
- *Jeledinți* – 1320
- *Măgura* – 1506
- *Tămășasa* – 1326
- *Turmaș* – 1496

Orăştioara de Sus – 1444

localități componente:

- *Bucium* – 1439
- *Costeşti* – 1444
- *Costeşti-Deal* – 1956
- *Grădiştea de Munte* – 1909
- *Ludeştii de Jos* – 1439
- *Ludeştii de Sus* – 1439
- *Ocolişu Mic* – 1733

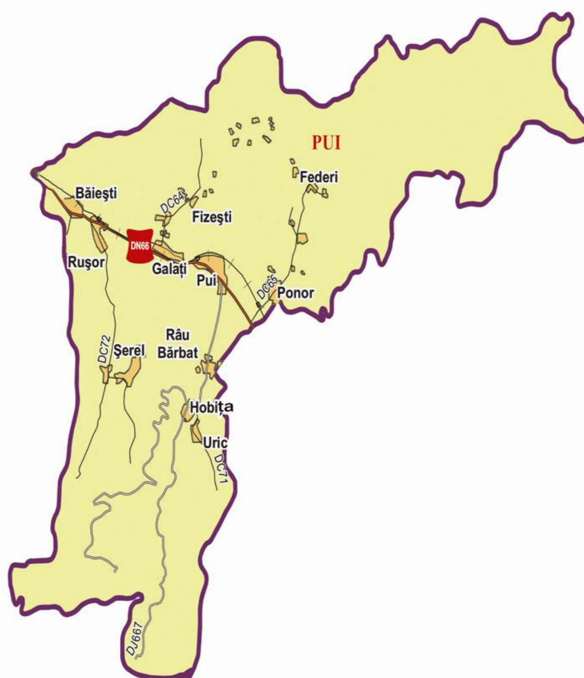

Peştişu Mic – 1330

localități componente:

- *Almaşu Mic* – 1406
- *Ciulpăz* – 1733
- *Cutin* – 1954
- *Dumbrava* – ?
- *Josani* – 1330
- *Mănerău* – 1470
- *Nandru* – 1330
- *Valea Nandrului* – 1330

Pui – 1426

localități componente:

- *Băieşti –* 1447
- *Federi –* 1457
- *Fizeşti –* 1447
- *Galați –* 1443
- *Hobița –* 1411
- *Ohaba-Ponor –* 1447
- *Ponor –* 1404
- *Rîu Bărbat –* 1391
- *Ruşor –* 1411
- *Şerel –* 1453
- *Uric –* 1473

Răchitova – 1360

localități componente:

- *Boița –* 1733
- *Ciula Mare –* 1426
- *Ciula Mică –* 1447
- *Goteşti –* 1956
- *Mesteacăn –* 1750
- *Vălioara –* 1447

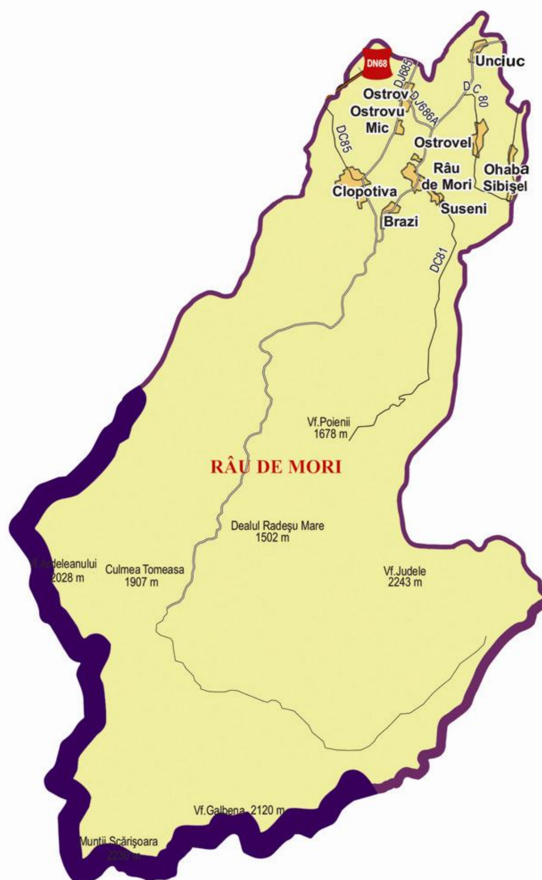

Rapoltu Mare – 1346

localități componente:

- *Bobîlna* – 1362
- *Boiu* – 1418
- *Folt* – 1321
- *Rapolțel* – 1513

Rîu de Mori – 1359

localități componente:

- *Brazi* – 1439
- *Clopotiva* – 1360
- *Ohaba-Sibișel* – 1359
- *Ostrov* – 1360
- *Ostrovel* – 1439
- *Ostrovu Mic* – 1450
- *Sibișel* – 1359
- *Suseni* – 1439
- *Unciuc* – 1439
- *Valea Dîljii* – 1440

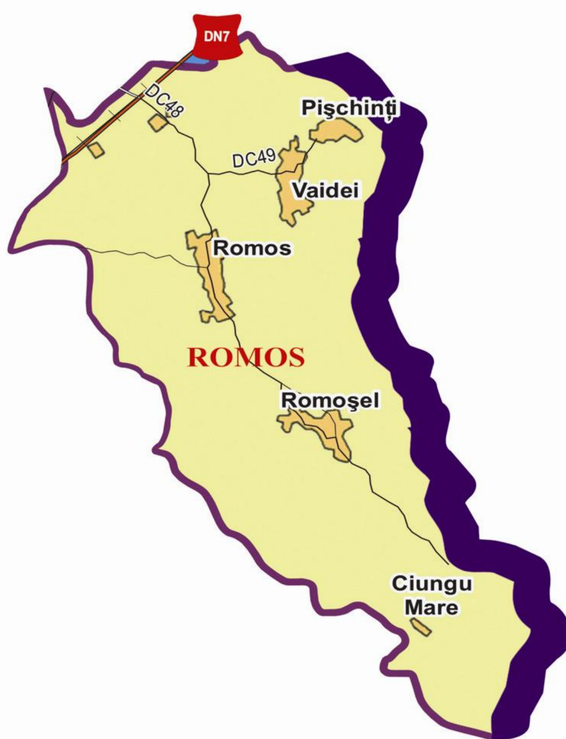

Ribița – 1417

localități componente:

- *Crişan* – 1439
- *Dumbrava de Jos* – 1439
- *Dumbrava de Sus* – 1439
- *Ribicioara* – 1441
- *Uibăreşti* – 1439

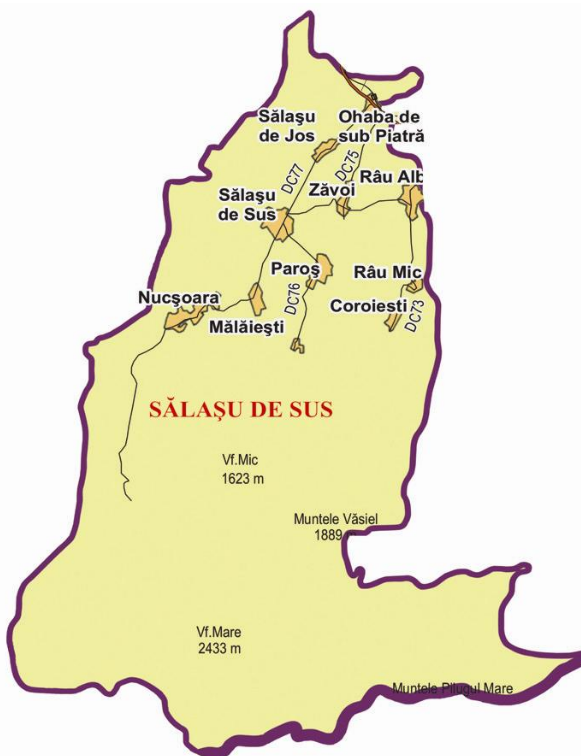

Romos – 1206

localități componente:

- *Ciungu Mare* – 1956
- *Pişchinți* – 1387
- *Romoşel* – 1493
- *Vaidei* – 1532

Sălaşu de Sus – 1453

localități componente:

- *Coroieşti* – 1447
- *Mălăieşti* – 1453
- *Nucşoara* – 1394
- *Ohaba de sub Piatră* – 1445
- *Paroş* – 1453
- *Peştera* – 1453
- *Rîu Alb* – 1411
- *Rîu Mic* – 1517
- *Sălaşu de Jos* – 1360
- *Zăvoi* – 1446

Sarmizegetusa – 1398

localități componente:

- *Breazova* – 1366
- *Hobița-Grădişte* – 1733
- *Păucineşti* – 1438
- *Zeicani* – 1475

Sîntămăria-Orlea – 1332

localități componente:

- *Balomir* – 1451
- *Bărăştii Haţegului* – 1444
- *Bucium-Orlea* – 1954
- *Ciopeia* – 1453
- *Săcel* – 1444
- *Sînpetru* – 1447
- *Subcetate* – 1447
- *Vadu* – 1418

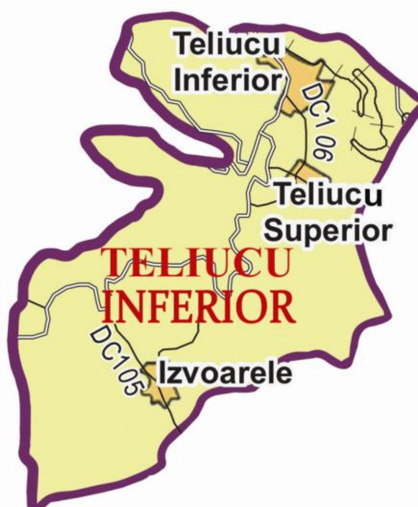

Şoimuş – 1278

localități componente:

- *Bălata* – 1850
- *Bejan* – 1330
- *Bejan-Tîrnăviţa* – 1434
- *Boholt* – 1453
- *Căinelu de Jos* – 1330
- *Chişcădaga* – 1453
- *Fornădia* – 1499
- *Păuliş* – 1440
- *Sulighete* – 1330

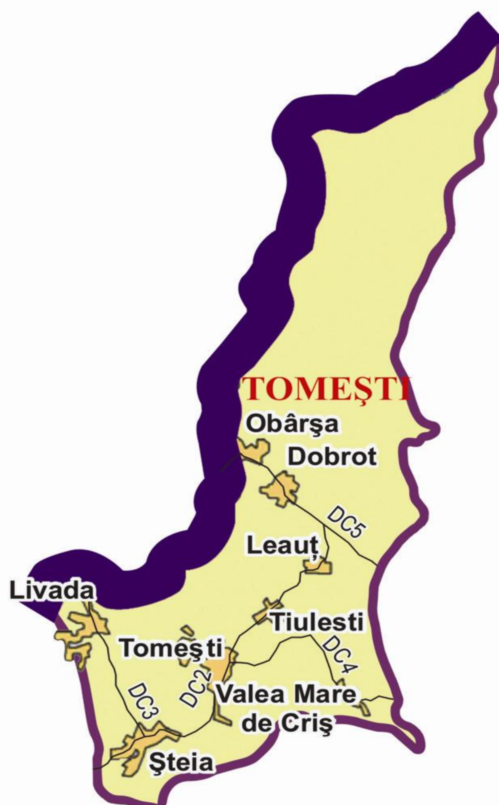

Teliucu Inferior – 1431

localități componente:

- *Cinciş-Cerna* – 1446
- *Izvoarele* – 1446
- *Teliucu Superior* – 1431

Tomeşti – 1439

localități componente:

- *Dobroț* – 1439
- *Leauț* – 1439
- *Livada* – 1760
- *Obîrşa* – 1614
- *Şteia* – 1760
- *Tiuleşti* – 1439
- *Valea Mare de Criş* – 1439

Toplița – 1482

localități componente:

- *Curpenii Silvaşului* – 1850
- *Dăbîca* – 1464
- *Dealu Mic* – 1850
- *Goleş* – 1733
- *Hăşdău* – 1438
- *Mosoru* – 1954
- *Vălari* – 1482

Toteşti – 1416

localități componente:

- *Cîrneşti* – 1439
- *Copaci* – 1954
- *Păclişa* – 1447
- *Reea* – 1360

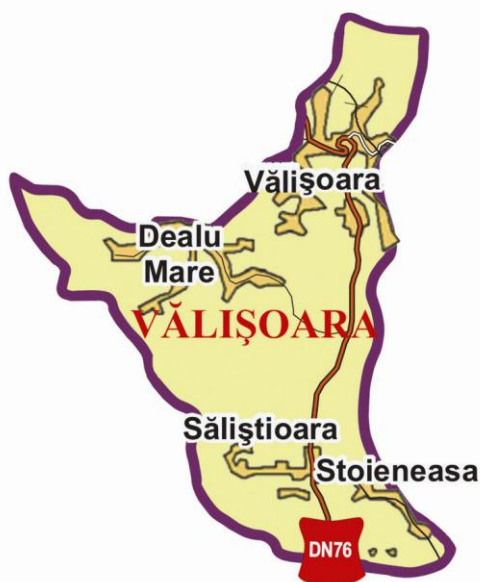

Turdaş – 1332

localități componente:

- *Pricaz* – 1332
- *Rîpaş* – 1396
- *Spini* – 1430

Vălişoara – 1506

localități componente:

- *Dealu Mare* – 1484
- *Săliştioara* – 1499
- *Stoieneasa* – 1437

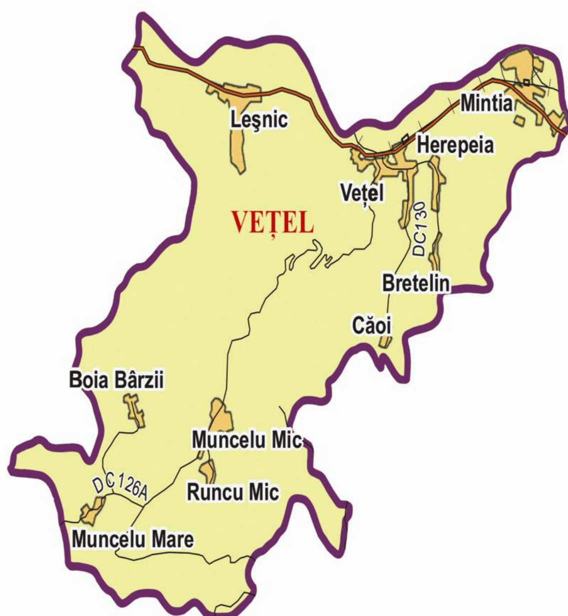

Vața de Jos – 1439

localități componente:

- *Basarabasa* – 1439
- *Birtin* – 1439
- *Brotuna* – 1439
- *Căzăneşti* – 1760
- *Ciungani* – 1760
- *Ocişor* – 1439
- *Ociu* – 1439
- *Prăvăleni* – 1650
- *Prihodişte* – 1760
- *Tătărăştii de Criş* – 1439
- *Târnava de Criş* – ?
- *Vața de Sus* – 1439

Vețel – 1371

localități componente:

- *Boia Bîrzii* – 1386
- *Bretelin* – 1453
- *Căoi* – 1387
- *Herepeia* – 1491
- *Leşnic* – 1394
- *Mintia* – 1330
- *Muncelu Mare* – 1491
- *Muncelu Mic* – 1733
- *Runcu Mic* – 1499

Vorța – 1468

localități componente:

- *Certeju de Jos* – 1468
- *Coaja* – 1468
- *Dumeşti* – 1482
- *Luncşoara* – 1516
- *Valea Poienii* – 1518
- *Visca* – 1368

Zam – 1407

localităţi componente:

- *Almăşel* – 1468
- *Almaş-Sălişte* – 1468
- *Brăşeu* – 1733
- *Cerbia* – 1468
- *Deleni* – 1956
- *Godineşti* – 1428
- *Micăneşti* – 1468
- *Pogăneşti* – 1468
- *Pojoga* – 1366
- *Sălciva* – 1455
- *Tămăşeşti* – 1468
- *Valea* – 1956

LOCALITĂȚILE JUDEȚULUI
(în ordine alfabetică)

A

Abucea (Dobra); *Almaş-Sălişte* (Zam); *Almaşu Mic* (Peştişu Mic); *Almaşu Mic de Munte* (Balşa); *Almaşu Sec* (Cîrjiţi); *Almăşel* (Zam); *Alun* (Boşorod); *Alun* (Bunila); *Aninoasa*; *Arănieş* (Cerbăl); *Archia* (Deva); *Ardeu* (Balşa); *Aurel Vlaicu* (Geoagiu).

B

Bacea (Ilia); *Baia de Criş*; *Baldovin* (Baia de Criş); *Balomir* (Sîntămăria-Orlea); *Balşa*; *Banpotoc* (Hărău); *Barbura* (Băiţa); *Baru*; *Barza* (Crişcior); *Basarabasa* (Vaţa de Jos); *Baştea* (Lăpugiu de Jos); *Batiz* (Călan); *Băcia*; *Băcîia* (Geoagiu); *Băieşti* (Pui); *Băiţa*; *Bălata* (Şoimuş); *Băniţa*; *Bărăştii Haţegului* (Sîntămăria-Orlea); *Bărăştii Iliei* (Brănişca); *Băţălar* (Bretea Română); *Bătrîna*; *Bejan* (Şoimuş); *Bejan-Tîrnăviţa* (Şoimuş); *Bercu* (Bretea Română); *Beriu*; *Birtin* (Vaţa de Jos); *Bîrcea Mare* (Simeria); *Bîrcea Mică* (Deva); *Bîrsău* (Hărău); *Blăjeni*; *Blăjeni-Vulcan* (Blăjeni); *Bobaia* (Boşorod); *Bobîlna* (Rapoltu Mare); *Bocşa Mare* (Certeju de Sus); *Bocşa Mică* (Certeju de Sus); *Boholt* (Şoimuş); *Boia Bîrzii* (Veţel); *Boiţa* (Răchitova); *Boiu* (Rapoltu Mare); *Boiu de Jos* (Gurasada); *Boiu de Sus* (Gurasada); *Boş* (Hunedoara); *Boşorod*; *Boz* (Brănişca); *Bozeş* (Geoagiu); *Brad*; *Brazi* (Rîu de Mori); *Brădăţel* (Burjuc); *Brănişca*; *Brăşeu* (Zam); *Breazova* (Sarmizegetusa); *Bretea Mureşană* (Ilia); *Bretea Română*; *Bretea Streiului* (Bretea Română); *Bretelin* (Veţel); *Brîznic* (Ilia); *Brotuna* (Vaţa de Jos); *Buceş* (Buceş); *Buceş-Vulcan* (Buceş); *Bucium* (Orăştioara de sus);

Bucium-Orlea (Sîntămăria-Orlea); *Bucureşci*; *Bujoru* (Dobra); *Bulzeştii de Jos* (Bulzeştii de Sus); *Bulzeştii de Sus; Buneşti* (Balşa); *Bunila*; *Burjuc*.

C

Căbeşti (Brănişca); *Căinelu de Jos* (Şoimuş); *Căinelu de Sus* (Băița); *Călan*; *Călanu Mic* (Călan); *Căoi* (Vețel); *Căraci* (Baia de Criş); *Cărăstău* (Baia de Criş); *Cărmăzăneşti* (Gurasada); *Cărpiniş* (Simeria); *Căstău* (Beriu); *Căzăneşti* (Vața de Jos); *Cerbăl; Cerbia* (Zam); *Cerişor* (Lelese); *Cernişoara Florese* (Bunila); *Certeju de Jos* (Vorța); *Certeju de Sus; Chergheş* (Cîrjiți); *Chimindia* (Hărău); *Chişcădaga* (Şoimuş); *Chitid* (Boşorod); *Cigmău* (Geoagiu); *Cimpa* (Petrila); *Cinciş-Cerna* (Teliucu Inferior); *Cioclovina* (Boşorod); *Ciopeia* (Sîntămăria-Orlea); *Ciula Mare* (Răchitova); *Ciula Mică* (Răchitova); *Ciulpăz* (Peştişu Mic); *Ciumița* (Lunca Cernii de Jos); *Ciungani* (Vața de Jos); *Ciungu Mare* (Romos); *Cîmpu lui Neag* (Uricani); *Cîmpuri de Sus* (Gurasada); *Cîmpuri-Surduc* (Gurasada); *Cîrjiți*; *Cîrneşti* (Toteşti); *Clopotiva* (Rîu de Mori); *Coaja* (Vorța); *Copaci* (Toteşti); *Coroieşti* (*S*ălaşu de Sus); *Coseşti* (Lăpugiu de Jos); *Costeşti* (Orăştioara de Sus); *Costeşti-Deal* (Orăştioara de Sus); *Covragiu* (Bretea Românâ); *Cozia* (Cîrjiți); *Crăciuneşti* (Băița); *Crăguiş* (General Berthelot); *Cristur* (Deva); *Criş* (Blăjeni); *Crişan* (Ribița); *Crişcior*; *Criva* (Densuş); *Crivadia* (Bănița); *Cucuiş* (Beriu); *Cuieş* (Ilia); *Curechiu* (Bucureşci); *Curpenii Silvaşului* (Toplița); *Cutin* (Peştişu Mic).

D

Dăbîca (Toplița); *Dănuleşti* (Gurasada); *Dealu Babii* (Vulcan); *Dealu Mare* (Vălişoara); *Dealu Mic* (Toplița); *Deleni* (Zam); *Densuş* (Densuş); *Deva*; *Dîlja Mare* (Petroşani); *Dîlja Mică* (Petroşani); *Dîncu Mare* (Mărtineşti); *Dîncu Mic* (Mărtineşti); *Dobra*; *Dobroț* (Tomeşti); *Dragu-Brad* (Blăjeni); *Dudeşti* (Luncoiu de Jos); *Dumbrava* (Peştişu Mic); *Dumbrava de Jos* (Ribița); *Dumbrava de Sus* (Ribița); *Dumbrăvița* (Ilia); *Dumeşti* (Vorța); *Dupăpiatră* (Buceş).

F

Fața Roşie (Bătrîna); *Făgețel* (Dobra); *Fărcădin* (General Berthelot); *Federi* (Pui); *Feregi* (Cerbăl); *Fintoag* (Lăpugiu de Jos); *Fizeş* (Băița); *Fizeşti* (Pui); *Fîntîna* (Lunca Cernii de Jos); *Folt* (Rapoltu Mare); *Fornădia* (Şoimuş); *Furcşoara* (Brănişca).

G

Galați (Pui); *Galbina* (Balşa); *Gelmar* (Geoagiu); *General Berthelot*; *Geoagiu*; *Geoagiu-Băi* (Geoagiu); *Ghelari*; *Gialacuta* (Brănişca); *Giurgeşti* (Bulzeştii de Sus); *Gînțaga* (Bretea Românâ); *Glodghileşti* (Burjuc); *Godineşti* (Zam); *Goleş* (Toplița); *Goteşti* (Răchitova); *Gothatea* (Gurasada); *Govăjdia* (Ghelari); *Grădiştea de Munte* (Orăştioara de Sus); *Grid* (Călan); *Grind* (Lăpugiu de Jos); *Grohot* (Bulzeştii de Sus); *Grohoțele* (Buceş); *Groş* (Hunedoara); *Groşuri* (Blăjeni); *Gura Bordului* (Lunca Cernii de Jos); *Gurasada*.

H

Hațeg; *Hărău* (Hărău); *Hărțăgani* (Băița); *Hăşdat* (Hunedoara); *Hăşdău* (Toplița); *Hățăgel* (Densuş); *Herepeia* (Vețel); *Hobița* (Pui); *Hobița-Grădişte* (Sarmizegetusa); *Holdea* (Lăpugiu de Jos); *Homorod* (Geoagiu); *Hondol* (Certeju de Sus); *Hunedoara*.

I

Ilia (Ilia); *Iscroni* (Aninoasa); *Izvoarele* (Teliucu Inferior).

J

Jeledinți (Mărtinești); *Jieț* (Petrila); *Jiu-Paroșeni* (Vulcan); *Josani* (Peștișu Mic).

L

Lăpugiu de Jos; *Lăpugiu de Sus* (Lăpugiu de Jos); *Lăpușnic* (Dobra); *Lăsău* (Lăpugiu de Jos); *Leauț* (Tomești); *Lelese* (Lelese); *Leșnic* (Vețel); *Livada* (Tomești); *Livadia* (Baru); *Livezi* (General Berthelot); *Ludeștii de Jos* (Orăștioara de Sus); *Ludeștii de Sus* (Orăștioara de Sus); *Lunca* (Baia de Criș); *Lunca* (Băița); *Lunca Cernii de Jos*; *Lunca Cernii de Sus* (Lunca Cernii de Jos); *Luncani* (Boșorod); *Luncoiu de Jos*; *Luncoiu de Sus* (Luncoiu de Jos); *Luncșoara* (Vorța); *Lupeni*.

M

Mada (Balșa); *Măceu* (Bretea Română); *Măgura* (Mărtinești); *Măgura-Toplița* (Certeju de Sus); *Măgureni* (Beriu); *Mălăiești* (Sălașu de Sus); *Mănerău* (Peștișu Mic); *Mărtinești*; *Meria* (Lunca Cernii de Jos); *Merișor* (Bănița); *Merișor* (Bucureșci); *Merișoru de Munte* (Cerbăl); *Mermezeu-Văleni* (Geoagiu); *Mesteacăn* (Brad); *Mesteacăn* (Răchitova); *Micănești* (Zam); *Mihăiești* (Dobra); *Mihăileni* (Buceș); *Mintia* (Vețel); *Mosoru* (Toplița); *Muncelu Mare* (Vețel); *Muncelu Mic* (Vețel).

N

Nandru (Peștișu Mic); *Nădăștia de Jos* (Călan); *Nădăștia de Sus* (Călan); *Nălațvad* (Hațeg); *Negoiu* (Lunca Cernii de Jos); *Nojag* (Certeju de Sus); *Nucșoara* (Sălașu de Sus).

O

Obîrșa (Tomești); *Ocișor* (Vața de Jos); *Ociu* (Vața de Jos); *Ocolișu Mare* (Bretea Română); *Ocolișu Mic* (Orăștioara de Sus); *Ohaba* (Lăpugiu de Jos); *Ohaba de sub Piatră* (Sălașu de Sus); *Ohaba-Ponor* (Pui); *Ohaba-Sibișel* (Rîu de Mori); *Ohaba Streiului* (Călan); *Oprișești* (Balșa); *Orăștie*; *Orăștioara de Jos* (Beriu); *Orăștioara de Sus*; *Ormindea* (Băița); *Ostrov* (Rîu de Mori); *Ostrovel* (Rîu de Mori); *Ostrovu Mic* (Rîu de Mori).

P

Panc (Dobra); *Panc-Săliște* (Dobra); *Paroș* (Sălașu de Sus); *Păclișa* (Totești); *Păucinești* (Sarmizegetusa); *Păulești* (Bulzeștii de Sus); *Păuliș* (Șoimuș); *Peșteana* (Densuș); *Peștenița* (Densuș); *Peștera* (Băița); *Peștera* (Petroșani); *Peștera* (Sălașu de Sus); *Peștișu Mare* (Hunedoara); *Pestișu Mic*; *Petreni* (Băcia); *Petrești* (Burjuc); *Petrila*; *Petros* (Baru); *Petroșani*; *Piatra* (Bătrîna); *Pișchinți* (Romos); *Plai* (Blăjeni); *Plop* (Ghelari); *Plopi* (Bretea Română); *Podele* (Luncoiu de Jos); *Pogănești* (Zam); *Poiana* (Balșa); *Poiana Răchițelii* (Cerbăl); *Poieni* (Beriu); *Poieni* (Densuș); *Poienița* (Balșa); *Poienița Tomii* (Cerbăl); *Poienița Voinii* (Bunila); *Pojoga* (Zam); *Ponor* (Pui); *Popești* (Cîrjiți); *Potingani* (Brad); *Prăvăleni* (Vața de Jos); *Pricaz* (Turdaș); *Prihodiște* (Boșorod); *Prihodiște* (Vața de Jos); *Pui*.

R

Rapoltu Mare; *Rapolțel* (Rapoltu Mare); *Răcăștia* (Hunedoara); *Răchitova*; *Răchițaua* (Bătrîna); *Rădulești* (Dobra); *Răscoala* (Petrila); *Reea* (Totești); *Renghet* (Geoagiu); *Reț* (Blăjeni); *Ribicioara* (Ribița); *Ribița*; *Rișca* (Baia de Criș); *Rișculița* (Baia de Criș); *Rîpaș* (Turdaș); *Rîu Alb* (Sălașu de Sus); *Rîu Bărbat* (Pui); *Rîu de Mori*; *Rîu Mic* (Sălașu de Sus); *Romos*; *Romoșel* (Romos); *Roșcani* (Dobra); *Roșia* (Balșa); *Rovina* (Brănișca); *Rovina* (Bucureșci); *Ruda* (Ghelari); *Ruda-Brad* (Brad); *Runcșor* (Gurasada); *Runcu Mare* (Lelese); *Runcu Mic* (Vețel); *Rusești* (Bulzeștii de Sus); *Ruși* (Bretea Română); *Rușor* (Pui).

S

Sarmizegetusa; *Săcămaş* (Ilia); *Săcărîmb* (Certeju de Sus); *Săcel* (Sîntămăria-Orlea); *Sălaşu de Jos* (Sălaşu de Sus); *Sălaşu de Sus*; *Sălătruc* (Blăjeni); *Sălciva* (Zam); *Sălişte* (Băița); *Săliştioara* (Vălişoara); *Sereca* (Beriu); *Sibişel* (Beriu); *Sibişel* (Rîu de Mori); *Silvaşu de Jos* (Hațeg); *Silvaşu de Sus* (Hațeg); *Simeria*; *Simeria Veche* (Simeria); *Sîncrai* (Călan); *Sînpetru* (Sîntămăria-Orlea); *Sîntămăria de Piatră* (Călan); *Sîntămăria-Orlea*; *Sîntandrei* (Simeria); *Sîntuhalm* (Deva); *Sîrbi* (Ilia); *Slătinioara* (Petroşani); *Socet* (Cerbăl); *Sohodol* (Lelese); *Spini* (Turdaş); *Stănculeşti* (Bulzeştii de Sus); *Stănija* (Buceş); *Stăuini* (Balşa); *Stejărel* (Luncoiu de Jos); *Stînceşti* (Dobra); *Stînceşti-Ohaba* (Dobra); *Stoieneasa* (Vălişoara); *Strei* (Călan); *Strei-Săcel* (Călan); *Streisîngeorgiu* (Călan); *Stretea* (Dobra); *Subcetate* (Sîntămăria-Orlea); *Sulighete* (Şoimuş); *Suseni* (Rîu de Mori).

Ş

Şăuleşti (Simeria); *Şerel* (Pui); *Şesuri* (Bucureşci); *Şoimuş*; *Ştei* (Densuş); *Şteia* (Tomeşti).

T

Tarnița (Buceş); *Tămăşasa* (Mărtineşti); *Tămăşeşti* (Zam); *Tătărăşti* (Burjuc); *Tătărăştii de Criş* (Vața de Jos); *Techereu* (Balşa); *Teiu* (Lăpugiu de Jos); *Teliucu Inferior*; *Teliucu Superior* (Teliucu Inferior); *Ticera* (Bulzeştii de Sus); *Tirici* (Petrila); *Tîmpa* (Băcia); *Tîrnava* (Brănişca); *Tîrnava de Criş* (Vața de Jos); *Tîrnăvița* (Brănişca); *Tîrsa* (Boşorod); *Tisa* (Burjuc); *Tiuleşti* (Tomeşti); *Tomeşti*; *Tomnatec* (Bulzeştii de Sus); *Toplița*; *Toplița Mureşului* (Certeju de Sus); *Toteşti*; *Totia* (Băcia); *Trestia* (Băița); *Turdaş*; *Turmaş* (Mărtineşti); *Tuştea* (General Berthelot).

Ț

Țărățel (Brad); *Țebea* (Baia de Criş).

U

Uibăreşti (Ribița); *Ulieş* (Gurasada); *Ulm* (Cerbăl); *Unciuc* (Rîu de Mori); *Uric* (Pui); *Uricani*; *Uroi* (Simeria); *Ursici* (Boşorod).

V

Vadu (Sîntămăria-Orlea); *Vadu Dobrii* (Bunila); *Vaidei* (Romos); *Valea* (Zam); *Valea Arsului* (Crişcior); *Valea Babii* (Lunca Cernii de Jos); *Valea Bradului* (Brad); *Valea de Brazi* (Uricani); *Valea Dîljii* (Rîu de Mori); *Valea Lungă* (Ilia); *Valea Lupului* (Baru); *Valea Mare de Criş* (Tomeşti); *Valea Nandrului* (Peştişu Mic); *Valea Poienii* (Vorța); *Valea Sîngeorgiului* (Călan); *Vața de Jos*; *Vața de Sus* (Vața de Jos); *Vălari* (Toplița); *Văleni* (Baia de Criş); *Văleni* (Geoagiu); *Vălioara* (Răchitova); *Vălişoara*; *Vălişoara* (Balşa); *Vărmaga* (Certeju de Sus); *Vețel*; *Vica* (Gurasada); *Vîlcele* (Bretea Română); *Vîlcelele Bune* (Bretea Română); *Vîlceluța* (Bretea Română); *Visca* (Vorța); *Voia* (Balşa); *Vorța*; *Vulcan*.

Z

Zam; *Zăvoi* (Sălaşu de Sus); *Zdrapți* (Crişcior); *Zeicani* (Sarmizegetusa).

Notă: Denumirile localităților au fost preluate aşa cum figurează ele în lista oficială aflată la Prefectura Județului Hunedoara.

Colegiul redacțional al lucrării „Județul Hunedoara, monografie" nu îşi însuşeşte întru totul denumirile respective, dar le-a menținut în listă întrucât acestea figurează, ca atare, în actele oficiale.

Harta din care s-au extras unitățile administrativ-teritoriale a fost pusă la dispoziție de Prefectura Județului Hunedoara.

ÎNVĂŢĂMÂNTUL HUNEDOREAN
DE LA ÎNCEPUTURI
PÂNĂ LA UNIREA DIN 1918

Instruirea şi educarea tinerilor a făcut parte din strategia tuturor formelor de organizare statală existente încă din antichitate şi până în zilele noastre. Dacă ne referim la antichitate, instruirea copiilor era o problemă particulară care se rezolva prin învăţători şi profesori privaţi.

Legat de descoperirile arheologice din spaţiul judeţului nostru, trebuie să menţionăm că la Micia şi Germisara, copiii erau înfăţişaţi pe monumentele funerare cu *stili* în mână[1418]. Aceste instrumente de scris stau mărturie pentru practicarea învăţării scrisului. Astfel, pe un mormânt funerar de la Micia este reprezentat un băiat în picioare, în faţa părinţilor, ţinând în mâna dreaptă adusă la piept, două instrumente de scris *(stili),* iar în stânga o pungă de piele. Acelaşi instrument de scris *(stilus),* îl ţine în mână şi un copil reprezentat pe un medalion care provine tot de la Micia[1419]. Reprezentarea unor instrumente de scris s-a descoperit şi pe un alt monument funerar de la Germisara[1420].

În evul mediu, în Transilvania, deci şi în comitatul Hunedoarei, biserica ortodoxă a fost instituţia care a concentrat multă vreme activităţile culturale, învăţământul, preocupările literar-ştiinţifice şi artistice ale populaţiei româneşti. Într-o scrisoare a unui misionar catolic, Szekely, din 1456 se menţiona că în ţinutul Haţegului protopopul Petru ţinea predici îndemnând credincioşii să rămână statornici religiei ortodoxe şi îi învăţa să scrie şi să citească [1421].

În şcolile bisericeşti învăţământul se desfăşura cam în felul următor: „preotul trecea de la liturghie la şcoală aproape pe nesimţite, păşea în uşa altarului şi le citea cazania, punea pe urmă bărbaţii, femeile şi copiii să spună în colectiv rugăciunile, apoi îi învăţa cântări bisericeşti. Scrisul şi cititul, cerând prea mult timp şi trudă, le învăţau numai aceia care se hotărau a sluji bisericii în calitate de cantori şi dieci”[1422].

Pe lângă mănăstiri funcţionau şi şcoli, unde călugării predau rugăciunile, cititul şi scrisul. Aşa a fost mănăstirea Prislopului, unde, pe lângă un centru al pietăţii creştine a fost şi un centru de învăţământ. În chiliuţele ei se ţinea „cea mai bună şcoală românească a vremii”, de aici ieşind doi episcopi ai Transilvaniei, Ioan III (1585-1602) sau Ioan de la Prislop fiind cel mai important[1423]. Această mănăstire a devenit unul din centrele religioase şi cultural-educative cele mai cunoscute din Transilvania. Funcţionând cu intermitenţe, şcoala din chiliile mănăstirii a fost redeschisă în 1770 de episcopul Atanasie Rednic. Mănăstirea de la Prislop, precum şi cea de la Plosca şi Geoagiu au fost cunoscute spre sfârşitul secolului al XVIII-lea datorită faptului că aici „veneau atraşi de călugări meşteri în arta zugrăvitului, tineri de la mari depărtări spre a învăţa, pe lângă carte, pictura, desenul icoanelor, copierea de cărţi şi ilustrarea lor, ori sculptura de tâmplărie[1424]”. Iacob Radu, în lucrarea Istoria vicariatului greco-catolic al Haţegului, apărută la Lugoj în 1913, menţiona că în 1752 ieromonahul Varlaam din Topliţa s-a oprit şi pe la mănăstirea Prislop unde erau vestiţii zugravi ai timpului Ion ot vel Ocna, Popa Simion ot Piteşti şi Mihail ucenicul. Tot la această şcoală de zugravi a lui Popa Simion ot Piteşti – un luminat pribeag din Ţara Românească – învaţă zugrăvitul Popa Nicolaie din Uricani, a cărui biserică a zugrăvit-o singur în anul 1771. După o inscripţie de pe uşa împărătească a bisericii din Haţeg, se bănuieşte că tot acesta a zugrăvit-o în anul 1777[1425].

Tot la mănăstirea Prislop a stat Vasile Sturza în perioada 1683-1695. Acesta a fost unul dintre cei mai harnici copişti ai vremii, remarcându-se însă şi ca iconar, zugrav şi dascăl. În răstimpul petrecut la Prislop, a scris un *Octoih* şi un *Ceaslov,* îndeletnicindu-se în acelaşi timp şi cu zugrăvitul, întrucât aici era o şcoală de zugravi cu tradiţie[1426].

[1418] Ioan-Aurel Pop, Thomas Nägler, *Istoria Transilvaniei, vol. I,* Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2003, p. 166.

[1419] Ioan Andriţoiu, *Necropolele Miciei,* Ed. Excelsior Art, 2006, p. 142.

[1420] Octavian Floca, Wanda Wolky, *Aedicula funerară în Dacia Romană,* în *BMI,* 42, 1973, 3, p. 3-51.

[1421] Ştefan Meteş, *Istoria bisericii şi a vieţii religioase a românilor din Transilvania şi Ungaria*, ed. II, vol. I, Sibiu, 1935, p. 64.

[1422] C. Stoica, I. Frăţilă, O. Vlad, N. Wardegger, *Din istoria învăţământului hunedorean,* Deva, 1973, p. 23.

[1423] Nicolae Albu, *Istoria învăţământului românesc din Transilvania până la 1800, Blaj, 1944, p. 16.*

[1424] *Ibidem,* p.144.

[1425] *Ibidem.*

[1426] *Ibidem,* p.79.

Şcoli mai vechi au fost înfiinţate de călugării franciscani aşezaţi în Haţeg încă din secolul al XIV-lea având mănăstiri şi în ele şcoli la Sântămăria-Orlea (luată ulterior de reformaţi), Râu de Mori şi Nălaţi Vad[1427].

Calvinismul, devenind confesiunea stăpânitorilor oficiali ai țării, avea toate mijloacele necesare pentru a face ca noua lor religie să prindă rădăcini şi la românii din Transilvania. Pentru aceasta ei s-au folosit de tipăriturile în limba română, au înfiinţat o ierarhie calvină pentru români, punând în fruntea ei superintendenți – episcopi români trecuți la calvinism. Dintre aceştia, Mihail Tordaşi, a tradus în 1582, după textul unguresc al lui Heltai, într-o română frumoasă, lucrarea cunoscută sub numele de Palia de la Orăştie, care a fost tipărită cu ajutorul material al nobilului calvin Geszti Ferenc, şi al colaboratorilor lui Tordaşi. În timpul când se lucra la traducerea cărţii, cu ajutorul aceluiaşi superintendent calvin Geszti Ferenc s-a înființat o şcoală pentru românii din Hațeg în care „se pregăteau predicatori iscusiți[1428].

Preocuparea principilor Transilvaniei pentru extinderea reformei religioase s-a materializat prin legea din 1624 a lui Gabriel Bethlen prin care copiii românilor au dreptul de a frecventa şcolile, condiție în care scăpau şi de iobăgie şi de înrolarea la oaste. În acest context este amintită în documente şi şcoala din Haţeg care servea interesele calvinismului. În timpul lui Gheorghe Rákoczy II (1648-1660), şcoala din Haţeg funcţiona pentru localnicii calvinizaţi. Aceştia aveau în grijă întreţinerea localului şi plata dascălului, dar erau scutiţi de cărăuşie în caz de război. În şcoala calvină din Haţeg nu aveau dreptul să învețe decât fiii nemeşilor şi ai nobilimii, ca „astfel să fie destoinici pentru funcțiile publice rezervate lor şi urmaşilor lor[1429].

ÎNVĂȚĂMÂNTUL HUNEDOREAN ÎN EPOCA MODERNĂ

Dezvoltarea economico-socială şi politică a Transilvaniei în secolul al XVIII-lea înregistrează momente de o importanţă deosebită. Acţiunile lui Ioan Inochentie Micu pentru emanciparea românilor, înfiinţarea regimentelor de graniţă, regimul absolutismului luminat şi urmările lui pentru români, răscoala lui Horea, Cloşca şi Crişan, acţiunile politice ale românilor dintre anii 1790-1792, în care un loc central l-a ocupat *Supplex Libellus Valachorum*, au conturat un variat tablou istoric.

Ecoul unor asemenea prefaceri începe să se facă simțit şi în domeniul învăţământului. Măsurile luate în direcţia organizării şcolii din Transilvania se înscriu într-un cadru larg de reforme sociale, într-un program ce reflectă imperativele societății feudale din Transilvania secolului al XVIII-lea. Încă de la începuturile sale, mişcarea de emancipare naţională românească înscrie, ca un obiectiv de primă importanţă a programului politic şi cultural pe care-l formulează, înfiinţarea şcolilor proprii de toate gradele, acţiunea constituind o condiţie indispensabilă a înfăptuirii năzuinţelor de emancipare.

Crearea şcolilor româneşti superioare urma să asigure întărirea păturii intelectuale conducătoare a mişcării, în timp ce învăţământul sătesc era destinat a realiza baza culturală a ridicării populaţiei româneşti la luptă în spiritul conştiinţei identităţii proprii, pentru obiectivele emancipării naţionale şi sociale[1430].

Una dintre condiţiile Unirii religioase era înfiinţarea de şcoli româneşti. Textul Diplomei din anul 1701 prevedea ridicarea de şcoli pentru fiii celor uniţi la Alba Iulia, Haţeg şi Făgăraş[1431]. Insistând pentru materializarea celor promise, Inochentie Micu extinde sfera revendicărilor şi asupra şcolilor săteşti. El cerea ca fiii iobagilor şi ai preoţilor români să nu mai fie opriţi de stăpânii lor de la şcoală şi nici închişi pentru aceasta, iar stăpânii care-i opresc să fie pedepsiţi cu 100 florini[1432]. Românii nu trebuie să beneficieze numai de şcoli catolice, trebuie ridicate şcoli proprii, care să satisfacă direct nevoile proprii, să promoveze o cultură proprie, şcoli care să nu expună la înstrăinare de propriul popor, la deznaţionalizare.

Iniţiativele ridicării prin cultură a populaţiei româneşti din Transilvania se interferează, începând din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, cu anumite direcţii ale politicii şcolare oficiale, inspirate de concepţia reformismului terezian şi iosefin. Până atunci problemele şcolare au fost lăsate pe seama

[1427] *Ibidem,* p. 43.
[1428] *Ibidem,* p. 28.
[1429] *Ibidem*, p. 43.
[1430] Ladislau Gyemant, *Mişcarea naţională a românilor din Transilvania, 1790-1848*, Bucureşti, 1986, p. 283.
[1431] David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, Bucureşti, 1984, p. 144.
[1432] *Ibidem*, p. 156.

bisericii diferitelor confesiuni, dar acum statul considera şcoala drept o problemă politică şi se ocupă nemijlocit de organizarea, conducerea şi controlul învăţământului de toate gradele[1433]. Trebuia creat un învăţământ de stat, sau, cel puţin, un învăţământ pus sub controlul statului[1434].

Împărăteasa Maria Tereza a dat ordin, în 15 aprilie 1746, Camerei Aulice şi apoi Guberniului Transilvaniei, să fie ridicate şcoli, punând în vedere nobililor că vor fi aspru pedepsiţi dacă vor opri copiii iobagilor români să le frecventeze[1435]. Succesul mişcărilor populare împotriva Unirii fiind atribuit şi inculturii, prin rescriptul din 18 iulie 1747, Maria Tereza socotea că cel mai necesar şi mai salutar lucru este cultivarea tineretului prin şcoală; este necesar să se ridice pe lângă şcolile săteşti şi vreunul sau două seminare[1436]. Ca urmare a acestor măsuri au început să se ridice şcoli în diferite zone ale Transilvaniei, mai ales în localităţile care au îmbrăţişat unirea religioasă. În urma eforturilor depuse de Inochentie Micu, la 12 noiembrie 1754, se deschid şcolile din Blaj. Odată cu înfiinţarea acestor şcoli se înregistrează şi o vizibilă dezvoltare a învăţământului sătesc din Transilvania. Interesul pentru şcoală este mai evident în zonele hunedorene situate în jurul oraşelor Orăştie, pe Valea Mureşului, în Ţara Haţegului sau în localităţi din Munţii Apuseni[1437]. În timpul episcopului Petru Pavel Aaron, după cum rezulta din statistica lui Atanasie Rednic, în 1765, fiinţau în Transilvania 56 de şcoli româneşti[1438].

Până în anul 1777 problemele şcolare au fost lăsate pe seama bisericilor diferitelor confesiuni. Convieţuiesc acum, pe de o parte, vechiul învăţământ bisericesc ortodox, extins în toată provincia, pe de altă parte, învăţământul noii confesiuni, adoptat de o parte redusă a populaţiei româneşti din Transilvania. O şcoală veche ortodoxă funcţiona, din anul 1725, la Hunedoara, pe lângă biserica „Sfântul Nicolae” susţinută de meseriaşii şi negustorii români[1439]. În oraşul Orăştie funcţiona o altă şcoală românească, despre care locuitorii afirmau, la 1731, că ei au adus pe dascălul Constantin cu mult înainte „şi prin chiverniseala şi cheltuiala noastră s-a preuţit”[1440]. În anul 1774, şcoala din Orăştie avea ca dascăl pe Simion Diac, ce făcea şcoală cu 43 de copii ai credincioşilor din parohie[1441].

În aceeaşi perioadă continuă să funcţioneze şcolile de pe lângă principalele mănăstiri hunedorene. Cea mai bună şcoală mănăstirească era cea de la Prislop, ce continua o veche şi valoroasă tradiţie. În iunie 1749 sunt trimişi de la Blaj călugării Nichita şi Varlaam. Cei doi călugări, îndată ce s-au aşezat aici, au căutat să recâştige moşiile ca să poată restaura mănăstirea. La 4 iunie 1746, episcopul Aaron a dat recomandare călugărilor ca să „strângă milă pe seama mănăstirii Prislop, care fiind de multe lipsită şi căzută cât pentru neputinţa şi lipsele de a o întemeia”[1442]. Mănăstirea Prislop a fost restaurată şi a fost redeschisă şi şcoala, în 1749, de către egumenii Vaarlam şi Nichita[1443].

În anul 1762, călugării de la Prislop şi Plosca revin la ortodoxie, cele două mănăstiri fiind arse şi distruse, la 5 iunie, din ordinul generalului Bucow, iar averea lor mobilă este dată episcopului Aaron ca să deschidă o şcoală la Haţeg. În conspectul lui Filotei Laslo, din 1772, sunt amintiţi, din nou, călugării Nichita şi Vaarlam, pe care prepozitul Filotei îi trimisese încă înainte de 24 august 1770, la mănăstirea Prislop „ca să deschidă (redeschidă, n.n.) aici o şcoală pentru edificarea poporului şi instrucţia tinerimii”[1444].

1433 *Istoria învățământului în România*, vol. I, București, 1983, p. 235-236.

1434 David Prodan, *op. cit.*, p. 228.

1435 Pompiliu Teodor, *Politică și cultură în secolul luminilor la românii transilvăneni*, în „Transilvania”, Sibiu, an IX, LXXXVI, 1980, nr. 8, p. 55.

1436 David Prodan, *op. cit.*, p. 218.

1437 Iacob Mârza, *Școală și națiune. Școlile de la Blaj în epoca renașterii naționale*, Cluj-Napoca, 1987, p. 36.

1438 Ileana Bozac, Pompiliu Teodor, *Învățământul românesc din Transilvania în secolul al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea*, în „Din istoria pedagogiei românești”, vol. II, București, 1966, p. 145.

1439 *Ibidem*.

1440 Cornel Stoica, Mircea Valea, *Contribuții la cunoașterea dezvoltării învățământului în ținutul Hunedoarei de-a lungul veacurilor*, în „Sargetia”, V, 1968, p. 473.

1441 Ileana Bozac, Pompiliu Teodor, *op. cit.*, p. 153.

1442 Ștefan Meteș, *Mănăstirile românești din Transilvania și Ungaria*, Sibiu, 1936, p. 112.

1443 *Ibidem*.

1444 Iacob Radu, *Istoria vicariatului greco-catolic al Hațegului*, Lugoj, 1913, p. 88, 375.

Foto 91 – Biserica Mănăstirii Prislop pe lângă care a funcţionat prima şcoală mănăstirească din ţinuturile Hunedoarei

Foto 92 – Ruinele Mănăstirii Vaca, unde a funcţionat o şcoală în secolul al XVII-lea

O altă şcoală mănăstirească a funcționat la Plosca, până în anul 1762, când mănăstirea a fost dărâmată de Bucow.

Şcoala mănăstirească de la Vaca a trecut şi ea prin grele încercări din cauza mişcărilor religioase de la mijlocul secolului al XVIII-lea. Cu prilejul vizitațiunii canonice întreprinsă în Țara Zarandului, episcopul Petru Pavel Aaron, în anul 1759, constata că mănăstirea se afla într-o stare jalnică. Episcopul cere credincioşilor din Ribița şi Vaca să ajute la refacerea ei. Este încheiat, la 19 februarie 1759, un contract pentru zidirea mănăstirii, între Varlaam, egumenul mănăstirii Prislop, de care aparținea ca filie mănăstirea Vaca şi protopopul Ghiura din Ilia, cu zidarul Ioan din Zlatna[1445].

În contract sunt cuprinse „a se zidi din temei biserica cu altarul şi cu turnul şi lângă dânsa patru chilii dedesubt sau mai bine 2 de oratoriu şi 2 de şcoală"[1446].

Mănăstirea din Vaidei a fost înființată în anul 1759. Comuna a donat locul numit „Cornul Bursanului" călugărului Ioan Dumitru Barbu, punând condiția ca pe el să se zidească „o casă de mănăstire, o capelă în care să se facă rugăciuni pentru binele public şi să se țină instrucțiune cu pruncii sătenilor"[1447].

O altă categorie de şcoli care au început să funcționeze către sfârşitul secolului al XVIII-lea au fost cele grănicereşti. Raportul oficial, din 20 mai 1777, al generalului de brigadă, Cristian Roll, aminteşte despre şcoala grănicerească din Haţeg[1448]. La această dată şcoala grănicerească din Haţeg avea doi dascăli: „dascălul nemțesc Peter Drodowsky, care avea un salariu lunar de 2 florini 30 creițari şi instruia 30 şcolari, dintre care 6 ştiau şi scrie şi dascălul român Iacob Popa cu un salariu lunar de 1 florin 40 creițari care instruia tot pe aceiaşi 30 şcolari, între care 12 ştiau şi scrie româneşte"[1449].

Raportul mai adăuga că în comunele Răcăştia, Hăşdat, Peştişul de Jos şi Râu Alb grănicerii calvini au şcoli reformate comune cu provincialii, unde şcolarii fac „sporiu bun"[1450]. „Pe cei mai buni băieți – menționa raportul – îi trimit la studii ulterioare la Orăştie şi Aiud. În acei ani, din Răcăştie 7, din Hăşdat 10, din Peştiş 4, din Cristur 1, cu totul 22 şcolari erau trimişi la studii[1451]. Şi la Săcărâmb funcționa, de la 1777, o şcoală nemțească pe care şi românii o puteau frecventa[1452].

Începând din deceniul patru al secolului al XVIII-lea s-a hotărât ca în Austria, atât şcolile ortodoxe, cât şi cele greco-catolice să intre sub jurisdicția statului. Pentru organizarea învățământului elementar din Austria a fost adus din Prusia, în anul 1774, un profesor cu multă experiență, Johann

1445 Ștefan Meteș, *op. cit.*, p. 154-155.
1446 Iacob Radu, *op. cit.*, p. 379-380.
1447 *Ibidem*, p. 130
1448 George Barițiu, *Material pentru istoria regimentului I grănițariu din Transilvania*, în „Transilvania", an XVI, nr. 9-10, 15 mai 1885, p. 67; Paul Olteanu, *Schiță monografică a opidului Hațeg*, în „Transilvania", an XXIII, nr. 7/15 iulie 1892, p. 242.
1449 *Ibidem.*
1450 George Barițiu, *op, cit.*, p. 67.
1451 *Ibidem*.
1452 Ernest Armeanca, *Săcărâmbul, o monografie a parohiei*, Lugoj, 1932, p. 25.

Ignaz von Felbiger. Legea şcolară sancţionată de Maria Tereza, la 6 decembrie 1774, întitulată „Plan general pentru şcolile normale germane, principale şi triviale din ţările ereditare împărăteşti era opera lui Johann Ignaz von Felbiger[1453].

În Transilvania şi în Graniţa militară din Transilvania şi Banat s-au aplicat prevederile legii *Allgemeine Schulordnung* (1774) şi anume: în Transilvania până la revoluţia din 1848, în Graniţa militară transilvăneană până la desfiinţarea acesteia în 1851, iar în Graniţa militară din Banat până în anul 1872[1454]. Legea prevedea ca în fiecare provincie să se instituie câte o comisie şcolară având misiunea să se îngrijească de organizarea şi conducerea învăţământului din raza sa de acţiune. Pe lângă directorii confesionali, în organizarea conducerii şi a controlului învăţământului vor intra şi foruri administrative. Astfel sunt numiţi inspectori şcolari din cadre de stat sau cetăţeni cu o oarecare cultură. La 1780 sunt amintiţi, pentru comitatul Hunedoara, inspectorii Michael Kenderesi (Valea Haţegului), Ludovic Mara (Valea Mureşului) şi Michail Wagner (Scaunul Orăştiei)[1455]. În anii 1786 şi 1789 sunt amintite numele unor conducători benedictini ca inspectori ai şcolilor din Orăştie[1456].

Foto 93 - Prima şcoală ortodoxă din Orăştie, 1731

În problemele de învăţământ, din comitatul Hunedoara, era însărcinat Alexandru Nopcea „ca să se îngrijească de şcoli şi de trimiterea la timp a rapoartelor şcolare, pentru ca întreaga activitate didactică să fie cunoscută guvernului"[1457]. Atitudinea inspectorilor locali faţă de situaţia şcolii era diferită de la individ la individ. Sprijinul unor inspectori se face uneori cu eficacitate, alţii rămân indiferenţi de nevoile şcolii sau îşi îndeplinesc în mod formal oficiul. Astfel, în Săcărâmb funcţionarul secţiei montanistice, Castellano, a pus ordine în activitatea şcolii locale[1458]. La rândul său, Iosif Molitor din Băiţa a depus multă strădanie pentru bunul mers al şcolii, ca şi Mihai Sutoris de la Oficiul pădurilor care îşi îndeplinea obligaţiile în Certej[1459]. Un inspector şcolar destoinic este amintit şi la Hunedoara. Inspectorul din Dobra, Johann Nemeş, român de origine, îşi făcea conştiincios datoria[1460]. În schimb, notarul Ponori din Deva nu cercetase niciodată şcoala şi aceasta după cum însuşi mărturisea, din cauza prea marii depărtări a şcolii de centrul târgului[1461]. Despre inspectorul din Orăştie, senatorul benedictin Johan Wagner, se consemnează că „s-a preocupat prea puţin de şcoală"[1462].

1453 *Istoria învățământului din România*, I, p. 238.
1454 *Ibidem*, p. 243.
1455 Valer Hossu, *Organizări școlare în Transilvania până la Gheorghe Șincai*, în „Revista de pedagogie", nr. 9, 1980, p. 49.
1456 Lucia Protopopescu, *Contribuții la istoria învățământului din Transilvania, 1774-1805*, București, 1966, p. 178.
1457 *Ibidem.*
1458 *Ibidem*.
1459 *Ibidem*, p. 178-179.
1460 *Ibidem.*
1461 *Ibidem.*
1462 *Ibidem.*

Curtea din Viena urmărea să raționalizeze învățământul şi să transforme şcoala într-un instrument de consolidare a regimului. La rândul său, episcopul Ioan Bob, în memoriile adresate Curții din Viena, în perioada 1783-1785, cerea crearea de şcoli naționale principale la Haţeg, Făgăraş şi Solnocul de Mijloc. În privința învățământului sătesc, episcopul solicita ca alături de eforturile comunităților să fie acordat şi sprijinul statului şi al domnilor de pământ, iar pentru îndrumare cerea numirea unui director şcolar român.

Primele rezultate ale acestor cereri se materializează prin numirea lui Gheorghe Şincai în funcția de director al şcolilor unite din Transilvania şi acordarea salarizării a 12 învățători români din fondurile statului[1463]. Numirea lui Şincai în funcția de director al şcolilor greco-catolice din Transilvania deschide câmp larg unei activități didactice bogate. Gheorghe Şincai călătoreşte prin Transilvania pentru a convinge preoțimea, diecii şi satele despre necesitatea învățământului. În anii de directorat a lui Şincai (1782-1794) s-au deschis numeroase şcoli săteşti. „În curs de 12 ani, în care am fost pus director peste toate şcolile săteşti româneşti din Transilvania – mărturisea Gheorghe Şincai în „Elegia” sa – nici una dată nu mi-am pregetat a le cerceta, îndrepta şi întări; fiindcă la stăruința mea numărul lor s-a ridicat la 300”[1464]. Toate aceste şcoli înființate şi reorganizate de Gheorghe Şincai „pentru cinstirea limbii şi neamului” au fost considerate de către Nicolae Iorga „300 de izvoare ale culturii româneşti”[1465]. Succesorii lui Şincai la conducerea şcolilor unite nu vor mai putea egala realizările sale în domeniul şcolar.

Şcolile ortodoxe înființate aveau misiunea de a combate noua confesiune greco-catolică şi de a pregăti cadre competente pentru apărarea ortodoxiei. Insistențele medicului Ioan Molnar-Piuariu privind înființarea de şcoli pentru ortodocşi se concretizează abia după răscoala lui Horea. Cu doar câteva săptămâni înainte de izbucnirea răscoalei, la 7 octombrie 1784, Ioan Molnar-Piuariu insista din nou asupra necesității de a ridica şcoli ortodoxe. El argumenta cererea prin faptul că cei „292 tineri ortodocşi care învață în şcolile mănăstireşti din Bucureşti, Argeş, Mănăstirea dintr-un Lemn şi din Iaşi vor fi pierduți pentru Transilvania, ceea ce s-ar fi evitat dacă învățământul românesc s-ar fi extins şi la poporul neunit”[1466].

Prin Edictul emis după răscoala lui Horea, Curtea din Viena decide dezvoltarea învățământului ortodox rămas în urma învățământului unit şi a învățământului celorlalte confesiuni din Transilvania. În proiectul înaintat Guvernului, la 4 noiembrie 1785, episcopul Nichitici cerea ridicarea unui seminar pentru instruirea clerului ortodox, a unei şcoli normale pentru formarea învățătorilor săteşti şi a câtorva şcoli săteşti[1467]. În anul 1786 renumitul dascăl Dimitrie Eustatievici era numit „director al şcolilor neunite naționaliceşti”[1468], funcție pe care o va onora până la moartea sa în anul 1796. În anul numirii sale în funcția de director funcționau mai multe şcoli şi în comitatul Hunedoara, printre care amintim pe cele din Certej, Săcărâmb, Brad, Deva, Hondol, Hunedoara, Orăştie şi Haţeg[1469]. În anul 1786, guvernul autorizează înființarea a 8 şcoli „de stat ortodoxe subvenționate din fonduri oficiale, între care una la Orăştie”[1470]. Învățătorii era pregătiți la Şcoala normală din Sibiu.

Un număr de 35 candidați de învățători au absolvit această şcoală sub directorul Eustatievici, doi dintre absolvenți ocupând posturi la şcolile din Ilia şi Orăştie[1471]. Trei candidați, Ioan Brancovici din Hunedoara, Iosif Popovici din Hondol şi Florea Pescaş din Săcărâmb, care nu stăpâneau încă întreaga metodă dar erau destul de bine pregătiți pentru a preda silabisirea, citirea, începutul scrisului şi număratul, trebuiau să revină la viitorul curs din vară[1472]. În anul 1787 se pregăteau în cadrul şcolii din Sibiu, cantorul Aron Popovici din Hondol şi clericii-diaconi Aron Popovici din Geoagiu şi Petru Ardelean din Săcărâmb[1473].

1463 Ladislau Gyemant, *op. cit.*, p. 284.

1464 Nicolae Albu, *Gheorghe Șincai, organizator și îndrumător al învățământului românesc din Transilvania*, în „Revista de pedagogie”, nr. 11, 1966, p. 72.

1465 N. Iorga, *Istoria învățământului românesc*. Ediție îngrijită de I. Popescu-Teiușan, București, 1971, p. 125.

1466 Lucia Protopopescu, *op. cit.*, p. 41.

1467 *Istoria învățământului în România*, p. 281.

1468 *Ibidem.*

1469 Ioachim Lazăr, *Contribuții la istoria învățământului elementar românesc din județul Hunedoara (1780-1848),* în „Sargetia”, XXI-XXIV, 1988-1991, p. 207-232.

1470 Lucia Protopopescu, *op. cit.*, p. 66.

1471 *Istoria învățământului din România*, p. 280.

1472 *Ibidem, p. 285.*

1473 *Ibidem*.

Se înregistrează dese cazuri când stăpânii de pământ cer învățătorilor achitarea unor obligații ce reveneau iobagilor. Învățătorul Romoşan din Orăştie îl înştiința pe Dimitrie Eustatievici că în ciuda hotărârilor administrative, i s-a cerut capitația şi prestarea robotei, directorul şcolar cerând respectarea legalității[1474]. În anul 1786, Curtea din Viena porunceşte din nou „să se înființeze şcoli în satele româneşti mai mari, ca de pildă la Zlatna, Abrud, Brad şi chiar în unele oraşe, cum era Turda. Satele mai mici trebuiau să se întovărăşească pentru a-şi putea înființa câte o şcoală”[1475].

În aprilie 1787 începea o intensă corespondență între Oficiul Inspectoral Superior şi Administrația minelor de fier din Hunedoara referitoare la înființarea de şcoli în satele domeniului minier[1476]. Administrația din Hunedoara înaintează un raport amănunțit la care i se cere să facă recensământul copiilor ce vor trebui să cerceteze cele şapte şcoli româneşti propuse să se înființeze la Mânerău, Teliuc, Vălar, Ghelar, Lelese, Cerbăl şi Poienița Tomii[1477]. Concentrarea satelor pentru a se putea înființa şi întreține câte o şcoală s-ar putea face în felul următor: „Ghergheş, Mânerău, Sâncrai ar avea o şcoală în Mânerău; Nădăştia de Jos, Teliuc şi Ocolişu Mare, o şcoală în Teliuc; Goleş, Vălar şi Poienița Voinii, o şcoală în Vălar; Ruda, Ghelari şi Plop, o şcoală în Ghelar; Alun, Lelese, Cerişor şi Runc, o şcoală în Lelese; Socet, Cerbăl şi Arănieş, o şcoală în Cerbăl; Bătrâna, Feregi, Poienița Tomii şi Muncelul Mare, o şcoală în Poienița Tomii”[1478].

Camera aulică confirma primirea raportului cuprinzând măsurile luate „deocamdată la răspândirea învățământului şcolar la românii ortodocşi” şi poruncea, la 26 septembrie 1788, ca Oficiul superior cezaro-crăiesc să procedeze fără întârziere la construirea celor şapte şcoli aprobate încă din 6 august[1479]. Dar înființarea şcolilor este amânată motivându-se împrăştierea caselor, lipsa unei conscripții a copiilor, cheltuiala prea mare cu construcția de şcoli[1480]. Recensământul copiilor a fost efectuat abia în anul 1789. Conform recensământului erau în Mânerău 130 copii de şcoală, în Teliuc 165, în Vălari 37, în Poienița Voinii 73, în Ghelari 122, în Lelese 184 şi în Cerbăl 186[1481]. În toamna anului 1789, Dimitrie Eustatievici încheia contracte cu 14 comunități din părțile Zlatnei, Abrudului şi Hunedoarei în vederea asigurării materiale a şcolilor preconizate. Şcoala din Hunedoara reținea în mod deosebit atenția directorului Eustatievici pentru că în întreaga regiune era singura care pregătea tineretul pentru trecerea la gimnazii.

Cu toate proiectele întocmite şi măsurile luate, învățământul ortodox din Transilvania înainta anevoios. În anul 1786 existau în Transilvania o singură şcoală ortodoxă cu organizare de stat şi 12 fără organizare de stat[1482]. Şcolile proiectate în zona Hunedoarei se găseau şi în anul 1804 în stadiul de proiect, deşi numărul şcolilor care ar fi trebuit ridicate s-a redus la patru: Hunedoara, Lelese şi Ghelar[1483]. Un număr important de copii români frecventau şcolile germane de stat existente în principalele oraşe hunedorene. Astfel de şcoli funcționau la Hunedoara, Dobra, Băița, Certej, Săcărâmb şi Baia de Criş.

Revocarea reformelor lui Iosif al II-lea şi inaugurarea perioadei restituțiilor nobiliare a însemnat şi pentru învățământul românesc o grea lovitură. Stările privilegiate ale Transilvaniei urmăreau anularea realizărilor dobândite de români pe teren şcolar, prin sistarea ajutoarelor materiale pentru şcolile ortodoxe, tendința înlăturării directorilor şcolari români, încercarea introducerii limbii maghiare în şcolile româneşti. Împăratul Leopold al II-lea, prin decretul din 20 aprilie 1790, îi scuteşte pe nobili şi oficialitatea de orice obligație față de şcolile elementare, deci tocmai pe cei care mai înainte erau datori prin lege să contribuie la construirea şcolilor şi la plata învățătorilor.

În anul 1783 deputațiunea ecleziastică opinează pentru inutilitatea înființării unor şcoli săteşti româneşti, recomandând frecventarea de către români a şcolilor celorlalte națiuni pentru a învăța limba acestora, iar în şcolile româneşti existente să se instituie dascăli cunoscători de limba maghiară[1484].

1474 Lucia Protopopescu, *op. cit.*, p. 188.

1475 Ileana Bozac, *Politica școlară a Curții din Viena în domeniul fiscal al Zlatnei, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea*, în „Studii și Cercetări de Istorie”, Cluj, nr. 1-4, 1956, p. 136.

1476 *Ibidem.*

1477 *Ibidem*, p. 138, nota 97.

1478 *Ibidem,* p. 141.

1479 *Ibidem*, p. 138.

1480 *Ibidem*, p. 140.

1481 *Ibidem*, p. 142, nota 118.

1482 Lucia Protopopescu, *op. cit.*, p. 80-81.

1483 Ileana Bozac, *op. cit.*, p. 142.

1484 David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum,* p. 393.

Guvernul locotenențial maghiar dispune să se facă o revizuire a legii şcolare *Ratio educationis*. Noua lege şcolară, *Ratio educationis publicae*, apărută la Buda, în anul 1806, însemna un regres față de cea din 1777 pentru învățământul elementar al naționalităților nemaghiare şi pentru orientarea conținutului învățământului în general[1485]. Legea stabilea ca, începând din şcolile elementare, elevii să învețe limba maghiară, de aceea se cerea ca abecedarul să fie scris în limba maternă a elevilor şi în limba maghiară.

Guberniul Transilvaniei nega şi articolul 60/1791 care recunoştea egalitatea în drepturi a ortodocşilor, propunând refuzarea scutirii de sarcini publice solicitate pe seama dascălilor români. Nu este acceptată nici contribuția domnilor de pământ la susținerea cauzelor şcolilor româneşti, calificând asemenea cereri ca încălcări ale drepturilor de proprietate. Guberniul recomanda Camerei Aulice înființarea şcolilor săteşti în parohiile în care există cantori, ce pot îndeplini funcția de dascăl şi a căror subzistență urmează a fi asigurată în exclusivitate de comunitățile respective. Deoarece Dietele următoare celei din 1793 n-au mai dezbătut problemele şcolare ale românilor, Curtea din Viena propune o rezoluție proprie prin decretul din 10 mai 1816. Conform acestui decret se dispunea înființarea de şcoli în fiecare localitate cu preoți neuniți. Pentru reducerea cheltuielilor, funcția de învățător să o facă dascălul (diacul sau cantorul) şi învățătura să se facă în casa lui, el să fie plătit în natură de părinți şi să fie scutit de armată şi de sarcini publice[1486]. Rezoluția imperială din anul 1816 accepta aproape integral opinia Guberniului, singurele corective referindu-se la scutirea dascălilor români de taxa capului, recrutare şi celelalte sarcini publice, precum şi la acordarea de sesii din pământurile comune pe seama dascălilor uniți[1487]. Un alt decret din anul 1824 revine asupra problemei şcolare româneşti, a tuturor românilor, uniți şi neuniți. Decretul prevedea înființarea de „şcoli elementare şi pentru unii şi pentru alții, în locurile cu populație liberă, cheltuielile fiind acoperite din casele alodiale, iar învățătorii să fie înzestrați cu pământ din pământurile comune. În locurile supuse domnilor pământeşti şcoala să se țină în casa cantorului, care va îndeplini şi funcția de învățător. Dacă aceasta nu va fi cu putință să se ia loc pentru şcoală din pământurile comunale sau din porția canonică. Şi dacă nici aceasta nu e cu putință să se apeleze la bunăvoința domnului pământesc"[1488]. În urma numeroaselor cereri româneşti, după 1838, nobilimea maghiară nu se mai arată atât de ostilă ridicării de şcoli româneşti, rezistă numai la ideea contribuției. În comitatul Zarandului, centru al mişcărilor populare, nobilimea se arată mai dispusă la concesii decât cea din alte părți şi ridică o serie de şcoli prin contribuție proprie[1489].

Rezoluția aulică, din 14 mai 1840, recomanda folosirea în comun a şcolilor de către ortodocşi şi uniți, evitarea măsurilor de constrângere lămurindu-se părinții asupra necesității învățăturii, precum şi introducerea studiului limbii maghiare, alături de cea maternă, în şcolile săteşti[1490]. În zona Hunedoarei unde terenurile comunale lipsesc şi proprietarii refuză orice sprijin, românii sunt nevoiți să trăiască într-o crasă ignoranță datorită absenței şcolilor. Preoții în cele mai multe locuri n-au nici măcar o casă parohială şi sunt nevoiți a-şi procura cele necesare traiului prin munca propriilor mâini.

Pentru rezolvarea acestor neajunsuri şi înlăturarea piedicilor din calea „dorinței cultivării poporului român", episcopul unit Ioan Lemeni cerea crearea de şcoli săteşti în fiecare parohie, în care predarea să se facă în limba maternă. „Asigurarea localului pentru şcoală şi a unui lot pentru învățător să aibă loc cu prilejul stabilirii porțiunii canonice, iar plata învățătorului, în bani şi natură, să fie suportată de toți capii de familie indiferent dacă au copii sau nu"[1491]. Şi mai cuprinzătoare sunt revendicările episcopului ortodox Vasile Moga, din martie 1844, care țineau seama de expunerea situației şcolare grele relatate de către directorul şcolilor ortodoxe Moise Fulea. Conform raportului lui Moise Fulea, „din cele 282 şcoli ortodoxe săteşti cele mai multe se întrețin din contribuția părinților, doar 31 primesc ajutor din casele alodiale de pe Pământul Crăiesc. În comitate nici un ajutor pentru nici o şcoală ortodoxă[1492].

În anul 1841, când autoritățile militare se adresau comitatului Hunedoara pentru colaborare în vederea aplicării măsurilor de înființare a şcolilor săteşti în localitățile mixte, militare şi civile,

1485 *Istoria învățământului în România*, p. 241.
1486 David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum,* p. 393.
1487 Ladislau Gyemant, *op. cit*., p. 290.
1488 David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum,* p. 393.
1489 *Ibidem,* p. 394.
1490 Ladislau Gyemant, *Mișcarea națională a românilor din Transilvania*, p. 293.
1491 *Ibidem*, p. 113.
1492 David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum,* p. 395.

demersurile lor se lovesc de refuzul jurisdicției comitatului[1493]. Doar în Zarand au fost înființate două şcoli, la Brad şi Hălmagiu, din resursele comitatense[1494]. În condițiile accentuării reacțiunii interne, cele mai multe dintre şcolile înființate de Gheorghe Şincai au fost lichidate, învățământul românesc mergând spre declin[1495]. Potrivit Calendarului din 1807, învățământul românesc ortodox din Marele Principat al Transilvaniei număra 131 de şcoli săteşti ortodoxe, în timpul când director a fost Radu Tempea[1496]. Patru din aceste şcoli sunt în părțile hunedorene: una la Orăştie, alta în comitatul Zarandului, la Brad, celelalte două în comitatul Hunedoara, la Deva şi Leşnic[1497].

Foto 94 – Şcoala primară din Brănişca în anul 1912

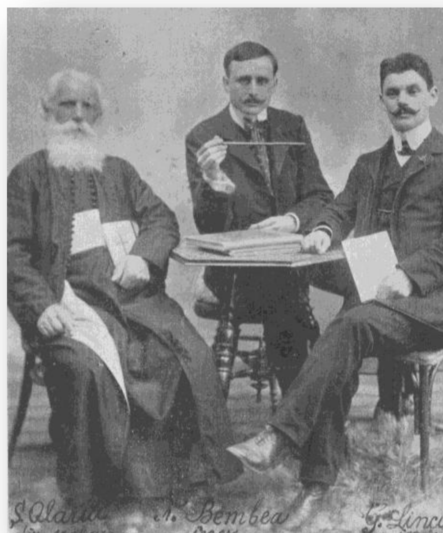

Foto 95 – Corpul didactic al Şcolii din Brănişca în anul şcolar 1907-1908

Statistica din anul 1811 a românilor uniți din Ardeal atestă existența a 297 şcoli din care în comitatul Hunedoara funcționau 10 şcoli comunale şi opt şcoli grănicereşti[1498]. Statistica din anul 1842-1843 menționa că în comitatele Hunedoara şi Zarand existau 13 şcoli la care se mai adăugau 14 din districtul Orăştiei. În total, în cele două județe, existau 45 de şcoli ortodoxe şi unite, ceea ce era foarte puțin pentru cel mai mare comitat românesc din Transilvania.

Conform statisticii Transilvaniei din anul 1843, 776.603 catolici şi protestanți aveau împreună 1.354 şcoli, iar 1.310.872 români ortodocşi şi uniți dispuneau de 596 şcoli, din care 286 ortodoxe şi 310 unite[1499]. Impresionată de cifrele statisticii din 1843, *Gazeta Transilvaniei* din 20 mai 1843 scria: „Să învățăm pe de rost aceşti numeri muți, căci ei cuprind pentru noi învățătură adâncă şi totodată prea tristă şi ruşinătoare. Românii un milion şi 120 de mii au cele mai puține şi mai ticăloase şcoli"[1500].

În intervalul 1780-1848 au funcționat şcoli româneşti la Băița, Biscaria, Bârcea Mare, Brad, Brănişca, Bretea Română, Ciula Mare, Deva, Dobra, Hațeg, Hăşdat, Hondol, Hunedoara, Leşnic, Lunca Cernii, Ocolişul Mare, Orăştie, Peştişul de Jos, Plosca, Pricaz, Prislop, Rapolt, Răcăştie, Râu Alb, Romos, Săcărâmb, Silvaşul de Jos, Strei, Subcetate, Tuştea, Țebea, Uricani – Hobiceni, Vaca, Vâlcele[1501].

La cererile repetate ale românilor pentru înființarea de şcoli, nobilimea maghiară se opune cu îndârjire. Contele Nicolae Wesseleny, deşi se situa printre cei cu vederi democrate, scria în ziarul

1493 Ladislau Gyemant, *Mișcarea națională a românilor din Transilvania*, p. 295.
1494 *Ibidem*. La Brad se referă doar la suportarea cheltuielilor, deoarece școala exista încă din 1786.
1495 Zoltan Nohlik, *Învățământul din Transilvania în deceniile premergătoare revoluției de la 1848*, în „Revista de pedagogie", nr. 11, 1966, p. 81.
1496 *Istoria învățământului din România*, p. 282-283.
1497 Gheorghe Bogdan-Duică, *Gheorghe Lazăr*, București, 1923, p. 128-129.
1498 David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum,* p. 396.
1499 *Ibidem*, p. 397.
1500 Gheorghe Bogdan-Duică, *Viața și ideile lui Simion Bărnuțiu*, București, 1924, p. 23.
1501 Ioachim Lazăr, *Contribuții la istoria învățământului elementar*, p. 211-227.

Kolozsvary Hirado că „Aceia care cer şcoli pentru poporul român de la sate voiesc nefericirea lui, căci deşteaptă într-însul dorințe şi aspirațiuni necunoscute până acum lui”[1502]. La 16 martie 1842, Dieta Transilvaniei înainta Curții din Viena Proiectul de lege care prevedea că limba oficială a Transilvaniei este maghiara.

Pentru şcolile româneşti, ortodoxe şi unite, limba maghiară urma să fie obligatorie după 10 ani. „Mărturisim însă sincer, dar nici după zece veacuri, ba niciodată, în vecii vecilor, noi şi națiunea noastră nu putem fi obligați printr-o lege care pentru datinile şi credința noastră pregăteşte un pericol şi un obstacol, iar pentru naționalitatea noastră ruină şi pieire”[1503] se spunea în protestul Consistoriului din Blaj, întocmit de Timotei Cipariu. „O tocmeală de ruşine şi o lege nedreaptă” era întitulat protestul împotriva legii, scris de Simion Bărnuțiu la 13/25 februarie 1842.

Revoluția de la 1848 a creat şi pentru învățământul românesc condițiile pentru modernizare. Românii din Transilvania nu dispuneau de o clasă aristocratică bogată şi cultă cum era cea maghiară şi nici de o burghezie puternică, cu tradiție în viața urbană, angajată în industrie, comerț şi finanțe cum era patriciatul săsesc. În această situație purtătorii de cuvânt ai națiunii române sunt intelectualii, care se ridică deasupra masei compact țărăneşti, trăiesc în mijlocul său şi sunt în directă legătură cu ea[1504]. Elita intelectuală românească din Transilvania prerevoluționară avea meritul de a fi pus în circulație idei noi, avansate, distingându-se în comparație cu înaintaşii lor, prin preocupări mai numeroase şi mai variate în materie de educație[1505]. Datorită dascălilor eminenți de la Blaj şi prin intermediul presei române din Braşov, revendicările româneşti sunt mai bine conturate şi mai îndrăznețe. Acest lucru reiese cu claritate din articolul 13 al Rezoluției adoptată de Marea Adunare de la Blaj, din 3/15 mai 1848, prin care se cerea: „înființarea de şcoale române în toate satele şi oraşele, gimnazii, institute tehnice şi seminarii precum şi o universitate dotată din casa statului, în proporțiunea poporului contribuent, cu dreptul deplin de a-şi alege directorii şi profesorii şi de a sistematiza învățăturile după un plan şcolastic şi cu libertatea de a învăța”[1506].

Pornind de la Programul de la Blaj delegații națiunii române revendică stăruitor, la Viena, ridicarea de şcoli de toate gradele pe spesele statului, înființarea unei Academii române de drept, pentru care Avram Iancu donase prin testament întregul avut[1507]. Revendicări de ordin şcolar cere şi elita intelectuală hunedoreană. Populația românească din scaunul Orăştiei revendica, în petiția sa, înființarea şi susținerea de către stat a şcolilor româneşti populare, o preparandie la Orăştie, burse pentru studenții români de la universitățile străine[1508]. George Barițiu cerea la rândul său, în aprilie 1848, câte un gimnaziu pentru populația comitatului Hunedoara şi a districtului Făgăraş.

Cererile românilor sunt respinse rând pe rând de către ministrul Leo Thun care declara că nu este de acord cu deschiderea de facultăți şi universități pentru fiecare popor în parte şi recomanda înființarea de şcoli elementare pe „spesele proprii ale poporului”[1509]. Curtea din Viena dorea ca înfăptuirea reformelor să se facă la centrul imperiului şi nu în provincii, pentru că în concepția legiuitorului ele trebuiau să satisfacă o anumită politică şcolară a statului. La începutul anului 1850, Principiile generale privind reorganizarea învățământului din monarhie erau deja formulate, fiind valabile, cu mici modificări pentru toate provinciile.

La 19 aprilie 1850, Ludovic Wohlgemuth, guvernatorul militar şi civil al Transilvaniei, le face cunoscute prin ordonanța „În privința principiilor pentru organizarea învățământului în Transilvania”[1510]. Principiile au suplinit rolul unei legiuiri şcolare de bază în deceniul neoabsolutismului. Legislația trata învățământul ca o chestiune comună a statului şi a bisericii[1511]. Statul avea dreptul de „superinspecțiune”

1502 Nicolae Albu, *Istoria învățământului românesc din Transilvania între 1800-1867*, București, 1971, p. 17.

1503 David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, p. 405.

1504 Simion Retegan, *Satul românesc din Transilvania, ctitor de școală (1850-1876)*, Cluj, 1994, p. 5.

1505 *Ideologia generației române de la 1848 în Transilvania*, București, 1968, p. 101.

1506 Vasile Netea, *Lupta românilor din Transilvania pentru libertatea națională (1848-1881)*, București, 1974, p. 109.

1507 Simion Retegan, *Satul românesc din Transilvania*, p. 12.

1508 Teodor Pavel, *Date privind legislația școlară din anii absolutismului în Transilvania (1849-1860)*, în „Lucrări științifice”, seria B, Oradea, 1970, p. 236.

1509 Vasile Netea, *op. cit.*, p. 112.

1510 Teodor Pavel, *op. cit.*, p. 238.

1511 *Ibidem*.

asupra tuturor instituțiilor şcolare. În temeiul Principiilor, şcoli de orice grad puteau fi ridicate şi întreținute nu numai de către stat, ci şi de biserică, de comunități, asociații sau persoane particulare[1512].

Dintre şcoli, numai cele de stat erau „şcoli publice", adică cu drept de a elibera diplome de absolvire, iar cele private numai de la caz la caz[1513]. Statul îşi rezerva dreptul de a închide orice şcoală privată dacă se aprecia că activitatea ei „este periculoasă în privința politică sau morală"[1514]. Principiile marchează şi unele tendințe de modernizare, învățământul fiind mult lărgit, ceea ce, în teorie, ar duce chiar la generalizarea lui. Conform paragrafului 1, statul va trebui, chiar şi cu „sila a lucra într-acolo ca să asigure fiecărui prunc atâta învățătură câtă se află în sfera şcolii populare şi elementare"[1515]. Legiuirea crease teoretic premisele ridicării de noi gimnazii, licee şi şcoli reale, fără a angaja bugetul de stat. Unul dintre principiile importante a fost cel referitor la organizarea învățământului în limba maternă. Acest principiu pe cât era de clar formulat pentru învățământul elementar, pe atât era de nebulos pentru învățământul mediu şi superior, deschizând largi portițe pentru interpretarea lor în serviciul politicii de centralizare şi germanizare[1516].

Legea publicată la 19 aprilie 1850 a fost ulterior concretizată printr-o mulțime de ordonanțe, regulamente şi instrucțiuni. În temeiul legii din 1850, cele două biserici româneşti, ortodoxă şi greco-catolică, trec la organizarea învățământului primar confesional. Conflictele şi rivalitățile confesionale au constituit o serioasă piedică în obținerea unor rezultate mai bune, fiecare biserică dorind să-şi înființeze şcoala sa pe care cu greu o putea întreține.

ÎNVĂȚĂMÂNTUL CONFESIONAL ORTODOX ÎN PERIOADA 1850-1868

Situația şcolară moştenită de la episcopul Vasile Moga, cu acel umilitor control al episcopului catolic de la Alba Iulia, nu se putea împăca cu aspirațiile şi programul şcolar al episcopului Andrei Şaguna. Lupta pentru înlăturarea ei şi pentru obținerea autonomiei şcolare pe temeiul principiului confesional reprezenta un țel suprem pentru tânărul episcop ortodox.

Situația şcolilor ortodoxe după revoluție era dezastruoasă. Toate cele 45 de şcoli primare ce funcționaseră în anii 1842-1843 îşi încetaseră activitatea. La 4 noiembrie 1849, Ciprian Tobiaşiu, inspector în subcercul Ribiței, scria administrației cercului Baia de Criş că „şcoale nici înainte de asta or fost, iar pentru ridicarea lor aştept să se ordineze comisiuni, numai pentru acel scop, precum s-a ordinat şi în alte țări"[1517].

Foto 96 – Clădirea vechii şcoli ortodoxe din Baia de Criş

[1512] *Foaia legilor provinciale și a guberniului*, 1850, 26 mai, p. 67.
[1513] Teodor Pavel, *op. cit.*, p. 238.
[1514] *Ibidem.*
[1515] *Ibidem*.
[1516] *Ibidem*, p. 239.
[1517] SJHAN, *Prefectura județului Hunedoara*, dosar 21/1849, f. 39.

În acelaşi an, la 11 decembrie, inspectorul Moga din subcercul Hălmagiului raporta comisarului cercului Zarand că în „prezent nu se află nici o şcoală populară pentru fiii poporului din amândouă inspectoraturile”[1518]. „Loc de şcoală – continua raportul inspectorului – se află, dar cu fondul şcoalelor, care era de suplare (completare), doi învățători cu câte 4-500 florini pe an, până acum nu-i dovedit la mâna mea”[1519].

Încetându-şi activitatea în timpul revoluției, şcoala din Brad nu-şi reluase activitatea nici la începutul anului 1852. Într-o adresă către comisarul regesc, redactată la Birtin, în 10 ianuarie 1852, protopopul Iosif Başa menționa că „nici una şcoală nu există în tot protopresbiteratul. Numai se speră că la Brad şi Tomnatic se va înființa, însă cu mare greutate”[1520]. Aceeaşi situație era şi în Țara Hațegului, una dintre zonele cele mai „goale de şcoli ale Transilvaniei”[1521].

Pentru realizarea programului său şcolar, episcopul Andrei Şaguna convoca la Sibiu, la 12 martie 1850, sinodul bisericii ortodoxe, la care au participat 24 de clerici şi 12 mireni[1522]. Din părțile Hunedoarei şi Zarandului au participat protopopii: Ioan Orbonaş al Iliei, Nicolae Crainic al Dobrei, Mihail Maximilian al Hațegului, Nicolae Popovici al Orăştiei, Petru Pipoş al Geoagiului şi Iosif Başa al Zarandului. Dintre mirenii din comitatul Hunedoarei amintim pe negustorul Teodor Stoicovici din Hondol[1523].

Sinodul constata cu satisfacție că, deşi comunitățile ortodoxe „au fost într-o situație materială foarte rea, multe din ele au ridicat şcoli pentru copiii săi, în care învață cetirea, scrierea, învățătura creştinească şi datoriile supuşilor către împăratul”[1524]. Sinodul stabilea că „până la altă rânduială tot insul dintre protopopi să fie inspectorul şcoalelor din districtul său şi din timp în timp să raporteze Prea Sfinției Sale, iar Preasfinția Sa Înaltului Ministeriu de Cult [1525]. Sinodul înlătura inspecțiunea pe care o avea episcopul catolic din Alba Iulia până în anul 1850. Din relatările protopopilor, sinodul lua la cunoştință că multe comunități „duc lipsă de învățători bine pregătiți, cărți şcolastice bine întocmite, case de şcoală, cuvenita înzestrare a învățătorilor şi a şcolilor şi aşezarea inspectorilor şcolari”[1526].

Pentru rezolvarea acestor probleme, sinodul hotărăşte ca şcoala clericală din Sibiu să se transforme într-un „institut teologico-pedagogic […] şi tot clerul să fie datoriu înainte de a se preoți, a fi învățătoriu, după stările împrejur”[1527]. În acelaşi timp sinodul stabilea şi cărțile care urmau a fi folosite de către învățătorii şcolilor săteşti[1528]. La încheierea lucrărilor sinodului, episcopul Andrei Şaguna sfătuia credincioşii ortodocşi să se „îngrijească mai bine de creşterea şi luminarea copiilor, să-i învețe rugăciunile, frica de Dumnezeu, ascultarea de preoți şi învățători”[1529]. Imediat după sinod, la 23 martie 1850, episcopul Andrei Şaguna adresa o circulară preoțimii din subordinea sa prin care le cerea „să țină orele de catehizare în şcoala primară, cel puțin în zilele de duminică şi sărbătoare”[1530].

Episcopul Andrei Şaguna era de neclintit în convingerea sa că şcolile elementare şi secundare trebuie să se afle sub conducerea bisericii considerând „procesul educațional nu numai pur şi simplu drept dobândire de cunoştințe sau pregătire pentru o carieră ci şi o experiență morală şi spirituală în acelaşi timp”[1531]. El s-a opus creării aşa-ziselor şcoli mixte sau naționale, atât de mult dorite de către conducătorii laici aparținând celor două confesiuni, fiindu-i teamă că ortodocşii care, în anii 1850-1864, nu erau încă recunoscuți egali cu uniții, să nu fie expuşi prozelitismului, sau ca în interesul armoniei naționale, educația religioasă să fie neglijată sau omisă pe de-a întregul[1532].

1518 *Ibidem*, dos. 22/ 1847, f. 75.
1519 *Ibidem*.
1520 Ioachim Lazăr, *Învățământul românesc din sud-vestul Transilvaniei (1848-1883*), Cluj-Napoca, 2002, p. 61.
1521 Simion Retegan, *Satul românesc din Transilvania…*, p. 19.
1522 *Actele soboarelor bisericii greco-răsăritene din Ardeal din anii 1850 și 1860*, Sibiu, p. 5-6.
1523 Ioachim Lazăr, *Învățământul românesc din sud-vestul Transilvaniei…*, p. 63.
1524 *Ibidem*.
1525 *Ibidem*.
1526 *Actele soboarelor bisericii greco-răsăritene*, p. 44-45, § 17.
1527 *Ibidem*.
1528 *Ibidem.*
1529 Gheorghe Tulbure, *Școala sătească din Ardeal în epoca lui Șaguna*, Cluj, 1937, p. 18.
1530 *Ibidem*, p. 17.
1531 Keith Hitchins, *Conștiință națională și acțiune politică la românii din Transilvania, 1700-1868*, Cluj-Napoca, 1987, p. 139.
1532 *Ibidem.*

Andrei Şaguna se va împotrivi şi înfiinţării şcolilor de stat, în locul celor confesionale, fiind sigur că acestea vor dedica prea puţin timp sau deloc limbii şi culturii române, zădărnicind unul dintre principalele scopuri ale educaţiei care era să întărească conştiinţa tânărului despre originile şi identitatea naţională[1533]. Andrei Şaguna considera şcoala elementară ca fiind „fundamentul învăţământului întreg"[1534].

La 24 aprilie 1852 Andrei Şaguna stabilea „principiul confesional ca bază de organizare a şcolilor confesionale". În circulara trimisă protopopilor, administratorilor protopopeşti şi preoţilor cerea îndeplinirea următoarelor instrucţiuni:

> „Fiecare obşte bisericească să-şi facă şcoală, cele sărace să nu se întovărăşească cu vreo obşte de altă religie.
>
> Dascălii să fie de religia noastră.
>
> În toate şcolile noastre poporale sunt admise numai cărţile cele tipărite în tipografia diecezană.
>
> Ca dascăli pot funcţiona numai aceia care au de la episcopul atestat despre hărnicia lor.
>
> Protopopii şi administratorii protopopeşti să trimită toate rapoartele şcolare oblu episcopului, sub preşedinţia şi superinspecţiunea căruia se va pertracta treaba şcolilor.
>
> Să i se facă, fără întârziere, cunoscute toate şcolile care s-ar afla sub inspecţiunea sau direcţiunea vreunui şef de altă religie"[1535].

În acelaşi timp episcopul lăuda preoţii care s-au străduit şi au determinat pe săteni să-şi construiască şcoală dotată şi înzestrată cu învăţători harnici. Pe învăţători îi sfătuieşte „să fie cu râvnă întru purtarea dregătoriei lor celei sfinte"[1536]. Circulara episcopului din 24 aprilie 1852 se ocupa de reglementarea situaţiei şcolare în baza unui decret al guvernului care preciza că „organizarea şcolilor poporale ţine şi de organele statului şi a bisericii"[1537]. Într-o altă circulară din anul 1853, Andrei Şaguna permitea comunelor unde erau două confesiuni, mici şi sărace, care nu puteau susţine o „şcoală proprie pentru fiecare, să înfiinţeze din contribuţia amândurora o şcoală comună"[1538]. Dar această abatere de la principiul confesional este admisă numai în acele sate „unde este neapărată lipsă"[1539].

Dispoziţiile Ministerului Cultelor, din anul 1854, permiteau pătrunderea limbii române şi în şcolile maghiare şi săseşti în care se aflau elevi români. La 28 iulie 1854, Andrei Şaguna se adresa protopopilor şi parohilor cerându-le ca în şcolile unde se aflau copii români să fie în aşa fel stabilite orele, încât acei copii „să poată cerceta învăţătura religiunei în şcoala confesiunii lor"[1540]. El mai cerea protopopilor şi preoţilor să publice circulara „în bisericile lor şi parohienilor lor să o tălmăcească, asişderea să o împărtăşească şi tinerilor care umblă la şcoli. Să sfătuiască pe părinţi ca să dee pe copii săi în şcoli, la aşa fel de oraşe, unde aveau biserică şi parohi"[1541].

Cea mai importantă circulară emisă de Andrei Şaguna este „Ordinaţiunea pentru rândul cel bun în şcolile noastre populare" care constituie o adevărată metodică a învăţământului[1542]. Şcolile populare aveau trei clase cu 6 despărţăminte ceea ce corespundea unei şcoli cu 6 clase. Protopopii erau obligaţi să controleze executarea acestor dispoziţii, iar preoţii, în calitatea lor de directori şcolari, erau obligaţi să inspecteze şcoala, cel puţin o dată pe lună spre a se convinge de purtarea dascălului, despre sporul copiilor, despre neamul şi felul cărţilor şcolare şi a scrie în protocolul şcolar cele constatate[1543].

1533 Ioachim Lazăr, *Învăţământul românesc din Transilvania…*, p. 64-65.

1534 Nicolau Popea, *Memorialul arhiepiscopului şi mitropolitului Andrei baron de Şaguna sau luptele naţionale politice ale românilor, 1848-1873*, vol. I, Sibiu, 1889, p. 315.

1535 Gheorghe Tulbure, *Şcoala sătească*, p. 154-155.

1536 *Ibidem*.

1537 Teodor Pavel, *Date privind legislaţia*, p. 238.

1538 Gheorghe Tulbure, *Şcoala sătească*, p. 27.

1539 *Mitropolitul Andrei baron de Şaguna*, p. 150.

1540 Ioachim Lazăr, *Învăţământul românesc din sud-vestul Transilvaniei…*, p. 67.

1541 *Ibidem*.

1542 *Ibidem,* p. 67-68.

1543 *Ibidem*, p. 68.

Pe baza acestui cadru legislativ – ordonanțe ale guberniului şi circulare episcopale – va funcționa şcoala confesională ortodoxă până la încheierea actului dualist austro-ungar. În acest climat de optimism se înregistrează o dorință pentru cultură care pătrunde până în cele mai izolate zone al Transilvaniei. Sub semnul acestei dorințe privind imperativul educației, cauza şcolară românească înregistrează primele semne de ameliorare. „Noi nu putem face imputațiuni predecesorilor noştri – spunea Andrei Şaguna la Abrud, în anul 1853 – pentru că nu ne-au făcut şcoale […] însă nouă ne va face posteritatea cu tot dreptul dacă nu ne vom apuca şi nu vom duce cu încetul la îndeplinire tot ce vedem că e bun şi duce la luminare şi cultură”[1544].

Rând pe rând, protopopiatele ortodoxe ale Devei, Dobrei, Iliei, Geoagiului, Hațegului, Hălmagiului, Orăştiei şi Zarandului raportează despre înființarea de şcoli, cer scutirea de serviciul militar al unor învățători, solicită cărți pentru a-şi putea desfăşura învățământul. Datele fragmentare ale documentelor de arhivă, însemnările din protocoalele bisericeşti ilustrează avântul pe care îl ia, în această perioadă, şcoala confesională ortodoxă. Una dintre cele mai înălțătoare acțiuni în favoarea dezvoltării şcolii confesionale româneşti este cel al locuitoarei Maria Luca din Birtin care donează casele moştenite de la un cumnat al său decedat, în „favoarea şcolilor naționale româneşti”[1545].

În Zarand elita intelectuală alcătuită din preoți şi învățători, conduşi de protopopul Iosif Başa, desfăşoară o susținută activitate pentru dezvoltarea rețelei de şcoli săteşti. După perioada de întrerupere, cauzată de revoluție, şcoala din Brad îşi reia activitatea, sub conducerea învățătorului Ioan Anghel[1546]. În comuna Crişcior, în anul 1850, s-a început şcoala „în casa privată a preotului de pe atunci Nicolae Toda, prin fiul acestuia Vasilică Toda care era şi cantor la Sfânta Biserică”[1547]. În satul Prăvăleni „şcoala datează de pe la anul 1850, primul dascăl fiind preotul Moise Costea”[1548].

La 26 noiembrie 1852, protopopul Iosif Başa înainta Episcopiei din Sibiu contractul încheiat între preotul Ioan Manea şi comunitatea Vaca cu fostul învățător din Zimbru, care „s-a tocmit să învețe pruncii şi pruncele, într-un an de zile, în zisul sat”[1549]. În vara anului 1853 se înființează una dintre cele mai importante şcoli din Zarand, şcoala din satul Tomnatic. „Poftitul învățător din Vidra de Sus, Gligor Stănescu, în 17 iunie, seara la 8 ore, a venit cu toate ale sale, la hotărâtul său post ludimagistral în comuna noastră Tomnatec”[1550].

În aceeaşi perioadă se pun şi bazele şcolii din comuna După Piatră. „În ştiință să fie – se menționa într-o însemnare de pe un Apostol de Blaj, din anul 1814, al satului Cornățel – că aici în Dupăpiatră n-a fost şcoală pentru işcolare şi perfecționare în învățătură a pruncilor noştri, de la urzirea lumii şi până în anul administrativ 1853, iulie 4, când aceasta s-a înființat prin învățătorul Petru Teodor din Săcărâmb”[1551]. La 17 octombrie 1854, judele din Țebea, Iuon Iliaş, primea 20 florini pentru cumpărarea de materiale pe seama şcolii. La această şcoală învățau copii din Țebea, Bucuresci, Mesteacăn, Abrud Sat, Lunca şi Brad, pe lângă cei din satele afiliate, Căraciu şi Rişca[1552]. Între anii 1850 şi 1855 s-au înființat şi funcționau şcoli în localitățile Țebea, Tomnatec, Rovina, Stănija, După Piatră, Juncul de Jos, Birtin, Ribița, Blăjeni, Crişcior, Vaca, Luncoiul de Jos şi Bulzeşti[1553].

Aceeaşi susținută activitate şi în Protopopiatul Hălmagiului. La 25 iulie 1852, Petru Moldovan, protopopul Hălmagiului, îl informa pe episcopul Timişoarei că în 29 iunie a avut loc la Deva o conferință a fruntaşilor naționali din părțile Zarandului, la care a participat şi Avram Iancu. Participanții la conferință au hotărât să redacteze un memoriu pe care să-l înainteze împăratului, care era aşteptat să sosească la Hălmagiu, în drum spre Câmpeni[1554]. Speranțele zărândenilor în sprijinul împărătesc s-au dovedit zadarnice şi ei au trebuit să caute resurse materiale în satele moțeşti pentru înființarea de şcoli

1544 *Mitropolitul Andrei baron de Șaguna*, p. 171.
1545 SJHAN, Fond *protopopiatul ortodox Brad*, dosar 1/1854.
1546 Arhivele Naționale București (în continuare AN București), Fond *Ministerul Culturii Naționale*, dosar 603/1942, f. 80.
1547 Parohia ortodoxă Crișcior, *Condica parohiei*, f. 1.
1548 AN București*, Fond Ministerul Culturii Naționale*, dosar 602/1944, f. 53.
1549 SJHAN, Fond *Protopopiatul ortodox Brad*, dosar 1/1855, f. 80.
1550 Idem, *Prefectura județului Hunedoara*, dosar 22/1855.
1551 Maria Basarab, *Însemnări vechi despre învățământul hunedorean*, în „Sargetia”, XXVI/1, 1995-1996, p. 560-561.
1552 SJHAN, Fond *Protopopiatul ortodox Brad*, dosar 1/1859, f. 1-2.
1553 Ioachim Lazăr, *Învățământul românesc din sud-vestul Transilvaniei…*, p. 70.
1554 Vasile Popeangă, *Școala românească din Transilvania în perioada 1867-1918 și lupta sa pentru unire*, București, 1974, p. 27.

confesionale. Potrivit unor documente de arhivă, în protopopiatul Hălmagiului funcționau şcoli în Vața de Sus, Rişculița, Hălmagiu şi Pleşcuța[1555].

În Protopopiatul Dobra funcționau şcoli la Roşcani, Lăpugiul de Jos, Stretea, Lăsău, Zam, Holdea etc. Potrivit unui document din 2 aprilie 1853, în protopopiatul Dobrei funcționau 14 învățători[1556]. Din cei 14 învățători, 8 au absolvit cursurile pedagogice de la Orlat şi Năsăud, 1 pe cel al Preparandiei din Arad, 3 aveau studii teologice şi 2 erau absolvenți de şcoală primară. Mai existau în protopopiat şi 4 posturi vacante, la şcolile din Săcămaş, Ohaba, Baştea şi Coşeşti[1557]. La 23 martie 1854, episcopul Andrei Şaguna scria braşovenilor că în protopopiatul Dobra s-au înființat 17 şcoli, iar în protopopiatul Ilia 12[1558]. „Sporim, cu toată sărăcia noastră către bogăția intelectuală”[1559], menționa episcopul Andrei Şaguna.

Protopopiatul ortodox al Hațegului dispunea de câteva şcoli bine înzestrate. În oraşul Hunedoara, unde era sediul protopopiatului, funcționa şcoala condusă de învățătorul Simion Popovici. Acest învățător avea vechi state de serviciu, despre el se menționa că „a fost la Bălgrad”[1560]. Învățătorul Simion Popovici a fost prezent şi la sinodul din anul 1850, convocat de episcopul Şaguna[1561]. O altă şcoală funcționa şi în localitatea Teliuc, unde preda dascălul Mihai, care pe lângă limba română ştia citi şi scrie şi în limba latină[1562]. La Strei-Plopi funcționa învățătorul Voicu Pop care „cunoştea limba şi a dat examen de dascăl la Sibiu”[1563].

În anul 1852, protopopul Maximilian al Hațegului, având în vedere lipsa unui învățător calificat, a dispus ca în comuna Sălaşul de Sus „în mod provizoriu să țină şcoală cantorul bisericii”[1564]. Şcoala confesională din satul Josani funcționa din anul 1851, unde învățătorul Nicolae Popovici a obținut rezultate foarte bune. La 5 februarie 1854, nouă bătrâni ai satului cereau subcomisarului de cerc ca dascălul lor să fie scutit de armată: „Noi nădăjduim în Dumnezeu şi înalta tistorie, ca să-l facem şi preot. Şi aşa cu umilință vă rugăm să fie iertat de a se recruta, fiindcă ne este foarte plăcut, având purtarea cea mai bună”[1565].

Un număr important de şcoli s-au înființat şi în Pretura Devei. Una dintre cele mai vechi şcoli ortodoxe funcționa în oraşul Deva, fiind înființată încă din anul 1840[1566]. La 27 februarie 1856, învățătorul Avram Petric scria din Şoimuş către Pretura din Deva, anunțând „chemarea sa la oaste”[1567]. În acelaşi an funcționa şi şcoala din Mânerău, unde a fost numit „Zacharie Popovici ca dascăl cu învoirea întregului popor”[1568]. Protopopul Devei, care făcuse propunerea de numire, cerea preturii ca să „binevoiască cu înalta sa putere a rândui ca în toate comunitățile de sine țiitoare, să fie locuitorii (obligați, n. n.) a-şi da pruncii la şcoală”[1569]. George Popovici, învățătorul din Josani şi Peştişul de Sus, se adresa Prefecturii Orăştie pentru întărirea contractului „şcolasticesc şi pe lângă aici alăturatul atestat al Excelenței Sale Andrei baron de Şaguna”[1570] ca să „pot şi forma şcoala după înaltele ordinațiuni”[1571]. Alte şcoli confesionale ortodoxe mai funcționau la Tâmpa (1850), Valea Sângeorgiului. Referitor la şcoala din Valea Sângeorgiului documentele precizează că „s-a înființat pe timpul lui Popa Moise Sinca care învăța pe elevi şi pe tineretul adunat la el acasă sau la biserică, să scrie şi să citească cu potcoave, şi-i mai învăța, în fiecare zi, şi câte o lecție din Istoria biblică”[1572]. Imediat după revoluția din 1848-1849 şi-a reluat activitatea cunoscuta şcoală din Orăştie sub conducerea învățătorului „Gheorghe

1555 Ioachim Lazăr, *Învățământul românesc din sud-vestul Transilvaniei…*, p. 70-71.
1556 Arhiva Mitropoliei Sibiu, Fond *Arhiepiscopie*, dosar 73/1853, școli.
1557 *Ibidem*.
1558 *Ibidem*.
1559 Vasile Netea *Lupta românilor din Transilvania*, p. 137.
1560 Ioachim Lazăr, *Învățământul românesc din sud-vestul Transilvaniei…*, p. 73.
1561 *Actele soboarelor*, p. 6.
1562 Ioachim Lazăr, *Învățământul românesc din sud-vestul Transilvaniei*,… p. 73.
1563 *Ibidem*.
1564 *Ibidem*.
1565 SJHAN, Fond *Prefectura județului Hunedoara, preturi*, dosar 6/1854, act. nr. 1.
1566 Ioachim Lazăr, *Contribuții la istoria învățământului*, p. 222.
1567 SJHAN, Fond *Prefectura județului Hunedoara, preturi*, dosar 11/1856, act. nr. 10.
1568 *Ibidem*, act. nr. 4.
1569 *Ibidem*.
1570 *Ibidem*, act. nr. 13.
1571 *Ibidem*.
1572 AN București, Fond *Ministerul Culturii Naționale,* dosar 603/1942, f. 291.

Popovici, poreclit Ghițu dascălul”[1573]. O şcoală confesională ortodoxă funcționa, în anul 1852, şi în satul Vaidei, învățător fiind Nicolae Adam, care învăța 45 de copii din cei 165 apți de şcoală[1574]. Alte şcoli mai funcționau în Protopopiatul ortodox al Orăştiei, la Sibişel, Pricaz, Şibot, Simeria Veche, Romos, Beriu şi Căstău[1575].

Foto 97 – Clădirea Şcolii confesionale ortodoxe din Orăştie

Învățământul confesional ortodox din Transilvania va primi o nouă față după numirea, în anul 1856, în funcția de inspector şcolar a dr. Pavel Vasici[1576]. El avea dreptul să inspecteze şcolile confesionale de toate gradele, să controleze manualele întrebuințate, să țină conferințe cu profesorii şi învățătorii, în care să-şi exprime părerile şi observațiile asupra celor văzute şi constatate în şcoală. Episcopul Andrei Şaguna cerea protopopilor să asiste pe consilierul Pavel Vasici cu toată cuviința, să-i vină în ajutor la inspecția şcolilor populare, iar învățătorii să se îngrijească să fie deplină ordine şi disciplină în şcoală şi să refereze domnului consilier „despre toate lipsele şi piedicile care înapoiază propăşirea şi sporiul învățăturii”[1577].

Consilierul Pavel Vasici a început o vastă inspecție a şcolilor confesionale ortodoxe din Ardeal. „De la 1856 încoace, adică din timpul acela în care mi s-a lărgit sfera activității, am mers cruciş şi curmeziş prin toată Transilvania, m-am suit în munți, m-am pogorât în văi, am cercetat, pre cât mi-au îngăduit puterile, şcolile din satele cele mai îndepărtate, pe căi nesilnice, ca şi cele din oraşe şi cetăți, şi dacă am să vorbesc adevărul, trebuie să mărturisesc că treaba şcolară la noi stă pe o treaptă cu mult mai jos decât să ne putem făli că avem ceva, căci timpii au fost nepăsători şi negrijea lor prea mare”[1578].

Consilierul Pavel Vasici avea să prezinte starea reală a învățământului confesional ortodox. Declară încă de la început că va părăsi maniera „de a lăuda tot şi ispitind lucrurile mai adânc, le va arăta fără nici un veşmânt poleit”[1579]. Pavel Vasici a constatat că „acolo unde preoții şi protopopii au fost pătrunşi de chemarea lor, şcolile au înregistrat frumoase progrese, ceea ce […] nu se întâmpla decât în prea puține locuri”[1580]. Pavel Vasici arăta opt cauze de care suferea învățământul: „Slaba pregătire a celor mai mulți învățători, dotația slabă, lipsa de cărți, necercetarea şcolilor de către protopopi şi preoți, slaba frecvență a

---

1573 Constantin Baicu, *Memorialul școalei capitale gr. or. române din Orăștie, județul Hunedoara*, Orăștie, 1921, p. 11.

1574 Ioachim Lazăr, *Învățământul românesc din sud-vestul Transilvaniei…*, p. 75.

1575 *Ibidem*.

1576 Gheorghe Tulbure, *Școala sătească din Ardeal*, p. 31-32.

1577 *Ibidem*, p. 33.

1578 *Mitropolitul Andrei baron de Șaguna*, p. 160.

1579 *Ibidem*.

1580 *Ibidem*, p. 161.

copiilor, lipsa fondurilor şcolare, slaba chiverniseală a bunurilor bisericeşti şi comunale şi lipsa spiritului de ordine şi disciplină”[1581].

Pavel Vasici cerea să se predea în mod sistematic şi unitar cântările bisericeşti deoarece „pe creştinii noştri nimic nu-i poate mai tare apleca spre a-şi da copiii la şcoală decât tocmai cântările bisericeşti”[1582]. În urma sesizării inspectorilor de şcoli, Guberniul ia măsuri energice pentru îndreptarea acestor neajunsuri. În 13 mai 1857, guvernul emite o ordonanță care reglementa durata anului şcolar, instituia principiul obligativității frecventării şcolii pentru copiii între 6 şi 12 ani şi introduce pedepse băneşti, de până la 2 florini, pentru părinții care, după stăruințele preoților şi juzilor, contraveneau acestor măsuri[1583]. Prin aceeaşi ordonanță se cerea preturilor şi clerului să insiste pe toate căile pentru clădirea şi înzestrarea şcolilor, mergând până la folosirea forței împotriva comunităților nepăsătoare sau renitente[1584]. După vizitarea şcolilor din părțile Hunedoarei şi Zarandului şi convorbirile purtate cu inspectorii districtuali ai Hațegului, Geoagiului şi Zarandului, aceştia au înaintat propuneri pentru înființarea unor şcoli centrale.

Pavel Vasici a fost trimis la fața locului şi însoțit de un comisar de cerc şi prin atragerea pretorilor, au stabilit „ridicarea şcolilor comune sau centrale în locuri mai mari şi potrivite şi cuviincioasa lor dotare şi afilierea comunelor mai mici”[1585]. În acțiunea sa, Pavel Vasici s-a condus după principiul că „e mai bine a avea şcoli bine dotate, deşi în număr mai mic, decât multe, fără mijloace de ajuns”[1586]. Obținând şi avizul Ordinariatului Ortodox din Sibiu, propunerile au fost înaintate Înaltei Locotenențe a Transilvaniei. Se propunea realizarea a 20 de şcoli în Protopopiatul Hațegului, 23 în Protopopiatul Geoagiului I, 10 în Protopopiatul Geagiului II, 17 în Protopopiatul Zarandului şi una la Rişculița, în Protopopiatul Hălmagiului[1587].

Propunerile consilierului Pavel Vasici încep să prindă viață. În anul 1858 funcționau deja cinci şcoli centrale în Zarand: Brad, Țebea, Rişculița, Junc şi Valea Bradului. În acelaşi timp se pregătea deschiderea altor zece, la Blăjeni, După Piatră, Buceş, Bulzeşti, Tomnatec, Luncoiul de Jos, Crişcior, Bucureşci, Ribița şi Birtin, pentru ca astfel „să fie 15 şcoli centrale, în jurul cărora să se grupeze toate comunele din cercurile Brad şi Baia de Criş”[1588].

În anul 1858 se înregistrau în Transilvania 600 de şcoli confesionale ortodoxe, din care 123 se aflau în sud-vestul Transilvaniei, în cercurile Orăştiei, Devei, Dobrei, Hațegului, Hondolului I şi II, Iliei şi Zarandului în care învățau copii din 146 de sate. Peste şase ani, cu prilejul sinodului desfăşurat la Sibiu, în anul 1864, se vorbea tot de 600 de şcoli săteşti, pe lângă care s-au mai înființat şcolile capitale din Dobra şi Brad, cu câte patru clase[1589].

Liberalizarea treptată a vieții publice din Transilvania a influențat puternic şi învățământul românesc. Noua deschidere politică generează în sud-vestul Transilvaniei planul ridicării unui gimnaziu la Brad, a unei şcoli centrale la Hațeg şi alteia la Dobra. Sistarea constrângerii şcolare a organelor centrale şi locale de stat a dus la un vizibil regres al şcolii săteşti. La acest fenomen a contribuit şi încetarea misiunii consilierilor pentru şcolile româneşti, inclusiv a lui Pavel Vasici.

La 25 aprilie 1860, Andrei Şaguna comunica protopopilor şi administratorilor protopopeşti instrucțiuni care conțineau în mare parte observațiile consilierului Pavel Vasici: „mai multe comunități bisericeşti mici şi risipite pot înființa şcoli centralizate care sunt de mai mare folos pentru popor decât nişte şcoli ale unor singuratice comunități mici, care de abia pot da dascălului leafa de 20-30 florini”[1590].

În aceste condiții presa românească cerea numirea de directori sau consilieri pentru şcolile româneşti. „Ştiința e puterea – scria corespondentul *Gazetei Transilvaniei* – şi cine nu vrea a lăți ştiința între poporul său, fără osebire confesională, acela e Iuda poporului său, când are puterea în mâini şi nu o

---

1581 *Mitropolitul Andrei baron de Şaguna,* p. 101-102; Nicolae Albu, *Istoria şcolilor*, p. 88-89.

1582 *Ibidem*.

1583 Simion Retegan, *Satul românesc*, p. 17.

1584 *Ibidem*.

1585 *Amicul şcoalei*, I, nr. 2/1861, p. 149.

1586 *Ibidem*.

1587 *Ibidem*.

1588 Ioachim Lazăr, *Învățământul românesc din sud-vestul Transilvaniei…*, p. 79.

1589 *Actele Soboarelor Bisericii greco-răsăritene în Ardeal din anul 1864*, Sibiu, 1864, p. 10-11.

1590 DJHAN, Fond *Protopopiatul ortodox Orăştie*, dosar 2/1861, f. 6.

întrebuințează şi pentru cultura generațiilor viitoare”[1591]. Reactivarea consilierului de şcoli Pavel Vasici, în anul 1862, e privită de români cu speranța „că soarta şcolilor gr. răsăritene iarăşi va înflori după regresul de vreo doi ani”[1592].

Supremația clericală în învățământ a stopat acțiunea care luase avânt în anii 1860-1862 „pentru înființarea unor şcoli laice, neconfesionale, comune atât pentru ortodocşi cât şi pentru uniți. Gazetele româneşti, *Amicul şcoalei*, *Concordia*, *Gazeta Transilvaniei*, au publicat zeci de articole în care vorbeau de „Şcolile noastre – şcoli naționale”[1593].

Judele primar al Hațegului, Georgiu Filip, scria oficiului comitatens, fiind de părere că „statul ar trebui să se îngrijească pentru ridicarea de şcoli elementare şi reale şi pentru români, batăr în toate târgurile şi comunele principale şi pe acelea să dispună a le susține din aruncuri pe fiorinul de contribuțiune directă, de la toți românii unui cerc care ar fi a se ridica şcoala”[1594]. Georgiu Filip pleda pentru şcoală națională la români, scriind: „Până când prelații românilor vor stărui a ridica şcoli confesionale şi nu naționale, ba chiar şi institute mai înalte tot confesionale şi nu naționale, nu se va putea ajunge la niciun rezultat mulțumitoriu”[1595]. La 10 decembrie 1861, judele primar, Georgiu Filip, accepta propunerea locuitorilor din satul Măceu de a susține o singură şcoală „ambele confesiuni urmând să ceară învoirea superiorităților bisericeşti respective”[1596].

Nici ierarhia bisericească a celor două confesiuni, nici statul austriac nu erau interesate să favorizeze înființarea de şcoli naționale. Reacția cea mai puternică a venit din partea clerului superior culminând cu marele circular al lui Şaguna, din 26 mai 1862, prin care ia atitudine împotriva şcolilor naționale, fără caracter confesional, considerându-le „ilegale şi anormale”[1597].

Starea dificilă în care se afla învățământul românesc din comitatul Hunedoara, în perioada 1860-1864, este redată de protopopul ortodox al Hațegului, Ioan Rațiu, care o explica din „cauză că a lipsit puterea dregătoriei politice”[1598]. Starea învățământului din comitatul Hunedoara este adusă la cunoştința comitelui suprem, baronul Nopcea, care a ordonat juzilor procesuali, la 20 noiembrie 1863, să facă „pasurile cele cuviincioase în cauzele şcolare”[1599].

Consilierul Guberniului pentru şcolile ortodoxe din Transilvania, Pavel Vasici, vorbeşte despre o adevărată prăbuşire a şcolii româneşti. „Foarte multe şcoli – raporta guberniului în anul 1864 – şi-au încetat activitatea, edificiile şcolare atâtea câte erau, se neglijează sau chiar li se schimbă destinația, se reduce frecvența, foarte mulți învățători capabili au fost înlocuiți cu tineri, care, sub protecția clerului local, folosesc şcoala doar pentru a se sustrage obligației serviciului militar”[1600]. Pavel Vasici publica în *Gazeta Transilvaniei* un articol intitulat *Icoana şcolilor elementare* în care spunea: „În curs de 14 ani s-au citit şi la noi o mulțime nenumărată de ştiri despre şcoli, ale căror, astăzi nici numele nu se văd, pentru că ele ca şcoli n-au fost înființate niciodată, iar altele au fost numai efemere, înființate sau de frică sau de ruşine, pentru ca între 1861 şi 1862 să apună iarăşi cu totul”[1601]. „Starea de afară şi din lăuntru a şcolilor româneşti – continua Pavel Vasici – ne înfățişează peste tot o icoană tristă. Casele şcolilor părăsite seamănă mai mult unor ruine decât unor institute de învățământ; grădinile şcolilor şi şcolile de pomi neîngrădite, lăsate în prada vitelor. Dascălii plătiți rău, cea mai mare parte din ei, nedestoinici, le pasă mai mult de conservarea vieții lor decât de şcoală, care pe alocurea e privită numai ca azil pentru acei tineri sau leneşi sau stricați, care voiesc a scăpa de purtarea armelor”[1602]. Autorul menționa în continuare: „Chiar şi preoții cei buni şi zeloşi fac foarte puțin pentru şcoli, pentru că nu le dă mâna a se strica cu poporenii, iar poporul e ştiut peste tot că numai de silă îşi dă pruncii la şcoală” […] Primarii comunelor sunt, în partea lor cea mai mare, oameni fără pic de învățătură, oameni simpli, care şi mai

1591 *Gazeta Transilvaniei*, 1862, p. 210.
1592 *Ibidem,* p. 318.
1593 Simion Retegan, *Satul românesc…*, p. 21.
1594 *Amicul școalei,* II, nr. 49 din 9 decembrie 1861, p. 396.
1595 *Ibidem*.
1596 SJHAN, *Fond Protopopiatul ortodox Hațeg*, dosar 2/1862, f. 64-69.
1597 Gheorghe Tulbure, *Școala sătească*, p. 39; Simion Retegan, *Satul românesc*, p. 22.
1598 SJHAN, Fond *Protopopiatul ortodox Hațeg*, dosar 1/1863, f. 26.
1599 *Ibidem.*
1600 Simion Retegan, *Satul românesc*, p. 22.
1601 *Gazeta Transilvaniei*, nr. 3 din 9/21 iunie 1865.
1602 *Ibidem.*

puţin pricep scopul şcolilor, iar o seamă dintre ei sunt şi brutali, grosolani, necioplīţi, care nu primesc nici un fel de învăţătură sau îndreptare"[1603].

Publicarea articolului a stârnit o vie polemică în presa timpului. Rapoartele consilierilor şcolari Pavel Vasici şi Ioan Maior duc la o intervenţie mai hotărâtă a guvernului în treburile şcolare. În şedinţa din 7 mai 1864 guvernul cerea Ordinariatelor din Blaj, Sibiu, Gherla şi Lugoj să ia măsuri urgente în problemele şcolare şi să întocmească o evidenţă generală a tuturor şcolilor existente[1604].

Conform situaţiei întocmite, în anul 1865, funcţionau în comitatul Hunedoara următoarele şcoli confesionale ortodoxe: „Deva (învăţător Chigsia Ivanitie), Sântuhalm (Şierban Iuon), Sântandrei (Ocosiu Michail), Cristur (Gila Ludovicu), Mănerău (Toma Ilie), Valea Nandrului (Suciu Aron), Biscaria (Muntean Alexandru), Tâmpa (Spinean Adam), Batiz (Paveloniu Petru), Almaşu Sec (Susanu Adam), Cozia (Almăşianu Iosif), Cîrjiţi (Petran Alexandru), Ghergeş (Tercia Ioachim), Mintia (Lupsia Iuon), Bejan (Betea Ioachim), Herepeia (Sârbu Serafin), Vulcez (Muntian Iuon), Leşnic (Seulian Vasilie), Muncelu Mare (Popoviciu Michaila), Baştea (Iuonlescu Eliseu), Brâznic (Furka Sofronie), Făgeţel (Cielu Antonie), Fintoag (Popescu Nicolae), Holdea (Petroviciu Iosif), Coşeşti (Lunculescu Antasie), Lăpuşnic (Criste Thoma), Lăpugiu de Jos (Danu Teodosie), Lăpugiu de Sus (Ignath Spiridon), Lăsău (Popescu Iuon), Ohaba (Gura Iosif), Răduleşti (Hadam Alexandru), Mihăieşti (Fogorasu Petru), Săcămaş (Josan Georgiu), Stănceşti-Ohaba (Simocu Wasilie), Stretea (Mangu Michailu), Tisa (Rubinovici C-tin), Teiu (Nandra Adolf), Hondol (Curiacu Simion), Hărău (Borzan Dimitrie), Rapoltu Mare (Mermezan Nicolae), Măgura (Jorgoviciu Petru), Boholt (Perja Petru), Dealu-Mare (Perian Iuon), Poiana (Cibeanu Simion), Băcâia (Muntyan Samoilă), Bozeş (Budai Iuon), Homorod (Gavrila Iacob), Mermezeu-Văleni (Bratu Moise), Rengheţ (Paladie Nicolae), Geoagiu (Popa Petru), Vărmaga (Radu Simion), Săcărâmb (Florea Petru), Râpaş (Savu Chirilu), Ilia (Orbonasiu Iuon), Bacea (Olaru Sofronie), Bretea Mureşană (Farkasiu Michailu), Sârbi (Pipernea Georgiu), Brănişca (Cioranu Iuon), Târnava (Ursa Petru), Gialacuta (Popoviciu Pavel), Furcşoara (Clesy Adam), Vorţa (Hegy Alexandru), Visca (Cusma Iuon), Valea Poienii (Matz Iuon), Brăşeu (Papp Georgiu), Dănuleşti (Papp Georgiu), Certejul de Jos (Radoviciu Alexandru), Coaja (Radoviciu Alexandru), Boiu de Sus (Manga Lazăr), Gothatea (Olariu Antonie), Ulieş (Luchu Iosif), Gurasada (Haida Iosif), Câmpuri-Surduc (Naicu Iuon), Brădăţel (Petuiman Iosif), Runcşor (Niculescu Iuon), Godineşti (Hanu Grigorie), Almaş-Sălişte (Caldaraşu Acentie), Micăneşti (Popescu Nicolae), Almăşel (Derestianu Zacharie), Cerbia (Popescu Iosif), Cărmăzăneşti (Codrianu Cretiunu), Tătăreşti (Zsipa ?), Burjuc (Lungu Alexie), Glodghileşti (Olariu Petre), Zam (Olariu Iuon)"[1605].

Aceeaşi statistică ne prezintă şcolile ortodoxe din districtul Orăştiei, unde funcţionau 14 instituţii şcolare: Orăştie (învăţător Eli Dimitrie), Şibot (Penescu Iuon), Balomirul de Câmp (Marta Iuon), Vinerea (Barbu Cristian), Romos (Vaideanu Adam), Romoşel (Dubleşu Moise), Vaidei (Danile Iosif), Sibişel (Samoila Nicolae), Căstău (Catoviciu Nicolae), Beriu (Popoviciu Iuon), Sereca (Popoviciu Iuon), Pricaz (Vladu Iuon), Turdaş (Lula Nicodin) şi Tămăşasa (Avramescu David)"[1606]. Alte şcoli care funcţionau în comitatul Hunedoara la 1865 sunt: „Costeşti (învăţător Decursivranu Pavel), Dâncu Mare (Beza Iuon), Tămăşasa (Costescu Ifraptu), Simeria (Theodoru Manasie), Gelmar (Budu Iuon), Ludeştii de Jos (Jovescu Florea) şi Pişchinţi (Popoviciu Lazaru)"[1607]. La acestea se mai adăuga şcoala normală din Dobra, încadrată cu trei învăţători[1608].

Datele cuprinse în statistica din anul 1865 contrazic cele relatate în presa vremii de către consilierul de şcoli, Pavel Vasici. Numărul mare de şcoli în funcţiune la 1865 dovedeşte efortul pe care comunităţile, impulsionate de către mitropolitul Andrei Şaguna, l-au făcut în anii 1864-1865 pentru dezvoltarea şcolii confesionale ortodoxe din Transilvania.

1603 *Ibidem.*

1604 Simion Retegan, *Satul românesc*, p. 25.

1605 Şerban Polverejan, *Contribuţii statistice privind şcolile româneşti din Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Cumidava" II, 1968, p. 161-206.

1606 *Ibidem*, p. 175.

1607 *Ibidem*, p. 175-176.

1608 *Ibidem,* p. 161-206.

ÎNVĂȚĂMÂNTUL CONFESIONAL GRECO-CATOLIC DIN COMITATUL HUNEDOARA ÎNTRE ANII 1850 ŞI 1868

Învățământul confesional greco-catolic s-a desfăşurat pe o arie mai restrânsă decât cel ortodox, comitatele Hunedoara şi Zarand având o populație majoritar ortodoxă. Cele mai multe şcoli greco-catolice se aflau în vicariatul Hațegului, câteva în protopopiatul Orăştiei şi al Bobâlnei. În cadrul bisericii unite, lipsită până la sfârşitul anului 1850 de episcop, iar după 1855, supusă inspectorului şcolar catolic, inițiativele şcolare au avut mai mult un caracter local[1609]. În anul 1849, Alexandru Sterca Şuluțiu trimitea guvernatorului Transilvaniei un memoriu în care punea problema şcolilor româneşti, invocând decretul imperial din 1823 prin care împăratul ordona „să se ridice şcoli elementare în toată Transilvania şi în special pentru români, pe care îi ştia lipsiți de şcoli, punând în sarcina domnilor de pământ ridicarea lor prin cedarea unui teren potrivit pentru şcoală, lemne pentru construirea lor şi sprijin pentru plata învățătorului”[1610].

La 27 august 1849, Alexandru Sterca Şuluțiu poruncea clerului greco-catolic să „îndemne poporul să-şi adreseze petițiile către autorități numai în limba română, să pretindă răspunsuri în limba sa, să-şi aleagă în sate exclusiv notari români, să privegheze asupra drepturilor naționale, să-şi ridice şcoli”[1611]. În anul 1853, sub preşedinția lui Şuluțiu s-a înființat „Societatea pentru îmbunătățirea stării şcolare a națiunii române”[1612]. În baza ordinului Locotenenței Transilvaniei, emis în anul 1854, Şuluțiu cerea printr-o circulară adresată preoților greco-catolici ca „împreună cu celelalte autorități administrative şi politice, să mustre părinteşte şi să îndemne pe săteni să-şi ridice şcoli şi să plătească dascălii din propriile lor puteri. Să nu facă apel la guvern spre a fi ajutate decât satele care sunt absolut sărace, lucru pe care îl vor constata oficialitățile politice”[1613].

În organizarea învățământului confesional greco-catolic din vicariatul Hațegului se impune numele vicarului Ştefan Moldovan, numit în fruntea vicariatului în vara anului 1852. Îndată după numirea sa în funcția de vicar, acesta se adresa autorităților administrative cerând sprijinul în înființarea de şcoli. În memoriul înaintat la 19/31 august 1852, către guvernatorul Transilvaniei, Carol de Schwarzenberg, Ştefan Moldovan arăta că în „82 de comune din Țara Hațegului nu se află nici o şcoală elementară românească”[1614]. La numeroasele cereri şi memorii adresate guvernatorului i se răspunde, la 26 august 1853, că nu poate aproba planul pentru ridicarea şcolilor comunale, ci află de lipsă să se înființeze şcoli confesionale[1615]. I se mai recomanda ca autoritatea bisericească să deschidă în Hațeg o preparandie în care să se pregătească cei înclinați spre cariera dăscălească. După primirea acestei recomandări, Ştefan Moldovan începe pregătirile pentru deschiderea preparandiei. Convoacă sinodul vicarial pentru a stabili contribuția comunelor la susținerea preparandiei. Hotărârile sinodului sunt transmise prin preoți către enoriaşi pentru a-i lămuri despre „folosul unei asemenea şcoli, pentru a plăti taxa şi a-şi trimite copiii la învățătura dăscăliei”[1616]. În decembrie 1853, este trimis, ca dascăl al preparandiei, tânărul Beniamin Densuşianu. Preparandia din Hațeg a funcționat între anii 1854 şi 1858, pregătind un număr de 35 învățători pentru şcolile greco-catolice din Țara Hațegului.

În paralel cu acțiunile pentru înființarea preparandiei, vicarul Ştefan Moldovan vizitează parohiile şi lămureşte credincioşii să deschidă şcoli. În primul rând, doreşte să redeschidă fosta şcoală grănicerească din Hațeg, care după desființarea regimentelor grănicereşti din Transilvania (1851) era disputată de ortodocşi şi greco-catolici. În cadrul sinodului desfăşurat în parohia Ruşor, la 25 august 1852, Ştefan Moldovan cerea preoților următoarele:

> „Să lămurească poporul asupra importanței şcolii.
> Să caute imediat în sat o casă în care să se deschidă şcoala.

1609 Simion Retegan, *Satul românesc*, p. 17-18.
1610 Nicolae Albu, *Istoria școlilor*, p. 48.
1611 Simion Retegan, *Satul românesc*, p. 18.
1612 Nicolae Albu, *Istoria școlilor*, p. 52.
1613 *Ibidem*.
1614 Ioachim Lazăr, *Învățământul pedagogic, gimnazial și liceal din sud-vestul Transilvaniei în perioada 1853-1883*, „Sargetia”, XXVII/2, 1997-1998, p. 37-104.
1615 *Ibidem*, p. 40.
1616 Iacob Radu, *Istoria vicariatului greco-catolic al Hațegului*, Lugoj, 1913, p. 150-151.

> Să se caute dascăl vrednic, căruia urmează să i se plătească de fiecare prunc 1 fl.
>
> Toți pruncii între 6 şi 12 ani sunt obligați a frecventa şcoala, de la Sâncrai la Sf. Gheorghe.
>
> Pruncii cu stare să-şi cumpere abecedare (de la vicariat), iar pentru cei săraci să se strângă milă”[1617].

Rând pe rând comunitățile îşi deschid şcoli. Cu ocazia vizitei canonice a parohiei Baru Mare, din 23 noiembrie 1852, Ştefan Moldovan a înduplecat pe săteni să cumpere un loc pentru zidirea şcolii, în care să învețe şi copii din Baru Mic şi Petros[1618]. Alte şcoli funcționau încă din anii următori revoluției. Şcoala din Cârneşti funcționa din 1850, Bucova (1850), Coroieşti (1851), Sântămăria Orlea (1852), Livadia (1852), Subcetate (1852)[1619].

La 13 aprilie 1853, Ştefan Moldovan convoca o nouă consfătuire cu preoții din cercul Puiului, la Ruşor, la care participă şi autoritățile civile. Consfătuirea aprobă înființarea a încă 10 şcoli, în Sălaşul de Sus, Mățeşti, Râu Alb, Pui, Livadia, Bar Petrila, Livezeni, Vulcan şi Uricanii de Jos[1620]. Sinodul vicarial din 1 martie 1855 aprobase înființarea a încă 43 de şcoli[1621].

Încă din toamna anului 1856, primii învățători absolvenți ai Preparandiei din Hațeg vor ocupa posturi la şcolile din Țara Hațegului: Moise Crăciunescu la Cârneşti, Onisim Bărbuț la Şerel, Ştefan Pop la Ciula Mare, Petru Burlec la Coroieşteni, Petru Rădoniu în Lunca Cernii, Petric Dragotă la Merişor, Ion Dragotă la Răchitova, Nicolae Gheorghiță la Sălaşul de Jos, Ioan Mânja la Subcetate şi Ioan Zugravu la Uricani-Hobiceni[1622].

Înființarea de şcoli săteşti în Țara Hațegului va fi continuată şi de către succesorii săi, Gavril Pop şi Petru Pop. La 9 septembrie 1857, Gavril Pop înainta Ordinariatului din Lugoj un număr de 17 contracte de dascăli, pentru a fi trimise Prefecturii Orăştie în vederea scutirii de serviciul militar şi apoi a emite decrete de numire ca învățători[1623]. Atenția principală a vicarului Gavril Pop se va îndrepta cu prioritate spre rezolvarea situației şcolii din Hațeg. În anul 1858, vicarul se adresa episcopului Alexandru Dobra cerându-i să intervină la „înaltul tron în favoarea şcolii triviale cu patru clase din Hațeg”[1624]. Pentru susținerea şcolii din Hațeg, Gavril Pop îi cerea episcopului să lanseze o circulară către toți preoții din vicariat în care să le explice „lipsa unei şcoale centrale care să susție existența şi a celorlalte şi să-i pofteşti cu zelul cunoscut să întrebuințeze toate mijloacele spre a îndupleca pe popor să cunoască lipsa ce-i mare a unei şcoli centrale”[1625].

Gavril Pop continuă acțiunea de lămurire a comunităților hațegane pentru acordarea unei părți a împrumutului din 1854 în favoarea şcolii din Hațeg. La 16 octombrie 1859, Gavril Pop înainta episcopiei Lugojului contractele a 43 de comune „prin care acestea se obligă împrumutul statului şi interesele acelora a-l sacrifica spre scopul acesta”[1626] şi insista din nou pentru ridicarea unei şcoli centrale în Hațeg. Gavril Pop se plângea episcopiei despre greutățile cele multe pe care le întâmpina învățământul hațegan: lipsa mobilierului de şcoală, a cărților şi mai ales de indiferența juzilor săteşti.

„În afară de juzii comunelor Toteşti, Tuştea, Clopotiva, Râu Alb, Mățeşti, Merişor, toți juzii din acest vicariat sunt străini de către şcoală şi nu dau nici un ajutor şcolilor, nu împlinesc înaltele rânduieli date în privința şcolilor şi din cauza biraelor care nu respectează şcolile, dascălii, preoții, pătimesc şcolile noastre şi dascălii multă scădere”[1627]. Tabloul prezentat de către vicarul Gavril Pop este caracteristic pentru situația grea prin care treceau şcolile săteşti, de ambele confesiuni, din multe zone ale comitatului Hunedoara.

1617 *Ibidem*, p. 149.
1618 *Ibidem*, p. 169.
1619 Ioachim Lazăr, *Învățământul românesc din sud-vestul Transilvaniei…*, p. 86-87.
1620 Iacob Radu, *op. cit.*, p. 149.
1621 *Ibidem*, p. 152-153.
1622 *Ibidem*, p. 180, 328, 182, 187, 252, 271, 298, 310, 330 și 337.
1623 SJHAN, Fond *Vicariatul greco-catolic Hațeg*, dosar 2/1857, f. 50.
1624 *Ibidem*, dosar 2/1858, f. 28.
1625 *Ibidem*, dosar 2/1859, f. 1-2.
1626 *Ibidem*, f. 112-113.
1627 *Ibidem*, f. 110-111.

În anul 1858, numărul şcolilor confesionale greco-catolice din comitatul Hunedoarei se ridica la 28, din care 4 în protopopiatul Bobâlnei, 3 în protopopiatul Hunedoarei, 4 în cel al Cugirului şi 17 în vicariatul Haţegului[1628]. În anul 1865 funcționau în comitatul Hunedoara şcolile greco-catolice din: Cigmău (învățător Budai Petru), Geoagiu (Farcasiu Luca), ce aparțineau protopopiatului greco-catolic Bobâlna[1629]. În protopopiatul (vicariatul n. n.) greco-catolic Haţeg existau şcoli la: „Unirea (azi Berthelot, învățător Maxim Georgiu), Fărcădin (Roman Michaila), Ciula Mare (Pop Ştefan), Lunca Cernii de Jos (Zepa Iuon), Păclişa (Muntyan Alexandru), Jiu-Paroşeni (Popp Michaila), Răchitova (Dragos Petru), Râu Alb (Stoicutiu Stoika), Sălaşul de Sus (Itul Petru), Şerel (Miksa Ştefan), Subcetate (Mensu Iuon)”[1630]. În protopopiatul greco-catolic al Jiului au funcționat şcoli la: „Baru Mare (învățător Traian Lazăr), Pui (Matheiu Danile), Uric (Danciu Florea), Valea Lupului (Nici Iuon), Băuțaru Inferior (Angliceru David), Băuțaru Superior (Bugariu Georgiu), Păucineşti (Gratian Ştefan), Sarmizegetusa (Mosoni Iuon), Peştişul Mare (Barbescu Iuon), Ohaba Sibişel (Popescu Simion) şi Râu de Mori (Popa Georgiu)”[1631].

ÎNVĂȚĂMÂNTUL CONFESIONAL HUNEDOREAN ÎN PERIOADA 1867–1900

Debutul şcolar al statului ungar, după încheierea compromisului din 1867, s-a făcut prin adoptarea cunoscutei legi 38 din anul 1868, care stabilea cadrul juridic al evoluției învățământului. Legea prevedea obligativitatea învățământului pentru toți copiii cu vârsta de la 6 la 12 ani și respectiv 15 ani[1632]. Legea scutea de frecventarea şcolii copiii având o boală molipsitoare sau debilii mintali[1633]. Părinții sau tutorii erau obligați a trimite copiii la şcoală, în caz contrar erau pedepsiți cu amendă de la 50 creițari, până la 4 florini. Dacă nici atunci nu respectau prevederile legii, senatul şcolar putea apela la autoritatea şcolară superioară care putea cere autorității comunale denumirea unui alt tutore[1634].

Conform legii din 1868 „institutele pentru instrucțiunea populară sunt şcolile populare elementare şi superioare, şcolile civile şi preparandiile”[1635]. Instituțiile şcolare puteau fi „publice sau private”. Institutele de învățământ publice puteau fi înființate de către „confesiuni, societăți, privați, comunități şi de către stat”[1636]. Legea stabilea o serie de condiții pentru confesiunile care doreau să înființeze sau să susțină un institut de învățământ. Confesiunile care înființează şi susțin o şcoală „o fac prin propriile lor puteri, dar pot pretinde concursul credincioşilor lor”, în proporție cu numărul lor „după datina de până acum”[1637]. Legea permitea confesiunilor o serie de drepturi între care „alegerea învățătorilor şi a profesorilor”, stabilirea salariilor lor şi a „cărților de instrucțiune”[1638].

Cele mai multe dintre aceste prevederi aveau să fie încălcate de către legiuitor, cum a fost cazul manualelor şcolare româneşti, interzise cu zecile în anii următori. Potrivit legii, în şcoala confesională se predau următoarele materii: „doctrina religiei şi a moralei; citirea şi scrierea; calculul din cap şi cu cifre şi cunoaşterea măsurilor din patrie; gramatica; fizica şi istoria naturală; geografia şi istoria patriei; exerciții săteşti de câmp, economice şi grădinărit; scurta cunoaştere a drepturilor şi datorințelor civile; cântul; exerciții corporale cu privire la exercițiul militar”[1639].

Legea stabilea că orice şcoală confesională pentru „instrucțiunea populară stă sub supravegherea statului”[1640]. Organele statului aveau dreptul şi obligația de a vizita din timp în timp şi şcolile confesionale pentru „a se convinge de alocarea sigură a averii şcolare şi asupra folosirii aceleia în scopul stabilit; a obține date statistice despre şcolile confesionale, a veghea pentru respectarea prevederilor din lege”[1641]. În

---

1628 Nicolae Albu, *Istoria școlilor*, p. 135.
1629 Șerban Polverejan, *op. cit.*, p 199.
1630 *Ibidem,* p. 200.
1631 *Ibidem*.
1632 *Colecțiunea legilor din anul 1868*, Buda, 1868, § 1 și § 49.
1633 *Ibidem*, § 3.
1634 *Ibidem*, § 4.
1635 *Ibidem*, § 8.
1636 *Ibidem*, § 10.
1637 *Ibidem*, § 11.
1638 *Ibidem*.
1639 *Ibidem*.
1640 *Ibidem*.
1641 *Ibidem*, §§-lor 11, 12 și 13.

cazul neîndeplinirii condițiilor cuprinse în paragrafele 11-13, după a treia atenționare, dată din jumătate în jumătate de an, guvernul putea ordona înființarea şcolii comune[1642].

Legea manifesta o oarecare îngăduință față de naționalități. În Ungaria, unde şcolile întreținute de biserică formau 80% din totalul instituțiilor şcolare, statul nu era capabil a prelua întreaga gestiune materială a învățământului[1643]. Alături de şcolile confesionale, legea mai prevedea înființarea a două noi categorii de instituții de învățământ: şcolile de stat şi şcolile comunale.

Şcolile comunale erau susținute de comunități şi erau dependente exclusiv de stat. În cazul unei şcoli confesionale, dacă în timp de 6 ani de la promulgarea legii, cu îndeplinirea prevederilor ei, localul nu avea înălțimea, lărgimea, luminozitatea prescrisă etc., după trei avertismente din partea Ministerului Cultelor şi Instrucțiunii Publice, ea era declarată şcoală comunală. Îndeplinirea acestor prevederi într-un timp atât de scurt amenința existența învățământului națiunilor nemaghiare, care dispuneau de resurse materiale foarte limitate. Legea din 1868, cu prevederile ei atât de amănunțite, urmărea, pe lângă scopul promovării instrucției populare, şi obiective politice, de a smulge treptat din mâinile naționalităților învățământul popular, pentru a-l trece sub controlul exclusiv al statului cu o singură națiune, cu o singură limbă[1644]. Ierarhiile celor două biserici române şi-au dat seama imediat de capcanele pe care le întindea legea şi de pericolul pierderii şcolilor confesionale şi au luat măsuri pentru apărarea lor. Legea impunea conducătorilor celor două biserici româneşti o nouă orientare pe terenul instrucției şi al educației.

Măsuri întreprinse de Biserica Ortodoxă. Pentru a se pune în acord cu legea, mitropolitul Andrei Şaguna dispunea, în anul 1869, tipărirea de noi manuale didactice[1645]. În acelaşi timp anunța renunțarea la Instrucțiunile din 1862, care nu mai corespundeau „cercului lărgit al obiectelor de învățământ pe care legea le prescrie”[1646].

Andrei Şaguna cerea protopopilor şi administratorilor protopopeşti să insiste pentru a „susține şcolile confesionale pe baza celor cuprinse în pct. 8 din protocolul congresului național bisericesc din 1868”. De asemenea, le cere să lămurească comunele despre „folosul şcolilor confesionale şi acelea să le țină în ordine bună, iar pe învățători a-i înzestra cu lefi potrivite, deoarece în caz contrar, statul, prin comunele politice le va face lor şcoli şi le va numi învățători fără să le întrebe pe ele”[1647]. Le mai comunică să nu se lase induse în eroare că dacă „statul făcându-le lor şcoli comunale, ele nu vor contribui la aceste şcoli”[1648].

În circulara din 27 martie 1869, Andrei Şaguna comunica materiile de învățământ obligatorii a se preda în şcolile populare şi cerea înzestrarea şcolilor cu materialul didactic şi rechizitele şcolare prevăzute de lege: „hărți, globuri, tablouri intuitive şi maşina de comput”[1649]. Atrăgea atenția şi asupra duratei anului şcolar, obligatorie „la sate opt luni şi la oraşe nouă luni”. Alte precizări din circulară se refereau la cubajul sălilor de clasă, numărul de 80 de elevi pentru un învățător, ordinea şi disciplina şcolară.

Prin circulara din 14 aprilie 1869, mitropolitul ortodox cerea inspectoratelor districtuale de şcoli să convoace sinodul protopopesc cu preoți şi mireni şi să aleagă, în temeiul paragrafului 125, un reprezentant în senatul şcolar comitatens sau scaunal[1650]. Senatul şcolar al comitatului Hunedoara era alcătuit în majoritate covârşitoare din maghiari, însă au intrat şi câțiva reprezentanți ai românilor între care amintim pe Ioan Pipoş, Ioan Rațiu, Lazăr Petco, Simion Piso, Petru Damian, Iosif Orbanaş, Simion Trif, Georgiu Ciaclan, Beniamin Densuşianu etc[1651].

Sinodul Bisericii ortodoxe desfăşurat la Sibiu, în iulie 1869, aproba o „Instrucțiune pentru învățătorii din şcolile normale şi capitale confesionale din mitropolia românilor de religia gr. răsăriteană în Ungaria şi Transilvania”[1652] ce constituia programa după care se va conduce învățământul confesional

1642 *Ibidem*, § 15.
1643 Simion Retegan, *Sate și școli românești din Transilvania la mijlocul secolului al XIX-lea*, 1867-1875, Cluj-Napoca, 1994, p. 15.
1644 *Ibidem*, p. 16.
1645 Gheorghe Tulbure, *op. cit*., p. 62.
1646 *Ibidem*, p. 63.
1647 *Ibidem.*
1648 *Ibidem*.
1649 *Ibidem*, p. 65.
1650 SJHAN, Fond *Protopopiatul ortodox Orăștie*, dosar 2/1869, f. 1.
1651 *Ibidem*, Fond *Protopopiatul ortodox Hațeg*, dosar 1/1869, f. 29.
1652 Gheorghe Tulbure, *op. cit*., p. 65.

ortodox din Transilvania până la Unirea din 1918. Pentru îndeplinirea cerințelor legii şcolare din 1868, Andrei Şaguna cerea clerului „inspectarea regulată a şcolilor". Mitropolitul Andrei Şaguna a impus clerului său să se conducă, în problemele şcolare, după Statutul organic al bisericii ortodoxe, elaborat pe baza şi în conformitate cu legea 38 din 1868, care reglementa amănunțit modul de funcționare al şcolilor confesionale ortodoxe.

Reacția bisericii greco-catolice față de legea din 1868. Reacția față de lege a ierarhiei bisericii greco-catolice din Transilvania a fost mai puțin vehementă. Ea nu dispunea de un conducător cu autoritatea lui Andrei Şaguna. Congresul şcolar din Blaj îşi exprima scepticismul privind îndeplinirea tuturor prevederilor legii. „În Transilvania, ca să se susțină şcoli, fie şi numai elementare, s-ar recere, după un calcul aproximativ, cel puțin un milion de florini pe fiecare an, iar înființarea lor, după cum o recere legea, ar costa cel puțin 10 milioane şi ne îndoim foarte dacă şi pe lângă aceste cifre s-ar putea satisface postulatele legii. Credem că suntem bine informați dacă vom susține că nişte sume ca acestea, în împrejurările noastre, necum comunele, mai ales cele rurale, dar nici însuşi statul nu e în stare a le suporta"[1653], se menționa în memoriul Congresului şcolar din Blaj din anul 1873.

Foto 98 – Clădirea Şcolii primare din Vulcan, 1916

Congresul a adresat un important memoriu către împărat prin care cerea suprimarea prevederilor legii din 1868 care impietau asupra învățământului confesional şi a fixat un set de măsuri imediate pentru ameliorarea situației[1654]. S-a hotărât constituirea unui fond diecezan din care să fie ajutate comunitățile săteşti sărace, mărirea plății învățătorilor la cel puțin 200 florini fie chiar şi prin contopirea funcției de cantor cu aceea de dascăl, unirea forțelor a două sau mai multe comunități pentru susținerea unei şcoli comune corespunzătoare sau a unui dascăl ambulant[1655].

Nu se stinsese bine ecoul neplăcut al legii din 1868 şi, la 17 martie 1869, Ministerul de Culte şi Instrucțiune Publică se adresa conducătorilor bisericilor române din Transilvania, arătând că „starea şcolilor confesionale nu corespunde § 11 al articolului de lege 38"[1656]. Începând din anul 1870, Ministerul Cultelor şi Instrucțiunii Publice începe să editeze şi să răspândească cărți pe seama şcolilor româneşti, străine de spiritul poporului român. În acelaşi timp unele dintre cele mai valoroase manuale şcolare ale lui Zaharia Boiu, Ioan Popescu, Vasile Petri, Athanasie Marienescu, Ioan Micu Moldovan, Ioan V. Rusu, remarcabile datorită calităților pedagogice, apreciate şi cu o largă circulație în şcolile româneşti, erau interzise.

La 6 iunie 1877, ministerul ungar trimitea Consistoriului din Sibiu o listă cu 47 de manuale şi atlase şcolare, din care 14 erau româneşti, pentru a fi interzisă folosirea lor în şcoală. Motivul interzicerii: „sunt cu totul contrare dreptului public şi stării de fapt a Ungariei, adică propagă idei împotriva statului ungar"[1657].

1653 Simion Retegan, *Sate și școli*, p. 16.
1654 *Ibidem*, p. 36-37.
1655 *Ibidem*, p. 37.
1656 *Gazeta Transilvaniei*, nr. 30 din 20 aprilie/2 mai 1869.
1657 Mircea Păcurariu, *Politica statului ungar față de biserica românească din Transilvania în perioada dualismului, 1867-1918*, Sibiu, 1986, p. 136.

Pentru a masca adevărata politică de deznaţionalizare, Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii Publice emitea, la 22 februarie 1873, un ordin către Consistoriile celor două biserici cerându-le să aducă la cunoştinţa credincioşilor că guvernul nu doreşte transformarea şcolilor confesionale în şcoli comunale, dar trebuie să îndeplinească toate cerinţele legii din 1868. Mai mult, impune obligaţia protopopilor ca la finele fiecărui an şcolar să înainteze ministerului o situaţie cu toate comunele care nu sunt în stare să susţină şcoli din mijloacele proprii[1658].

Legea 32 privind pensionarea învăţătorilor şi educatorilor, sancţionată de împărat la 3 mai 1875, impunea noi obligaţii financiare învăţătorilor şi mai ales comunităţilor, care şi aşa făceau faţă din ce în ce mai greu susţinerii şcolii confesionale. Tendinţa de penetraţie a statului dualist ungar în viaţa şcolară românească îşi va găsi formularea concretă în Legea 28 din 1876. Ea împuternicea inspectorul şcolar de stat să verifice planurile de învăţământ, manualele şcolare şi materialul didactic pe care-l foloseau învăţătorii[1659]. Conform prevederilor legii fiecare comitat forma un cerc de învăţământ. Între membri comitetului administrativ al comitatului intra şi inspectorul regesc cu sarcini majore pe linia învăţământului. Comitetul administrativ al municipiilor urmărea aplicarea instrucţiunilor Ministerului Cultelor şi Instrucţiunii Publice. Legea împuternicea comitetul să aibă grijă ca în „şcolile poporale să nu se folosească manuale didactice, care nu sunt aprobate nici de regim, nici de autorităţile competente ale şcolilor confesionale, sau sunt chiar interzise”[1660].

Legea mai prevedea înfiinţarea în fiecare comitat a unei comisii şcolare permanente, în care erau reprezentate confesiunile prin câte un membru ales sau numit de respectiva autoritate bisericească sau şcolară[1661]. Preşedinte al comisiei era inspectorul regesc de învăţământ şi funcţionarea comisiei depindea de corectitudinea membrilor săi. Cazul inspectorului regesc din comitatul Hunedoara, Ludovic Réthy, care afirma că „acea comisie nici nu s-a constituit, din cauză că el nu-i vede necesitatea”[1662], este deosebit de concludent pentru corectitudinea autorităţilor şcolare din acest comitat.

Gravele capcane ascunse ale noilor legi, începând cu cea din 1868, se încadrau într-un plan vast privind deznaţionalizarea. Pe urmele acestor legi înaintau, fără zgomot, mecanismele unui aparat de stat, plin de zel, şi valul greu al dispoziţiilor ministeriale care anulau practic concesiile liberale ale legilor. Dar cel mai serios atac împotriva şcolilor româneşti a fost declanşat prin adoptarea Legii 18, privind instrucţia în limba maghiară în institutele de învăţământ pentru educaţiunea poporului din 1879[1663].

Foto 99 – Clădirea Şcolii primare
din satul Vaca (azi Crişan), com. Ribiţa

1658 Enea Hodoş, *Cercetări*, p. 79-83.
1659 *Şcoala română*, an I nr. 40 din 1 octombrie 1876, p. 313.
1660 *Ibidem*, p. 314.
1661 Enea Hodoş, *op. cit.*, p. 170.
1662 *Ibidem,* p. 171.
1663 Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 234-235.

Conform acestei legi în toate şcolile pedagogice, în care limba de predare nu era cea maghiară, urma să se introducă un număr corespunzător de ore, încât fiecare absolvent să şi-o poată însuşi în vorbire şi scriere[1664]. Începând cu 30 iunie 1882, nimeni nu putea primi diploma de învățător şi nu putea fi numit într-un astfel de post, dacă nu putea dovedi că şi-a însuşit limba maghiară „în aşa măsură încât să fie în stare a o preda în şcolile primare”[1665]. În baza paragrafului 3 al legii, absolvenții institutelor pedagogice din 1872-1881 erau obligați ca în decurs de 4 ani să învețe limba maghiară, în „aşa grad încât să fie în stare a o preda în şcolile primare”[1666].

În comunele cu populație care nu cunoştea limba maghiară, începând cu anul 1883, vor fi numiți „învățători definitivi, ajutători sau provizorii la şcolile primare confesionale, ori în alte şcoli primare publice, numai astfel de persoane care sunt capabile a preda limba maghiară”[1667]. Conform paragrafului 4 al legii „limba maghiară face parte din obiectele de studiu obligatoriu în toate şcolile primare publice”[1668].

Legiuitorul era conştient că nu dispunea de numărul necesar de învățători cunoscători ai limbii maghiare şi acceptă unele compromisuri. Pentru a veni în ajutorul învățării limbii maghiare se instituie cursurile suplimentare de vară pentru învățători. Împotriva legii din 1879 se ridică mitropoliții Miron Romanul şi Ioan Vancea, precum şi deputații români din parlament. George Barițiu îndemna clerul român la rezistență, scriindu-i lui Ioan Micu Moldovan: „Vrăjmaşii amenință. Mulți slabi de înger se vor speria, deşi azi a te descuraja este o crimă. Lupta trebuie să continue. Clerul trebuie să fie ajutat de națiunea întreagă”[1669].

În acest climat juridic creat de legile adoptate de statul maghiar a trebuit să supraviețuiască şi învățământul confesional românesc din comitatele Hunedoara şi Zarand. Îndată după adoptarea legii din 1868, o serie de şcoli îşi încetează activitatea. În zonele cu un învățământ mai puțin dezvoltat, legea cere îndeplinirea condițiilor prevăzute pentru deschiderea unei noi şcoli. Comunitățile mici şi sărace din comitatul Hunedoarei şi Zarandului tot mai greu reuşeau să facă față cerințelor legii.

Comitatul Hunedoara, în anul 1869, avea o populație de 188.991 şi un număr de 359 localități în care funcționau numai 132 şcoli, ceea ce însemna o şcoală la 1.431 de locuitori, deci o şcoală la 223 copii. În cele 320 comune ale comitatului Hunedoara – scria *Gazeta Transilvaniei* – se află 29.514 copii de şcoală şi numai 4.426 învață[1670]. Situația gravă a învățământului hunedorean este redată şi de *Foişoara Telegrafului român* în care se preciza că „cele mai multe comune fără şcoală se află în comitatul Hunedoara, 218”[1671].

Situația alarmantă a şcolii săteşti, din Protopopiatul ortodox al Hațegului, este redată de către protopopul Ioan Rațiu: „Treburile şcolare în acest tract protopopesc merg din an în an tot mai rău. Înființarea şcolilor şi organizarea, nicăieri în patrie, nu întâmpină atâtea greutăți. Unde nici o confesiune nu păşeşte, aici barem o şcoală comunală, ce ar merita numele de şcoală în sensul cel adevărat. Jurisdicțiile politice, după cum arată faptele, se pare a privi trebile şcolare de nişte trebi secundare, iar când vine treaba a sili poporul în cauza şcolară, de loc se iveşte la mijloc prozelitismul afurisit”[1672].

Din cele 17 şcoli din protopopiat, numai cele din Bărăşti, Hunedoara şi Hațeg dispuneau de clădiri proprii[1673]. În satele Sânpetru, Vâlcelele Bune, Vâlcelele Rele, Chitid, Bățălar, Streisângeorgiu şi Ocolişul Mic, şcoala se ținea în case private, iar în Boşorod, Strei-Plopi, Strei-Săcel, Băieşti, Ruda, Grid, Nădăştia de Sus, şcoala se ținea în casa învățătorului[1674]. Eforturile protopopului Ioan Rațiu pentru a înființa noi şcoli dau primele rezultate. La 19 iunie 1869, primeşte decretul de numire pentru şcoala din Ocolişul Mare învățătorul Constantin Aleman[1675]. Tot în acest an, locuitorii din Ohaba de

[1664] *Ibidem.*
[1665] *Ibidem.*
[1666] *Ibidem.*
[1667] *Ibidem.*
[1668] *Ibidem.*
[1669] Liviu Ursuțiu, *Cinci scrisori ale lui G. Barițiu în legătură cu proiectul de lege școlară din 1879*, în „Acta MN”, 3, 1966, p. 521-549.
[1670] *Gazeta Transilvaniei*, nr. 47 din 20 iunie/2 iulie 1870.
[1671] *Foișoara Telegrafului român*, an I, nr. 1/1876, p. 7.
[1672] SJHAN, *Fond Protopopiatul ortodox Hațeg*, dosar 1/1869, f. 36.
[1673] *Ibidem.*
[1674] *Ibidem.*
[1675] *Ibidem*, f. 31.

sub Piatră acceptă înfiinţarea şcolii pentru care votează suma de 300 florini din banii bisericii. Salariul învăţătorului este stabilit la 50 florini ce proveneau din interesele împrumutului de stat şi din veniturile crâşmăritului de trei luni[1676].

Măsuri deosebite pentru păstrarea caracterului confesional al şcolilor sunt luate în Protopopiatul Orăştiei. Astfel, Consistoriul din Sibiu refuza numirea „diecilor Adam Nistor şi Iosif Danilaşiu în funcţia de învăţători în satul Vaidei” informând protopopiatul că „numai tinerii care au absolvit patru clase gimnaziale sau cursul pedagogic de 2 ani se pot întări de învăţători”[1677]. În anul 1870 funcţionau în Protopopiatul Orăştiei 10 şcoli, la Orăştie, Beriu, Căstău, Pricaz, Binţinţi, Romos, Şibot, Dâncu Mare, Tămăşasa şi Pişchinţi[1678]. Toate şcolile de aici erau încadrate cu învăţători având o pregătire pedagogică, cu excepţia lui Nicolae Cătăniciu din Căstău şi Adam Vaidean din Romos care aveau numai câte o clasă gimnazială[1679].

Printre primii care au înţeles pericolul transformării şcolilor confesionale în şcoli comunale, cu limba de predare maghiară, au fost conducătorii comitatului Zarand. Atât comiţii supremi, Ioan Pipoş şi Dimitrie Ionescu, cât şi vicecomiţii dr. Iosif Hodoş şi Amos Frâncu cer autorităţilor din subordinea lor să sprijine eforturile directorilor şcolari pentru înfiinţarea de şcoli şi să oblige comunele să asigure salariile învăţătorilor.

Datorită acestor măsuri, vicecomitele dr. Iosif Hodoş raporta, la 10 aprilie 1872, adunării comitatului Zarand, funcţionarea a 66 de şcoli faţă de numai 13 câte existau în anul 1861[1680]. Pe lângă Gimnaziul din Brad – raporta Iosif Hodoş – mai existau patru şcoli normale „două în Brad, una română de confesiunea greco-ortodoxă şi alta maghiară, de confesiunea reformată, una în Hălmagiu, care încă e română de confesiunea greco-ortodoxă şi a patra în Băiţa, de confesiunea romano-catolică”[1681]. Cele 66 de şcoli se aflau în cele patru cercuri ale comitatului Zarand, la Băiţa, Brad, Baia de Criş şi Hălmagiu.

În cercul Băiţa funcţionau şcoli la Băiţa, Căinel, Crăciuneşti, Hărţăgani, Ormindea, Peştera, Sălişte, Trestia, Luncoiul de Jos cu Scroafa (azi Stejărel), Podele cu Luncoiul de Sus, Ruda, Bucuresci cu Rovina, Şesuri şi Curechi[1682].

În cercul Bradului existau şcoli la Brad, în Crişcior două, una română greco-ortodoxă, cealaltă reformată, în Ţărăţel, Zdrapţi, Valea Bradului, Vaca, Juncu, Mesteacăn, Potingani, După Piatră, Stănija, Buceş şi Blăjeni[1683].

Cercul Baia de Criş dispune de următoarele şcoli: 2 şcoli în Baia de Criş, una romano-catolică şi alta reformată, în Ţebea, Lunca, Birtin, Cărăstău, Rişculiţa, Bulzeşti, Tomnatic şi Ribiţa[1684].

În cercul Hălmagiul de Sus şi de Jos se aflau şcoli în: Hălmagiu o şcoală de fete, în Hălmăgel, Ociu, Vaţa, Ciungani, Tomeşti, Dobroţ, Aciuţa, Băneşti, Bodeşti, Brusturi, Ciuciu (azi Vârfuri), Dumbrava, Lazuri, Luncşoara, Măgulicea, Pleşcuţa, Tălagiu şi Vidra[1685]. Din cele 93 de comune ale comitatului Zarand existau şcoli în 59, dar mai erau comunităţi afiliate la altele cu şcoala, încât „putem zice – informa Iosif Hodoş – că mai bine de 2/3 parte a comunităţilor districtului nostru se bucură astăzi de şcoli”[1686].

Aceeaşi intensă preocupare se manifestă şi din partea conducătorilor bisericii greco-catolice din comitatul Hunedoarei pentru apărarea şcolii. La 20 octombrie 1869, vicarul greco-catolic al Haţegului, Petru Pop, cerea judelui procesual din Pui să ia măsuri pentru dezvoltarea învăţământului. El îi cerea să ordone juzilor comunali „să asigure cele necesare pentru instruirea localităţilor şcolastice sub răspunderea lor să le îndeplinească şi încă în deplin înţeles, în spiritul legii”[1687]. Între măsurile solicitate, vicarul se referea la întreţinerea localurilor de şcoli, asigurarea cu mobilierul necesar, rechizite şi chiar material

1676 *Ibidem* f. 75.
1677 *Ibidem,* f. 9.
1678 Ioachim Lazăr, *Învăţământul românesc din sud-vestul Transilvaniei…*, p. 177.
1679 *Ibidem.*
1680 SJHAN, Fond *Comitatul Zarand*, dosar 59/1872, f. 15-20.
1681 *Ibidem*.
1682 *Ibidem*.
1683 *Ibidem*.
1684 *Ibidem*.
1685 *Ibidem*.
1686 *Ibidem*.
1687 *Idem*, Fond *Prefectura judeţului Hunedoara*, dos. 13/1869.

didactic, cum ar fi „glob, mape şi tabele de perete şi unde nu se află docenți să ceară de aici ca să le trimită”[1688]. Sinodul arhidiecezan din Sibiu, la 16 aprilie 1875, adopta un proiect de regulament pentru şcolile poporale şi normale greco-ortodoxe din arhidieceză[1689]. În cadrul aceluiaşi sinod a fost ales „Ilustritatea sa d-l vicecomite al comitatului Zarand dr. Iosif Hodoş”, în funcția de consilier şcolar.

În anul 1876, Mitropolia Blajului publica în revista *Şcoala română* planul de învățământ pentru şcolile poporale de confesiunea greco-catolică din arhidieceza de Alba Iulia şi Făgăraş”[1690]. Se preciza că în „şcolile poporale de confesiunea greco-catolică din arhidieceza de Alba Iulia şi Făgăraş se propun obiectele de învățământ pe care le prescrie legea de instrucțiune, art. 38 din 1868, § 55”[1691]. Toate măsurile luate de conducerile celor două biserici româneşti aveau scopul de a apăra învățământul confesional.

Climatul general al şcolii româneşti începe să se deterioreze din anul 1873, când expira termenul stabilit prin legea din 1868 pentru înnoirea din temelii a şcolilor săteşti. Prin dispoziția din 22 februarie 1873, noul ministru Trefort Agoston reamintea autorităților bisericeşti că se „cramponează într-o operă care le depăşeşte forțele, că mențin sub tutela lor şcoli care nu corespund legii, ceea ce face ca o mare parte a populației să rămână în afara binefacerilor instrucției”[1692].

Împotriva şcolilor confesionale româneşti şi a învățătorilor lor se declanşează tot felul de abuzuri. La şcoala din Geoagiu Inferior pretorul şi notarul comunal, în înțelegere cu inspectorul regesc Réthy au exercitat presiuni asupra părinților să-şi dea copiii la şcoala de stat, cu limba de predare maghiară. Părinții refuzând, jandarmii, la porunca notarului, au intrat cu forța în şcoala confesională, au ridicat copiii şi i-au dus în şcoala de stat, obligând părinții să plătească şi o taxă de 2 florini[1693]. La protestul celor doi preoți din Geoagiu Inferior împotriva acestui abuz, se ordonă de către minister o cercetare împotriva lor, fiind învinuiți că ațâță oamenii împotriva autorităților[1694].

Şcoli de stat au mai fost înființate în comunele Băcia şi Bârcea Mică. În Băcia, informa protopopul greco-catolic al Hunedoarei, Ioan Fodor, „şcoală confesională greco-catolică nu există, dar nici şcoală greco-orientală, fără numai şcoală comunală de stat cu doi învățători maghiari. Pruncii acestor populațiuni, de ambe părțile sunt siliți a umbla la şcoala de stat, care tocmai de nu ar exista”[1695]. Comitetul municipal administrativ al comitatului Hunedoara manifesta o deosebită satisfacție pentru suspendarea activității unor şcoli confesionale şi a le preface, sub diverse pretexte, în şcoli maghiare[1696]. Consistoriul ortodox din Sibiu acuza că la „Şoimuş şi la Boholt, de atâția ani nu mai are şcoli” şi acuza „că ori unde nu se fac şcoli confesionale se vor face nesmintit comunale (maghiare), tot din spinarea aceleaşi poporațiuni”[1697].

În raportul întocmit pentru anul 1875, vicarul Hațegului, Beniamin Densuşianu menționa preocuparea sa pentru a opri acțiunea autorităților de transformare a şcolilor confesionale greco-catolice în şcoli de stat sau comunale. El atrăgea atenția Episcopiei Lugojului despre pericolul ce plana asupra şcolilor din vicariat şi relata situația din Protopopiatul ortodox Hațeg, unde „se află 14 şcoli comunale, mai ales pe Strei, şi ai noştri sunt influențați cu lauda că docenții neuniți capătă leafa de la împărăție şi nu sunt băgați în seamă”[1698]. Pericolul sesizat de Beniamin Densuşianu începe să se confirme prin acțiunile autorităților. În 10 ianuarie 1876 s-au prezentat la sediul vicariatului din Hațeg, învățătorul, membrii comitetului bisericesc şi mai mulți credincioşi, în frunte cu judele din Sălaşul de Jos, care l-au informat că „notarul cercual Solyom a închis şcoala şi cheile le-a luat la sine”, iar pe credincioşi i-a îndemnat să-şi „trimită pruncii la şcoala de stat din Sălaşul de Sus”[1699].

Beniamin Densuşianu a intervenit la episcopul Mihalyi pentru a face demersurile necesare la Inspectoratul şcolar din Deva pentru a cere să „revoce ordinul de închidere al şcolii, deoarece poporul

---

1688 *Ibidem*.
1689 *Şcoala română*, an I, nr. 18 din 30 aprilie 1876.
1690 *Ibidem*, nr. 34 din 20 august v. 1876, p. 268.
1691 *Ibidem,* p. 268-269.
1692 Simion Retegan, *Sate și școli*, p. 36.
1693 SJTAN, Fond *Episcopia greco-catolică Lugoj*, dosar 5/1879, f. 1-2.
1694 Ioachim Lazăr, *Învățământul românesc din sud-vestul Transilvaniei…*, p. 184.
1695 SJTAN, Fond *Episcopia greco-catolică Lugoj*, dosar 5/1879, f. 1-2.
1696 *Observatoriul,* an II, nr. 90 din 10/22 noiembrie 1879, p. 361.
1697 *Ibidem*.
1698 SJHAN, Fond *Vicariatul greco-catolic Hațeg*, dosar 2/1875, f. 68.
1699 *Ibidem*, f. 13-14.

nostru având şcoala proprie, anevoie îşi va putea trimite pruncii la şcoală în altă comună şi iată cultura lui împiedecată, tot prin zel, de cultura rău înțeleasă, şi mai rău aplicată"[1700]. Situația cea mai îngrijorătoare o produc şcolile de stat şi comunale din Sălaşul de Sus, Băieşti, Silvaşul Inferior şi Superior[1701]. Aici cadrele didactice erau formate numai din indivizi care nu cunoşteau limba română. „În aceste şcoli – scria Beniamin Densuşianu – nu se propune nimic româneşte cu toate că pruncii şcolari sunt absolut toți români"[1702]. Pentru determinarea copiilor să învețe limba maghiară, inspectorul regesc Lajos Réthy şi autoritățile recurg şi la alte mijloace. Astfel, în anul 1875 oferă gratuit unor şcoli din vicariat „globuri ale pământului cu text unguresc"[1703]. Sesizând pericolul, vicarul Petru Pop solicita episcopiei să-i trimită „globuri cu text românesc pentru şcolile din Răchitova, Lunca Cernii şi Tuştea"[1704]. Acelaşi inspector regesc, cu prilejul unei inspecții efectuate la şcoala din Pâclişa, din 10 iunie 1880, îl reclama Consistoriului din Lugoj pe învățătorul Ioan Plaste că a folosit „unele cărți contrare integrității statului ungar"[1705].

Ofensiva statului maghiar pentru maghiarizarea învățământului românesc este demonstrată şi prin cifre. Dacă în anul 1872 existau în comitatul Hunedoara 174 şcoli confesionale şi doar 13 comunale, în anul 1884 se înregistrează 258 şcoli confesionale, la care se mai adaugă 26 şcoli comunale, 27 şcoli de stat şi 2 ale unor societăți. Numărul şcolilor cu limba de predare maghiară se ridica în anul 1884 la 55 unități[1706].

ŞCOLILE DE REUNIUNE GRĂNICEREASCĂ HUNEDORENE 1851-1896

Desființarea regimentelor de graniță din Transilvania în anul 1851, deşi nu a însemnat sfârşitul şcolilor patronate, le-a adus într-o situație dificilă. Ele devin obiect de dispută între confesiunile ortodoxă şi greco-catolică. Consistoriul din Blaj se adresa vicarilor de la Rodna, Făgăraş şi Hațeg, precum şi protopopilor din Sibiu şi Cugir, cerându-le ca „nu cumva şcolile din ținuturile pe unde se țineau ambele regimente de graniță române care sub direcțiunea militară au stat binişor [...] să se neglijeze"[1707].

În ținutul Hunedoarei au funcționat şcoli grănicereşti în localitățile Cugir, Spini, Baru Mare, Râu Alb, Băieşti, Hațeg, Hăşdat, Peştiş, Cîrjiți, Bretelin, Vețel şi Dobra. Aceste şcoli începând cu anul şcolar 1852-1853 au întâmpinat mari dificultăți în activitate. Chiar dacă nu aveau un viitor sigur, fostele şcoli grănicereşti din Baru Mare, Hațeg şi-au reluat activitatea.

La 5 iunie 1855, protopopul Devei, Moise Lazăr, se adresa episcopului Andrei Şaguna în problema şcolii grănicereşti din Bretelin. Protopopul cerea desluşire din partea lui Andrei Şaguna întrucât foştii militari de graniță erau siliți prin dregătoria cezaro-regească pretorială a ține şcolile lor sub cârma dascălului primar din Orlat, român de altă religie[1708]. Protopopul invoca dispoziția preturii din Deva către obştea din Bretelin, din 11 iulie 1855. Protopopul Moise Lazăr susținea că guvernul, la intervenția lui Şaguna, a dispus, în anul 1854, ca „direcțiunile şcolare pentru şcolile foste militare şi de religia noastră ținitoare s-au ridicat şi în locul lor s-au îndatorat scaunele protopopeşti a priveghea ca directorate[1709], subordonate episcopiei ortodoxe.

Cea mai importantă şcoală grănicerească a funcționat la Hațeg. În timpul revoluției din 1848-1849 edificiul şcolii a fost transformat în spital şi apoi în magazie pentru revoluționari. A fost redeschisă în anul şcolar 1850-1851, dar după desființarea regimentelor de graniță (1851) învățătorul Nicolae Munteanu nu a mai acceptat salariul de până atunci şi a încetat şi activitatea şcolii[1710]. La conferința a V-a a foştilor grăniceri din Regimentul I s-au „stabilit definitiv principiile organizării şi scopul fondului şcolar

---

1700 *Ibidem*.
1701 *Ibidem*, dosar 2/1880, f. 184-189.
1702 *Ibidem*.
1703 *Ibidem*, dosar 2/1875, f. 14.
1704 *Ibidem*.
1705 *Ibidem*, dosar 2/1880, f. 206-207.
1706 Cornel Stoica, Ion Frățilă, Ovidiu Vlad, Nicolae Wardegger, *Din istoria învățământului hunedorean*, Deva, 1973, p. 114-115.
1707 Nicolae Albu, *Istoria școlilor*, p. 52.
1708 Mitropolia Ortodoxă Sibiu, Fond *Șaguna*, doc. nr. 1052.
1709 *Ibidem*.
1710 Iacob Radu, *op. cit.*, p. 145.

al foştilor grăniceri din Regimentul I român"[1711]. Conferința a stabilit şi denumirea şcolilor care se vor numi „Şcoale de Reuniune Grănicerească"[1712].

Conform hotărârii conferinței urma a se înființa câte o şcoală centrală în fiecare dintre cele 12 localități, sedii ale companiilor fostului regiment. Planul de învățământ pentru aceste şcoli era elaborat periodic de către Comitetul central administrativ de la Sibiu. Autoritatea supremă a şcolilor era adunarea generală, compusă din reprezentanții foştilor grăniceri[1713]. Adunarea avea ca organe de execuție Comitetul central administrativ de la Sibiu şi subcomitetele sau eforiile şcolare locale.

Comitetul şcolar central îndeplinea hotărârile luate de adunarea generală, organiza şi desfăşura concursurile pentru ocuparea posturilor de învățători vacante, numirea învățătorilor, inspectarea, prin câte un membru al său, a fiecărei şcoli, cel puțin o dată pe an, asistarea la examene şi publicarea rezultatelor în ziare[1714]. Comitetul şcolar de la Sibiu a pregătit cu mare atenție deschiderea anului şcolar 1871-1872. Probleme deosebite a ridicat şcoala din Hațeg din cauza rivalității dintre greco-catolici şi ortodocşi. În toamna anului şcolar 1869-1870 s-au deschis la Hațeg două şcoli: câte una pentru fiecare confesiune, fiecare cu învățătorul său[1715]. Ortodocşii cereau să li se dea cota parte din fondul şcolar după numărul sufletelor, spre a-şi putea susține şcoala lor confesională[1716]. Pe de altă parte, greco-catolicii pretind a se susține la Hațeg numai o şcoală cu caracter grăniceresc[1717]. Reprezentanța generală de la Sibiu a luat în dezbatere aceste diferende în şedința din septembrie 1871, hotărând ca „în Hațeg să se susțină din fondul şcolastic o singură şcoală grănicerească şi declară cu această ocaziune, precis, că niciodată nu va favoriza pe una confesiune în dauna şi prejudiciul celeilalte"[1718].

La 22 august 1872 cele două confesiuni au încheiat o înțelegere, în 8 puncte, privind şcoala din Hațeg, termenii înțelegerii fiind înaintați la Sibiu. Înțelegerea încheiată între cele două confesiuni din Hațeg este confirmată şi de către protopopul ortodox, Ioan Rațiu, care anunța Mitropolia din Sibiu că în această localitate „s-a făcut un acord cu uniții, pe baza căruia uniții, dispunând de un local corespunzător, elevii claselor I şi III, aveau să urmeze cursurile la învățătorul greco-catolic, iar cei ai claselor II şi IV la învățătorul ortodox"[1719]. „Pactul" încheiat a fost discutat în şedința comitetului din Sibiu, din 26 august 1872. Întrucât înțelegerea nu elimina numai disputa confesională, ci statornicea şi nişte principii care veneau în contradicție cu *Normativul şcolilor de Reuniune grănicerească*, comitetul le cere hațeganilor să aducă pactul în consonanță cu concluziile respective[1720].

Prin ordinul 379 din 17 septembrie 1872, Comitetul administrativ al fondului şcolar din Sibiu stabilea „ca şi în acest an şcolar, şcoala se va continua cu învățătorii Florian şi Olteanu, luând unul învățăceii şi învățăcelele de la 6-9 ani, iar celălalt de la 10 la 12 ani, adică câte 3 clase naturale"[1721]. Prin înțelegerea încheiată, începând din anul şcolar 1872-1873, se înființa Şcoala de Reuniune Grănicerească din Hațeg spre îndestularea ambelor confesiuni şi prin aceasta încetând între grăniceri cea din urmă disonanția cu privire la inspecțiunea şcoalelor grănicereşti"[1722]. În anii următori s-au deschis Şcolile de Reuniune Grănicerească din comunele Baru Mare, Spini, Râu Alb, Cârjiți şi Vețel[1723]. Se alocă fonduri pentru construcția a 6 noi şcoli printre care şi a celor din Vețel, Cîrjiți, Râu Alb, Baru Mare şi Spini[1724]. Toate erau construite din material solid (piatră sau cărămidă), acoperite cu țiglă (Baru Mare, Cugir şi Vețel) sau şindrilă (Râu Alb).

Şcolile din Spini şi Cîrjiți erau modificări ale vechilor clădiri, cea din Spini din fosta şcoală națională, iar şcoala din Cîrjiți din casa fostului ofițer, cumpărată de la comună, cu o parte din grădină, la

---

1711 Nicolae Florea, *Contribuții la istoria învățământului școlilor de Reuniune grănicerească*, în „Sargetia", XVI-XVII, 1982-1983, p. 559.
1712 *Ibidem*.
1713 *Ibidem*.
1714 *Ibidem*, p. 561.
1715 AN București, Fond *Ministerul Educației Naționale*, dosar 604/1942, f. 296.
1716 *Transilvania*, an VIII, nr. 6 din 15 martie 1875, p. 58.
1717 *Ibidem*, nr. 8 din 15 aprilie 1875, p. 89.
1718 *Ibidem*.
1719 Vasile Netea, *Lupta românilor*, p. 328.
1720 *Transilvania*, an VIII, nr. 8 din 15 aprilie 1875, p. 89-90.
1721 *Ibidem*, p. 89.
1722 *Ibidem,* p. 90.
1723 *Ibidem,* nr. 17 din 1 septembrie 1875, p. 184.
1724 *Ibidem*, nr. 6 din 15 martie 1875, p. 59.

prețul de 1.000 florini[1725]. În anul 1880 a început construirea şcolii din Haţeg, prevăzută cu un etaj şi având patru săli de clasă, fiind situată pe un „intravilan donat de comună şi cu spesele fondului grăniceresc"[1726]. Inaugurarea şcolii din Haţeg a avut loc la 1 septembrie 1881.

Prin strădania celor doi învățători, Paul Olteanu şi Nicolae Sânzian, a fost ridicată una dintre cele mai moderne şcoli din Transilvania. Şcoala avea patru săli de clasă, patru camere pentru învățători, două cămări pentru bucate şi alte anexe[1727]. Comitetul din Sibiu s-a preocupat permanent pentru dotarea şcolilor cu „mijloacele, rechizitele şi aparatele de învățământ prevăzute de lege"[1728]. Problema cea mai importantă care se ridica în fața comitetului era încadrarea şcolilor cu învățători calificați. El a căutat să încadreze dascăli „dintre cei mai calificați şi cu purtarea cea mai bună"[1729]. La încadrarea învățătorilor s-a ținut seama de confesiunea majorității locuitorilor comunei respective. Salariile era superioare celor de la şcolile confesionale, fiind stabilite la 300 florini pentru învățătorii şcolilor din Cârjiți, Vețel, Râu Alb, Baru Mare, Spini şi Cugir şi la 400 florini pentru învățătorii de la şcoala din Haţeg[1730].

În Şcolile de Reuniune Grănicerească s-au predat următoarele materii: religia şi morala, citirea şi scrierea, socoteli cu cifre şi mintal, cunoştința măsurilor şi a banilor din țară, gramatica, geografia şi istoria țării, geografia şi istoria universală, elemente de fizică şi istorie națională, agricultură şi grădinărit, stupărit, cunoaşterea drepturilor şi îndatoririlor cetățeneşti şi exercițiile militare[1731]. Limba de predare în Şcolile de Reuniune Grănicerească era româna. Pentru a veni în sprijinul elevilor, pe lângă fiecare şcoală s-au pus bazele unei biblioteci. „Având în vedere importanța limbii române, atât pentru învățământul din şcoală, cât şi pentru viața practică şi națională şi cu scopul de a uşura obținerea unui progres sănătos, comitetul a decis a prevedea bibliotecile şcolilor noastre cu câte un exemplar din *Dicționarul limbii române*, editat de Academia Română din Bucureşti"[1732].

Foto 100 – Clădirea Şcolii de Reuniune Grănicerească din Haţeg, inaugurată în anul 1881

Bibliotecile dispuneau de un bogat fond de carte românească, dintre care amintim *Fizica* de E. Bacaloglu, *Dicționarul român* de Laurian şi Massim, *Constituția patriei* de T. Petrişor, *Pedagogia generală* de Ilarion Puşcariu, *Elemente de poetică română* de Ioan Lăzăriciu, *Geografia* de Făgărăşian şi Moldovan, *Istoria românilor* de I. M. Moldovan, *Istoria universală* de Mandicescu, *Îndreptariu teoretic*

1725 *Ibidem*.
1726 Paul Olteanu, *op. cit*., p. 244.
1727 Ioachim Lazăr, *Învățământul românesc din sud-vestul Transilvaniei…*, p. 195.
1728 *Transilvania,* an VIII, nr. 6 din 15 martie 1875, p. 59.
1729 *Ibidem*, p. 60.
1730 *Foaia școlastică*, an IX, nr. 9 din 1/13-15/27 iunie 1881, p. 93-94.
1731 Nicolae Florea, *op. cit*., p. 560.
1732 Vasile Șchiopu, Rodica Irimescu Sofroni, *Contribuții la cunoașterea școlilor Regimentului I de graniță de la Orlat,* în „Sargetia", vol. V, 1968, p. 495-503.

ş*i practic pentru învăţământul intuitiv* de V. G. Borgovan[1733]. La cărțile didactice româneşti, bibliotecile mai cuprindeau o serie de volume de istorie şi cultură universală, cărți de legislație, aplicații practice etc[1734]. Bibliotecile şcolilor de Reuniune Grănicerească mai cuprindeau o serie de reviste, printre care amintim *Transilvania*, *Amicul şcoalei*, *Foaia şcolastică* etc.

În anul 1875, Comitetul şcolar administrativ din Sibiu solicita Comitetului ASTREI câte un exemplar din *Transilvania*, respectiv numerele pe 1875, pentru 20 de şcoli grănicereşti[1735]. Comitetul ASTREI decide să acorde exemplarul pe 1875 la jumătate de preț, iar cele din anii anteriori, în mod gratuit[1736].

Din 1876 o gravă amenințare plana şi asupra învățământului grăniceresc. La 4 decembrie 1876, deputatul român Sigismund Borlea aducea la cunoştința Camerei deputaților din Parlamentul Ungariei că în mai multe localități din Transilvania şi Banat s-au înființat şcoli comunale din fondurile fostelor regimente grănicereşti, dar guvernul îşi arogă dreptul de a numi învățătorii. Încercând să le dea un caracter confesional, autoritățile locale n-au mai permis deschiderea lor.

Comitetul de la Sibiu a solicitat lemne pentru confecționarea aparatului şi îngrădirea locului de gimnastică la şcoala din Râu Alb. Deşi Oficiul de Silvicultură din Hunedoara aprobă cererea, Ministerul de Finanțe de la Budapesta le retrimite cererea neaprobată. În schimb, Ministerul Cultelor şi Instrucțiunii Publice aprobă urgent, la cererea comitetului, acordarea „în mod gratuit a 800 de abecedare şi 40 îndreptare pentru învățători pentru învățarea limbii maghiare şi germane”[1737].

Trebuie remarcată activitatea învățătorului Augustin Degan de la şcoala din Vețel pentru inițierea elevilor în practicarea grădinăritului şi stupăritului. Pe lângă şcoala din Vețel a organizat o grădină de pomărit şi o stupină alcătuită din circa 100 familii de albine[1738]. În anul 1890, Augustin Degan a participat la Expoziția de la Viena, unde a obținut, din partea juriului expoziției, „Diploma de recunoştință şi doi galbeni”[1739].

Şcolile de Reuniune Grănicerească din Transilvania şi-au concentrat atenția spre atingerea scopului lor educațional contribuind la dezvoltarea învățământului românesc din Transilvania. În anul 1895, Şcolile de Reuniune Grănicerească au fost transformate în şcoli comunale cu limba de predare maghiară.

Şcoala de meserii de la Orăştie (1874-1880). Îndreptarea tineretului spre industrie şi meserii şi calificarea sa îi preocupa pe mulți intelectuali români din secolul al XIX-lea. În anul 1839, George Barițiu scria în *Gazeta Transilvaniei* că „până nu vor fi şcoli reale, tehnice şi comerciale, în care negustorii şi meşteşugarii să-şi poată însuşi învățătura necesară pentru meseria lor, nu se poate spera vreun bine”[1740]. În anul 1846, acelaşi George Barițiu cerea, prin intermediul „Gazetei Transilvaniei”, „înființarea de şcoli pentru meseriaşi, negustori, şcoli necesare poporului deoarece meseriile nu pot înflori fără ştiință”[1741].

George Barițiu observase că alte națiuni din Transilvania îşi înființaseră asemenea şcoli. La Săcărâmb, în anul 1835, a fost înființată o şcoală montanistică „cu limba de predare germană”[1742]. Şcoala din Săcărâmb era destinată pregătirii de tehnicieni pentru exploatările miniere. Erau predate aici câteva materii de specialitate, între care desenul geometric, tehnica havării filoanelor, mineralogie, studiul mineritului, tehnica manipulărilor de suprafață, desen de perspective şi dreptul montanistic.

Demersurile elitei intelectuale din Orăştie pentru înființarea unei şcoli de meserii erau mai vechi. În cadrul Universității săseşti s-a ridicat problema înființării unei şcoli de meserii şi mai ales susținerea ei de către reprezentanții scaunului Orăştie. În şedința din 23 mai 1871, Universitatea săsească a votat ca suma de 1.000 florini anual să fie destinată pentru susținerea şcolii de meserii din Orăştie[1743].

1733 Ioachim Lazăr, *Învățământul românesc din sud-vestul Transilvaniei…*, p. 198-199.

1734 *Ibidem,* p. 199.

1735 *Transilvania*, an VIII, nr. 6 din 15 martie 1875, p. 70.

1736 *Ibidem*.

1737 *Ibidem,* p. 59.

1738 Ioachim Lazăr, *Augustin Degan (1850-1930), un om de cultură și școală românească*, în „Sargetia”, XXI-XXIV, 1988-1991, p. 839-843

1739 *Ibidem*.

1740 M. Mirel, A. Ardoș, *Date privind începuturile învățământului profesional în Transilvania*, în „Acta MN”, NR. 6, 1969, p. 361-373.

1741 *Ibidem*.

1742 Mihai Cerghedean, *Școala de minerit din Săcărâmb*, în „Sargetia”, VIII, 1970, p. 226; Viorel Vânătoru, *Statutul Școlii de montanistică de la Săcărâmb (1863),* în „Sargetia”, XVIII-XIX, 1984-1985, p. 289-293.

1743 Ion Iliescu, Tiberiu Istrate, *Orăștie 750 de ani*, Deva, 1974, p. 134.

Sub impulsul acțiunilor lui Avram Tincu, în şedința din 8/20 decembrie 1874, comitetul parohial se învoieşte a primi şcoala meseriaşilor, în şcoala ordinară[1744]. Acțiunea inteligenței din Orăştie era motivată de convingerea că „dezvoltarea unui popor, pentru a se putea numi normală şi sănătoasă, trebuie să atingă toate straturile, toate clasele sociale din sânul poporului"[1745].

După pregătiri intense şcoala de meserii a fost deschisă la 1 noiembrie 1874. Şcoala cuprindea trei clase, prima dintre ele fiind clasă pregătitoare, în care se repetau cunoştințele elementare[1746], limbile română, maghiară şi germană, computul, geografia şi istoria[1747]. În celelalte două clase, pe lângă cunoştințele de cultură generală, planul de învățământ mai cuprindea şi o serie de materii de specialitate. În primul an de activitate şcoala a fost frecventată de un număr „de 67 elevi, din care 43 români, 15 germani, 5 maghiari, 3 bohemi şi 1 izraelit"[1748].

În anul 1875-1876 numărul ucenicilor a crescut la 168, reprezentând 23 de meserii. În cele trei clase se învățau următoarele meserii: comerț (4), lăcătuşerie (17), fierari (9), tinichigiu (1), măsari (13), rotari (5), butnari (2), păpucari (26), călțunari (20), curelari (5), pânzari (20), funari (2), zidari (3), lemnari (3), pieptenari (3), sitari (1), cojocari (4), pălărieri (3), argăsitori (8), olari (1), măcelari (5), brutari (1)[1749]. Din punct de vedere etnic, 90 erau români, 23 germani, 53 maghiari şi 2 evrei[1750].

Încă de la înființarea şcolii s-a constituit o comisie şcolară formată din 7 membri, care se alegea de către adunarea generală pe o durată de trei ani. Comisia şcolară aleasă în anul 1874 era alcătuită din Avram Tincu, preşedinte, Iosef Schenk, Nicolau Popoviciu, Claudiu Vlad, Ilie Herlea, Nicolae Trif şi Ioan Teutsch, membri[1751]. Comisia şcolară numea învățătorii, le stabilea salariile, întocmea planul de învățământ şi-l înainta adunării scaunale spre aprobare, se îngrijea de organizarea internă a şcolii, prevăzând-o cu cele necesare, alegea directorul care era subordonat nemijlocit comisiunii[1752]. Şcoala de ucenici din Orăştie a pregătit tineri în diverse meserii care se vor răspândi în principalele oraşe din jur, contribuind la dezvoltarea vieții economice.

ÎNVĂȚĂMÂNTUL PEDAGOGIC, GIMNAZIAL ŞI LICEAL

Preparandia de la Hațeg (1854-1857). Înființarea Preparandiei din Hațeg este în strânsă legătură cu activitatea de vicar a lui Ştefan Moldovan. După sosirea în vicariatul Hațegului în vara anului 1852, Ştefan Moldovan înaintează numeroase memorii pentru înființarea de şcoli săteşti. Guvernatorul Transilvaniei îi răspunde că nu poate aproba planul pentru ridicarea şcolilor comunale şi îi recomandă ca autoritatea bisericească să deschidă în Hațeg o preparandie în care să se pregătească cei înclinați spre cariera dăscălească.

După primirea acestei recomandări, Ştefan Moldovan începe pregătirile pentru deschiderea preparandiei. Convoacă sinodul vicarial pentru a stabili contribuția comunelor la susținerea preparandiei. Hotărârile sinodului sunt transmise prin preoți către enoriaşi pentru a-i lămuri despre „folosul unei asemenea şcoli, pentru a plăti taxa şi a-şi trimite copiii la învățătura dăscăliei"[1753]. În decembrie 1853 este trimis ca dascăl al preparandiei tânărul Beniamin Densuşianu. La 10 ianuarie 1854, Beniamin Densuşianu îi scria mitropolitului Alexandru Sterca Şuluțiu despre pregătirile făcute pentru întemeierea preparandiei[1754].

Sunt încheiate contracte cu satele din subcercurile Bretei Române, Puiului şi Densuşului, prin care fiecare familie accepta să contribuie „spre acest scop, câte 20 creițari m. c."[1755]. Prelegerile au început la 1 noiembrie v. 1854 cu toți cei 69 de candidați. Înregistrând progrese în acțiunea de pregătire, în ianuarie

---

1744 *Ibidem*.
1745 *Şcoala română*, an I, nr. 43 din 22 octombrie v. 1876, p. 340.
1746 *Ibidem*.
1747 *Ibidem*, p. 341.
1748 *Foişoara Telegrafului român*, an I, nr. 4 din 12 februarie 1876, p. 27-28.
1749 *Şcoala română*, an I, nr. 43 din 22 octombrie v. 1876, p. 341.
1750 *Ibidem*.
1751 *Ibidem*.
1752 *Ibidem*.
1753 Iacob Radu, *Istoria vicariatului greco-catolic al Hațegului*, Lugoj, 1913, p. 150-151.
1754 Ioachim Lazăr, *Învățământul pedagogic, gimnazial și liceal din sud-vestul Transilvaniei…*, p. 37-104.
1755 *Ibidem*, p. 41.

1855, se poate trece la selecția tinerilor care vor fi preparanzi. În urma examenului din 20 ianuarie sunt declarați apți pentru a urma cursurile preparandiei un număr de 31preparanzi care vor alcătui clasa a III-a. Ceilalți vor alcătui alte două clase începătoare „ce au instrucția în această şcoală”[1756].

Numărul mare din clasele pregătitoare a impus crearea unui al doilea post de profesor ocupat de către tânărul teolog din Ulpia Traiană, Simion Ulpianu, fost tribun în oastea prefectului Nicolae Solomon[1757]. Pentru asigurarea instruirii preparanzilor, dar şi a elevilor diferitelor şcoli confesionale, Ştefan Moldovan solicită profesorului Timotei Cipariu trimiterea de manuale. Din corespondența purtată se pot desprinde dificultățile prin care a trecut Preparandia din Hațeg în cei trei ani cât a funcționat. Cauza principală a fost potențialul economic extrem de scăzut al părinților elevilor, care în cea mai mare parte, exceptând pe foştii grăniceri, se emancipaseră curând de sub jugul apăsător al servituții feudale.

Profesorul Beniamin Densuşianu este nevoit să compună el o serie de manuale, între care amintim „Istoria romanilor antici”, „Studiul istoric propus elevilor preparandiali la şcoala preparandiale de patru ani înființată în opidul Hațeg.1854-1857”, „Economia pomilor”, „Economia frăgarilor şi a viermilor de mătase”[1758]. La 15 iulie 1857, Preparandia din Hațeg şi-a încetat activitatea. „În perioada cât am funcționat ca profesor la acest institut – nota Beniamin Densuşianu în memoriile sale – am dat Valei Hațegului vreo 35 de preparanzi”[1759].

Clasele pregătitoare instruite de Simion Ulpianu vor funcționa până la sfârşitul semestrului I al anului şcolar 1857-1858. La 28 ianuarie 1858, Simion Ulpianu îi oferea o serie de antichități, monede şi chiar monumente, profesorului Cipariu, rugându-l să-i trimită banii „aici la Hațeg, că până la finea lui februariu a. c. voi fi tot aici, până adică voi face examen cu pruncii”[1760].

Preparandia de stat din Deva. Legea 38 din 1868 permitea fiecărei confesiuni să înființeze şi să susțină o preparandie dacă era împreunată cu o şcoală pentru cultivarea practică a învățăceilor[1761]. Dar legea mai prevedea că statul va înființa „20 de preparandii pentru învățători”[1762]. Conform legii cursul preparandial avea o durată de trei ani, Ministerul Instrucțiunii Publice având dreptul să stabilească obiectele de învățământ şi numărul de ore. Înființarea unei preparandii de către stat presupunea şi limba de predare care era maghiara.

Foto 101 - Prima clădire
a Şcolii Normale din Deva

1756 *Ibidem*, p. 43.

1757 Gheorghe Naghi, *Memoriile lui Ștefan Moldovan din 1852 și 1854 cu privire la școlile românești din Hațeg*, în „Sargetia”, XIV, 1979, p. 421.

1758 Ioachim Lazăr, *Învățământul pedagogic, gimnazial și liceal din sud-vestul Transilvaniei…*, p. 46-47.

1759 *Ibidem*, p. 51.

1760 SJCAN, Fond Blaj. *Arhiva personală Timotei Cipariu*, doc. 2267.

1761 *Colecțiunea legilor din anul 1868*, § 13.

1762 *Ibidem*, § 81.

La 2 mai 1870, Ministerul de Culte şi Instrucţiune Publică îl înştiinţa pe inspectorul şcolar regesc al comitatelor Hunedoara şi Zarand despre închirierea unui imobil „din Deva, numit Parva Curia cu toate construcţiile şi anexele ce se află pe el, în scopuri educative şi a ordonat Direcţiunii Miniere din Cluj spre a executa predarea imobilului, despre care te înştiinţez şi pe Domnia Ta”[1763].

După preluarea imobilului, ministrul îi cerea inspectorului să ia următoarele măsuri: „Mai întâi să anunţaţi despre această treabă pe acei locuitori ai Devei, care s-au obligat că pentru punerea în viaţă a acestui ordin, vor aduce nisipul necesar precum şi braţe de muncă vor da pentru curăţenia acestui local, ca mai înainte să efectueze curăţenia clădirii principale, astfel ca această clădire, chiar în cursul lunii mai să poată asigura organizarea unui curs provizoriu pe seama învăţătorilor”[1764].

Măsurile cerute de minister au fost îndeplinite prin largul concurs al locuitorilor români şi maghiari ai Devei, încheindu-se în septembrie 1870. Pentru anul şcolar 1870-1871 au fost încadraţi profesorii necesari. Funcţia de director a fost încredinţată preotului reformat Koos Ferencz, care va propune elevilor religia[1765]. În acelaşi an este încadrat ca profesor de limba română Vasile Petri[1766]. Deschiderea cursurilor Preparandiei a avut loc la 1 octombrie 1870. În anul şcolar 1870-71 preparandia a funcţionat cu trei clase după cum urmează: „O clasă de anul I cu 8 elevi având limba de predare maghiara, a început cursurile la 1 octombrie 1870. O clasă cu 8 elevi, având limba de predare româna şi-a început cursurile la 10 martie 1871. În ambele clase durata cursurilor era de trei ani, elevii fiind admişi fără a li se cere un certificat de absolvire a unei şcoli anterioare, numai pe baza cunoştinţelor dovedite de candidat la concursul de admitere”[1767].

În acelaşi an şcolar a mai fost înfiinţată o clasă cu 8 elevi, constituind un curs de specializare, cu durata de 1 an, cu o pregătire mai înaltă decât în primele două clase şi care dovedeau chiar capacitatea de a preda în şcoală[1768]. Pe lângă preparandie s-a înfiinţat o şcoală de aplicaţie, cu durata de 6 ani, învăţător fiind numit Adoryan Nicolae, cu un salariu de 700 florini şi cuartir[1769].

În preparandie se predau următoarele materii de învăţământ: Doctrina religiei şi moralei; Pedagogia; Învăţământul metodei de instrucţiune; Geografia universală şi a patriei; Istoria; Limba maternă; Limba maghiară; Limba germană; Ştiinţele naturii şi aplicarea la agricultură şi industrie; Economie cu exerciţii economice şi de grădinărit; Constituţia patriei; Cântul şi muzica (violina şi fortepianul); Caligrafia şi desenul şi Exerciţii corporale[1770]. Predarea religiei era lăsată în seama confesiunilor. Profesori de religie pentru elevii români ai preparandiei sunt încadraţi, începând cu anul 1885, Constantin Pop, preot greco-catolic şi Ioan Papiu, protopopul ortodox al Devei[1771].

În anul 1878, Consistoriul din Sibiu a trimis la Deva pentru cursul suplimentar al învăţătorilor pe profesorul Dimitrie Comşa, pentru a ţine prelegeri practice, îndeosebi din grădinărit[1772]. În raportul întocmit, în august 1878, profesorul D. Comşa a scris că a ţinut demonstraţiile şi prelegerile de la Deva „în grădina bisericii şi mai ales în grădina mare şi bine întocmită a Institutului preparandial de stat”[1773]. Secţia română a beneficiat de câţiva profesori de înaltă reputaţie, printre care amintim numele lui Vasile Petri, Ion Lăzăriciu, Teodor Petrişor şi Ioan Candrea. Până în anul şcolar 1874-75, în cadrul secţiei române toate obiectele erau predate în limba română. Apoi, rând pe rând, clasele secţiei române au fost lichidate. Preparandia din Deva care, la înfiinţare, trezise multe speranţe în rândul românilor, prin aceste măsuri i-a dezamăgit profund.

1763 Ovidiu Vlad, Nicolae Ţârlea, *Monografia Liceului Pedagogic Deva (1870-1970),* Deva, 1970, p. 14-15.
1764 *Ibidem*.
1765 *Ibidem*, p. 153.
1766 *Ibidem*, p. 160.
1767 *Ibidem*, p. 15.
1768 *Ibidem*.
1769 Ioachim Lazăr, *Învăţământul pedagogic, gimnazial şi liceal din sud-vestul Transilvaniei…*, p. 55.
1770 *Colecţiunea legilor din 1868*, § 88.
1771 Ovidiu Vlad, Nicolae Ţârlea, *op. cit.*, p. 160.
1772 Enea Hodoş, *op. cit.*, p. 177.
1773 *Ibidem*.

Foto 102 - Vasile Petri, profesor

Foto 103 - Ioan Lăzăriciu, profesor

Chiar în anul înființării ei, un corespondent anonim din Deva scria că o mulțime de preparanzi din dieceza Blajului s-ar afla la această preparandie. Se întreba autorul articolului, dacă am ajuns până acolo „încât să nu mai vedem ce tendință are acea preparandie”[1774]. Iar dacă Ordinariatul din Blaj – concluziona autorul articolului – a înțeles pentru cine s-a înființat Preparandia de Stat din Deva, cum poate „să permită preparanzilor a frecventa un institut ca acesta”[1775].

Măsura lichidării claselor cu predarea în limba română de la Preparandia de Stat din Deva va duce la numeroase luări de poziție din partea fruntaşilor națiunii române. Deputații români din Parlamentul de la Budapesta ridică problema preparandiilor din Transilvania. George Pop de Băseşti, în şedința din 24 noiembrie 1876, propunea ca în institutele pedagogice de stat din Deva, Arad, Sighet şi Zalău să se predea cursurile în limbile română şi maghiară, întrucât erau situate în zone locuite de români. El invoca în primul rând situația Preparandiei din Deva, care a avut secție în limba română şi pe care ministerul a sistat-o[1776]. În urma numeroaselor cereri ale inteligenței române din comitatul Hunedoara, abia la 3 februarie 1887, limba română se introduce ca obiect obligatoriu de studiu. Legea Trefort din 1879 introducea în toate şcolile preparandiale limba maghiară. După 1879, Preparandia de Stat din Deva a devenit un centru în care se desfăşurau cursuri suplimentare a învățătorilor pentru cunoaşterea limbii maghiare, un centru pentru deznaționalizarea românilor.

Gimnaziul român ortodox din Brad. Şcolile medii din Transilvania s-au condus, până la 1848, după legile şcolare „Norma Regis” din 1781 şi „Ratio educationis publicae”, din 1806. Prevederile acestor legi nu mai corespundeau condițiilor noi create de revoluția din 1848, fiind în dezacord cu orientarea economică, socială şi politică. Ministerul de Culte şi Instrucțiune Publică din imperiu a redactat „Proiectul de organizare a gimnaziilor şi şcolilor reale, în anul 1849”[1777].

Proiectul a fost sancționat de împărat, în anul 1854, devenind legea după care gimnaziile şi şcolile reale din Transilvania s-au condus până la legea din 1868. Legea prevedea durata gimnaziului la 8 clase, 4 clase gimnaziul inferior, 4 clase gimnaziul superior. În conformitate cu prevederile legii, gimnaziile puteau fi înființate şi susținute de către stat, de confesiunile religioase, de comune, de diferite societăți şi de particulari[1778]. Pentru a înființa un gimnaziu era necesară aprobarea Ministerului de Culte şi Instrucțiune, iar solicitantul trebuia să dovedească că are mijloace suficiente pentru susținerea lui pe mai mulți ani. La 1 iulie 1850, Andrei Şaguna cerea înființarea a 6 gimnazii superioare (unul la Deva), a 6 gimnazii inferioare (unul la Brad) şi a 6 şcoli tehnice dintre care una la Hațeg[1779].

Instaurarea regimului liberal a permis reluarea ideii lui Şaguna din anul 1850. Ideea a fost îmbrățişată de către întreaga conducere românească a comitatului Zarand. Cu prilejul unui sinod protopopesc, preoții George Bogdan din Brad, Ioan Ficher din Ruda, Aron Suciu din Podele, Hențiu de la Rişca, Lazăr Comşa din Ribița şi Ioachim Comşa din Zdrapți se întâlnesc la o discuție amicală în jurul unui pahar de vin în cârciuma lui Francisc Zawatsky. La un moment dat negustorul aduce vorba despre

1774 *Familia*, an VI, nr. 37/13-25 septembrie 1870, p. 442.
1775 *Ibidem*.
1776 Ioachim Lazăr, *Învățământul pedagogic, gimnazial și liceal din sud-vestul Transilvaniei…*, p. 62.
1777 *Istoria învățământului din România*, II, p. 158.
1778 *Ibidem*.
1779 *Mitropolitul Andrei baron de Șaguna*, p. 115-116.

casele sale, incendiate în 1848 care erau parțial ruinate „dar care ar putea fi reparate şi folosite pentru şcoală"[1780]. Preoții au acceptat prețul de 2.000 florini pentru case şi dreptul proprietarului de a locui la parterul clădirii, cât timp va trăi, împreună cu soția sa, Elena[1781]. Astfel, 52 de preoți greco-ortodocşi din protopopiatul Zarandului, în frunte cu protopopul Iosif Başa, „pătrunşi de necesitatea de a înființa nişte clase de şcoală, cel puțin pentru clasele gimnaziului de jos, acum, deodată s-au determinat şi învoit a contribui, după putință şi a cumpăra realitatea de sub nr. 395 din Brad, cu scop de a înființa un institut mai înalt de cultură, şi în specie, un gimnaziu gr. or. în Brad"[1782].

Foto 104 – Prima clădire în care a funcţionat Gimnaziul ortodox din Brad

La 8/21 octombrie 1861, chestiunea înființării gimnaziului a fost pusă de către protopopul Iosif Başa, în fața adunării comitatului. Adunarea comitatului a aprobat în aceeaşi zi, atât inițiativa, cât şi colecta preconizată[1783]. Pentru a grăbi realizarea proiectului, adunarea comitatului Zarand a stabilit ca toate satele să contribuie la înființarea gimnaziului cu efectele împrumutului de stat din 1854, ale cărui dobânzi se ridicau la suma de 3.289 florini[1784]. Problema înființării gimnaziului este repusă în discuția adunării comitatului, din 12 ianuarie 1862, de către primul vicecomite Iosif Hodoş.

Foto 105 – Protopopul Iosif Başa, ctitor al Gimnaziului din Brad

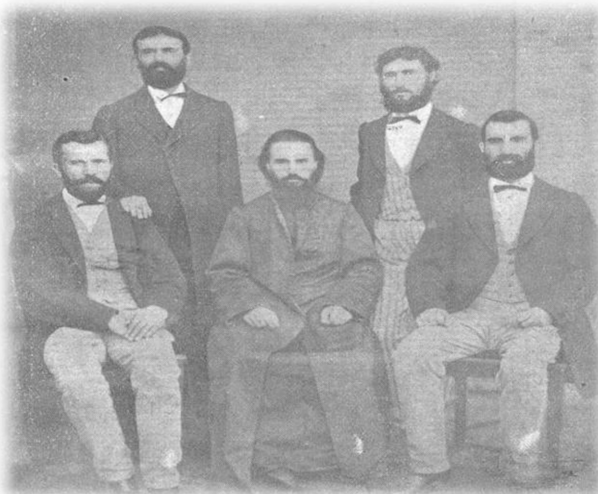

Foto 106 – Primii profesori ai Gimnaziului din Brad

1780 Ioan Radu, *Monografia Gimnaziului român gr. or. Brad*, Orăștie, 1920, p. 9-10.
1781 *Ibidem.*
1782 *Ibidem*, p. 10-11.
1783 Vasile Netea, *Lupta românilor*, p. 319.
1784 *Ibidem*.

Se decide convocarea reprezentanților comunelor din Zarand pentru a discuta acceptarea donării împrumutului de stat pentru „formarea unui fond solid pentru un gimnaziu gr. răsăritean în Brad”[1785]. Mitropolitul Andrei Şaguna era adeptul unui gimnaziu având caracter confesional. El i-a scris protopopului Iosif Başa următoarele: „Te poftesc P. C. Ta, că dacă vreți gimnaziu, atunci să-l bazați pe caracter confesional de legea noastră”[1786]. Comisia şcolară a comitatului informa guvernul maghiar despre decizia comunităților zărăndene și a predat 175 obligații de stat cerând trecerea lor la fondul gimnazial.

Guvernul a cerut părerea lui Şaguna, care, la 23 aprilie 1864, a susținut-o cu fermitate. Totodată, Şaguna promise guvernului că el „se va îngriji şi de compunerea statutelor, după principiile cuprinse în regulamentul guvernului referitor la şcolile medii”. Tergiversarea înființării gimnaziului îi face pe zărăndeni tot mai nerăbdători. În anul 1865, clasa a IV-a normală a fost transformată în clasa I gimnazială, fără a avea un statut aprobat. Andrei Şaguna îi mustră părinteşte, cerându-le să se întoarcă „la sistema defiptă de regim şi aprobată de biserica noastră; spune aceasta şi d-lor noştri comitatensi, căci ştiu, că d-lor n-au greşit din răutate, ci din zel prea mare”[1787].

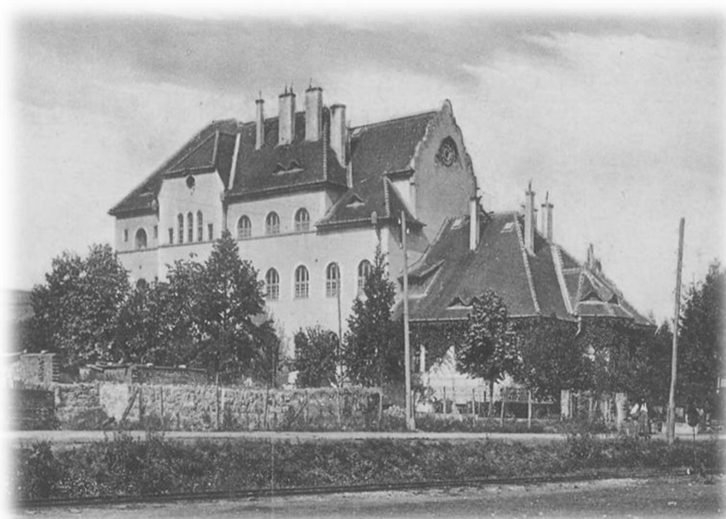

Foto 107 - Şcoala Normală de Fete din Brad

Abia la 25 noiembrie 1867, Ministerul de Interne a aprobat transcrierea obligațiilor în fondul gimnaziului după ce se dovedise „oficial că între cele 92 comune fondatoare, nici una nu restează cu dare pe anul precedent”[1788]. Ministrul Eötvös înapoia comitelui suprem al Zarandului, Demetriu Ionescu, la 26 februarie 1868, toată documentația gimnaziului cerându-i-se să stăruiască ca statutele să se modifice în conformitate cu legile statului şi a regulamentului bisericii ortodoxe şi apoi „proiectul de statute împreună cu preliminariul cheltuielilor, să se aştearnă Ministrului de Învățământ spre finală deciziune”[1789].

La 8 februarie 1869, statutele au fost votate de către Comisia şcolară a comitatului Zarand, iar la 14 iulie, în urma intervenției lui Andrei Şaguna, au fost aprobate de către Ministerul Instrucțiunii şi al Cultelor[1790]. După aprobarea statutelor, elita politică şi intelectuală din Zarand s-a pregătit pentru deschiderea cursurilor. În urma concursului organizat au fost admişi profesorii Georgiu Părău şi Constantin Costin. Deschiderea cursurilor a avut loc la 30 septembrie 1869. „Dorim o mulțime de studenți – scria revista *Familia* – acestui nou gimnaziu românesc ca să poată aduce națiunii noastre cât mai mult folos”[1791].

1785 Ioan Radu, *op. cit.*, p. 14.
1786 *Ibidem,* p. 13.
1787 Ioachim Lazăr, *Învățământul românesc din sud-vestul Transilvaniei…*, p. 262.
1788 Ioan Radu, *op. cit.*, p. 17.
1789 *Ibidem*, p. 18-19.
1790 Ioachim Lazăr, *Învățământul românesc din sud-vestul Transilvaniei…*, p. 264.
1791 *Familia*, VI, nr. 36/7-19 septembrie 1868, p. 430.

Inaugurarea festivă a gimnaziului a avut loc la 21 mai 1870, în prezența fruntaşilor politici ai Zarandului şi a unui numeros public. Între cei prezenți, după mărturisirile protopopului Moise Lazăr, „se afla şi Avram Iancu, care cu citate din doi clasici latini şi elini a demonstrat importanța științei şi îndeosebi a unui institut cultural pentru poporul de pe Valea Crişului Alb şi din Munții Apuseni”[1792]. Cu toate greutățile întâmpinate, gimnaziul din Brad se dovedeşte a fi principalul aşezământ de cultură al românilor din acest colț de țară românească.

Inspectorul regesc de şcoală din Deva, Ludovic Réthy, declara la 20 iulie 1877 protopopului Devei, Ioan Papiu – că „n-a văzut şi nu vede punct mai negru pe harta şcolilor acestui comitat al Hunedoarei ca gimnaziul din Brad şi şcoala capitală primară română din Dobra”[1793].

Numai în perioada 1872-1883 au absolvit gimnaziul un număr de 124 tineri din diferite comitate ale Transilvaniei şi Banatului. Între absolvenții gimnaziului amintim pe Enea Hodoş (1872-73), Pavel Oprişa (1876-77), Ioan Stoica din Ormindea (1877-78), Ioan Moța, Ioan Radu (1882/83) şi mulți alții.

Profesorii gimnaziului din Brad au fost excelenți dascăli şi tenaci propovăduitori ai culturii naționale. Ei s-au impus ca autori de manuale şcolare, scrieri ştiințifice şi literare. Lucrările lor au fost inspirate, pe de o parte, de nevoile didactice şi ştiințifice ale instituției, pe de altă parte, impuse de conştiința unității naționale a poporului român. Timp de o jumătate de secol (1868-1918), Gimnaziul din Brad a fost, pentru Zarand şi Munții Apuseni, universitate, bibliotecă românească, teatru național, ateneu, sală de expoziții, cu un cuvânt, prin el s-a realizat tot ce s-a inițiat în această regiune din punct de vedere cultural-artistic[1794].

Colegiul reformat „Kun” din Orăştie. Unul dintre institutele medii cel mai bine organizate, cu o bogată activitate, a fost Colegiul „Kun” din Orăştie frecventat de numeroşi elevi români. Începând cu 1 decembrie 1867, numărul claselor se completează de la 6 la 8, ceea ce atrage la studii numeroşi tineri din comitatul Hunedoara. La 20 septembrie 1867, tinerii studenți români din acest institut înființează Societatea de lectură a tinerimii studioase de la Gimnaziul din Orăştie[1795].

Foto 108 – Vechea clădire a Gimnaziului reformat „Kun” din Orăştie

Înființarea Societății de lectură este descrisă şi de către inițiatorul şi întemeietorul ei, Francisc Hossu-Longin. Îndată după trecerea la gimnaziul mare, chiar în anul şcolar 1867-68, trei studenți ce studiau la gimnazii din alte centre se înscriu în clasa a VIII-a a Colegiului „Kun” din Orăştie, între ei aflându-se şi Francisc Hossu-Longin care venea de la gimnaziul romano-catolic din Cluj[1796]. Francisc Hossu-Longin relata în „Amintirile” sale că „ajungând student la Orăştie a strâns pe toți studenții români

[1792] Ioan Radu, *op. cit.*, p. 20.
[1793] Enea Hodoş, *Cercetări, probleme şcolare confesionale*, p. 54.
[1794] Vasile Netea, *Munții Apuseni, muzeu istoric şi Pantheon al poporului român*, Bucureşti, 1977, p. 109-110.
[1795] Eugenia Glodariu, *Despre Societatea de lectură a tinerimii române de la Gimnaziul din Orăştie*, în „Sargetia”, XXI-XXIV, 1988-1991, p. 781-785.
[1796] *Ibidem*, p. 781.

din clasele superioare şi le-a făcut propunerea de a se uni într-o societate de lectură în cadrul căreia să se cultive limba în română, să organizeze serate cu declamațiuni şi să pună bazele unei biblioteci”[1797].

După desființarea claselor mari (1870-71) numărul elevilor se reduce de la 142 la 99, pentru ca din anul şcolar (1879-80) să se completeze la opt clase. Între elevii care au absolvit gimnaziul „Kun”, amintim pe Francisc Hossu-Longin, Mihai Hațiegan, Viorel Nicolae, Banciu Ioan, Herția Nicolae, Mihai Avram, Rimbaş Petru, Simion Ioan, Marcu Romulus, Sergiu Medean şi alții.

După 1867 limba de predare germană este înlocuită cu maghiara. La sfârşitul clasei a VIII-a elevii susțineau examenul de maturitate. Scopul examenului era de a stabili dacă „tânărul care a urmat studiile secundare, şi-a însuşit cunoştințele, gradul de cultură generală primit prin programul de studii, şi dacă a ajuns la nivelul de inteligență necesară pentru a urma o facultate”[1798]. Limba maghiară – conform legii 30 – era materia cea mai importantă a examenului scris. Examenul de maturitate mai cuprindea: o versiune germană a examenului în maghiară, o temă de limba latină sau greacă şi probleme de matematică[1799]. După 1867, Colegiul „Kun” a devenit un instrument de maghiarizare ceea ce a determinat îndepărtarea românilor de acest institut şcolar. În anul 1919, când protopopul Ioan Jenea încerca să treacă notele la religie în catalog, directorul nu-i permite ceea ce îl determină pe protopop să protesteze până la nivelul Consiliului Dirigent.

Liceul real maghiar de stat din Deva. O altă şcoală medie din comitatul Hunedoara frecventată şi de români a fost Liceul maghiar de stat din Deva. Liceul s-a înființat prin ordinul Ministerului Instrucțiunii Publice din 14 iulie 1871. La ridicarea localului a contribuit întreaga populație a comitatului Hunedoara, în majoritate români. Punându-se problema ridicării unui local propriu pentru liceu, locuitorii comitatului au plătit, timp de 10 ani, un impozit suplimentar, pentru acoperirea cheltuielilor legate de construirea şi înzestrarea sa corespunzătoare[1800].

Liceul şi-a inaugurat activitatea, la 4 octombrie 1871, într-un local de pe strada Eminescu, cu o clasă cuprinzând 23 de elevi[1801]. Liceul real din Deva se înscria în rândul instituțiilor de învățământ înființate de statul maghiar în scopul punerii în aplicare a politicii sale de maghiarizare a celorlalte națiuni. Într-un comitat ca Hunedoara care avea în 1865 o populație de 222.867 locuitori din care 208.972 erau români, limba română era socotită materie facultativă şi, în cazul opțiunii elevilor, se predau doar 2 ore pe săptămână, la fiecare clasă[1802].

Foto 109 – Clădirea Liceului Real din Deva,
în prezent Colegiul Naţional „Decebal”

1797 *Ibidem*.

1798 Ioachim Lazăr, *Învățământul românesc din sud-vestul Transilvaniei…*, p. 292.

1799 *Ibidem*.

1800 V. Jacotă, D. Susan, E. Ghișoiu, *Monografia liceului Decebal Deva, 1871-1971*, Deva, 1971, p. 10.

1801 *Ibidem.*

1802 *Ibidem*, p. 16.

Începând din anul şcolar 1876-77, ministerul aprobă înfiinţarea casei a V-a, şcoala reală de 4 clase transformându-se în liceu real complet cu 8 clase[1803]. După adoptarea legii învăţământului din 1879 şi 1883, devine tot mai evidentă intenţia autorităţilor de a elimina total limba română din programul de învăţământ al liceului. Avocatul român Lazăr Petco, conştient de eforturile materiale şi financiare ale românilor din comitat, propune conducerii comitatului Hunedoara înfiinţarea unei secţii române în cadrul liceului. „Comitatul acesta să decreteze să facă o reprezentaţiune către Ministerul Cultelor, în care să se ceară ca studiile prescrise pentru şcoala reală din Deva să se propună elevilor români în limba română, ca astfel să dispară cât mai curând petele cele negre care depăşesc atât de tare acest comitat"[1804]. Propunerea intelectualului Lazăr Petco a rămas un strigăt în pustiu. Prin adoptarea legii 30 din 1883 pentru organizarea şcolilor medii, statul urmărea să-şi extindă controlul şi asupra gimnaziilor şi şcolilor reale care nu erau organizate de el. Legea prevedea ca în şcolile reale să se studieze următoarele obiecte: religie şi morală, limba maghiară, limba germană, limba franceză, psihologie şi logică, matematică, ştiinţele naturii, geografia, fizica, chimia, desenul, caligrafia, gimnastica[1805].

Legea preciza că profesorii trebuie să fie cetăţeni maghiari, să aibă diplomă de profesor şi să funcţioneze în specialitatea în care erau pregătiţi[1806]. Prin legea din 1883 este sporită atribuţia directorilor supremi. Adoptarea legii a dus la numeroase acţiuni de protest. Una dintre cele mai importante s-a desfăşurat la Deva, în 10 martie 1883. În convocatorul lansat pentru organizarea adunării, semnat de cunoscuţii oameni politici hunedoreni Francisc Hossu-Longin, Lazăr Petco, Virgil Olariu, Ioan Papiu şi George Secula, se arăta că „subscrişii în coînţelegere şi unire cu mai mulţi amici, am aflat de indispensabilă trebuinţă a convoca o adunare a tuturor românilor din comitat […] pentru ca între marginile legii să găsim modalităţile eficace şi măsurile corespunzătoare pre a întâmpina noul proiect de lege pe care guvernul unguresc şi camera din Budapesta încearcă a-l crea în contra existenţei naţionale"[1807]. De la Orăştie au sosit peste 100 de persoane în frunte cu avocatul Avram Tincu.

Corespondentul ziarului maghiar *Hunyad* aprecia numărul participanţilor la adunare la 1.800 persoane. Adunarea a fost deschisă de protopopul ortodox al Devei, Ioan Papiu, care a dezvăluit scopul adunării şi a precizat „că românii nu acceptă prevederile legii potrivit căreia în şcolile româneşti este obligatorie limba maghiară"[1808]. A luat apoi cuvântul avocatul George Secula care s-a referit la prevederile legii pentru şcolile medii.

George Secula a spus că „limba maghiară nu va fi acceptată să fie predată în şcolile medii româneşti"[1809]. Rezoluţia-protest propusă de George Secula reprezintă un adevărat act de acuzare la adresa statului maghiar a cărui tendinţă evidentă era aceea de a surpa absolut existenţa noastră naţională prin „maghiarizarea a toată poporaţiunea ţării"[1810]. S-a mai afirmat în protestul adunării de la Deva că „poporul şi naţionalitatea română din această patrie este conştientă de existenţa şi demnitatea sa naţională ca popor autohton, cu drepturi naturale şi legale şi că naţiunea română de aici nu se va sinucide nicicând părăsind sorgintea sa şi timbrul său naţional-genetic, pe care le-a păstrat între valuri şi furtuni, în interval de aproape 18 secole"[1811].

ŞCOLILE CONFESIONALE HUNEDORENE ÎN PERIOADA 1900-1918

Ultimul deceniu al secolului al XIX-lea constituie pentru şcolile confesionale din comitatul Hunedoara un test de rezistenţă în faţa politicii de maghiarizare tot mai agresive practicată de guvernele maghiare. Funcţia naţională a şcolii confesionale româneşti s-a extins şi în domeniul educării adulţilor. Manifestările culturale pe care învăţătorii le-au organizat cu elevii şi la care participa întreaga obşte a satului au devenit prilej de exprimare a solidarităţii naţionale. După transformarea şcolilor de Reuniune grănicerească în şcoli comunale cu limba de predare maghiara, inspectorul regesc de şcoli îşi îndreaptă

1803 *Ibidem,* p. 10.
1804 SJHAN, *Fond Prefectura judeţului Hunedoara*, dosar 8/1880, f. 49-50.
1805 *Istoria învăţământului în România*, II…, p. 347.
1806 *Ibidem.*
1807 Ioachim Lazăr, *Învăţământul românesc din sud-vestul Transilvaniei…*, p. 320.
1808 *Ibidem.*
1809 *Ibidem*.
1810 *Ibidem*.
1811 *Ibidem*, p. 321-322.

acțiunile împotriva şcolilor confesionale. Acolo unde comunitățile erau divizate, punerea în practică a planurilor diabolice ale inspectorului Lajos Réthy erau mai uşor de realizat.

Un exemplu tipic pentru acest gen de acțiune este cel al şcolii din Livadia. Satul era alcătuit din „nemeşi" grăniceri şi o categorie de populație mai săracă. În anul 1874, inspectorul regesc însoțit de judele Puy Sigismund s-au deplasat în Livadia, unde convoacă o şedință a comitetului şcolar, punându-le întrebarea: „În ce limbă să se propune, românesce sau ungurесce? Câțiva membri ai comitetului şcolar care voiau să se facă plăcuți judelui cercual au strigat: românesce ştiu copii, nouă ne trebuie să se propună unguresce!".

La 20 octombrie 1874, învățător al Şcolii comunale din Livadia a fost numit Herczeg András, fiind plătit cu un salariu de 300 florini, urmând să înceapă cursurile la 1 noiembrie 1874[1812]. Această dată va rămâne una de tristă amintire în istoria învățământului românesc hunedorean. O altă cale practicată de inspectorul ungur era dezmembrarea unor comune de la şcolile centrale confesionale şi alipirea lor la comunități care aveau şcoli comunale cu limba de predare maghiară.

La 20 martie 1878, preotul Petru Voin din Valea Lupului informa Protopopiatul Jiului că a fost chemat la Pui pentru a fi chestionat în problema ridicării unei şcoli comunale în Râu Bărbat. Preotul menționează că a fost însoțit de tot satul şi au răspuns „că acea şcoală în favorul nostru nu voim să se ridice"[1813]. Pentru atitudinea de rezistență în fața presiunilor organelor administrative ale comitatului, prezentăm declarația comunei Petros din Țara Hațegului:

> „Declarațiune !
>
> Noi jos subscrişii în numele comunei curat românească Petros declarăm şi ne obligăm ca până în toamna anului 1895 vom edifa o şcoală cu caracter românesc care să corespundă legilor ca, cu începutul anului şcolastic 1895/96 să putem începe prelegerea în edificiul nostru cu învățătoriu diplomat, ales prin concurs de senatul şcolastic greco-catolic din Petros. Cum că această declarație s-a făcut de noi prin noi dovedim prin punerea dejetului pe crucea dinaintea noastră în prezenta martorilor.
>
> Petros la 30 mai st. n. 1895"[1814].

Împotriva unor învățători care apărau dreptul la învățământ în limba română sunt luate măsuri severe mergând până la condamnare. Învățătorul Nicolae Trâmbițoniu din Grădişte (Ulpia Traiană) este condamnat la 2 luni de închisoare pentru „ațâțarea poporului contra ungurilor"[1815]. Spre sfârşitul anului 1897, Parlamentul din Budapesta a votat legea de maghiarizare a numelor de localități. Protopopul Ioan Moța îi propunea lui Francisc Hossu-Longin, la 27 noiembrie, ca în „fața planului de maghiarizare a numelui comunelor, respectiv de vârâre a acelor nume până în cărțile noastre şcolare, în sigiliile şcolilor, bisericilor, băncilor etc., să facem cel puțin cât putem, cel puțin ce saşii în mic fac"[1816].

La sesizarea Ministerului Cultelor şi Instrucțiunii Publice, din 6 septembrie 1900, Consistoriul Ortodox din Sibiu îl trimite pe Matei Voileanu să întreprindă un amplu control asupra şcolilor ortodoxe din comitatul Hunedoara. Inspectorul a constatat că în 102 şcoli edificiile sunt încă slabe „situate rău". Rechizitele şcolare lipsesc din 106 şcoli şi mai există încă 107 învățători necalificați şi nu s-a dat „atenție destulă" însuşirii limbii maghiare în 80 de şcoli[1817]. La 29 ianuarie 1903, ministrul de Culte şi Instrucțiune Publică cerea mitropoliților şi episcopilor să transmită, ca în conformitate cu articolul de lege IV din 1898, să comunice instituțiilor din subordine ca „în testimoniile şcolare de la şcolile elementare, în afacerile către inspectorii de şcoli, în condicile şcolare să se folosească numirile oficiale"[1818]. În cazul Hunedoarei denumirile oficiale erau: comitatul Hunyad şi oraşele Déva, Hátszeg, Szászváros, Vajdahunyad[1819].

[1812] *Ibidem,* p. 202.

[1813] SJHAN, *Fond Protopopiatul greco-catolic Lupeni*, dosar 5/1877, f. 48.

[1814] *Ibidem,* dosar 6/1895, f. 35.

[1815] *Revista Orăștiei*, an I, nr. 51 din 16-28 decembrie 1895, p. 3.

[1816] Ioachim Lazăr, *Atitudini și acțiuni politice hunedorene, între anii 1875-1900*, în „Restituiri", II, 1994, p. 182-192.

[1817] *Din istoria învățământului hunedorean*, Deva, 1973, p. 143.

[1818] Ioachim Lazăr, *Evoluția învățământului hațegan în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea și până la adoptarea legilor de maghiarizare Apponyi din 1907*, în „Corviniana", X, 2006, p. 317-330.

[1819] *Circulara Mitropoliei Transilvaniei*, nr. 969 din 6 februarie 1903.

La 3 noiembrie 1903, împăratul Francisc I l-a numit în funcţia de prim-ministru al Ungariei pe Istvan Tisza, şeful partidului liberal. În discursul inaugural rostit în faţa Parlamentului, Istvan Tisza a declarat cu privire la şcoli următoarele: „Trebuie să veghem cu stricteţe ca şcoala confesională să-şi îndeplinească acea obligaţie legală, care i-o impune pe terenul învăţării limbii maghiare, a răspândirii culturii maghiare. Această supraveghere trebuie să o facem mai sever decât am făcut-o până acum"[1820].

După întâlnirea cu prefecţii comitatelor din Transilvania, din 20-21 iulie 1904, Tisza a dispus elaborarea unui proiect de lege şcolară cu scopul de a intensifica controlul statului în şcolile confesionale româneşti şi implicit să restrângă autonomia bisericească. Proiectul de lege şcolară este întocmit de ministrul Cultelor şi Instrucţiunii Publice, Albert Berzeviczy, şi luat în dezbatere publică în cursul anului 1904. Proiectul de lege al lui Berzevicky, declara mitropolitul Ioan Meţianu, „scoate afacerea şcolară din cercul de competenţă al autonomiilor confesionale şi nu lasă confesiunilor decât numai trebuinţa de a contribui şi dânsele la susţinerea şcolilor elementare"[1821].

În urma puternicelor proteste româneşti, a crizei politice dintre Viena şi Budapesta, Tisza a fost silit să retragă, în septembrie 1904, din dezbaterea parlamentului acest proiect de lege şcolară, dar prevederi importante se vor regăsi în legile lui Albert Apponyi. Legile şcolare ale lui Albert Apponyi aveau menirea să dea lovitura de graţie învăţământului confesional românesc din Transilvania. Ministrul Apponyi a prezentat în parlament, la 12 februarie 1907, primul proiect, cel care viza şcolile elementare de stat, urmat la 4 martie de legea privind şcolile elementare care nu erau de stat, adică cele confesionale sau întreţinute de societăţi, fundaţii etc. În motivarea legii se declara făţiş că „fiecare şcoală şi fiecare învăţător fără considerare la caracterul şcolii şi la împrejurarea că beneficia de ajutor de stat sau nu, se îndatorează a dezvolta şi întări în sufletul elevilor spiritul de alipire către patria maghiară şi conştiinţa aparţinerii la naţiunea maghiară. Punctul acesta de vedere trebuie să predomine în întreaga instrucţiune"[1822].

Învăţătorii erau declaraţi funcţionari de stat şi în consecinţă supuşi măsurilor disciplinare care se puteau aplica de către organele de justiţie şi nu de cele bisericeşti. Dacă 20 % dintre elevii înscrişi erau maghiari, automat limba de predare devenea limba maghiară. Conform legii, ajutorul de stat se acorda numai după îndeplinirea următoarelor prevederi:

„Dacă în respectiva şcoală, limba română, aritmetica, geografia şi istoria patriei se predau după Planul Ministerului Cultelor şi Instrucţiunii Publice şi erau folosite manualele aprobate de minister. Dacă se foloseau cărţi şi manuale cu conţinut patriotic"[1823]. Legea prevedea şi delictele disciplinare ale învăţătorilor: „Dacă se neglija predarea limbii maghiare. Dacă în şcoală foloseşte manuale şi rechizite de învăţământ oprite de guvern sau neaprobate de minister. Dacă urmăreşte tendinţe contrare statului. Ca tendinţă contra statului se considera cu deosebire orice faptă care se îndreaptă în contra constituţiei statului, a caracterului naţional, a unităţii şi independenţei, a integrităţii teritoriale. Dacă agită contra confesiunilor sau în contra unei clase sociale"[1824].

Efectul acestor legi s-a resimţit din plin în cadrul învăţământului hunedorean. Începând din anul 1907, învăţătorii şcolilor confesionale sunt obligaţi să întocmească orarul şi în limba maghiară, să-l prevadă cu numărul de ore de limba maghiară, prevăzut de lege şi apoi să-l expedieze inspectorului regesc din Deva, aşa cum au fost obligaţi să procedeze învăţătorii Ioan Zepa din Lunca Cernii[1825] şi Antoniu Pop din Ciula Mare[1826].

La 4 octombrie 1907, pretorul cercului Haţeg s-a deplasat la Densuş pentru înfiinţarea şcolii comunale „după dispoziţia mai nouă a Comitelui suprem din Deva, dar pretorul a fost contra şcolii comunale"[1827]. A fost doar o stratagemă a celor doi funcţionari unguri. Atunci notarul comunal, în înţelegere cu pretorul, a propus să se înfiinţeze şcoala de stat, propunere susţinută şi de pretor. Comitetul comunal, din capul locului, a „respins ambele propuneri şi a fost pe lângă susţinerea mai departe a şcolii noastre confesionale"[1828]. Văzând atitudinea membrilor comitetului, pretorul a trecut la

[1820] Liviu Maior, *Politica școlară a guvernelor maghiare față de români (1900-1914),* în „AIIC", XXX, 1990-1991, p. 123-138.
[1821] *Ibidem*, p. 126.
[1822] *Ibidem*, p. 129.
[1823] *Ibidem*, p. 129-130.
[1824] *Ibidem*, p. 130.
[1825] SJHAN, Fond *Vicariatul greco-catolic Hațeg*, dos. 2/1907, f, 204.
[1826] *Ibidem*, f. 208.
[1827] *Ibidem*, f. 431.
[1828] *Ibidem*.

amenințări directe. „La urmă pretorele ne-a amenințat – relata la 6 octombrie 1907, preotul Petru Chețian – cu aceea că dacă nu ne învoim să ne facă statul şcoală, atunci pe săptămâna viitoare va dispune negreşit să se înființeze şcoala comunală, prin ceea ce s-ar impune speze considerabile asupra poporului prin susținerea ălor două şcoale”[1829].

Pentru a efectua un control cât mai riguros asupra şcolilor confesionale româneşti, ministerul maghiar înmulțeşte corpul de inspectori şcolari sau controlori ai învățământului. Episcopul Lugojului îi comunica vicarului de la Hațeg, la 25 noiembrie 1907, că ministerul de Culte şi Instrucțiune Publică a împuternicit pe impegatul Popov cu „vizitarea şcolilor confesionale de pe teritoriul județului Hunedoara”[1830]. La 18 decembrie 1907, canonicul Petru Pop informa vicariatul din Hațeg că Înaltul Minister de Culte şi Instrucțiune Publică pentru „controlarea executării articolului de lege 27 din 1907 a denumit pe unii specialişti, de vizitatori provizorii lângă inspectoratele şcolare regeşti, care vor avea dreptul a cerceta toate şcolile noastre şi a-şi câştiga convingerea despre executarea legilor referitoare la instrucțiunea din şcolile poporale”[1831].

Cu prilejul examenelor sunt delegați „inspectori” puțin cunoscători ai limbii române dar loiali regimului. Astfel, Ordinariatul din Lugoj comunica vicariatului din Hațeg nota trimisă de către inspectorul regesc din Deva prin care anunța că la „şcoala din Răchitova sunt denumiți de vizitatori-inspectori şcolari la examenul final din clasa a VI-a elementară Kreknyai Bela, subinspector regesc şi Csighy Sandor, instructor diriginte în Geoagiu Inferior”[1832]. Ministerul de Culte şi Instrucțiune Publică devine tot mai generos în a acorda manuale şi rechizite şcolare, în mod gratuit, dar redactate în limba maghiară. La şcoala din Lunca Cernii au fost trimise „11 tabele parietale cu litere scrise şi 13 cu litere tipărite, în limba maghiară”[1833].

Uimitoare a fost rapiditatea trecerii la aplicarea prevederilor legilor „Apponyi” în comitatul Hunedoara. Şcolile confesionale ortodoxe au fost vizate în primul rând. Chiar în anul 1907, circa 39 de şcoli ortodoxe au primit ultimul avertisment şi s-a dispus prin comisia administrativă închiderea lor sau transformarea în şcoli comunale[1834]. În cadrul şedinței comisiei administrative a comitatului Hunedoara, vicecomitele recunoştea că „deşi învățământul la şcolile ortodoxe mai lasă, deocamdată, de dorit nu se poate nega că se constată şi o puternică dorință spre dezvoltare”[1835].

Foto 110 - Eleve de la Şcoala Primară din Hunedoara, 1900

[1829] *Ibidem*.
[1830] Ibidem, f. 457.
[1831] Ibidem, f. 458.
[1832] Ioachim Lazăr, *Învățământul din Țara Hațegului de la adoptarea legilor Apponyi (1907) la Marea Unire din 1918*, în „Corviniana”, XI, 2007, p. 143-157.
[1833] *Ibidem*, f. 147.
[1834] *Din istoria învățământului hunedorean…*, p. 185.
[1835] *Ibidem.*

Inspectorul regesc de şcoli Dénes Karol a publicat în revista *Hunyadvármegyei Almanah* (Almanahul judeţului Hunedoara) un amplu raport pentru perioada 1906-1911, în care descria modul cum a fost pusă în aplicare legea „Apponyi". În primul rând inspectorul ungur aruncă stigmatul tuturor relelor pe comunele româneşti în care funcţionau şcoli confesionale. Se constată – scria Dénes Karol – că din „numărul îngrozitor al cazurilor criminale mai puţine cad pe acele comune, unde de mult funcţionează şcoala de stat"[1836]. După părerea inspectorului ungur „stările din comitatul Hunedoarei, singur statul le poate îndrepta, sau prin ridicarea de şcoli de stat, sau prin sprijinirea mai bună a şcolilor comunale care au să se înfiinţeze"[1837]. Din cele 426 de comune ale comitatului Hunedoara existau şcoli în 212, deci fără şcoli mai sunt 214[1838]. Starea aceasta a învăţământului românesc din comitatul Hunedoarei, inspectorul din Deva o pune pe sărăcia locuitorilor săi. Dacă o comună plăteşte o dare de 500-600 coroane, susţinerea unui dascăl cu o leafă de 1.000 coroane ar ruina comuna. În situaţia dată numai statul trebuie să ia în mână chestiunea şcolară. După ce face o analiză a necesarului de şcoli şi de învăţători pentru comitatul Hunedoarei, inspectorul ajunge la concluzia că ar fi necesară suma de 3.830.000 coroane[1839].

Pentru punerea în aplicare a legilor inspectorul din Deva face câteva sugestii. El spunea că s-ar putea face unele economisiri şi prin unele contribuţii ale comunelor. „Una ar da locul de şcoală, alta ar ajuta cu lucrători la edificarea şcolii, a treia ar contribui cu piatră sau cărămidă, eventual cu material de lemn. Cutare comună ar contribui cu impozitul şcolar de 5% la susţinerea anuală sau ar vota o sumă oarecare pentru scopul acesta"[1840]. Inspectorul atrăgea atenţia autorităţilor spunând că lipsurile s-ar putea înlătura acum „deoarece confesiunea greco-ortodoxă e incapabilă de a ridica şcoli corespunzătoare art. XXVII din anul 1907, din lipsă de bani. Satele-s părăsite, şcoli n-au; cine încearcă mai întâi să acapareze; în mâna aceluia ajung şcolile. Dacă însă vom scăpa ocaziunea, confesiunea greco-ortodoxă va ocupa ea terenul pe care l-a părăsit de nevoie şi-l va atrage în sfera intereselor sale religioase şi naţionale"[1841].

Inspectorul Dénes Karol aducea elogii predecesorului său Lajos Réthy care în peste trei decenii de activitate „pe lângă mii de piedici (?!) a lăsat următoarea situaţie şcolară: şcoli elementare de stat - 56 cu 145 cadre didactice; şcoli comunale - 19 cu 22 cadre didactice; şcoli romano-catolice - 8 cu 13 cadre didactice; şcoli greco-catolice - 30 cu 30 cadre didactice; şcoli greco-ortodoxe - 209 cu 225 cadre didactice; şcoli reformate - 6 cu 9 cadre didactice; şcoli luterane - 4 cu 11 cadre didactice şi şcoli ale societăţilor - 7 cu 10 cadre didactice"[1842].

Ceea ce-l deranja cel mai mult pe inspectorul regesc din Deva era numărul foarte mare de şcoli confesionale ortodoxe care ar putea creşte dacă nu se vor lua măsurile necesare. Legea din 1907, constata inspectorul, a produs mari încurcături în rândul şcolilor ortodoxe din comitat. „Cele mai multe comune bisericeşti n-au fost în stare să garanteze ridicarea localurilor, înzestrarea şcolilor şi salarizarea învăţătorilor după cum cerea legea; mulţi învăţători, în mare parte plugari, simpli, funcţionând fără diplomă (probabil fără o diplomă acordată de o preparandie de stat maghiară), şcolile au încetat în parte de la sine, în parte le-au desfiinţat, la propunerea mea autorităţile administrative"[1843]. „Prin aceasta – afirma diabolicul inspector Dénes Karol – dintr-o lovitură, au dispărut din comitatul Hunedoara şcolile coteţe şi învăţătorii ţărani. Numărul şcolilor greco-ortodoxe a scăzut cu o treime"[1844].

Inspectorul Dénes Karol raporta în faţa congregaţiei comitatului Hunedoara modul său de acţiune pentru înfiinţarea şcolilor de stat: „În anul 1906, anul de început al acţiunii mele în comitatul Hunedoara, mi-am făcut o hartă pe care am însemnat acele localităţi, unde s-ar părea potrivit din punct de vedere naţional sau geografic, istoric, industrial şi de comunicaţie, să se ridice şcoli de stat. După trebuinţă mi-am însemnat centrele care pot fi cucerite pentru stat, de prima, de a doua şi pe urmă de a treia categorie. Însoţită de o expunere detaliată am înaintat harta la minister, care mi-a şi

1836 *Ibidem*, p. 185-196.
1837 *Ibidem*.
1838 *Ibidem*.
1839 *Ibidem*.
1840 *Ibidem*.
1841 *Ibidem*.
1842 *Ibidem*.
1843 *Ibidem*.
1844 *Ibidem*.

primit propunerea aproape în întregimea ei şi, împărțind-o pe mai mulți ani, a pus la cale ridicarea celor 50-60 şcoli de stat"[1845].

Dar planul inspectorului din Deva n-a putut fi dus la îndeplinire din cauza mijloacelor financiare limitate ale guvernului. „În modul acesta, zădărnicindu-se acțiunea am fost nevoit, pe lângă urmărirea cu atenție a planului meu de statificare, a începe înființarea sporadică a şcolilor de stat în comunele unde se impuneau acestea mai urgent. Aşa am ajuns ca localitățile mai însemnate, în cea mai mare parte a lor, să fie ocupate cu şcoli de stat şi toată atenția mea se îndreaptă spre aceste şcoli. Planul nu-l pot spune în amănunte, pentru că, pe de o parte ar fi plictisitor, pe de altă parte, având în vedere marea cauză națională, nu-i pot trăda amănuntele. Ar fi un comandant nebun acela care şi-ar spune pe față planurile sale duşmanului, de aceea şi eu mă rețin. Fapt e că în decurs de cinci ani, totuşi mi-a reuşit a înființa 21 şcoli de stat pe teritoriul județului Hunedoara, şi aproape toate în astfel de puncte, unde interesul național le pretindea de urgență"[1846].

Intrarea României în Primul Război Mondial a dus la adoptarea unor măsuri restrictive în Transilvania, deşi guvernul maghiar promitea unele revendicări în favoarea românilor. La 22 septembrie 1914, Tisza István adresa o scrisoare mitropolitului Ioan Mețianu, prin care-i promitea următoarele: „Poate fi avută în vedere o reformă a legii şcolare, care să aibă în vedere dorințele concetățenilor noştri nemaghiari referitoare la şcolile confesionale. Mai putem asigura, prin dispozițiuni legale, folosirea limbii materne în comunicarea directă cu organele de stat şi, în sfârşit, poate fi supusă unei revizuiri reforma electorală, în aşa fel încât reprezentarea politică a românilor să fie pusă pe o bază mai echitabilă"[1847].

În anii 1917-1918 situația şcolii româneşti hunedorene se înrăutățeşte în mod dramatic, mai ales după readucerea contelui Albert Apponyi în fruntea ministerului. El îi declara lui Roman Ciorogariu, într-o convorbire avută în 1917 despre: „Faptul că aproape toată preoțimea şi învățătorimea română de la granițe a dezertat în România şi toată agitația de dincolo au făcut-o ardelenii, e o dovadă că în organismul autonomiei D-voastre zace acest spirit antipatriotic. Statul trebuie să revizuiască întreaga D-voastră organizație bisericească şi şcolară şi să ia măsuri de siguranță pentru viitor"[1848].

Luând ca „nepatriotică" atitudinea unor învățători romani, la 2 august 1917, ministrul Apponyi îi comunica mitropolitului Vasile Mangra că „şcolile situate de-a lungul Carpaților", deci de pe fosta graniță cu România, sunt sub «cercetare penală» [şi] vor fi declarate şcoli de stat"[1849]. Chiar dacă victoria Puterilor Antantei se profila tot mai mult, guvernul maghiar continua să ia măsuri împotriva şcolilor româneşti. La 20 martie 1918, ministrul Apponyi informa pe mitropolitul Vasile Mangra că de la sfârşitul lunii iunie 1918, a sistat orice ajutor de stat de care beneficiau învățătorii confesionali din cele 238 de parohii din Arhiepiscopia Sibiului[1850].

La 24 octombrie/6 noiembrie 1918, Consistoriul din Sibiu primea o telegramă din partea noului ministru al Cultelor şi Instrucțiunii Publice, Lovászy Márton, cu următorul conținut: „Dispozițiile făcute cu privire la statificarea şcolilor de graniță le revoc, respectiv le scot din vigoare. În privința aceasta am dat îndrumări corespunzătoare comisarului guvernial"[1851].

Învățământul românesc din comitatul Hunedoara a suferit în decursul secolelor XVIII-XIX şi la începutul secolului XX, numeroase oprelişti care veneau din dorința autorităților de a limita accesul românilor la binefacerile educației. Această stare de lucru se va remedia datorită anului de grație 1918.

Imediat după Unire se va desfăşura la Sibiu, în zilele de 24-26 februarie 1919, Congresul învățătorilor români din Transilvania, Banat şi Părțile ungurene, cu obiectivul declarat de a ridica şcoala românească la nivelul şcolilor moderne europene.

[1845] *Ibidem*.
[1846] *Ibidem*.
[1847] Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 161-162.
[1848] *Ibidem,* p. 165.
[1849] *Ibidem*, p. 169.
[1850] *Ibidem*, p. 173.
[1851] *Ibidem,* p. 176.

ŞCOALA HUNEDOREANĂ DUPĂ MAREA UNIRE

ÎNVĂŢĂMÂNTUL DIN JUDEŢUL HUNEDOARA ÎN PERIOADA 1919-1947

Învăţământul primar. Sub influenţa deschiderilor spre libertate şi progres ale actului istoric de la 1 Decembrie 1918, încă din primul deceniu după Marea Unire învăţământul a cunoscut o creştere cantitativă prin extinderea şi cuprinderea în procesul de instrucţie a populaţiei de vârstă şcolară, prin creşterea numărului de unităţi şcolare, de învăţători, însoţite şi de o creştere substanţială a numărului de elevi care frecventau şi absolveau şcoala. Totodată a avut loc şi o dezvoltare calitativă şi o modernizare a învăţământului.

Viaţa culturală a românilor din Transilvania a fost, până în momentul Unirii de la 1918, un produs aproape exclusiv al iniţiativei particulare. Situaţia grea se datora în bună parte legislaţiei maghiare accentuându-se mai ales după aplicarea Legii „Appony" din 1907, care cuprindea clauze care nu puteau fi respectate de românii transilvăneni. Multe şcoli din comunele mai mici au fost desfiinţate deoarece nu puteau plăti lefurile fixate învăţătorilor.

După Unirea de la 1918 însă toate zăgazurile s-au rupt şi viaţa culturală a luat o dezvoltare liberă în deplinătatea forţelor sale, dând rezultate strălucite în toate direcţiile. Învăţământul de toate gradele şi pentru toate naţionalităţile minoritare a fost asigurat de întreaga legislaţie românescă în toată perioada interbelică şi neîngrădit de nimic în practica curentă, în şcolile de stat, în cele confesionale şi particulare, gimnaziale, liceale teoretice şi profesionale.

În Transilvania, în perioada interbelică, deci şi în judeţul Hunedoara, învăţământul prezenta deosebiri faţă de cel din Vechiul Regat. Astfel, şcolile erau: de stat, comunale, confesionale sau minoritare şi particulare, după cum erau întreţinute de stat, de comună, de o confesiune sau o minoritate etnică, ori de vreo societate particulară. Limba de predare a acestor şcoli era limba comunităţii care le susţinea, de aceea, pe lângă şcolile româneşti şi ungureşti, existau şi şcoli ale tuturor celorlalte naţionalităţi, care locuiau în Transilvania[1852].

În anul 1919 în judeţul Hunedoara existau 135 şcoli primare de stat şi 134 şcoli confesionale româneşti din care 105 ortodoxe şi 29 greco-catolice. Romano-catolicii aveau în 1918 cam 5-6 şcoli, iar în 1919, 14 şcoli. Confesiunile reformato-evanghelică şi unitariană aveau 22 de şcoli, dar în scurt timp, acest număr va scădea din lipsă de elevi[1853].

Învăţământul elementar în limba română din judeţul Hunedoara s-a confruntat, în primii ani după Marea Unire cu destule greutăţi materiale, financiare, lipsa de personal didactic calificat şi altele. Lipsa de învăţători români cu pregătire corespunzătoare a silit Resortul Instrucţiunii din Consiliul Dirigent să introducă suplinitori în învăţământ care erau recrutaţi după absolvirea unor cursuri de vară, ţinute la Săliştea Sibiului şi mai apoi la Deva. Întreţinerea şcolilor primare era lăsată în grija comunei politice, sumele se dădeau de la preceptorate, din impozitul cultural de 5%. Bugetele şcolare se aprobau de revizorul şcolar şi de către Sfatul şcolar judeţean.

O altă mare dificultate cu care s-a confruntat învăţământul hunedorean în această perioadă a fost starea necorespunzătoare a localurilor de şcoală existente. Lipsa localurilor, în multe comune şi sate, impunea construirea de noi edificii şcolare, mărirea celor existente sau cumpărarea unor case care să poată fi transformate în şcoli. Pentru coordonarea acţiunii de construire de noi şcoli s-a înfiinţat Comitetul Şcolar Judeţean care primea bugetul de la minister prin Casa Şcoalelor. Acest comitet mai primea subvenţii din bugetul judeţului şi din bugetele comunelor. În numeroase comune au fost înfiinţate comitete şcolare cu scopul de a iniţia şi sprijini ridicarea de noi localuri de şcoli.

După perioada de înlăturare a distrugerilor războiului, situaţia învăţământului din judeţul Hunedoara a început să se îmbunătăţească. Acest lucru rezultă din raportul întocmit de către revizorul şcolar judeţean pentru conferinţa generală a învăţătorilor de la Haţeg din 10 septembrie 1922, din care

---

[1852] Societatea cultural-ştiinţifică „George Bariţiu", *Dezvoltarea învăţământului în Transilvania în perioada interbelică (1918-1940)*, în „Istoria României. Transilvania", vol. II (1867-1947), Cluj-Napoca, 1999, p. 1016.

[1853] Dumitru Barna, *Învăţământul primar, gimnazial, liceal şi profesional din Judeţul Hunedoara 1918-1940 (I)* în „Sargetia", XXVI/2, 1995-1996, p. 535.

rezulta că numărul şcolilor din judeţ era în anul 1922 de 376 cu 545 învățători, dintre care 325 titulari şi 220 suplinitori. Numărul elevilor obligați să urmeze învățământul primar era de 25.386, din care în mod regulat au urmat cursul de 20.195, rămânând fără frecvență şcolară 20% din elevi[1854]. Față de cifrele din 1919, numărul şcolilor primare a crescut cu 242 în trei ani. Această creştere s-a datorat şi etatizării şcolilor confesionale, măsură care a dus la emanciparea învățătorilor de sub tutela preoților de diferite confesiuni, care dețineau şi funcția de directori.

Prin Legea învățământului primar din 1924 s-a unificat sistemul de învățământ pe tot cuprinsul țării, apoi au intervenit schimbări în programe, orare, dar mai ales au crescut anii de învățământ obligatoriu la 7 prin crearea ciclului supraprimar sau ciclului al doilea de învățământ. Referitor la dezvoltarea învățământului din județul Hunedoara după adoptarea noii legi, menționăm că o serie de date importante s-au pierdut odată cu mutarea revizoratului şcolar în localul prefecturii. În ajutor a venit însă *Statistica Învățământului primar din România,* publicată de Ministerul Instrucțiunii la sfârşitul anului 1931. Această statistică cuprinde datele recensământului din județul Hunedoara, alături de celelalte județe ale țării, pe anul 1926, precum şi situația învățământului primar de stat şi a grădinițelor de copii de la finele anului şcolar 1926-1927.

Din Recensământul pe anul 1926 rezultă faptul că în comunele rurale învățau 22.823 băieți şi 22.203 fete, în total 45.026 elevi, dintre care: români 20.556 băieți şi 19.966 fete, germani 403 băieți şi 408 fete, maghiari 1.447 băieți şi 1.382 fete, ruşi 82 băieți şi 88 fete, ruteni 12 băieți şi 9 fete, poloni 76 băieți şi 95 fete, sârbi 3 băieți şi 9 fete, bulgari 1 băiat şi 2 fete, evrei 46 băieți şi 52 fete, alte naționalități 83 băieți şi 99 fete. Rezultă un total al cetățenilor români de 22.720 băieți şi 22.104 fete. Totalul cetățenilor străini era de 103 băieți şi 99 fete[1855]. În şcolile din comunele urbane învățau 6.591 elevi, dintre care: români 1.151 băieți şi 1.174 fete, germani 284 băieți şi 245 fete, maghiari 1.612 băieți şi 1.472 fete, poloni 8 băieți şi 4 fete, sârbi 7 băieți şi 4 fete, bulgari 7 băieți şi 5 fete, evrei 272 băieți şi 286 fete, alte naționalități 35 băieți şi 25 fete[1856]. Rezultă din datele statistice că în şcolile din oraşe numărul elevilor de etnie maghiară îl depăşea pe cel al elevilor români, aceasta fiind de fapt o altă urmare a politicii de maghiarizare dusă în timpul regimului dualist austro-ungar. În urma efortului conjugat al instituțiilor județene şi locale, dar şi al populației, care a participat cu sume de bani sau cu brațele de muncă, numărul şcolilor a crescut permanent în următoarea perioadă.

Foto 111 – Şcoala de copii mici nr. 1 din Deva, 1922

Foto 112 – Şcoala Primară de Stat, Deva-Sântuhalm, 1934

Astfel, în 1928, existau următoarele şcoli în cele 13 plase ale județului Hunedoara[1857]: Plasa Baia de Criş - 37 şcoli; Plasa Brad - 29 şcoli; Plasa Geoagiu - 32 şcoli; Plasa Hunedoara - 55 şcoli; Plasa Ilia - 76 şcoli; Plasa Petroşani - 14 şcoli; Plasa Pui - 30 şcoli; Plasa Şoimuş - 27 şcoli; Plasa Simeria - 10 şcoli; Plasa Orăştie - 48 şcoli; Plasa Dobra - 28 şcoli; Plasa Hațeg - 12 şcoli; Plasa Sarmizegetusa - 34 şcoli.

Diferențele dintre numărul şcolilor în diferitele zone ale județului se datorează în primul rând configurației demografice, dar şi dezvoltării economice inegale. Trebuie menționat faptul că nu numai

[1854] *Ibidem*.
[1855] *Plaiuri hunedorene (Revista Asociației Corpului Didactic Primar din județul Hunedoara),* an III, nr. 23, noiembrie 1932.
[1856] *Ibidem.*
[1857] Dumitru Barna, *op. cit.,* p. 545.

şcolile româneşti s-au dezvoltat în această perioadă, ci şi cele ale minorităților, ceea ce demonstrează aplicarea spiritului Rezoluției Marii Uniri de la Alba Iulia. Creşterea spectaculoasă a numărului şcolilor româneşti în primul deceniu după Marea Unire s-a datorat faptului că, înainte de 1918, învățământul românesc era cvasi-inexistent în Transilvania. Astfel, în anul şcolar 1928-1929, existau în județul Hunedoara următoarele şcoli ale minorităților naționale:

- Şcolile confesionale romano-catolice maghiare în număr de 11 în: Deva, Baia de Criş, Hunedoara, Hațeg, Cristur, Ilia, Orăştie, Petroşani - băieți, Săcărâmb, Streisângeorgiu, Lupeni.
- Şcolile confesionale evanghelice-reformate maghiare în număr de 13: Deva, Hărău, Hăşdat, Hunedoara - 2, Jeledinți, Lupeni, Orăştie, Petroşani, Peştişu Mare, Răcăştie, Sântămăria Orlea, Turdaş.
- Şcoli confesionale evanghelice-luterane în număr de 5, susținute de comunitățile germane în: Batiz, Aurel Vlaicu, Orăştie, Petroşani şi Romos.
- Mai existau şi 4 şcoli zise societare, la Vulcan şi Aninoasa, ale Societății Petroşani şi cele de la Gura Barza şi Ruda Musariu aparținând Societății „Mica Brad".
- În toate aceste şcoli ale minorităților erau înscrişi 3.904 elevi[1858].

Eforturile Revizoratului şcolar de a coordona şi dezvolta învățământul hunedorean s-au materializat şi prin publicarea *Revistei învățătorilor şi învățătoarelor din județul Hunedoara*. Această revistă a apărut ca organ oficial al Revizoratului Şcolar Deva la 1 septembrie 1927, avându-1 ca director pe V. Anastasiu, iar redacția şi administrația, Revizoratul Şcolar Deva. Din primul număr, în articolul *Către colegi*, se arăta că „de acum înainte avem posibilitatea să aşternem în scris într-o publicație săptămânală a noastră tot ce e în legătură cu tagma noastră învățătorească. Fără preocupări de altă natură, revista noastră va căuta să lupte pentru strângerea raporturilor dintre membrii corpului didactic primar din județul Hunedoara – raporturi care în prezent lasă de dorit în toate privințele"[1859].

În chemarea către toți membrii corpului didactic primar şi prietenii şcolii, se arată că „Revizoratul Şcolar al județului Hunedoara, voind a da un avânt învățământului primar din acest județ cu tot ceea ce interesează, a hotărât editarea unei reviste enciclopedice-săptămânale. Pentru apariția regulată a revistei, adresăm un călduros apel către toți iubitorii culturii româneşti şi prietenii şcolii, către membrii corpului didactic primar – în special, de a ne da tot concursul prin scrierea de articole din sfera învățământului precum şi din viața istorică, literară a județului Hunedoara. Adresăm acest apel cu convingerea că va fi auzit, înțeles şi urmat"[1860].

Preocupările şi tematica revistei vizau probleme profesionale, culturale şi sociale, precum şi transmiterea unor ordine şi circulare ale ministerului şi revizoratului şcolar, cuprinse în fiecare număr în aşa numita *Parte oficială*. Revista a apărut în primul an săptămânal, în al doilea an (1928), bilunar, când era organ al Revizoratului Şcolar şi Comitetului Şcolar Județean, iar în anii următori, „din cauza crizei economice, a micşorării numărului de abonați şi a lipsei de fonduri, apărea o dată la 2-3 luni, încetându-şi apariția în cursul anului 1929"[1861].

Problemele profesionale ocupau în paginile revistei un spațiu important, cele publicate adresându-se deopotrivă tinerilor învățători şi celor cu o vechime mai mare. În fiecare număr erau prezentate articole ale unor învățători referitoare la aspecte metodice, psihopedagogice sau privind rolul învățătorului în comună. Iată câteva din aceste articole: *Descrierea exercițiilor pregătitoare pentru scris-citit*; *Formarea caracterului în şcoală, Şcoala şi familia; Cum se face lecția de scris-citit; Poveşti didactice; Jocuri*; *Muzica şi corul în şcoala primară*; *Scopul aritmeticii în şcoală*; *Punctuația şi ortografia*; *Punctele cardinale prin jocuri la clasa a II-a*; *Formarea şi scrierea numerelor*[1862] etc.

Aceste articole evidențiază preocuparea Revizoratului şcolar pentru îmbunătățirea calității predării în şcolile primare, cele care erau destinate să reducă marele număr de analfabeți existent în momentul Marii Uniri. Într-un Ordin circular către toți membrii corpului didactic primar de stat din județul Hunedoara din 30 august 1927 se menționa:

1858 *Ibidem,* p. 546.
1859 *Revista învăţătorilor şi învăţătoarelor din jud. Hunedoara (Organ oficial al Revizoratului Şcolar al judeţului Hunedoara)*, an I, nr. 1, Deva, din 1 septembrie 1927.
1860 *Ibidem.*
1861 *Ibidem*, nr. 49-52 , august 1928.
1862 *Ibidem* , nr. 41-48, aprilie 1928.

> „Ministerul Instrucțiunii Publice dorește să puneți tot interesul și să stăruiți din toate puterile ca cursurile de adulți să se înceapă pretutindeni la datele prevăzute de legea învățământului primar și de regulamentul ei de aplicare. Problema scăderii analfabeților din România este una din cele mai însemnate probleme și Dvoastră, ca factori de cultură, sunteți datori să lucrați din toate puterile, punând în serviciul rezolvării acestei probleme toată energia și entuziasmul de care sunteți capabil”[1863].

Preocuparea pentru reducerea analfabetismului în rândul adulților se datora faptului că urmările perioadei stăpânirii austro-ungare s-au vădit și în faptul că numărul cel mai mare al neștiutorilor de carte (77,2%) provenea din rândul persoanelor în vârstă (peste 65 de ani)[1864]. În articolul „Analfabetismul”, se menționa: „Dacă cineva ar face o statistică de câți știutori de carte are România în prezent, ar afla un număr cel mult echivalent cu sfertul populației. Cu atât mai mare ar fi nedumerirea aceluia, când ar auzi că învățământul primar, încă din timpul lui Cuza a fost obligatoriu pentru toți copiii cetățenilor români. Dar și-ar reveni imediat gândindu-se desigur la modul cum se aplică și se execută legile țării”[1865]. Printre cauze, autorul articolului evidenția faptul că unii părinți, la rândul lor analfabeți, preferau să-i țină pe copii acasă la muncile câmpului „că doar n-o să-l fac popă ori învățător”, dar sublinia și faptul că asemenea atitudini nu erau amendate așa cum prevedea legea. O altă cauză se datora „Comitetelor școlare, care astăzi prin felul cum sunt constituite, n-aduc în foarte multe localități decât vrajbă și încâlcire a treburilor școlare, să fie reorganizate și din ele să facă parte oameni destoinici cu știință de carte, și cu dragoste pentru luminarea poporului”[1866].

Preocuparea pentru reducerea analfabetismului a fost o problemă permanentă în paginile revistei. Astfel, în articolul „Datoria învățătorului”, din 24 noiembrie 1927, se preciza:

> „Cultura și progresul sunt probleme grele și numai evenimente mari, suflete alese, cu eforturi mari, pot face ca un popor să se ridice dintr-o stare inconștientă, la o stare conștientă. Deșteptați-vă frați colegi, pentru că acele suflete mari, în prima linie, suntem noi învățătorii, deoarece numai învățătorii capabili, cinstiți și însuflețiți, pot reforma viața socială și economică a țării. Românul trebuie cultivat și civilizat fundamental. Regenerarea să înceapă din școală, să continue în casa părintească, în biserică și pretutindenea. A suferi și a ne bucura împreună cu poporul, aceasta ne așteaptă”[1867].

Revista prezenta și intenția conservării patrimoniului istoric al județului Hunedoara, o zonă cu mare impact asupra istoriei naționale. Subliniindu-se rolul muzeelor școlare și al muzeelor etnografice, prin Ordinul nr. 61095/1928 al Ministerului s-a stabilit crearea de muzee școlare și muzee etnografice pe lângă școlile din sate și orașe. Astfel, fiecare școală trebuia să comunice dacă are:

- Colecțiuni de animale împăiate, de mineralogie și botanică;
- Obiecte istorice sau preistorice găsite și răspândite pe la locuitorii satelor și orașelor;
- Colecțiuni de monede vechi și noi;
- Lucruri casnice de dată veche sau nouă (război de țesut, vârtelniță, sucale, fuse, furci de tors, rășchitori, suveici, spete, etc.);
- Obiecte gospodărești;
- Obiecte bisericești;
- Obiecte militare din războaiele 1877-1878, 1913, 1916-1918;
- Obiecte casnice;
- Instrumente de muzică;
- Unelte de muncă;
- Cărți și manuscrise vechi, acte de danii;
- Lucrări de artă;

1863 *Ibidem*, nr. 1, din 1 septembrie 1927.
1864 Academia Română, *Istoria românilor,* vol. VIII, București, 2003, p. 663.
1865 *Revista învățătorilor și învățătoarelor din jud. Hunedoara,* an I, nr. 3 din 15 septembrie 1927.
1866 *Ibidem.*
1867 *Ibidem,* nr. 13 din 24 noiembrie 1927.

- Artă națională;
- Unelte industriale;
- Petice de țesături locale;
- Inscripții istorice şi preistorice[1868].

Prin intermediul revistei erau publicate preocupările învățătorilor privind studierea istoriei locale: *Relicve din străbuni*, de învățătorul Pavel Popescu din Peştişu Mic[93], *Istoricul satelor din Valea Jiului* de învățătorul Pompei Hossu-Longin[1869], şi creații literare, proză scurtă, poezii etc. În urma acestei campanii, în 1935 existau în județ muzee şcolare la: Simeria, Răcăştia, Hunedoara, Orăştie, Cugir, Cerbia, iar cooperative şcolare la Vinerea, Orăştie, Geoagiu, Uroiu, Călan, Romos, Bârcea Mică, Ghelari şi Cugir[1870].

Un alt aspect prezentat era referitor la atitudinea învățătorilor față de politica în domeniul învățământului. George I. Enescu, în articolul *Asociațiile şi politica,* îndemna dascălii să formeze asociațiile învățătoreşti care „să protejeze dascălii de partidele politice, subliniind că politica a înveninat raporturile între intelectuali. Presărați prin toate satele, învățătorii şi preoții sunt vânați de partidele politice pentru a-i servi ca propagandişti"[1871]. Față de asemenea atitudine, învățătorii se simțeau solidari şi propuneau întărirea „Asociațiilor învățătoreşti numite partid al luminii fără pretenții de guvernare, dar strâns uniți în jurul unui steag măreț, să dăm ajutor unui partid care priveşte şcoala, biserica şi pe slujitorii ei deaproape"[1872].

Nu de puține ori în paginile revistei se manifestau nemulțumirile învățătorilor față de salariile mici, neplătirea acestora la timp sau față de atitudinea unor primari care se cred „domnii cei mai mari din comună şi pot dispune de numirea învățătorului"[1873].

Încercând să răstoarne prejudecățile legate de rolul femeii în învățământ, paginile revistei prezentau cu obiectivitate rolul femeii în corpul didactic şi îndemnau la o atitudine colegială din partea bărbaților învățători.

În anii crizei economice (1929-1933), învățământul hunedorean, ca de altfel toate sectoarele vieții economice şi sociale la nivelul întregii țări, a cunoscut un regres. Bugetele acordate şcolilor, fondurile pentru edificarea, repararea sau dotarea unor şcoli au scăzut sensibil, efectele crizei suferindu-le şi personalul didactic prin scăderea salariului sau neplata lui la timp. În acest context, la Adunarea Generală a Asociației corpului didactic primar din județul Hunedoara din 24 mai 1931, V. Lucaciu, fost revizor şcolar, propunea „ca să fie desființate comitetele şcolare şi cota cuvenită şcoalei din partea comunei să fie vărsată la comitetul județean, şcoalele urmând să-şi înainteze anual bugetul lor, care va fi examinat de revizorat şi apoi aprobat"[1874]. Referindu-se la această propunere, inspectorul Petrescu spunea că o va înainta şi speră că „la adunările corpurilor legiuitoare se va soluționa chestiunea"[1875]. Pe aceeaşi temă, învățătorul I. Dolhanu, în articolul *Slugă la doi stăpâni* scria:

> „Poporul are un proverb nedesmințit de nici o logică pământească, asupra copilului cu două moaşe. Şcoala primară românească, de la război încoace, se bucură şi de îngrijirea statului şi de binefacerile din partea comunei. Cu alte cuvinte sunt doi care o întrețin: Statul şi comuna. Statul, în loc să o întrețină direct, îndreaptă fondurile de întreținere spre şcoala primară prin două retorte: una a comunelor şi comitetelor şcolare şi alta a Casei Şcoalelor. Rezultatele acestui sistem nefericit după atâția ani de aplicare, se văd desluşit, sunt dezastroase, în mare majoritate"[1876].

În anii crizei economice, şi situația materială a învățătorilor s-a deteriorat vizibil. La început a venit măsura de a nu se plăti gradațiile şi definitivările, începând cu 1 ianuarie 1932 şi până când aceste sume

1868 *Ibidem,* nr. 8 din 20 octombrie 1927.
1869 *Ibidem,* nr. 9 din 27 octombrie1927.
1870 *Plaiuri hunedorene,* an VI, nr. 58, decembrie 1935.
1871 *Revista învățătorilor şi învățătoarelor din jud. Hunedoara,* nr. 2/8, septembrie l927.
1872 *Ibidem,* nr. 9 din 27 octombrie1927.
1873 *Ibidem* , nr. 41-48 aprilie 1928.
1874 *Plaiuri hunedorene,* I, nr. 9-10, mai-iunie 1931.
1875 *Ibidem.*
1876 *Ibidem.*

vor putea fi luate din buget. În plus, ministerul a dat ordin serviciilor locale că învățătorii astfel loviți nu au dreptul de a acționa ministerul în judecată. În aceste condiții grele a apărut ideea înființării unei bănci a învățătorilor din județul Hunedoara.

Într-un apel publicat în revista *Plaiuri hunedorene*, învățătorul I. I. Mânduc scria:

> „Vremurile din ce în ce mai grele, ce se abat asupra noastră, ne fac să ne gândim mai serios la existența noastră de toate zilele. Conducătorii noştri ignorează cu totul tagma dăscălească şi interesele şcoalei. Sub pretextul crizei generale, numai învățătorii beau paharul jertfelor până la fund. Să ne ridicăm cu toții şi să ne apărăm cu ultima energie, prestigiul, câştigat cu atâtea jertfe în ciuda tuturor acelora care vor să vadă amurgul dăscălimei şi al şcoalei primare. Vremurile cu adevărat grele, nu trebuie să ne găsească cu brațele încrucişate! Umilințele ce ni se pregătesc, să căutăm a le înlătura prin noi înşine”[1877].

Banca Învățătorilor Hunedoreni s-a constituit la 8 noiembrie 1934 la Deva „cu puțini dar hotărâți membri, minimum de părți sociale 1, maximul 100 de câte 1.000 lei, vărsabile în rate în 2 ani”[1878]. În martie 1935 erau doar 49 de membri față de 800 cât era necesar pentru o soliditate a băncii. Învățătorul I. C. Mârşu din Băița făcea, în 5 martie 1935, un apel colegilor pentru a trimite adeziuni arătând că „Această bancă este făcută pe principii cooperatiste, nu ca băncile comerciale de la care nu poți ridica capitalul social până când nu-ți negociezi acțiunile. La banca noastră este vorba de o secundă ca să ajungi la capitalul social”[1879]. Cu toate aceste greutăți, s-a reuşit publicarea unei alte reviste adresate învățătorimii hunedorene.

Din anul 1930 şi până în anul 1947 a fost editată o nouă revistă *Plaiuri hunedorene*, revistă a Asociației corpului didactic primar din județul Hunedoara, organ de cultură profesională şi cultură generală, redacția şi administrația având sediul în Petroşani. Ca şi predecesoarea sa, revista era condusă de învățători, scrisă de ei, dar şi cu concursul unor profesori şi institutori de la Şcoala Normală din Deva. Dintre membrii colectivului de redacție, amintim pe Sabin Jula şi I. Morțun, preşedintele, respectiv secretarul asociației. Dintre redactorii şi administratorii cu o activitate mai îndelungată amintim pe: A. Constantinescu - institutor Hunedoara, Nicolae Crețu - institutor Orăştie, Alexiu David şi Ana Husti (Petroşani). Dintre colaboratorii din afara colegiului redacției s-au remarcat învățătorii: Daniel Popescu (Hăşdat), Ioan Baciu (Răcăştie), Pavel Lazăr (Brad), Elisabeta Besser (Ghelari), Valeria Nemeth (Hunedoara) etc. De la Şcoala Normală din Deva, au colaborat Constantin Sporea, Elena Sporea, Ioan Mihu, Iosif Stanca, psihologul I. C. Stoica şi alții.

În articolul de prezentare a revistei, se preciza:

> „Lupta noastră se dă pentru cea mai sfântă cauză: Înălțarea şcoalei, pentru a deveni o armă puternică şi sigură în mâna poporului român, în străduințele lui de înspre mai bine. Munca noastră împrăştie lumină, trezeşte şi canalizează energiile neamului, luptă împotriva anarhiei, înnobilează inimile, aprinde flacăra patriotismului şi înfrățeşte oamenii prin iubire”[1880].

Credincioasă țelurilor propuse, revista publica mereu sfaturi pentru luminarea populației de la sate unde se găsea numărul cel mai mare de analfabeți. Astfel, activitatea cercurilor culturale care țineau conferințe publice pentru țărani era direcționată pe următoarele obiective:

> „1. Ținta noastră să fie: Nu un număr mare de cărturari în sat, ci un număr însemnat de case țărăneşti cu călimare şi cărți, pe care să le utilizeze în folosul lor.
> 2. Conferințele poporale citite, obosesc curând mintea țăranului, căci el nu e în stare a urmări ordinea ideilor dezvoltate. Pentru conferințele citite, trebuie anume pregătit spiritul țăranului prin exerciții anterioare.
> 3. Să dăm țăranului posibilitatea de a se convinge însuşi de folosul real al cărții.

[1877] *Ibidem,* nr. 15-16, ianuarie-februarie 1932.
[1878] *Ibidem,* nr. 45, noiembrie 1934.
[1879] *Ibidem,* nr. 49, martie 1935.
[1880] *Ibidem,* nr. 1, septembrie 1930.

4. Mai potrivite sunt pentru ţărani dialogurile. La început vorbeşti cu ei despre lucruri ştiute, despre lucruri ce se prezintă în viaţa lor curentă. Conferinţele să nu fie prea lungi. Programul nu prea vast. În conferinţe să se vorbească despre lucruri ce interesează mai mult pe ţăran”[1881].

Tot în scopul propăşirii morale şi economice, învăţătorii hunedoreni s-au înscris şi au activat în *Liga Temperanţa* care avea ca scop lupta împotriva alcoolismului.

Efectele crizei economice s-au făcut simţite şi în articolele revistei. Astfel, în articolul *Muzeele şcolare,* învăţătorul Pompeiu Hossu-Longin, director la Şcoala din Vulcan scria:

„O şcoală primară nu-şi poate îndeplini rolul său cultural cu succesul dorit dacă nu este prevăzută cu material didactic, bibliotecă, atelier şi muzeu. Alte ţări jertfesc milioane grele pentru înzestrarea şcoalelor cu cele necesare. Numai aşa pot să asigure progresul aşteptat. La noi, comunele româneşti sunt sărace şi nu pot lua în bugetele lor sumele necesare pentru aprovizionarea şcolilor. Statul? El nu dă nici un ban pentru întreţinerea şcolilor, aceasta fiind sarcina exclusivă a comunelor”[1882].

La 1 ianuarie 1931 ieşea la pensie Aurel Pintea, unul dintre organizatorii învăţământului românesc în judeţul Hunedoara după Marea Unire. Acesta şi-a început activitatea ca învăţător la Şcoala confesională greco-catolică Şpring (jud. Sibiu), după care, din 1901 a trecut la Şcoala grănicerească din Haţeg. În anul 1915, prin pensionarea directorului Nicolae Sânzian, a preluat conducerea până în 1919, când a fost chemat să exercite funcţia de revizor de control în judeţul Hunedoara. În această calitate a fost primul chemat să organizeze şcolile primare din judeţ. În acest timp a fost colaboratorul a cinci revizori şi a ţinut locul de revizor în diferite rânduri. Cu acest prilej, învăţătorii din plasa Deva şi-au exprimat, prin intermediul revistei, sentimentele de recunoştinţă faţă de fostul lor coleg, „un adevărat străjer al culturii româneşti în acest judeţ, timp de peste trei decenii”[1883].

Un alt eminent om de învăţământ din judeţul Hunedoara în această perioadă a fost inspectorul general şcolar P. R. Petrescu, care în 1933 împlinise 10 ani de îndrumare pedagogică în fruntea Revizoratului Şcolar, omagiat printr-o manifestaţie culturală a învăţătorimii din plasele Pui şi Petroşani în mai 1933[1884]. Acesta a avut apoi un rol important în implementarea modificărilor la Legea Învăţământului Primar din 1934. În opinia acestuia, trebuiau urmărite în special: „reglementarea frecvenţei, controlul sever, amănunţit direct şi indirect asupra întregii activităţi, respectarea legalităţii şi întărirea învăţământului supraprimar prin toate mijloacele disponibile”[1885].

Referitor la învăţământul supraprimar, s-au tras aceste concluzii după examenele Bacalaureatului Popular care a evidenţiat greutăţile incipiente ale implementării învăţământului obligatoriu de şapte clase. Într-un studiu asupra Bacalaureatului Popular în judeţul Hunedoara, Alexiu David arăta că numărul absolvenţilor cu şapte clase în cei şase ani de la introducerea obligativităţii ciclului supraprimar era descurajant în comparaţie cu cel al absolvenţilor de patru clase. În cei şase ani de când s-au organizat aceste examene de absolvire, numărul absolvenţilor cu şapte clase a fost tot timpul mult mai mic. Această situaţie se poate observa din tabelul următor[1886]:

Ani şcolari	*Absolvenţi*	
	cu 4 clase	*cu 7 clase*
1926/27	2.289	177
1927/28	1.989	395
1928/29	1.933	408

1881 *Ibidem,* nr. 4, decembrie 1930.
1882 *Ibidem.*
1883 *Ibidem,* nr. 8, aprilie 1931.
1884 *Ibidem,* nr. 30, iunie 1933.
1885 *Ibidem.*
1886 *Ibidem,* nr. 45, noiembrie 1934.

1929/30	2.461	293
1930/31	2.689	214
1931/32	3.323	217
1932/33	3.103	351
1933/34	3.371	672

Rezultă din tabel că numărul absolvenților cu şapte clase a fost de aproximativ 8 ori mai mic decât cel al absolvenților cu patru clase, ceea ce denotă o pierdere şcolară foarte mare. De asemenea, numărul fetelor absolvente era de trei ori mai mic decât al băieților. Analizând cauzele acestui fenomen îngrijorător, autorul studiului menționa mentalitatea greşită a părinților dar şi indolența unor învățători care predau la clasele supraprimare.

Referitor la rezultatele examenului din anul şcolar 1933-1934, studiul arăta că din 672 absolvenți, au căzut numai 8, promovările fiind neaşteptat de bune. Analiza menționa însă faptul că întrebările orale se refereau mai ales la materia claselor a III-a şi a IV-a, decât la cea din clasele a VI-a şi a VII-a, studiul menționând că „nu e bine să se coboare aşa de jos nivelul acestor examene care astăzi oricum sunt un bacalaureat popular iar învățătorii care au prezentat elevi bine pregătiți trebuie remarcați şi scoşi în relief ca să ia de la ei pildă şi alții"[1887].

După anul 1933, când economia românească reuşea să depăşească criza şi să intre într-o perioadă de deosebită prosperitate atingând apogeul în anul 1938, şi învățământul din județul Hunedoara trece la o dezvoltare susținută. Acest lucru s-a manifestat în sporirea fondurilor financiare pentru învățământ acordate de guvern, în creşterea bugetelor şcolare şi în campania susținută de construcții şi reparații de edificii şcolare.

Foto 113 - Elevii Şcolii Primare din satul Crişan, 1938

Foto 114 – Complexul şcolar de la Gurabarza (în construcţie)

Evident că situația învățământului hunedorean s-a îmbunătățit, aşa cum rezultă din situațiile statistice anuale întocmite de Revizoratul şcolar județean. Situația învățământului primar din județul Hunedoara la 1 martie 1935 se prezenta astfel:

„Posturi bugetare: rurale - 635, urbane - 69;
Localuri de şcoală proprii: rurale - 329, urbane - 10;
Localuri de şcoală închiriate: rurale - 170, urbane - 6;
Săli de învățământ: rurale - 632, urbane - 54;
De câte săli de clasă se mai simte nevoia: rurale - 107, urbane - 13;
Populația şcolară obligată: rurală - 39 834, urbană - 5 025;
Frecventează regulat: rurali - 27.641, urbani - 3.040;
Învățători: rurali - 635, urbani - 69.

1887 *Ibidem.*

În şcolile primare minoritare rurale frecventează 972 elevi, în cele urbane 1.335 elevi, care sunt instruiţi de 60 de învăţători”[1888].

La grădiniţele de copii situaţia era următoarea:

„Posturi bugetare: rurale - 37, urbane - 12;
Localuri proprii: rurale - 15, urbane - 3;
Localuri închiriate: rurale - 5, urbane - 17;
Săli de învăţământ: rurale - 44, urbane - 16;
De câte săli se mai simte nevoia: rurale 3, urbane - 1;
Populaţia obligată la grădini: rurale - 2.118, urbane - 1.010;
Copii înscrişi: rurale - 1885, urbane - 663;
Copii care frecventează regulat: rurale - 1.513; urbane - 592;
Grădini de copii minoritare: urbane – 15”[1889].

Din această situaţie observăm că numărul şcolilor primare şi al grădiniţelor era mult mai mare în mediul rural, ceea ce era o consecinţă a faptului că gradul de urbanizare a judeţului Hunedoara în aceea perioadă era în jur de 20%. Mai observăm că procentul elevilor de şcoală primară care aveau o frecvenţă regulată era de 69% în mediul rural şi de 60% în cel urban. Procentul copiilor care frecventau grădiniţele era mai mare, 71% în rural şi 58% în urban.

Referitor la problema frecvenţei elevilor din învăţământul primar, multe voci ale învăţătorilor hunedoreni cereau revenirea la amenzile şcolare. Astfel, învăţătoarea Octavia Mitrică scria în 1935:

> „S-a spus că frecvenţa se poate îndrepta prin mijloace blânde. Da! Blândeţea, calitatea învăţătorului de a atrage pe copil la şcoală, contribuie la ameliorarea frecvenţei, dar nu la îmbunătăţirea completă a acesteia. (...) Problema frecvenţei nu se poate rezolva prin mijloace blânde, decât în parte, o parte insuficientă intereselor noastre; cei ce au impresia unei altfel de realizări se înşeală. Frecvenţa şcolară nu va intra pe făgaşul sănătos al progresului, decât prin revenirea la amenzile şcolare; să se aplice amenzile în primele începuturi ale anului şcolar. E suficient să se aplice amenzi în intervalul de la 15 septembrie până la 1-15 octombrie spre a-i determina să-şi trimită copiii la şcoală. Cer asta, nu din răutate pentru săteanul nostru, căci situaţia aceasta nu se întâlneşte la oraşe sau în comunele mari, cu o stare economică mai bună, ci la sate, unde mizeria în care se zbate ţăranul român se datoreşte printre altele şi neştiinţei, ci o cer spre binele acelor ce nu înţeleg sau nu pot să înţeleagă binefacerile învăţăturii”[1890].

Comparativ cu anul 1935, situaţia învăţământului primar de stat din judeţul Hunedoara în anul 1939 se prezenta astfel:

- Numărul copiilor, în total 59.366, după recensământul anului şcolar 1938-1939 obligaţi pe cicluri este:
  - între 5-7 ani: 9.027 copii;
  - între 7-16 ani: 44.458 copii;
  - între 16-18 ani: 5.881 copii.
- Înscrişi în catalog şi frecvenţa:
  - la şcolile de copii mici: 2.178 înscrişi;
  - la cursul primar: 25.685, din care au frecventat regulat 22.165 elevi: 86% frecvenţă;
  - la cursul supraprimar: 9.878 înscrişi, au frecventat regulat 7.695 elevi: 84% frecvenţă;
  - la şcolile de copii mici minoritare au fost înscrişi 13 elevi, au frecventat 13;

1888 *Ibidem,* nr. 49, martie 1935.
1889 *Ibidem.*
1890 *Ibidem,* nr. 58, decembrie 1935.

- la şcolile primare confesionale au fost înscrişi 1.678 elevi cu o frecvență de 90%;
- frecvența cea mai slabă este în lunile martie-aprilie, din cauza muncilor agricole.

- În județul Hunedoara funcționau 8 grădinițe urbane, 29 rurale şi una minoritară, 15 şcoli primare urbane de stat, 397 şcoli rurale de stat şi 29 şcoli primare confesionale din care 10 romano-catolice, 11 reformate, 6 evanghelice, una polonă (Lupeni) şi una cehoslovacă.
- Numărul învățătorilor: 816 învățători din care cu grad superior, 121 cu gradul I, 69 cu gradul II, 414 definitivi, 169 cu titlu provizoriu, 37 suplinitori.
- Numărul maeştrilor şi maestrelor titulari: 2 maestre titulare, 8 suplinitori, în total 14 maeştri.
- Numărul învățătorilor la şcolile primare confesionale este de 24 la şcolile romano-catolice, 19 la cele reformate, 9 la cele evanghelice, 3 la cea poloneză, 2 la cea cehă[1891].

Din cele prezentate, rezultă un plus de 15.505 elevi (26%) şi 112 învățători (13%). Dacă împărțim numărul elevilor obligați la cel al învățătorilor, rezultă un învățător la 71 elevi (în 1939) şi la 63 elevi (în 1935). Această cifră este foarte mare, dar dacă socotim că nu toți elevii erau şcolarizați, numărul de elevi pentru un învățător scade simțitor. Mai observăm că Revizoratul şcolar nu a putut asigura numărul de învățători pentru a face față creşterii substanțiale a numărului de elevi cu toate că în județ funcționa Şcoala Normală de învățători de la Deva.

Anul 1918 a constituit un punct de cotitură şi în evoluția **Şcolii Normale din Deva**. În primul an de funcționare ca şcoală normală cu limbă de predare româna, anul şcolar 1918-1919, aceasta a avut o situație specială. Printr-un ordin al Consiliului Dirigent, Resortul Cultelor şi Instrucțiunii Publice (nr. 12903) se publica *Decretul pentru reforma şcolii normale*, în care se prevedea organizarea învățământului pe două cicluri de câte 4 ani:

> „Elevii din cursul inferior urmau să primească cunoştințele necesare de cultură generală corespunzătoare cursului inferior al şcolii secundare sau civile şi se vor introduce în cunoaşterea atmosferei şcolii primare şi a vieții de la țară. Pregătirea profesională va începe în clasa a IV-a spre a se putea face față într-o măsura oarecare selecția pentru ciclul superior al şcolii normale, nu vor putea fi primiți decât în mod excepțional elevi ai cursului superior de şcoală secundară”[1892].

În urma decretului amintit, la 12 octombrie se deschid cursurile Şcolii Normale de băieți din Deva cu o situație deosebită față de alte şcoli normale, ea fiind organizată de la început cu 8 clase, față de altele care erau cu 4 sau 6 clase. Această situație va dura până în toamna anului 1923 când la Conferința directorilor şcolilor normale, ținută la Bucureşti, s-a hotărât ca până la o lege unică a învățământului normal-primar toate şcolile să aibă durata cursurilor de 6 ani. Această măsură era explicabilă atunci deoarece după Unire, învățământul primar se reorganiza şi dezvolta resimțindu-se o acută nevoie de cadre didactice mai ales în mediul rural. Ca urmare, în 1924, au absolvit cursurile 3 promoții, prin comasarea programei şcolare de pregătire, iar absolvenții, după examenul de diplomă, au fost trimişi toți în învățământul primar[1893]. Pe lângă Şcoala Normală a funcționat şi o Şcoală de aplicație cu 4 clase, unde elevii claselor a VII-a şi a VIII-a făceau practică pedagogică. Programa analitică era cea aplicată şcolilor urbane din Vechiul Regat.

În anul şcolar 1930-1931 în urma modificării legislative, durata cursurilor s-a prelungit la 7 ani, atunci nefiind absolvenți. Şcoala va trece printr-o situație mai grea în perioada crizei din 1929-1933, când mai mulți absolvenți nu-şi vor găsi un post didactic, iar numărul elevilor va scădea, de la 284 din 1928-1929 la 135 în 1933-1934. După 1934, printr-o măsură luată de ministrul învățământului C. Angelescu, durata de şcolarizare se prelungeşte de la 7 la 8 ani, iar activitatea ei cunoaşte o noua perioadă de dezvoltare.

[1891] Dumitru Barna, *op. cit,* p. 549.
[1892] Ovidiu Vlad, Nicolae Țârlea, *Monografia Liceului Pedagogic Deva 1870-1970,* Deva, 1970, p. 47.
[1893] *Ibidem,* p. 48.

În anumite perioade, răspunzând unor nevoi de pregătire şi perfecționare a învățătorilor care funcționau în învățământul primar, şcoala a organizat la ordinul ministerului diferite cursuri. Cel mai important a fost *Cursul de vară pentru învățătorii ajutori* care a funcționat timp de trei ani (1920-1923). Directorul Şcolii Normale din Deva, Constantin Sporea, a fost numit şi director al cursurilor şi tot el a selecționat corpul didactic necesar, format din cei mai buni profesori de şcoli normale din țară. Din dorința de a asigura un corp didactic de înaltă calificare, directorul şcolii a invitat să lucreze ca profesori în perioada de vară pe unele din personalitățile de seamă ale ştiinței şi culturii româneşti din acea perioadă: Vladimir Ghidionescu pentru pedagogie, scriitorul Mihail Sadoveanu pentru istoria literaturii şi dicție, iar pentru perioade scurte au ținut conferințe profesorii universitari Simion Mehedinți, Ion Simionescu, Alexandru Borza etc.

Foto 115 - Profesorii de la Cursurile de vară din Deva.
În rândul de jos, Mihail Sadoveanu

Foto 116 – Învăţătorii de la Cursurile de vară din Deva,
pentru specializare la lucru manual

Pentru practica pedagogică, s-a creat o şcoală de aplicație. La cursuri au fost primiți absolvenți de 4 clase secundare sau civile, iar ca programă analitică s-a luat programa şcolilor normale din Transilvania cu durata de 4 clase, dar concentrată într-una sintetică, care să fie parcursă în două luni. Programa cuprindea temele mai importante la următoarele obiecte: istoria literaturii şi gramatica, matematica, pedagogia, didactica şi istoria pedagogiei, metodica şi citirea, chimia, fizica, istoria, dreptul, muzica şi desenul. Toți învățătorii ajutori care absolveau aceste cursuri erau considerați egali în drepturi şi datorii cu cei care au absolvit şcoala normală de 6 sau 8 ani şi au fost admişi la examenul de capacitate. La examenul de sfârşit de curs din comisiile de examinare, ca preşedinți, au fost delegați ai ministerului mari personalități ca: Ghe. Bogdan-Duică, Pavel Roşca, Ioan Ursu[1894]. Din anul 1926, la Şcoala Normală din Deva s-au organizat, în mai multe veri consecutive, cursuri de perfecționare pentru lucru manual, la care participau câte 2-3 instructori dintre cei mai buni din județ.

În anii următori, şcoala a funcționat cu durata de 6 ani, iar din anul şcolar 1930-1931, durata de şcolarizare a ajuns la şapte ani, ajungând până la 8 ani în anul şcolar 1934-1935. În toți aceşti ani, s-a înregistrat o creştere constantă a efectivelor de elevi.

Principala misiune a Şcolii Normale din Deva în toată perioada interbelică a fost formarea de cadre didactice calificate şi cu o pregătire profesională şi didactică modernă. Elevii care urmau cursurile Şcolii Normale din Deva erau recrutați nu numai din județul Hunedoara, ci făcându-şi publicitate după 1918, a atras elevi şi din alte județe precum Alba, Sibiu, Trei Scaune, Prahova, Gorj, Târnava Mică. De exemplu, în anul şcolar 1923-1924, erau înscrişi 283 elevi dintre care: 58 din județul Hunedoara (doar 20,49% din total), 41 din Prahova, 27 din Alba-inferioară, 27 din Trei Scaune, 19 din Sibiu, 16 din Făgăraş etc. Din cei 283 de elevi, 253 erau ortodocşi şi 30 greco-catolici[1895].

Dintre foştii elevi ai şcolii, unii au urmat studii superioare devenind cadre didactice în învățământul superior sau secundar, cercetători în diferite domenii ale ştiinței, creatori în domeniul culturii şi artei. Exemplele cele mai elocvente sunt: Al. Tohănescu, promoția 1925 - conferențiar universitar la Institutul de Arte Plastice „Nicolae Grigorescu" Bucureşti, Ioan Comănescu, promoția 1933-1934, lector la

[1894] *Ibidem,* p. 49.
[1895] C. Sporea, *Anuarul Școalei Normale de băieți din Deva pe anii școlari 1922-1923 și 1923-1924,* Deva, 1924, p. 49.

Institutul Pedagogic Oradea, Dumitru Negoiu, promoția 1944, decan al Facultății de chimie de la Universitatea Bucureşti, Drăgan Ioan, profesor la catedra de pedagogie a Universității Timişoara, Munteanu R. Romulus, profesor de limba şi literatura română la Universitatea Bucureşti[1896].

Foto 117 – Profesorul Constantin Sporea

Foto 118 – Profesorul Sabin Drăgoi

În toată perioada interbelică, la şcoala normală din Deva, au funcționat numai profesori cu o înaltă şi solidă pregătire profesională şi pedagogică, cu dragoste pentru învățământul românesc, cunoscându-i nevoile şi înțelegându-i necesitățile. Primul director, după 1918, a fost numit profesorul Constantin Sporea, eminent pedagog şi metodist, care va pune bazele viitoarei organizări a şcolii, el alegând şi primii profesori din care mulți vor rămâne aici până la pensionare: Ioan Mihu, Ioan Radu, Solomon Victor, Ghinea Gheorghe, Mareş Drăgan şi Haneş Nicolae.

Constantin Sporea a fost director până la 31 august 1938. Era originar din Vama Buzăului, județul Braşov, a făcut studii universitare la Bucureşti, Berlin şi Cluj, obținând specialitatea limba română, germană şi pedagogie. La terminarea studiilor, a fost numit profesor la Seminarul Pedagogic din Iaşi unde a funcționat din 1904 până în 1919 când a venit la Deva. Posesor al unei experiențe pedagogice îndelungate în cadrul unui seminar pedagogic, Constantin Sporea era, pentru acele vremuri, omul potrivit să preia conducerea unei şcoli care avea menirea să pregătească învățători. Activitatea de aproape 20 de ani desfăşurată ca director şi profesor a confirmat pe deplin încrederea cu care a fost învestit. În lunga perioadă în care a condus şcoala, Constantin Sporea a imprimat cu succes linia pedagogiei experimentale, o noutate pentru acea perioadă. Paralel cu activitatea de conducere şi cea de la catedră, Constantin Sporea a desfăşurat, în spiritul vremii sale, o bogată activitate publicistică. Dintre scrierile sale menționăm: *Geografia României şi a continentelor*, *Metodica predării limbii germane, Geografia județului Hunedoara,* precum şi unele scrieri beletristice. A publicat intens şi în revistele pedagogice ale vremii. Toate acestea au făcut ca Şcoala Normală de băieți din Deva să fie apreciată pentru activitatea de formare a învățătorilor de care era atâta nevoie în primii ani după Marea Unire. Într-un proces-verbal de inspecție din 1922, se consemna: „Statul Român se felicită că a găsit în Dl Director Constantin Sporea, pe unul dintre cei mai buni pedagogi ai țării şi organizator desăvârşit, care a făcut ca această şcoală să fie întâia din Ardeal”[1897].

Unul dintre profesorii renumiți care au funcționat o perioadă la această şcoală a fost Sabin Drăgoi ca profesor de muzică instrumentală în perioada 1 septembrie 1922-24 februarie 1924. Erau primii ani ai carierei sale didactice în care a avut prilejul să audă diferite tipuri de colinde şi cântece de stea, cântate de elevii liceului, care veneau din diverse colțuri ale Transilvaniei. Materialul cules în perioada cât a activat la Deva l-a selecționat cu multă grijă şi l-a publicat apoi în volumul *303 colinde,* lucrarea sa folcloristică de căpătâi, primită cu mult interes de muzicologia românească şi străină. Colindele au fost doar o parte din culegerile de folclor ale lui Sabin Drăgoi. Între anii 1923 şi 1928 el a notat aproape 3.000 de melodii populare din sudul Transilvaniei şi Banat, cea mai mare parte a culegerilor rămânând în manuscris. Fire entuziastă, Sabin Drăgoi a fost nu numai profesorul stimat de

1896 *Ibidem,* p. 69.

1897 C. Sporea, *Anuarul Şcoalei Normale de băieți din Deva pe anul şcolar 1921-1922*, Orăştie, 1923, p. 14.

elevi, care a organizat orchestra şi fanfara şcolii, ci şi principalul animator al vieţii muzicale devene în perioada în care a trăit aici[1898].

Tragicul an 1940 din istoria ţării noastre şi-a făcut simţite efectele şi în istoria Şcolii Normale din Deva. Din rapoartele directorului către minister rezulta că şcoala se zbătea în greutăţi de neînvins, chiar de la începutul anului şcolar 1940-1941. Aceste greutăţi s-au datorat pe de-o parte elevilor refugiaţi din Ardealul de nord, în număr de 74, care au fost repartizaţi şcolii, dintre care mulţi nu-şi puteau achita taxele şcolare.

Pe de altă parte, se simţea din ce în ce mai mult lipsa de alimente, preţul celor care se găseau pe piaţă fiind exagerat, iar raţia de 16 sau 20 de lei/elev era insuficientă. Mulţi dintre elevii şcolii cereau amânări de taxe, motivând că părinţii lor sunt concentraţi. La 1 septembrie 1941, clădirile şcolii au fost rechiziţionate pentru spitalul de zonă interioară cu tot mobilierul şi cazarmamentul de care dispunea. În acest spital au fost aduşi răniţii de pe front, numărul lor ridicându-se la 479[1899].

Foto 119 – Clădirea Şcolii Normale din Deva în perioada interbelică

Foto 120 – Profesorii Şcolii Normale din Deva în anul 1940

Ca urmare a pierderilor mari de pe front s-a introdus, odată cu deschiderea anului şcolar 1943-1944, educaţia şi instrucţia militară, care a început la 25 octombrie şi s-a încheiat la 6 aprilie. În aceste condiţii, orarul a fost comprimat, reducându-se numărul de ore la unele obiecte. Acolo unde s-a redus numărul de ore, s-au păstrat din programă numai capitolele mari, care se găseau pe linia pregătirii profesionale a normaliştilor.

În anii grei ai celui de-al Doilea Război Mondial, tot corpul învăţătorimii din judeţul Hunedoara a avut de suferit, mai ales bărbaţii. Mulţi învăţători au fost mobilizaţi pe front, clasele lor rămânând în sarcina altora. De exemplu, în 1941 au fost mobilizaţi 356 de învăţători, un număr de 149 de clase fiind trecute la alţi învăţători nemobilizabili[1900]. Pentru înlocuirea celor plecaţi pe front au mai fost folosiţi 218 suplinitori din rândul învăţătorilor pensionari, al preoţilor etc. Pentru înlocuirea celor mobilizaţi, la nivelul Inspectoratului Şcolar Judeţean s-au constituit, pe zone, comitete care să găsească persoanele potrivite pentru a continua munca la clasă cu elevii. Un proces verbal din 29 iunie 1941 menţiona:

> „Membrii corpului didactic de la şcolile primare de stat şi de la grădinile de copii de acelaşi caracter din oraşul Deva, în urma ordinului On. Inspectoratul Şcolar Judeţean nr. 135/941, am circulat pe la tot personalul nemobilizabil, precum şi pe la cel de sex feminin, ne-am întâlnit în şedinţă pentru a ne constitui în comitet cu scopul de a da persoane nemobilizabile în locul celor mobilizaţi şi a constatat că membrii corpului didactic rămaşi la vatră, potrivit cu aptitudinile lor, unde vor să activeze mai cu succes în aceste vremuri de grea încercare”[1901].
>
> Comitetul avea următoarea componenţă: Ioan Popovici - înv. dir. preşedinte, Cornelia Grecu - vicepreşedinte, Andrei Grecu - înv. pensionar ca

[1898] Ovidiu Vlad, Nicolae Ţârlea, *op. cit.,* p. 78.
[1899] *Ibidem,* p. 69.
[1900] SJHAN Hunedoara, Fond *Revizoratul Şcolar al Judeţului Hunedoara,* Dosar 2/1941, f. 10-13.
[1901] *Ibidem*, f. 127.

secretar, Adam Popovici - înv. director, Ioan Sântimbreanu - învățător, Maria Bran, Iulia Furdui, Elvira Ghinea şi Viorica Păunescu - învățătoare, membre[1902].

Învăţătorii rămaşi acasă au fost solicitați la diferite activităţi. De exemplu, în 1941 au fost folosiți 25 de bărbați şi 17 femei pentru înlocuirea funcționarilor din instituțiile de stat din județ care au fost şi ei mobilizați pe front[1903]. Unele şcoli au fost închise, altele au avut de suferit din lipsa învățătorilor plecaţi pe front. Cu astfel de greutăţi s-au confruntat o serie de şcoli din județ.

Într-o adresă a Preturii Plasei Sarmizegetusa din 21 octombrie 1921 se menționau următoarele:

> „Cu ocazia inspecțiilor noastre din ultimele zile, cu regret am constatat că şcolile primare de stat din comunele Păucineşti, Zăicani, Breazova, Vălioara, se găsesc închise şi acum, deoarece învățătorii în parte, sunt mobilizați, iar în parte încă nu au fost numiți, detaşați sau repartizați încă la şcolile de mai sus, din care cauză copiii de şcoală din sus arătatele comune de la munte, unde ar fi aşa mare lipsă să umble la şcoală, pentru a putea pleca apoi cât de mulți la meserii şi comerț – vagabondează pe străzi şi rămânând fără şcoală în cea mai mare întunecime, cu toate că sunt foarte isteți şi s-ar putea alege din ei, pe lângă o bună pregătire şcolară, chiar şi cărturari mai mari"[1904].

În adresă se cerea ca până la venirea învățătorilor suplinitori, cursurile să fie ținute de preoții satelor respective „spre a ține în permanență cursurile şcolare şi în aceste comune aşa de lipsite de carte şi şcoală[1905].

Într-un raport în urma unui control la Şcoala Primară din Căstău se menționa:

> „Astăzi 30. XII. 941 în cadrul Caravanei Administrative a plăşii Orăştie, am inspectat şcoala primară cu trei posturi din comuna Căstău de sub conducerea d-lui învățător Petre Stancu. (...) Până la plecarea d-lui director pe front, toate lucrările şcolare au fost în cea mai perfectă ordine, de atunci, sunt unele lipsuri cu toată bunăvoința d-rei Cornelia Mircea care a ținut locul directorului. Aceste lipsuri, d-l director Petre Stancu le va completa, domnia sa fiind un harnic şi priceput învățător în vremuri de pace, iar în vremuri de război un adevărat erou, fiind rănit pe frontul Odesei şi răsplătindu-i-se faptele de arme prin decorația de război Virtutea Militară clasa II"[1906].

Subinspectorii de plasă şi învățătorii mai cunoscuți au primit instrucțiuni din partea conducerii revizoratului să țină conferințe în sate şi oraşe pentru a contribui la îmbunătățirea stării de spirit a populației rămase acasă. Într-o notă din 24 octombrie 1941 adresată subinspectorilor de plasă din județul Hunedoara se menționa:

> „Începând din prima duminică a lunii noiembrie 1941, atât Dvs. cât şi învățătorii buni conferențiari, desemnați de Dvs., veți ține conferințe în satele din circumscripția Dvs., pentru lămurirea următoarelor idei:
> - Lămurirea țelurilor războiului nostru.
> - Menținerea şi întărirea credinței în conducerea politică şi militară a Țării şi a aliaților ei.
> - Desăvârşirea unității naționale în toate domeniile de activitate românească.
> - Menținerea spiritului războinic.
> - Exaltarea sentimentului național patriotic, eroic şi ostăşesc.
> - Menținerea sentimentului de ură contra bolşevicilor.
> - Combaterea propagandei subversive.

[1902] *Ibidem.*
[1903] *Ibidem*, f. 22.
[1904] *Ibidem*, f. 110.
[1905] *Ibidem.*
[1906] *Ibidem,* Dosar 31/1941, f. 207.

Spre a nu face impresia că prin acțiunea întreprinsă dorim să facem propagandă, veți ordona colegilor din plasă să pregătească ședințe festive, pe care să le numească cercuri culturale şi cu care poporul a fost obişnuit (...)

Conferințele se vor ține mai ales duminica şi în sărbători. Dvs. veți fixa conferențiarii, centrele şi data raportând Inspectoratului şcolar Deva cel mai târziu până la 30 octombrie”[1907].

O altă direcție în care au fost solicitate cadrele didactice din învățământul primar a fost ajutorarea familiilor concentraților şi donații pentru armată. Într-un raport din 5 august 1941 se menționa că „învățătorii din județul Hunedoara şi personalul din Revizoratul Şcolar au vărsat pentru ostaşii Războiului Sfânt suma de 121.308 lei”[1908]. Învățătoarele s-au înscris în număr mare în Crucea Roşie, participând la cursurile de infirmiere organizate la Liceul „Decebal” din Deva. Într-o notă a Revizoratului Şcolar se menționa că până în 29 iunie 1941 s-au înscris 30 de învățătoare[1909].

Foarte interesant este cazul învățătoarei Cornelia Mircea din Căstău. Astfel, într-o notă trimisă de generalul C. Gh. Voiculescu guvernatorul Guvernământului provinciei Basarabia la 11 iulie 1942 către Inspectoratul Şcolar al Județului Hunedoara se menționa:

„Am onoarea a vă ruga, ca în cadrul muncii de folos obştesc, pe care învățătorii din județul Hunedoara sunt obligați să o presteze, să aprobați ca învățătoarea Cornelia Mircea din Comuna Căstău, să facă această muncă la Bucureşti la Tipografia şi Zincografia Marvan, unde să corecteze şi să ajute la tipărirea volumului BASARABIA DEZROBITĂ pe care Guvernământul îl pregăteşte cu ocazia împlinirii unui an de la realipirea Basarabiei”[1910].

În mobilizarea generală ordonată de regimul Antonescu au fost încadrați şi elevii şcolilor primare secundare şi complementare. Astfel, în județul Hunedoara, îndrumați de cei rămaşi acasă, elevii cursului complementar au confecționat obiecte pentru soldații de pe front[1911], iar elevii din cursul superior au ajutat la săparea de tranşee[1912]. Într-o notă adresată la 21 august 1941 Inspectorului General Şef, Eugen Hulea, se menționa:

„Elevii de curs secundar din oraşele Deva, Brad, Hunedoara, Hațeg, Orăştie şi Petroşani au dat concursul la săpatul tranşeelor pentru A. P., au executat lucrări de birou în toate instituțiile publice, copiii comercianților au servit în prăvălii alături de ucenici şi părinții lor iar unii au dat concurs la recoltarea cerealelor din împrejurimi. Elevele de curs secundar din oraşele acestui județ şi centrele industriale rurale au executat servicii de birou în toate instituțiile publice din localitățile respective, au activat la Crucea Roşie şi au dat concursul în gospodăriile părinteşti. Elevele şi elevii de curs secundar din comunele rurale au ajutat la secerat, treierat, căratul recoltei, la paza bunurilor din proprietatea concentraților, cositul şi uscatul fânului, lucrul de birou la instituțiile comunale, îngrijirea cimitirelor, a curților şcolilor şi bisericilor, iar fetele au mai executat şi lucrări pentru Crucea Roşie. Supravegherea tineretului s-a făcut de profesori, învățători, comandanții P. P., şefii instituțiilor şi părinții elevilor”[1913].

În atenția instituțiilor de învățământ a trebuit să stea şi educația extraşcolară, care a fost coordonată de Subinspectoratul P. P. şi E. E. Deva. Tineretul extraşcolar era format din băieții între 12 şi 18 ani şi fetele între 12 şi 21 ani. Anul şcolar 1941-1942 a fost primul an de activitate, iar „programa activității educative fixează subiectele ce vor fi tratate în cursul anului 1941-1942, iar instrucțiunile care însoțesc această programă lămuresc metodele de lucru pentru atingerea țintelor educative”[1914].

1907 *Ibidem*, f. 146.
1908 *Ibidem*, f. 81.
1909 *Ibidem*, f. 33.
1910 *Ibidem*, Dosar 7/1942-1943, f. 53.
1911 *Ibidem*, f. 115.
1912 *Ibidem*, f. 142.
1913 *Ibidem*.
1914 *Ibidem*, Dosar 41/1942, f. 3.

O altă direcție în care au fost pregătiți elevii a fost pregătirea premilitară. Aceasta avea loc după orele de curs, în special de la 14,30. Un plan de activitate pentru o zi de instrucție cu premilitarii şcolari din 18 aprilie 1942 cuprindea: „calendar patriotic religios, cântece patriotice, educația fizică, educația morală, cunoştințe militare, educație național-patriotică”[1915]. Pregătirea militară era făcută de subofițeri şi ofițeri, iar celelalte componente erau asigurate de cadre calificate. Într-o adresă a Subinspectoratului P. P. Hunedoara din 19 noiembrie 1942 se preciza că „toți specialiştii şi specialistele angajate la Subinspectoratul P. P. şi E. E. Hunedoara au la bază studii de specialitate pentru postul în care activează, fiind în acelaşi timp titulari la şcolile de stat”[1916].

În anul 1943 a continuat concentrarea unui număr de 337 învățători pentru a pleca pe front[1917]. Cei rămaşi acasă, bărbați şi femei, erau mobilizați pentru lucru, în general, fiind mobilizați la şcolile unde activau şi în funcție de necesități erau duşi la diferite munci.

Documentele şcolare înregistrau în cursul anului 1943 o creştere îngrijorătoare a numărului copiilor orfani şi al invalizilor de război. Astfel, într-o situație a Inspectoratului Şcolar se menționa că din totalul copiilor înscrişi în clasa I a anului şcolar 1943-1944 din toate şcolile județului Hunedoara, se înregistra un număr de 104 copii orfani şi copii ai invalizilor de război[1918]. De asemenea, în 1943 se înregistra un număr de 11 învățătoare văduve de război[1919].

După 23 august 1944, învățătorimea hunedoreană a fost supusă unui asalt politico-ideologic din partea comuniştilor şi a aliaților lor. Astfel, s-a lansat un apel al Comitetului Județean al Corpului Învățătorilor Socialişti din județul Hunedoara în care se menționa indicația ca membrii corpului didactic să se înscrie în Partidul Social-Democrat:

> „Colegi şi colege! Un grup numeros dintre învățătorii fruntaşi ai județului nostru, după congresul învățătorilor socialişti ținut la Bucureşti, a crezut de cuviință să înființeze şi în județul Hunedoara o secție a acestei grupări.
>
> Motivele puternice care ne-au determinat la acest act de mare însemnătate sunt în primul rând interesele de stat, care impun o colaborare a tuturor forțelor lui, la reclădirea României democrată, liberă, independentă şi fericită.
>
> Această măreață operă se poate face numai prin cultură. De aceea, ministrul nostru, Ştefan Voitec a înțeles să înfăptuiască din primele zile ale venirii sale în fruntea Ministerului Educației Naționale, toate dorințele noastre profesionale, promițând că nu va înceta lupta până când nu va vedea şcoala românească şi pe slujitorii ei, la locul ce li se cuvine într-un stat civilizat şi modern.
>
> Datoria noastră de recunoştință ne cheamă deci la luptă în rândurile Partidului Social-Democrat, care a preconizat şi militează pentru statul cultural, în care toți cetățenii să fie fericiți, pentru pacea între popoare şi eliminarea pentru totdeauna a conflictelor armate şi al cărui pionieri să fie învățătorii.
>
> Cei ce doresc să vie în rândurile noastre sunt primiți cu drag”[1920].

Acest apel nu a avut efectul scontat în rândul învățătorilor hunedoreni, aşa cum rezultă din Tabelul cu învățătorii socialişti din plasa Hunedoara cărora li se reținea cotizația lunară. Acest tabel nu conținea decât 4 membri, un număr foarte mic dacă ne raportăm la importanța plăşii Hunedoara din punct de vedere economic şi demografic[1921].

Trebuie menționat că şi promovarea învățătorilor depindea acum de criteriul politic, de implicarea în propaganda comunistă. De exemplu, în fişa sindicală elaborată de Sindicatul Învățătorilor din județul Hunedoara erau trecute şi următoarele date de referință pentru un membru:

> „La ce şcoală (întreprindere) lucra la 23 August 1944;
> Dacă a urmat o şcoală de cadre (sindicală, de partid);

1915 *Ibidem*.
1916 *Ibidem*, f. 369.
1917 *Ibidem*, Dosar 7/1943, f. 6.
1918 *Ibidem*, Dosar 14/1943, f. 1-3.
1919 *Ibidem*, Dosar 18/1943, f. 11.
1920 *Ibidem*, Dosar 12/1945, f. 2.
1921 *Ibidem*, f. 1.

Caracteristici date de şcoala de cadre;
Apartenenţa politică în trecut;
Apartenenţa politică astăzi;
În ce măsură cunoaşte problemele sindicale?;
Se poate conta pe spiritul său de răspundere şi iniţiativă şi în ce măsură?;
Cine mai poate da referinţe?”[1922].

Pe baza celor prezentate şi a datelor statistice care acoperă întreaga perioadă interbelică se poate susţine fără rezerve concluzia după care a avut loc o dezvoltare reală, cantitativă şi calitativă a învăţământului primar, care s-a transformat într-un reviriment notabil pe plan spiritual şi moral, învingându-se multe greutăţi pe drumul deschis de actul istoric de la 1 Decembrie 1918. Anii celui de-al Doilea Război Mondial au adus multe suferinţe şi pentru familiile învăţătorilor şi ale elevilor, iar perioada care a urmat a bulversat cadrul instituţional creat după Marea Unire.

ÎNVĂŢĂMÂNTUL SECUNDAR GIMNAZIAL, LICEAL ŞI PROFESIONAL (1919-1947)

Greutăţile începutului au fost la fel de mari şi pentru învăţământul secundar, care era redus la trei licee în 1918 (Liceul de stat din Petroşani, Liceul autonom din Orăştie şi Liceul de stat din Deva) şi un gimnaziu la Brad. Încercând să remedieze această situaţie, factorii decizionali au reuşit să înfiinţeze o serie de şcoli secundare care să corespundă cu numărul populaţiei româneşti din judeţul Hunedoara. Astfel, în perioada interbelică au funcţionat următoarele gimnazii şi licee:

- Gimnaziul unic mixt din Haţeg, înfiinţat în 1919;
- Gimnaziul comunal Petroşani, înfiinţat în 1919;
- Gimnaziul episcopesc romano-catolic de fete din Petroşani, înfiinţat în 1925;
- Gimnaziul industrial de fete Hunedoara, înfiinţat în 1936;
- Gimnaziul industrial de stat pentru băieţi din Hunedoara, înfiinţat în 1929;
- Gimnaziul industrial pentru băieţi din Hunedoara, înfiinţat în 1938;
- Gimnaziul de stat Hunedoara, înfiinţat în 1928.

În aceeaşi perioadă, în judeţ funcţionau următoarele licee şi şcoli medii:

- Liceul de stat din Deva, înfiinţat în 1919;
- Liceul pentru băieţi al statului, înfiinţat în 1919;
- Liceul comercial de băieţi Haţeg, înfiinţat în 1923;
- Liceul „Aurel Vlaicu” Orăştie, înfiinţat în 1919;
- Liceul „Avram Iancu” Brad, înfiinţat în 1919;
- Şcoala secundară de stat pentru fete Petroşani, înfiinţată în 1923;
- Şcoala medie romano-catolică de băieţi Petroşani, înfiinţată în 1920;
- Şcoala medie mixtă de stat Hunedoara, înfiinţată în 1923;
- Şcoala medie de băieţi Hunedoara, înfiinţată în 1924;
- Şcoala secundară de fete „General Berthelot”, înfiinţată la Hunedoara în 1926;
- Şcoala medie de fete Hunedoara, înfiinţată în 1923[1923].

În istoria învăţământului secundar din judeţul Hunedoara, un loc binemeritat l-a ocupat **Liceul de stat „Decebal” din Deva**, care şi-a dobândit rapid o faimă recunoscută pe plan naţional. La fel ca în toată Transilvania, după 1918, Liceul de stat din Deva a fost preluat de către profesorul Iosif Boteanu de la vechiul director maghiar. În martie 1919 profesorul Iosif Boteanu, potrivit Ordinul 197/1919 al prefecturii judeţului, preia de la fostul director Carol Eolner cancelaria, arhiva, casieria, colecţia, întreaga avere a liceului, iar la 5 iulie 1919 cu Ordinul 7567 al Consiliului Dirigent este numit director. Tot atunci 8 profesori ai liceului şi un om de serviciu au depus jurământul faţă de statul român şi au rămas să-şi continue activitatea în liceu[1924].

1922 *Ibidem*, f. 16.

1923 Dumitru Barna, *Învățământul secundar gimnazial, liceal și profesional în Județul Hunedoara 1918-1940 (II)*”, în „Sargetia”, XXX, 2001-2002, p. 651.

1924 V. Iacob, D. Susan, E. Ghișoiu, *Monografia Liceului „Decebal” Deva (1871-1971),* Deva, 1971, p. 13.

În anul şcolar 1919-1920 a început organizarea liceului. Imediat, inimosul director a început reorganizarea liceului, introducând predarea în limba română pentru clasele I-V, iar pentru clasele VI-VIII s-a continuat predarea în limba maghiară până la absolvirea liceului de către elevii acestor clase. În momentul preluării de către statul român a liceului, din totalul elevilor înscrişi doar 15% erau români, față de 80% câți erau în primul deceniu de la înființarea liceului[1925]. Din lista nominală a absolvenților liceului pe anul 1919-1920, din totalul de 28 elevi, doar 7 erau români, iar în anul şcolar 1920-1921, din 24 de absolvenți, doar 4 erau români[1926].

Referindu-se la momentul înființării liceului, directorul Ioan Boteanu nota în anuarul aniversar:

> „Înființat în epoca, când ne luptam pentru conservarea națională şi trezit la viață independentă acum 10 ani, şcoala avea şi ea mare nevoie de afirmațiune culturală a românismului. Liceul a reuşit să corespundă cu prisosință acestui rol, fiind organismul viu prin care s-a manifestat timp de zece ani viața culturală şi educația națională a regiunii”[1927].

Ca şi în cazul şcolilor primare, dificultățile începutului au fost legate de lipsa cadrelor calificate pentru predarea în limba română. S-a făcut apel la învățători, studenți din ultimii ani de studiu şi alți intelectuali. Apelul a avut un puternic ecou, astfel ca în vara anului 1919 s-au deschis la Cluj cursuri de pregătire pentru predarea în şcolile secundare. Cursurile au continuat şi în septembrie astfel încât anul şcolar 1919-1920 a început la 1 octombrie, ca să poată fi încadrați în învățământ şi absolvenții acestor cursuri. Devenit proprietatea statului român şi pus la dispoziția populației județului, liceul a primit în 1920 aprobarea de a purta numele Liceul de stat „Decebal”[1928].

În anul şcolar 1928-1929 Liceul „Decebal” împlinea 10 ani de existență. S-a organizat o serbare jubiliară la care au participat profesorii, elevii şi absolvenții ultimului deceniu, precum şi un numeros public. A fost o întâlnire cu caracter înălțător care a dat un nou impuls activității liceului. În cuvântarea de încheiere şi de mulțumire, directorul Iosif Boteanu spunea:

> „Punându-se şcoala, după unire, în slujba idealului ştiințific şi moral, a servit şi pe cel social-cultural, organizând cu succes excursiuni culturale la satele din plasă şi în alte părți ale județului, unde prin demonstrații de muzică, conferințe publice, comunicări, a servit aproape singură în primii cinci ani de consolidare propăşirea culturală a elementului românesc, luminându-l, îndulcind tinerimea de la sate cu şcoala românească şi încurajând-o să alerge la şcoală”[1929].

Din acest fragment rezultă faptul că liceul s-a implicat în popularizarea ştiinței de carte în lumea satelor. Anuarele liceului menționează cu regularitate acțiuni de culturalizare desfăşurate de profesori şi elevi în satele județului: prezentări de piese de teatru, cântece, dansuri populare, şezători literare, declamări de poezii, conferințe etc. Într-un raport asupra unei excursii culturale, elevul Nicu Sporea din clasa a VI-a menționa scopul acestor acțiuni:

> „Azi, după ce ne-am văzut idealul nostru înfăptuit, când țara noastră îşi întinde din nou hotarele ca odinioară sub Mihaiu Viteazul; azi este timpul ca să ne gândim şi la o consolidare temeinică sufletească a tuturora care viețuim sub acelaşi cer şi care avem aceeaşi lege şi limbă”[1930].

Elevii Liceului „Decebal” au fost instruiți şi educați în perioada interbelică de către un număr de 193 de cadre didactice. Fiind liceu de băieți, corpul didactic a fost alcătuit mult timp numai din profesori şi abia mai târziu, începând cu anul şcolar 1934-1935, anumite ore rămase în afara catedrelor au fost date la profesoare de la Liceul de fete. În timpul războiului şi în primii ani şcolari de după terminarea războiului, au fost încadrate şi profesoare, la anumite catedre unde nu erau profesori.

Conducerea liceului a avut-o între 1919 şi 1938 inimosul şi energicul director Iosif Boteanu. Pentru activitatea neobosită în şcoală şi în afara şcolii, în anul şcolar 1923-1924 a fost decorat cu

[1925] Iosif Boteanu, *Anuarul jubiliar de 10 ani al Liceului Decebal din Deva pe anul 1928-1929*, 1929, p. 27.
[1926] *Ibidem,* p. 36.
[1927] *Ibidem,* p. 28.
[1928] *Ibidem,* p. 17.
[1929] Iosif Boteanu, *op. cit.,* p. 28-29.
[1930] Idem, *Anuarul Liceului de stat Decebal din Deva pe anul 1924-1925,* 1925, p. 30.

ordinul *Coroana României*, în grad de cavaler. Iosif Boteanu era şi Directorul Casinei Naționale, membru în diferite consilii de administrație la nivel județean, membru corespondent al ASTREI şi autor de articole de natură socială-culturală în ziarele locale[1931].

După modelul inimosului director şi alți profesori au desfăşurat o activitate cultural-științifică apreciabilă. De exemplu, profesorul Iuliu Josan era directorul Despărțământului ASTRA din Deva şi colaborator la revistele teologice, Alexe Mănciulescu, autor al manualelor *Noțiuni de fizică elementară* pentru clasa a III-a secundar şi *Chimie şi mineralogie* pentru clasa a IV-a secundar şi membru în comitetul de redacție la *Gazeta Hunedoarei*, iar cunoscutul profesor de muzică Ioan Ignaton era dirijorul corului Reuniunii corale române din Deva, Preşedintele Reuniunii Meseriaşilor Români din Deva şi membru în consiliul de administrație al Casinei Naționale[1932].

Foto 121 - Iosif Boteanu, primul director al Liceului „Decebal"

Foto 122 - Iuliu Josan, profesor la Liceul „Decebal"

În perioada 1919-1948 au absolvit liceul un număr de 819 elevi. Cifra record, 56 absolvenți, a fost atinsă în anul şcolar 1944-1945. În primii ani ai liceului românesc, terminau clasa a VIII-a mai puțin de 20 de elevi. La învățământul fără frecvență, între anii 1919 şi 1948, au absolvit liceul un număr de 176 de elevi particulari. Statisticile cu privire la originea socială a elevilor ne arată că în primul deceniu de după unirea din 1918, locul întâi ca număr îl dețineau fiii de țărani, care în anul şcolar 1925-1926 erau de peste 150, pe locul al II-lea se situau fiii de cadre didactice şi alți intelectuali, pe locul al III-lea cei de funcționari, iar apoi cei de muncitori, meseriaşi, comercianți etc. În cel de-al doilea deceniu de existență a liceului scade numărul fiilor de țărani, cei mai mulți dintre copiii de la țară îndreptându-se spre şcoala normală, nu spre liceu. În ceea ce priveşte originea elevilor după naționalități, aceasta era în deplină concordanță cu compoziția etnică a județului Hunedoara. De exemplu, în anul şcolar 1935-1936, din totalul de 301 elevi înscrişi, 214 erau români, 46 maghiari, 30 evrei, 10 germani, un bulgar şi un italian. După locuința şi profesiunea părinților, situația era următoarea: 53 erau fii de agricultori mici şi mijlocii, 53 alte ocupații, 44 funcționari publici, 42 industriaşi mari şi mici şi conducători de fabrici, 30 comercianți şi slujbaşii lor, 24 învățători, profesori, preoți, 22 profesiuni liberale: avocați, medici, ingineri, 6 militari[1933].

Absolvenții liceului au dus mai departe renumele acestei instituții de învățământ, mulți devenind oameni cunoscuți pe plan național sau în comunitățile lor. De exemplu, din primele cinci promoții, au căpătat notorietate următorii absolvenți: Velțian Cornel (promoția 1923-1924): şef de cabinet la Ministerul Domeniilor la Bucureşti, Măgurean George (promoția 1922-1923): medic la Cluj, Fischer Şarlot (promoția 1920-1921): profesoară la Bucureşti, Igna Alexandru (promoția 1919-1920): avocat în Deva, Onciu Alexandru (promoția 1919-1920): inginer în Baia Mare, Daniil Traian (promoția 1919-1920): notar județean în Deva, Cosma Octavian (promoția 1919-1920): judecător în Hațeg etc.[1934]

1931 *Ibidem,* p. 14.
1932 *Ibidem.*
1933 Idem, *Anuarul Liceului de stat Decebal din Deva pe anul 1935-1936,* 1937, p. 58-59.
1934 *Idem*, *Anuarul jubiliar de 10 ani al Liceului Decebal din Deva pe anul 1928-1929*, 1929, p. 36-38.

Elevii liceului activau în diferite cercuri în funcție de interesele şi talentele lor. În 1919 s-a înființat *Societatea de lectură Alexandru Vlahuță*, condusă de profesorul Dumitru Sălceanu apoi de Liviu Sirca[1935]. În anul şcolar 1924-1925 s-a înființat *Societatea de matematici Spiru Haret* cu 68 de membri fondatori, în care se țineau conferințe, dizertații, se rezolvau probleme mai dificile şi se organizau concursuri[1936]. La 27 ianuarie 1934 s-a înființat *Societatea de științe Petru Poni*, scopul fiind „menținerea interesului pentru ştiințele pozitive şi completarea cunoştințelor primite la cursuri cu privire specială la aplicațiile practice, [...] dând naştere unui curent de construcții de aparate prezentate publicului la fine de an"[1937].

Foto 123 – Corul orfanelor de război de la Liceul „Decebal" din Deva

Foto 124 – Absolvenţii Liceului „Decebal" Deva, promoţia 1927

O altă formă de activitate în afara clasei a fost editarea revistei *Ştiu*, revistă a elevilor şi profesorilor de la liceul „Decebal". În cei 7 ani de existență, între1937 şi 1943, revista a apărut de trei ori pe an şi a fost pentru elevii liceului un mijloc de educare şi de verificare a aptitudinilor şi talentelor lor. La 1 septembrie 1938, odată cu pensionarea lui Iosif Boteanu, Ministerul Instrucțiunii Publice a numit ca director al liceului pe profesorul Liviu Sirca. Acesta a avut conducerea liceului până în 1952, când s-a pensionat.

Momentul cel mai important în istoricul învățământului de la Orăştie l-a constituit înființarea **Liceului de stat „Aurel Vlaicu"**, prima instituție de învățământ în limba română de grad secundar. Liceul din Orăştie s-a înființat cu ordinul fostului Resort de Culte şi Instrucție Publică nr. 7569/1919 din 5 iulie 1919. Intelectualitatea din oraş s-a dovedit pătrunsă de însemnătatea unei şcoli româneşti şi în frunte cu dr. Romulus Boca, primarul de atunci al oraşului, au desfăşurat o asiduă activitate, pentru a asigura un local corespunzător. În primul an şcolar, 1919-1920, s-a asigurat ca spațiu localul Şcolii Civile de Stat pentru fete, iar internatul în trei clase din oraş[1938]. Numărul elevilor a fost mereu în creştere în primii ani: în anul şcolar 1919-1920 a funcționat cu nouă clase având 368 elevi, în anul următor 10 clase cu 441 elevi, iar în al treilea an de existență cu 11 clase cu 468 elevi pregătiți de 18 profesori[1939].

În vara anului 1920, în urma Ordinului nr. 23588 al Secretariatului General al Ministerului Instrucțiunii de la Cluj, liceul s-a mutat în edificiul vechi al Colegiului Reformat „Kún", care servea ca internat al liceului[1940], iar din 1928 în noul local al colegiului unde se află şi astăzi.

Primul director al liceului a fost I. Cheri, care din 1 septembrie 1921 a fost numit în aceeaşi funcție la Liceul „Al. Papiu Ilarian" din Târgu-Mureş. Din aceeaşi dată, în locul său a fost numit profesorul

---

1935 *Ibidem,* p. 65.

1936 Idem, *Anuarul Liceului de stat Decebal din Deva pe anul 1924-1925,* 1925, p. 38.

1937 Idem, *Anuarul Liceului Decebal din Deva pe anul 1933-1934,* 1935, p. 75.

1938 *Anuarul II al Liceului de stat „A. Vlaicu" pe anul școlar 1921-1922*, 1922, p. 67.

1939 *Ibidem.*

1940 *Ibidem.*

titular de limba română Aron Demian, de numele căruia se leagă frumoasele realizări ale liceului în perioada interbelică.

Aron Demian (1891-1970) rămâne cel mai reprezentativ dascăl din istoria Liceului „Aurel Vlaicu”. Personalitate marcantă în viaţa publică din prima jumătate a secolului XX, dedicat culturii naţionale şi învăţământului din Ardeal şi chiar din celelalte ţinuturi ale României, Aron Demian avea să fie în perioada interbelică un luptător neobosit pe drumul luminat de nobilele idealuri astriste. Născut la Balşa, lângă Orăştie, a făcut studiile la Orăştie (ciclul primar), Blaj (liceul), Cluj (Facultatea de Litere). În decembrie 1918 a fost numit profesor la Liceul „Andrei Şaguna” din Braşov. În iulie 1919 vine la Liceul „Aurel Vlaicu” din Orăştie şi devine rectorul internatului noii şcoli româneşti. A fost director al liceului în perioada 1921-1938. A pus bazele Societăţii de Limbă Română „Mihai Eminescu”. Între 1938 şi 1945 a fost numit inspector general în Ministerul Învăţământului.

Pe lângă Aron Demian, liceul a avut o serie de profesori remarcabili care i-au adus o binemeritată recunoaştere în judeţ şi pe plan naţional. De exemplu, în 1922 funcţionau ca profesori: Dionisie Albu, Atanasie Bologa, Valeriu Bora, Alexandru Câmpian, Samoilă Ciumaşiu, Victor Iacob, Ioan Romoşan etc.[1941] Dintre foştii profesori ai liceului, unii au ajuns cadre didactice universitare sau cercetători de elită: Iosif Lepszy, Iulian Helgiu, Cornel Simoc, Emil Meşter.

Liceul „Aurel Vlaicu” s-a remarcat în perioada interbelică prin câteva iniţiative care l-au individualizat între şcolile de acelaşi nivel. Astfel, între 1 octombrie 1921 si 1 aprilie 1922 profesorul Fernand Dionne a fost detaşat din Franţa pentru a susţine un curs liber şi gratuit de limbă franceză pentru profesorii de la liceu şi profesoarele de la Şcoala medie din Orăştie[1942].

Foto 125 – Liceul „Aurel Vlaicu” din Orăştie

În al treilea an de existenţă a liceului, directorul Aron Demian a reuşit să ia în arendă grădina de 1,43 iugăre, proprietatea Bisericii ortodoxe din Orăştie, din strada V. Alecsandri, şi să amenajeze o grădină botanică şcolară. Pentru amenajarea ei a apelat la dr. Alexandru Borza, conducătorul Grădinii botanice din Cluj, care a asigurat seminţe din 237 de specii de plante. Din donaţii, cumpărări şi din ceea ce au adunat elevii din excursiile de „botanizare, s-au adunat încă 44 specii, în total 281 de specii din 46 familii”[1943]. Profesorul Samoilă Ciumaşiu, conducătorul grădinii botanice, a continuat acţiunea de îmbogăţire a florei, lansând chemări în acest sens:

> „Pentru ca grădina botanică a liceului să poată deveni o grădină model, e de lipsă să cuprindă şi cât mai multe specii de plante – apelez la sufletele nobile să doneze o floare din florile lor în acest scop. Mulţumesc tuturor celor care au ajutat la înflorirea grădinii botanice a Liceului «Aurel Vlaicu» din Orăştie”[1944].

1941 *Ibidem,* p. 74-76.
1942 *Ibidem,* p. 82.
1943 *Ibidem,* p. 97.
1944 *Ibidem.*

Dintre societățile înființate în liceu amintim: Societatea de lectură „Vasile Alecsandri" a clasei a IV-a liceale, Societatea de lectură „Mihai Eminescu" a elevilor superiori etc. Liceul avea cor, fanfară şi formație de teatru şi de căluşari cu care se prezentau la spectacole şi alte manifestații culturale în oraş şi în zonă.

În Țara Zarandului, s-a înființat, tot în 1919, **Liceul „Avram Iancu" Brad**. Acest lucru s-a întâmplat, în mod fericit, odată cu anul în care se aniversa semicentenarul Gimnaziului Ortodox românesc. La două săptămâni după 1 decembrie 1918, profesorii Gimnaziului Ortodox românesc din Brad au hotărât înființarea clasei a V-a fără plata cadrelor didactice. În conferința din 20 iunie 1919, directorul Ştefan Albu a făcut propunerea ca liceul să poarte numele eroului național Avram Iancu[1945]. A fost reluată activitatea privind construcția noului local, care a fost terminată în anul 1922 cu ajutorul fondului dat de Vasile Stroescu, cu ajutoare de la Consiliul Dirigent şi de la Guvernul României întregite. Datorită acestor eforturi, anul şcolar 1922-1923 a început în localul nou[1946].

Foto 126 – Liceul „Avram Iancu" din Brad

În primii ani de existență a liceului, numărul elevilor a crescut simțitor: de la 130 de elevi şi 4 clase în 1917-1918, la 293 elevi şi 6 clase în 1920-1921, la 321 elevi şi 7 clase în 1921-1922, la 369 elevi în 8 clase în 1922-1923[1947]. Ca origine socială, cei mai mulți erau copii de țărani proveniți din satele zărăndene şi din județul Arad. După originea etnică, majoritatea elevilor erau români, dar au fost înscrişi şi elevi aparținând minorităților naționale, cel mai mare procent de elevi minoritari (16,8%) înregistrându-se în anul şcolar 1933-1934[1948].

Dintre profesorii care s-au bucurat de o stimă deosebită în rândul elevilor şi a întregii comunități amintim pe dr. Ioan Radu, dr. Pavel Oprişa, Valer Fugătă, Candid Ciocan, Virgil Perian etc. De o largă popularitate s-a bucurat şi profesorul francez Marcel Griffoin, care a predat timp de 4 ani la liceu, plecarea sa, la sfârşitul anului şcolar 1924-1925, fiind regretată şi resimțită[1949]. Director al liceului a fost dr. Ioan Radu, până în 1932 când s-a pensionat, după 41 de ani de activitate în aceeaşi şcoală în care a fost elev, pe care mai târziu a ridicat-o şi a văzut-o ridicându-se din toate punctele de vedere. A urmat la conducerea şcolii, până în 1948, profesorul de fizică-chimie, Candid Ciocan, originar din Blăjeni, fost elev al şcolii, care s-a bucurat de asemenea de o bună reputație şi de o largă popularitate[1950].

Liceul de băieți din Petroşani a fost înființat prin transformarea Liceului de stat existent ca liceu românesc tot în anul 1919 printr-o hotărâre a Resortului cultelor şi instrucțiunii din Consiliul Dirigent din 27 august 1919[1951]. Depăşind greutățile începutului, liceul a cunoscut o creştere a numărului de elevi de la

1945 N. Lupei, R. Neag, S. Circo, *Monografia Liceului „Avram Iancu" Brad (1869-1994),* Brad, 1994, p. 52.
1946 *Ibidem,* p. 53.
1947 *Ibidem,* p. 54.
1948 *Ibidem,* p. 64.
1949 *Ibidem,* p. 57.
1950 *Ibidem*.
1951 D. Barna, *op. cit.* p. 653.

184 în anul şcolar 1919-1920, la 235 în anul şcolar 1921-1922, la 448 elevi în anul şcolar 1924-1925[1952]. Elevii proveneau din bazinul carbonifer al Văii Jiului, din Ţara Haţegului şi din judeţul Gorj. Liceul a dispus de clădire proprie, internat, inaugurat în noiembrie 1921, şi a acordat burse pentru elevii merituoşi sau cu probleme familiale.

La început, liceul a avut un corp didactic compus din 6 profesori, sub conducerea protopopului Romulus Miocu, figură marcantă a Văii Jiului şi a judeţului Hunedoara în perioada interbelică şi l-a avut ca director pe dr. Coloman Fülop, singurul profesor dintre cei vechi care a depus jurământul de fidelitate către statul român[1953]. În anul şcolar 1921-1922, liceul a funcționat cu 14 cadre didactice şi 5 catiheți-preoți de confesiunile elevilor, iar în întreaga perioadă interbelică au slujit ca titulari sau suplinitori 91 de cadre didactice.

Funcționarea ca liceu a durat până în anul şcolar 1937-1938, între 1938 şi 1940 fiind transformat în gimnaziu teoretic cu patru clase, reînființându-se ca liceu extra bugetar din anul şcolar 1940-1941 prin efortul conjugat al părinților şi al autorităților locale[1954].

Un rol deosebit în susținerea materială a liceului l-a avut Societatea „Petroşani”, care anual subvenționa cu generozitate bugetul acestei şcoli. Practic, în toată perioada interbelică, din comitetul şcolar al acestui liceu, pe lângă directorul şcolii şi reprezentanții autorităților locale, făceau parte întotdeauna şi reprezentanți ai Societății „Petroşani”, cum au fost inginerii Iosif Timoc, director principal în societate, Iosif Iancu, inspector general şi Alexandru Popescu, director administrativ al societății[1955].

Pentru o scurtă perioadă a funcționat şi **Liceul de fete din Deva** care s-a dezvoltat progresiv în liceu şi, începând cu anul 1929 a funcționat având cursul superior complet. Funcționarea clasei a VII-a a fost aprobată cu Ordinul Ministerului Instrucțiunii Publice nr. 130992/1929[1956]. Prin aceasta, oraşul Deva s-a îmbogățit cu încă un institut secundar de învățământ, deschizând calea spre o educație superioară şi pentru fetele din zonă.

MINISTERUL EDUCAȚIUNII NAȚIONALE
DIRECȚIUNEA
Liceului Elena Văcărescu
Deva
CARNET DE
IDENTITATE și ȘCOLARITATE
(Pentru lecțiuni și corespondență cu părinții)
Anul școlar 1937 — 1938
Tipografia de Artă și Editură. — București II
Strada Câmpineanu No. 47. — Telefon: 3.82.68

Foto 127 – Carnetul unei eleve de la Liceul de Fete din Deva din anul şcolar 1937-1938

Foto 128 – Clădirea Liceului de Fete din Deva

Foto 129 - Eleve de la Liceul de Fete din Deva, la serbarea de sfârşit de an 1938

[1952] Mircea Baron*, Cărbune și societate în Valea Jiului. Perioada interbelică,* Petroșani, 1998, p. 347.
[1953] *Ibidem.*
[1954] *Ibidem,* p. 346.
[1955] D. Barna, *op. cit.* p. 655.
[1956] Ecaterina Sirca, *Liceul de fete din Deva. Anuarul pe anul școlar 1929-1930,*Deva, 1931, p. 3.

Directoarea liceului a fost Ecaterina Sirca, profesoară de limba română şi limba franceză, iar corpul profesoral era format din 17 cadre didactice. La sfârşitul anului şcolar 1929-1930, erau înscrise 93 eleve în cursul inferior (clasele I-IV) şi 39 în cursul superior. Din cele 12 absolvente ale liceului, la examenul de bacalaureat au reuşit 11 eleve, fapt ce denotă calitatea pregătirii în această şcoală[1957]. Din păcate, după succesul primei serii de absolvente, a venit decizia ministerului de a reduce treptat liceul de fete la gimnaziu, începând cu anul şcolar 1930-1931. Această hotărâre s-a luat în contextul crizei economice şi financiare prin care trecea România în perioada respectivă. În urma acestei decizii, o parte din profesoarele suplinitoare au trebuit să părăsească şcoala la începutul anului, iar elevele au fost nevoite să se mute la alte şcoli[1958].

Dintre celelalte unități şcolare ale învățământului secundar din județ menționăm **Şcoala medie de fete din Orăştie**, care îşi avea începuturile în anul şcolar 1894-1895 şi care în 1919 se transformă în şcoală a statului român[1959]. Din anul şcolar 1921-1922 s-au pus bazele unui curs profesional de un an, un fel de „curs ajutător şi de întregire al culturii şi educațiunii feminine, care trebuie să dea fetelor îndeletniciri mai proprii, mai folositoare, căpătând mai multă îndemânare la lucrările manuale, dezvoltându-se totodată şi gustul artei naționale"[1960]. În anul şcolar 1921-1922 erau înscrise 132 de fete în cele patru clase şi 8 la cursul profesional. În acelaşi an, pregătirea elevelor era asigurată de 11 profesoare conduse de directoarea Hermina Mihulețu, licențiată în ştiințe naturale la Facultatea din Bucureşti[1961].

Şcoala civilă medie de stat pentru băieți şi fete din Hunedoara a fost înființată în 1919. În anul şcolar 1922-1923 erau înscrişi 109 elevi în cele patru clase şi 13 la cursul profesional. În acelaşi an, pregătirea elevilor era asigurată de 8 cadre didactice conduse de directorul Popa Teodor, absolvent al cursului de profesori de la Universitatea din Cluj[1962].

În Țara Hațegului, un frumos renume şi-a dobândit **Şcoala medie civilă de băieți şi fete din Hațeg,** care în momentul preluării de către statul român avea deja 10 ani de existență. Preluarea şcolii s-a făcut în 24 septembrie 1919 în prezența primarului oraşului Hațeg, dr. Emil Şelariu, şi din acel moment au şi început înscrierile pentru anul şcolar 1919-1920. Încă de la înființare, misiunea şcolii era:

> „Să arate lumii că şi noi suntem capabili de învățătură, că şi-n limba română se poate propaga cultura şi căutăm să ne apropiem tot mai mult de adevăratul scop al şcolii: a forma oameni muncitori şi cinstiți, şi mai presus de toate, a forma caractere"[1963].

În anul şcolar 1919-1920 erau înscrişi 33 de băieți (22 români şi 11 maghiari) şi 36 de fete (16 românce şi 20 maghiare). În anul şcolar următor, numărul elevilor s-a ridicat la 73 (43 români, 24 evrei şi 6 maghiari). Numărul profesorilor era de 8 în primul an şi 15 în al doilea an, aceştia fiind conduşi de directorul Ştefan Gherman, care era profesor titular la Şcoala Superioară de comerț din localitate[1964]. Analizând numărul relativ mic al elevilor comparativ cu anul şcolar 1917-1918, s-a ajuns la concluzia că acest lucru s-a datorat faptului că „multe şcoale primare din jur, care ne-ar da suscreşterea, nu funcționează, iar din anul acesta s-a mai deschis şi şcoala civilă romano-catolică din localitate, care încă ne-a luat o parte bună dintre elevi"[1965].

Rețeaua şcolară din județul Hunedoara în perioada interbelică s-a îmbogățit şi cu o serie de aşezăminte şcolare ale învățământului profesional adaptate la ramurile economice specifice zonei ca: mineritul, metalurgia şi siderurgia, industria chimică şi prelucrarea lemnului. Încă din 1925 existau 5 şcoli de ucenici cu durata studiilor de 3 ani, o şcoală minieră în Petroşani, 2 şcoli în Deva (una pentru băieți şi una pentru fete), 4 şcoli de meserii şi 2 de comerț, una superioară la Hațeg şi una practică la Deva[1966].

1957 *Ibidem,* p. 23-29.

1958 Idem, *Gimnaziul de fete din Deva. Anuarul pe anul şcolar 1929-1930,* Deva, 1932, p. 32.

1959 Hermina Mihulețu, *Anuarul Şcoalei medii de fete din Orăştie cu un curs profesional de un an. Anul şcolar 1921-1922*, 1922, p. 4.

1960 *Ibidem,* p. 9.

1961 *Ibidem,* p. 14.

1962 Teodor Popa, *Anuarul Şcoalei civile (medii) de stat pentru băieți şi fete din Hunedoara. Anul şcolar 1922-1923,* Hunedoara, 1923, p. 8.

1963 Ştefan Gherman, *Anuarul şcolii medii civile de băieți şi fete din Hațeg pentru anul şcolar 1920-1921,* Hațeg, 1921, p. 7.

1964 *Ibidem,* p. 12.

1965 *Ibidem,* p. 38.

1966 E. Rusiescki, *Județul Hunedoara. Monografie,* Deva, 1927, p. 16.

Şcoala superioară de comerț „Ioan I. C. Brătianu" Hațeg avea în anul şcolar 1925-1926 un număr de 99 elevi din care 8 erau din Hațeg, 47 din județul Hunedoara şi 44 din alte județe[1967]. În anul şcolar 1931-1932 erau înscrişi 118 elevi din care 26 veneau din familii de intelectuali, 11 de comercianți, 17 de meseriaşi, 50 de plugari şi 14 alte ocupații[1968]. În anul şcolar respectiv, numărul de cadre didactice era de 10 dintre care 4 erau licențiați ai Academiei de înalte studii comerciale şi industriale Cluj. Directorul şcolii a fost în această perioadă Ştefan Gherman, profesor titular definitiv din 15 septembrie 1919[1969].

Foto 130 – Clădirea Şcolii Superioare de Comerţ din Haţeg

La Deva s-a înființat în 1926, prin susținerea Camerei de Comerț a județului Hunedoara, **Şcoala practică de comerț „I. Vulcu"**, având un număr de 38 de elevi în clasa I[1970].

În perioada interbelică, şcolile de arte şi meserii şi-au dobândit un bun renume datorită calității pregătirii teoretice şi practice. Cele mai apreciate au fost şcolile de arte şi meserii din Deva şi Orăştie. Cea din Orăştie avea în 1927 şase secții: fierărie, rotărie, tâmplărie, sculptură, lăcătuşerie şi arhitectură[1971]. Elevii realizau tot felul de produse: căruțe, plite, scaune, uşi, ferestre, dulapuri, stupi, fotolii etc., cele de mobilier fiind demne de orice expoziție de mobilă de artă.

Şcolile industriale de ucenici au funcționat în Valea Jiului începând din anul 1921 în centrele Petroşani, Petrila, Vulcan, Lupeni, iar din 1926-1927 şi la Aninoasa, fiind organizate sub patronajul Ministerului Instrucțiunii Publice, iar din 1931 al Ministerului Muncii. Aveau o durată de 3 ani şi în ele au fost pregătiți atât ucenicii aparținând societăților miniere, cât şi cei de la alți patroni industriali şi comerciali. Societatea „Petroşani" va trece, spre sfârşitul perioadei interbelice, la crearea propriilor sale şcoli de ucenici. În 1940 existau şcoli de ucenici în toate centrele miniere din Valea Jiului cu următoarele calificări: minieri, electromecanici, tâmplari, comercianți, grădinari etc.[1972].

Şcoala ucenicilor de meserii din Orăştie îşi avea începuturile în anii 1877-1878, având un caracter maghiar-german, care s-a păstrat până la prăbuşirea dualismului deşi majoritatea covârşitoare a elevilor erau români. Începând cu anul 1916, a fost impusă instruirea doar în limba maghiară. Un raport despre istoricul şcolii menționa în acest context că „sărmanii ucenici veniți la meserie de prin satele româneşti, cu puțină cunoştință de carte, primeau învățătura numai în limba greoaie a lui Tuhutum, impusă de stăpânire"[1973]. Începutul acestei şcoli în limba română datează din anul şcolar 1919-1920, deşi a fost de scurtă durată,

---

[1967] Ștefan Gherman, *Anuarul Școlii superioare de comerț „*Ioan I. C. Brătianu*" din Hațeg, jud. Hunedoara pe anii școlari 1925-1926 până la 1931-1932,* Haţeg, 1932, p. 24.

[1968] *Ibidem,* p. 134.

[1969] *Ibidem,* p. 126-127.

[1970] E. Rusiescki, *op. cit.,* p.17.

[1971] D. Barna, *op. cit.,* p. 663.

[1972] M. Baron, *op. cit.,* p. 351.

[1973] Octavian Lupeanu, *Anuarul I al Școalei ucenicilor de meserii din Orăștie pe anul școlar 1920-1921,* Orăștie, 1921, p. 3.

cursurile începând în 15 februarie şi încheindu-se la jumătatea lunii mai 1920. Elevii români, reprezentaţi printr-o majoritate de 116 ucenici, au fost împărţiţi în 3 clase, ţinând seama de cunoştinţele şi calificarea anterioară a elevilor. Cei de naţionalitate străină, în număr de 42 (23 maghiari, 13 germani şi 6 israeliţi), au fost adunaţi într-o grupă sub conducerea şi instruirea lui Ioan Liebhart[1974]. Clasa I avea două secţiuni: începători (ceea ce însemna analfabeţi) şi înaintaşi, în funcţie de gradul de alfabetizare.

Pe tot cuprinsul judeţului Hunedoara, societăţile industriale mari susţineau financiar şi patronau multe şcoli de ucenici. Dezvoltarea economică a judeţului a determinat creşterea numărului şcolilor de ucenici. Într-o statistică a Subinspectoratului muncii Deva din 1940 erau menţionate, la aceea dată următoarele cursuri în şcoli de ucenici:

- Cursul profesional la Societatea „Mica” Brad;
- Cursul profesional din Brad al Ministerului Muncii;
- Cursul profesional din Călan al Societăţii „Titan, Nădrag, Călan”;
- Cursul profesional din Petroşani al Ministerului Muncii;
- Cursul profesional din Lupeni al Ministerului Muncii[1975].

Din prezentarea evoluţiei învăţământului în judeţul Hunedoara în perioada interbelică, se pot desprinde câteva concluzii referitoare la acest domeniu important al vieţii cultural-spirituale, care a constituit o prioritate pentru autorităţile centrale şi locale după Marea Unire.

Învăţământul românesc aflat în mare suferinţă înainte de 1918 a trebuit să depăşească această moştenire grea a trecutului. În prima perioadă după înfiinţarea şcolilor româneşti de toate gradele, s-au depus eforturi deosebite pentru asigurarea cu cadre didactice calificate. Următoarele ţinte au fost asigurarea localurilor corespunzătoare, a mobilierului, a materialului didactic şi bibliografic necesare desfăşurării unui învăţământ de calitate. Printr-o colaborare strânsă între autorităţile de la nivel judeţean şi local şi conducerea Revizoratului Şcolar s-a reuşit, treptat, să se elimine dificultăţile începutului învăţământului de stat în limba română.

O atenţie deosebită a fost acordată învăţământului primar, care a reuşit să lichideze marele decalaj între instruirea copiilor români în raport cu cei privilegiaţi de regimul dualist.

Datele statistice prezentate demonstrează că în perioada interbelică, în judeţul Hunedoara a avut loc o dezvoltare reală şi la nivel superior a învăţământului de toate gradele. Indicii atinşi, prin deschiderile ce s-au produs în urma actului de la 1 Decembrie 1918, au fost net superiori faţă de cei înregistraţi în ultimul an de învăţământ sub stăpânirea austro-ungară, la fel ca şi schimbările de fond şi de conţinut. Învăţământul de toate gradele realizat în perioada interbelică în judeţul Hunedoara a avut un rol covârşitor în dezvoltarea pe plan superior a culturii şi conştiinţei naţionale, care a căpătat un caracter popular tot mai cuprinzător, depăşind oricare din deceniile anterioare.

Şcoala hunedoreană a dat noilor generaţii cunoştinţe şi informaţii ştiinţifice de fond despre strămoşii poporului român, despre istoria nefalsificată a acestuia şi i-a înarmat pe elevi cu cunoştinţele necesare pentru a avea o educaţie la nivelul celorlalte ţări europene. La acestea s-a asociat studierea şi învăţarea limbii şi literaturii române cu puternice rezonanţe şi influenţe asupra dezvoltării conştiinţei şi culturii naţionale. Toate împreună au reprezentat realizări de seamă pe linia consolidării edificiului naţional statal făurit la 1 Decembrie 1918.

Avem astfel, în sinteză, valoarea, sensul şi importanţa acestor modeste înfăptuiri în domeniul învăţământului din judeţul Hunedoara într-o perioadă istorică relativ scurtă, dar plină de semnificaţii şi cu implicaţii profunde, benefice pentru dezvoltarea vieţii culturale şi spirituale locale şi naţionale.

ÎNVĂŢĂMÂNTUL HUNEDOREAN DIN 1948 PÂNĂ ÎN ZILELE NOASTRE

Perioada 1948-1989. Schimbările produse în societatea românească după cucerirea puterii de către comunişti s-au repercutat inevitabil şi asupra sistemului de învăţământ. Acesta trebuia să îndeplinească o funcţie de îndoctrinare, să-i pregătească pe copii şi tineri după tiparele „omului nou” şi să elimine spiritul critic şi spontaneitatea elevilor. În paralel cu campania demagogică de lichidare a analfabetismului, se opera o sinistră discriminare pe criterii de clasă, iar cei admişi în şcoli erau supuşi unui perfid sistem de dresaj ideologic.

[1974] *Ibidem*, p. 5.

[1975] D. Barna, *op. cit.*, p. 665.

Scopul reformei învățământului din 1948 era o politizare integrală şi o „curăţare" a învățământului românesc, prin introducerea discriminărilor sociale la admiterea în învățământul mediu şi superior. Conducerea comunistă viza şi constituirea unei pături de „cadre" care să aplice politica partidului în aparatul de stat, armată, justiție şi cultură.

Reforma din 1948 a avut consecințe negative pentru o destul de lungă perioadă, mai ales în ce priveşte structura organizatorică a învățământului de cultură generală, durata şcolii micşorându-se de la 12 la 11 ani, iar ulterior, din 1951 la 10 ani. După modelul sovietic, liceul îşi reducea cursurile la 3 ani, prin aceasta renunțându-se la tradiția valoroasă a şcolii noastre de 12 ani.

Foto 131 – Copiii de la Grădinița sezonieră Lăpugiu de Sus, în primul an de activitate, 1954-1955

În noua sa structură, impusă de modelul sovietic, rețeaua învățământului din județul Hunedoara se prezenta în anul şcolar 1948-1949 astfel:

Învăţământ preşcolar	-	54 grădinițe cu 2.144 copii;
Învăţământ elementar	-	433 clase I-IV cu 34.144 elevi;
	-	48 clase V-VII cu 6.231 elevi;
Învăţământ mediu:	-	4 licee de cultură generală cu 837 elevi;
Învăţământ profesional	-	17 şcoli cu 2.553 elevi;
Învăţământ superior	-	1 institut de mine cu 116 studenți[1976]

Dezvoltarea învățământului hunedorean în această perioadă a fost mai mult cantitativă, încercându-se cuprinderea tuturor copiilor de vârstă preşcolară şi şcolară în formele de învățământ stabilite de legea din 1948. Astfel a crescut numărul unităților de învățământ mediu pentru a cuprinde un număr cât mai mare de elevi, creându-se secții serale la Deva, Petroşani, Brad, Hunedoara şi Călan în scopul instruirii celor încadrați în procesul de producție. Învățământul seral s-a extins începând cu anul şcolar 1952-1953 şi la clasele V-VII în centrele muncitoreşti din județ, care aveau nevoie cât mai rapidă de oameni calificați.

Pentru a răspunde nevoii de cadre didactice a fost mărit planul de şcolarizare la Liceul Pedagogic din Deva la un număr de 158 de locuri, în anul I iar între anii 1963 şi 1966 a funcționat şi cu o secție de Institut Pedagogic de 2 ani. De asemenea, din anul şcolar 1950-1951, Ministerul Învățământului Public a aprobat ca „la şcolile pedagogice să poată da examene oamenii din câmpul muncii care vor să-şi completeze studiile prin cursuri fără frecvență"[1977].

[1976] C. Stoica, I. Frățilă, O. Vlad, N. Wardegger, *Din istoria învățământului hunedorean,* Deva, 1973, p. 267.

[1977] Gheorghe A. Chiței, *Anuarele Liceului Pedagogic Deva pe anii 1934-1970,* Deva, 1970, p. 153.

Începând din 15 iulie 1953, pe lângă Şcoala pedagogică mixtă din Deva a funcționat un curs fără frecvență pentru calificarea cadrelor didactice pentru a preda la clasele I-IV. Din 147 cereri prezentate „numai 68 au corespuns instrucțiunilor date de M.Î.P."[1978], ceea ce dovedeşte încă o dată discriminarea pe criterii de clasă care funcționa în anii stalinismului în România.

Numeroase modificări a suferit învățământul profesional ca urmare a faptului că județul Hunedoara a devenit unul dintre cele mai industrializate județe din țară. Astfel s-au creat pe lângă Combinatul Siderurgic Hunedoara un grup şcolar profesional siderurgic şi o şcoală tehnică de maiştri, iar la Petroşani, pe lângă Centrala Cărbunelui, o şcoală pentru sectorul de minerit.

Edificator pentru dezvoltarea învățământului din întreaga țară în anii comunismului este faptul că şi acest sector important al vieții sociale s-a dezvoltat în cadrul planificării centralizate, încadrându-se în „celebrele" planuri cincinale. Astfel, anul şcolar 1965-1966 marca şi încheierea unui nou plan cincinal, raportările învățământului urmau acelaşi model cantitativ impus de propaganda comunistă. Astfel, pe teritoriul fostei regiuni Hunedoara existau 248 unități preşcolare cu 12.120 copii, iar numărul elevilor cuprinşi în clasele V-VIII a ajuns la 40.534. De asemenea, numărul liceelor s-a mărit la 23, acestea având 7.950 elevi[1979]. Multe din aceste licee au fost înființate prin Legea cu privire la înființarea, organizarea şi funcționarea liceelor de specialitate din 1966. În virtutea acestei legi, Şcoala Pedagogică din Deva s-a transformat în Liceu Pedagogic cu durata de şcolarizare de cinci ani. Tot acum, Institutul pedagogic de doi ani a fost desființat prin absolvirea ultimei clase în anul şcolar precedent.

Dintre liceele noi, menționăm cele înființate în centrele urbane şi muncitoreşti ca: Hunedoara, Vulcan, Lupeni, Lonea, Călan, dar şi în localități rurale ca Ilia, Certej, Ghelari. În Hunedoara a fost înființat **Liceul industrial metalurgic** cu 146 elevi în anul I, la Petroşani s-a înființat **Liceul Minier** cu 120 elevi, în Deva **Liceul de construcții civile şi industriale** cu 108 elevi în anul I etc.[1980].

În cadrul măsurilor de înființare a şcolilor agricole de patru ani, a luat ființă şi la Geoagiu în 1949 **Şcoala agricolă cu profil de horticultură**, care din 1966 s-a transformat în **Liceu agricol** cu clase de horticultură şi zootehnie.

Începând cu anul şcolar 1969-1970 s-a prelungit durata învățământului obligatoriu la 10 clase. În județul Hunedoara, din şcolile generale existente, prin extindere s-au înființat în acel an şcolar un număr de 29 de clase cuprinzând 1.518 elevi în clasa a IX-a. Astfel de clase s-au înființat în Deva (la Şcolile generale nr. 1 şi nr. 4), Hunedoara (la Şcolile generale nr. 1, 3 şi 4), Petroşani (la Şcolile generale nr. 1 şi nr. 6), Lupeni (la Şcolile generale nr. 2, 3 şi 5), Petrila (la Şcolile generale nr. 1 şi nr. 5), Vulcan (la Şcolile generale nr. 1 şi nr. 5), dar şi la Brad, Călan Orăştie, Aninoasa, Baia de Criş, Dobra, Pui, Sarmizegetusa, Vața de Jos şi Geoagiu[1981].

Foto 132 – Formaţia de dansuri
de la Şcoala Generală Lăpugiu de Sus, 1969

[1978] *Ibidem,* p. 177.
[1979] C. Stoica, I. Frățilă, O. Vlad, N. Wardegger, *op. cit.,* p. 277.
[1980] *Ibidem*, p. 273.
[1981] *Ibidem,* p. 275.

În urma reorganizărilor succesive suferite de învățământul hunedorean, ca de altfel în întreaga țară, situația în județul nostru se prezenta astfel[1982]:

		1948	1965	1975	1978
Număr de unități şcolare primare şi gimnaziale		481	499	504	494
din care:	*- cu clase gimnaziale*	48	121	137	129
	- licee	4	17	12	28
Numărul elevilor din clasele I-VIII		40.375	61.724	66.010	70.018
Numărul elevilor din licee		847	11.245	5.300	18.592
Numărul cadrelor didactice		1.370	2.904	4.164	5.052

Învățământul obligatoriu de cultură generală de 10 ani cuprindea în anul I al primei trepte de liceu pe toți cei peste 6.600 absolvenți ai clasei a VIII-a. Potrivit obiceiurilor „epocii de aur”, rapoartele menționau gradul ridicat de promovabilitate de 98% obținut la sfârşitul anului şcolar 1977-1978 şi o frecvență foarte bună[1983].

Din cele 28 de licee, ponderea cea mai mare o aveau cele industriale, îndeosebi în domeniul mineritului, metalurgiei şi construcțiilor, sectoare dominante în economia județului la acea dată. Astfel, în anul şcolar 1978-1979, rețeaua liceelor din județul nostru era următoarea[1984]:

Tipuri de licee	*Număr de elevi în anul I*	*Procent*
Licee industriale	5.190	76,2%
Licee economice	160	2,4%
Licee de matematică-fizică (teoretice)	296	4,3%
Licee agricole	245	3,6%
Licee sanitare	180	2,6%
Alte profile	745	10,9%

În cadrul liceelor industriale, se detaşau cele cu profil de minerit, cuprinzând 35,5% din numărul elevilor înscrişi în anul I, apoi cele metalurgice cu 11% şi cele de construcții cu un procent de 7,8%[1985]. Din tabel, observăm numărul redus al liceelor de matematică-fizică (teoretice). De altfel, din anul şcolar 1970-1971, în aceste licee a fost introdus în planul de învățământ un nou obiect de studiu: pregătirea tehnico-productivă a elevilor, disciplină menită „să-i pună în contact nemijlocit cu munca practică, cu activitatea social-productivă, pe linia orientării majore a legării învățământului de viață, de producție”[1986].

Un exemplu al acestor transformări succesive este **Liceul „Decebal” din Deva**, care în 1948 a fost transformat în Şcoală organică cu clasele I-XI, având denumirea de Şcoala medie de băieți. În clasele I-VII (ciclul I şi ciclul II) şcolariza băieți şi fete, iar în clasele VIII-XI (ciclul mediu) a şcolarizat numai băieți până în anul 1956, când a început şi mixtarea ciclului mediu cu clasa a VIII-a. Începând cu 1957, unitatea a primit denumirea de „Şcoala medie nr. 2 Decebal”. În urma lichidării ciclului I şi treptat a ciclului II, în anul şcolar 1963-1964, a ajuns să funcționeze numai cu ciclul mediu (clasele VIII-XII), având un efectiv de 1.003 elevi[1987].

1982 *Hunedoara. Monografie,* Bucureşti, 1980, p. 173.
1983 *Ibidem,* p. 174.
1984 *Ibidem,* p. 175.
1985 *Ibidem.*
1986 V. Jacotă, V. Susan, E. Ghişoiu, *Monografia liceului „Decebal” Deva 1871-1971,* Deva, 1971, p. 75.
1987 *Ibidem,* p. 69.

În anul 1965, prin dispoziția Ministerului Învățământului, pe baza tradiției şi specificului său, şcoala a reprimit denumirea de Liceul „Decebal". Dintre cei 2.627 elevi de la cursurile de zi care au absolvit Liceul „Decebal" între anii 1948 şi 1970, majoritatea covârşitoare a reuşit să urmeze cursurile învățământului superior şi postliceal, iar unii dintre ei au fost promovați în rândurile cadrelor didactice universitare sau ca lucrători în diferite institute de cercetare ştiințifică. Din rândul acestora au făcut parte: Pompiliu Teodor - academician, Facultatea de istorie din Cluj (promoția 1948-1949); Petru Tudoran - decan la Facultatea de mecanică din Braşov (promoția 1948-1949); Ilarius Skolka - doctor în ştiințe biologice - cercetător ştiințific al Academiei, secția alge marine (promoția 1949-1950); Alexandru Ştefan Olariu - doctor în ştiințe, cercetător principal la Institutul de fizică atomică, director general în Comitetul de stat pentru energie nucleară (promoția 1952-1953) etc.[1988]

Din anul şcolar 1977-1978 liceul şi-a schimbat din nou denumirea în Liceul de matematică-fizică „Decebal" primind astfel şi acest profil, deşi în cadrul său au funcționat mereu şi clase cu alt profil: chimie-biologie sau filologie-istorie şi chiar clase cu profil industrial agrar: mecanică şi agricultură.

În spiritul unei idei directoare la vremea aceea în procesul instructiv-educativ, anume îmbinarea teoriei cu practica, în planurile de învățământ au fost introduse discipline tehnice: desen tehnic, toleranțe şi măsurători, rezistența materialelor, tehnologia materialelor, utilaje şi tehnologia meseriei etc., în detrimentul obiectelor cu profilul umanist al căror număr de ore a scăzut îngrijorător. Este vorba mai ales de limbile moderne şi de limba latină. De asemenea, o treime din totalul orelor dintr-un an şcolar era destinată instruirii practice, în timpul căreia se pregăteau elevii în meseriile de lăcătuş, strungar, frezor, electrician, tâmplar etc., urmând ca după terminarea studiilor – treapta I sau treapta a II-a –, printr-o activitate de 6 până la 12 luni, să obțină calificarea în meseriile mai sus menționate, care să le înlesnească încadrarea în producție, în cazul în care nu ar continua să studieze în învățământul superior. Chiar una dintre probele examenului de bacalaureat consta în realizarea şi susținerea unui proiect tehnologic care adesea nu avea nicio legătură cu profilul clasei absolvite (de exemplu, clasa de filologie-istorie susținea proiecte de tâmplărie).

În cealaltă parte a județului, la Brad, acolo unde se crease şi se dezvoltase o instituție şcolară de prestigiu în rândul celor mai bune şcoli din Transilvania, s-a făcut resimțită imperios reînființarea liceului. Această dorință a brădenilor s-a realizat abia începând cu anul şcolar 1952-1953 când s-a înființat Şcoala medie de 10 ani. În 1957 s-a mai adăugat o clasă, iar unitatea a ființat sub titulatura de **Şcoala medie „Avram Iancu"**, autoritățile comuniste reatribuind numele eroului moților sub care a funcționat şcoala până în 1948[1989]. Din 1965, liceul a revenit la durata de 12 ani şi la tradițiile care i-au adus un prestigiu binemeritat. Sărbătorirea la 12 octombrie 1969 a centenarului liceului a constituit un moment unic în viața social-culturală brădeană, generații de absolvenți venind din toate colțurile țării într-un sentiment de profundă solidaritate şi recunoştință față de această instituție de învățământ şi cultură.

Legarea mai strânsă a învățământului cu producția ca sarcină prioritară a şcolii a afectat şi liceul din Brad. Urmare a acestor măsuri, începând cu anul şcolar 1977-1978, **Liceul Teoretic „Avram Iancu"** a fost transformat, fără consultări sau documentări în liceu industrial, nețინându-se seama că în aria de cuprindere a oraşului funcționa o şcoală medie de profil care asigura cadre pentru unitățile economice ale zonei. Pregătirea în meserie era prevăzută, ca în toate domeniile, în mod utopic. Se prevedeau ore de pregătire pe module, în care partea teoretică era urmată de concretizarea celor expuse în cadrul orelor de practică. În realitate, lucrurile stăteau altfel. În uzină, elevii practicanți erau priviți ca nişte încurcă lume, în condițiile în care nici muncitorii nu prea mai aveau de lucru din cauza supradimensionării politicii de personal pentru a asigura fiecăruia un loc de muncă. În clasă, multe ore rezervate pregătirii în meserie erau compromise, fie datorită dezinteresului manifestat de elevi, fie datorită superficialității cu care multe cadre tehnice, fără o pregătire psihopedagogică şi metodică minimală, detaşați din producție sau cu sarcină de serviciu erau puse în situația să organizeze şi să susțină lecțiile.

Procesul industrializării forțate şi urbanizării județului Hunedoara s-a reflectat şi în rețeaua şcolară din județ. Astfel, s-a acordat o atenție tot mai mare structurii şi profilului meseriilor care pregăteau muncitori calificați în funcție de ramurile industriale specifice județului. Astfel, în anul şcolar 1972-1973 funcționau 12 grupuri şi şcoli profesionale cuprinzând peste 7.500 elevi, ponderea

[1988] *Ibidem,* p. 85.

[1989] N. Lupei, S. Circo, R. Neag, G. Paşcu, *Monografia Colegiul Național „Avram Iancu". Ediție revăzută și completată. 1869-2009,* Brad, 2009, p. 99.

având-o cele din domeniul mineritului, siderurgiei şi construcţiilor[1990]. Incluzând şi cursurile postliceale, numărul elevilor încadraţi în şcolile profesionale în anul şcolar 1972-1973 s-a ridicat la 10.000, având următoarea structură[1991]:

- ucenicie la locul de muncă având 2.661 ucenici;
- şcoli profesionale de zi şi serale cu 5.981 elevi;
- şcoli tehnice de maiştri cu 515 cursanţi;
- şcoli postliceale cu 862 cursanţi.

Printre puţinele unităţi de învăţământ mediu din judeţ care nu au fost afectate de „procesul de legare a învăţământului de producţie" a fost **Şcoala Pedagogică din Deva**. Singura transformare suferită a fost în 1966 când a devenit liceu pedagogic cu perioada de şcolarizare de 5 ani.

Din anul şcolar 1966-1967, Liceul Pedagogic din Deva a funcţionat cu două secţii: una de învăţători şi una de educatoare. Planul de şcolarizare pentru acel an a fost de două clase la secţia de învăţători cu 80 de locuri şi două clase la secţia de educatoare tot cu 80 de locuri. În acel an, unitatea a funcţionat cu 33 de clase repartizate pe cicluri în felul următor[1992]:

- la I-IV, 11 clase cu 385 elevi;
- la V-VIII, 12 clase cu 447 elevi;
- la liceul pedagogic anul I, secţia învăţători, 2 clase cu 84 elevi şi la secţia educatoare, 2 clase cu 84 eleve;
- la anii II, III, IV şcoala pedagogică, 6 clase cu 208 elevi;
- în acelaşi timp, Institutul pedagogic de 2 ani a fost lichidat prin absolvirea ultimei clase în anul şcolar precedent.

Liceul Pedagogic din Deva a continuat să funcţioneze în aceeaşi structură până după 1990, continuând să pregătească învăţători şi educatoare pentru şcolile judeţului.

Dintre profesorii care au predat în această perioadă s-a distins personalitatea lui Gheorghe A. Chiţei, un ilustru profesor de matematică, distins cu numeroase titluri, care a fost şi director al şcolii în perioada 1953-1961 şi din 1964 până la pensionare în anul 1971. Născut la 23 septembrie 1911, în localitatea Ciurea, judeţul Iaşi, a absolvit Facultatea de Matematici din cadrul Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi în 1937.

Foto 133 – Profesorul emerit Gheorghe A. Chiţei

Foto 134 – Profesorul Nicolae Ţîrlea

În timpul celui de-al Doilea Război Mondial a fost concentrat şi trimis pe front, unde a căzut prizonier. În 1945 s-a repatriat şi şi-a reluat activitatea la catedră, venind la Liceul Ortodox „Avram Iancu" din Brad unde a devenit titular al catedrei de matematici.

În 1948 s-a transferat la Şcoala Normală Mixtă din Deva, unde a îndeplinit timp de mulţi ani şi funcţia de director. În această calitate s-a preocupat de modernizarea procesului de învăţământ, de

[1990] C. Stoica, I. Frăţilă, O. Vlad, N. Wardegger, *op. cit.,* p. 296.
[1991] *Ibidem,* p. 298.
[1992] Gheorghe A. Chiţei, *op. cit.,* p. 331.

realizarea unui complex de laboratoare moderne şi a unui internat cu 300 de locuri, de amenajarea unui cabinet de ştiințe sociale şi a unui laborator fonic.

A publicat numeroase articole şi studii de specialitate şi două lucrări de metodică pentru predarea matematicii, menționate în bibliografia de specialitate universitară.

Din 1951 a fost numit conferențiar universitar la Institutul de Mine din Brad până în 1953 când institutul a fost transferat la Bucureşti. Între 1972 şi 1973 a fost profesor la seral la Institutul de Subingineri Hunedoara. În toată această perioadă a funcționat ca titular la Liceul Pedagogic din Deva.

Pentru activitatea desfăşurată a fost distins cu numeroase premii şi medalii, mai importante fiind cele de „Profesor Emerit" (1963), „Gradația de aur" (1974) şi titlul de „Cetățean de Onoare" al municipiului Deva în 1996[1993].

Referitor la învățământul preşcolar, menționăm că era considerat ca o primă treaptă a sistemului de învățământ, având sarcina de a pregăti copiii pentru şcoala primară. În anul 1979 exista următoarea rețea a învățământului preşcolar în județ[1994]:

Felul grădinițelor	*Număr unități*	*Număr copii*	*Număr educatoare*
Cu program normal	93	8.716	307
Cu cămin pe lângă consilii populare, întreprinderi, instituții	46	5.070	298
Săteşti (sezoniere)	134	3.733	145
Case de copii preşcolari	2	160	18

În anul şcolar 1979-1980 s-a asigurat cuprinderea în învățământul preşcolar a 83% din totalul copiilor de 3-5 ani şi peste 90% din numărul copiilor de 5 ani[1995]. Aceste procente trebuie să le privim însă cu circumspecție ținând cont de moda „epocii de aur" de a raporta cifre care să fie pe placul superiorilor de partid şi de stat.

Primele case de copii şcolari au fost înființate în 1954 la Baia de Criş (pentru băieți) şi la Orăştie (pentru fete). În 1969 a fost înființată Casa de copii şcolari (băieți şi fete) de la Uricani cu un efectiv de 160 elevi. În 1961 s-a înființat Casa de copii preşcolari de la Peşteana cu un număr de 80 preşcolari şi 30 de salariați ca personal didactic de predare şi administrativ[1996]. Pentru copiii cu deficiențe psiho-fizice a fost înființată în acelaşi an Şcoala Specială de la Săcel cu un efectiv de 220 elevi şi 69 de salariați, personal de predare şi administrativ-gospodăresc.

Nu se poate trece cu vederea influența factorului politic care a reuşit să-şi pună amprenta asupra întregii activități din învățământ, de la acele „actualizări" obligatorii din documentele de partid până la cuprinderea profesorilor în sistemul de învățământ politico-ideologic. Pentru multe cadre didactice au rămas în amintire acele sâcâitoare examene, apoi colocvii de învățământ politico-ideologic, organizate de examinatori zeloşi. Redăm, pentru exemplificare, o mostră din ceea ce a însemnat învățământul politico-ideologic în şcolile din județ:

> „În fața organizației de partid au stat în permanență problemele majore ale şcolii, pe care s-a străduit să le rezolve cu tot mai multă competență şi maturitate. Astfel, organizația noastră de partid s-a preocupat de ridicarea necontenită a nivelului politico-ideologic al cadrelor şcolii, de încadrarea lor în diverse forme ale învățământului ideologic al cadrelor didactice, precum şi de eficiența pregătirii ideologice a cadrelor noastre în procesul de învățământ desfăşurat la clasă. Învățământul ideologic al cadrelor didactice şi eficiența sa în munca la clasă a constituit o preocupare permanentă a organizației de partid, care, în adunările generale lunare sau în adunările lărgite, a scos în evidență importanța şi eficacitatea pregătirii ideologice a cadrelor, precum şi seriozitatea şi răspunderea

1993 Maria Razba, *Personalități hunedorene (sec. XV-XX). Dicționar,* Deva, 2000, p. 11.
1994 *Hunedoara. Monografie,* p. 174.
1995 *Ibidem.*
1996 C. Stoica, I. Frățilă, O. Vlad, N. Wardegger, *op. cit.,* p. 279.

> cu care acestea se informează şi aplică în munca lor de fiecare zi directivele politicii partidului nostru în domeniul culturii şi învăţământului”[1997].

Referitor la politizarea excesivă a învăţământului în această perioadă, menţionăm şi un raport privind activitatea organizaţiilor de pionieri şi UTM în anul şcolar 1965-1966: „Organizaţiile de tineret şi pionieri din şcoală au adus o contribuţie însemnată în munca de instruire şi educare a elevilor. Comitetul UTC a urmărit studiul individual al elevilor, ridicarea nivelului politico-ideologic, a pus în discuţie pe elevii cu situaţie slabă la învăţătură şi abateri disciplinare. În cadrul organizaţiei de pionieri s-au ţinut adunări la toate detaşamentele. Pentru a se cunoaşte aspecte din trecutul de luptă al PCR, s-au organizat la detaşamente adunări tematice legate de «16 Februarie», «Cum cinstim memoria celor căzuţi»”[1998].

Cu toate ingerinţele politicului, adevăraţii dascăli din judeţul nostru au reuşit să ocolească cu dibăcie „preţioasele indicaţii” şi să pregătească elevi care au făcut cinste judeţului şi ţării. Mulţi dintre ei sunt nominalizaţi în capitolele acestei lucrări în domeniile unde s-au afirmat: academicieni, profesori universitari, cercetători, scriitori, artişti etc.

Învăţământul superior a fost reprezentat în această perioadă în judeţul nostru de **Institutul de Mine din Petroşani**, care îşi are începuturile în anul 1948, când, în urma publicării în Monitorul Oficial nr. 177/3 august 1948 a Decretului nr. 175/1948 pentru reforma învăţământului, şi a Deciziei ministrului Învăţământului Public privind organizarea învăţământului superior, publicată în Monitorul Oficial nr. 249/26 octombrie 1948, au fost înfiinţate:

- *Institutul de Geologie şi Tehnică Minieră Bucureşti*, având două facultăţi (Geologie; Tehnică Minieră);
- *Institutul de Minereuri Feroase Timişoara*;
- *Institutul de Minereuri Neferoase Brad*;
- *Institutul Cărbunelui* - *Facultatea de Exploatarea şi Prepararea Zăcămintelor de Cărbuni – la Petroşani*.

Durata studiilor universitare era de 4 ani. În anul 1952 cele două Institute de la Timişoara – continuator al Facultăţii de Mine şi Metalurgie al Şcolii Politehnice Timişoara – şi de la Brad, au fost desfiinţate, studenţii fiind transferaţi la Institutul de Mine din Bucureşti, format prin contopirea Institutului de Geologie şi Tehnică Minieră din Bucureşti cu Institutele de Minereuri din Timişoara şi Brad[1999].

Institutul Cărbunelui din Petroşani şi-a deschis porţile la 7 decembrie 1948 cu 135 studenţi în anii I (examen de admitere), II şi III (transferaţi de la Facultăţile de Mine de pe lângă Şcolile Politehnice din Timişoara şi Bucureşti). Institutul avea o singură secţie: „Exploatarea şi prepararea zăcămintelor de cărbuni” şi era condus, în calitate de decan, de prof. univ. Vasile Poboran, ajutat de 28 de cadre didactice, din care numai 8 cu funcţia de bază în Institut. În anul universitar 1949-1950 s-a înfiinţat o secţie nouă: Electromecanică minieră, iar în anul universitar 1951-1952 secţia de Topografie Minieră. În anul universitar 1949-1950 Institutul Cărbunelui a dat prima promoţie de absolvenţi, formată din 35 de ingineri minieri.

Odată cu reorganizarea învăţământului superior minier din anul 1952, Institutul Cărbunelui şi-a schimbat titulatura în Institutul de Mine Petroşani, activitatea desfăşurându-se în cadrul a două secţii: Exploatări Miniere, cu specializările: Exploatări Miniere; Topografie Minieră; Prepararea substanţelor minerale utile, şi Electromecanică Minieră[2000].

Din anul universitar 1957-1958 a concentrat întregul învăţământ minier din ţară, devenind astfel un important centru universitar. Pe lângă institut a luat fiinţă şi o secţie de subingineri şi forma de pregătire superioară, doctoratul. Înfiinţarea Institutului Cărbunelui la Petroşani a reprezentat un moment important pentru existenţa social-economică şi culturală a Văii Jiului şi, în acelaşi timp, a constituit prima instituţie de învăţământ superior din judeţul Hunedoara.

În celălalt centru industrial al judeţului a fost înfiinţat în 1970 **Institutul de Subingineri Hunedoara** cu secţiile furnale, oţelării, prelucrări plastice şi tratamente termice, precum şi electromecanică metalurgică, curs de zi şi seral. În cursul anilor au mai funcţionat specializările

---

1997 V. Jacotă, V. Susan, E. Ghişoiu, *op. cit.*, p. 93.
1998 Gheorghe A. Chiţei, *op. cit.*, p. 319.
1999 *www.upet.ro* (consultat 17.02.2012).
2000 *Ibidem.*

tehnologie carbochimică şi procese pirogene în cadrul profilului chimic, respectiv construcții civile, industriale şi agricole în profilul construcții. Pregătirea studenților s-a realizat la cursuri de zi (3 ani) şi la cursuri serale (4 ani). Până în anul 1974, Institutul de Subingineri din Hunedoara a fost subordonat Institutului de Mine din Petroşani, după care a trecut sub patronajul Institutului Politehnic Timişoara.

ÎNVĂȚĂMÂNTUL ŞI ŞCOALA HUNEDOREANĂ ÎN PERIOADA 1990-2012

Prăbuşirea regimului comunist a adus schimbări profunde şi în domeniul învățământului din județul nostru. Prima preocupare a noilor diriguitori ai învățământului hunedorean a fost dezideologizarea acestuia. La materiile bazate pe ştiințele experimentale, lucrurile au fost mai simple datorită faptului că au fost eliminate acele referiri obligatorii la documentele de partid, rămânând domeniul pur ştiințifico-didactic. La disciplinele de ştiințe sociale a fost nevoie de un efort mult mai mare de a elimina istoria partinică şi concepțiile marxist-leniniste. A fost nevoie de un efort conjugat al ministerului, al inspectorilor şcolari de istorie şi ştiințe socio-umane pentru a înlocui vechile concepții privind rolul luptei de clasă în istorie sau succesiunea modurilor de producție, în care cel socialist bazat pe proprietatea comună era considerat superior. Treptat însă au fost introduse programe şi manuale şcolare noi care s-au inspirat din modelul țărilor occidentale spre care țara noastră tindea ca mod de organizare şi de integrare. Un mare pas înainte, în fapt o revenire la ceea ce a însemnat învățământul interbelic, a fost reintroducerea religiei în şcoli, care a contribuit la dezvoltarea profilului moral-spiritual al elevilor.

Un rol important în reorganizarea învățământului hunedorean imediat după decembrie 1989 l-a avut **Inspectoratul Şcolar Județean Hunedoara** condus până în 1993 de inspectorul general Vasile Mureşan şi de inspectorul general adjunct Florin Ilieş. Cei doi au reuşit să formeze o echipă de inspectori în care pentru prima dată nu a mai contat criteriul ideologic sau politic, ci doar competența. Această echipă, care în linii mari a activat până în 2008, a reuşit să implementeze numeroasele schimbări apărute după 1990 şi să continue prin rezultatele bune obținute la toți parametrii tradiția învățământului hunedorean. Din 1993 şi până în prezent Inspectoratul Şcolar al județului Hunedoara a fost condus de următorii inspectori şcolari generali: Gheorghe Cândea, Ionel Moş, Anişor Pârvu, Sorin Radu, Alexandru Lăutaru şi Constantin Huțan.

Foto 135 - Noua clădire a Inspectoratului Şcolar Județean Hunedoara

Legea învățământului nr. 84 din 24 iulie 1995 reglementa noile realități apărute în urma prăbuşirii regimului comunist şi prevedea revenirea la o serie de tradiții sănătoase ale învățământului românesc.

Printre acestea erau şi cele privind reorganizarea învăţământului liceal. Liceele s-au organizat cu unul sau mai multe profiluri. În cadrul acestor profiluri se puteau organiza, cu aprobarea Ministerului Educației Naționale, clase cu specializări mai restrânse şi clase speciale pentru elevi cu aptitudini şi performanțe excepționale. Filierele şi profilurile învăţământului liceal erau următoarele:

- filiera teoretică, cu profilurile umanist şi real;
- filiera tehnologică, cu profilurile tehnic, servicii, exploatarea resurselor naturale şi protecția mediului;
- filiera vocațională, cu profilurile militar, teologic, sportiv, artistic şi pedagogic.

Evident că şi liceele hunedorene s-au reorganizat chiar din anul şcolar 1990-1991 beneficiind de cadrul legal stabilit prin Hotărârea de Guvern privind organizarea şi funcționarea învăţământului în România în anul şcolar (universitar) 1990-1991. Multe licee au revenit la filiera teoretică, reînviind tradiția din perioada interbelică. Astfel, cel mai important liceu din județ şi-a recâştigat statutul de liceu teoretic şi a primit, în consecință, în 1990, denumirea de Liceul Teoretic „Decebal". S-au eliminat treptat profilurile industriale care au fost înlocuite cu alte tipuri de clase, a căror varietate încerca să răspundă nevoilor atât de diverse ale unei societăți dinamice, grăbite să recupereze anii pierduți, dar mai ales să răspundă aspirațiilor atât de variate ale spiritului uman, în sfârşit liber să-şi aleagă propria cale de afirmare, de împlinire. Începând cu 1 septembrie 1996 liceul şi-a schimbat denumirea, primind numele Colegiul Național „Decebal", un nume ce venea ca o confirmare a recunoaşterii la nivel național a valorii şi prestigiului acestei şcoli şi care aducea un omagiu instituției aflate în momentul sărbătoririi celor 125 ani de existență.

Mai multe licee din județul nostru au obținut datorită rezultatelor, a valorii şi a tradiției, titlul de colegii de rang național. Astfel în anul 2000 s-a schimbat denumirea Liceului „Aurel Vlaicu" din municipiul Orăştie, în Colegiul Național „Aurel Vlaicu". În 2001, Liceul Teoretic „Avram Iancu" din Brad şi-a schimbat denumirea în Colegiul Național „Avram Iancu". Alte colegii de nivel național din județ sunt: Colegiul Național „I. C. Brătianu" Hațeg, Colegiul Național „Iancu de Hunedoara" Hunedoara, Colegiul Național de Informatică „Traian Lalescu" Hunedoara, Colegiul Național Sportiv „Cetate" Deva.

În conformitate cu legea din 1995, funcționau în județul Hunedoara, în anii de referință, următoarele unități de învățământ[2001]:

	1996	*1997*	*1998*	*1999*	*2000*
Total unități de învățământ, din care:	779	758	773	687	478
Grădinițe de copii	266	245	262	257	56
Şcoli din învățământul primar şi gimnazial	435	430	426	392	383
Licee	32	34	34	34	34
Şcoli profesionale	23	22	22	2	2
Şcoli tehnice de maiştri	12	11	10	-	-
Şcoli postliceale	10	15	18	1	2
Institute de învățământ superior autonome	2	2	2	2	2
Săli de clasă şi cabinete şcolare	2.796	2.901	2.886	2.799	2.867
Laboratoare şcolare	444	484	472	453	454
Ateliere şcolare	271	269	277	226	235

Din datele prezentate, rezultă o scădere a numărului de unități, ceea ce ar părea un recul în anul 2000 față de anul 1996. În realitate, această scădere s-a datorat comasării unor unități de învățământ în cazul grădinițelor şi a şcolilor primare şi gimnaziale. De asemenea, prin crearea grupurilor şcolare s-au comasat în cadrul acestora şi şcolile profesionale, şcolile tehnice de maiştri şi şcolile postliceale.

Comparativ cu anii dinainte de 1989, luând anul 1978, ca an de referință, observăm o scădere a numărului de unități de învățământ dacă ne referim la grădinițele de copii (266 în 1996 față de 275 în

2001 *http://www.hunedoara.insse.ro/main.php.* (consultat 22.02.2012).

1978), la şcolile din învățământul primar şi gimnazial (494 în 1978 față de 435 în 1996). Doar numărul liceelor a crescut de la 28 la 34 în perioadele de referință. Explicația rezidă în faptul că după 1990 a început acțiunea de comasare a unor unități de învățământ pentru a eficientiza instruirea şi educarea elevilor şi a crea şi unele economii. Au fost vizate de aceste comasări şcolile cu clasele I-IV din zonele izolate unde, de obicei, predau suplinitori necalificați care asigurau o pregătire precară elevilor de ciclu primar. De asemenea, numeroase grădinițe au fost arondate pe lângă şcoli şi, nemaifiind unități de sine stătătoare, au dispărut din statistici.

În ceea ce priveşte elevii, studenții şi cadrele didactice, situația se prezenta astfel[2002]:

	1996	*1997*	*1998*	*1999*	*2000*
Copii înscrişi în grădinițe	13.686	12.737	12.751	12.306	11.983
Total elevi înscrişi, din care:	87.105	85.845	83.688	82.268	80.085
- în învățământul primar	33.552	31.754	29.483	27.675	25.024
- în învățământul gimnazial	26.028	26.951	28.690	29.799	29.898
- în învățământul liceal	19.094	18.638	17.608	16.964	16.990
- în învățământul profesional	6.748	6.177	5.335	5.212	5.680
- în învățământul tehnic de maiştri	807	603	448	328	326
- studenți înscrişi	3.964	4.332	4.961	5.680	6.551
Personal didactic total, din care:	6.438	6.279	6.373	5.989	5.945
- în învățământul preşcolar	790	684	721	656	623
- în învățământul primar şi gimnazial	3.594	3.541	3.582	3.363	3.352
- în învățământul liceal	1.594	1.553	1.633	1.580	1.339
- în învățământul profesional	113	11	35	29	186
- în învățământul universitar	283	271	289	261	308

Dacă analizăm datele de mai sus, observăm că cifrele evidențiază o scădere a numărului elevilor explicabilă prin scăderea numărului populației şcolare din județul Hunedoara. Doar numărul elevilor din învățământul gimnazial şi al studenților a crescut în perioada 1996-2000. Pentru studenți, această creştere se explică prin faptul că a fost înființată la Deva în 1990, **Universitatea Ecologică** cu caracter privat sub direcția fundației Ateneul Român şi care pregăteşte studenții în domeniul managementului, economiei comerțului şi turismului internațional. De asemenea, a sporit numărul filialelor unor instituții de învățământ superior care şi-au găsit găzduire în localurile liceelor din județ. Astfel, din 1997 a funcționat **Colegiul Pedagogic** coordonat de Universitatea de Vest Timişoara, care a pregătit institutori pentru limba engleză, franceză şi pentru educația fizică. În 1999, s-au pus bazele **Centrului Teritorial de Învățământ Economic Deschis la Distanță, filială a Academiei de Studii Economice Bucureşti**, cu sediul în fosta clădire BCR şi apoi în clădirea Colegiului Național „Decebal" Deva. Astfel de filiale s-au deschis în mai multe oraşe ale județului dar în ultimii ani ele s-au închis datorită lipsei interesului manifestat de absolvenți.

Referitor la impactul scăderii populației județului pentru unitățile de învățământ, redăm succint acest fenomen generalizat la nivelul întregii țări. Astfel, în 1992 populația totală recenzată în județul Hunedoara a fost de 547.950, în 2002 a scăzut la 485.712 iar în 2011 la 396.253. Efectele demografice şi economice ale acestei evoluții au atras schimbări la nivelul diferitelor subpopulații (populația şcolară, populația de vârstă fertilă, populația în vârstă de muncă). Scăderea populației are la bază în special sporul natural negativ din ultimii ani, migrațiile interne şi externe determinate în principal de cauze economico-sociale. Astfel, pentru anul 2002 a existat un spor natural negativ de -4% pentru județ. În cadrul migrației interne, fluxul rural-urban caracterizează într-o mai mică măsură județul Hunedoara, dată fiind urbanizarea puternică a acestuia (cel mai urbanizat județ din țară la recensământul din 2011), dar se menține ridicată migrația populației spre alte zone, în căutare de noi locuri de muncă, fapt ce se reflectă

[2002] *Ibidem.*

direct în diminuarea actuală a populației școlare. Din studiul evoluției populației județului Hunedoara pe grupe mari de vârstă, se remarcă o scădere constantă a populației cuprinsă în grupa 0-14 ani. De exemplu, în 1990, populația din această grupă (0-14 ani) din județ era de 123.919 iar în 2010 a scăzut la 63.420[2003].

Scăderea numărului populației județului s-a reflectat drastic prin scăderea efectivelor de elevi la toate nivelurile învățământului preuniversitar după cum rezultă din statistica de mai jos[2004]:

	2006/2007	*2007/2008*	*2008/2009*	*2009/2010*	*2010/2011*
Preşcolari	12.617	12.352	12.131	12.155	12.406
Primar cl. I-IV	18.760	17.116	16.794	16.248	16.007
Gimnaziu cl. V-VIII	20.518	19.972	19.332	18.693	18.655
Învățământ special cl. I-VIII	634	560	560	533	366
Liceal	19.676	19.728	19.728	21.171	22.013
Profesional şi de ucenici	6.040	4.652	4.652	2.727	1.259
Postliceal şi de maiştri	876	1.838	1.838	2.280	2.843
Total	85.415	83.760	81.732	79.714	78.899

Analiza acestor date evidențiază, în numai 5 ani, o scădere a numărului total al elevilor cu 8%. Cele mai drastice diminuări s-au înregistrat la învățământul profesional şi de ucenici (-20%) şi la învățământul primar (-15%). Cauzele acestor diminuări au fost determinate de scăderea populației şi de scăderea drastică a numărului de locuri de muncă, ceea ce a determinat dezinteresul elevilor pentru şcolile profesionale. Nevoia de calificare superioară a celor angajați a determinat creşterea numărului celor înscrişi la învățământul postliceal şi de maiştri.

În ceea ce priveşte învățământul superior din județ, menționăm că s-a înregistrat o scădere a numărului de studenți de la 6.294 în anul universitar 2006-2007 la 5.530 în 2010-2011[2005].

Datele prezentate includ şi învățământul particular şi alternativele educaționale din județ. Astfel, în județ funcționând, în anul şcolar 2010-2011, următoarele instituții de învățământ particular: 3 grădinițe şi un liceu, **Liceul „Apollonius" Petroşani**.

Formele de învățământ alternativ, respectiv *Step by Step*, *Waldorf* şi *Pedagogie curativă*, cuprind elevi de la învățământul preprimar, primar, gimnazial şi liceal:

- grupe de preşcolari, la Grădinița nr. 3 Deva şi Liceul Pedagogic „Sabin Drăgoi" Deva, Orăştie şi Petroşani.
- clase *Step by Step* la învățământul primar, la Şcoala Generală „Andrei Şaguna" Deva şi Şcoala Generală „Avram Stanca" Petroşani.
- Centrul de Pedagogie Curativă Simeria.
- Centrul de Pedagogie Curativă Hunedoara.
- Liceul „Waldorf" Simeria.

În ceea ce priveşte minoritățile naționale, precizăm că în anul şcolar 2010-2011 existau 35 de unități şcolare dintre care 27 în limba maghiară la un total de elevi de 410 şi 8 în limba germană pentru 139 elevi[2006]. În total numărul de unități şcolare din județ în anul şcolar 2010-2011 este de 362 (115 în mediul urban şi 247 în mediul rural)[2007]. Raportat la numărul total al unităților de învățământ, cel al minorităților naționale este în concordanță cu procentul populației minoritare din județ, fapt ce evidențiază accesul egal la educație şi posibilitatea păstrării limbii şi identității proprii.

[2003] *http://www.timis.insse.ro/cmstimis/rw/pages/statReg.ro.doINS.* (consultat 24.02.2012).
[2004] *Ibidem.*
[2005] *Ibidem.*
[2006] *www.isj.hd.smart.ro* (consultat 27.02.2012).
[2007] *Ibidem.*

Foto 136 - Şcoala „Waldorf" Simeria

Referitor la politicile şcolare în domeniul învățământului pentru rromi s-a constituit o bază de date privind elevii rromi din sistem şi tinerii cu studii incomplete. Astfel, în județ au fost identificați în sistem, în anul şcolar 2005-2006, 3.524 elevi şi preşcolari rromi. Obiectivele vizate în acest domeniu au fost: menținerea în sistem a elevilor rromi şi a altor categorii defavorizate; educația pentru identitate etnică; învățământ remedial pentru cei care au abandonat cursurile; educație multiculturală, în vederea combaterii discriminării şi a marginalizării grupurilor minoritare defavorizate. S-a elaborat o nouă aplicație în cadrul Programului „Acces la educație a grupurilor defavorizate" – învățământ „A doua şansă" şi s-a extins rețeaua de predare a limbii rromani şi a istoriei şi tradițiilor rromilor. Astfel, în anul şcolar 2010-2011, situația învățământului „A doua șansă" se prezenta astfel[2008]:

Unitatea şcolară	*Nivel primar*	*Nivel gimnazial*	*Număr cadre didactice*
Grup Şcolar „Ion Mincu" Deva	-	55 elevi	8
Şcoala Generală Călan	9 elevi	-	1
Şcoala Generală nr. 1 Lupeni	29 elevi	112 elevi	11
Şcoala Generală nr. 2 Petroşani	17 elevi	18 elevi	4
Şcoala Generală nr. 5 Vulcan	10 elevi	-	1
Şcoala Generală Beriu	-	40 elevi	9
Colegiul Tehnic „Al. Borza" Geoagiu	-	15 elevi	11

În ceea ce priveşte numărul de posturi aprobate pentru anul şcolar 2010-2011, acesta a fost de 7.214,5 posturi, dintre care personal didactic 5.232, personal didactic auxiliar 521 şi personal nedidactic 1.161. Referitor la personalul didactic menționăm că 99% sunt cadre calificate iar 72% sunt titulari în învățământ[2009].

Un aspect important al învățământului hunedorean după 1990 a fost deschiderea spre colaborări externe după admiterea țării noastre în Consiliul Europei în 1993 şi apoi în U.E. Un număr însemnat de şcoli din județ au derulat proiecte şi parteneriate cu şcoli din Europa, unele proiecte având finanțare externă. Județul Hunedoara s-a remarcat prin numărul mare de seminarii şi simpozioane internaționale la

2008 *Ibidem.*

2009 *Ibidem.*

care au participat cadre didactice, sau care au fost organizate la noi în județ. În acest context, unul dintre cele mai importante succese a fost legat în anul 2005 de organizarea **Conferinței de constituire a secțiunii române a AEDE (Association Européenne des Enseignants / Asociația Europeană a Cadrelor Didactice)**, cu sediul în Hunedoara, asociație profesională menită să promoveze în rândul cadrelor didactice: valorile europene ale educației, spiritul de toleranță şi respect reciproc, precum şi numeroase oportunități de perfecționare continuă a profesorilor, ca şi de realizare de proiecte şi parteneriate internaționale. Dovedind o implicare deosebită, Secțiunea română a AEDE, „AEDE Roumanie", a organizat cel de-al XVII-lea Congres Internațional al AEDE, la Bucureşti şi Constanța în mai 2011. Demn de subliniat este faptul că profesorii din județul Hunedoara, prin Inspectoratul Şcolar Județean, au avut inițiativa organizării şi afilierii la această asociație europeană, iar în funcția de preşedinte, cea de vicepreşedinte şi trezorier pe țară, au fost aleşi profesori din județul Hunedoara (prof. dr. Ioana Jurca, respectiv prof. Anişor Pârvu şi prof. Claudiu Voinia).

Numai în anul şcolar 2010-2011, IŞJ Hunedoara a derulat, în calitate de partener, următoarele proiecte de cooperare internațională:

- Proiectul de dezvoltare a „Centrului de formare continuă a adulților Gen. Berthelot" - Hațeg, împreună cu: Consiliul Județean Hunedoara, Primăria Hațeg, Primăria Comunei General Berthelot, Universitatea Bucureşti, Universitatea din Petroşani, ANPCDEFP şi Serviciul Cultural Francez;
- Proiectul de „Promovare a Țării Hațegului", împreună cu Şcoala Generală din Sântămăria Orlea, cu Prefectura Județului Hunedoara, Consiliul Județean Hunedoara, Consiliul Local al Comunei General Berthelot şi Universitatea Bucureşti, Administrația Geoparcului Hațeg, Universitatea Petroşani, Muzeul Țăranului Român şi Asociații de studenți din Olanda, Franța şi Spania;
- Proiectul „Învățământul incluziv", împreună cu Institutul „Fritz-Felsenstein", din Könnigsbrunn - Bavaria, Germania şi Asociația Humanitas Aichach, Germania; Colegiul Național „Decebal" Deva, Colegiul Național Sportiv „Cetate" Deva, Centrul pentru Pedagogie Curativă Simeria.
- Proiectul privind organizarea de workshop-uri internaționale în domeniul promovării dimensiunii europene în educație, împreună cu Inspectoratul Şcolar al Municipiului Bucureşti, Casa Corpului Didactic Bucureşti, Lincoln Christ's Hospital School, Marea Britanie şi AEDER;
- Proiectul „Scala" privind promovarea bilingvismului şi a multilingvismului în procesul de predare al Europei contemporane, în colaborare cu secțiunea elvețiană a AEDE; proiect derulat cu ocazia Zilei Europei şi a Anului Dialogului Intercultural
- Proiectul Comenius 2.1 centralizat cu tema „14-18 Europa, priviri încrucişate asupra Primului Război Mondial" derulat de IŞJ Hunedoara în parteneriat cu instituții din Franța, Belgia, Italia, Germania, Austria, Polonia.
- Proiectul Consiliului Europei privind cunoaşterea Parlamentului Europei de la Bruxelles.

Pe parcursul anului şcolar, 2010-2011, 27 de cadre didactice din județul Hunedoara au participat la cursuri şi burse de formare continuă, de tipul mobilităților individuale, din programele: Comenius, Grundtvig, Acțiunea cheie 1.1 (fostă Arion), Pestalozzi, formări organizate de Serviciul Cultural Francez sau de Serviciul de schimburi culturale internaționale ale Consulatului Germaniei din Sibiu[2010].

Tot la capitolul realizări, menționăm faptul că un număr de profesori au primit distincții la nivel național pentru activitate deosebită: autori de manuale şi auxiliare didactice, participări în comisiile naționale de specialitate, reprezentarea țării la seminariile internaționale etc. Cea mai importantă distincție națională acordată în județul Hunedoara după 1990 a fost **„Ordinul național pentru merit în grad de cavaler"** acordat unor personalități universitare, culturale şi juridice pentru activitatea depusă în domeniul învățământului şi cercetării ştiințifice. Această distincție a fost acordată prof. dr. Ionel Moş, prof. dr. Liviu Lazăr şi prof. Corneliu Voicu[2011].

Din cele prezentate, rezultă că învățământul hunedorean, la fel ca şi în celelalte zone ale țării, a traversat câteva perioade distincte în perioada 1948 şi până în prezent. Astfel, prin legea învățământului din 1948 au fost introduse structuri după modelul stalinist în care s-a pus accent pe pregătirea cadrelor

---

[2010] *Ibidem.*

[2011] *Monitorul Oficial al României, Anul XII,* nr. 673 din 18 decembrie 2000.

pentru ceea ce însemna în fapt industrializarea forțată. Dat fiind faptul că județul nostru avea o tradiție în ceea ce priveşte industria minieră şi siderurgică, s-au înființat o serie de şcoli profesionale, menite să pregătească personalul necesar pentru mărirea capacităților de producție ale acestor centre industriale. Începând cu 1966 a fost reconsiderată atitudinea față de învățământul liceal, numărul acesta crescând simțitor. Ponderea au avut-o însă tot liceele industriale (97,62%), datorită gradului de industrializare a județului. Au existat şi licee teoretice, care au fost transformate în licee industriale, cum a fost Liceul „Avram Iancu" din Brad sau cele care au rămas cu profil teoretic au fost obligate să crească numărul orelor de practică productivă.

După 1990, învățământul hunedorean a preluat ceea ce a fost valoros din tradiția interbelică şi a menținut unele lucruri din perioada comunistă care s-au dovedit fiabile, adaptându-le la noile realități şi la cerințele integrării în structurile europene. Destructurarea industriei hunedorene a dus la restructurarea liceelor industriale care erau predominante, iar scăderea nivelului investițiilor din ultimii 5 ani a determinat crearea unor unități şcolare mari, de tipul consorțiilor sau şcolilor cu structuri, în fapt, o comasare impusă de scăderea populației şcolare. Cu toate acestea, performanțele şcolare nu au lipsit, județul nostru impunându-se cu rezultate frumoase la fazele naționale ale olimpiadelor şcolare sau la concursurile pe meserii. Deschiderea europeană a învățământului hunedorean este ilustrată de numeroasele proiecte şi parteneriate derulate sau în curs de derulare cu instituții de învățământ mediu şi superior din țările Uniunii Europene.

LISTA ILUSTRAȚIILOR

FIGURI

FOTOGRAFII

Foto 9, 10, 11	Brevetul, medalia (avers şi revers) şi tresa „În cinstea încheierii colectivizării agriculturii”, distincție acordată lui Vraciu Anica (soția lui Vraciu Pavel, chiabur persecutat) din Birtin, comuna Vața de Jos. Fotografii realizate de Livia Coroi.
Foto 12, 13, 14	Învățătorul Blăgăilă Ioan (1906-1994) din satul Cărăstău, comuna Baia de Criş - „inițiatorul unei organizații subversive”, condamnat la muncă silnică pe viață, a executat pedeapsa între anii 1950 şi 1964 şi Fişa matricolă penală. Fotografii realizate de Livia Coroi.
Foto 15	2 august 1977. Greviştii la Poarta nr. 2 a Minei Lupeni. Fotografie de Antonoiu Dumitru.
Foto 16	3 august 1977. Minerul Costică Dobre şi Nicolae Ceauşescu la Poarta nr. 2 a Minei Lupeni. După Marian Boboc, Mihai Barbu, *Strict secret, Lupeni 1977. Filajul continuă*, Craiova, 2007, p. 588.
Foto 17	Vagonetul descoperit la Brad (sec. XIV-XV), păstrat la Muzeul Comunicațiilor din Berlin, Germania. Fotografie după Dinu Moroianu, I. M. Ştefan, *Maeştrii ingeniozității româneşti*, Bucureşti, 1976, fig. 12.
Foto 18	Vagonetul din Brad cu şină şi schimbător de cale, schițat într-o *Istorie a tehnologiei*, publicată la Oxford, Marea Britanie, în 1960. După Dinu Moroianu, I. M. Ştefan, *Maeştrii ingeniozității româneşti*, Bucureşti, 1976, fig. 13.
Foto 19	Săcărâmb, gravură de G. Hess. După Constantin Nichitean, Coralia Maria Jianu, *Săcărâmb, cămara de comori a Transilvaniei. Trecut şi viitor*, Deva, 2006, p. 115.
Foto 20	Săcărâmbul văzut de medicul Reinbold din Zlatna, în anul 1825. După Constantin Nichitean, Coralia Maria Jianu, *Săcărâmb, cămara de comori a Transilvaniei. Trecut şi viitor*, Deva, 2006, p. 118.
Foto 21	Spălător de aur din zona Bradului. După o fotografie din colecția Mircea Faur din Crişcior.
Foto 22	Şteamp țărănesc din zona Bradului, în perioada interbelică. Fotografie realizată de Adolf Sieber. Colecția Mircea Faur din Crişcior.
Foto 23, 24	Şteampuri țărăneşti aflate în exploatare în perioada interbelică. Fotografii executate de Adolf Sieber. Colecția Mircea Faur din Crişcior.
Foto 25, 26	Exploatările aurifere de la Crăciuneşti, comuna Băița, la sfârşitul secolului XIX-începutul secolului XX. *După Băița – 580 de ani de la prima atestare documentară, 1427-2007*, p. 7, 8.
Foto 27	Colonia şi Uzina de stampare „Racova-Brad”, aparținând Societății „Musariu”, în anul 1900. După o fotografie din colecția Mircea Faur din Crişcior.
Foto 28, 29	Şteampurile de la Gurabarza în timpul construcției şi construcția finală (1897-1898). După imagini din colecția Mircea Faur din Crişcior.
Foto 30	Galeria principală „Victor” de la Mina Barza, la 1908. După o fotografie din colecția Mircea Faur din Crişcior.
Foto 31	Colonia muncitorească Barza la începutul secolului al XX-lea. După o imagine din colecția Mircea Faur din Crişcior.
Foto 32	Uzina electrică din Gurabarza a Societății „Mica”. După o fotografie din colecția Mircea Faur din Crişcior.
Foto 33	Locomotivă (Mocănița) pentru tracțiunea trenului pe linia ferată îngustă Brad-Gurabarza. După o fotografie din colecția Mircea Faur din Crişcior.
Foto 34	Intrarea muncitorilor în Mina Barza. Imagine după o fotografie din colecția Mircea Faur din Crişcior.
Foto 35	Sediul Societății „Mica” din Brad în anul naționalizării, 1948. După o fotografie din colecția Mircea Faur din Crişcior.
Foto 36	Petroşani şi Petrila, vedere generală. După o ilustrată din colecția I. Lazăr.
Foto 37	Lupeni, vedere generală. După o imagine din colecția Mircea Baron.

Foto 38	Puțul de extracție al Minei Petrila, aparținând Societății „Petroşani”. După o imagine din colecția Mircea Baron.
Foto 39	Intrarea în Mina Est a Societății „Petroşani”. După o imagine din colecția Mircea Baron.
Foto 40	Mina Ella a Societății „Uricani-Valea Jiului” din Lupeni. După o imagine din colecția I. Vonica.
Foto 41	Exploatarea minieră Lupeni. După o imagine din colecția Mircea Baron.
Foto 42	Mineri din Lupeni la ieşirea din şut. După o ilustrată din colecția I. Lazăr.
Foto 43	Spălătoria de cărbune din Petrila. După o imagine din colecția Mircea Baron.
Foto 44	Cazinoul funcționarilor superiori ai Societății „Petroşani”. După o imagine din colecția Mircea Baron.
Foto 45	Băile Societății „Petroşani”. După o imagine din colecția Mircea Baron.
Foto 46	Vile de locuit ale funcționarilor Societății „Petroşani”. După o imagine din colecția Mircea Baron.
Foto 47	Locuințe din Colonia de Jos a Societății „Petroşani”. După o imagine din colecția Mircea Baron.
Foto 48	Macheta cuptorului de la Valea Caselor - Ghelari, prezentată în Muzeul Ştiințelor din Londra, Marea Britanie. După Dinu Moroianu, I. M. Ştefan, *Maeştrii ingeniozității româneşti*, Bucureşti, 1976, fig. 11.
Foto 49	Uzina de pudlaj de la Sibişel, comuna Beriu. După V. Wollmann, *Arheologie industrială*, Alba Iulia, 2003, p. 87.
Foto 50	Furnalul de la Govăjdie, comuna Ghelari, construit între anii 1806 şi 1813. După *Combinatul Siderurgic Hunedoara. Tradiție şi progres în siderurgie, 1884-1974*, 1974.
Foto 51	Furnalul nr. 1 Călan intrat în funcțiune în 1871. După *Uzina „Victoria” Călan, 1870-1970*, Deva, 1970.
Foto 52	Uzinele de la Călan, vedere generală. După *Uzina „Victoria” Călan, 1870-1970*, Deva, 1970.
Foto 53	Uzinele de Fier ale Statului Hunedoara, vedere generală. După o imagine din colecția MCDR Deva.
Foto 54	Furnalul nr. 1, Hunedoara. După o fotografie din colecția MCDR Deva.
Foto 55	Furnalele din Hunedoara la 1890. După *Combinatul Siderurgic Hunedoara. Tradiție şi progres în siderurgie, 1884-1974*, 1974.
Foto 56	Personalul de la furnale, Hunedoara, în 1890. După *Combinatul Siderurgic Hunedoara. Tradiție şi progres în siderurgie, 1884-1974*, 1974.
Foto 57	Cetatea Orăştiei, desen din anul 1800. După *Orăştie 775*, 1999, p. 26, foto. 13.
Foto 58	Moară plutitoare de pe Mureş, de la Câmpuri-Surduc, comuna Burjuc. După o fotografie din colecția MCDR Deva.
Foto 59	Moară de apă din satul Teiu, comuna Lăpugiu de Jos. După o fotografie din colecția MCDR Deva.
Foto 60	Lada breslei blănarilor din Orăştie. După *Orăştie 775*, 1999, p. 27, foto. 17.
Foto 61	Insigna breslei croitorilor din Orăştie. După o imagine din colecția MCDR Deva.
Foto 62	Diploma breslei cojocarilor din Hunedoara, acordată de principele Gabriel Bethlen, la 23 mai 1619. Colecția Muzeului Castelul Corvinilor Hunedoara. Foto Löcsei Zoltán.
Foto 63	Diploma breslei blănarilor din Hunedoara, acordată de principele Gheorghe Rákóczy I, la 15 iunie 1635. Colecția Muzeului Castelul Corvinilor Hunedoara. Foto Löcsei Zoltán.
Foto 64	Diploma breslei cizmarilor din Hunedoara, acordată de principele Gheorghe Rákóczy I, la 15 iunie 1635. Colecția Muzeului Castelul Corvinilor Hunedoara. Foto Löcsei Zoltán.

Foto 65	Tabla breslei olarilor din Hunedoara. După catalogul *Bresle transilvănene*, Cluj-Napoca, 1997, p. 44, cat. 103.
Foto 66, 67	Tabla breslei olarilor din Hațeg (avers şi revers). Colecția Muzeului CDR Deva.
Foto 68	Tabla breslei cizmarilor şi tăbăcarilor din Deva. Colecția MCDR Deva.
Foto 69	Convocatorul breslei cizmarilor şi tăbăcarilor din Deva. Colecția Muzeului CDR Deva.
Foto 70, 71	Tabla breslei blănarilor din Hunedoara (avers şi revers). Colecția Muzeului Castelul Corvinilor Hunedoara.
Foto 72	Tabla breslei timarilor din Hunedoara. Colecția Muzeului Castelul Corvinilor Hunedoara.
Foto 73	Tabla breslei cojocarilor din Hunedoara. Colecția Muzeului Castelul Corvinilor Hunedoara.
Foto 74	Lada breslei cizmarilor din Hațeg. Fotografie după piesa originală din colecția Muzeului CDR Deva.
Foto 75	Lăzi de breaslă hunedorene expuse la Muzeul Castelul Corvinilor din Hunedoara. Fotografie de Emil Scripcariu.
Foto 76	Pecetea Societății timarilor (blănarilor) din Hunedoara, 1850. După o fotografie din colecția Muzeului CDR Deva.
Foto 77	Pecetea Societății cojocarilor din Hunedoara. După o fotografie din colecția Muzeului CDR Deva.
Foto 78	Steagul Societății tălparilor şi cizmarilor din Hațeg, înființată în anul 1867. Fotografie realizată de Emil Scripcariu după originalul aflat în Biserica ortodoxă din Hațeg.
Foto 79	Steagul Societății olarilor din Hațeg. Fotografie realizată de Emil Scripcariu după originalul aflat în Biserica ortodoxă din Hațeg.
Foto 80	Model de cizmă pentru calfele de cizmari din Hunedoara. Fotografie după piesa din Colecția Muzeului Castelul Corvinilor Hunedoara.
Foto 81	Sigiliul comitatului Hunedoara din 1490. Fotografie după un document păstrat la SJHAN.
Foto 82	Elek (Alexius) Noptsa, comite suprem al comitatului Hunedoara în anii 1817-1823. Fotografie după tabloul original păstrat la Muzeul CDR Deva.
Foto 83	László (Vasile) Noptsa, comite suprem al comitatului Hunedoara în anii 1833-1848. Fotografie după tabloul original păstrat la Muzeul CDR Deva.
Foto 84	Ferenc Noptsa, comite suprem al comitatului Hunedoara în anii 1861-1867. Fotografie după tabloul original păstrat la Muzeul CDR Deva.
Foto 85	Ioan Pipoş, comite suprem al Zarandului, 1861-1867. După Ioan Radu, *Monografia Gimnaziului român gr. or. din Brad*, Orăştie, 1920.
Foto 86	Fostul sediu al Prefecturii comitatului Zarand din Baia de Criş, în perioada 1861-1876. După Nicolae Cristea, *Complexul monumental şi arhitectural Avram Iancu Baia de Criş*, Arad, 2012, p. 95.
Foto 87	Dr. Toma Vasinca, primul prefect român al județului Hunedoara, după Marea Unire (1919-1921). Fotografie după Ioachim Lazăr, Nicolae Marcel Morar, *Hunedorenii şi Marea Unire*, Cluj-Napoca, 2009, p. 685.
Foto 88	George Dubleşiu, prefect al județului Hunedoara între anii 1923 şi 1925. După Mircea Vaida-Voevod, Gelu Neamțu, *1 Decembrie 1918. Mărturii ale participanților*, vol. II, 2008, p. 114.
Foto 89	Dr. Victor Şuiaga, prefect al județului Hunedoara, în anii 1937-1938. După o fotografie păstrată în colecția urmaşilor familiei Şuiaga.
Foto 90	Augustin Almăşan, prefect al județului Hunedoara în anii 1945-1946. După Ioachim Lazăr, Nicolae Marcel Morar, *Hunedorenii şi Marea Unire*, Cluj-Napoca, 2009, p. 720.

Foto 91	Biserica Mănăstirii Prislop pe lângă care a funcționat prima şcoală mănăstirească din ținuturile Hunedoarei. Fotografie actuală realizată de Mihai Stoicovici.
Foto 92	Ruinele Mănăstirii Vaca, unde a funcționat o şcoală încă din secolul al XVII-lea. Fotografie realizată de Ioachim Lazăr.
Foto 93	Prima şcoală ortodoxă din Orăştie, 1731. După volumul *Din istoria învățământului hunedorean*, Deva, 1973, p. 30.
Foto 94	Şcoala primară din Brănişca în anul 1912. După N. Bembea, *Monografia Şcoalei elementare confesionale gr. or. române din Brănişca-Bicău*, Sibiu, 1912.
Foto 95	Corpul didactic al Şcolii din Brănişca în anul şcolar 1907/1908. După N. Bembea, *Monografia Şcoalei elementare confesionale gr. or. române din Brănişca-Bicău*, Sibiu, 1912.
Foto 96	Clădirea vechii şcoli ortodoxe din Baia de Criş. După Nicolae Cristea, *Complexul monumental şi arhitectural „Avram Iancu" Baia de Criş*, Arad, 2012, p. 98.
Foto 97	Clădirea Şcolii confesionale ortodoxe din Orăştie. Fotografie actuală realizată de Mihai Stoicovici.
Foto 98	Clădirea Şcolii primare din Vulcan, 1916. Carte poştală ilustrată din colecția I. Lazăr.
Foto 99	Clădirea Şcolii primare din satul Vaca (azi Crişan), comuna Ribița. Fotografie realizată de I. Lazăr.
Foto 100	Clădirea Şcolii de Reuniune Grănicerească din Hațeg, inaugurată în anul 1881. Fotografie actuală realizată de I. Lazăr.
Foto 101	Prima clădire a Şcolii Normale din Deva. Imagine după o fotografie din colecția Muzeului CDR Deva.
Foto 102	Vasile Petri, profesor la Preparandia de Stat din Deva, 1870-1872. După Ovidiu Vlad, Nicolae Țîrlea, *Monografia Liceului Pedagogic Deva*, Deva, 1970, p. 27.
Foto 103	Ioan Lăzăriciu, profesor la Preparandia de Stat din Deva, 1874-1906. După Ovidiu Vlad, Nicolae Țîrlea, *Monografia Liceului Pedagogic Deva*, Deva, 1970, p. 29.
Foto 104	Prima clădire în care a funcționat Gimnaziul ortodox din Brad. După o fotografie din colecția Mircea Faur din Crişcior.
Foto 105	Protopopul Iosif Başa, ctitor al Gimnaziului din Brad. După Ioan Radu, *Monografia Gimnaziului român gr. or. din Brad*, Orăştie, 1920.
Foto 106	Primii profesori ai Gimnaziului din Brad. După După Ioan Radu, *Monografia Gimnaziului român gr. or. din Brad*, Orăştie, 1920.
Foto 107	Şcoala Normală de Fete din Brad. După o fotografie din colecția Mircea Faur din Crişcior.
Foto 108	Vechea clădire a Gimnaziului reformat „Kun” din Orăştie. Fotografie actuală realizată de Călin Jorza.
Foto 109	Clădirea Liceului Real din Deva, în prezent Colegiul Național „Decebal”. După CD păstrat la Muzeul CDR Deva.
Foto 110	Eleve de la Şcoala Primară din Hunedoara, 1900. Fotografie inedită din colecția I. Lazăr.
Foto 111	Şcoala de copii mici nr. 1 din Deva, 1922. După o fotografie din SJHAN.
Foto 112	Şcoala Primară de Stat, Deva-Sântuhalm, 1934. După o fotografie din SJHAN.
Foto 113	Elevii Şcolii Primare din satul Crişan, 1938. Fotografie inedită din colecția I. Lazăr.
Foto 114	Complexul şcolar de la Gurabarza (în construcție). După o fotografie din colecția Mircea Faur din Crişcior.
Foto 115	Profesorii de la cursurile de vară din Deva. În rândul de jos, Mihail Sadoveanu. După Ovidiu Vlad, Nicolae Țîrlea, *Monografia Liceului Pedagogic Deva*, 1970, p. 50.
Foto 116	Învățătorii de la cursurile de vară, din Deva, pentru specializare la lucru manual. După Ovidiu Vlad, Nicolae Țîrlea, *Monografia Liceului Pedagogic Deva*, 1970, p. 52.

Foto 117	Profesorul Constantin Sporea. După Ovidiu Vlad, Nicolae Țîrlea, *Monografia Liceului Pedagogic Deva*, 1970.
Foto 118	Profesorul Sabin Drăgoi. După Ovidiu Vlad, Nicolae Țîrlea, *Monografia Liceului Pedagogic Deva*, Deva, 1970, p. 77.
Foto 119	Clădirea Şcolii Normale din Deva în perioada interbelică. După CD păstrat la Muzeul CDR Deva.
Foto 120	Profesorii Şcolii Normale din Deva în anul 1940. După Ovidiu Vlad, Nicolae Țîrlea, *Monografia Liceului Pedagogic Deva*, 1970, p. 75.
Foto 121	Iosif Boteanu, primul director al Liceului „Decebal”. După Victor Jacotă, Dumitru Susan, Eugen Ghişoiu, *Monografia Liceului „Decebal”*, Deva, 1971.
Foto 122	Iuliu Josan, profesor la Liceul „Decebal” din Deva. După Victor Şuiaga, *Despărțămintele hunedorene ale ASTREI*, lucrare în manuscris.
Foto 123	Corul orfanelor de război de la Liceul „Decebal” din Deva. După o fotografie inedită din colecția I. Lazăr.
Foto 124	Absolvenții Liceului „Decebal” Deva, promoția 1927. După o fotografie inedită din colecția I. Lazăr.
Foto 125	Liceul „Aurel Vlaicu” din Orăştie. După *Orăştie 775*, Deva, 1999, foto. 143.
Foto 126	Liceul „Avram Iancu” din Brad. După o carte poştală ilustrată.
Foto 127	Carnetul unei eleve de la Liceul de Fete din Deva din anul şcolar 1937-1938. Din arhiva personală D. Toma.
Foto 128	Clădirea Liceului de Fete din Deva. Fotografie păstrată la SJHAN.
Foto 129	Eleve de la Liceul de Fete din Deva, la serbarea de sfârşit de an 1938. După o fotografie inedită din colecția D. Toma.
Foto 130	Clădirea Şcoalii Superioare de Comerț din Hațeg. Carte poştală ilustrată din perioada interbelică.
Foto 131	Copiii de la Grădinița sezonieră Lăpugiu de Sus, în primul an de activitate, 1954-1955. Fotografie inedită din colecția Urs Romulus.
Foto 132	Formația de dansuri de la Şcoala Generală Lăpugiu de Sus, 1969. Fotografie inedită din colecția Urs Romulus.
Foto 133	Profesorul emerit Gheorghe A. Chiței. După Ovidiu Vlad, Nicolae Țîrlea, *Monografia Liceului Pedagogic*, Deva, 1970.
Foto 134	Profesorul Nicolae Țîrlea, director adjunct la Liceul Pedagogic din Deva. După Ovidiu Vlad, Nicolae Țîrlea, *Monografia Liceului Pedagogic*, Deva, 1970.
Foto 135	Noua clădire a Inspectoratului Şcolar Județean Hunedoara. Fotografie de Nicu Jianu.
Foto 136	Şcoala „Waldorf” Simeria. Fotografie de D. Toma.

BIBLIOGRAFIE

JUDEȚUL HUNEDOARA
ÎN PERIOADA COMUNISTĂ, 1948-1989

Izvoare inedite:

Arhive: Serviciul Județean Hunedoara al Arhivelor Naționale

Fonduri:

Curtea de Apel Deva

Direcția Centrală de Statistică

Direcția Județeană de Statistică Hunedoara

PCR - Comitetul Județean Hunedoara

PCR - Comitetul Raional Brad

Pretura Plășii Avram Iancu Baia de Criș

Pretura Plășii Brad

Primăria orașului Brad

Sfatul Popular Raional Brad

Uniunea Județeană a Cooperativelor Agricole de Producție

Mărturii orale:

BANCIU, Dionisie, născut în 1942, în satul Șteia, domiciliat în Șteia, comuna Tomești, județul Hunedoara; studii: Școala de conducători-auto; profesia: conducător-auto, pensionar; interviul a fost realizat de Livia Coroi, la 13 iunie 2011 și se află în posesia realizatoarei.

BIRIȘ, Ioan, născut la 22 septembrie 1910, în satul Bobâlna, domiciliat în Bobâlna, comuna Rapoltu Mare, județul Hunedoara, studii: 4 clase; țăran; interviu de grup realizat de Cosmin Budeancă și Valentin Orga, la 13 august 1999; a fost transcris și tehnoredactat de C. Budeancă și se află în Arhiva Institutului de Istorie Orală din Cluj-Napoca (în continuare, „AIIO"), cota 274.

BIRIȘ, Victoria (soția martorului Biriș Ioan), domiciliată în Bobâlna, comuna Rapoltu Mare, județul Hunedoara; țărancă; interviu de grup realizat de C. Budeancă și V. Orga, la 13 august 1999; a fost transcris și tehnoredactat de C. Budeancă și se află în „AIIO", cota 274.

FLORINCA, Gheorghe, născut la 21 august 1924, în satul Bobâlna, domiciliat în Bobâlna, comuna Rapoltu Mare, județul Hunedoara, studii: 7 clase; țăran; interviu de grup realizat de C. Budeancă și V. Orga, la 13 august 1999; a fost transcris și tehnoredactat de C. Budeancă și se află în „AIIO", cota 274.

GOT, Octavian, născut în 1934, în satul Leșnic, comuna Vețel, județul Hunedoara; interviul a fost realizat de C. Budeancă, la 16-17 iulie 2001; a fost transcris și tehnoredactat de C. Budeancă și se află în „AIIO", cota 406.

LUP, Todor, născut la 2 august 1929, în satul Cărăstău, domiciliat în Cărăstău, comuna Baia de Criș, județul Hunedoara; studii: 7 clase; profesia: muncitor, pensionar; fiu de chiabur legionar. Interviul a fost realizat de Livia Coroi, la 10 ianuarie 2012 și se află în posesia realizatoarei.

OPREAN, Viorel, născut la 22 martie 1927, în satul Roșcani, domiciliat în Roșcani, comuna Dobra, județul Hunedoara, studii: liceul; profesia: muncitor, pensionar; interviul a fost realizat de C. Budeancă la 17 august 2007; a fost transcris și tehnoredactat de C. Budeancă; se află în Arhiva de Istorie Orală a Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc („AIO-IICCMER"), cota 189.

PAȘCA, Victor, născut la 13 iulie 1939, în satul Cărăstău, domiciliat în Cărăstău, comuna Baia de Criș, județul Hunedoara; studii: 6 clase; funcționar, miner; pensionar; interviul a fost realizat de Livia Coroi, la 10 ianuarie 2012 și se află în posesia realizatoarei.

SABĂU, Ioan, născut în 1914, domiciliat în satul Folt, comuna Rapoltu Mare, județul Hunedoara; studii: Facultatea de Teologie; profesia: preot. Interviul a fost realizat de către C. Budeancă şi V. Orga, în 13 august 1999, în satul Folt şi se află în „AIIO", cota 273.

SLUGAN, Ioan, născut la 7 octombrie 1932, în satul Cărăstău, domiciliat în Cărăstău, comuna Baia de Criş, județul Hunedoara; studii: 7 clase; profesia: mecanic-auto, pensionar; interviul a fost realizat de Livia Coroi, la 3 ianuarie 2012 şi se află în posesia realizatoarei.

SLUGAN, Viorica, născută în 1941 în satul Tomeşti, comuna Tomeşti, județul Hunedoara, domiciliată în Cărăstău, comuna Baia de Criş, județul Hunedoara; studii: 8 clase; muncitoare, pensionară; interviul a fost realizat de Livia Coroi, la 3 ianuarie 2012 şi se află în posesia realizatoarei.

Izvoare edite:

BUZATU, Gh., CHIRIȚOIU, M. (editori), *Agresiunea comunismului în România*, vol. I, *Documente din arhivele secrete: 1944-1989*, Bucureşti, Editura Paideia, 1998.

CĂTĂNUŞ, D., ROSKE, O., *Colectivizarea agriculturii în România, Dimensiunea politică, vol. I, 1949-1953*, Bucureşti, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 2000.

\- *Colectivizarea agriculturii în România. Represiunea, vol. I (1949-1953)*, Bucureşti, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 2004.

Colecția de Hotărâri şi Dispoziții ale Consiliului de Miniştri: ianuarie-decembrie 1953.

Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității, *Bande, bandiți şi eroi. Grupurile de rezistență şi Securitatea (1948-1968). Documente*, Bucureşti, 2003.

IANCU, Gh., TRAŞCĂ, O., ȚÂRĂU, V. (editori), *Colectivizarea agriculturii în România. Aspecte legislative, 1945-1962*, Cluj-Napoca, 2000.

SICOIE-COROI, Livia, (interviuri, ediție, studiu introductiv şi rezumat*), Colectivizarea agriculturii în raionul Brad (regiunea Hunedoara). Mărturii*, vol. I-II, Cluj-Napoca, 2010.

Presă:

Monitorul Oficial, nr. 133 bis, 11 iunie 1948; nr. 200/30 august 1948.

Lucrări:

BARON, M., *Societatea „Mica", 1920-1948*, Petroşani, 2006.

BĂLAN, I., ROSKE, O., *Colectivizarea agriculturii. Represiunea totală. 1957-1962,* în „Arhivele Totalitarismului", an IV, nr. 2-3/1996.

BODEANU, Denisa, BUDEANCĂ, C., *Aspecte privind mişcarea de rezistență armată din România. Organizația condusă de maiorul Vasile Duma (1949-1951)*, lucrare prezentată la Simpozionul Internațional Condamnarea comunismului - între justiție şi istorie, ediția a VI-a, 30 iunie - 3 iulie 2011, Făgăraş - Sâmbăta de Sus, nepublicată.

BRATU, Alina, *Un luptător anticomunist din Țara Hațegului, Petru Vitan*, în Gheorghe Firczak, Simion Molnar (editori coord.), „20 de ani fără comunism. O nouă abordare a istoriei", Deva, 2009.

BUDEANCĂ, C, *Colectivizarea agriculturii în Regiunea Hunedoara. Studiu de caz: satul Aurel Vlaicu*, în „Anuarul de Istorie Orală", vol. II, Cluj-Napoca, 2001.

\- *Represiunea politică în România, Garda Albă, organizație subversivă inventată de Securitatea hunedoreană*, Cluj-Napoca, 2010.

CHIPER, I., CONSTANTINIU, F., *Modelul Stalinist de sovietizare a României*, în „Arhivele Totalitarismului", an III, nr.3/1995.

COROI, Livia, *Tactici de colectivizare a agriculturii în raionul Ilia, în contextul luptei pentru putere în Partidul Muncitoresc Român (1949-1952)*, în Simion Molnar, Florin Ilieş (editori coord.), In memoriam Pompiliu Teodor. Simpozion internațional, Deva, 9 aprilie 2011, Deva, 2011.

DOBRINCU, D., *Frontul Apărării Naționale. Corpul de Haiduci în luptă contra regimului comunist în sud-estul Munților Apuseni (1948-1952)*, în „Anuarul de Istorie Orală", vol. VII, Cluj-Napoca, 2006.

GRUESCU, I. S., GRUMĂZESCU, Cornelia, *Județul Hunedoara*, Bucureşti, 1970.

IONESCU, G., *Comunismul în România*, Bucureşti, 1994.

IONIȚOIU, C., *Victimele terorii comuniste. Arestați, torturați, întemnițați, uciși. Dicționar H, I, J, K, L,* Bucureşti, 2003.

LEVY, R., *Gloria şi decăderea Anei Pauker*, Iaşi, 2002.

OLOSU, P., *Adevăr şi defăimare*, Bucureşti, 2010.

OPREA, M., *Transformarea socialistă a agriculturii: asaltul final, 1953-1962,* în Dorin Dobrincu, Constantin Iordachi (editori), „Țărănimea şi puterea. Procesul de colectivizare a agriculturii în România (1949-1962)”, Iaşi, 2005.

RIŞCUȚA, Cristina. (drd.), *Politici de investiții economice şi social-culturale în mineritul aurifer românesc (1918-1948): Societatea Mica Brad şi Exploatarea Minieră Roşia Montană*, Teză de Doctorat, Universitatea „1 Decembrie 1918”, Alba Iulia, 2008.

- *Societatea „Mica” între 1940-1948*, în „Sargetia”, t. XXXII, 2004.

ROSKE, O., *Accente în strategia colectivizării, Articolul 209 Cod Penal* în „Arhivele Totalitarismului”, an II, nr. 1-2/1994.

- *Colectivizarea agriculturii în România, 1949-1962,* în „Arhivele Totalitarismului”, an I, nr.1/1993.

SICOIE-COROI, Livia, *Colectivizarea agriculturii în raionul Brad între istorie şi memorie (1949-1962),* Cluj-Napoca, 2009.

SPIRIDON, Raluca-Nicoleta, *Reprimarea mişcărilor muncitoreşti de protest în perioada 1977-1987: evenimentele din Valea Jiului (1-3 august 1977) şi revolta de la Braşov (15 noiembrie 1987)*, în Cosmin Budeancă, Florentin Olteanu (coord.), „Forme de represiune în regimurile comuniste”, Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului în România & Memorialul Rezistenței Țara Făgăraşului, 2008.

ŞANDRU, D., *Colectivizarea agriculturii şi problema agrară*, în Dorin Dobrincu, Constantin Iordachi (editori), „Țărănimea şi puterea. Procesul de colectivizare a agriculturii în România (1949-1962)”, Iaşi, 2005.

VELICA, I., VELICA, D.-Şt., *Lupeni'77. Laboratorul puterii*, Ediția a II-a revizuită, Petroşani, 2002.

Centenarul exploatării industriale a cărbunelui în bazinul carbonifer Valea Jiului, IPH Deva, 1968.

Combinatul Siderurgic Hunedoara. Tradiție şi progres în siderurgie, 1884-1974, 1974.

Hunedoara. Monografie, Colecția Județele patriei, Bucureşti, 1980.

Județul Hunedoara pe coordonatele progresului, Comitetul Județean Hunedoara al PCR, 1980.

Internet:

http://360romania.eu/360romania-53/codul-penal-baza-public-represiunii-comuniste-139/, accesat la 09.12. 2011.

http://86.125.17.36/Fise%20matricole%20penale%20%20detinuti%20politici/B/B%2004.%20Bene%20%20Blazd/Biris%20Ioan%20I/index.php, accesat la 30.12.2011.

http://86.125.17.36/fisapenala.php?file=f%3A\web\Fise+matricole+penale+detinuti+politici\B\B+04.+Bente+Blazd\Blagaila+Delia%2FP1320213.JPG, accesat la 15.12.2011.

http://86.125.17.36/fisapenala.php?file=f%3A\web\Fise+matricole+penale+detinuti+politici\B\B+04.+Bente+Blazd\Blagaila+Ioan%2FP1320214.JPG, accesat la 15.12. 2011 şi 02.01.2012.

http://86.125.17.36/Fise%20matricole%20penale%20%20detinuti%20politici/B/B%2008.%20Bud%20-%20Bunus/Bulz%20Ioan%20T/index.php, accesat la 15.12.2011.

http://86.125.17.36/fisapenala.php?file=f%3A%5Cweb%5CFise+matricole+penale+detinuti+politici%5CC%5CC+01.+Caba+Cararus%5CCaragea+Lazar+A%2FP1390532.JPG, accesat la 10.11.2011.

http://86.125.17.36/fisapenala.php?file=f%3A\web\Fise+matricole+penale+detinuti+politici\C\C+05.+Ciucheza+Cojocea\Ciucurescu+Constantin+C%2FP1420949.JPG, accesat la 11.11.2011 şi 06.01.2012.

http://86.125.17.36/fisapenala.php?file=f%3A\web\Fise+matricole+penale+detinuti+politici\D\D+02.+Deac+-+Dinau\Dehel+Traian+I%2FP1300333.JPG, accesat la 11.11.2011.

http://86.125.17.36/Fise%20matricole%20penale%20%20detinuti%20politici/D/D%2005.%20Dragon%20%20Duminica/Duma%20Vasile%20P/index.php, accesat la 11.11.2011.

http://86.125.17.36/fisapenala.php?file=f%3A%5Cweb%5CFise+matricole+penale+detinuti+politici%5CL%5CL+03.+Luca+Luzi%5CLupsa+Ion+Alexe%2FP1650572.JPG, accesat la 11.11.2011.

http://86.125.17.36/fisapenala.php?file=f%3A\web\Fise+matricole+penale+detinuti+politici\M\M+02.+Manochide+Marilescu\Marila+Filimon%2FP1080999.JPG, accesat la 11.11.2011.

http://86.125.17.36/fisapenala.php?file=f%3A\web\Fise+matricole+penale+detinuti+politici\N\N+01.+Nac+Neatu\Nandra+Iosif%2FP2000250.JPG, accesat la 11.11.2011.

http://www.amosnews.ro/2008/Calendarul_negru_al_celor_mai_grave_accidente_miniere_din_Valea_Jiului-261212, accesat la 08.01.2012.

http://www.crimelecomunismului.ro/pdf/ro/ecouri_in_presa/ecouri_in_presa_iosif_orsa.pdf, accesat la 07.01.2012.

http://www.crimelecomunismului.ro/pdf/ro/rapoarte/raport_baiesti.pdf, accesat la 10.11. 2011.

http://www.dntb.ro/sfera/64/arhiva.htm, accesat la 26.12 2011.

http://www.evz.ro/detalii/stiri/prima-spaima-a-lui-ceausescu-453959.html, accesat la 04.01.2012

http://www.jurnalul.ro/jurnalul-national/ultima-vizita-prezidentiala-in-hunedoara-501712.htm, accesat la 08.01.2012.

http://www.minvest.hd.ro/Page6.html, accesat la 10.01.2012.

http://www.razbointrucuvant.ro/recomandari/2011/10/12/%E2%80%9Dpartizanul-se-intoarce-acasa%E2%80%9D-scurt-documentar-despre-rezistenta-din-tara-hategului/, accesat la 10.11.2011.

http://www.revista22.ro/ceausescu-si-minerii-3966.html, accesat la 02.01.2012.

www.hidroelectrica.ro, accesat la 06.11.2011.

MINERITUL AURIFER ŞI CARBONIFER ÎNTRE MIJLOCUL SECOLULUI XIX ŞI ANII '40 AI SECOLULUI XX

Izvoare inedite:

Arhivele Naționale ale României

Serviciul Județean Hunedoara al Arhivelor Naționale:

Fonduri:

Inspectoratul General al Minelor de Cărbuni din Valea Jiului (1920-1928).

Inspectoratul Minier Petroşani (1919-1948).

Mina Lupeni (1895-1953).

Societatea Lonea (1926-1948).

Societatea Lupeni. Direcția Minelor (1896-1931).

Societatea Mica (1920-1948).

Societatea Petroşani. Direcția Generală. Consiliul de Administrație (1920 - 1953).

Societatea Petroşani. Direcția Minelor: Confidențiale; Secretariat; Serviciul Muncă şi Salarii Serviciul Tehnic (1920-1953).

Societatea Petroşani. Divizia Baia Mare (1932-1949).

Societatea Salgótarján (1895-1923).

Societatea Sălătruc (1921-1947).

Societatea Uricani - Valea Jiului (1866-1923).

Societatea Valea Jiului de Sus (1911-1932).

Direcția Municipiului Bucureşti: Fond Banca Românească. Secretariat; Participații (1911-1951).

Lucrări:

A Felső-zsilvölgyi kőszénbánya Társulat vulkáni bányamüveinek rövid ismertetése, în „BKL”, XXXVI, vol. II, nr. 20, 1903.

A magyar szent korona országainak 1910 Évi Népszámlálása, Budapest, 1912.

ALMĂŞAN, B., *Exploatarea zăcămintelor minerale din România*, vol. I, Bucureşti, 1984.

- *Zăcăminte minerale. Exploatare, Valorificare*, Bucureşti, 1989.

ANDREICS, J., *A Salgótarjáni köszénbánya Rész.-Társ, szénbányászatának rövid ismertetése*, în „BKL”, XXXII, nr. 21, 1899.

ANDREICS, J., BLASCHECK, A., *A Salgótarjáni köszénbánya Rész.-Társ. Zsilvölgyi bányáinak*, Budapest, 1903.

BANU, F., *Paşi spre autonomia R.P. Române. Desfiinţarea Sovromurilor*, în „Analele Ştiinţifice ale Universităţii Alexandru Ioan Cuza”, Iaşi, Istorie, t. XLIV-XLV, 1998-1999.

BARON, M., DOBRE-BARON, O., *The Contribution of the Romanian Bank to the Nationalization of the Coal Companies in the Jiu Valley*, în „Annals of University of Petroşani, Economics”, IV, 2004.

Societatea „Mica”. 1920-1948, Petroşani, 2006.

BARON, M., WOLLMANN, V., *Inginerul minier Adolf Sieber (1882-1935) - personalitate şi rol în spaţiul socio-economic şi cultural al Ţării Zarandului*, în „Istoricul Dan Demşea la a 70-a aniversare”, Arad, 2011.

BĂLĂNESCU, S., ACHIM, V., CIOLTE, A., *Istoria conducerii mineritului, a metalurgiei neferoase şi preţioase din nord - vestul României. Organizare, coordonare, dezvoltare*, Baia Mare, 2002.

BEREND, T. I., RANKI, Gy., *Magyarország gazdasága az elsö világháboru után 1919-1929*, Budapest, 1966.

BLUM, I. L., *Distilarea cărbunilor*, în „Buletinul I.R.E.”, III, nr. 3, 1935.

BORŞ, T., *Raport de sinteză asupra geologiei şi perspectivelor economice ale bazinului cu cărbuni Valea Jiului*, ms., Trustul de Prospecţiuni şi Explorări Miniere, Bucureşti, 1964.

BOZAC, Ileana, PAVEL, T., *Călătoria împăratului Iosif al II-lea în Transilvania la 1773*, vol. I, Cluj-Napoca, 2007.

BUJOIU, I. E., *Cărbunii*, în „Buletinul Societăţii Politehnice”, XLV, nr. 12, 1931.

Buletinul guberniului provinciale pentru Marele Principatu Transilvania, Cursul anului 1854, Secţiunea II, Mănunchiul IV.

BULGĂREANU, C., *Câteva consideraţii în legătură cu prepararea minereurilor de la Săcărâmb*, în „AMR”, XXV, nr. 3, 1942.

BUTTU, A., *Vues retrospectives sur l’industrie extractive de charbon en Roumanie au cours des dernières 25 années*, în „AMR”, XXVI, nr. 4, nr. 5, 1943.

Ce se extrage din cărbune, în „Calendarul minerului pe anul 1935”.

CERGHEDEAN, M., *Frământări sociale în rândurile minerilor hunedoreni în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea*, în „Sargetia”, XI-XII, 1974-1975.

COMŞA, E., „Date despre folosirea aurului în cursul epocii neolitice pe teritoriul României”, în „Apulum”, XII, 1974.

Contractul colectiv de muncă încheiat în urma tratativelor de conciliaţiune între Direcţiunile Societăţilor miniere din Valea Jiului şi muncitorii lor, în iulie 1931, Petroşani, 1931.

DAMASCHIN, G., *Contribuţiuni la studiul combustibilului mineral, în cadrul problemei energiei*, vol. I, Bucureşti, 1933.

Dicţionar cronologic al ştiinţei şi tehnicii universale, Bucureşti, 1979.

DINOPOL, A. L., *Exploatările de aur din Munţii Apuseni şi moţii*, în „Miniera”, XI, nr. 7-8, 1936.

Enciclopedia României, vol. III, Bucureşti, 1939.

FALLER, G., KUN, B., ZSÁMBOKI, L. (az I. kötetet szerkesztette), *A magyar bányászat évezredes története*, I. kötet, Budapest, 1997.

FETWEIS, G. B. L., *Reflexion über den Bergbau im Ostalpenraum zur Zeit des Georgius Agricola*, în „Res Montanorum”, Leoben, nr. 9, 1994.

GHIŢULESCU, T. P., SOCOLESCU, M., *Étude géologique et minière des Monts Métallifères (Quadrilatère aurifère et régions environnantes)*, Extrait de Anuarul Institutului Geologic al României, t. XXI, 1941, Bucureşti, 1941.

GIUGLEA, Gh., MIHUȚ, Gh., PAKI, E., ROMAN, P., *Centenarul exploatării industriale a cărbunelui în bazinul carbonifer Valea Jiului*, Petroşani, 1968.

GIUGLEA, Gh., OPRIŞ, D., *Susținerea abatajelor în minele din Valea Jiului*, în vol. „Conferința Națională de Tehnică Minieră”, Bucureşti, 28-30 noiembrie 1968.

GIURESCU, C. C., *Amintiri*, Bucureşti, 2000.

HAIDUC, I., *Industria aurului din România*, Bucureşti, 1940.

HAMANGIU, C-tin, *Codul General al României*, vol. II-XXXI.

HENRICH, V., *A Zsilvölgy bányászatának rövid ismertetése*, în „Hunyadvármegyei Almanach”, Deva, 1910.

HOFFMANN, K., *Bericht über die im Auftrage der durchgführten geol. Untersuchungen des Sieben tertiaren Kohlenbeckens im Zsiltal*, în „Magyar Földtani Társulat Munkálatai”, vol. IV, Pest, 1868.

- *Das Kohlenbecken im Zsiltal*, în „Magyar Földtani Társulat Munkálatai”, vol. V, Pest, 1870.

HOISESCU, C., *Minele de cărbuni din Valea Jiului (Petroşani)*, în „AMR”, III, nr. 2, 1920.

IANOVICI, V., *et alli*, *Evoluția geologică a Munților Metaliferi*, Bucureşti, 1969.

ILIE, M., *Munții Apuseni*, Bucureşti, 1957.

Industria aurului în România şi posibilitățile ei de dezvoltare, Bucureşti, 1933.

KANTNER, J., *A zsilvölgyi m. kir. kincstári szénbányászat*, în „BKL”, XXXVI, vol. II, nr. 16, 1903.

KHEIL, O., *Metale nobile: Tehnologii de preparare - Uzina Gurabarza*, Deva, 2003.

KRIZKO, B., *Az Urikany-Zsilvölgyi magyar köszénbánya Rész.-Társ. Lupényi bányatelepének*, Budapest, 1903.

LAZU, C. (coord.), *Les mines des métaux et les usines métallurgiques, propriétés de l'Etat roumain exploitées en regie. Entreprises minières et usines métallurgiques dans la région de Baia Mare*, în „Extrait de Correspondance Économique Roumaine”, X-e année, no. 4, 1928.

Lege pentru Exploatarea minelor din 28 martie 1929, în C. Hamangiu, „Codul General al României”, vol. XVII, 1929, Bucureşti.

Lege pentru modificarea unor articole din Legea Minelor din 24 martie 1937, în C. Hamangiu, „Codul General al României”, vol. XXV, 1937, Bucureşti, 1938.

Legea generală minieră din mai 1854, în „Legea Minelor austriacă. Din 25 mai 1854”, Bucureşti, 1923.

Legea Minelor din 4 iulie 1924, în „Legi noi de unificare. 1922-1926”, vol. XI-XII.

LUGOSI, Şt., *Monografia Atelierelor Petroşani*, mss., vol. I, II, III, 1936.

MAGHIAR, N., OLTEANU, Şt., *Din istoria mineritului în România*, Bucureşti, 1970.

MARIN, I., *Minele din Săcărâmbu*, în „Miniera”, XIX, nr. 3, 1944.

MARINESCU, I., *Instalațiile de preparare din țară ce fac uz de flotație*, în „Miniera”, XVII, nr. 4, 1942.

MARTINOVICI, C., ISTRATE, N., *Dicționarul Transilvaniei, Banatului şi celorlalte provincii alipite*, Cluj, 1921.

Ministerul Justiției, *Colecția de Legi, Decrete, Hotărâri şi Deciziuni*, t. XXVII, 1-31 august 1949, Bucureşti, 1949,

Monitorul Oficial, I, nr. 180/19 august 1925; II, nr. 269/21 noiembrie 1934; I, nr. 222/26 septembrie 1944; I, nr. 264/14 noiembrie 1944; I, nr. 128/8 iunie 1945; I, nr. 133 bis/11 iunie 1948.

MORSEL, H., *Energie*, în „Dictionnaire d'histoire économique de 1800 à nos jours”, Paris, 1987.

MUŞAT, M., ARDELEANU, I., *România după Marea Unire*, vol. II, partea I, II, Bucureşti, 1986, 1988.

NAGY, R., *Investiții germane în Transilvania în mineritul de cărbune (1890-1910)*, în „Biserică, Societate, Identitate. In Honorem Nicolae Bocşan”, Cluj, 2007.

Népszámlálás a magyar korona országainak,1870 év, Pest, 1871.

NICOLAESCU, N. C., *Enciclopedia şefilor de guvern ai României*, Bucureşti, 2006.

PÂRVAN, V., *Getica*, Bucureşti, 1982.

POPESCU, I, *Căi ferate. Transporturi clasice şi moderne*, Bucureşti, 1987.

POPOROGU, I., *Din istoricul exploatării miniere şi începuturile luptei revoluționare a minerilor din Lupeni*, în „Sargetia”, V, 1968.

- *Pătrunderea capitalului străin în industria minieră a Văii Jiului în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Sargetia”, XV, 1981.

PUŞCAŞIU, V., MOTAŞ, C. I., *Minele de aur din Brad şi Săcărâmb*, în „AMR”, II, nr. 4, 1919.

Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930, vol. I-X, Bucureşti, 1938.

Recensământul general al României din 6 aprilie 1941, Bucureşti, 1944.

Regulament special pentru micile exploatări din Munții Apuseni şi din regiunea Baia Mare (sancționat prin decretul regal No. 3207 din 14. 11. 27 şi promulgat prin Monitorul Oficial No. 276 din 14. 12. 27), în „AMR”, XI, nr. 2-6, 1928.

ROTEA, M., *Preistoria*, în „Istoria României. Compendiu”. Coordonatori Ioan-Aurel Pop, Ioan Bolovan, Cluj-Napoca, 2004.

RUSU ABRUDEANU, I., *Aurul românesc. Istoria lui din vechime până azi*, Bucureşti, 1933.

- *Moții. Calvarul unui popor eroic, dar nedreptățit*, Bucureşti, 1928.

SÂNTIMBREANU, A., WOLLMANN, V., *Aspecte tehnice ale exploatării aurului în perioada romană la Alburnus Maior (Roşia Montană)*, în „Apulum”, XII, 1974.

SCHREIBER, A., *Valea Jiului.1840-1926*, în „Montanistică şi Metalurgie”, V, nr. 9-12, 1926; VI, nr. 1-12, 1927.

SCHUMACHER, F., *Die Golderzlagerstätten und Goldbergbau der Rudaer Zwölf - Apostel - Gewerkschaft zu Brád* in „Siebenbürgen”, Berlin, 1912.

SELEGIANU, V., *Teritoriul aurifer Musariu, Brădişor, Barza, Ruda, Valea Morii, Paltin, Valea Arsului (din punct de vedere geologico-minier şi economic)*, în „Miniera”, IX, nr. 7-8, nr. 9-10, nr. 112, 1934; X, nr. 1, 2, 4, nr. 7-10, 1935.

SIMIONESCU, I., *Ce se scoate din cărbune?*, în „Gazeta Jiului”, II, nr. 37, 1923.

Societatea „Lonea”, Statute, Bucureşti, 1940.

Societatea „Lupeni”, Convențiunea Adițională, Bucureşti, 1925.

Societatea „Lupeni”, Act Constitutiv, Bucureşti, 1925.

Societatea „Lupeni”, Monografie, Bucureşti, 1925.

Societatea „Mica”, Darea de seamă a Consiliului de Administrație şi Raportul cenzorilor către Adunarea generală ordinară a acționarilor: Exercițiul I/1921 - Exercițiul XXV/1945.

Societatea „Mica”, Năzuințe şi înfăptuiri sociale. 1920-1939, Bucureşti, 1939.

Societatea „Petroşani”, Convenția Adițională, Bucureşti, 1923.

Societatea „Petroşani”, Monografie, Bucureşti, 1925.

Societatea „Petroşani”, Statute, Bucureşti, 1923.

STAN, C-tin, *Exploatarea rambleurilor la minele Săcărâmb*, în „Miniera”, XII, nr. 7-8, 1937.

STANCA, S., *Monografia istorico-geografică a localității Petroşani*, Petroşani, 1996.

STANCIU, V., *Aurul Daciei şi Imperiul Roman*, Timişoara, 1942.

Statistica industriei extractive, XLI, 1939, Bucureşti, 1942.

Statistica minieră a României pe anul 1921, Bucureşti, 1922.

Statistica minieră a României pe anul 1932, Bucureşti, 1933.

Studiu geologic şi minier asupra Munților Metaliferi, în „Miniera”, XIX, nr. 6-7, 1944, p. 197-198; nr. 8-9, p. 237-238; XX, nr. 2, 1945.

SUCIU, Tr., *Băile de aur de la Brad*, în „Anuarul XXXVIII al Gimnaziului român greco-oriental din Brad şi al Şcoalei primare anexate acestuia pe al 45-lea an şcolar 1913-1914”, Nagyszeben (Sibiu), 1914.

TÉGLÁS, G., *Hunyadvármegye közgazdasági leirása*, Budapest, 1903.

TOTH, Al., *Începuturile exploatării cărbunelui din Valea Jiului şi dezvoltarea acesteia până la sfârşitul secolului al XIX-lea*, în „Studii. Revistă de istorie”, XVI, nr. 6, 1963.

- *Mineritul din Valea Jiului în faza trecerii la imperialism şi dezvoltarea lui până la primul război mondial*, în „Studia Universitatis Babeş-Bolyai”, Series Historia, Fasciculus 2, 1963.

TOTH-GASPAR, Margareta, *Condiţiile de muncă şi viaţă ale minerilor din Valea Jiului şi luptele lor greviste până la sfârşitul secolului al XIX-lea*, în „AMN”, I, 1964.

Tratat de Pace între Puterile Aliate şi Asociate cu Ungaria. Protocol şi Declaraţiuni. Din 4 iunie 1920 (Trianon), Bucureşti, 1920.

TUDORICĂ, G., *Unităţile de măsură europene şi americane*, în „Economia Română”, XXVII, nr. 5-6-7-8, 1945.

VAJDA, L., *Locul mineritului de la Săcărâmb în cadrul exploatării metalelor preţioase din Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Studia Universitatis Babeş-Bolyai”, Series Historia, XVIII, fasc. 1, 1973.

- *Capitalul străin în industria minieră şi metalurgică a Transilvaniei (1867-1900)*, în „AMN”, IX, 1972.

- *Începuturile dezvoltării mineritului de cărbuni în Transilvania*, în „AMN”, I, 1964.

- *Întreprinderea metalurgică de la Zlatna între anii 1848-1918 (I)*, în „Studia Universitatis Babeş-Bolyai”, Series Historia, XVIII, fasc. 2, 1973.

- *Prima cale ferată din Transilvania*, în „AMN”, VIII, 1971.

WINKLER, B., *A Zsilvölgyi köszénmedenczéről*, în „BKL”, III, nr. 7-8, 1870.

WOLLMANN, V., *Mineritul metalifer, extragerea sării şi carierele de piatră în Dacia romană*, Cluj-Napoca, 1996.

DE LA CUPTORUL DE LA VALEA CASELOR (GHELARI) LA PRIMELOR FURNALE DE LA CĂLAN ŞI HUNEDOARA

BATHORY, L., *Uzinele de fier ale statului de la Hunedoara între anii 1919-1940 (I)*, în „Din istoria metalurgiei hunedorene. 110 ani de la punerea în funcţiune a primului furnal de la Hunedoara, 1884-1994”, Hunedoara, 1994.

BUGNARIU, Elena, *Evoluţia tehnicii prelucrării fierului în zona Hunedoarei (Topliţa 1780-Hunedoara 1902)*, în „Sargetia”, XXI-XXIV, 1988-1991.

CHINDLER, N., LAZĂR, I., *Aspecte ale începuturilor metalurgiei moderne a fierului pe Valea Cernei*, în „Din istoria metalurgiei hunedorene”, Hunedoara, 1994.

CHINDLER, N., POPA, S., *Începuturile producţiei de fontă în împrejurimile Hunedoarei*, în „Metalurgia”, 22, 1970, nr. 9.

- *Producţia de fontă la Govăjdia (1)*, în „Metalurgia”, 23 (1971), nr. 7.

- *Combinatul Siderurgic Hunedoara, Tradiţie şi progres în siderurgie, 1884-1974*, Sibiu, 1974.

DORDEA, I., *Aspecte din mineritul şi metalurgia transilvăneană de la sfârşitul veacului al XVIII-lea*, în „Din istoria metalurgiei hunedorene”, Hunedoara, 1994.

FLOCA, O., VALEA, M., *Villa rustica şi necropola daco-romană de la Cinciş*, în „Din istoria metalurgiei hunedorene”, Hunedoara, 1994.

GLODARIU, I., *Al doilea atelier de făurărie de la Sarmizegetusa dacică*, în „Din istoria metalurgiei hunedorene”, Hunedoara, 1994.

IANCU, Gh., *Preocupări ale Consiliului Dirigent pentru reorganizarea activităţii industriale în Transilvania*, în „Marisia”, V, 1975.

Istoria gândirii şi creaţiei ştiinţifice şi tehnice româneşti, I, Bucureşti, 1982.

Istoria României în date, Bucureşti, 1971.

Istoria României, II, Bucureşti, 1964.

LAZĂR, I., *Aspecte privind cărbunăritul în ținutul Hunedoarei (secolele XVI-XIX)*, în „Sargetia", XVIII-XIX, 1984-1985.

LAZĂR, M. D., *Aspecte ale prelucrării fierului la Ghelari (Județul Hunedoara), în evul mediu, în lumina cercetărilor arheologice*, în „Din istoria metalurgiei hunedorene", Hunedoara, 1994.

MAGHIAR, N., OLTEANU, Şt., *Din istoria mineritului în România*, Bucureşti, 1970.

NEAMȚU, Al., *Tehnica minieră din Transilvania în sec. XVIII. Inovații şi inovatori*, în „Anuarul Institutului de Istorie Cluj", XIV, 1971.

PATAKI, I., *Exploatarea fierului în comitatul Hunedoara la începutul secolului al XVI-lea*, în „Din istoria metalurgiei hunedorene", Hunedoara, 1994.

PRODAN, D., *Producția fierului pe domeniul Hunedoarei în secolul XVII*, în „Din istoria metalurgiei hunedorene", Hunedoara, 1994.

TAMAŞ, Al., *Economia fierului în Transilvania între anii 1750-1780*, în „Din istoria metalurgiei hunedorene", Hunedoara, 1994.

Uzina Victoria Călan (1870-1970).

MEŞTEŞUGURI ŞI BRESLE HUNEDORENE (SECOLELE XIV–XIX)

Izvoare inedite:

SJHAN, Fond *Societatea de istorie şi Arheologie a comitatului Hunedoara, Colecția de documente*.

Muzeul Civilizației Dacice şi Romane Deva, *Colecția de bresle*.

Muzeul Castelul Corvinilor Hunedoara, Fond *Bresle*.

Muzeul de artă populară Orăştie, *Colecția de bresle*.

Lucrări:

ARÁNYI, L., *Vajda-Hunyad vára, 1452, 1681, 1866, Szóban és Képben*, Pozsony, 1867.

BARIȚIU, G., *Material pentru istoria Regimentului I granițiariu din Transilvania*, în „Transilvania", an XVI, nr. 3-4, 1-15 februarie 1885.

BASA, B., *Breslele meşteşugăreşti din Hațeg*, în „Studii şi articole de istorie", 7, 1965.

BOTEZAN, L., ENEA, Constantin, *Antrenarea gospodăriilor iobăgeşti din comitatul Hunedoara la economia de mărfuri, la începutul veacului al XIX-lea*, în „Sargetia", VII, 1970.

BUNTA, M., IOSUB, V., *Tablele şi semnele de breaslă în colecțiile muzeelor de istorie Cluj şi Sighişoara*, în „Acta MN", IV, 1967.

DECEI, A., *Extrase din istoricii turci contemporani privind județul Hunedoara în anii 1659, 1660, 1661 şi 1666*, în „Sargetia", VII, 1970.

DÖRNER, A. E., *Un statut de breaslă din Orăştie de la începutul veacului al XIX-lea*, în „AIIC", XXIX, 1981.

DUNĂRE, N., *Sate din Zarand specializate în meşteşuguri țărăneşti*, în „Contribuții la cunoaşterea regiunii Hunedoara", în „Sargetia", III, 1956.

FENEŞAN, C., LAZĂR, I., *Trei statute de breaslă de la Hunedoara din prima jumătate a secolului al XVII-lea*, în „Sargetia", XIV, 1979.

IORGA, N., *Un oraş românesc din Ardeal, Condica Hațegului, 1725-1847*, Bucureşti, 1941.

LAZĂR, I., *Aspecte din activitatea breslei cizmarilor din Hunedoara între secolele XVII-XIX*, în „Sargetia", XV, 1981.

- *Lăzi ale breslelor româneşti din Hunedoara*, în „Sargetia", XV, 1981.

- *Aspecte privind cultivarea viței de vie în județul Hunedoara (sec. XVI-XIX)*, în „Sargetia”, XX, 1986-1987.

LUNGU, I., *et alli*, *Meşteşuguri şi meşteşugari din sud-vestul Transilvaniei*, 1970.

NÄGLER, Doina, *Tablele de breaslă ale Muzeului Brukenthal*, în „Acta MN”, nr. 4, 1967.

OLTEANU, P., *Schiță monografică a opidului Hațeg*, în „Transilvania”, XXIII, nr. 8, 15 august 1892.

PALAMARIU, Olimpia, *Documente ale breslei tăbăcarilor din Orăştie, existente în arhivele hunedorene*, în „Sargetia”, XIII, 1977.

PASCU, Şt., *Meşteşugurile din Transilvania până în secolul al XVI-lea*, Bucureşti, 1954.

PATAKI, I., *Domeniul Hunedoarei la începutul secolului al XVI-lea*, Bucureşti, 1973.

POP, I. A., NÄGLER, Th., *Istoria Transilvaniei, vol. I (până la 1541)*, Cluj-Napoca, 2009.

POP, I. A., NÄGLER, Th., MAGYARI, A., *Istoria Transilvaniei*, vol. II, Cluj-Napoca, 2007.

PRODAN, D., *Iobăgia în Transilvania în sec. XVI*, vol. I, Bucureşti, 1967.

- *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*, vol. II, Bucureşti, 1968.

- *Iobăgia în Transilvania în secolul XVII*, vol. I, Bucureşti, 1986.

- *Iobăgia în Transilvania în sec. XVII*, vol. II, Bucureşti, 1987.

- *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVIII-lea*, Bucureşti, 1986

- *Producția fierului pe domeniul Hunedoarei în secolul XVII*, în „Din istoria metalurgiei hunedorene”, Hunedoara, 1994.

SÓOS, A., *Hunyadmegyei czéhdiplomák*, în „HTRTE”, IV (1885-1886).

STAHL, P., PETRESCU, P., *Ceramica smălțuită din Transilvania, în Studii şi Cercetări de istorie a artei*, nr. 1-2, 1956.

SURDU, B., *Liniile dezvoltării social-economice a Transilvaniei în secolul al XVIII-lea, până la răscoala lui Horea*, în „AIIC”, vol. III, 1960.

Urbariul din 1681-1682, copie după originalul de la Arhivele din Cluj-Napoca.

URSUȚIU, Maria, *Contribuții privind breslele din Hunedoara şi Hațeg în secolul al XV-lea*, în „Sargetia”, XX, 1986-1987.

ISTORICUL ADMINISTRAȚIEI ÎN JUDEȚUL HUNEDOARA

Izvoare inedite:

SJHAN, *Prefectura județului Hunedoara*, dosar 99/1769.

SJHAN, *Fond Societatea de istorie şi arheologie a comitatului Hunedoara. Colecția de documente*.

Izvoare edite:

A Hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat évkönyve, (Deva) I, 1882, 1889.

CERGHEDEAN, M., GYEMANT, L., IONAŞ, V., VÂNĂTORU, V., *Izvoarele răscoalei lui Horea. Diplomataria*, vol. V, Bucureşti, 1990.

CSANKI, D., *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, vol. V, Budapesta, 1913.

Documente privind istoria României, seria C, Transilvania, veacul XI, XII, XIII, vol. II (1251-1300).

Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia usque ad annum 1400 p. Christum, Budapestini, 1941.

Documente privind istoria României, C, Transilvania, veacul XIV, vol. I (1301-1320).

Documenta Romaniae Historica. C. Transilvania, vol. XII.

DRAGOMIR, S., *Studii şi documente privitoare la revoluția românilor din Transilvania în anii 1849-49*, vol. II, Sibiu, 1944.

HURMUZAKI, E., DENSUŞIANU, N., *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. I/1, Bucureşti, 1887-1902.

- *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. I, 2, Bucureşti, 1887.

Lucrări:

BENKŐ, J., *Transsilvania sive Magnus Transsilvaniae Principatus olim Dacia Mediteranea dictus*, 2 vol., ed. a II-a, Cluj, 1834.

BENKÖ, *Jozsef, Hunyadmegyéröl*, (fragment din Transilvania Specialis publicat de Koncz Jozsef), Deva, 1901.

DANYI D., DÁVID Z., *Az első magyarországi népszámlálás (1784-1787),* Budapest, 1960.

Dicționarul Explicativ al Limbii Române, Bucureşti, 1998.

Dicționarul Explicativ al Limbii Române, Bucureşti, 2009.

FENEŞAN, C., *Districtul Dobra şi privilegiile lui până spre sfârşitul veacului al XV-lea*, în „AIIA", Cluj, XXVIII, 1985-1986.

IANCU, Gh., *Justiție românească în Transilvania (1919)*, Cluj-Napoca, 2006.

IONAŞ, V., *Cetatea Deva, reşedința unui voievod nesupus*, în „Magazin istoric", nr. 8, 1982.

Istoria românilor, vol. VI, Bucureşti, 2002.

KOZMA, P., *Zaránd-vármegye földirati statistikai és történeti leirása*, Kolozsvár, 1848.

LENK von TREUENFELD, I., *Siebenbürgens geographisch-, topographisch-, statistic-, hydrographisch- und orographisches Lexikon mittelst eines Versuches seines Landtkarten Beischreibung bearbeitet und alphabetisch geordnet*, vol. II, Viena, 1839.

LUPESCU, R., *Domeniul cetății Hunedoara în timpul Hunedorenilor*, în „Medievalia Transilvanica", Satu Mare, 2001-2002, nr. 1-2.

MAIOR, L., *Aspecte ale desfăşurării revoluției din anii 1848-1849 în comitatul Hunedoara*, în „Sargetia", V, 1968.

MARCU, L., *Constituțiile Aprobate ale Transilvaniei, 1653*, Cluj-Napoca, 1997.

PASCU, Şt., *Voievodatul Transilvaniei*, vol. I, Cluj, 1971.

PASCU Şt., HANGA, Vl., *Crestomație pentru studiul istoriei statului şi dreptului R. P. R.*, vol. II, Bucureşti, 1958.

PATAKI, I., *Domeniul Hunedoara la începutul secolului al XVI-lea. Studiu şi documente,* Bucureşti, 1973.

PESTY, F., *Az eltünt régi vármegyék*, vol. I, Budapest, 1880.

POP, I. A., *Instituții medievale româneşti. Adunările cneziale şi nobiliare (boiereşti), în secolele XIV-XVI*, Cluj-Napoca, 1991.

POPA, R., *La începuturile evului mediu românesc. Țara Hațegului*, Bucureşti, 1988.

RUSU, A. A., *Castelani din Transilvania în secolele XIII-XIV*, în „AIIA", Cluj, XII, 1979.

- *Castelani din comitatul Hunedoara în secolul al XV-lea*, în „Studia Universitatis Babeş-Bolyai. Historia", 26, 1981, fasc. 1.

SACERDOȚEANU, A., *Două acte hațegane şi unul vâlcean,* în „Academia Română. Memoriile Secțiunii Istorice", Seria III, t. XVIII, 1935-1936.

SĂLĂGEAN, T., *Un voievod al Transilvaniei: Ladislau Kán (1294-1315)*, Cluj-Napoca, 2007.

W. KOVACS, A., *Administrația comitatului Hunedoara în evul mediu*, în „Sargetia", XXXV-XXXVI, 2007-2008.

REPERE DEMOGRAFICE HUNEDORENE ÎN PERIOADA 1525-1941

Az Elsö Magyarországi Népszámlálás (1784-1787), Budapest, 1960.

BUNEA, A., *Episcopul Ioan Inocențiu Klein (1723-1751)*, Blaj, 1900.

- *Statistica românilor din Transilvania în anul 1750*, în „Transilvania”, XXX, nr. IX, noiembrie 1901.

CIUBĂNCAN, V. T., GANEA, Maria, I., *Evoluții demografice hunedorene în perioada 1930-1941*, în „Sargetia”, XXVI/2, 1995-1996.

GIURGIU, Natalia, *Populația Transilvaniei la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea*, în „Populație şi Societate”, p. 97-137.

Populație şi societate. Studii de demografie istorică, vol. I, Cluj, 1972.

Studia Censualia Transsilvania, Recensământul din 1850, 1996.

Studia Censualia Transsilvania, Recensământul din 1857.

Studia Censualia Transsilvania, Recensământul din 1869. Transilvania, 2008.

Studia Censualia Transsilvania Recensământul din anul 1880, 1900 şi 1910.

ÎNVĂȚĂMÂNTUL HUNEDOREAN DE LA ÎNCEPUTURI PÂNĂ LA UNIREA DIN 1918

Izvoare inedite:

Arhivele Naționale Bucureşti, Fond *Ministerul Culturii Naționale*

SJHAN, Fonduri:

Prefectura județului Hunedoara.

Protopopiatul ortodox Hațeg.

Protopopiatul ortodox Brad.

Protopopiatul ortodox Orăştie

Protopopiatul greco-catolic Lupeni

Vicariatul greco-catolic Hațeg.

Comitatul Zarand.

Parohia ortodoxă Crişcior, Condica parohiei.

Mitropolia Ortodoxă Sibiu, Fond Şaguna, doc. nr. 1052

SJCAN, Fond *Blaj. Arhiva personală Timotei Cipariu*.

SJSAN, Fond *Arhiepiscopie, şcoli*.

SJTAN, Fond *Episcopia greco-catolică Lugoj*.

Izvoare edite:

Actele Soboarelor Bisericii greco-răsăritene în Ardeal din anul 1864, Sibiu, 1864.

Colecțiunea legilor din anul 1868, Buda, 1868.

Foaia legilor provinciale şi a guberniului, 1850.

Presă:

„Amicul şcoalei”, an II, 1861.

„Familia”, 1868, 1870.

„Foaia şcolastică”, 1881.

„Foişoara Telegrafului român”, 1876.

„Gazeta Transilvaniei”, 1862, 1865, 1869, 1870.

„Observatoriul”, an II, 1879.

„Revista Orăştiei”, an I, 1895.

„Şcoala română”, an I, 1876.

Lucrări:

ALBU, N., *Gheorghe Şincai, organizator şi îndrumător al învățământului românesc din Transilvania*, în „Revista de pedagogie”, nr. 11, 1966.

ALBU, N., *Istoria învățământului românesc din Transilvania între 1800-1867*, Bucureşti, 1971.

ANDRIȚOIU, I., *Necropolele Miciei*, 2006.

ARMEANCA, E., *Săcărâmbul, o monografie a parohiei*, Lugoj, 1932.

BAICU, C-tin, *Memorialul şcoalei capitale gr. or. române din Orăştie, județul Hunedoara*, Orăştie, 1921.

BARIȚIU, G., *Material pentru istoria regimentului I granițariu din Transilvania*, în „Transilvania”, an XVI, nr. 9-10, 15 mai 1885.

BARNA, Carmen, *Învățământul românesc confesional în zona Orăştiei: 1868-1918*, Teza de doctorat, Alba Iulia, 2010, lucrare în manuscris.

BASARAB, Maria, *Însemnări vechi despre învățământul hunedorean*, în „Sargetia”, XXVI/1, 1995-1996.

BOGDAN-DUICA, Gh., *Gheorghe Lazăr*, Bucureşti, 1923.

\- *Viața şi ideile lui Simion Bărnuțiu*, Bucureşti, 1924.

BOZAC, Ileana, *Politica şcolară a Curții din Viena în domeniul fiscal al Zlatnei, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea*, în „Studii şi Cercetări de Istorie”, Cluj, nr. 1-4, 1956.

BOZAC, Ileana, TEODOR, P., *Învățământul românesc din Transilvania în secolul al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea*, în „Din istoria pedagogiei româneşti”, vol. II, Bucureşti, 1966.

CERGHEDEAN, Mihai, *Şcoala de minerit din Săcărâmb*, în „Sargetia”, VIII, 1970.

FLOCA, O., WOLKY, Wanda, *Aedicula funerară* în „Dacia Romană”, în „BMI”, 42, 1973.

FLOREA, N,, *Contribuții la istoria învățământului şcolilor de Reuniune grănicerească*, în „Sargetia”, XVI-XVII, 1982-1983.

Transilvania, an VIII, 1875.

GLODARIU, Eugenia, *Despre Societatea de lectură a tinerimii române de la Gimnaziul din Orăştie*, în „Sargetia”, XXI-XXIV, 1988-1991.

GYEMANT, L., *Mişcarea națională a românilor din Transilvania, 1790-1848*, Bucureşti, 1986.

HITCHINS, K., *Conştiință națională şi acțiune politică la românii din Transilvania, 1700-1868*, Cluj-Napoca, 1987.

HODOŞ, E., *Cercetări, probleme şcolare confesionale*, Sibiu, 1944.

HOSSU, V., *Organizări şcolare în Transilvania până la Gheorghe Şincai*, în „Revista de pedagogie”, nr. 9, 1980.

Ideologia generației române de la 1848 în Transilvania, Bucureşti, 1968.

ILIESCU, I., ISTRATE, T., *Orăştie 750 de ani*, Deva, 1974.

IORGA, N., *Istoria învățământului românesc*. Ediție îngrijită de I. Popescu-Teiuşan, Bucureşti, 1971.

Istoria învățământului în România, vol. I, Bucureşti, 1983.

JACOTA, V., SUSAN, D., GHIŞOIU, E., *Monografia liceului Decebal Deva, 1871-1971*, Deva, 1971.

LAZĂR, I., *Învățământul pedagogic, gimnazial şi liceal din sud-vestul Transilvaniei în perioada 1853-1883*, în „Sargetia”, XXVII/2, 1997-1998.

\- *Contribuții la istoria învățământului elementar românesc din județul Hunedoara (1780-1848)*, în „Sargetia”, XXI-XXIV, 1988-1991.

\- *Augustin Degan (1850-1930), un om de cultură şi şcoală românească*, în „Sargetia”, XXI-XXIV, 1988-1991.

\- *Atitudini şi acțiuni politice hunedorene, între anii 1875-1900*, în „Restituiri”, II, 1994.

- *Învățământul românesc din sud-vestul Transilvaniei (1848-1883)*, Cluj-Napoca, 2002.

- *Evoluția învățământului hațegan în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea şi până la adoptarea legilor de maghiarizare Apponyi din 1907*, în „Corviniana”, X, 2006.

- *Învățământul din Țara Hațegului de la adoptarea legilor Apponyi (1907) la Marea Unire din 1918*, în „Corviniana”, XI, 2007.

MAIOR, L., *Politica şcolară a guvernelor maghiare față de români (1900-1914)*, în „AIIC”, XXX, 1990-1991.

MÂRZA, I., *Şcoală şi națiune. Şcolile de la Blaj în epoca renaşterii naționale*, Cluj-Napoca, 1987.

METEŞ, Şt., *Istoria bisericii şi a vieții religioase a românilor din Transilvania şi Ungaria*, ed. II-a, vol. I, Sibiu, 1935.

- *Mănăstirile româneşti din Transilvania şi Ungaria*, Sibiu, 1936.

MIREL, M., ARDOŞ, A., *Date privind începuturile învățământului profesional în Transilvania*, în „Acta MN”, nr. 6, 1969.

NAGHI, Gh., *Memoriile lui Ştefan Moldovan din 1852 şi 1854 cu privire la şcolile româneşti din Hațeg*, în „Sargetia”, XIV, 1979.

NETEA, V., *Lupta românilor din Transilvania pentru libertatea națională (1848-1881)*, Bucureşti, 1974.

- *Munții Apuseni, muzeu istoric şi Pantheon al poporului român*, Bucureşti, 1977.

NOHLIK, Z., *Învățământul din Transilvania în deceniile premergătoare revoluției de la 1848*, în „Revista de pedagogie”, nr. 11, 1966.

OLTEANU, P., *Schiță monografică a opidului Hațeg*, în „Transilvania”, XXIII, nr. 7/15 iulie 1892.

PAVEL, T., *Date privind legislația şcolară din anii absolutismului în Transilvania (1849-1860)*, în „Lucrări ştiințifice”, seria B, Oradea, 1970.

PĂCURARIU, M., *Politica statului ungar față de biserica românească din Transilvania în perioada dualismului*, 1867-1918, Sibiu, 1986.

POLVEREJAN, Ş., *Contribuții statistice privind şcolile româneşti din Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Cumidava”, II, 1968.

POP, I. A., NÄGLER, Th., *Istoria Transilvaniei*, vol. I, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2003.

POPEA, N., *Memorialul arhiepiscopului şi mitropolitului Andrei baron de Şaguna sau luptele naționale politice ale românilor, 1848-1873*, vol. I, Sibiu, 1889.

POPEANGA, V., *Şcoala românească din Transilvania în perioada 1867-1918 şi lupta sa pentru unire*, Bucureşti, 1974.

PRODAN, D., *Supplex Libellus Valachorum*, Bucureşti, 1984.

PROTOPOPESCU, Lucia, *Contribuții la istoria învățământului din Transilvania, 1774-1805*, Bucureşti, 1966.

RADU, I., *Istoria vicariatului greco-catolic al Hațegului*, Lugoj, 1913.

RADU, I., *Monografia Gimnaziului român gr. or. Brad*, Orăştie, 1920.

RETEGAN, S., *Satul românesc din Transilvania, ctitor de şcoală (1850-1867)*, Cluj, 1994.

- *Sate şi şcoli româneşti din Transilvania la mijlocul secolului al XIX-lea, 1867-1875*, Cluj-Napoca, 1994.

STOICA, C., VALEA, M., *Contribuții la cunoaşterea dezvoltării învățământului în ținutul Hunedoarei de-a lungul veacurilor*, în „Sargetia”, V, 1968.

STOICA, C., FRĂȚILĂ, I., VLAD, O., WARDEGGER, N., *Din istoria învățământului hunedorean*, Deva, 1973.

ŞCHIOPU, V., IRIMESCU SOFRONI, Rodica, *Contribuții la cunoaşterea şcolilor Regimentului I de graniță de la Orlat*, în „Sargetia”, 1968, vol. V.

TEODOR, P., *Politică şi cultură în secolul luminilor la românii transilvăneni*, în „Transilvania”, Sibiu, an IX, LXXXVI, 1980, nr. 8.

TULBURE, Gh., *Şcoala sătească din Ardeal în epoca lui Şaguna*, Cluj, 1937.

URSUŢIU, L., *Cinci scrisori ale lui G. Bariţiu în legătură cu proiectul de lege şcolară din 1879,* în „Acta MN", 3, 1966.

VÂNĂTORU, V., *Statutul Şcolii de montanistică de la Săcărâmb (1863)*, în „Sargetia", XVIII-XIX, 1984-1985.

VLAD, O., ŢÎRLEA, N., *Monografia Liceului Pedagogic Deva (1870-1970),* Deva, 1970.

ŞCOALA HUNEDOREANĂ DUPĂ MAREA UNIRE

Izvoare inedite:

SJHAN Fond *Revizoratul Şcolar al Judeţului Hunedoara*.

Lucrări:

Anuarul Liceului de stat Decebal din Deva pe anul 1924-1925, 1925, 1928-1929, 1934-1935, 1935-1936.

Anuarul II al Liceului de stat A. Vlaicu pe anul şcolar 1921-1922, 1922.

Anuarul Şcolii superioare de comerţ Ioan I. C. Brătianu din Haţeg, jud. Hunedoara pe anii şcolari 1925-1926 până la 1931-1932, Haţeg, 1932.

BARNA, D., *Învăţământul primar, gimnazial, liceal şi profesional din Judeţul Hunedoara 1918-1940 (I),* în „Sargetia", XXVI/2, 1995-1996.

\- *Învăţământul secundar gimnazial, liceal şi profesional în Judeţul Hunedoara 1918-1940 (II),* în „Sargetia", XXX, 2001-2002.

BARON, M., *Cărbune şi societate în Valea Jiului. Perioada interbelică*, Petroşani, 1998.

BOTEANU, I., *Anuarul jubiliar de 10 ani al Liceului Decebal din Deva pe anul 1928-1929,* Deva, 1929.

CHIŢEI, Gh. A., *Anuarele Liceului Pedagogic Deva pe anii 1934-1970*, Deva, 1970.

GHERMAN, Şt., *Anuarul şcolii medii civile de băieţi şi fete din Haţeg pentru anul şcolar 1920-1921*, Haţeg, 1921.

\- *Anuarul Şcolii superioare de comerţ Ioan I. C. Brătianu din Haţeg, jud. Hunedoara pe anii şcolari 1925-1926 până la 1931-1932,* Haţeg, 1932.

Hunedoara. Monografie, Bucureşti, 1980.

Istoria românilor, vol. VIII, Bucureşti, 2003.

Istoria României. Transilvania, vol. II (1867-1947), Cluj-Napoca, 1999.

JACOTĂ, V., SUSAN, D., GHIŞOIU, E., *Monografia Liceului Decebal Deva (1871-1971),* Deva, 1971.

LUPEANU, O., *Anuarul I al Şcoalei ucenicilor de meserii din Orăştie pe anul şcolar 1920-1921*, Orăştie, 1921.

LUPEI, N., NEAG, R., CIRCO, S., *Monografia Liceului Avram Iancu Brad (1869-1994),* Brad, 1994.

LUPEI, N., *et alli*, *Monografia Colegiul Naţional Avram Iancu. Ediţie revăzută şi completată. 1869-2009,* Brad, 2009.

MIHULEŢU, Hermina, *Anuarul Şcoalei medii de fete din Orăştie cu un curs profesional de un an. Anul şcolar 1921-1922*, 1922.

Monitorul Oficial al României, Anul XII, nr. 673 din 18 decembrie 2000.

Plaiuri hunedorene (Revista Asociaţiei Corpului Didactic Primar din judeţul Hunedoara), 1931, 1932 1934, 1935.

POPA, T., *Anuarul Şcoalei civile (medii) de stat pentru băieți şi fete din Hunedoara. Anul şcolar 1922-1923*, Hunedoara, 1923.

RAZBA, Maria, *Personalități hunedorene (sec. XV-XX). Dicționar*, Deva, 2000.

Revista învățătorilor şi învățătoarelor din jud. Hunedoara (Organ oficial al Revizoratului Şcolar al județului Hunedoara), 1927, 1928.

RUSIESCKI, E., *Județul Hunedoara. Monografie*, Deva, 1927.

SIRCA, Ecaterina, *Liceul de fete din Deva. Anuarul pe anul şcolar 1929-1930*, Deva, 1931 şi 1932.

SPOREA, C., *Anuarul Şcoalei Normale de băieți din Deva pe anii şcolari 1922-1923 şi 1923-1924*, Deva, 1923, 1924.

STOICA, C., *et alli*, *Din istoria învățământului hunedorean*, Deva, 1973.

VLAD, O., ȚÂRLEA, N., *Monografia Liceului Pedagogic Deva 1870-1970*, Deva, 1970.

www.upet.ro (consultat 17.02.2012).

http://www.timis.insse.ro/cmstimis/rw/pages/drsdjs.ro.do (consultat 20.02.2012)

http://www.hunedoara.insse.ro/main.php. (consultat 22.02.2012)

http://www.timis.insse.ro/cmstimis/rw/pages/statReg.ro.doINS. (consultat 24.02.2012).

www.isj.hd.smart.ro (consultat 27.02.2012).

TIMPUL

ISBN 978-973-753-239-8

ISBN 978-973-612-437-2

NOS GABRIEL

DEI gratia, Princeps Transsylvaniae, partium Regni Hungariae Dominus & Siculorum Comes

Judeţul HUNEDOARA, monografie